MAHMUT GOLOĞLU

Milli Mücadele Tarihi-IV

1921 - 1922

CUMHURİYETE DOĞRU

Mahmut Goloğlu

Milli Mücadele Tarihi - IV
(1921-1922)

Cumhuriyete Doğru

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

TARİH
MAHMUT GOLOĞLU
MİLLİ MÜCADELE TARİHİ - IV
CUMHURİYETE DOĞRU (1921-1922)

Sertifika No: 11213
editör
ÖZLEM ÇEKMECE
yayına hazırlayan
AYŞE GOLOĞLU SOYER
görsel yönetmen
BİROL BAYRAM
redaksiyon
L. ECE SAKAR
düzelti
ESEN GÜRAY
grafik tasarım uygulama
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
istiklal caddesi, no: 144/4 beyoğlu 34430 istanbul
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Mahmut Gologlu'nun bu dizide yayımlanmış ve yayımlanacak kitapları

Milli Mücadele Tarihi

I. Erzurum Kongresi

II. Sivas Kongresi

III. Üçüncü Meşrutiyet (1920)

IV. Cumhuriyete Doğru (1921-1922)

V. Türkiye Cumhuriyeti (1923)

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

I. Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)

II. Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)

III. Milli Şef Dönemi (1939-1945)

IV. Demokrasiye Geçiş (1946-1950)

Önsöz

I

Her ulus tarih olaylarını çok dikkatle izleyip bu yolla geçmişten ibret dersi almaya çalıştığı halde ne yazık ki memleketimizde buna hiç önem verilmiyor. Daha doğrusu şu ki, ulusal tarihimizin en doğru sayfalarını yabancı kitaplardan almaktayız. Özellikle içinde yuvarlandığımız ve sadece bir tarih olayı değil, uluslar için bir tarih örneği olan Harekâtı Milliyemizin nasıl başladığını ve nasıl şekillenip geliştiğini çoğumuz bilmiyoruz. Eğer bir süre daha geçerse olayları bilenlerin ya da tespit edenlerin insanlık gereği ölmeleri ya da ellerindeki belgeleri yitirmeleri gibi ihtimaller karşısında bulunuyoruz. Bundan ötürü, vakit kaybetmeden Milli Mücadele Tarihi'ni yazmalıyız.

Operatör Emin [Erkul], Bursa Mebusu; 28 Haziran 1922

II

Milli Mücadele Tarihi'ni, bir adam (Mahmut Goloğlu) kendi köşesinde ve bir başına uğraşıp didinerek yorulmak nedir bilmeden belgeler toplayıp yeni düzenlemelere girişerek yazma savaşını sürdürmektedir.

Tarık Dursun; Milliyet Gazetesi, 28 Nisan 1970

* * *

Mahmut Goloğlu'nun büyük bir tarihçi titizliğiyle hazırladığı Milli Mücadele Tarihi dizisi (birincisi: Erzurum Kongresi, ikincisi: Sivas Kongresi, üçüncüsü: Üçüncü Meşrutiyet) Türk Devrim Tarihi'ne ilişkin bilgilere önemli katkılar yapan başarılı bir çalışmadır.

Ülkü Özen; Yeniadam Dergisi, Mayıs 1970

* * *

Üçüncü Meşrutiyet kitabı Birinci Meclis'in anlamını, havasını, kişiliğini yeterince duyuruyor. Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet derken, Birinci Meclis üyelerinin kafalarını, duygularını, özlemlerini de özetlemiş oluyor.

Oktay Akbal; Cumhuriyet Gazetesi, 17 Nisan 1970

* * *

Mahmut Goloğlu’nun Milli Mücadele Tarihi’nin üçüncü cildi açık, anlaşılır ve zarif bir dille yazılmış. Yakın tarihin ayrıntılarına girerek kişilerin ruh hallerine hatta alt düşüncelerine dek sezilen böyle anlatımlarda bir başka tat var. Yakın tarih adeta masallaşıyor. Ama ne pahasına? Kitabın sonundaki 64 sayfalık 8 ekten tarih yazmanın ne kadar güç bir iş olduğu anlaşılıyor. Ne var ki tarihseverlerin gönderdikleri belgeler yazarın çabalarını bir nebze olsun hafifletmektedir.

İrfan Derman; Akşam Gazetesi, 28 Nisan 1970

* * *

Daha önceki iki kitabıyla milli mücadele tarihimize ışık tutan Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet adlı eserinde Birinci Millet Meclisi’nin kuruluşuna kadar olan dönemle ondan sonrasını ele alıyor. Goloğlu o günkü siyasal şartların bir özetini vererek Mustafa Kemal gerçeğinin anlaşılmasını sağlıyor. Goloğlu’nun kitabı göstermektedir ki, Cumhuriyet öncesi başlayan, patlak veren birtakım sorunlar bugün bile çözümlenememenin sıkıntısını duyurmaktadırlar. Bugün bile tartışmalar Mustafa Kemal hükümetinin niteliği ve onun siyasal anlayışı, ekonomik görüşü üzerinde yoğunlaştığına göre kitabın bu bölümünün dikkatle okunması gerekir.

Doğan Hızlan; Yeni Gazete, 29 Nisan 1970

* * *

Mahmut Goloğlu’nun kitabı, bugün kuruluşunun 50. yılını kutladığımız Birinci Büyük Millet Meclisi’nin yapısına açıklık getiren bir tarih araştırması niteliğindedir.

Hilmi Yavuz; Cumhuriyet Gazetesi, 23 Nisan 1970

* * *

Eski Meclis Başkan Yardımcılarından Mahmut Goloğlu, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin kuruluş dönemine "Üçüncü Meşrutiyet" adını yakıştırmıştır ve haksız da değildir.

İlhami Soysal; Akşam Gazetesi, 23 Nisan 1970

III

"Üçüncü Meşrutiyet: 1920" adlı eser yetkili bir kurula incelettirilmiş ve Silahlı Kuvvetler için yararlı görülerek salık verilmiştir.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi

IV

Cumhuriyete Doğru adlı bu kitabımız, şimdiye kadar hiçbir yerde yayımlanmamış bilgiler ve belgelerle hazırlamakta olduğumuz gerçek Milli Mücadele Tarihi'nin dördüncüsüdür.

I

1921 YILI OLAYLARI

Dış İlişkiler ve Komünizm

1921 yılı başında Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin dış ilişkilerini ve özellikle komünizm karşısındaki durumunu, Dışişleri Bakan Vekili Muhtar Bey şöyle anlatıyordu (3 Ocak 1921):

Muhtar Bey — Batı ile olan ilişkilerimizde hiçbir değişme yoktur. Hükümetimiz, İtilaf Devletleri'nin hiçbirinden resmi dille yazılmış ya da söylenmiş anlamlı bir teklif almamıştır. Bizim istediğimiz "ulusal sınırlarımız içinde ekonomik ve politik bağımsızlık"tır. Bunu kabul edecek ve bize bildirecek her devlete şimdiden elimizi uzatmaya hazırız. Fakat böyle bir teklif yoktur. Belki yakında olur. Çünkü bu alanda az çok bazı gelişmeler var. Avrupa'daki türlü akımları izleyen hükümetimiz, orada artık "Sevr Antlaşması"nı bize kabul ettirecek bir gücün kalmadığı kanısındadır. Bu arada yapılan, resmi olmayan, anlamsız ve ciddiyetsiz istekleri iyi niyetle karşılayamayız. Mesela Fransızların Zonguldak'a gönderdikleri bir memurla yaptıkları "tutsakların değiştirilmesi" isteği böyle akılsızca bir tekliftir. İngilizler ile Amerikalıların da buna benzer birçok davranışları oldu. İngilizler devamlı olarak Trabzon'a ve Giresun'a adamlar göndererek ilişki kurmak isteğini göstermekte ve güya en iyi şartlarla yapılan barış isteklerini kabul etmediğimiz yolunda aleyhimizde propaganda yapmaktadırlar. İtalyanlar ise Sevr Antlaşması'nın esaslı bir şekilde değiştirilmesinden yanadırlar. Fakat biz bu düşünceyi ve isteği de kabul etmiyoruz, çünkü biz Sevr Antlaşması'nın varlığını kabul etmiyoruz, onu hiç yapılmamış sayıyoruz. Bizim prensibimiz açıkça, "ekonomik ve politik bağımsızlık"tır. Misak-ı Milli sınırları içindeki ülkemizin ekonomik ve politik bağımsızlığı sağlanmak şartıyla dünyanın her devletiyle her an barış antlaşması yapmaya hazırız.

Dışişleri Bakan Vekilinin, politik bağımsızlık kadar ekonomik bağımsızlık üzerinde de aynı önemle durmasının büyük bir anlamı vardı. Çünkü türlü sebeplerle Türkiye'nin politik bağımsızlığından söz eden büyük devletler ekonomik bağımsızlıkla bağdaşamayacak bir davranış içindeydiler. Tam tersine bir anlayışla, Türklerin elindeki maden imtiyazlarını devralmakta adeta birbirleriyle yarışıyorlardı. Ereğli'nin Kilimli bölgesindeki 376

numaralı kömür ocağını İngiltere uyruklu Reginald Lafontaine Vitali, Çanakkale'nin Lapseki ilçesindeki linyit madenini İngiliz ordusunun İstanbul karargâhındaki Yüzbaşı Bennett; Muğla'nın Köyceğiz bölgesindeki krom madenlerini Amerikan uyruklu olup İzmir'de oturan Ernest Magnifico, borasit madenini İtalyan uyruklu George Ralli 1921 yılının Ocak ve Şubat ayları içinde arka arkaya devralmışlardı. (Takvim-i Vekayi: 6, 12, 24 Ocak ve 27 Şubat 1921)

Dışişleri Bakan Vekili Muhtar Bey, Doğu ile olan ilişkileri de şöyle anlatıyordu:

Muhtar Bey — Doğu ile olan ilişkilerimize gelince; biliyorsunuz ki, Doğu'daki askerî harekâtın bitmesi üzerine, Ermeni Taşnak hükümeti ile Gümrü Antlaşması yapılmış ve antlaşmanın kesin şekli iki taraf delegelerince imzalanmıştı. Bu antlaşma, imzalandığı günden itibaren bir ay içinde ulusal meclislerce onaylanacak ve onaylanmış örneklerini taraflar Ankara'da birbirlerine vereceklerdi. Fakat antlaşmayı imzalayan Ermeni Taşnak hükümeti, Rusların 15. Kolordu'sunun da yardımı ile düşürülüp yerine Bolşevik Ermeni hükümeti getirilince antlaşmanın Ermeni ulusal meclisince onaylanması yapılmadı. Bugün de yapılmış değildir. Bu sırada, Gürcistan hükümeti de bize başvurarak bir barış antlaşması yapma isteğinde bulundu. Ancak antlaşmanın yapılabilmesi için, Batum ile Ardahan'ın kendilerine bırakılması şart koşuldu. Oysa ki, bunlar Misak-ı Milli'de belirtilmiş olan sınır içindeki Türkiye'nin, ayrılması imkânsız parçalarından bulunmakla, bu isteğe düşünüp taşınmadan cevap vermek doğru olmazdı. Ruslar da, kendileriyle kurmak istediğimiz dostluk ilişkilerinin kolaylıkla meydana gelebilmesi için Ermeni ve Gürcü isteklerini dikkate almamızı ileri sürmüşler, Taşnak hükümeti ile yapılmış olan antlaşmanın değiştirilmesini istemişlerdir. Bunun için elçilik müsteşarı bakanlığımıza başvurarak düşüncelerimizi sormuştur. Kendisine verdiğim cevapta; Gümrü Antlaşması'nın Ruslar adına Yoldaş Troçki tarafından ilan edilmiş olan "ulusların kendi kendilerini yönetme" prensibine dayanılarak yapılmış olduğunu, bu sebeple ister Taşnak olsun, ister komünist olsun aralarında bir fark görmediğimizi anlattım. Hangi noktalardan değiştirilmesinin istendiğini sordum. Ellerindeki bütün silahları almak istiyorsunuz deyince; gerçekten komünist olmuşlarsa artık silaha ihtiyaçları olmayacağını, çünkü Rus hükümetinin dostu sayılacaklarını, bu takdirde Türklerin de dostu olacaklarını söyledim. Bütün bunlar, Rusların Kafkas Cumhuriyetlerini

komünist yapma çabalarından ileri geliyordu. Biz bu çabayı kötü görmüyoruz. Çünkü bize karşı böyle bir istekleri yoktur. Görüşmelerimizin hiçbirinde, komünizmin Türkiye'de de uygulanması yolunda bir şart ileri sürmemişlerdir. Bizim Rusya ile beraberliğimiz sadece emperyalizme karşı birlikte mücadele etmekten ibarettir. Bu amaç bakımından her zaman onlarla beraberiz. Hatta kapitalizm mücadelesinde bile Rusların kabul etmiş oldukları prensipleri kabul edemeyiz, uygulayamayız. Çünkü bunların ülkemizde uygulama yeri yoktur. Emperyalizm mücadelesinde herhangi bir memleketle anlaşmaya varabiliriz. Fakat, kapitalizmle mücadele etmek konusunda onların amaçlarını kendimize siyasi meslek olarak kabul edemeyiz... Eğer kapitalizme karşı mücadele etmek bir sosyal zorunluluk olursa bu sosyal devrimi ancak bu ülkenin, bu ülke halkının gerçek durumunu, eğilimini bilen kendi evlatları yapabilir. Bunun dışında hiçbir kimsenin, hiçbir bahane ile komünizm yapmasına, ülkenin esenliğini ve mutluluğunu sağlamak gibi büyük bir sorumluluk yüklenmiş olan hükümetiniz asla razı olamaz. Zaten Rusya ile aramızda bu bakımdan hiçbir anlaşmazlık da yoktur. (3 Ocak 1921)

Gerçekten de durum, Dışişleri Bakan Vekilinin anlattığı gibiydi. 1921 yılının sonunda yola çıkan Rusya'nın Ankara büyükelçisine, Lenin şöyle diyecektir, "Mustafa Kemal Paşa, tabii ki sosyalist değildir. Fakat görülüyor ki iyi bir teşkilatçı, kabiliyetli bir lider, ulusal burjuva devrimini yönetiyor. İlerici, akıllı bir devlet adamı. Bizim sosyalist devrimimizin önemini anlamış olup Sovyet Rusya'ya karşı olumlu davranıyor. İstilacılara karşı Kurtuluş Savaşı yapıyor. Emperyalistlerin gururunu kıracağına, Padişah'ı da yardakçılarıyla birlikte silip süpüreceğine inanıyorum... Türk Hükümeti'ne, Türk halkına saygı gösteriniz. Onların işlerine karışmayınız... Türkiye bir köylü ve küçük burjuva ülkesidir. Sanayii ve işçisi çok azdır. Bunu dikkate almak gerekir... En önemlisi halka saygı göstermektir. Emperyalistlerin yağmacı, istilacı politikalarına karşılık bizim, hiçbir çıkara dayanmayan dostluk ve ülkenin iç yaşamına karışmama durumumuzu açıklayınız. (S. İ. Aralov, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları: 38-40)

Hükümet sözcüleri Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki görüşünü her fırsatta biraz daha açığa kavuşturarak tekrarlayacaklardır. Dışişleri bakanı 27 Haziran 1921'deki konuşmasında, "Davamız, ulusal sınırlarımız içinde tam bağımsız ve tam egemen olarak, hiç kimsenin karışamayacağı bir şekilde gelişmemizdir" diyecektir. Türk-Rus Dostluk Antlaşması'nın

görüşülmesi sırasında Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin, "Bizim davranışlarımızla Rusların davranışları arasındaki benzerlikten söz ettiğinize göre, BMM Hükümeti'nin mesleği nedir? Demokrasi midir? Kapitalizm midir? Otokrasi midir?" diye sorması üzerine de benzerliğin sadece emperyalist ve kapitalist devletlere karşı yapılan bağımsızlık savaşında olduğunu, emperyalizme karşı olan mücadelede bir değişiklik bulunmadığını ve fakat kapitalizmle mücadelede iki devletin birbirinden ayrıldığını belirterek, "Kapitalizm iki türlüdür. Biri Mondiyal Kapitalizm [evrensel kapitalizm] yani dünyayı egemenliği altına alan kapitalizmdir. Ötekisi her ülkenin kendi içinde sermaye ile iş arasında söz konusu olan kapitalizmdir. Rusya ile Türkiye arasında yapılan antlaşmada söz konusu olan kapitalizm, Mondiyal Kapitalizm'dir. Yoksa bizim içişlerimize değil dostlarımız, düşmanlarımız bile karışamaz. Bu konuda özgürüz, serbestiz. Bu konuda tek yetkili makam Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Hiç kimse bize şunu kabul edeceksiniz, bunu kabul edeceksiniz diyemez" diye cevap verecektir. Erzurum Mebusu Durak Bey, "Ruslar ülkemizde komünizm için çok para döküyorlar ve propagandalar yapıyorlar. Bu antlaşmadan sonra da yaparlar mı?" diye sorunca da, "Bu bir iç iştir. İçişleri Bakanlığını ilgilendirir" diyecektir. (Z.C., 21 Temmuz 1921)

Gerçek o idi ki; Ruslar komünizmi Türkiye'ye yerleştirebilmek için çok çaba harcıyorlardı. Rus elçilik heyetlerinin Ankara'ya gelmesinden sonra ise bu çaba daha da büyümüş ve hızlanmıştı. (D. Arıkoğlu, Hatıralarım: 205) Çünkü ileride açıklanacağı üzere, Ruslar antlaşma yapmış olmalarına rağmen sınırlarının yanında ve İslam dünyasının başında bulunan Türkiye'yi komünist yapmayı amaç edinmişlerdi.

Dışişleri Bakan Vekili dış ilişkiler üzerindeki açıklamalarına şöyle devam etti:

— Ermenilerin yeni Bolşevik hükümeti, kendilerinin de komünist olduklarını, bu sebeple Taşnak hükümeti ile yapılan Gümrü Antlaşması'nı değiştirmemizin uygun olacağını bildirdiler. Bu isteği de reddettik. Fakat aynı istekleri Ruslar da ileri sürdüler. Çiçerin, antlaşma yapabilmek için Van ve Bitlis illerinden Ermenilere yer bırakılmasını şart koştu. Hükümetimiz hiçbir sebep ve bahane ile Misak-ı Milli sınırları içindeki anavatanımızdan hiçbir yerin, hatta en büyük siyasi beraberlik antlaşması karşılığında bile bırakılmasına imkân olmadığını Ruslara bildirdi.

Çiçerin'den gelen cevapta bu sefer de, 1920 Mayısı'nda kendilerinin Gürcülerle yaptıkları antlaşmadaki sınırı esas tutmak suretiyle, Gürcülerle bir antlaşma yapmamızı istediler. Bu takdirde Batum ve Ardahan livaları Gürcülere kalıyor. Rusların bunu istemelerinin sebebi vardır. Rusya, Gürcü hükümetini elde etmek için bize böyle bir teklifte bulunuyor. Bu tedbir, Rusya'nın değişmez propaganda usullerindendir. Oysa ki daha önce bu konuda bize de teminat vermiş, Ardahan'ı ve daha ilerisini işgalimizi uygun bulmuştu. Ve Ruslar bu yerlerin Misak-ı Milli sınırları içinde olduklarını da biliyorlar. Böylece, Gürcülerle yapılacak antlaşmada çok önemli bir mesele karşısında bulunuyoruz.

İhsan Bey (Osmaniye) — Sosyal devrimler yaratan düşünceler, kanılar bir günde ortaya çıkmaz. Herhangi bir sosyal topluluk düşüncesini, kanısını bir anda, çamaşır değiştirir gibi değiştiremez. Nasıl olur da düne kadar istilacı Batı hükümetleri ile ortak çalışan kana susamış bir ulusun bugün hemen komünist olduğu kanısına varabiliyorsunuz? Ahlakını değiştirdiğine inanabiliyorsunuz da silahını elinde bırakıyorsunuz? Dışişleri bakanının açıklamalarından anladığıma göre Doğu'da bazı olayların çıkması beklenebilir. Ermenistan'a yayılan bir yangın bizim için de tehlikeli olacaktır. Ahlakının gereği olarak kısa sürede sözünden dönen, Türk ve İslam kanı dökme hainliğiyle tanınmış olan bir ulusa güvenilemez. Ermeniler ancak güçsüz kaldıkları zaman insanca yaşarlar. Silahını elinde bıraktığımız dakikada tehlikelidirler.

Mustafa Kemal Paşa — Bir noktanın yanlış anlaşıldığını sanıyorum. Ermenileri yendikten sonra ileri sürdüğümüz şartlardan biri de onlardan belli sayıda silah almaktı. Bu silahların bir kısmını aldık. Geri kalanını da istiyoruz. Değişmiş bir mesele, müsamaha edilmiş bir husus yoktur.

Hüseyin Avni Bey — Ben Ermenilerin silahlısından değil, silahsızından korkuyorum. Silahla karşımıza çıktıkları zaman daima onları ezecek güce sahibiz. Benim korktuğum husus, silahsız Ermenilerin "Kızıl Bayrak"a bürünerek ülkemize girip kötülük yapmalarıdır. Ermenilerin komünist olmaları, kendilerini Ruslara sigorta ettirip ülkemize girebilmek içindir. Böylece ülkemize giren Ermeniler, bizim zayıf karakterli insanlarımızı arayacaklar ve komünizm ülkemize bir din, bir inanç olarak değil, bir çapulcu, bir yağmacı, bir adam öldürücü olarak girecektir. Ben bundan korkuyorum ve Doğu cephesinin kritik bir duruma girdiğini görüyorum.

Bunun için hükümet tez elden gerekli tedbirleri almalıdır. Hükümetin, istiyorum ya da istemiyorum demesinin bir değeri yoktur. Bu bir hastalıktır. Bu, bir ordu değildir ki, geldiği görünsün. Bu, sızar. Hükümet istese de, istemese de ülkeye girer, tahribat yapar ve güvendiğimiz güçlü ordularımızı –Tanrı korusun– içinden çökertir. Hükümet bu düşünce ya da maskenin memlekete girmesini önleyebilir mi? Ben bu işte birlik olduğumuz Rusların samimiyetine de pek inanmıyorum. Ermenilere, aramızdaki antlaşmayı kabullenmemek cesaretini veren Ruslardır.

Mustafa Kemal Paşa — Biz, Rus Bolşevik hükümetinin bize karşı olan duygularına güvenmek isteriz. Bu güvenimiz hayallere, sanılara ve güzel sözlere aldanmaktan değildir. Tamamen gerçeğe dayanmaktadır. Komünizm için, 'istense de istenmese de gelir, bu bir mikroptur' dediler. 'O halde çaresi yoktur, yayılacak ve bulaşacaktır' demek istediler. Sadece bu noktaya değinerek diyebiliriz ki, yayılmasının önlenemeyeceği sanılan komünizme karşı da çareler vardır. Bu çare, komünizm prensiplerinin, kaidelerinin memleketimize, milletimize uygulama imkânı olup olmadığını inceleyip anlamak ve anlayanlarımızın aracılığı ile bütün memlekete, bütün millete anlatmaktır. Konu, ulusun çoğunluğunca anlaşılınca ya uygulama imkânı vardır, uygularız ya da uygulama imkânı olmadığını anlarız, korkar, çekinir, yapmayız. Uygulama imkânı olmadığı ortaya çıkınca da, uygulamaya kalkışanlara karşı hükümet, her türlü aracı kullanmakta kendini meşru görür. Bu arada bir meseleyi daha açıklamak istiyorum. Bildiğiniz gibi, memleketimizde kurulmuş bir Komünist Partisi vardır. Bir de Halk İştirakiyun Fırkası adı altında bir komünist partisi daha vardır. Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşundan açıkça bilgim vardır. Bu partiyi kimlerin ve niçin kurduklarını biliyorum. Amaçlarının, tüm anlamıyla vatanın yüksek menfaatlerine uygun olduğuna ve kurucularının en değerli, en namuslu, en yurtsever arkadaşlarımızdan bulunduğuna tam inancım vardır. Halk İştirakiyun Fırkası ise sonradan kuruldu. O partinin de çok değerli arkadaşlardan mürekkep olduğunu söyledim.

Nafiz Bey (Samsun) — Komünist Partisi'ni kuranlar arkadaşlarımızdır. Fakat hükümet, siyasetini meclisteki çoğunluğa dayatmak zorundadır. Meclisin çoğunluğu ise o yönde değildir. Bu sebeple hükümet komünizmden yana olursa, gerçeğe doğru gitmiyor demektir.

Mustafa Kemal Paşa — Hükümetin siyaseti, yüksek meclisinizin kuruluş amacıdır. O da, ulusal sınırlar içinde tüm ulusun bağımsızlığını sağlamaktır. Bu esas incelenirse, komünizmle karşıt olduğu anlaşılır. Ben sosyoloji ile çok uğraşmadım fakat, 'komünizm sınır tanımaz'. Oysaki biz bir 'ulusal sınır' kabul ediyoruz. Sonra 'tam bağımsızlık'tan da söz ediyoruz. Komünizm 'kayıtsız ve şartsız serbesti'yi gerekli görmez. Biz de bunu kabul edemeyiz. Hükümetiniz, tüm ulusa dayandığı kanısındadır. Hükümette şu ya da bu zümreye, partiye dayanan kimse yoktur. Bizim, Ruslarla olan ilişkilerimizde komünizm esaslarına değinilmemiştir. Karşılıklı görüşebilmek için, bize 'komünist olunuz ya da olmak zorunluluğundasınız' diyen olmadığı gibi, biz de hiç kimseye 'sizle dost olmak için komünist olmaya karar verdik' dememişizdir. Böyle bir esas yoktur. Rus Bolşevik hükümeti komünisttir ve bütün uluslara bu düşünceyi, bu sosyal inancı uygulamak ister. 'Buna engel olacağız, bunu yapmayacaksınız' demek, Rus Bolşevik hükümetinin varlığını tanımamak, onu reddetmek olur ki, bunu da yapamayız. Ancak memleketimize ve milletimize zarar verecek yolda gelişimine karşı kesin tedbirler almak zorunluluğundayız. Elbette onlar da bu tedbirleri almamıza karşı çıkmazlar. Ne var ki hükümet başkadır, milletin içindeki dernekler başkadır. Biz hükümet olarak, Rus hükümet adamları ile başka türlü konuştuğumuz halde, sorumsuz bazı kimseler Rus komünistliğini ülkeye sokma yollarına başvurabilirler. Biz burada sosyal devrimlerden söz etmiyoruz. O, milletin gelişmişliğine ve yeteneğine bağlıdır.

Nafiz Bey (Samsun) — Amacımız bunları hükümetin ağzından işitmekti, teşekkür ederiz.

Muhiddin Baha Bey (Bursa) — Ben, Hüseyin Avni Bey'in Ermenilere haklı olarak duyduğu düşmanlık ve kin duygularının etkisiyle bir 'sosyal meslek'e yaptığı saldırıyı protesto etmek için buraya çıktım. Burada bir Komünist Partisi vardır ve onun üyeleri bir komünist partisi kurmakla en büyük bir sosyal görev, bir yurt görevi yaptıklarına inanmaktadırlar. Arkadaşlarımızın anlaması gerekir ki, Komünist Partisi'ne katılanlar, ulusal sınıra saygılı ve onun için hayatlarını vermeye hazırdırlar. Komünist Partisi'ne katılan inanır ki, bu partiyi kurmakla ve bu davayı ilerletmekle en büyük yurtseverliklerini göstermişlerdir, gösteriyorlar, göstereceklerdir. Komünist Partisi mensubu, ulusal sınırların Misak-ı Milli içinde varlığını ve onun için canını vermeyi kabul eder. Biz böyle kabul etmişizdir. Bolşevikler

de milletlerin isteklerine başvurarak hükümetlerinin kuruluşlarını kabul ettirmişlerdir. (Gürültüler)

Nafiz Bey — Orası komünizm propaganda kürsüsü değildir. (Gürültüler)

Başkan — Toplantıya son veriyorum. (3 Ocak 1921)

Bu görüşmelerde dikkati çeken husus şu idi ki, 1920 yılı sonuna kadar Bolşevikliğe övgüler yapılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, 1921 yılının daha ilk günlerinde komünizmin tehlikelerinden söz ediliyor, komünizme karşı çıkılıyordu. Bu görüş ve eğilim, her gün biraz daha şiddetlenerek gelişecek, toplumun haklarına değinen her sözün altında bir Bolşeviklik niyeti aranacak ve mesela kömür madenlerinden arta kalan tozların işçilere bırakılmasını savunanlara karşı Şebinkarahisar Mebusu Mustafa Bey, "Bolşeviklik yok" diye bağıracaktır. (Z.C., 18 Nisan 1921) Daha sonraları 'Bolşeviklik' hakaret anlamına gelecek, Bursa Mebusu Dr. Emin Bey, bir mebusun kendisine Bolşeviklik isnadı suretiyle hakaret ettiğini ileri sürecektir. Buna karşılık, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, olayların gerçek bir özetini dile getirerek, "Geçen yıl hepiniz Bolşeviklikle övünüyordunuz, şimdi ne oldu" diyecektir. (Z.C., 29 Kasım 1921)

Ve en yetkili kişi olarak Mustafa Kemal Paşa, "Memlekette tatbik kabiliyeti olmadığının anlaşılması halinde komünizmi uygulamaya çalışanlara karşı hükümetin her türlü tedbiri almakta kendini meşru sayacağı"nı söylüyordu. Özellikle bu sözler, 1920 yılında aşırı sağ tehlikesini ortadan kaldıran Mustafa Kemal Paşa'nın şimdi de aşırı sola karşı tedbirler alma yoluna gideceğinin işareti oldu.

Aşırı Sola Karşı Tedbirler

1920 yılı içinde 'Halifecilik' halinde ortaya çıkmış olan 'aşırı sağ' akımın iç çatışmalar ve savaşlarla yok edilmesi üzerine, 1920 yılı sonundan itibaren de 'aşırı sol' akıma karşı tedbirler alınması yoluna gidilmişti. Çünkü aşırı sağ akımın, memleketi emperyalist Batı devletlerinin egemenliği altına sokacağından korkulduğu gibi, aşırı sol akımın da ülkeyi Bolşevik Rusya'nın sınırları içine atacağından korkuluyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tek ve kesin amacı ise sağa karşı da, sola karşı da "Ulusal sınırları içinde Bağımsız Türkiye'yi kurmak" idi. Batılılar 'bağımsızlığı' tanımak istemedikleri gibi, komünizm de 'ulusallığı' kabul etmiyordu.

Böylece aşırı sol akıma karşı tedbirler alınması da zorunluluk haline gelmiş ve ilk tedbir 1920 yılı sonunda hayli etkili olmaya başlayan aşırı sol yayına karşı alınmıştır. O sırada, sol yayının en aşırı ve önemli aracı Eskişehir'deki Seyyare-i Yeni Dünya gazetesi ve matbaası idi. (M. Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet: 282, 288)

Kuva-yı Seyyare Kumandanı Çerkes Ethem Bey, emrindeki müfrezelerin cephe durumlarını denetlerken, Arif Oruç adında özgür düşünceli, aydın ve genç bir gazeteciye rastlamış, dikkatini çeken bu genci yanına almıştı. Sonra beraberce Yeşilordu Cemiyeti'ne girmişler, kendilerine göre 'Bolşevik' olmuşlar ve Bolşeviklik propagandası yapmak üzere bir gazete çıkarmaya karar vermişlerdi. Çerkes Ethem Bey, Arif Oruç Bey'in etkisi ve isteği ile Eskişehir'de bir matbaa satın almış, Arif Oruç Bey'in emrine vermişti. Arif Oruç Bey de Seyyare-i Yeni Dünya adında bir gazete çıkarmıştı. Kanımızca bu gazetenin adı, Rusya'daki Türk komünistlerinin lideri Mustafa Suphi'nin orada çıkardığı gazetenin adı olan Yeni Dünya ile Çerkes Ethem Bey'in emrindeki milli kuvvetlerin adı olan Kuva-yı Seyyare'deki 'seyyare' kelimesinin birleştirilmesiyle meydana getirilmişti. Bazı yazarların bu konudaki sözleri de bu kanımızı pekiştirmiştir. Nitekim Erzurum'da çıkan ve bir ara sol eğilimi ile dikkati çeken Al Bayrak gazetesinin adı da daha önce Azerbaycan'daki Müslüman Bolşeviklerin yayınladıkları iki gazeteden birinin adı idi. (A. Cerrahoğlu, Türkiye'de Sosyalizm: 185-186)

Seyyare-i Yeni Dünya gazetesinin imtiyaz sahibi ve başyazarı Arif Oruç Bey'di. Türkiye Komünist Partisi hükümet eliyle kurulup da Yeşilordu Cemiyeti dağıtılınca ve kendilerini gerçek Bolşevik sayanlar tarafından Türk Halk İştirakiyun Fırkası kurulunca, Çerkes Ethem Bey ile Arif Oruç Bey de İştirakiyuncu olmuşlardı. Seyyare-i Yeni Dünya gazetesi de İştirakiyuncuların, yani aşırı solun propagandasını yapmaya başlamıştı. Ve öylesine bir aşırı sol yayımı yapıyordu ki, Ankara'da çıkan ve yine sol akımı destekleyen Yunus Nadi Bey'in Yeni Gün gazetesiyle bile çatışıyordu.

Yeni Gün gazetesi ile Seyyare-i Yeni Dünya gazetesi arasındaki ilk çatışma, Üçüncü Enternasyonal'in beyannamesinin yayımlanması yüzünden çıkmıştı. Seyyare-i Yeni Dünya gazetesi, Yeni Gün gazetesini beyannameyi

değiştirerek yayımlamakla suçlamış, Yunus Nadi Bey de ona sert bir cevap vererek şöyle yazmıştı:

> Üçüncü Enternasyonal beyannamesi'ne ait olan yayınımızda belki eksiklik vardır, fakat değişiklik yoktur. Biz beyannameyi bir telgraf haberinden alarak yayınladık. Beyanname aynen elimize geçmiş olsaydı bile, düşünce ve mesleğimize uymayan taraflarını yayınlamamaktaki bağımsızlığımızı korurduk. Çünkü Yeni Gün gazetesi ne Üçüncü Enternasyonal'in, ne de herhangi bir heyetin organı olmadığı gibi sağdan soldan gelecek her sözü gelişigüzel sayfalarına geçirecek bir havadis gazetesi de değildir.
>
> Dünya Devrimi'nin bizim ülkemizde ve bilir bilmez her önüne gelenin elinde havai bir oyuncak yapılmak istenmesidir ki bizim canımızı sıkıyor.
>
> Rusya, bütün insanlığı emperyalizmin ve kapitalizmin belasından kurtaracak bir devrim yapmak istiyor. Bolşevikler bu devrimi kendi ülkelerinde uygulamışlardır. İşleri üstünkörü görenler ve kelimelerden okuyanlar, haydi biz de Bolşevik olalım diyorlar. Bolşevik olalım da ne yapalım? Ve daha önce, nasıl Bolşevik olalım? Bu bir tarikat mıdır ki, gidip şeyhinden izin alalım? Bir meslek midir ki, kurallarına uyalım? İşte, buralarını onda ikimizin bildiği yoktur. Pek büyük bir düşünce sapıklığına meydan veren boş sözler yığınının yaptığı tek etki bazılarına göre üç beş zenginin servetlerinin yağma edileceğinden ve –üç beş zengine göre de– sınırı belirsiz bir akıbetin korkusundan ibarettir. Biri çıksa da, 'ilk kargaşalıkta bazı servetler, hatta genel mallar yağmalanmış olsa bile, orada da zorla mal alma ve çalma yine ağır cezalarla cezalandırılıyor' dese, bizim gayretkeşlerin apışıp kalacaklarına şüphe mi edilir?
>
> Varlığımızı savunmak için giriştiğimiz savaşta düşmanımız, başta İngiltere olarak, emperyalist ve kapitalist âlemdir. Rus Bolşevikleri de aynı âlemle savaş halinde bulunuyorlar. Beraberce aynı düşmana karşı dövüşüyoruz. Fakat Bolşevikler emperyalizmi ve kapitalizmi yeryüzünden tamamen kaldırmayı amaç edinmişler. Bunu memnunlukla karşılarız. Ancak bunu yaparken, kör ve hatta şaşı bir taklitçilikten sakınmayı da her şeyden önce anlayışımızın ve

insanlığımızın bir gereği biliriz. Taklit ile devrim olmayacağını anlamayanların devrimden söz etmeye yetkileri olamaz.

Herhangi bir reform için her ülkenin özel gerekleri vardır. Bunlar ihmal edilemez. Komünizm de her yerde, belli kurallar içinde, belli sürelerle, belli biçimlerde uygulanamaz. Herkes amaca başka bir yoldan ve başka başka derecelerle varabilir. Buna sosyalizm babalarından hiçbiri de karşı olamaz.

Türklük hesabına Bolşevik olup olmamak söz konusu bile edilemeyecek bir büyük yanlışlıktır. Çünkü Bolşevik kelimesinin ancak Rus sosyal yaşayışında tarihsel bir anlamı vardır. 'Ben Bolşevik oldum' demek, 'ben Rus oldum' demekten başka bir şey değilken, işin farkında olmayanlar Türk Bolşevik Gazetesi bile yayımlıyorlar.

Biz Türkler, emperyalist ve kapitalist dünyaya karşı savaşmakta bugün Ruslarla aynı safta yürüdüğümüz gibi, davranıştaki bu benzerlikten etkilenip güçlenerek iç reformları başarmak kanısı ve zorunluluğundayız. Bu bir devrimdir. Fakat bizim devrimimiz, Rus devriminin kopyası olmayacaktır. Devrim, anlayış ve inanca dayanan bir davranıştır ki, uygulama bakımından her ülkenin kendi özelliklerine ve gereklerine uygun olarak meydana gelir ve yürür. Biz de sosyalizm vadisinde devrimciyiz. Fakat taklitçi ve Bolşevik değiliz. (A. Cerrahoğlu, Türkiye'de Sosyalizm: 140)

Hükümet eliyle kurulmuş olan Türkiye Komünist Partisi'nin genel sekreteri Hakkı Behiç [Bayıc] Bey de yayınladığı beyannamede aynı konulara değinerek; komünizm esaslarının uygulanması için kanlı ihtilallerin gerekmediğini, kanlı ihtilallerin doğal kurallara aykırı düştüğünü, Rusya'da ise komünizmin kanlı ihtilalle uygulandığını, Türkiye'de hükümete dayanan ve parmakla sayılabilecek kadar az olan parazit zenginler dışında köylünün ve işçinin hayat ve mutluluğunu yok etmekle geçimini sağlayan kimselerin bulunmadığını, eşraf denenlerin çoğunun işçilikten yetiştiğini, köy ve kasabalarda küçük tarım ya da sanayi ile uğraşarak zenginleşen kimseler olduklarını ve ancak hükümet memurlarının koltuğu altında zorbalaştıklarını, bunların Avrupa'daki kapital saltanatının kurucuları ve işçi hayatını zedeleyen kimseler durumunda olmadıklarını, Türkiye'de büyük endüstri ve büyük üretim bulunmadığını, hiçbir ülkede komünist partisinin çevre özelliklerinden ayrılarak yapmacık

bir yol tutamayacağını, Türkiye'nin de kendi komünistlerinin çalışmalarında özel şartları ve ihtiyaçları hâkim kılmaya çalışacağını, komünizmin İslamlıkla bağdaşacak şekilde uygulanacağını, bunun için ülke kurallarına uygun bir çalışma programı da hazırlanacağını bildiriyordu. (A. Cerrahoğlu, Türkiye'de Sosyalizm: 171)

Eskişehir'de çıkan Seyyare-i Yeni Dünya gazetesi ise, alabildiğine hızlı bir şekilde tam bir aşırı sol propagandası yapıyor ve etkili de oluyordu. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Çerkes Ethem Bey'i ürkütmemeye son derece dikkat ederek bir mektup yazmış ve bu mektupta, Üçüncü Enternasyonal'e bağlı olarak Ankara'da bir Bolşevik teşkilatı (Türkiye Komünist Partisi) kurulduğunu, Hakkı Behiç Bey'in genel sekreter olduğunu, kendilerinin de (Mustafa Kemal Paşa ile Çerkes Ethem Bey'in) genel merkez kurulu üyeliğine getirildiklerini, artık Bolşeviklik uğrunda ciddi, bilimsel ve eylemli bir şekilde çalışmak gerektiğini ve bu amaç uğrundaki düşüncelerin Seyyare-i Yeni Dünya gazetesinde yayımlanmak istendiğini; bu sebeple arkadaşların gazeteyi Ankara'da çıkarmak istediklerini bildirmiş; matbaanın tez elden Ankara'ya gönderilmesini rica etmiş, güveni pekiştirmek için de matbaanın Ankara'ya aktarılması görevini Diyarbakır Mebusu Binbaşı Hacı Şükrü Bey'e (Aydın Cephesi'nin ilk Kuva-yı Milliye komutanı idi ve o zamandan Ethem Bey'in arkadaşı olup Ankara'ya geldiğinde beraberinde kalırdı) vermiş ve mektubunu "Sayın Yoldaş" diye bitirmişti. Tertip başarı ile sonuçlanmış ve Ethem Bey matbaayı Ankara'ya göndermiş, bundan sonra Seyyare-i Yeni Dünya gazetesi Ankara'da, Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde yayımlanmaya başlamıştı. (Çerkes Ethem'in Hatıraları: 108-110).

Gazetenin adı ve imtiyaz sahibi değişmemiş, sorumlu müdürü Hakkı Behiç Bey olmuştu. Başlığın üstündeki "Dünya Emekçileri Birleşiniz" ve başlığın altındaki "Türkiye Komünist Gazetesidir" sözleri aynen duruyordu. Cumartesiden başka her gün çıkıyor ve tanesi beş kuruşa satılıyordu. 84. sayıya kadar böyle devam etti. Bundan sonra adındaki "Seyyare" kelimesi kaldırılmış, sadece "Yeni Gün" olmuş ve böyle kalmıştı. (A. Cerrahoğlu, Türkiye'de Sosyalizm)

Ve gün geçtikçe, aşırı sol yayınına karşı alınan tedbirler şiddetlendirilecek, sadece Yeni Dünya değil, Türkiye'de çıkan bütün gazeteler bu bakımdan sansüre bağlanacak ve bunda o kadar ileri

gidilecektir ki, bir gün gelecek milli mücadelenin ilk fedakâr gazetesi olan Sivas'taki İrade-i Milliye gazetesinde çıkan bir yazıdaki, "Vergiler iyi uygulanmadı, zenginler kayırıldı, fakirlere daha çok yükletildi" cümlesi bile sansür edilecek; ve bu yüzden İrade-i Milliye gazetesinin fedakâr yayıncısı Selâhaddin Bey işinden atılacaktır. (Z.C., 1 Nisan 1922)

Birinci İnönü Savaşı ve Çerkes Ethem'in Sonu

Aşırı sol akımın yayın aracı olan Yeni Dünya gazetesi Ankara'ya alınmıştı ama aşırı solun silahlı gücü Çerkes Ethem Bey'in elinde idi. Çerkes Ethem Bey, anlayabildiği kadarıyla, koyu bir Bolşeviklik iddiası peşine düşmüş, eli ve emri altındaki silahlı birlikleri Rusya'daki Müslüman Türklerin Bolşevik Yeşilordu'suna benzetmek istemiş, Gediz'deki Yunan ordusu karşısında savaşan piyade birliklerine "Bolşevik Taburu" adını vermişti. Bu tutum ve davranışlarında o kadar inançlı idi ki, kendi deyimi ile "Moskova Yoldaşları, Türk ihtilalinin ileri gelenleri arasında en çok onu güvenilir bulmuşlar"dı. (Çerkes Ethem'in Hatıraları: 109, 163)

Kendini, emperyalist Batı devletlerine karşı savaşan Bolşevik ordularının Müslüman komutanlarına benzeten Çerkes Ethem Bey'in bu inancı, iç çatışmalarda kazandığı başarılarla daha da güçlenmiş ve Türk milli mücadele hareketinin en kudretli insanı olduğuna inanmış, düzenli orduyu ve komutanlarını küçümsemeye başlamış, verilecek rütbe ve makam ne olursa olsun düzenli ordu komutanlarının emrine girmeyi kabullenmemiş, bu konuda kardeşi Tevfik Bey'in de büyük çapta etkisi altında kalmış, Batı Cephesi Komutanlığına kafa tutar olmuştu. Mustafa Kemal Paşa'ya göre ise, "Kendilerine bağlayabildikleri bazı kimselerle memleketin içinde daimi bir anarşinin sürüp gitmesini istiyorlar, Bolşeviklere, hemen bir ayaklanma, bir devrim imkânı olduğu kanısını vermeye çalışıyorlardı." (Z.C., 8 Ocak 1921) Böylece de, Mustafa Kemal Paşa'nın haklarında almayı düşündüğü tedbirin gerekçesini hazırlamış oluyorlardı. Bazılarına göre bu tedbir, Çerkes Ethem ve kardeşleri ile Batı Cephesi Komutanı arasındaki çekişme şeklinde uygulanmış ve adeta Çerkes Ethem bir açmaza getirilip ayaklanmaya zorlanmıştır. (R. N. İleri, Atatürk ve Komünizm: 217)

Nitekim bu tutum ve davranışlarıyla kısa bir süre sonra zorla sindirilmesi gerekli bir insan durumuna düşmüş, hazır durumda bekleyen Albay İsmet Bey [İnönü] de emrindeki Batı Cephesi'nin düzenli birlikleri ile Kütahya

üzerine yürüyünce, Gediz’e çekilmişti. (M. Gologlu, Üçüncü Meşrutiyet: 304)

Çerkes Ethem Bey Gediz’e vardığında, Kuva-yı Seyyare’nin esas kuvvetleri Gediz’den otuz kilometre ileride, Yunanlılarla savaşıyordu. Batı cephesi komutanı İsmet Bey’in kuvvetleri de Gediz’e doğru ilerliyordu. İki ateş arasında kalmak üzereydi. Bu durumdan sıyrılıp kurtulmanın çarelerini aradı ve işte o zaman hayatının en büyük yanlışlığını yaparak, o güne kadarki yurt hizmetlerinin hepsini bir anda yok eden bir karara vardı. Yunanlılara başvurarak dört günlük bir mütareke [geçici olarak savaşı durdurma] isteğinde bulundu. Olup bitenleri dikkatle izleyen ve ne olacağını da kestiren Yunanlılar işlerine son derece uygun düşen bu isteği hemen kabul ettiler. İsteği kabul olunan Çerkes Ethem de, Kütahya’ya doğru Batı Cephesi kuvvetleri üzerine yürüdü. (Çerkes Ethem’in Hatıraları: 153-163)

Bu sırada Yunanistan’da da birtakım ilginç olaylar cereyan etmiş, uzayıp gitmekte olan savaşlardan usanan Yunan halkı Venizelos’u iktidardan düşürmüş, 14 Kasım 1920 seçimlerini Kralcılar kazandığından ölen kralın yerine 5 Aralık’ta yapılan plebisit ile, sürgünde bulunan Kral Konstantin’i [Constantine I] tekrar başa geçirmişti. (T. Baytok, Türk Kurtuluş Savaşı: 132)

Kral Konstantin, hızlı ve başarılı bir sonuçla Anadolu seferini bitirip halkının gözüne girmek istiyordu. Sert emirlerle işe girişti. İşgal altındaki yerlerde Yunan ordusunun kötülükleri dayanılmaz bir hale geldi. Özellikle yurtsever Balıkesirlilere yapılan kötülükler çok artmış, bu arada şehrin değerli bir genci olan İbrahim Baki Efendi öldürülmüş, şehir ileri gelenlerinden Ali Efendi abdest alırken şehit edilmişti. (Z.C., 5 Şubat 1921) Bütün bunlar Kral Konstantin’in hızlı bir saldırıya geçeceğinin belirtileri idi. Nitekim Çerkes Ethem’in mütareke isteği bu amaçla kabul edilerek Türk ordusuna karşı harekete geçmesi sağlanmıştı. Hemen arkasından da, 6 Ocak 1921’de, Yunan orduları Bursa ve Uşak cephelerinden saldırıya geçtiler.

Bu durum karşısında, Batı Cephesi Komutanlığı, Çerkes Ethem üzerine yapılan hareketi durdurarak, birliklerinin İnönü ve Dumlupınar’daki savunma mevzilerine dönmesini emretti.

Fethiye'den gelen Yunan kuvvetleri ise, Muğla ve Yenişehir'i işgal ederek ilerlemeye devam ettiler. İznik'in güneyindeki ilerlemeyi, gerçekten büyük bir yurtseverlik içinde çarpışan Gökbayrak taburu durdurdu. İznik'in kuzeyindeki düşman birlikleri ise engelsiz ilerlediler. Akşam üzeri, Batı Cephesi Komutanlığı, Gökbayrak taburunun savaşa devamını, 3. süvari tümeninin de İnönü'ye gelmesini emretti.

Yunan ordusu, en kısa mesafelerden yapacağı şiddetli saldırılarla birkaç saat içinde Eskişehir'e varmayı ve işgal etmeyi planlamıştı. Uşak'tan Dumlupınar'a doğru bir saldırı gösterisinde bulunduktan sonra, Bursa cephesinde iki yönden harekete geçti ve 7 Ocak 1921'de en kısa yol olan Nazifpaşa'dan İnönü'ye doğru saldırıya başladı. Nazifpaşa'yı savunmakta olan 126. Piyade Alayı geri çekildi. Eskişehir'den takviye gönderilmesi ve alay komutanının değiştirilmesi de çekilişi durduramadı.

8 Ocak 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine, Yunanlılara sığınmış olan Çerkes Ethem'in kardeşi Manisa Mebusu Reşit'i mebusluktan düşürdü. Aynı gün Batı Cephesi Komutanı da, 24. tümene İnönü mevziini savunması hususunda gerekli emri verdi ve tümen komutanı emri birliklerine duyurdu. Alınan savunma tertibine göre, 8/9 Ocak gecesi, Batı cephesi komutanlığı karargâhı Kütahya'da kalmak üzere, üç tümenin komutanları ve birlikleri İnönü'de toplanacaklardı. Toplanma hareketi de başladı ve çok şiddetli savaşlar oldu.

10 Ocak 1921 günü sabahı, takviyeli Adalar tümeni, İnönü mevzilerine cepheden saldırdı. Önce Yunan kuvvetleri ile 2. tümen arasında başlayan şiddetli savaşlar sonradan bütün birliklere yayıldı. İntikam Tepesi Yunanlıların eline geçti. Düşman birlikleri istasyona doğru ilerlemeye başladı. Akşama kadar süren bu çok şiddetli savaşlar sonunda, Türk kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldılar. Bazı düzensizliklere rağmen, son derece gizli bir şekilde geri çekilme hareketini bütün gece devam ettirdiler. Bu sırada Türk topçularının ateşleri çok etkili olduğundan geri çekilme başarı ile sonuçlandı.

Ne var ki Türk askerî birlikleri bütün dikkat ve çabalarını geri çekilme hareketine vermiş olduklarından düşman birliklerinin durumunu gözleyememişlerdi. Oysaki Yunanlılar da iki gün süren şiddetli savaşlarda çok yıpranmışlardı. Özellikle Nazifpaşa'daki Türk birliği, kendisinden on beş misli çok olan düşmanla tam bir gün savaşmış, Pazarcık'taki hücum

taburu ile bir depo taburu düşmanın yirmi misli kuvvetine karşı dayanarak Türk ordusuna bir tam gün kazandırmış, Köprühisar'daki bir alay, düşmanın iki alayını bozmuş, Bilecik cephesindeki artçı tabur on iki saat topçu ateşi ile desteklenen düşman kuvvetleri karşısında direnmişti. Bu durum karşısında, Türk askerî birliklerinden üç misli fazla olan Yunan ordusu bazı gerçekleri kavramaya başlamış, özellikle Türklerin ne pahasına olursa olsun savaşa devam edeceklerini ve Çerkes Ethem'den fayda gelmeyeceğini anlamış, geri çekilme kararı vermişti.

Böylece Yunanlılar da geri çekilmeye başladılar. Gece başlayan geri çekilme hareketi, hiçbir takibe uğramadan, 11 Ocak 1921 günü de devam etti. Çekilme o kadar gizli ve hızlı olmuştu ki, Yunan ordusu birçok yerlerde tahribat yapma imkânını bile bulamamıştı. Özellikle Eskişehirlilerin ve Kütahyalı kadınların bu savaşlar sırasındaki fedakârlıkları söz konusu edilmeye değer bir dereceye varmıştı. On sekiz-yirmi yıldan beri Bilecik'te bulunan Banka Müdürü Mösyö Puns adındaki bir Fransız da Müslümanlara hiçbir fenalık yaptırmamış ve olaylardan bir gün önce kendisini almaya gelen Fransız generaline ret cevabı verip, "Ben şimdiye kadar Türklerle yaşadım, hiçbir tarafa gidemem" demiş ve Bilecik'te kalarak Müslümanları korumuştur. (Z.C., 22, 30 Ocak 1921)

Sonunda iki taraf da, birbirinden habersiz, tasarladıkları geri mevzilere çekildiler. Fakat durumları ve imkânları karşılaştırıldığında bu sonuç, yeni düzenlenmiş, az imkânlı Türk ordusu için bir başarıydı. Çünkü bu savaş sonunda Türk ulusunun varlığı ve savaş gücü ispatlanmış oluyor, Büyük Millet Meclisi hükümeti ve ordusu içte ve dışta değer ve önem, İstanbul hükümeti karşısında güç ve üstünlük kazanıyordu. Milletin de ordusuna ve hükümetine güveni artıyordu.

Olayların değerlendirilmesini çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, ortaya çıkan bu durumu önemle ele aldı, büyük bir başarı olarak niteledi ve hemen, Büyük Millet Meclisi adına, Batı Cephesi Komutanı da olan Genelkurmay Başkanı Albay İsmet Bey'e bir kutlama telgrafı çekti:

> İnönü Meydan Savaşı'nda Batı Cephesi birliklerinin etkili ve güçlü komutanız altında elde ettikleri kesin, başarılı sonuçtan ötürü, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sizi ve kahraman ordumuzun bütün komutanlarıyla subay ve erlerini yürekten kutladığını bildirir, bu başarının kutsal topraklarımızın tümünü düşman istilasından

> kurtaracak olan kesin zaferin hayırlı başlangıcı olmasını Tanrı'dan diler, bu kutlamanın bütün Batı Cephesi er ve subaylarına duyurulmasını rica ederim.

İsmet Bey de 12 Ocak 1921 tarihli cevabında teşekkür ediyor ve şöyle diyordu:

> Mukadderatımızı tam bağımsızlık ile sağlamayı üzerine almış olan Büyük Millet Meclisi'ne kayıtsız ve şartsız bağlılıktan aldığı manevi güçle kutsal topraklarımızın kurtarılması görevini yerine getireceğine ordunun kesin bir kanı ve inanç içinde bulunduğunu ve buna güvenmenizi arz ederim.

Bu cevabı alan Mustafa Kemal Paşa olayı meclise getirdi. İsmet Bey ile olan haberleşmelerini bildirip telgrafı okudu. Mebuslar, coşkun sevgi gösterilerinde bulundular. Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey, "Komutanlar ile subayların ve bütün gerekenlerin" rütbeleriniz birer derece yükseltilmesini istedi. Olayları değerlendirmesini bildiği kadar, ilerisini de göz önünde tutarak, değerlendirmelerini yerinde ve yeterinde tutmasını da çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa bu isteği, "Bu mesele hakkında genel durum biraz daha belli olsun. Bu meydan savaşı zaferine taç giydirecek olan beklediğimiz bir başka şey daha vardır. Ondan sonra uygun görürseniz istediğiniz şey yine yapılır" diye karşıladı. Aynı gün Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa da İnönü savaşını bütün ayrıntılarıyla açıklayan ve Türk ordusunun gücünü belirten bir konuşma yaptı. Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit [Kansu] Bey, İnönü savaşında, ölümden de müthiş bir şeyin, bir "İslamlık ruhunun", bir "Osmanlı kabiliyetinin", bir "eşsiz yurtseverliğin" gösterildiğini anlattı. Erzurum Mebusu Salih [Yeşiloğlu] Efendi, mebus ödeneklerinden yirmi beşer lira kesilerek, özel bir kurulla, ordu birliklerine sigara gönderilmesini teklif etti. Teklif olumlu karşılandı.

Bursa Mebusu Muhiddin Bey, İnönü savaşı sebebiyle duygulu ve dokunaklı bir konuşma yaptı, Namık Kemal'in, "Bir aşiretten dünyaya hâkim bir devlet çıkardık" diyen beytini okudu. Bu konuşmadan duygulanan Mustafa Kemal Paşa da ikinci bir konuşma yaptı: "Merhum Namık Kemal demiştir ki: Vatanın bağrına düşman dayamış hançerini, yok mudur kurtaracak bahtı kara mâderini?' İşte ben, bu kürsüden, bu yüksek meclisin başkanı olarak, yüksek kurulunuzu meydana getiren bütün üyeler

adına diyorum ki: ‘Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini, bulunur kurtaracak bahtı kara mâderini.”

Ve böylece Birinci İnönü savaşı, milli mücadelenin Batı Anadolu’daki ilk başarısı olarak tarihe geçti. Yurdun türlü yerlerinden, türlü kuruluşlardan, türlü kişilerden ve bu arada Antalya halkı adına eski şeyhülislam Hayri Efendi’den kutlama telgrafları geldi.

Bolu Mebusu Dr. Fuat [Umay] Bey’in teklifi üzerine, “Kutsal ve meşru davamızı kahramanca savunan ve İnönü’de zaferle taçlandıran sayın ve yüce ordumuza herkesten daha çok ve takdire değer bir surette yardımda bulunan ve tutarı teşekküre değer bir miktara varacağı umulan paranın yardım olarak toplanmasına başvuran Eskişehir halkı ile görevlerini eşsiz bir dayanıklılıkla yapan bölge memurlarına meclisin teşekkürlerinin bildirilmesine” karar verildi. (Türk İstiklâl Harbi 2/3: 147-247; Z.C., 10, 13, 20 Ocak 1921)

Birinci İnönü Savaşı’ndaki başarılı sonucun etkileri epeyce zaman devam edecek, bir ara Ankara’ya gelen Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa’nın mecliste bulunuşunu gerekçe yapan Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit Bey, meclis adına kendisine teşekkür etmesine izin verilmesini isteyecek, başkan bu isteği oylayacak ve Mazhar Müfit Bey İnönü’nün kahraman komutanı ile öteki kahramanlarına teşekkür edecek, İsmet Paşa da buna karşılık vererek bütün gücün Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden doğduğunu, ordunun da omuzlarındaki yükün ağırlığını bildiğini belirtecektir. Daha sonra hükümetten gelen bir listede fedakârlıklarından ötürü adları yazılanlara meclisçe teşekkür edilecektir. (Z.C., 1 ve 10 Mart 1921)

İnönü savaşının bitiminden hemen sonra, tekrar Çerkes Ethem üzerine dönüldü. Bu defa Çerkes Ethem kuvvetlerinin karşısında Refet Bey’in süvarileri de vardı. Nitekim Çerkes Ethem’in 12 Ocak 1921’de Kütahya’ya karşı giriştiği saldırıda karşısına bu süvariler çıktı ve Çerkes Ethem bir kere daha Kütahya’dan Gediz’e çekilmek zorunda kaldı. Refet Bey’in emrindeki kuvvetler ise kovalamaya devam ettiler. İki gün sonra daha da sıkılaşan kovalama ve şiddetlenen taarruz karşısında Çerkes Ethem daha gerilere gitti. Demirci’den Gördes’e çekildi ve düşman işgalindeki Uşak’ta bulunan kardeşi Reşid’i (Manisa mebusluğundan atılan), Yunanlılarla temasa geçirtip sığınma şartları üzerinde görüştürdü.

17 Ocak 1921'de Ankara Hükümeti Simav-Demirci-Gördes halkına bir bildiri dağıtarak Çerkes Ethem kuvvetlerine müsamahalı davranılmamasını, yakında düzenli ordu birliklerinin bölgeye ulaşacağını bildirdi. Aynı gün Süvari Grubu Komutanı Derviş Bey de (iç çatışmaların bastırılmasında Çerkes Ethem'le birlikte çalışmış ve yakın arkadaşı olmuştu), Çerkes Ethem'e haber göndererek en doğru hareketin hükümete sığınmak olduğunu, bu uyarmada kendisine güvenmesi gerektiğini anlattı. 18 Ocak'ta bir de mektup yazarak özel çıkarcıların kışkırtmalarına kapılarak Yunanlılarla ilişki kurmasının çok kötü etkiler yaptığını, dönüp hükümete sığınırsa dostluk göreceğini, tarihe geçen adını lekelememesi gerektiğini, kendisine inanıyorsa kardeşi Tevfik ile Simav'a gelmesini bildirdi. Derviş Bey, 20 Ocak'ta Demirci'den bir mektup daha göndererek kendisine güvenmiyorsa ve bunun için gelemiyorsa, yine de düşmanla birleşmemesini, Yunan işgalindeki Balıkesir ve Biga bölgesine geçip düşmana karşı savaşa devam etmesini, bu takdirde kendisine mümkün olan yardımın yine yapılacağını, beraberinde götüremeyeceği ağır silahlarla fazla malzemeyi Gördes'de bırakmasını ve herhalde geceye kadar bir cevap vermesini yazdı.

Çerkes Ethem, Derviş Bey'in bu samimi aracılığına inanmıştı, fakat kardeşi Tevfik, o sırada Yunanlılarla sığınma anlaşması yapmış, protokolü imza etmişti. 22 Ocak 1921'de Çerkes Ethem üzerine yeniden hareket başlayınca, subay ve erlerini toplayan Çerkes Ethem, onları Yunan'a sığınma ile dağılıp gitme tercihlerinde serbest bıraktı. Birliklerinden hemen hiçbiri Yunan'a sığınmayı kabullenmedi. Pek çoğu ve bu meyanda Halil Efe müfrezesi Türk ordusuna katıldılar. Çerkes Ethem'in en yakın arkadaşı ve adamı, müfrezelerin en büyüğünün ve en güçlüsünün kumandanı Parti Pehlivan (Pehlivan Ağa ya da Pehlivan Mehmet) ise, Yunan işgalindeki bölgeye geçip eşsiz bir fedakârlıkla düşman kuvvetlerine karşı gerilla savaşı yaptı ve milli mücadelenin bitimine yani "büyük zafer"e kadar Türk ordusuna yardım etti. Gerçeklere sıkı sıkıya bağlı kalmanın büyük yararına inanmanın etkisi altında, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi'nin yayınladığı Türk İstiklâl Harbi adlı eserin ikinci cildinin, 6. kısmının, 1. kitabının 158. sayfasındaki bilgi aynen aşağıya konulmuştur:

> Emekli Tümgeneral olan bir Yunan yazarı, Türk ordusunun istihbarat şubesinin haber toplama çabasına karakteristik bir misal olarak şu bilgileri vermektedir: Uşak bölgesinde takviyeli bir birliğe

> komuta eden Emekli General Andonopulos, Parti Pehlivan adlı bir Türk çetebaşına karşı, Balıkesir bölgesinin güvenliğini sağlama emrini almıştı. Müfreze, Balıkesir'e geldikten on gün sonra, Türk çetebaşı Pehlivan'ın bulunduğu köye baskın yapmış, çetebaşı kaçmış, fakat eyerli olarak bıraktığı binek atı ile evrakı ele geçirilmişti. Bu kâğıtlar arasında Pehlivan'ın, Cephe Komutanı İsmet'e yazdığı bir istihbarat raporu vardı. Bu raporda, Yunan genel karargâhının Andonopulos Müfrezesi'ne bir gün önce gönderdiği emrin bütün detayı bulunuyordu. Bu, "Yunan genel karargâhında Pehlivan'la işbirliği halinde çalışan bir elemanın bulunduğunu ve bunun, Yunan başkomutanlığı tarafından verilen bütün emirleri günü gününe ona ulaştırdığını göstermekteydi" demektedir.

Çerkes Ethem'in kardeşleri Tevfik ile Manisa Mebusu Reşit, Yunan işgalindeki Akhisar'daydılar ve anlaşma gereğince Yunan ordusuna sığınmışlardı. Çerkes Ethem ise ne yapacağını bilmez bir halde şaşkın, perişan ve hasta olarak, önce Yunan işgalindeki bölgeye geçip gizlendi, bir süre gizlice dağlarda başıboş dolaştı. Fakat hastalığı gittikçe arttı ve sonunda o da Yunan ordusuna sığındı.

Ve Kasım 1921'de Yunan Cephesi'nin gerisindeki 800 kadar milli müfrezenin en büyükleri Gönen-Edremit bölgesindeki Ali Bermay ve Kâzım müfrezeleri ile Simav-Sındırgı bölgesindeki Parti Pehlivan müfrezesi idi. Yunanlılar, gönüllü sayısı beş yüze kadar çıkmış ve mücadele alanı her gün biraz daha genişlemiş olan Parti Pehlivan müfrezesini ortadan kaldırabilmek için cepheden bile kuvvet alarak çalışmışlarsa da başarıya ulaşamamışlardır. Parti Pehlivan ise, eşsiz bir yurtseverlikle çarpışarak Yunanlıları sık sık kötü duruma sokmuş ve Emet bölgesinde dört Yunan alayına büyük kayıplar verdirmiştir. (Türk İstiklâl Harbi 2/6: 191)

23 Ocak 1921 gecesi Çerkes Ethem üzerine yapılan harekete son verildi ve sonuç bir raporla Genelkurmay Başkanlığına, bir bildiri ile de cephe birliklerine duyuruldu. Mustafa Kemal Paşa, bu başarısından ötürü Güneybatı Cephesi Komutanı Refet Bey'e tebrik telgrafı gönderdi. (Türk İstiklâl Harbi 2/6: 92-146; Ç. Ethem'in Hatıraları: 149-187)

Refet Bey'den bu telgrafa gelen cevap da mecliste okundu:

> Komuta ettiğim arkadaşlarım Kütahya'dan Akhisar'a kadar hak ve egemenliğin sağlanıp üstün gelmesi uğrunda sürdürdükleri dayanma ve kahramanlığı, hak ve adaletin esas tutulması hakkındaki Büyük Millet Meclisi kararlarına borçludurlar. (Z.C., 31 Ocak 1921)

Refet Bey, paşalığa yükseldi ve tamamen savaş işleriyle uğraşmak üzere içişleri bakanlığından ayrıldı, yerine de Niğde Mebusu Ata [Atay] Bey seçildi. (Z.C., 21 Mart ve 21 Nisan 1921)

Bu sırada milli mücadele ordusuna iki yeni kuruluş katılıyordu: 1 Şubat 1921'de Eskişehir'de "Kuva-yı Havaiye Müdüriyeti" (Hava Kuvvetleri Müdürlüğü), Trabzon'da da "Nakliyatı Bahriye Kumandanlığı" (Deniz Ulaştırma Komutanlığı). Hava kuvvetleri, her biri dörder uçaklı iki bölükten ibaretti. Sonra iki bölük birleştirilip "II. Bölük" adıyla tek bir birlik haline getirilmiştir. 1921 Ağustosu'nda Eskişehir'deki Kuva-yı Havaiye Müdüriyeti Ankara'ya aktarılmış, Hava Bölüğü de önce Polatlı'ya, sonra Malıköy'e getirilmiş, Sakarya savaşına dört uçakla katılmıştır. Yıl sonunda Fransızlardan alınan on keşif uçağı Konya'ya getirilecek ve "I. Hava Bölüğü" kurulacaktır. Mart 1922'de savaş uçakları on üç tane olacak, Mayıs 1922'de Konya'daki I. Bölük Akşehir'e gelecek, sonra iki bölük birleştirilip buna "Cephe Tayyare Bölüğü" adı verilecektir. Daha sonra İtalya'dan tekrar keşif uçakları alınacak, Almanya'dan da uçaklar getirilecek, Kuva-yı Havaiye Müdüriyeti lağvedilip Konya'da "Kuva-yı Havaiye Müfettişliği" ile buna bağlı olarak bir onarım fabrikası yapılacaktır. (Türk İstiklâl Harbi, 2/6-1: 123-133) Yine bu sırada, 9 Aralık 1920'de lağvedilen Sivas'taki 3. Kolordu'nun yerine "Merkez Ordusu" diye yeni bir ordu kurulmuş, komutanlığına da Nureddin Paşa getirilmişti.

Türk Halk İştirakiyun Fırkası ve Tokat Mebusu Nâzım Bey'in Mahkûmiyeti

Aşırı solun silahlı gücü de ortadan kaldırılınca, sıra yurtiçindeki aşırı sol eğilimli kuruluşlara ve yöneticilerine gelmişti. Bu kuruluş, Türk Halk İştirakiyun Fırkası idi ve bu kuruluşu Tokat Mebusu Nâzım [Resmor] Bey yönetiyordu.

İlgili bölümde açıklanmış olduğu üzere hükümet, kendi adamlarına Türkiye Komünist Partisi'ni kurdurunca, Bolşevik Yeşilordu Cemiyeti'ni dağıtmış ve bu kuruluşun olduğu gibi Türkiye Komünist Partisi'ne

aktarıldığını resmen ilan etmişti. Fakat başlarında Yeşilordu Cemiyeti'nin Genel Sekreteri Tokat Mebusu Nâzım Bey olduğu halde gerçek komünist düşünceliler, özellikle Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi ile Afyon Mebusu Mehmet Şükrü Bey, hükümet eliyle kurulan partiye katılmayıp Türk Halk İştirakiyun Fırkası'nı kurmuşlardı. Afyon Mebusu Mehmet Şükrü [Koç] Bey bir de Emek adlı gazete çıkarmaya başlamıştı. (M. Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet: 280-281)

Aşırı solun silahlı gücünü temsil eden Çerkes Ethem üzerine harekete geçildiği sırada, komünistliği bilinenler hakkında da tedbirler alınma yoluna gidilmiş ve ilk olarak, bir zamanlar kendisine açıkça Bolşeviklik propagandası yapma izni ve görevi verilmiş olan Azerbaycanlı Şerif Monatof sınırdışı edilmiş, Yeşilordu Cemiyeti'nin Ankara teşkilatı kurucularından ve Halk İştirakiyun Fırkası mensuplarından Ankara Hayvan Hastanesi Müdürü Veteriner Binbaşı Trabzonlu Salih Hacıoğlu, 11 Ocak 1921'de tutuklanmıştı.

Sonra meclisteki sol eğilimli mebuslara hücuma geçildi. Bütçe Kanunu tasarısı üzerindeki görüşmeler sırasında maliye vekili ile Afyon Mebusu Mehmet Şükrü Bey arasındaki çatışma bunun ilk işareti oldu:

Mehmet Şükrü Bey (Afyon) — Biz burada memleketi savunmak, bağımsızlığını sağlamak için toplandığımız halde, şu zavallı milletin, halkın, köylünün haklarını gözden uzak tutuyoruz. Oysaki köylüler ağır vergilerden kurtulmayı bizden bekliyorlardı. Biz geldik ve Osmanlı hükümet idaresinin temelleri üzerine yeni bir hükümet kurduk ve onun gibi milletin parasını gereksiz yerlere harcıyoruz. Biz, memleketin ihtiyacına göre bir idare şekli bulmak ve kurmak zorunluluğundayız. Yoksa böyle Babıâli temelleri üzerine yeni bir hükümet kurmakla milleti, köylüyü, işçiyi yani ülkenin direkleri olan insanları geçim kolaylığına ve mutluluğa ulaştırmak mümkün değildir. Ezilenler onlardır. Vergiler hep onların sırtlarına yükleniyor. Hep onlar veriyorlar. Ticaret vergisi de yapsak onların sırtlarından çıkıyor. Çünkü onlar tüketici ve üreticidirler ve ürünlerini satamıyorlar. Vurguncuların ellerinde eziliyorlar. Bu sebeple, bu bütçe hasta ve talihsiz bir bütçedir. Sıhhatli bir bütçe olabilmesi için köylünün ve işçinin geçimini ve mutluluğunu sağlayacak durumda olması gerekir.

Maliye Vekili Ferit Bey (İstanbul) — Mehmet Şükrü Bey kimbilir ne gibi bir teşkilat düşünmektedir. Kendileri Rus Komünist Partisi'nden oldukları

için o teşkilatı kabul ediyorlar.

Mehmet Şükrü Bey — Rus Komünist Partisi'nden değil, Türk Halk İştirakiyun Fırkası'ndanım. Düzeltiniz.

Maliye Vekili — Üçüncü Enternasyonal'e bağlı ve Moskova'nın yirmi bir şartını kabul etmiş partidensiniz. Bu sebeple Rus Komünist Partisi'ndensiniz.

Mehmet Şükrü Bey — Halk İştirakiyun Fırkası Rus değil, Türk'tür.

Maliye Vekili — Yirmi bir şartı kabul ettiniz mi? O halde kızmayınız, sizin memleket için istediğiniz teşkilat...

Mehmet Şükrü Bey — Burada söylemekle olmaz. Siz de kaleminizi açarsınız ben de kalemimi açarım, dışarıda tartışırız.

Maliye Vekili — Kızmayınız. Siz memleket için arzuladığınız teşkilatı yapamazsınız, hayaldir. Bu memleket o teşkilatı kabul edemez. Onu şiddetle reddederiz, yapamazsınız. Tasarladığınız teşkilat bugünkü idare kuruluşunun on mislini içine alır. Siz, komünist ne demektir, bilir misiniz? Komünist demek, bir memleketin bütün ürünlerini halkın elinden alıp, ambarlarda toplamak ve sonra ta köylerde bulunan... (Şiddetli gürültüler, 'sadede' sesleri, 'devam' sesleri) ve sonra halkın elinden topladığı ürünleri ambarlara koyarak Ayşe'den Fatma'ya kadar bütün köylüye vesika ile vermektir. Böyle yersiz ve hayali bir teşkilatı memleketimizde yapmak isterseniz, bugünkü memurlardan daha birkaç misli kullanmak zorunda kalırsınız. (Z.C., 13 Ocak 1921)

Afyon Mebusu Mehmet Şükrü Bey ile Maliye Vekili Ferit Bey arasındaki bu tartışma, hükümetin sol akım ve eğilim karşısındaki düşünce ve kanısını açığa vurması bakımından özel bir önem taşır. Çünkü hükümet adına konuşan maliye vekili, komünizmi ideal edinmiş olan Halk İştirakiyun Fırkası mensuplarını Rusların adamı olarak nitelemekte ve suçlamaktadır. Nitekim birkaç gün sonraki olaylar, maliye vekilinin bu tür konuşmalarının anlamını daha da açıkça ortaya koydu.

19 Ocak 1921'de, Merkez Ordusu Komutanı Nureddin Paşa, Genelkurmay Başkanlığı'na bir şifreli telgraf göndererek Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi ile Tokat Mebusu Nâzım Bey tarafından halka

Yeşilordu Beyannamesi dağıtılmasının memleket için zararlı olduğunu ve olayda yabancı parmağının bulunduğunu bildirdi. Genelkurmay Başkanlığı bu yazıyı hükümete sundu. Bakanlar kurulu toplanıp yazıyı okudu ve Halk İştirakiyun Fırkası mensuplarının, Yeşilordu Cemiyeti zamanındaki çalışmaları ile Yeşilordu Cemiyeti'nden Halk İştirakiyun Fırkası'na geçişleri arasındaki çabalarını "gizli komünist partisi kurarak hükümeti devirme" diye niteleyerek evrakı Ankara'daki istiklal mahkemesine gönderdi.

Bundan sonra Halk İştirakiyun Fırkası'ndan olanların, aşırı sol eğilimlilerin yani komünistlerin tutuklanmasına başlandı. 27 ve 28 Ocak 1921 günlerinde gruplar halinde tutuklamalar yapıldı. Meclisteki solculara da, bir biçimine getirilip, hücuma devam edildi. Nitekim aralarında birkaç sol eğilimli mebusun da bulunduğu mebuslar grubunun verdiği bir önergenin görüşülmesi bu mebusların açıkça "hafiye-casus" olarak nitelendirilip suçlanmalarına sebep oldu. Bu önergede, Londra Konferansı'na delege göndermek konusunda İstanbul ile yapılacak haberleşmelerin meclisten geçirilmesi isteniyordu. Ve bu önergenin altında şu imzalar vardı: Amasya Mebusu Mehmet Ragıp [Topalağazade], Tokat Mebusu Nâzım [Resmor], Mersin Mebusu Selâhaddin [Çolak], Çankırı Mebusları Neşet [Akkor] ve Behçet [Hilmiefendizade], Genç Mebusları Celâl ve Fikri Faik [Güngören], Erzurum Mebusları Hüseyin Avni [Ulaş] ve Asım [Mühürdarzade], Malatya Mebusu Feyzi [Zeynettinzade], İçel Mebusu Naim [Ulusal], Kastamonu Mebusu Hüseyin Sabri, Yozgat Mebusu İsmail Fazıl [Cebesoy Paşa], Konya Mebusu Kâzım.

Mustafa Kemal Paşa önergenin okutulmamasını istiyor ve şöyle diyordu:

Mustafa Kemal Paşa —Ben her ihtimale karşı, Londra'ya bir delegeler kurulunun gönderilmesini yararlı bulurum. Bunun için hazırlığa başlanmıştır. Meclise bildirilip tartışılması yapılacaktır. Meclis ile bakanlar kurulu arasında tam bir güvenlik bulunduğunu düşmanlarımıza göstermekte birlik olalım. Buna aykırı bir düşüncenin yayılıp duyulmasını memlekete zararlı görürüm. ('Önerge okunmasın' sesleri).

Yahya Galip (Kırşehir) — Kimbilir ne münasebetsiz şeyler yazıyor.

Hüseyin Avni (Erzurum) — Mebus münasebetsiz şey vermez. (Gürültüler) Senin kadar onun da aklı vardır. Benim de imzam var o

önergede. Paşa hazretleri, hükümet ile meclisin ahenk içinde bulunduklarını söylediler. Biz hükümeti, meclisten ayrı bir şey saymadık ki... Önerge neden okunmasın? Herkes vatanının menfaatini düşünür ve imzasını kor. Benden yüksek yetki, yüksek akıl iddia etmek kimsenin hakkı değildir. Önergenin okunmasını isterim. Hükümete yani Büyük Millet Meclisi'ne başvurulduğunda hükümet, meclisi toplantıya çağıracaktı. Gelen telgraf gibi, verilecek cevabı da meclise okuyup oyunu alacaktı. Verilen cevaplarda 'Padişah bize itaat ederse ödeneklerini veririz' denmesini çirkin gördüm. Bilsem kabul etmezdim. ('Biz ettik' sesleri)

İhsan (Osmaniye) — Erzurum'dan geldikten sonra çok akıllı oldunuz. Evvelce böyle değildiniz.

Muhiddin Baha — Bırakın söylesin, bu memlekette böyle düşünenler olduğunu da biliyoruz.

Hüseyin Avni — Ben hâkimim, Millet Meclisi üyesiyim.

Muhiddin Baha — Saray hâkimisin.

Hüseyin Avni — Olağanüstü yetkilere sahip Büyük Millet Meclisi üyesiyim. Hakkımı kullanıyorum.

İhsan — Başaramayacaksınız içinizdekileri ortaya çıkarmaya...

Hüseyin Avni — Efendi, ben Kuva-yı Milliyenin temeliyim, gözünü aç. Hükümet sadece haberleşme sonuçlarını bize bildiriyor, ben yüksek meclisin kararının da eklenmesini istiyorum.

Fuat (Çorum) — İn aşağı, haydi, istemiyoruz.

Ragıp (Amasya) — Önergem okunsun, okunmadıkça konuşmayacağım. İçimdekileri söyleyeyim: Bu gibi önemli politik meselelerden, önce meclis haberdar edilsin. Çünkü meclis yasama ve yürütme görevlerine sahiptir. Okunmasından başka çare de yoktur.

Mustafa Kemal Paşa — Bu söz üzerine yüksek meclisinize çok acı bir gerçeği bildirmek zorundayım. İçinizde hafiye (gizli haberleri vermek için tutulmuş kimse) vardır. En gizli toplantılarda, milletin ve memleketin hayatı ile ilgili olarak söz konusu edilen en gizli noktalar, raporla yabancılara verilmiştir. ('Kahrolsun' sesleri, gürültüler) Boş yere durumu

karıştırmayınız. Yalnız buna güvenin ki, tutulan yol namuslu ve vicdanlı üyelerin görüşlerine tam uygundur. (Şiddetli gürültüler, ‘kimdir’, ‘söyleyin rica ederiz’, ‘kahrolsun’, ‘lanet olsun’ sesleri)

Yahya Galip — Ben kendi adıma, bunu kesinlikle kabul etmem. Arkadaşlarımdan da kabul edecek kimse yoktur. (‘Hiçbirimiz etmeyiz’ sesleri) Nasıl olur da içimizden bazıları yabancı parası alır da millete hainlik eder. Bu alçaklıktır. Onlar buradan çıkmalıdırlar. Bu namussuzluktur. Müslümanlık bunu kabul etmez. (‘Açıklansın’ sesleri) Bolşeviklerden para almışlar.

Bir ses — Kim?

Yahya Galip — Bolşevik olanlar hep almış. Bolşevik olan herifler meydanda işte. Yabancı parası almışlar.

Neşet (Çankırı) — Önergeyi imzalayanlardan biri olarak üzgünüm. Rica ederim kim ise o hafiye meydana çıksın, lekeden kurtulalım.

Husrev (Trabzon) — Bizim istediğimiz, bu gibi casusluktan sanık adamlar hakkında bakanlar kurulunca gereğinin yapılmasıdır.

Mustafa Kemal Paşa — Bu dakika için bu kadarının yeterli olduğunu sanıyorum. Gerekli kanun yollarına başvurulmuştur. Yakın zamanda bu, yüksek meclisinizce de bilinecektir. Bütün vicdan sorumluluğunu kabullenerek, bir iki isim söyleyebilirim. Fakat bunu söylemekle işleri karıştırmış olabiliriz.

Mustafa Kemal Paşa’nın “kanun yollarına başvurulmuştur” ifadesiyle anlatmak istediği olay, aşırı solcular yani komünistler hakkındaki evrakın Ankara’daki istiklal mahkemesine verilişi idi. Nitekim birkaç gün sonra, 21 Mart 1921’deki gizli oturumda Halk İştirakiyun Fırkası mensuplarından Tokat Mebusu Nâzım ve Afyon Mebusu Mehmet Şükrü Beyler (her ikisinin de söz konusu önergede imzası vardır) ile Bursa Mebusu Şeyh Servet [Akdağ] Efendi’nin yasama dokunulmazlıkları kaldırılacak; bunlardan Tokat Mebusu Nâzım Bey tutuklanacak ve her üçü de “hükümeti devirme için gizli komünist teşkilatı kurma” suçundan yargılanacak; çalışmalarının hiçbir gizli yanı olmadığı, Mustafa Kemal Paşa’nın izni ile hareket edildiği, üç bakanın kendileriyle beraber olmasının da bunu açıkça ispatladığı yolundaki savunmaları dinlenmeyecek; Çerkes Ethem ile kardeşleri de aynı

davada sanık gösterilecek, duruşmalar hızla yapılıp 9 Mayıs 1921'de bitirilerek;

a) "Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni devirerek milletin isteğine aykırı bir hükümet yani komünist hükümet kurmaya çalışmaktan sanık olan ve bu çalışmalarını silahla yapmaya uğraştıkları ve sonra da düşman tarafına kaçtıkları anlaşılan" gerekçesiyle Çerkes Ethem ile kardeşlerinin ve dokuz kişilik maiyetinin idamlarına;

b) "Gizli Komünist Partisi kurarak hükümeti devirme suçuna teşebbüs ettikleri anlaşılan" gerekçesiyle Tokat Mebusu Nâzım Bey, Ankara Hayvan Hastanesi Müdürü 41 yaşında Veteriner Binbaşı Trabzonlu Salih Hacıoğlu, Basın ve Yayın Müdürlüğü memurlarından Ziynetullah Nuşirvan'ın on beşer yıl küreğe konmalarına;

c) Gazete yazarlarından Nizameddin'in sekiz yıla;

d) Emek gazetesi müdürü Abdülkadir, yazar Mustafa Nuri, Sivrihisar Okulu Müdürü Behram Lütfü, Tüccar Hilmi, Bakkal Ahmet'in üçer yıla mahkûmiyetine;

e) Yeni Dünya gazetesi başyazarı Arif Oruç'un tutuklu kaldığı sürenin yeterli görülerek hapishaneden çıkarılmasına ve ancak ulusal amacın elde edilmesine kadar hükümetin göstereceği bir yerde oturmaya mecbur tutulmasına;

f) Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi ile Afyon Mebusu Mehmet Şükrü Bey'in ve öteki sanıkların sorumsuzlukları kararına varılacaktır. (Yeşilordu Cemiyeti, Yakın Tarihimiz: 3-10) Beraat edenlerin kaldırılmış olan yasama dokunulmazlıkları 12 Mayıs'ta geri verilecek, "Türk-Rus Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması"nın TBMM tarafından onaylanmasından kısa bir süre sonra da cezalandırılmış olanlar affedilecektir. (Kanun: 115)

Bağışlananlardan Veteriner Salih Hacıoğlu Türkiye'de kalmayıp Rusya'ya giderek veterinerlik yapacak, fakat orada da Türkiye elçiliği ile tehlikeli ilişkiler kurduğu gerekçesiyle, 1949'da on beş yıl cezaya çarptırılıp Altaylar'daki kampa gönderilecek, orada beyin kanamasından ölecek, eşi güçsüzler evine konacaksa da, 1956'da Nâzım Hikmet tarafından kurtarılıp maaşa bağlanacaktır. (A. Sayılgan, Solun 94 Yılı: 459)

Mustafa Suphi Olayı

Komünizmle ilgili olarak yurt içinde bu tedbirler alınırken, Rusya'daki Türk komünistlerinin lideri olan Mustafa Suphi de eşi ve en yakın on yedi arkadaşı ile birlikte Türkiye'ye geliyordu. Ankara Hükümeti'nin de bu gelişten haberi vardı. Mustafa Suphi ile Mustafa Kemal Paşa arasında yazışmalar olmuştu. Hatta Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı ile geldiği de kuvvetle muhtemeldir. (R. N. İleri, Atatürk ve Komünizm: 222) Çünkü törenlerle karşılanması için ilgili ve yetkililere emir vermiş olduğu bir gerçektir.

Mustafa Suphi, eşi ve on yedi arkadaşı ile Türkiye'ye gelmekte olan Rusların Ankara elçisi Gürcü Mareşal Budu Midivani (ki kardeşi öteki Midivani de Gürcülerin Ankara elçisi idi) başkanlığındaki son grup elçilik memurlarına katılarak yola çıkmış, 28 Aralık 1920'de Kars'a gelmişti. O sırada, Moskova'ya gitmekte olan Türk elçisi Ali Fuat Paşa da Kars'ta idi. 20 Aralık'tan beri, Moskova'daki barış antlaşması görüşmelerini devam ettirmek için murahhas olarak Ankara'dan gönderilmiş olan Yusuf Kemal [Tengirşenk] ve Rıza Nur beyleri bekliyordu.

Mustafa Suphi ile arkadaşları Kars'ta resmi törenlerle karşılandılar. Halktan da sevgi ve ilgi gördüler. Bizzat Kâzım Karabekir Paşa'nın emri ile şereflerine ziyafet verildi. Sevinç ve mutluluk içinde kaldılar. Hısım, akraba, dost ve arkadaşlarına, haberleşmekte oldukları düşünce yoldaşlarına telgraflar çekerek Türkiye'ye geldiklerini ve yakında Ankara'ya ulaşacaklarını bildirdiler.

Mustafa Suphi, 2 Ocak 1921'de, Ali Fuat Paşa'yı ziyaret etti ve "Üçüncü Enternasyonal, Türkiye içinde kesinlikle komünizmin uygulanmasını kabul etmiş değildir. Türkiye'nin sosyal geleceğini tespit kendisine bırakılmıştır. Anadolu hareketinin sosyal bir ayaklanma olmaktan çok Türk ulusunun emperyalist düşmanlara karşı bağımsızlığını ve özgürlüğünü kurtarma çabası olduğu kanısındayım. Türkiye'deki bey ve paşaları burjuvazi sınıfından saymıyoruz. Tersine, halk yığınlarının en yakın yardımcıları olarak biliyoruz. Anadolu hareketini yönetenlerin ve özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın prensiplerini anlamaya çalışıyoruz. Anlayabildiklerimizi, genel politika bakımından uygun görüyoruz. Biz halifelik ve sultanlık makamlarının bir gün ortadan kaldırılması gerektiği kanısındayız" dedi. Ali Fuat Paşa ise, "Ankara'da bütün zararlı Bolşevik akımlarına Büyük Millet

Meclisi Hükümeti’nin istediği yönü verebilmek için resmen bir Komünist Partisi kuruldu. Mustafa Suphi ve onun arkasında bulunan Üçüncü Enternasyonal ve Rus Hükümeti’nin de hiç şüphesiz bizim resmi Komünist Partisi’nin yönünü gerçek Üçüncü Enternasyonal’in yoluna kurnazca çevirmek istediklerinden tereddüt edilmez. Mustafa Suphi, imkân bulursa Ankara’daki Komünist Partisi’ne Rusların arzuladığı aşıyı yapacaktır” diye düşünüyordu. Bu düşüncelerini Ankara’ya da bildirdi. Ve 7 Ocak’ta Kars’a varan Yusuf Kemal Bey ile Rıza Nur Bey’i de beraberine alarak, 16 Ocak’ta, Tiflis-Bakû yoluyla Moskova’ya gitmek üzere, Kars’tan ayrıldı. (A. F. Cebesoy, Moskova Hatıraları: 40-42; K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz: 908-909)

Mustafa Suphi ile arkadaşlarının Kars’ta duydukları sevinç çok sürmedi. Birkaç gün sonra, geçecekleri ve uğrayacakları yerlerde hakaret ve saldırıya uğrayacakları hakkında kötü haberler gelmeye başladı. Kuşkulandılar. Gerçekten de kuşkulanmakta haklıydılar. Çünkü eski İttihatçı Erzurum Valisi Hamit Bey (Deli Hamit?], Kâzım Karabekir Paşa’ya gönderdiği 2 Ocak 1921 tarihli bir yazıda, Mustafa Suphi ile arkadaşlarının izlenmek ve çalışmalarına engel olunmak gerektiğini, ancak yapılacak karşı hareketlerin Kars’ta, Rus elçilik heyetinin gözleri önünde yapılmasının mahzurlu olduğunu, Erzurum’da halkın komünizme şiddetle aleyhtar olması nedeniyle işin kendisine bırakılmasını bildirmişti. Kâzım Karabekir Paşa da, 3 Ocak tarihli cevabında kendisinin de aynı kanıda olduğunu, Mustafa Suphi ile arkadaşlarının sınırdışı edilmeleri gerektiğini ve fakat olayın Ruslarda kötü tepki yaratmaması için halktan gelecek aleyhteki hareketin sadece Mustafa Suphi ile arkadaşlarına yöneltilmesini, bu sebeple Erzurum’a vardıkları günden itibaren gerek gazete yayını, gerekse halkın uygun şekildeki gösterileri ile daha içerilere gitmenin ve memlekette kalıp çalışmanın mümkün olmadığı hakkında gereken etkinin yapılmasını, sınır dışına çıkmayı kabul ederlerse Trabzon’dan da gidebileceklerini, Erzurum’da başlayacak aleyhteki hareketin yollarda ve Trabzon’da da yapılıp pekiştirilmesini ve olayın dış komünist âlemde kırgınlığa ve eleştiriye sebep olmaması için de halkın büyük tepkisine uymak zorunluluğunu bildiren bir resmi bildirinin yayınlanmasını anlatıp tembihledi.

11 Ocak 1921’de, Mustafa Suphi ile en yakın arkadaşı Ethem Nejat, Kâzım Karabekir Paşa’yı ziyaret ederek duydukları kötü haberleri söz

konusu ettiler ve heyetin ikiye ayrılıp bir kısmının Erzurum, kendilerinin de Tiflis üzerinden Trabzon’a gitmelerine izin istediler. Kâzım Karabekir Paşa ayrı ayrı yollardan gidilmesini uygun bulmadı. Heyetin hep birlikte Erzurum yolundan gitmek ya da hep birlikte geri dönmek gibi iki şıktan birini seçmesini bildirdi. Mustafa Suphi aynı yoldan gitmeyi kabullenmekle beraber, ayrı ayrı iki kafile halinde gidilmesini ileri sürdü. Sonunda uyuşma oldu ve önce on altı arkadaşının Erzurum’a gitmesi, bunlara bir şey yapılmadığı haberinin gelmesinden sonra Mustafa Suphi ile eşinin ve en yakın arkadaşı Ethem Nejat’ın yola çıkması kararlaştırıldı. Kâzım Karabekir Paşa, Ankara’nın bilgisi içinde, kendilerine yollarda kolaylıklar gösterileceğini de sözlerine ekledi. Fakat olayların gelişiminden ve Kâzım Karabekir Paşa’nın yayınlanan anılarından anlaşıldığına göre yine de Kâzım Karabekir Paşa’nın son andaki baskısı ile bütün heyetin hep birlikte yola çıkması sağlandı. Anlaşmadan vazgeçildiğinden Erzurum Valisi Hamit Bey’in bile haberi olamadı. Çünkü heyetin Kars’tan hareketini duyunca, anlaşma esaslarına göre hareket edildiğini sanarak, olayı bir telgrafla Mustafa Kemal Paşa’ya bildirip, “Mustafa Suphi’nin yanındakilerden on altı kişi hareket etmiştir. Bunlara ilişilmediği haberi alındıktan sonra Mustafa Suphi de hareket edecektir” diyordu. (K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz: 909-910; R. N. İleri, Atatürk ve Komünizm: 225-226)

Böylece, Mustafa Suphi ile eşi ve arkadaşları 19 kişilik bir kafile halinde (Meşhur Valiler: 436-437), 15 ya da 16 Ocak’ta, Rus elçilik heyetinden ayrılarak, trenle Kars’tan Erzurum’a hareket ettiler. Erzurum Valisi Hamit Bey de, 16 Ocak 1921 tarihli bir telgrafla durumdan Mustafa Kemal Paşa’yı haberdar etti ve “Kâzım Paşa ile birlikte karar verdikleri üzere, coşmuş bulunan halkın saldırılarına imkân verilmeyerek, Mustafa Suphi ile yanındakilerin sınırdışı edilmek üzere Trabzon’a gönderileceğini” bildirdi. (K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz: 908-910; A. F. Cebesoy, Moskova Hatıraları: 40-42; Rasih Nuri İleri, Atatürk ve Komünizm: 233-226; A. K. Varınca, Meydan Dergisi, Şubat 1966)

Mustafa Suphi, 1883’te, Trabzon’un ilçesi olan Giresun’da doğmuştu. Türlü idarecilik ve valiliklerde bulunmuş olan bir babayla, Samsun’un tanınmış ailesine mensup bir annenin oğluydu. İlköğrenimini, babasının memurluğundan ötürü Kudüs ile Şam’da yapmış, liseyi Erzurum’da okumuş, İstanbul Hukuk Fakültesi’ni bitirmişti. Sonra Avrupa’ya gitmiş, Paris Siyasi İlimler Okulu’na girmiş ve Tanin gazetesine muhabirlik

yaparak gazeteciliğe başlamıştı. 1910'da öğrenimini tamamlayarak Türkiye'ye dönmüş, Yüksek Ticaret Okulu'nda hukuk bilgileri, Yüksek Öğretmen Okulu ile lisede ekonomi bilimleri derslerini okutmuştu. Tanin, Serveti Fünûn ve Halk gazetelerinde yazarlık yapmış, bu arada bilimsel eserler ve çeviriler yayınlamıştı. Geniş kültürü vardı ve daha o günlerde sosyalist olarak tanınmıştı. 1912'de İttihatçılara karşı olan Ferit [Tek] Bey'in İfham adlı gazetesinde yazıişleri müdürü olmuş, 1913'te İttihatçı Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine birçok muhalif tutumlu kimse ile birlikte Sinop'a sürülmüştü. Kendisi gibi sürgün edilmiş olan Trabzon doğumlu Ahmet Bedevi [Kuran] ile birlikte kaçma planları hazırlanmış, Trabzon'dan getirilen Mustafa Reis'in kayığı ve on iki kişi kadar arkadaşı ile Sinop'tan kaçmış, fırtınalı bir denizde ölüm tehlikesi geçirerek Yalta'ya ulaşmış, oradan Sivastopol'a gitmiş ve türlü yerlere giden arkadaşlarından ayrılarak Rusya'da kalmıştı. (A. B. Kuran, İnkılâp Tarihimiz: 330; M. Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar: 100; A. K. Varınca, Meydan dergisi, 1 Şubat 1966)

Birinci Dünya Savaşı başlayınca, Çarlık hükümeti tarafından düşman uyruklu diye yakalanan Türklerle beraber önce Kaluga'ya, sonra Ural'a sürgün edilmiş, Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle Moskova'ya gitmiş, komünist teşkilata girmiş, başında Stalin'in bulunduğu büroda çalışmış, Yeni Dünya adında bir gazete çıkararak Rusya'daki Türkleri komünizm ideali etrafında toplamaya çalışmış, esir kamplarındaki Türklerden birçoğunu toplayıp teşkilatlandırmış, Üçüncü Enternasyonal'in kongresinde delege olarak bulunmuş, Bakû'ye gelerek 1 Eylül 1920 tarihinde Şark Milletleri Kongresi'ne katılmış, Şark Şûrası üyeliğine seçilmiş, 10 Eylül 1920'de yine Bakû'de, İttihatçıların kurmuş oldukları komünist teşkilatının kongresini yaptırarak Kuşçubaşızade Süleyman Sami, Kayserili İsmail Hakkı, Kafkasyalı Mehmet Emin, Zor sancağı eski mutasarrıfı Salih Zeki, Samsunlu Yüzbaşı Nedim Agâh ve Yüzbaşı Yakup gibi arkadaşlarıyla Merkez Komitesi'ne seçilerek Bakû'deki Türk Komünist Partisi'nin başına geçmişti. Tam anlamı ile kültürlü ve inançlı bir komünist olan Mustafa Suphi, bundan sonra Türkiye'nin durumu ile yakından ilgilenmiş, ilişkiler kurmuş, Mustafa Kemal Paşa ile mektuplaşmış, onun müsaadesi ve hatta çağrısı ile Türkiye'ye gelmişti. (F. Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist Faaliyetler: 207, 220, 221, 231, 261; A. Sayılgan, Solun 94 Yılı: 136)

Mustafa Suphi ile gelen Türk komünistlerinin en önemlisi Ethem Nejat'tı. Bazılarınca Çerkes olduğu söylenen Ethem Nejat 1887 doğumluydu. Türkçü ve İttihatçı olarak yetişirken, bu ilişkileri sebebiyle yurtdışına kaçmak zorunda kalmış, Amerika'ya gitmiş ve ancak 1908 Meşrutiyet devriminden sonra yurda dönmüş, İstanbul'da öğretmenlik, Bursa ve İzmir'de öğretmen okullarında müdürlük yapmış, pedagoji alanında yazılar yayınlamıştı. Ethem Nejat da kültürlü ve cesur bir insandı. Birinci Dünya Savaşı başlayınca, Eskişehir Eğitim Müdürlüğü'nü bırakıp gönüllü olarak askere gitmişti. 1917 yılına kadar koyu milliyetçi olan ve İttihatçılar tarafından korunan Ethem Nejat, 1918'de Eğitim Bakanlığı'nda yayım şubesi memuru iken, bilimsel araştırmalarda bulunmak üzere Almanya'ya gönderilmişti. 1918 yılına kadar Almanya'da kalan Ethem Nejat, işçi ve sosyalizm hareketleriyle yakından ilgilenmiş, bazı arkadaşlarıyla birlikte Alman Bağımsız Sosyalist Hareketi'ne katılmıştı. Mütarekeden sonra İstanbul'a dönünce, o günlerde Avrupa'dan dönmüş olan Şefik Hüsnü, Nafi Atıf, Namık İsmail, Sadreddin Celâl gibi solcularla birlikte Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nı kurmak istemişse de İstanbul hükümetinden müsaade alamamıştı. Bunun üzerine, solcuların çıkardığı Kurtuluş dergisinde Hâmit Sadi, Mehmet Vehbi, Falih Rıfkı, Nurullah Esat, Reşat Nuri gibi düşünce arkadaşlarıyla birlikte yazılar yayınlamaya başlamış ve "Proletarya Nedir?" başlıklı yazısı bunların ilki olmuştu. Sonra bilimsel eserleri de çıkmıştı. (M. Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar: 109; F. Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist Faaliyetler: 264)

Mustafa Suphi ile beraber gelenlerden biri de Kayserili Hilmioğlu Arap İsmail Hakkı idi. İsmail Hakkı Almanya'da okumuş bir eğitimciydi. Üçüncü Enternasyonal'in 19 Temmuz 1920'de yapılan 2. Kongresindeki iki Türk delegesinden biriydi. (M. Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar: 109; F. Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist Faaliyetler: 264)

Mustafa Suphi ile beraber gelenlerden Süleyman Sami, Kuva-yı Milliye komutanlarından Manyaslı Çerkes Kuşçubaşızade Eşref Bey'in kardeşi ve Enver Paşa'nın en yakın adamı, Bakû'deki Türk Komünist Partisi'nin merkez komitesi üyesiydi. (Hacı Sami olarak anılsa da, S.H. Uzer Mustafa Suphi ile Türkiye'ye gelenlerden Süleyman Sami ile hacıSami'nin ayrı ayrı kimseler olduğunu bildirmiştir.) Süleyman Sami, esmer uzunca boylu, yakışıklı bir gençti. Henüz teğmen iken Oltu civarında Ruslara esir düşmüş, esaretten kurtulduktan sonra Türkistan'a giderek iki sene maarif komiserliği

yapmış, Türkistan’daki büyük gayret ve çalışkanlığı ile tanınmış, ateşli bir İttihatçı ve milliyetçi idi. Türkistan Türklerini, Ruslar aleyhine kışkırtarak Kırgız, Kalmuk ve Karakalpakları ayaklandırmıştı. Sonra Mustafa Suphi ile birlikte Bolşevik olmuş ve Türk İştirakiyun Fırkası’nın merkez heyeti azalığına ve teşkilatın siyasi ve askerî komiserliğine getirilmişti. Temmuz 1920 ortalarında Trabzon’a gelmiş, Mustafa Suphi’nin, Mustafa Kemal Paşa’ya yazdığı mektubu, Tümen Komutanı Rüşdü Bey’e vermişti.

Topçu Binbaşı İsmail Hakkı da Çerkes’di. Manyas’ın eski bir ailesinden olup uzun süre Balıkesir’in Kepsut bucağında müdürlük yapmış olan Mehmet Ali Bey’in oğluydu. İlk eğitimini Kepsut’ta yapmış, askerî okullara devamdan sonra topçu subayı olmuştu. 29. Kafkas tümeninde sahra bataryası komutanı iken Kafkasyalı denen Mehmet Emin de Bakû’deki Türk Komünist Partisi merkez komitesi üyesi ve Enver Paşa’nın yakın adamıydı. 1 Eylül 1920’de Bakû’de toplanan Şark Milletleri Kongresi’nde Enver Paşa’nın yazılı konuşmasını okumuştu. (M. Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet: 284)

Mustafa Suphi ile gelenlerden biri de, adını ilk defa duyuracağımız Veteriner Yüzbaşı Abdülkadir idi. Trabzonlu Yunus Baba’nın oğlu ve o sırada Trabzon’da avukatlık yapan Halil Özyörük’ün yardımcısı Jandarma yüzbaşılığından ayrılma dava vekili Mehmet Efendi’nin kardeşi olan Abdülkadir, Doğu Cephesi’nde görevli iken Ruslara esir düşmüş, Bolşevik ihtilalinden sonra komünistlikten yana olmuş, Mustafa Suphi ile birlikte Türk Bolşevik teşkilatını kurmuştu. (Ek: 2)

Kimlikleri hakkında başkaca bilgi elde edilemeyen Samsunlu Yüzbaşı Agâh Nedim ile Yüzbaşı Yakup da Bakû’deki Türk Komünist Partisi’nin merkez komitesi üyeleri idiler. (A. F. Cebesoy, Moskova Hatıraları: 37)

Sürmeneli Kınalıoğlu Ahmet Yakup, Tayyareci Hilmi, Kâzım Ali, Şefik ve Çitoğlu Nazmi İsmail de Mustafa Suphi ile gelenlerden yalnız adları bilinenlerdi.

Mustafa Suphi ile birlikte gelen eşi hakkında da bilgi çok azdır. Son zamanlara kadar, bu konuya değinenler, Mustafa Suphi’nin eşini Rus ya da Rus Yahudisi olarak göstermişlerdir. Son günlerin araştırmacıları ise Türk olduğunu ileri sürmektedirler. (R. N. İleri, Atatürk ve Komünizm: 228)

Bugüne kadar yapılan araştırmalarla, gerçeğe en yakın olarak bulunabilen 19 sayısına göre, Mustafa Suphi heyetinde, henüz adları dahi bilinemeyen daha dört kişinin bulunduğunu kabul etmek gerekir.

Kars'tan trenle yola çıkan Mustafa Suphi heyeti 18 Ocak 1921'de Erzurum'a vardı. Hazırlanmış olan tertip gereğince, coşkunluk halindeki halkın saldırısından korumak gerekçesiyle trenden dışarıya çıkarılmadılar ve Erzurum'da bekletilmeyerek Ilıca'ya gönderildiler. Orada trenden indirilen heyet, yine Vali Hamit Bey'in tertibi gereğince hemen karadan yola çıkarılarak Trabzon'a gönderildi. Fakat Trabzon'a doğru yola çıkan heyette iki kişi eksikti. Süleyman Sami ile Mehmet Emin birer bahane ile heyetten ayrılıp Erzurum'da kalmışlardı. Esasen, Bolşevikliği milliyetçi amaçlarına yol ve destek yapmak isteyen Türk komünistleri ile Mustafa Suphi ve Ethem Nejat gibi komünistliği ideal edinmiş olanlar arasında anlaşmazlık vardı ve bu anlaşmazlık Bakû'deki Türk Komünist Teşkilatı'nın kuruluşu ile başlamıştı. Çünkü Bakû'deki komünist teşkilatını kuranlar, milliyetçi düşünceli İttihatçı Türklerdi. İdealist Bolşevik Mustafa Suphi sonradan başa geçmiş ve bundan sonra Türk komünistleri arasında görüş ayrılığı doğmuş, teşkilatta çözülme başlamıştı. Doktor Fuat Sabit Bey'in, 25 Kasım 1920'de, Bakû'den Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı mektup bunu açıkça göstermektedir:

> Suphi, kendileri ile çalışmak istemediğimi görerek ve gerçekleştirmek istediği amacı için beni tehlikeli sayarak aleyhimde kışkırtmalar yapmaya başladı. Benim Anadolu milliyetçileri hesabına çalıştığımdan, milliyetçi olduğumdan söz etti. Beni, İslam Birliği için çalışmakla suçladı. Bu yüzden partiden çıkarıldığımı yaydı... Mektubumu size getiren Süleyman Sami yoldaş namuslu ve her bakımdan güvenilir bir kimsedir. Partinin Merkez Komitesi üyelerinden ise de Suphi ve arkadaşlarının düşünce ve taktiklerini kabul etmemiş, daima karşı olmuş, temiz kalmış bir gençtir. Üç yıldır Kuzey Kafkasya'da, Azerbaycan'da çalışmış olduğu gibi belli başlı olaylara karışmış ve devrimciler çevresinde güven ve iyi ad kazanmıştır. Hilmi yoldaş da namuslu ve aynı surette güvenilir bir arkadaştır. Evvelce, Kafkasya teşkilatı tarafından Erzurum'a gönderilmişti. Erzurum'dan, benimle birlikte, buraya gelmiştir. Buradan Türkistan ve Buhara'ya gönderilmiş, bulunduğu işlerde namusluluğunu ispatlamıştır. (K. Karabekir, Enver Paşa: 78-80)

İşte Mustafa Suphi heyetindeki bu görüş ayrılığı yüzündendir ki, iki kişi heyetten ayrılıp Erzurum'da kalmıştı. Belki de, İttihatçı olan Erzurum Valisi Hamit Bey, kendisi gibi İttihatçı olan bu üyelere, heyetin Ankara'ya gönderilmeyip Trabzon'dan geri çevrileceğini söylemiştir. Böylece, Türk Komünist Partisi'nin İttihatçı yani milliyetçi üyelerinden Çerkes Süleyman Sami ile Kafkasyalı Mehmet Emin heyetten ayrılıp ortadan kayboldular. (Süleyman Sami tekrar Rusya'ya gidecek, Türkistan'ı Bolşevik Ruslar aleyhine hazırlayacak, sonra da göz altındaki Enver Paşa'yı, Rusların haberi olmadan gizlice Türkistan'a götürüp Türkistan milli hareketinin başına geçirecektir. Mehmet Emin ise memlekette kalacak ve İstanbul'a yerleşerek uzun yıllar Şehremini'nde tuhafiyecilik yapacaktır.) (F. Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist Faaliyetler: 264)

Ilıca'dan Trabzon'a doğru yola çıkan Mustafa Suphi heyeti, mevsimin kış olmasından, zorlukla ve kızaklarla yoluna devam ediyordu. Çünkü o sırada Ankara'ya gidebilmek için Trabzon'a varmak, oradan İnebolu'ya gitmek gerekiyordu. Mustafa Suphi ile arkadaşları da Trabzon'dan İnebolu'ya gönderileceklerini sanıyorlardı. Oysaki Erzurum Valisi Hamit Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya da açıkça bildirmiş olduğu üzere, onları sınır dışı edilsinler diye Trabzon'a gönderiyordu. Pek tabii olarak bu planını gerçekleştirebilmek için Trabzon'da da bazı tertipler hazırlatmış olacaktı. Nitekim durumu Mustafa Kemal Paşa'ya da bildirerek, "Mustafa Suphi ile yanındakileri, mahfuzen sınır dışına sevk olunmak üzere Trabzon'a göndereceğim" demiş, bu konuda başkaca bir düşünce olup olmadığını sormuştu. Ankara'dan başkaca bir işaret gelmediği için de, anlaşmaya varılmış olan planı uygulama yoluna gitmişti. Vali Hamit Bey, plan gereğince heyeti Trabzon'a doğru yola çıkarttığını da Ankara'ya bildirdi. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa'nın, olay hakkında öğrenmek istediği tek husus, "Mustafa Suphi Efendi'nin yanında kaç kişi olduğu ve onların da kendisiyle birlikte gönderilip gönderilmediği"nden ibaret kaldı. (R. N. İleri, Atatürk ve Komünizm: 226, 228)

Ve Bayburt'tan itibaren tertibin hakaret faslı başladı. Bazı yerlerde bu hakaretler taşkınlık halinde ve saldırı şeklinde de oldu. Ve heyet, Bayburt'ta da iki üyesini yitirdi. Samsunlu Yüzbaşı Nedim Agâh ile Yüzbaşı Yakup da hastalandıkları bahanesi ile Bayburt'ta alıkonuldular (A. C. Emre, Tarih Dünyası, 2 Ocak 1965; F. Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist Faaliyetler: 246, 264)

Trabzon’un Maçka ilçesine varan heyet burada da bir eksikliğe uğradı. Heyette bulunanlardan Trabzonlu Veteriner Yüzbaşı Abdülkadir, Kars’tan çektiği bir telgrafla, Trabzon’a gelmekte olduklarını sevinç içinde kardeşi Mehmet Efendi’ye bildirmişti. Mehmet Efendi Trabzon’da dava vekilliği yapıyordu ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ne bağlı olarak silahlı bir müfrezenin başında bulunan iskele kayıkçılar kâhyası Yahya’nın da umumi vekili idi.

Yahya Kâhya ise, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Barutçuzade Ahmet Efendi’nin emrindeki bir Kuva-yı Milliye komutanı durumunda, Giresun’dan Samsun’a kadar olan kıyıları egemenliği altına almış Topal Osman Ağa gibi ve fakat sadece Trabzon’da egemenliğini sürdüren, bu egemenliğe dayanarak Trabzon’a girip çıkan eşyalardan kendi başına vergi alan bir çete reisiydi. Barutçuzade Ahmet Efendi (Faik Ahmet Barutçu’nun babası), Dünya Türk ve İslam Birliği için Enver Paşa’nın kurmuş olduğu Teşkilâtı Mahsusa’nın Trabzon’daki temsilcisiydi. Mustafa Suphi ve arkadaşlarına tertipler hazırlayan Erzurum Valisi Rodoslu Hamit Bey [Kapancı] de birkaç ay öncesine kadar Trabzon’da valiydi. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Barutçuzade Ahmet Efendi gibi İttihatçı ve onun yakın adamı olduğundan Trabzon mebusluğuna da seçilmişti. Öteki Trabzon mebuslarınca da tutuluyordu ve elbette ki bütün bu ilişkileri ve dostlukları ile, vali ve mebus olarak bulunduğu Trabzon’da Yahya Kâhya’yı da çok iyi tanıyordu.

Yahya Kâhya basit, cahil, katı yürekli bir insandı. Trabzon’da hemen herkesi yıldırmış, şehri baskı altına almış, Rumlara göz açtırmamakla beraber herkese her istediğini yapar hale gelmişti. Bu nitelikleriyle, Vali Hamit Bey’in, Mustafa Suphi heyetini denizden Rusya’ya geri gönderme planında başrolü alacağı tabii idi. Nitekim Dava Vekili Mehmet Efendi, kardeşinin Kars’tan gönderdiği telgrafı alıp da sevincinden hemen Yahya Kâhya’yı haberdar edince acı gerçekle yüz yüze geldi. Mehmet Efendi, verdiği haberle, Yahya Kâhya’nın da kendisi gibi sevineceğini sanmıştı. Oysaki Yahya Kâhya haberi duyunca umumi vekiline bir gizliliği açıklayarak, Mustafa Suphi ile arkadaşları hakkında Ankara’dan emir aldığını bildirmiş, kardeşini kurtarmak istiyorsa, şehre girmesine engel olmasını, yola çıkıp bir yerde kardeşini heyetten ayırıp kaçırmasını tembihlemişti. Bir anda bütün sevincini yitirip kardeş kaygısına düşen Mehmet Efendi, hemen şehirden çıkıp Maçka ilçesine gitti. Mustafa Suphi

heyeti Maçka ilçesine gelince, Kaymakam vekili Murat Efendi'nin de yardımı ile kardeşi Veteriner Yüzbaşı Abdülkadir'i kaçırıp gizledi ve heyet yoluna devam etti.

Abdülkadir, Mustafa Suphi olayı bittikten sonra meydana çıkmış, bilmeyerek ve kötü bir niyeti olmayarak Mustafa Suphi'ye katıldığını söylemiş, önce Erzurum veteriner müdürlüğüne atanmış, sonra Sivas veteriner müdürlüğüne nakledilmiş, burada evlenip boşanmış, memuriyetten ayrılmış, serbest veterinerlik yapacağı gerekçesiyle Bulgar sınırındaki Süloğlu köyüne gitmiş, uzun yıllar orada kalmış, ne yaptığını kimse bilmemiş, bir ara çok zenginleşmiş, sonradan çok fakirleşmiş, 1957 yılına kadar yeğeni ile mektuplaşmış, 1961 yılında bir trafik kazasında öldüğü hükümetçe ailesine haber verilmişse de kimse ölüsüne sahip çıkmamıştır. (Ek: 2)

Maçka'da bir üyesi daha eksilmiş olan Mustafa Suphi heyeti 28 Ocak 1921 günü Trabzon'a vardı. Şehirde resmi tören hazırlanmış, heyeti karşılamak üzere öğrenciler yollara çıkarılmıştı. Gelenlerin Trabzon'daki tanışları, arkadaşları ve Rus konsolosu da karşılayıcılar arasında üst yolda bekliyorlardı. Fakat tertipçiler, Mustafa Suphi heyetini, Erzurum yolunun kıyıya vardığı yerde aldılar ve karşılayıcıların bekledikleri üst yoldan geçirmeyerek hakaret ve tecavüzlerle, alt yoldan geçirip doğruca iskeleye götürdüler. Tertip gereğince burada toplanmış ve kışkırtılmış olmaktan çok görevlendirilmiş olan kimseler heyettekilere hakaretlerde bulunuyor, küfürler ediyor, hatta yüzlerine tükürüyorlardı. (Ek: 3) Saldırıcıların başında da korkunç bir insan olan Faik vardı. (A. Aydemir: Nâzım). Çocukluğumda kendisini görüp tanımış olduğum Faik, iki ruhlu bir kişiydi. Gündüzleri yani içkili olmadığı zamanlar şehrin en şık giyinen, günün modasınca ceketinin yaka cebinde mendil ve dolmakalem bulunan efendiden bir insandı. Akşam olup da içmeye başlayınca adeta bir canavar olurdu.

Yahya Kâhya, bu hengâme içinde iskeleye getirdiği Mustafa Suphi heyetini (on üç kişi olduğu sanılmaktadır), hazır durumda bulunan bir motora bindirip yola çıkardı.

Hava kararırken yola çıkan Mustafa Suphi ile arkadaşları İnebolu'ya götürülmekte olduklarını sanıyorlardı. Fakat biraz sonra İnebolu'ya yani batıya doğru değil, doğuya, yani Rusya'ya doğru götürülmekte olduklarını anladılar. Sürmene ya da Araklı ilçesi açıklarında idiler. Ne olduysa o

zaman oldu. Mustafa Suphi ile arkadaşları İnebolu’ya götürülmelerini isteyerek motorculara karşı ayaklanacak oldular. O zaman, birdenbire karanlıklar içinden gelen ikinci motor, birinci motora yanaştı. Bu ikinci motor, Yahya Kâhya’nın tertibi olarak birincinin hemen arkasından yola çıkarılmıştı ve içinde Yahya Kâhya’nın silahlı çetecileri vardı. Motorların birbirine yanaşması ile başlayan çatışma ve boğuşma sonunda Mustafa Suphi ile arkadaşları, ölü ya da canlı olarak denize atıldılar. “Mustafa Suphi Olayı”, 28/29 Ocak 1921 gecesi tarihin karanlıklarına gömüldü.

Mustafa Suphi’nin eşinin ne olduğu hakkında kesin bir bilgi elde edilememekle beraber, yaptığımız araştırmalar sonunda, o günleri yaşayanların birbirini tamamlayıcı anlatışlarına göre; genç kadın Yahya Kâhya tarafından Çömlekçi mahallesindeki eve kapatılmış, eve bir de muhafız çeteci konulmuş, bir zaman sonra kadın muhafız ile anlaştığını sanarak saklı tutulduğu yeri tarif eden bir kâğıdı Rus konsolosluğuna göndermiş, fakat muhafız çeteci kâğıdı Yahya Kâhya’ya götürmüş, ondan sonra da kadını bir daha gören olmamıştır. Yahya Kâhya’nın, Mustafa Suphi’nin eşini heyetten nasıl ayırdığı da bilinemiyor. Mustafa Suphi’nin eşi Trabzon’a kadar heyetle beraber mi gelmiştir, yoksa Erzurum’da kalmış da sonra mı gönderilmiştir, belli değil. Çünkü, Vali Hamit Bey’in açıklanmaya başlanan anılarında, heyettekilerden birinin eşini Erzurum’da bıraktığından söz edilmektedir. (Meşhur Valiler: 436-437)

Mustafa Suphi ile arkadaşlarını öldürten Yahya Kâhya’nın akıbetine gelince, tutum ve davranışlarındaki pervasızlık ve kanunsuzluklar sebebiyle bir ara Sivas’a gönderilip askerî mahkemede yargılanmış, fakat serbest bırakılıp Trabzon’a dönmüş, daha da pervasızlaşarak bir derebeyi durumuna girmiş, İttihatçıların adamı olmasından ötürü Enver Paşa’yı Rusya’dan getirip Mustafa Kemal Paşa’nın karşısına çıkartmak istemesinden kuşkulanılmış, böyle bir olayı önlemesi için Kars Süvari Tümeni Komutanı Sami Sabit [Karaman] Bey, Trabzon’daki 13. Tümen komutanlığına gönderilmiş ve bir gün Yahya Kâhya üstü açık otomobilinde Soğuksu denen sayfiye yerindeki evine giderken, askerî kışla yakınında kimlikleri bir türlü meydana çıkarılamamış olan kimseler tarafından vurulup öldürülmüştür. (Bu konu ve olay bu kitabımızın Trabzon Meselesi bölümünde ayrıca ele alınmıştır.)

Saldırıcıların başı olan Faik de, işlediği başkaca birçok suçlardan sonra tutuklanmış, elleri bağlı olarak götürülürken kaçmaya teşebbüs etmiş, açılan ateşle yaralı olarak yakalanmış ve bundan sonra bir daha ortalıkta görülmemiştir.

Aşırı solculara, yani komünistlere karşı bu çok sert tedbirler uygulanırken, Ankara hükümeti dış ilişkilerin bu olaylardan etkilenmemesine önemle dikkat ediyordu. Mesela halkının çoğu Müslüman olan Dağıstan'a özerklik verildiğine dair Moskova telsiz istasyonunun bir yayımını tespit eden Mustafa Kemal Paşa, Lenin'e bir teşekkür telgrafı göndermiş, Lenin de aşağıdaki karşılığı vermiştir:

> Dağıstan halkının özerkliğinin açıklanması sebebiyle gönderdiğiniz telgrafı sevinçle aldım. Rusya Birleşmiş Cumhuriyetleri'ni meydana getiren uluslar hakkında Sosyalist Federatif Sovyetist Rusya'nın güttüğü politikanın sizce de iyi karşılandığına Rusya Şûralar Hükümeti kanaat getirmiştir. Rus Şûralar Hükümeti, ülkesinde yaşayan bütün uluslara özerklik vererek, her ulusun kendi mukadderatını tayin etmesi prensibince sözü edilen ulusların bölgesel Cumhuriyetler kurmaları hususunu uygun görmüş ve kolaylaştırmıştır. Sovyetist Rusya halkını meydana getiren uluslar arasındaki karşılıklı iyi niyet ve güvene dayanan kardeşlik ilişkilerinin kurulmasına ancak bu prensip ve politika yardımcı olabilecektir. Bütün Rus halklarını; çevremizi saran sayısız düşmanlara karşı mücadeleye kadir bir aile halinde ancak bu politika birleştirip güçlendirebilir. Böylece, büyük bir vücut halinde yalnız düşmanlarımızın doğrudan doğruya saldırılarını önlemekle kalmıyoruz, ortak düşmanlarımızın tertipledikleri entrikalara karşı da saldırılmaz bir hale gelmiş oluyoruz. Küçük uluslar hakkında almış olduğumuz tedbirlerin iyi kabul edildiğini ve iki ülke arasındaki karşılıklı iyi görüş ve güvenin yerleşmesini sağlayacak bir iyi kabule dayandığını görmekle mutluyuz. Bildirinizden doğan minnettarlığımızın ve ülkelerinin bağımsızlık ve mutluluğu için dayanılmaz engelleri yenme kararı ile mücadele eden Türkiye halkı ile hükümeti hakkındaki iyilik dileklerimizin bir kez daha açıklanmasına izin vermenizi rica ederim. Lenin (R. İleri, Atatürk ve Komünizm: 219; Z.C., 7 Ocak 1921)

Mustafa Suphi olayının dış ilişkileri etkilememesi hakkındaki titiz davranış sonunda, Bolşevik Rus hükümeti, Mustafa Suphi ile arkadaşlarının akıbeti ile ilgilenmedi. Moskova'daki Türk Komünist Teşkilatı'nın Dış Büro Sekreteri olan Giritli Ahmet Cevat [Emre] Bey'in, Pavloviç'e gönderdiği, olayı anlatan ve Trabzon'daki Rus konsolosunun ilgisizliğinden yakınan mektubunu uzun süre meydana çıkarmadı. Çünkü Sovyet liderlerince, Mustafa Kemal Paşa ile dostluk kurmak, Türklerin komünist olmasını istemekten daha güvenilir ve akıllıca bir hareket sayılıyordu. (Ek: 4)

Bu sırada, 21 Ocak 1921'de Kars'ta Kâzım Karabekir Paşa'yı ziyaret ederek 22 Ocak'ta yola çıkan Rus elçilik heyeti de Ankara'ya varmak üzereydi. Moskova'ya gitmekte olan Türk elçilik heyeti ise, Bakû'ye varmıştı. Bu heyette barış görüşmelerini sürdürecek olan Dr. Rıza Nur ile Yusuf Kernak [Tengirşenk] beylerden başka, Rusya'daki yeni rejimi inceleyecek olan Türkiye Komünist Partisi üyelerinden Dr. Tevfik Rüştü [Aras], Fuat [Carım], İsmail Suphi [Soysallıoğlu] de vardı. Besim Atalay Bey hastalanarak Erzurum'dan geri dönmüştü. Yine bu elçilik heyetinde Azerbaycan'a temsilci olarak gönderilen Memduh Şevket [Esendal], Gürcistan temsilcisi Kurmay Albay Kâzım [Dirik] beyler de vardı. Kuzey Kafkasya temsilciliğine gönderilen Albay Bekir Sami Bey ile Yaveri Selâhaddin [Yurtoğlu] Bey, bu hükümetin o sırada özerkliğini yitirmesinden ötürü geri dönmüşlerdi. (A. F. Cebesoy, Moskova Hatıraları: 102, 103, 122)

Spartakist Sadık Ahî ve Nâzım Hikmet

Sol akımın aşırı bir duruma geldiği ve bu akıma karşı tedbirler alındığı 1921 yılının Ocak ayında, genç şair Nâzım Hikmet de, öteki üç şair arkadaşı ile birlikte (Vâlâ Nureddin, Faruk Nafiz, Yusuf Ziya Ortaç), Ankara'ya gidip Mustafa Kemal Paşa'nın emrine girmek üzere İnebolu'ya gelmişti.

1902 yılında Selânik'te doğmuş olan Nâzım Hikmet, İstanbul'un tanınmış bir ailesindendi. Gerek ana ailesinde, gerekse baba ailesinde, yakın ve uzak, hısım ve akraba hayli tanınmış kimseler vardı. Babası, İstanbul'da Basın Genel Müdürlüğü de yapmış olan Hikmet Bey'di. Sonradan memurluktan ayrılmış, özel sütçülük tesisi kurmuş, gazete müdürlüğü yapmış, Kadıköy'deki Süreyyapaşa sinemasında müdür olmuştur. Özellikle piyes yazarı olan Celâleddin Ezine, halasının oğluydu.

Annesi, güzelliği ile ün yapmış ressam Celile Hanım'dı. Celile Hanım'ın dedesi (babasının babası) Gagavuz soyundan bir Polonyalı iken Türkiye'ye gelip Müslüman olmuş ve Mustafa Celâleddin Paşa adını almıştı. Onun oğlu, Enver Paşa, Nazım'ın annesi Celile Hanım'ın babası olup son yıllarında Erenköy'de özel bir lise açmış olan eğitimci bir aydındı.

Celile Hanım'ın öteki dedesi (annesinin babası) Mehmet Ali Paşa, Protestanlığı kabul ederek Almanya'ya gelmiş bir Fransız ailesindendi. On iki yaşındayken bir okul gemisi ile İstanbul'a gelmiş, kendini Boğaz'da denize atmış, Kızkulesi bekçisi tarafından kurtarılmış, hükümetin ilgisini çekmiş, Müslüman olmuş, Harp Okulu'na verilmiş, subay olmuştu. Sonradan Rumeli ayaklanmasını bastırmaya gönderilmişse de Hıristiyanlardan yana olduğu propagandasıyla Müslüman Arnavutlar tarafından linç edilmişti.

Celile Hanım'ın teyzezadelerinden biri Ali Fuat Paşa [Cebesoy], biri Şair Oktay Rıfat, teyze torunu da Mehmet Ali [Aybar] idi.

1917'de, babası Basın ve Haberleşme genel müdürü olan 15 yaşındaki Nâzım, Heybeliada Deniz Harp Okulu'na giriyor. 1918'de, çok sevdiği annesi ile babası, Hikmet Bey'le Celile Hanım ayrılıyorlar. 1920'de Nâzım, stajyer güverte subayı olmuştur, ama görev yapacak yer yoktur. İstanbul işgal altındadır; ve bu düşman işgali genç şairin ulusal şuurunda büyük tepkiye sebep olmuştur. Bu sırada annesinin Yahya Kemal'le ilişki kurması da duygulu ve kıskanç yüreğinde acılar yaratmıştı. Bu sebeplerle evinde fazla kalamıyor, bazen hısım ve akrabalarına gidiyor, çok kere de genç arkadaşlarıyla beraber oluyordu. Arkadaşlık çevresinde ise Kuva-yı Milliyecilik duygu ve düşünceleri kaynaşma halindeydi. Nâzım, milli şiirler yazıyor ve eşsiz bir önseziyle, "Sarı Zeybek" adlı şiirinde, Batı Anadolu'daki Türk ordularının Yunanlılara karşı kazanacağı zaferi ve tarihe maledeceği kahramanlıkları dile getirip destanlaştırıyordu.

Sonunda çevrelerindeki yaşlı şairler, Nâzım Hikmet ile üç hececi şair arkadaşını Ankara'ya gitmenin gerekliliğine inandırmışlar, kaçış tertibini hazırlamışlar, yol paralarını vermişler ve 1921 yılının ilk günü, küçük bir vapurla dört genç milli şairi Karadeniz'e uğurlamışlar, Mustafa Kemal Paşa'nın yolundan ayrılmamalarını da sıkıca tembihlemişlerdi.

3 Ocak 1921'de İnebolu'ya varan gençler, güvenlik makamlarınca soruşturmaya tâbi tutuldular ve Ankara'dan gelecek emri beklediler. Birkaç gün sonra Ankara'dan emir geldi. Dört gençten yalnız ikisinin, Nâzım Hikmet ile Vâlâ Nureddin'in Ankara'ya gitmelerine müsaade edildi. Müsaade, Dr. Adnan [Adıvar] ile eşi Halide Edip Hanım'ın etkisiyle verilmiş, yol paraları da Basın ve Haberleşme genel müdürlüğünce gönderilmişti. Yolculuk belgelerinin düzenlenmesini bekliyorlardı.

İşte, bugünlerde idi ki, Nâzım Hikmet, Ankara'ya gitmek için İnebolu'da yolculuk belgelerini bekleyen Spartakistler ile tanıştı. Bunlar, Nâfi Atıf [Kansu] ile Nâfi Atıf'ın uzaktan akrabası Mehmet Vehbi [Sarıdal] ve Eğinli Sadık Âhi [Mehmet Sadık Eti] idiler. İçlerinde en çok dikkati çeken, Nâzım Hikmet üzerinde de etkili olan Sadık Âhi adındaki Spartakistti (C.A. Kansu, babası Nâfi Atıf Kansu'nun Almanya'dan gelen Spartakist solculardan olmadığını bildirmiştir. y.n).

Çok eskiden Roma'da ayaklanmış olan esirlerin lideri bulunan Spartak'ın adını ve davranışlarını kendilerine ad ve bayrak yapmış olan Alman komünistlerine Spartakist denmişti. Almanya'da eğitim gören Türkler de bu akıma karışmış ve onlar da Spartakist adını almışlardı. 1895'te Eğin'de [Kemaliye] doğmuş olan Sadık Âhi, öğrenim için Almanya'ya gitmiş, iki sömestr hukuk öğrenimi görmüş, Fransızca ve Almanca öğrenmiş, Almanya'da iken Spartakistlere karışmıştı. Rusya'daki Türk Komünist Partisi ileri gelenlerinden Ethem Nejat ve Hakkı Hilmi de bu topluluktaydılar. Almanya'daki Türk Spartakistleri 1919'da ayaklanan Alman Spartakistleri ile birlik olmuşlar, çarpışmalara katılmışlardı. Sonra, bu aşırı solcu Türkler, Berlin'de Kurtuluş adlı bir gazete çıkarmışlardı ki, yazarları arasında Mühendis İlhami Nafiz [Pamir], Vedat Nedim [Tör] ile Sadık Âhi de vardı. Sadık Âhi, Anatole France'in "Jaurès'den Ayrılış" başlıklı yazısını Türkçeye çevirmişti (Jaurès, Birinci Dünya Savaşı başında öldürülen Fransız Sosyalist Partisi şeflerinden biriydi).

Solcuların bu dergisi, 1919 Eylülü'nden itibaren İstanbul'da çıkarılmaya başlanmış ve Fransa'dan dönmüş olan Şefik Hüsnü [Değmer], Almanya'dan dönmüş olan Ethem Nejat, Nâfi Atıf [Kansu], Namık İsmail [ressam], İsviçre'den dönmüş olan Sadreddin Celâl [Antel] ile Hamit Sadi [Selen], Mehmet Vehbi [Sarıdal], Falih Rıfkı [Atay], Reşat Nuri [Güntekin], Nurullah Esat [Sümer], Rasih Yoldaş da bu dergide yazmışlardı.

İnebolu’da iken, boğazına bağladığı kırmızı eşarpla dikkati çeken ve Nâzım Hikmet üzerinde, sol düşünüş bakımından ilk büyük etkiyi yapan Spartakist Sadık Âhi, insanlığa sosyal adalet sağlamanın açık bir yüreğe vereceği büyük zevki anlatıyor ve esrarlı davranışlarıyla Nâzım Hikmet’i alabildiğine sola doğru iteliyordu. Nâzım Hikmet’in o güne kadarki inançları sarsılmaya başlamıştı.

(Sayın okurlarımın inanmasını isterim ki; rahmetli Mehmet Sadık Eti yani Sadık Âhi hakkında yukarıdaki bilgileri öğrendiğim zaman da, şimdi bu satırları yazarken de büyük bir şaşkınlık içindeyim. Çünkü, daha sonraları Malatya’da Belediye ve Halk Partisi başkanlığı yapmış olan Mehmet Sadık Eti ile 1950-1954 yıllarında iki ayrı ilin ve iki ayrı partinin mebusları olarak tanışmış, ahbap olmuştuk. Aynı mahallede komşu evlerde oturuyorduk. O, mebusluğu yitirdikten sonra da Anadolu Kulübü’nün yönetim kurulunda görevlenmişti. Ben de bu kulübün devamlı üyesi idim. Çok kere evlerimize beraber gelir, yolda sohbet eder, konuşurduk. Konuşmalarının konusu günün basit olayları ve genellikle hayvancılık ve kasaplık üzerineydi. Memleketinin özelliği olarak hayvancılık ve kasaplık üzerinde geniş bilgisi, hatta yakın ilgisi vardı. Bu arada bir kerecik olsun düşünce alanında söz etmemişti. Okur-yazar olup olmadığı üzerinde bile kesin bir kanım yoktu. Bu sebeple mebuslar albümünde Almanca ve Fransızca bildiğini, hukuk öğrenimi yaptığını belirten çok kısa hal tercümesini okumak bile o zaman aklıma gelmemişti).

Sonunda İnebolu’daki Spartakistlerin de, Nâzım Hikmet’le arkadaşı Vâlâ Nureddin’in de yolculuk belgeleri geldi ve hazır durumda olan Spartakistler hemen yola çıktılar. Nâzım Hikmet ile Vâlâ Nureddin ise birkaç gün daha İnebolu’da kaldıktan sonra on kişilik bir kafile ile, yaya olarak ve kar yağışı altında yolculuğa başladılar, üç günde Kastamonu’ya vardılar. Nâzım Hikmet buradaki istiklal mahkemesinin bir duruşmasında bulundu ve asker kaçağı bir gencin idama mahkûm oluşunun kararını dinledi. Olay, ruhundaki sarsıntıyı daha da artırdı, bir bunalım içine girer gibi oldu.

Çankırı’da tekrar Spartakistlerle buluştu, yolculuğa onlarla birlikte devam etti ve onlarla birlikte Ankara’ya vardı. Yine onlarla birlikte şehrin uzağında, koca kapılı, perdesiz pencereli büyük bir odada kaldı. Ankara’da iken Mustafa Suphi ile arkadaşlarının öldürüldüklerini duydu. Haberin,

duyguları üzerindeki etkisi çok ağır oldu. Düşünce hayatındaki bunalım şiddetlendi, daha hızlı bir şekilde sola yöneldi.

Oysaki o günlerde Ankara'da, komünistlere karşı sıkı bir kovuşturma vardı. Komünist oldukları bilinenler yakalanıyor, her yanda hafiyeler dolaşıyordu. Sol eğilimliler korku içinde sinmişlerdi. Fakat Spartakistler yine de toplanma ve propaganda yapma imkânını bulabiliyorlardı. Sadık Âhi zaman zaman Nâzım Hikmet'i beraberine alarak kırlara çıkıyor ve ona komünizmden söz ediyordu. Fakat Spartakistlerin asıl rahatlıkla toplandıkları yer Basın ve Haberleşme Genel Müdürü Muhiddin Bey'in (eski mebus, Taninci Muhiddin Birgen) eviydi. Nâzım Hikmet, kendisini bütün yaşantısı boyunca etkileyecek olan bu evin havasında hem iyice sol akımların içine girip komünizme yöneliyor, hem de Muhiddin Bey'in baldızı Nüzhet Hanım'la sevişiyordu (Nüzhet Hanım sonra Nâzım'ın ilk eşi olmuştur). Nâzım Hikmet, adeta Muhiddin Bey'in himayesinde gibiydi. Muhiddin Bey, Nâzım Hikmet'e, gençleri Ankara'ya çağıran şiirler yazdırıyor ve bunları satın alarak yardım ediyordu.

Nâzım Hikmet, Ankara'da bazı akrabalarına da rastladı. Bunlardan biri eniştesi Samih Rıfat Bey (şair Oktay Rıfat'ın babası) idi ve Ankara'ya iş bulmaya gelmişti. Bir gün de, öteki eniştesi Hüsnü Paşa (Mehmet Ali Aybar'ın dedesi) ile karşılaştı. Samih Rıfat Bey, Nâzım Hikmet'i, Hüsnü Paşa'nın köşküne götürdü. Yakın akrabaları olan İsmail Fazıl Paşa (General Ali Fuat Cebesoy'un babası) da oradaydı. İsmail Fazıl Paşa, bir gün Nâzım Hikmet'i, Büyük Millet Meclisi'ne götürerek Mustafa Kemal Paşa'ya takdim etti. Mustafa Kemal Paşa, yoğun işleri arasında, Nâzım Hikmet'le ancak çok kısa bir görüşme yapabildi ve 'Genç Şair' diye tanıtılan Nâzım Hikmet'e, "Bazı genç şairler modern olsun diye konusuz şiir yazmak yoluna sapıyorlar. Size tavsiye ederim, gayeli şiirler yazınız" dedi.

Gerek bu sözler, gerekse Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliği, Nâzım Hikmet üzerinde ne etki yapmıştır? Kesin olarak bilemiyoruz. Ancak şu kadarını biliyoruz ve arkadaşının yazdıklarından anlıyoruz ki, Nâzım Hikmet Ankara'dan hoşlanmamış ve orada, hatta artık Türkiye'de kalmak istememiştir. Eğitim bakanlığı yetkililerinden Kâzım Nami [Duru] Bey'in aracılığıyla ilkokul öğretmenliği alarak Bolu'ya gitmiş, yolda ünlü şiiri "Salkım Söğüt"ü yazmış, orada da sol eğilimli bir yargıçla dostluk kurarak bütün düşünce ve duygu hayatına hâkim olan Basın ve Haberleşme Genel

Müdürü Muhiddin Bey'den haber beklemeye başlamıştı. Birkaç ay sonra, Muhiddin Bey'in baldızı Nüzhet Hanım aracılığı ile Muhiddin Bey'in de aynı ruh hali içinde Rusya'ya gitmekte olduğu haberini alacak, hemen harekete geçerek Bolu'da etkisi altında kaldığı solcu yargıç Ziya Hilmi'nin yardımı ile kaçma planları hazırlayacak ve Kâzım Karabekir Paşa'nın Doğu illerinde açtığı yeni okullarda öğretmenlik alacağı gerekçesi ile yola çıkıp 1921 Ağustosu'nda Akçakoca'dan küçük bir Türk vapuru ile Zonguldak'a, oradan da İtalyan bandıralı bir gemi ile Trabzon'a gelecek, burada komünizme karşı duyulan sert tepkiye rağmen gençlerin arasına girip propaganda yapacak ve arkadaşı Vâlâ Nureddin'in sağlık durumunun elverişsiz olmasından dolayı Erzurum yoluyla Kars'a gidemeyeceklerini Ankara'ya bildirip denizden Batum yoluyla gitmeye izin isteyecek, gerekli izni alacak ve Kahkaha adlı mizah gazetesinin sahibi genç yazar ve şair Ömer Esad Eyyubî'yi [Eyüboğlu] de peşinden sürükleyerek [Ömer Esad Eyyubî bir daha memlekete dönmemiştir], 2 Eylül 1921'de Batum'a gidip Bolşevik dünyasına karışacak ve peşinden gittiği Muhiddin Bey'in baldızı Nüzhet Hanım'la evlenecektir.

Basın ve Haberleşme Genel Müdürü, eski mebus, gazete başyazarı Muhiddin [Birgen], memleketten ayrılmalarına sebep olan hoşnutsuzluklarını, Kâzım Karabekir Paşa'ya Tiflis'ten gönderdiği mektupta şöyle anlatacaktır:

> Hiç hatırda olmayan bir sırada, böyle uzunca bir mektup ile sizi rahatsız etmeye karar vermiş olan imza sahibini belki de adından hatırlarsınız. Son defa Ankara'da Basın ve Haberleşme müdürü, ondan önce de mebus ve başyazar idim, şimdi ise bir serseri. İstanbul'la son ilgisini de kesmiş, Ankara'nın havasıyla bir türlü uyuşamamış, beş ay önce Anadolu toprağından çıkarak kazanç amacıyla buralara gelmiş ve son iki ayı Moskova'da geçirdikten sonra buraya dönmüş bir serseri. Buna rağmen ciddi tutulmuş bir iş, belli hedefli ve belli programlı bir çalışma beni görev başına çağırmadıkça Ankara'ya dönme düşüncesinde değilim. Çünkü bugün Ankara, bütün bir yıllık, pek yakın bir görgü ile biliyorum, sinir ve ahlak çürütmeye mahsus bir cehennem durumunu almıştır. Günlerini hoşça geçirmekten başka dertleri olmayanlarla, her şeye karşı ilgisizliğe alışabilenler ve özellikle hayatı ve onun bütün başarılarını, hatta şu Anadolu Mücadelesi gibi kutsal ve büyük bir

acılı olayın önünde bile, ancak entrikadan ibaret bilenler, belki Ankara'dan hoşlanırlar. Lakin on üç yıl hiçbir karşılık beklemeksizin yapılan kutsal mücadeleden sonra birçok kere aldanmış ve aldatılmış, birçok defa zorbalığa karar vermiş ve fakat olamamış, on üç yıldır başkalarının toplayacakları parsalar için oyun oynamış bahtsızlar için şimdiye kadar uğranılan zavallılık yeter. Burada tasarladığım işleri şimdiye kadar başaramamış olmakla beraber maddi durumumu hayli düzelttim. Ve yeni işlerimin pisliğine olsun alışmış bir insan olsaydım, çok başarılı olurdum; bununla beraber hatta büsbütün başarısızlığa uğramış olsaydım bile yine Anadolu'ya dönmeyecektim, çünkü bir yıllık tecrübe, inceleme ve görgü bana böyle emrediyordu. Sebeplerin açıklanması uzun süreceği gibi şu satırları yazmakla izlediğim amaçtan da uzaktır. Yalnız, Türkler tarihinin en saygılı ve korkulu, en korkunç döneminde herkeste bulunması gereken en yüksek gönül temizliği ile söyleyeyim ki, Ankara'da bütün bir yıl en temiz ve ateşli duygularla çalıştım. Ve bugün dışarıdan olsun iyi bir durumda görünen eserin kurulmasına bütün gücümün yetiştiği kadar hizmet etmekten başka hiçbir şey düşünmedim. Daha fazlası için meydan bulsaydım, düşünceden ve ahlaktan vazgeçmek şartıyla, memlekete hizmet etmek –asıl hizmetin de ancak böyle olabileceği kanısındayım– için Ankara elverişli bir yer olmaktan büsbütün çıkmamış bulunsaydı, dünyanın zenginliği bahasına da olsa, bugün buralarda bulunmazdım. Fakat Türkiye, hükümetini kendinde toplamayı başaran Ankara cemiyetini perişanlığa yönelten bir siyasette yürüdü. Bugün görünüşteki birliğin altında Anadolu'da şimdiye kadar görülmedik derecede baş döndüren ve göz karartan ayrılıklar meydana gelmeye başlamıştır. Çok korkuyorum ki Ankara hükümetinin kurulması, Türkiye cemiyetinin kesin dağılmasıyla sonuçlanacaktır. Şimdiye kadar olup bitenlerin içyüzünü pek yakından görmüş olanlar bu kuşkularında çok haklıdırlar.

... Ben komünist değilim. Belki duygumla komünist olabilirim, fakat düşünce bakımından bizim memlekette henüz böyle bir toplum düzeninin kurulabileceğine inanamam. Ancak şuna iman etmişim ki, Anadolu mücadelesinin başarı ile sonuçlanabilmesi, askerî harekâtın, aynı zamanda kesinlikle, bir sosyal hareketle birlikte yönetilmesine bağlıdır. Ankara'ya, bazı arkadaşlarla beraber bu

düşünceyi savunmak üzere geldik, bir yıl uğraştık, sonunda eski İstanbul hükümetinin yalnız ad değiştirerek tekrar Ankara'da kurulduğunu gördükten sonra görevimizin bir zaman için sona erdiğine karar verdik. Bir yıllık tecrübe, bir yılın olayları bizim gözümüzde yalnız bu gerçeğin ispatına hizmet etti. Askerî harekât, sosyal davranışla birlikte yürütülmediği için, savaş sırasında başını siper içine saklayarak hedefini görmeden tüfek atan askerin hareketi gibi, Anadolu'nun, güçlerini ve fişeklerini boşuna harcamasından başka sonuç vermemiştir. O kadar parlak sözlere, mecliste her gün okunan dualara, Hacı Bayram camiinde ikiyüzlücesine kılınan namazlara, ancak kelimeden ibaret olan 'Halk ve Millet Hükümeti'ne rağmen Anadolu halkı mücadeleyi tutmamış ve tersine ona karşı ayaklanmakta direnmiştir. Sosyal hareketten yana olanların yenilmiş bulunmalarına göre, düşman yenilmemiştir. Eğer geçen bir yıldan çok zamanda bir sosyal hareketle iş görülmüş olsaydı, bugün Yunanlıların denize dökülmüş bulunmaları gerekecekti ve eğer Yunanistan içten hasta olmasaydı, sosyal hareketçilerle beraber şimdiye kadar, askerî hareketçiler de yenilmiş bulunacaklardı. Bereket versin ki, Yunan iç mücadelesi bize hayli zaman kazandırdı da iş bu dereceyi bulmadı. Fakat bugün henüz askerlikçe başladığımız noktadan gerideyiz ve ileri gideceğimizden de kuşku duymakta haklıyız. Dua edelim ki, Yunan iç mücadelesi son olaylar ile şiddetlensin.

Sosyal hareket taraftarları ne Mustafa Suphi gibi bir serseri, ne de yeni okuldan çıkmış çocuklardan ibarettiler. Hayal peşinde koşmuyorlar, gerçekle karşı karşıya bulunduklarını sanıyorlardı. Bundan başka, sosyal hareket düşüncesi Rusya'dan getirilmiş şüpheli bir şey değil, on üç yıllık kutsal bir uğraşının tek meyvesi olarak İstanbul'dan taşınıp getirilmiş milli bir şeydi. Bununla beraber kayıtsız ve şartsız askerlik düşüncesi ve eski Babıâli diplomasisi usulleri galebe çaldı ve Büyük Millet Meclisi'nde fes ve püskül meseleleri üzerinde iki gün kıyamet koparken üç sonuçsuz zafer kazandık. Sosyal hareketten yana olanlar, ekonomik hayatı ve siyaseti bilimsel anlayışla ele alanlar, on yıl içinde ne zaman İstanbul merkezi umumisine başvurarak davalarını anlatmışlarsa hep "Şimdi zamanı mı? Girit meselesi var" cevabını almışlardı. 1920'de Ankara merkezi umumisi de aynı cevabı verdi. Şu değişiklik ile ki,

İstanbul merkezi umumisi açık ve kesin bir sertlikle söylerken, Ankara merkezi umumisi dolaşık söyledi ve eski Babıâli siyasetinin en son ve en güzel örneğini verdi. Bugün sonuç meydandadır. Son bir savaşla Yunanlıları denize dökmeyi başarsak, asıl o zaman başlayacak olan mücadeleyi hatta nereden tutmak gerekeceği hakkında ne bir düşünce, ne de bir hazırlıktan eser vardır. Hatta Ankara'yı çok iyi tanımak ve memleketin on üç yıllık gizliliklerini pek yakından görmüş olmak iddiası ile arz edeyim ki bugün memleket, yarınki mücadele için hazırlık itibarıyla mütareke zamanlarındakinden daha perişan bir durumda bulunuyor. İttihat ve Terakki teşkilatı dağılmış, Müdafaa-i Hukuk onun yerine geçememiştir. İttihat ve Terakki'nin olgunlaştırarak birbirine eklediği birtakım duygular ve düşünceler de dağılmış, Müdafaa-i Hukuk ise Misak-ı Milli adında lastikli bir yeminden başka ortaya bir şey koyamamıştır. Başlı başına çok büyük kuvvetlerin sahibi olan Mustafa Kemal Paşa, mesleksizlikleri ve meşrepsizlikleri ile ne İttihat ve Terakki'nin, ne de Hürriyet ve İtilaf'ın kabul etmediği birtakım entrikacılarla ciddi bir iş tutamayacak kadar ileridir ve yüksektir. Şu halde, bugünkü askerî çabaları mutlu bir sonuca varmış kabullensek bile yarınki mücadeleyi karşılamak için tek bir kuvvet hazırlanmamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın saygı ile hayranı olduğum zekâ ve kararlılığına güvenmekle beraber, ne yapayım ki bilime ve usule daha çok inançlıyım.

Memleketlerin bu çağda ancak fikirle, sistemle, usulle yani bilimle yönetildiklerine inanmak gerektiği gibi, Anadolu'nun da dünya ile ilgisiz ve ilişkisiz kalmayarak ilkçağlardan beri uluslararası mücadele ve ilişkilere sahne olduğunu göz önünde tutmak gerekir. 1908'den beri bu memleketi askerlik idare etti. Bunun sonucu olarak memleketin bütün sosyal ve siyasal kuruluşları yıkılmış, bütün inançları sarsılmış, sosyal ahengi bozulmuş, gelir kaynakları kurumuş bir halde bulunuyor. Memleketin bu defaki mücadelesi büsbütün başka şartlar içinde doğduğu için, bunun idaresi de büsbütün başka bir tarzda olmak gerekirdi. ... Şu bilimsel gerçeğe inanınız ki Sayın Paşam, bu sırada memleketler kişilerle değil, fikirlerle; kişisel mücadelelerle değil, fikir mücadeleleriyle idare edilir. Usul değiştirmek için zaman, her zamandır. 'Zamanı mı' tekerlemesinin artık yeri yoktur. ... Acaba, Hâkimiyet ve Varlık

> gazetesinde, ‘sosyal hareket’ düşüncesini ortaya attığı için Enver [Paşa] aleyhine yayınlanan yazılar Batı ile anlaşmak isteğinden midir? Mustafa Kemal Paşa’nın böyle bir siyasete yöneleceğini hiç sanmamakla beraber, Ankara’daki bir entrika dolabının Paşa’yı, çok zayıf olan bir noktasında bin türlü riyakârlık ve dalkavuklukla körüklemiş olduklarını ve körüklemekte bulunmuş olacaklarını da çok kuvvetle tahmin ederim. Hayır Paşam, Batı ile anlaşmak imkânı yoktur. Böyle bir imkâna ihtimal vermek, tarihi okumamak ve şu on üç yılı yaşamamak demektir. Dünya şartları hakkında Ankara’da büyük bir bilgisizlik vardır. Rus siyaseti hakkında gerçeğe dayanan bir bilgiye sahip olma hususunda sade Ankara’nın değil, sizin de yeteri durumda olmadığınızı gösteren belirtiler gördüm. Bunun sebebi, şimdiye kadar Rusya’yı tanımak konusunda ciddi bir şey yapılmamış olmasıdır.

Ve Nâzım Hikmet, işte bunları düşünen ve bunları düşündüğü için memleketten çıkan Muhiddin Bey’in peşinden gidip Bolşevik dünyasına karıştı. (Vâlâ Nureddin, Bu Dünyadan Nâzım Geçti; Aydın Aydemir, Nâzım; N. Hikmet, Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim; F. Tevetoğlu, Türkiye’de Sosyalist Faaliyetler; K. Karabekir, İstiklal Harbi’nde Enver Paşa: 170)

İlk Anayasa: “Hâkimiyet Kayıtsız ve Şartsız Milletindir”

1921 yılı başında hâlâ toplumun yönetilmesi çabalarına bir yön verilememişti. ‘Türkiye’den, ‘Türk Ulusu’ndan, hatta Büyük Millet Meclisi’ne bağlı ‘Türk Ordusu’ndan söz eden mebuslar ve devlet adamları yine de “Osmanlı” deyimini kullanıyorlardı. Bütçenin ilk maddesinde “Hanedan-ı Saltanat” ifadesi bulunuyor, Osmanlı Devleti’nin bağımsızlığa kavuştuğu 31 Aralık gününün yıldönümünde her yerde şenlikler yapılarak Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na kutlama telgrafları gönderiliyor, Meclis Başkanlığı da bunları benimseyerek cevaplandırıyordu. Yani Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti Osmanlı Devleti’nin Üçüncü Meşrutiyet dönemini devam ettiriyordu.

Bununla beraber idam kararlarının meclisçe onaylandıktan sonra uygulanabilmesine dair olan kanun teklifi hakkındaki komisyon raporunda, “... mahkemelerce verilecek idam kararlarının ancak Padişah Buyruğu ile uygulanabileceği, fakat genel durum sebebiyle Padişah Buyruğu almaya

imkân olmadığından Meclis kararının da Padişah Buyruğu yerine geçeceği” belirtiliyordu. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey daha da ileri giderek meclise verilecek yetkinin bütün işleri kapsamına alacak genişlikte olmasını istiyor ve “... haklarında Padişah Buyruğu çıkarılması gerekli bütün işlerin Meclis’çe karara bağlanabilmesi” hakkında Kanun Maddesi teklif ediyordu.

Bu karmakarışık, kararsız, sınırsız, belirsiz ve birbirine karşıt durumu ele alan Samsun Mebusu Nafiz Bey ise şöyle yakınıyordu: “Hükümetimiz yeni kurulduğundan, henüz kendisine belli bir şekil verememiştir. İdare tarzımıza, idare şeklimize göre hükümetin adını belirtmediğimiz gibi, ne olduğu da belli değildir. Yani bu hükümet bir Meşrûtî Hükümet midir? İmparatorluk mudur? Krallık mıdır? Ne suretle idare edilir? Meclisin görevi ile hükümetin görevi nelerdir? Bunları kesinlikle belirtmemişiz. Bakanlar, hem meclisin vekilleri olarak görev yaptıklarını söylemektedirler, hem de Osmanlı meşrutiyet hükümetine anayasa ile verilmiş olan görevleri kullanmaktan vazgeçmemektedirler. Şu halde, yüksek Meclisiniz de İstanbul’daki yasama gücünün tıpkısı olup başkaca bir şekle ve niteliğe sahip değildir. Ben diyorum ki, bu işleri ayıralım. Eğer yürütme görevi de meclisin ise, bakanlar kurulu sadece meclisin kararlarını uygulamakla görevlidir, kendi başına karar alamaz. Ya da yürütme gücü bakanlar kuruluna aittir, o zaman biz de sadece yasama gücüne sahip oluruz. Meclisin ve Bakanlar Kurulu’nun sorumlulukları ayrılsın, belli olsun.”

İdam cezalarının meclisçe onaylanmasına ait kanun teklifi üzerinde konuşan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, “Hepiniz bilirsiniz ki, burada birinci görevimiz anayasa meselesidir. İdamlar konusu da bu mesele ile ilgilidir. Bugün bunu görüşsek bile yarın başka anayasa meseleleri söz konusu olacaktır. Elde bir anayasa tasarımız var. Bu konuyu da anayasa tasarısının görüşmelerine kadar erteleyelim ve tez elden anayasa tasarısının görüşülmesine başlayalım” diyordu.

Afyon Mebusu Mehmet Şükrü Bey de, Hüseyin Avni Bey’i destekledi. Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey anayasanın bugüne kadar görüşülüp çıkarılmamasından yakındı.

Vehbi Bey (Balıkesir) — Bugün anayasadan söz edilemez. Önce memleketin sınırı, geleceği kurtarılır, ondan sonra anayasa düzenlenir. Kaldı ki, elimizde bir anayasa vardır. Günün ve işlerin zorlamasıyla fiilen ve

kanunen değiştirdiğimiz maddelerinin dışındaki maddeleri yürürlüktedir. (Z.C., 1, 3, 6, 8 Ocak 1921)

Sonunda Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in teklifi kabul edildi ve idam kararlarının meclisçe onaylanması konusu anayasanın görüşülmesine kadar ertelendi. Birkaç ay önce kesinlikle nitelenemeyerek "Hükümet Programı", "Meclis Programı", "Halk Zümresi Programı", "Hükümet Beyannamesi" gibi ifadelerle adlandırılmak istenen ve tartışmalardan sonra bir özel komisyona gönderilen "anayasa taslağı"na göre komisyonca hazırlanmış olan anayasa tasarısı alelacele gündeme alındı, görüşülmesine başlandı.

Bilecik Mebusu Necip Bey bu tasarının tersine bir düzen getirmek istediğini, "köy"e ait hükümlerden önce "il" ve "ilçe"ye ait hükümler koyduğunu, oysaki devlet kuruluşunda temelin "köy" olduğunu, binanın temelden çatıya doğru kurulabileceğini anlattı, bu esasa göre yeniden düzenlenmesi için Anayasa Tasarısı'nın komisyona geri gönderilmesini istedi.

Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey bu tasarıya göre illerde biri seçimle gelen, biri merkezden atanacak olan iki vali bulunacağını, bunun önlenmesi gerektiğini belirtti. Balıkesir Mebusu Vehbi Bey bu tasarı ile belediye başkanlarına benzer şekilde bir de il genel meclisi başkanı seçileceğini, bunun ikinci bir vali demek olmadığını açıkladı. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey tasarıda Büyük Millet Meclisi'nin "vekili ve mümessili" olarak gösterilen valilerin, Büyük Millet Meclisi'nin "memuru" olarak gösterilmesini istedi. Kastamonu Mebusu Dr. Suat Bey ilçelerin tüzel kişiliğe sahip olmamasına itiraz etti. Bucak müdürlerinin seçimle iş başına getirilmesi isteği tartışmalara sebep oldu. "Bucak Meclisi" ifadesi değiştirilip "Bucak Şûrası" yapıldı. Aydın Mebusu Tahsin Bey illerde birer müfettişlik teşkilatının bulunmasını uygun görmekle beraber, birkaç ilin birleşmesiyle "Müfettiş-i Umumîlik"ler meydana getirilmesini doğru bulmadı. (Z.C., 10 Ocak 1921)

"Büyük Millet Meclisi, iller halkınca meslek mensupları temsil edilmek üzere, doğrudan doğruya seçilen üyelerden kurulur" şeklinde komisyonca düzenlenmiş olan madde hükmü, uzun ve bilimsel görüşme ve tartışmalara yol açtı. Komisyon adına konuşan Balıkesir Mebusu Vehbi Bey, komisyonca seçimlerde hangi usulün uygulanması gerektiğinin arandığını,

mevcut sistemin çoğunluk usulüne ve iki dereceli seçime dayandığını, bu sistemde çoğunluğu sağlayamayan mesleklerin temsil edilemediğini, bu sebeple bu sistemin doğru olmadığını, her sınıf halkı temsil edecek bir sistemin bulunmasına karar verildiğini, bunun için de “mesleklerin temsili” usulünün getirildiğini anlattı.

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, mesleklerin henüz teşkilatlanmamış olmaları sebebiyle milletin, arzulanan “mesleklerin temsili” usulü ile seçim yapacak durumda bulunmadığını belirttikten sonra asıl sıkıntının “iki dereceli seçim”den geldiğini, ikinci seçmenlerin baskısı ya da ikinci seçmenlere yapılan baskı yüzünden milletin tam bir özgürlükle oy kullanamadığını belirtti ve “tek dereceli seçim”e gidilmesini istedi.

Trabzon Mebusu Husrev Bey, görüşülmesi yapılan anayasa tasarısının evvelce gelmiş olan ve türlü deyimlerle adlandırılan hükümet programına dayandığını, o programda bu madde hükmünün karşılığı olan dokuzuncu maddede “mesleklerin temsili” deyiminin bulunmadığını açıkladı.

Kastamonu Mebusu Dr. Suat Bey ise “mesleklerin temsili” usulünü savundu. Adana Mebusu Zekâi Bey de aynı görüşü destekleyerek, Büyük Millet Meclisi’nin “halkçılık” yapmak ve “halk idaresi” kurmak amacında birleşmiş olmasına göre idareyi halkın eline vermek gerektiğini, meslek kuruluşlarının var olup olmadığı üzerinde durulmamasını, halkın kendiliğinden işçi, çiftçi, gelir sahibi, tüccar, sanatkâr gibi sınıflara ayrılmış olduğunu, bu sınıfların mecliste temsil edilmelerinin yararlı olacağını, herkese kendi mesleğinden birini seçmek imkânı verilince halkın daha kolay ve daha anlayışla seçim yapacağını, aksi halde köylülerin bazı aracı kimseler elinde kalacağını ileri sürdü.

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey ise “mesleklerin temsili” usulü yerine “tek dereceli seçim”de direnerek, “İster köylü, ister ağa seçilip gelsin, ancak tek dereceli seçimle gelen meşrudur” dedi.

Komisyon sözcüsü Balıkesir Mebusu Vehbi Bey, “tek dereceli seçim” ile “mesleklerin temsili” usulünün ayrı ayrı şeyler olduğunu, büyük seçim çevrelerinde mebus adayının kendisini halka tanıtamadığını, “mesleklerin temsili” usulünde halkın ve köylünün tanıdığı kimselerin seçileceğini anlattı.

Malatya Mebusu Feyzi Efendi, köylünün tanımadan seçim yaptığı düşüncesine karşı gelerek, “Köylü anlamaz, tanımaz sözlerine teessüf ederim. Ayağı çarıklı köylü senden-benden daha iyi tanır, bilir” dedi.

Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey, “mesleklerin temsili” usulünü “nisbî temsil” usulü ile karıştırarak “nisbî temsil”in faydalarını saydı, koskoca Bolşevik Rusya’nın da “nisbî temsil” usulünü uyguladığını söyleyerek düşüncelerini güçlendirmek istedi.

İzmir Mebusu Mahmut Esat Bey, “Mesleklerin temsili usulünün memleketimin esenliği için gerekli olduğuna o kadar inanmışım ki, bu sistemi savunurken, Türk tarihi önünde, tarihî görevimi yaptığım kanısındayım. “Mesleklerin temsili” usulü Batı bilginlerince incelendikten ve tartışıldıktan sonra kabul edilmiştir. İlk önce Fransızlar uygulamışlardır. Fransızlar düşmanımızdır, ama Hazreti Peygamber, bilgi düşmanlarınızda da olsa alınız, demiştir. Bilginin memleketi yoktur. Memleket demek; siyaset, edebiyat ve aydın kişiler demek değildir. Memleketi çiftçi, mimar, demirci, saraç gibi mesleklere mensup olanlar kurarlar. Bu mesleklerin yapılmadığı gün memleket de kalmaz. Bilim demek; yalnız okuyup yazmak demek değildir. “Mesleklerin Temsili” usulünde meclise cahiller değil, yüzyıllardır memleketi kılıçları ve sapanları ile savunan çiftçiler, sanatkârlar geleceklerdir. Bunlara cahiller demek, kutsal varlıklarımıza hakarettir. Viyana önlerinde Osmanlı bayrağını dalgalandıran orduları yalnız kılıç yürütmemiştir. Loncaları, sanat kuruluşları incelendiğinde görülür ki, bu sanatlarla beraber yürünmüştür. Bu sebeple meslek erbabının meclise girmesi ekonomik hayatımız için zorunludur. Meslek ve sanatlar korunmadığı içindir ki, Avrupa sanayii, Avrupa ekonomisi memleketimizde egemenlik kurdu. Memleket sanayiini korumak istiyorsak, sanayi erbabı memleket mukadderatına katılmalıdır. Her meslek ve sanat ancak kendinden olanlarca hakkıyla savunulabilir. “Mesleklerin temsili” usulünü kabul etmekle millete en büyük eseri bırakacağız, tarihin bize haykırdığı bir tehlikenin ilacını bulmuş olacağız. Memleketin sahipleri, ancak bu yolla, memleketin mukadderatına hâkim olacaklardır. Anadolu halkı bunu bekliyor” diyerek uzun bir konuşma ile “mesleklerin temsili” usulünü savundu.

Kütahya Mebusu Ragıp Bey, “İnsanları bir araya getirip ulus yapan mesleklerdir...” diye söze başladıysa da sonucun iyi mi, kötü mü olacağında

kesin bir yargıya varamadı.

Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey de, mesleklerin temsili usulünü övmekle beraber sanatkârların bir araya gelmelerinden ve cemaatler teşkil etmelerinden sonra uygulanmasının yararlı olacağını ileri sürdü.

Bursa Mebusu Muhiddin Baha Bey, “mesleklerin temsili” usulünü savundu, Yahya Galip Bey’in “cemaat” sözünü din topluluğu anlamına alarak eleştirdi ve “Bu memlekette hâlâ Hıristiyanların haklarından söz eden bir Haçlı Müslüman mevcut olduğunu düşünemezdim” dedi. Sonunda “mesleklerin temsili” usulü reddedildi. (Z.C., 17 Ocak 1921)

“Kanunların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, anlaşmalara varılması, barış yapılması, savaş ilan edilmesi gibi esas haklar Büyük Millet Meclisi’ne aittir” şeklindeki madde hükmü de ilginç görüşmelere yol açtı.

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey bu madde ile Büyük Millet Meclisi’nin yetkilerinin kısılıp sınırlandırıldığını ileri sürdü. “Meclisin görevi kanunlar yapmak, değiştirmek, kaldırmak ve antlaşmalar yapmakla sınırlandırılmıştır. Oysaki Büyük Millet Meclisi kayıtsız ve şartsız memleket mukadderatına el koymuştur. Bunu yerine getirmek için de vekiller tayin eder ki, bu vekillerin görevleri sınırlandırılabilir. Fakat Büyük Millet Meclisi’nin görevi sınırlandırılamaz. Aksi halde meclisten kısılan yetkiler hükümete kalmış olur. Meclis savaş ilan eder, nişan verir, her şeyi yapar. Fakat bir kısmını kendi yapar, bir kısmını vekillerine yaptırır. Bunun için vekillerin yetkilerini sınırlayan kanun çıkarılmalı, tabii haklarımızın yerine getirilmesi için vekillere verilecek yetki tespit edilmelidir. Fakat kendi yetkimizi tespite lüzum yoktur. Zaten kayıtsız ve şartsız egemen olan biziz” diyordu.

Yozgat Mebusu Hulusi Efendi de aynı görüşü destekleyerek, “Bu kanunun birinci maddesi ile hâkimiyet kayıtsız ve şartsız milletindir, şeklinde genel ve açık bir hüküm kabul edildikten sonra başka bir madde ile meclisi sınırlandırmak doğru değildir” dedi.

Gittikçe tutunan bu görüşü Mustafa Kemal Paşa şöyle karşıladı: “Hüseyin Avni Bey’in dediğine göre, bu madde yüksek meclisinizin haklarını ve yetkilerini sınırlandırıyor. Efendi Hazretlerinin dediğine göre de, buna lüzum yoktur, çünkü birinci maddede yüksek meclisin yetkilerine geniş

surette işaret edilmiştir. Bana kalırsa her iki görüş de doğru değildir. Birinci maddedeki deyimin anlamı hâkimiyetin kayıtsız ve şartsız millete ait olduğuna dairdir. Fakat sonra da, halkın kendi kendini idare esasına dayanan bir idare usulünün izleneceği söyleniyor. Bu deyimdeki anlamın kapsamı çok geniştir. Bunu yapmaya başladığımız zaman başlangıç yüksek meclisinizdir. Yüksek meclisin yetkilerinin neler olduğu çok açık olarak milletçe bilinmelidir. Sadece ‘kayıtsız ve şartsız’ deyimi yüksek meclisin yetkilerini anlatmaya yetmez. Bir de yüksek meclisinizce kabul edilmiş bir esas vardır ki, o da; mevcut kanunlar yerlerine yenileri konulmadıkça yürürlüktedirler. Bu sebeple öteden beri mevcut olan ve yürürlükte bulunan anayasadaki maddelerden herhangi birinin yerine başka bir madde konulmadıkça ya da tümünün yerine yenisi getirilmedikçe eskisinin hükümleri yürür. O halde, birinci madde ile yetinirsek, sekizinci maddede yüksek meclisin yetkilerini sınırlayan hususların hiçbiri vaki olamaz. Sekizinci madde ile yüksek meclis kanunlar koyma yetkisini kazanmaktadır. Acaba, elde mevcut anayasaya göre meclis bu yetkiye sahip midir? Anayasayı tamamen değiştirebilir mi? Her ne kadar, Meclisi Mebusân’ın, anayasa maddelerini üçte iki çoğunlukla değiştirebileceğine işaret edilmişse de anayasayı kökünden yıkarak yerine bir başka anayasa koymaya yetkisi var mıdır? Oysaki yüksek meclisiniz, aynı zamanda bir ‘kurucu meclis’ yetkisine de sahiptir. Mevcut anayasayı kaldırır, yerine yenisini koyabilir. Bunu açıklamazsak, henüz maddelerinin birçoğu yürürlükte olan anayasaya göre, anayasayı değiştirmeye cesaret edemeyiz. Bundan ötürü, bunu belirtmek gerekir ve bu sanıldığı gibi yüksek meclisin yetkilerini sınırlandırmaz, genişletir, meclisin aynı zamanda bir kurucu meclis niteliğinde olduğunu ispatlar. Sonra, antlaşmalar ve barış yapılması, savaş ilanı gibi yetkilerin mevcut anayasada kime ait olduğunu bilirsiniz. Bu madde işte o aidiyete aittir. Sanırım ki, milletin gerçek vekillerinden kurulu olan yüksek meclisiniz, artık bu yetkileri bir kişiye bırakmak istemiyor. Kendi kullanmak ve tamamen kendi üzerine almak istiyor. Bunu açıklamak gerekir.”

Siirt Mebusu Mustafa Sabri Efendi de, Mustafa Kemal Paşa’yı destekleyerek bir kişinin, ne kadar akıllı olursa olsun yanlışlıklar yapabileceğini, bunun için savaş ilanı, barış yapılması, madalya ve rütbe verilmesi gibi yetkilerin bir kişiye değil, seçme üyelerden kurulu Büyük Millet Meclisi gibi bir topluluğa verilmesinin Tanrı buyruğu olduğunu,

fakat her nasılsa bu yetkilerin hükümdarlar tarafından zorla halkın elinden alındığını, yüksek meclisin kendine ait olan bu yetkileri hükümdardan geri almak ve kendi içinde danışarak kullanmak, bir kişiye bırakmamak istediğini anlattı.

Erzincan Mebusu Fevzi Efendi de aynı görüşü savunan konuşmasında anayasaya açık hükümler koymanın ve bu hükümleri kutsal hükümlerle süslemenin büyük faydası olduğunu, çünkü düşmanların ve kışkırtıcıların, şeriatı kötülüklerine perde yapmak istediklerini, bunu onların elinden almak gerektiğini ileri sürdü. Bunun için “şeriat hükümlerinin yerine getirilmesi” fıkrasının da maddeye eklenerek böylece yapılacak bütün kanunların şeriat hükümlerine de uygun yapılacağının açıkça belirtilmesini istedi. İsteği kabul olundu.

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, Mustafa Kemal Paşa’ya cevap verdi ve “Mustafa Kemal Paşa buyurdular ki, birinci madde zaten isteneni sağlamıştır, yalnız “padişah hakları”ndan Meclisçe kullanılacak olanlarını burada açıklıyoruz. O halde bunu tamamlayalım, Padişah’a ait olup da Meclisçe alınmak istenen hakların hepsini burada gösterelim. Mesela geçenlerde ivedilikle görüşülmesini kararlaştırdığımız bir kanunla Padişah’a ait olan “idam kararlarını onaylama” hakkının meclise verilmesi istenmiştir. Onun da yeri burasıdır, bu maddede gösterilmesi gerekir. Rütbe yükseltilmesi, madalya verilmesi, bakanlar kurulunun seçilmesi ve düşürülmesi gibi daha böyle pek çok haklar vardır. Hepsi bu maddede gösterilmelidir. Bu hususta evvelce verilmiş önergeler komisyona gönderilmiştir. Bu madde de komisyona gitmeli, tamamlandıktan sonra gelmelidir” dedi.

Bu konuşmaların gerçek anlamı, padişahın artık devlet yönetiminden uzaklaştırılması demekti. Oysaki günün şartları henüz açıktan açığa böyle bir yola girmeye elverişli değildi. Kayıtsız ve şartsız millet hâkimiyetine dayanarak padişahın bütün haklarını millete vermek gerekliydi, ama yüzyılların gelenekleri, alışkanlıkları ile henüz Padişahına ve Halifesine sahip çıkmak isteyen halk topluluğunu da ürkütmemek, tedirgin etmemek gerekirdi. Bunun içindir ki, Mustafa Kemal Paşa konuşmasında padişah ve halife kelimelerini söylememeye dikkat etmiş, “Bu hakların kime ait olduğunu bilirsiniz” demekle yetinmişti. Topluma yeni bir düzen verilmek isteniyordu, ama daha önce toplumu yabancı boyunduruğundan kurtarmak

gerekirdi. Yeni bir devlet düzeni konulabilmek için önce devletin varlığı sağlanmalı, güvenlik altına alınmalıydı. Gerçekten devrimci olan ve fakat gereksiz yıkıcı ve tez canlı olmayan Mustafa Kemal Paşa için, yeni bir toplum düzenine gerekli şartlar henüz olgunlaşmamıştı. Bu sebeple tekrar söz alarak bu zamansız aşırılığı önlemeye çalıştı ve Hüseyin Avni Bey'in sözünü ettiği hususların padişahlık ve halifelik hakları ile ilgili olduğunu, bunun çok esaslı ve önemli bir konu teşkil ettiğini, gizli bir oturumda bu konu ile ilgili görüşün şimdilik saklı tutulmasına karar verildiğini, bu nedenle bu konuda açıkça konuşmanın doğru olmadığını anlattı, "Bendeniz diyorum ki, bugün bunları açıkça söylemek doğru değildir. Biz prensip olarak halifelik ve padişahlık makamlarını kabul ediyoruz. Bunu kabul ettikten sonra, şeriatın ve tabiatın gereği olan bazı hakları ve yetkileri onlara vereceğiz. Bugün konuştuklarımız, onlara vermeyeceklerimizdir. Vermek istemediklerimizi söz konusu ediyoruz. Fakat vereceğimiz ve vermek istediğimiz şeylerden söz etmenin zamanı değildir" dedi. Konuşmalar yeterli görülerek değişiklik önergelerinin okutulup oylanmalarına geçildi.

Bu arada Mustafa Kemal Paşa ile Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey [Ulaş] arasında ilk anlamlı ve sert tartışma oldu. Buna da komisyon sözcüsü Balıkesir Mebusu Vehbi Bey sebebiyet verdi.

Vehbi Bey (Balıkesir) — Padişah Buyruğuna bağlanan her mesele bütün memurlar için yürürlükte olacak mı?

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) — Gerekirse değiştiririz. Size ne?

Vehbi Bey — Avni Bey, bende başka bir şey yoktur, ben de meclis üyesiyim.

Mustafa Bey (Şebinkarahisar) — Kabul olunmuş bir önerge için yeniden ortaya çıkmaya lüzum yok.

Vehbi Bey — Mustafa Bey, komisyon adına anlamak istiyorum. Ona göre değiştirelim.

Mustafa Kemal Paşa (Ankara) — Ben de Hükümet adına anlamak istiyorum. Yapılması Padişah Buyruğu ile ilgili her şey yüksek meclise gelecek deniyor. Bir kere, bugünkü durumumuza göre hangi hususların Padişah Buyruğuna bağlanması gerekeceği, hangilerinin gerekmeyeceği belli değildir. İkincisi, bugün yürütme ve uygulamayı sorumlu kimseler

yapmaktadır. Mesela kaymakam atanması, mutasarrıf atanması, elçi atanması gibi. Eğer bunları hemen bakanlar kurulundan alıyorsanız, önce bakanlar kurulunun düşüncelerini dinlemenizin yararlı olacağı kanısındayım. Çünkü bu kayıt ve şartla, belki bu dakikadan itibaren ben de dahil olduğum halde, bakanlar kurulu görevine devam edemez. Bu kayıt ve şartla sorumluluk yüklenemez. Belki yüksek kurulunuzun içinde, mesela Hüseyin Avni Bey arkadaşımız vardır ki, bu kayıtlar ve şartlarla hükümeti kurmaya cesaret edebilir.

Hüseyin Avni Bey — Size şurada belge veririm ki, ne bakanlar kuruluna girmek istiyorum, ne de hiçbir şey olmak istiyorum. İhtiras bende yoktur. Bu, bir anayasa meselesidir.

Mustafa Kemal Paşa — Sorumluluğu yüklenmek meselesi.

Hüseyin Avni Bey — Anayasayı yaparız. O şartlarla kim kabul ederse o gelir hükümete, etmezse gider, öbürü gelir. Gidenlere uğurlar olsun. (Şiddetli gürültüler)

Mustafa Kemal Paşa — İşte, pekâlâ... Biz gideriz, siz gelirsiniz.

Mustafa Bey (Tokat) — Öyle şey olmaz. Akla gelen her şey söylenmez.

Ve tartışma bitti, tasarının görüşülmesine devam edilerek son maddeye gelindi. Konuşulan son konu, komisyondan gelen beşinci maddeydi. Bu maddeye göre Büyük Millet Meclisi’nin seçimi iki yılda bir yapılır. Bu hüküm Birinci Meclis’e de uygulanacak mıdır? Çünkü Birinci Meclis henüz amacına ulaşamamıştır. Son olarak bu konu ele alınmıştı. Bazı mebuslar, Birinci Meclis’in amaca varıncaya kadar sürmesini, amacın elde edildiğinin bu meclisin üçte iki çoğunluğunun vereceği kararla tespit edilmesini ve bundan sonra yeni seçimin yapılmasını ileri sürdüler. Kütahya Mebusu Ragıp Bey, buna şiddetle karşı olarak, “Demek ki, Büyük Millet Meclisi üye tam sayısının üçte ikisi yani 365 üyesinden 220’si, meclisin görevinin sona erdiğine karar vermedikçe devam edecektir. Bunun anlamı, biz Büyük Millet Meclisi üyelerinin, dünyanın sonuna kadar burada kalacağıdır. (Gürültüler) İspatlayacağım. (Gürültüler) İspatlayacağım. Bir kere bu meclisin üçte ikisi hiçbir vakit burada toplanamaz, buna imkân yoktur. Sonra dünyanın hiçbir yerinde böyle bir şey olmamıştır. Bunun imkânı olmadığı için. (Gürültüler) Ben tarihî görevimi yapıyorum. Tarihî görevimiz

son bulduğu dakikadan itibaren şanımızla, şerefimizle, memlekete ettiğimiz hizmetlerle gönlümüz iftiharla dolu olarak işin başından kolaylıkla çekilme yollarını aramamız gerekirken kendimizi böyle demir kazıklara çakmamız, tarihî görevimize karşı şimdiden ayaklanmamız demektir" dedi. Bazı mebuslar gürültü yapar ve bazı mebuslar alkışlarken Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey, "Şimdiye kadar meclisin feshi hakkını padişaha verdiniz, millet berbat ve perişan oldu. Meclisin feshi hakkını meclise vermekle millet yeniden canlanacaktır" diyerek teklifi savundu. Konya Mebusu Vehbi Efendi de aynı görüşü destekledi ve şöyle dedi, "Meclis kendisinin feshine karar vermezse, bu meclisi kim feshedecek? Gökten melekler mi gelecek? 'Meclis, görevini bitirdiği dakika çekilip gitmeli' diyorlar. Eğer gitmeyecekse, ben görevimi bitirdim der mi? Üçte iki çoğunluk kararı esasını kabul etmeyen meclis, görevini bitirdiğini ne ile belirtir? Bu meclis, kendi göbeğini kendi kesecektir. Başka kesecek yoktur. İnşallah yakında amacımıza varır da dağılıp gideriz." Daha sonra konuşanlar da bu görüşü pekiştirdiler, görüş oylanıp kabul edildi. Başkan (İkinci Başkanvekili Hasan Fehmi Efendi) görüşülmesi biten kanun tasarısının tümünü de parmak kaldırtmak suretiyle oylattı ve kabul edildiğini bildirdi. (Z.C., 20 Ocak 1921)

Böylece Büyük Millet Meclisi'nin ilk anayasası birinci dönemin 20 Ocak 1921 tarihli oturumunda 85 sayılı kanun olarak çıktı. (Ek: 5)

Yukarıda açıklanmış olduğu üzere anayasanın tümü parmak kaldırılmak suretiyle oylanıp kabul edilmiş, kimse de bu şekil oylamaya karşı bir şey dememişti. Fakat dört gün sonra, Erzurum Mebusu Anayasa Profesörü Celâleddin Arif Bey, "Anayasanın bazı noktalarını siyasi ve vicdani kanaati ile bağdaştıramadığı" gerekçesiyle Adalet Bakanlığı'ndan istifa ettiğine dair olan önergesini Meclis Başkanlığı'na verdiği gibi, kürsüdeki konuşmasında da, "Anayasanın üçte iki çoğunluk aranmadan oylanması"nı ileri sürerek ve olaya karşı hemen karşı koymadığından ötürü kendisini cezalandırdığını açıklayarak Meclis Birinci Başkanvekilliği'nden de istifa etti. Konu üzerindeki uzun görüşme ve tartışmalardan ve daha çok Celâleddin Arif Bey'i istifadan vazgeçirme çabalarından sonra, yazılı olarak istifa ettiği için Adalet Bakanlığı'ndan ayrılmış sayıldı, yazılı istekte bulunmamış olduğundan Meclis Başkanvekilliği'nden istifası tamamlanmamış sayıldı. Boşalan Adalet Bakanlığı'na Yusuf Kemal Bey seçildi, seyahate gidince de vekilliğine yine seçimle Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey getirildi.

Celâleddin Arif Bey de, Birinci Başkanvekilliği'ne devam etti. (Z.C., 24 ve 31 Ocak, 3 Şubat 1921) Fakat Mart ayında yeni toplantı yılına girilirken Meclis Başkanvekilliği'nden de düşecek, yerine Dr. Adnan Bey, ondan boşalacak Sağlık Bakanlığı'na da Dr. Refik Bey seçilecektir.

Anayasanın kabul edilip yürürlüğe konması üzerine hemen toplanan Bakanlar Kurulu, dokuzuncu madde gereğince aralarından birini başkanlığa seçtiler. Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa, Bakanlar Kurulu'nun seçimli başkanı oldu, Mustafa Kemal Paşa da tabii başkanı olarak kaldı. (Z.C., 26 Ocak 1921)

Olup bitenlerin çok küçük bir özetini yapmak gerekirse denilebilir ki Mustafa Kemal Paşa, aşırı sağı ve aşırı sağcıları temizleyip tek elden millet idaresi alışkanlığına karşı halkın kendi kendini idaresi prensibini yerleştirmeye çalışmıştı. Bu uğurdaki çalışmalarında daima toplumun kalkınması ve gelişmesini esas tuttuğundan sola yönelen gelişimden yararlanmış, hatta bu gelişime kolaylık göstermiş ve fakat bu gelişimi "ulusal sınır" ve "ulusal anlayış" ile sınırlamış, "ulusal sınırlar içinde bağımsızlık" prensibini koymuş ve bu prensibe dayanan toplum düzenini de "halkçılık" olarak adlandırmıştı. "Halkçılık" anlayışının yerleşmesinde kendisinden yararlanılan sol akım, bu sınırı geçip aşırılaşınca yani komünistleşince, onu da bundan önceki bölümde gösterilen şekilde önlemişti.

Bu arada, düşman saldırılarına karşı Batı Anadolu'da düzenli ordu kurularak Birinci İnönü Savaşı'nda başarılı bir sonuca varılmış ve ne aşırı sağa, ne de aşırı sola imkân vermeyecek olan 85 sayılı anayasa çıkarılmıştı.

Bu yeni düzen Mustafa Kemal Paşa'nın tasarladığı amaca varabilmek için, türlü özelliklerle dolu ve acele olarak yarattığı "Üçüncü Meşrutiyet" döneminin daha ileri bir şekli, "Cumhuriyete Doğru" yönelmiş olan yeni bir aşaması idi.

Gerçi 1920 yılı bütçesinde olduğu gibi, 1921 yılı bütçesinde de Padişah ve ailesi ilk sırada bulunuyor, tapu idaresinin adı "Defteri Hakanî" diye anılıyor, çıkarılan kanunlarda Osmanlı deyiminin kullanılmasına devam ediliyor, Türkiye'ye "Memaliki Osmaniye" deniyor, Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Bey açık ve seçik olarak, "İdare tarzımız meşrutiyet idaresidir" diye açıklamalarda bulunuyor, bazı bakanlar bile meclis

başkanlığına verdikleri önergelerde, “... ol bâbda emrü ferman Hazreti Menlehülemrindir” diyorlardı ama 85 sayılı anayasada da, “Hâkimiyet kayıtsız ve şartsız milletindir” deniyor, milletin tek ve gerçek temsilcisinin Büyük Millet Meclisi olduğu belirtiliyordu. Bu anayasada hükümdarlığın artık mevcut olmadığı ya da kaldırıldığı söylenmiyordu, ama varlığından da hiç söz edilmiyor, hatta adı anılmıyor ve sanki artık bir hükümdar yokmuşçasına en önemli hükümdarlık hakları yedinci madde ile Büyük Millet Meclisi’ne aktarılıyordu. (Z.C., 17 Ocak, 27 Şubat ve 16 Nisan 1921)

Bütün bu sebeplerle Mustafa Kemal Paşa’nın hazırlamakta olduğu yeni toplum düzeninin esasları meşrutiyet esaslarından hayli ayrılıyordu. Birkaç ay sonra bu ayrılma daha da gelişecek ve ilk büyük aşama yapılarak “Osmanlı” deyimi anayasaya aykırı görülecek ve yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine bağlı kişi, ifadesinin kullanılması kararlaştırılacaktır. (Z.C., 5 Kasım 1921)

Bununla beraber elbette ki bu dereceye gelmiş olan düzen bir Cumhuriyet düzeni değildi. Çünkü Mustafa Kemal Paşa da içinde olduğu halde, bütün Büyük Millet Meclisi üyeleri padişahı kabul ediyorlardı. Onun içindir ki bu yeni düzen, Üçüncü Meşrutiyet’in yeni bir aşamasıydı ve nasıl uygulanacağını Mustafa Kemal Paşa şöyle anlatıyordu: “Padişah kendi eliyle yazıp Babıâli’de okutturacağı bir buyruk ile Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni tanıdığını ilan edecektir. Bu buyrukta, halifelik ve sultanlık makamlarının dokunulmazlığını esas kabul etmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni bugünkü biçim, nitelik ve yetkisiyle kabullendiğini açıklayacaktır.”

Demek oluyor ki Üçüncü Meşrutiyet döneminin esastaki tek şartı, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Padişah’ı tanıması gibi, Padişah’ın da Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni tanımasıydı. Ne var ki bu tanıma şartlı olacak ve böyle bir tanıma ile meclisin, hükümdarlık haklarından bir kısmına sahip olduğu da padişahça kabul edilmiş olacaktı. Böyle bir tanıma olduğu takdirde, uygulamanın çok daha kolay olacağını söyleyen Mustafa Kemal Paşa’ya göre;

a) Padişah isterse Ankara’ya gelir, başka yerde oturur, isterse eskisi gibi İstanbul’da oturmaya devam eder;

b) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin, devamlı olarak oturacağı yer sonradan belli edilmek üzere, çalışacağı yer "şimdilik" Ankara olacaktır;

c) Padişah, Büyük Millet Meclisi'ni tüm yetkileriyle tanıyınca, onun hükümetini de tanımış olacak, artık İstanbul'da bir başka hükümet kalmayacaktır;

d) Padişah'ın İstanbul'da, Meclisin ve Meclis Hükümeti'nin Ankara'da bulunması halinde Büyük Millet Meclisi'nin görev ve yetki verdiği bir kurul İstanbul'da Padişah'ın yanında bulundurulacaktır;

e) Padişah'ın, ailesinin, maiyetindeki memurların maaşları, esasen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilmiş olan bütçedeki ödeneklerle karşılanacak ve Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından İstanbul'a gönderilecektir. (Z.C., 31 Ocak 1921)

Bu açıklamalardan da anlaşılmaktadır ki, Üçüncü Meşrutiyet aşamasını tamamlamak üzere olan toplum düzeni esas noktalarda "Cumhuriyete doğru" bir gelişme yönüne girmişti. Nitekim bazı mebuslar bunu sezmiş, Padişah'a ve Halife'ye bağlı oldukları için de tedirgin olmuşlardı. Erzurum Mebusu Celâleddin Arif Bey'in istifasıyla başlayan bu tedirginlik devam etmekteydi. Bazı mebuslar da, Anayasanın dokuzuncu maddesi gereğince, bakanlar kurulunun kendi içinden bir başkan seçmesine rağmen, meclis başkanının aynı zamanda bakanlar kurulunun tabii başkanı olmasından, Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis aracılığı ile halifeliği ve sultanlığı atıp diktatörlüğe gideceği kuşkusuna kapılmışlardı. Bütün bunlardan ötürü, 85 sayılı anayasanın özellikle birinci maddesindeki "Hâkimiyet kayıtsız ve şartsız milletindir" hükmünü, rejimin değiştirilmesine yönelmiş bir oldu-bitti gibi düşünüyorlardı. Sonunda Şebinkarahisar Mebusu Mustafa Bey, bütün bu duyguları dile getiren bir kanun teklifini Meclis Başkanlığı'na verdi. Bu, aslında bir değiştirme teklifiydi. Fakat bağımsız ve yeni bir anayasa teklifi gibi yazılmıştı, son maddesiyle de bundan önceki anayasaların ve öteki kanunların bu teklifteki hükümlere aykırı hükümlerini yürürlükten kaldırmak istiyordu. Teklifin gerekçesi şöyleydi:

> Hükümetten verilen "Halkçılık Programı" üzerinde özel komisyonca kaleme alınıp sonradan Büyük Millet Meclisi'nce onaylanan kanun incelenip düşünüldü. Bu kanunun birinci maddesi

(Hâkimiyet kayıtsız ve şartsız milletindir, hükmünü taşıyan madde), üç yüz milyon Müslüman'ın övündüğü makam olan Halifeliğin ortadan kaldırılacağının işareti sayılıp Müslümanlıkta Halifeliğin lüzumunu açıklamaya hacet olmadığı gibi bu lüzum türlü kararlarımızda ve özellikle Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun beşinci maddesinde Meclis Genel Kurulunca onaylanmıştır. Halifeliğin gereksizliğine inanmak, halifeliğe düşman olan İngiliz ve Fransızların ekmeğine yağ sürmek ve öteki Müslümanların yanında bir avuç kalan biz Türkleri İslam dünyasının gözünden düşürmek demektir. Bu sebeple, sözü edilen maddenin olduğu gibi bırakılması doğru olamayacağından, hiçbir millet ve hiçbir hükümet, başkansız yürütülemeyeceğinden "milletin kayıtsız ve şartsız hâkimiyetine inanarak", uygulanıp yürütülmesi mümkün olmayan bir görüşe dayatılmış olduğu kanısındayım. Kaldı ki bu kanunun yedinci, sekizinci, dokuzuncu maddeleri de esasa ve sağlanmak istenen amaca aykırıdır. Ayrıca, Büyük Millet Meclisi'nce yapılmış olan bu anayasanın meclisteki görüşülmesi türlü yönlerden yürürlükte olan eski anayasanın hükümlerine ve meclis içtüzüğüne aykırı şekilde yapıldığından gerçek bir kanun sayılamayacağını açıklamaya ihtiyaç yoktur. Onun içindir ki sözü edilen 85 sayılı anayasa, sözcülüğünü yapan Balıkesir Mebusu Vehbi Bey'den ötürü, arkadaşlar arasında Kanun-ı Vehbi (Vehbi'nin Kanunu) diye ad almıştır. Bütün bu sebeplerle bu anayasanın düzeltilmesi gerektiğinden aşağıdaki teklifimi veriyorum:

Madde 1 — Hâkimiyet hakkı esas itibarıyla milletindir. Büyük Millet Meclisi'nin dayanağı millet olduğu gibi, yürütme gücünün dayanağı da Büyük Millet Meclisi'dir. Halifelik makamının, kurtuluştan sonra dinsel usullerle, görev ve yetkilerini belirtmek ve sınırlamak, ileriki durumun gelişimine, günün ve durumun şartlarına göre, yeniden seçilecek olan meclise aittir.

Madde 2 — Yasama ve yürütme yetkisi, milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde toplanır ve Türkiye Büyük Millet Meclisi adını taşır.

Madde 3 — Büyük Millet Meclisi'nce seçilen başkan, bir toplantı yılı boyunca Büyük Millet Meclisi'nin başkanıdır. Bu sıfatla

meclisin kararlarını hükümete tebliğ ve ilan eder. Meclis başkanlığı ile yürütme vekilliği (Bakanlık) bir kişide toplanamaz.

Madde 4 — Büyük Millet Meclisi, hükümetinin bölündüğü daireleri, yedinci maddedeki vekillerin aracılığı ile yönetir. Vekillere yön verir ve ihtiyaç duyarsa anayasa gereğince düşürür.

Madde 5 — Nisab-ı Müzakere Kanununun birinci maddesinde yazılı olduğu üzere Büyük Millet Meclisi, amaca ulaşıncaya kadar devamlı toplantı halinde olup ancak aynı kanunun altıncı maddesindeki toplantı süresi ve ödenek, Kasım başından yürüyecek olan dört aya aittir, tazminat öteki aylara mahsustur. Sözü edilen dört ay içinde her ne sebeple olursa olsun bulunmayan üyeye ödenek verilmeyip sadece bulunduğu sürece tazminat verilir ve toplantı süresi sona ermeden hazır bulunanlar ancak bulundukları zamana ait ödeneği taksit taksit alırlar.

Madde 6 — Büyük Millet Meclisi üyesi, yalnız kendini seçen çevrenin vekili olmayıp, tüm ulusun vekilidir.

Madde 7 — Bakanlar Kurulu Başkanı ile Şeriyye Vekili (Diyanet İşleri Bakanı) Büyük Millet Meclisi'nce salt çoğunlukla seçilir. Bakanlar Kurulu'nun öteki üyeleri, Hükümet Başkanınca seçilip Büyük Millet Meclisi'nce, görüşmesiz ve gizli oyla onaylanır. Onaylanmazsa yeniden seçme yürütme kurulu başkanına ve onay Meclis'e aittir.

Madde 8 —Bakanlardan her biri, mevcut kanunlar dairesince görev yapmaktan tek başlarına ve bakanlar kuruluna ait genel görevlerde hep birlikte sorumludur. Padişah Buyruğuna muhtaç olan maddelerin hepsi hakkında Büyük Millet Meclisi'nin oluru ve onayı şarttır.

Madde 9 — Bakanlar Kurulu, Padişah Buyruğunu gerektiren işlerin listesini on beş günde bir ve acele işlerde 'hemen' gerekçesiyle birlikte, Büyük Millet Meclisi'ne verir. Meclis öteki işlerden önce, görüşmesiz ve gizli oyla bu işleri ya onaylar ya da reddeder. Meclisin onayının beklenmesi mümkün olmayan çok acele ve önemli hallerde bakanlar kurulu, sorumluluğu üzerine alarak kararlarını uygular ve sonra meclisin onayına sunar.

Madde 10 — Bakanların seçimine dair olan kanun ile anayasanın ve Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun, bu kanuna aykırı hükümleri

kaldırılmıştır.

Kanun teklifinin metninden ve gerekçesindeki açıklamadan da anlaşılacağı üzere Şebinkarahisar Mebusu Mustafa Bey, “Hâkimiyet kayıtsız ve şartsız milletindir” ifadesini halifeliği ortadan kaldırmaya yönelmiş bir hüküm kabul ediyor ve bunu değiştirip yerine, “Hâkimiyet esas itibarıyla milletindir” hükmünü koyarak tehlikeyi önlemek istiyor ve halifelik makamı hakkında herhangi bir karara varma hakkını, amaca ulaşıldıktan sonra seçilecek yeni meclise bırakıyordu. Bununla beraber bu teklifin de bir ileri yanı vardı. Çünkü halifeliği korumayı ulusal çıkar gereği sayan ve bunu sağlamaya çalışan bu teklif, sultanlığa hiç değinmiyor ve ondan vazgeçmiş görünüyordu.

Bu yeni kanun teklifine karşı çıkan olmadı. Sadece Tokat Mebusu Mustafa Bey, oturduğu yerden, “Boşuna toplanıyoruz. Bugün yaptığımızı yarın bozuyoruz” diye söylendi. Teklif sahibi, daha önce anayasanın yedinci maddesinin değiştirilmesine ait bir teklif daha yapmış olduğunu, o teklifin tasarı komisyonunda bulunduğunu, bu teklifinin de oraya gönderilmesini istedi. Başkan önce teklifin görüşülmeye değer olup olmadığını oyladı. Sonra teklifin komisyona gönderilip gönderilmemesini oya sundu. Kabul edildi. Fakat tasarı komisyonuna değil, anayasa konularıyla ilgili özel komisyona gönderildi. (Z.C., 15 Şubat 1921)

Bu teklif özel komisyonda iken, tasarı komisyonu, evvelce anayasanın yedinci maddesinin değiştirilmesi hakkındaki teklifin reddine karar verdi ve kararını meclise sundu. Muhiddin Baha Bey, anayasaların böyle sık sık değiştirilemeyeceğini ileri sürdü. Hüseyin Avni Bey, yanlışlıklardan her zaman dönmek gerektiğini anlattı. Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey ise uygulamada aksaklık görülmeden herhangi bir kanunun değiştirilmesinin gereksiz olduğunu söyledi. Besim Atalay Bey, daha bir ay kadar önce verilen oylara saygı gösterilmesini istedi. Son sözü Mustafa Kemal Paşa aldı ve şöyle bir konuşma yaptı: “Bu kanun, milletin isteklerini, meclisin niteliğini, gerçek şeklini gösteren bir kanundur. Bu kanun olmasaydı, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin niteliği hakkında dünyaca kesin bir düşünce edinilememiş olacaktı. Nitekim düşmanlarımız, yüksek kurulunuzun geçici, havada, temelsiz, hiçbir şeyi temsil etmeyen bir kurul olduğunu göstermek için çok çalışmaktadırlar. Anayasamız, bütün bu kötü düşünceleri silip süpürecek bir kanun olarak ortaya konmuştur. İstanbul’da,

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ve hükümetinin değer ve niteliğini yok etmek için çalışanların hepsi, anayasamızı ortadan kaldırmaya uğraşmaktadırlar. Bugün Londra’da bulunan delegeler kurulumuzun bütün gücü ve temsil yetkisi anayasamızın sayesindedir. Bundan ötürü, bu kanunu bozmaya çalışmak bence memlekete, milli menfaatlere ve yüksek meclisinizin meşru durumuna darbe vurmaktır. Bundan başka, on gün önce kesin karara bağlanmış olan bir kanunu bozmak için müracaatta bulunmak kanuna da uymaz. Böyle bir müracaatı başkanlığın kabul etmesi bile yanlıştır. Bu sebeple bunun görüşülmemesini isterim. Bu da zarardır.”

Başkaca konuşan olmadı. Başkan, anayasanın bir maddesini değiştirme isteğini reddeden tasarı komisyonu raporunu oyladı. Rapor kabul edilerek değiştirme isteği reddedildi. Meclis bu karara varırken, özel komisyon, anayasayı temelinden değiştiren teklifi görüşüyordu. Özel komisyon da, Mustafa Kemal Paşa’nın açıklamalarına uygun bir gerekçe ile isteğin reddine karar verdi ve meclise sundu. Aynı gün, meclisin ikinci birleşiminde, başkan tarafından genel kurula bildirildi. Hemen gündeme alındı. Söz isteyen olmadı ve özel komisyonun, böyle bir değiştirme teklifinin hiç yapılmamış sayılması yolundaki ret kararı, konuşmasız kabul edildi. (Z.C., 21 Şubat 1921)

Mustafa Kemal Paşa’nın Başkent Yapmak İstediği Şehir

Yeni bir devlet düzeni kurabilmek için üçüncü meşrutiyet dönemini açmış olan Mustafa Kemal Paşa, amaç edindiği bu yeni düzene doğru adım adım ilerliyordu. Bu arada, Anadolu’da yeni bir başkent kurup meclisle ve hükümetle oraya yerleşilebilseydi, İstanbul’la ve dolayısıyla İstanbul’da kalmaya mahkûm olan padişahla yani sultanlık ve halifelik makamı ile olan ilgi ve ilişkilerin kesilmesi daha kolay olabilir ve yeni devlet düzenine gidişte büyük bir aşama daha yapılabilirdi. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa konuyu ele almış, bakanlar kurulunu toplamış, aşağıdaki kararnameyi çıkarttırmıştı:

> KARARNAME
>
> Tanrı’nın yardımı ile İstanbul’un kayıtsız ve şartsız kurtuluşu mümkün de olsa, onu bir tören merkezi olarak saklayıp milletin asıl bağımsızlık merkezini, gerçek çalışma ve hükümet merkezini, fabrikalarını ve resmi kuruluşlarını Anadolu’nun strateji bakımından en korunabilir ve güvenilir bir yerine aktarmak ve oraya yerleştirmek gerektiği son savaş ile tam ve olgun bir şekilde belirmiş bulunduğundan 28 Kasım 1920 günü toplanan bakanlar kurulu:
>
> Birinci olarak — Milli sınır ve milli savunma bakımından harita üzerinde inceleme yapılarak hükümet merkezi yani başkent olabilecek bölgelerin bir daire ile sınırlandırılması işinin Genelkurmay Başkanlığına verilmesine;
>
> İkinci olarak — Düşünürlerden ve uzmanlardan bir özel komisyon kurarak bu daire içinde inceleme gezileri yaptırıp başkent olmak üzere kabul edilecek şehir yerinin belirtilmesine;
>
> Üçüncü olarak — Bu başkent komisyonunun:
>
> 1) Tasarlanan başkentin mümkünse deniz kenarına, gidiş gelişi olan bir şehir ile bağlı bulunmasına,
>
> 2) Tasarlanan başkentin, ülkenin dört yanına demiryolu ile bağlanmasının mümkün bulunmasına,
>
> 3) Elektrik üretilebilecek tabii ya da suni şelalelere yakın olmasına,
>
> 4) Mümkün olduğu kadar kömür bölgesi yakınında olmasına,

5) Ormanlık bir alana yakın bulunmasına,

6) Genel ihtiyaç için gerekli sulara sahip bulunmasına ya da suların o yere getirilmesinin mümkün olmasına,

7) Yerin hava ve suyunun güzel olmasına,

8) Büyük bir şehir kurulmasına elverişli araziye sahip bulunmasına,

9) Bina yapım gereçlerinin sağlanmasının mümkün olmasına,

10) Uygar bir şehir için başkaca gerekli görülecek hususların bulunmasına dikkat etmesine ve bu şartların hepsi yoksa çoğunu kendinde toplayan yeri seçmesine;

Dördüncü olarak — Bu hazırlık sonunda, baharda teşebbüslere ve yapıma başlanarak 1921 yılı kışında tasarlanan başkente hükümetin aktarılmasına ve türlü hükümet dairelerinin şimdiden esaslı olarak kurmaya teşebbüs edecekleri resmi müesseselerin bu merkezde kurulmasına dikkat etmelerine karar vermiştir.

Bu kararın yürütülmesi ve uygulanması ile genelkurmay ve milli savunma, bayındırlık, ekonomi bakanları görevlidirler.

28 Kasım 1920

BMM Başkanı

Mustafa Kemal

Diyanet İşleri Bakanı	**Milli Savunma Bakanı**	**Adalet Bakanı Ad.**
Fehmi	Fevzi	Ahmet Muhtar
İçişleri Bakanı Ad.	**Dışişleri Bakanı V.**	**Maliye Bakanı**
Dr. Adnan	Ahmet Muhtar	Ferit
Eğitim Bakanı	**Bayındırlık Bakanı Adına**	**Genelkurmay Başkanı Adına**
Dr. Rıza Nur	Mahmut Celâl	Fevzi
Sağlık Bakanı	**Ekonomi Bakanı V.**	
Dr. Adnan	Mahmut Celâl	

Kararname çıkar çıkmaz da Genelkurmay'da çalışmalar başlamış ve kısa bir süre içinde, başkentin içinde bulunabileceği bölge tespit edilip daire içine alınmıştı. Sonra, bu bölge içinde başkent olabilecek şehri bulacak olan başkent komisyonu kurulmuş, bu komisyonda meclisten de birkaç üyenin bulunmasının yararlı olacağı düşünülmüş, Beyazıt Mebusu Dr. Refik, Sivas Mebusu Rasim, Çorum Mebusu İsmet beylerin bu komisyonda bulunmaları kararlaştırılmıştı.

Bunun üzerine, Meclis Başkanlığı'na bir tezkere gönderilerek adı geçen mebuslara izin verilmesi istendi:

> Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na;
>
> Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin 28 Kasım 1920 günündeki toplantısında onaylanan kararnamenin örneği ilgi için ilişikte sunulmuştur. Bu kararnameye göre milli savunma, bayındırlık, sağlık bakanlıklarından tayin edilen memurlardan kurulu komisyonda Beyazıt Mebusu Dr. Refik, Sivas Mebusu Rasim, Çorum Mebusu İsmet beylerin de bulunması uygun görüldüğünden adı geçenlere tez elden gerekli iznin verilmesini dilerim.

TBMM Yürütme Kurulu Başkanı

Milli Savunma Bakanı

Fevzi

Başkan Celâleddin Arif Bey, “Bir hükümet merkezi tespiti için kurulan komisyonda Beyazıt Mebusu Dr. Refik, Sivas Mebusu Rasim, Çorum Mebusu İsmet beylerin de bulunmasına dair bakanlar kurulundan gelmiş bir kararname var; okunacak” dedi ve yürütme kurulu başkanlığı tezkeresi ile ona bağlı kararname örneğini okuttu. Maliye Vekili Ferit Bey, hükümet adına gerekli açıklamayı yaptı:

Ferit Bey — Yüksek kurulunuzdan bir komisyon kurulması ricasıyla açıklanan bakanlar kurulunun şu kararı, özellikle ülkenin savunmasına ve aynı zamanda devlet genel mallarının ötede beride harcanmamasına yönelik ilkel bir inceleme isteğinden doğmuştur. Bakanlar kurulu başkanlığının yazısında sözü edildiği üzere, İstanbul başkentimizde bütün tedbir araçlarının, tophanelerin, silahhanelerin ve genellikle ülkenin savunması için gerekli bütün araçların bir yerde toplanması yüzünden son savaş sırasında çok büyük zorluğa düşülmüştür. Bu zorluğun sonuçlarından birisidir ki, yüksek kurulunuz vatan savunmasını gerekli gördüğü zamanda İstanbul’u bırakarak, idare merkezini Anadolu’nun saldırılması mümkün olmayan bir yerinde kurdu. Tabiidir ki İstanbul yüzyıllardan beri dünyanın sonuna kadar da devam edecek olan bu devletin başkenti olduğundan hepimizce sevgi ile bağlı olduğumuz bir memleket parçamızdır. Fakat başkentimizin, memleketin böyle bir yerinde bulunması hiçbir zaman memleketin savunması için gerekli hazırlıkların bir başka yerde yapılmamasını gerektirmez. Genel savaşın gösterdiği bu ihtiyaçtan ötürü daha savaş sırasında İstanbul’daki sanayi kuruluşlarının güvenilir bir yere aktarılması yoluna başvurulmuş, inceleme ve araştırmaların sonucu olarak Bünyan-ı Hamit çevresindeki şelalelerden ve bugün beyaz kömür dedikleri şelalelerin güçlerinden yararlanmak için merkezin oralara aktarılması düşünülmüştü. Şimdi Anadolu’yu ve Türkiye’nin bütün haklarını ve menfaatlerini savunmaya kararlı olduğumuz sırada bu meselenin önemini görmemek mümkün değildir. Bu bakımdan, böyle bir idare ve genellikle ulusal savunma merkezi yapılması gerekli olduğu gibi daha birçok bakımlardan da yine aynı şeye ihtiyaç vardır. Mesela bugün Milli Savunma Bakanlığı memleketin muhtaç olduğu sanayi tesislerini kurmak zorundadır. Fişekhaneyi kurmaz ve dayanma gücünü sürdürecek bir silahhane yapmazsa bu devlet bağımsızlığını koruyamaz, savunamaz. Hatta buna ek

olarak, memleketimizin çağdaş uygarlık gelişimine açılmamış bir yer olmasından, bir iplikhane, bir kumaş fabrikası yapmayacak olursak yine memleketin savunma araç ve gereçleri eksik kalır. Bunun gibi bir ayakkabı fabrikası ve ötekiler... Bunları bir yana bırakıp öteki dairelere geçecek olursak –mesela bir basımevi– bütün bunların kurulması gerekir. Şimdi bunları, burada bulunduğumuza göre, Ankara'da mı, yoksa daha uygun bir şehirde mi kuralım? ("Daha uygun bir şehirde sesleri") O halde, bu sebeple bakanlar kurulu bir karar almış ve memleketin içerisinde türlü yönlerden ve özellikle strateji bakımından, yaptığı incelemelerin ve siyasi durumun gereği olarak, gerçek idare merkezine göre bunların nerede kurulabileceğini araştırma ihtiyacını duymuştur. Her yerde kurulabilir, diyenler var. On yerde yapılmış olsa elbette daha iyi olur. Fakat on yerde yapmaya mali gücümüz yeterli midir? Yeterli olmadığından önce birincisini, sonra ikincisini, sonra üçüncüsünü yapmak ve fakat birincisini en az saldırılabilecek bir yerde, gerek uçaklara ve gerekse öteki suretlerle yapılacak saldırılara karşı dünyanın en korunabilir bir yerinde kurmak gerekir. Bundan ötürü bakanlar kurulu, meseleyi önce genelkurmaya inceletti.

Hasan Basri Bey (Balıkesir) — Başka iş kalmadı mı?

Ferit Bey — Bakanlar Kurulu başka işlerini görmediği zaman söylersiniz. Bakanlar Kurulu öteki işleri arasında bunu da önemli görerek teklif etti. (Gürültüler) Genelkurmay, önce Anadolu'nun savunulması bakımından en uygun yer neresi ise orasını seçti. Neresinde kömür varsa, nerede demiryolu yapılmak gerekiyorsa inceledi. Demiryollarımız, hep İstanbul merkezinden çıkıp dağılacak şekilde yapılmıştır. Anadolu'nun savunmasına yararlı şekilde düzenlenmemiştir. Bugün demiryollarımızı doğudan batıya mı, güneyden kuzeye mi yöneltmemiz gerektiği incelenecek olursa yine o noktayı düşünmek zorunda kalacağız. Bundan ötürü gerek Milli Savunma bakımından, gerek Bayındırlık bakımından, gerekse öteki bakımlardan böyle ilkel bir inceleme gereklidir. Bu ilkel inceleme için türlü daireler uzmanlarını topladılar. Fakat istiyorlar ki, yüksek kurulunuz da bunu uygun görüyorsa –tabii uygun görmezse olmaz–yüksek kurulunuz üyelerinden birkaçı da buna eklensin. ('Ret' sesleri, gürültüler)

Başkan — Söz alanları lehte ve aleyhte olmak üzere ayıracağım.

Hüseyin Avni Bey — Hükümet bizden üç üye istiyor. Görüşmelerimizi bu üç kişiyi verip vermemek üzerine mi yapacağız, yoksa buna lüzum olup olmadığını mı tartışacağız? Önce bunu çözelim de ondan sonra esasa geçelim.

Vehbi Efendi (Konya) — Maliye Bakanı meseleyi kazanmak için işi karıştırıyor. Mesele ikidir: Birisi, gerekli fabrikaları kurmak; ötekisi, hükümet merkezi olmak üzere uygun bir yer aramak. Fabrikaların yapılmasına karşı olacak hiçbir arkadaşımız yoktur. Bu gereklidir, hükümet onları istediği yerde yapabilir.

Maliye Bakanı — En iyi nerede yapılmalıdır?

Vehbi Efendi — Nerede isterse orada yapabilir.

Maliye Bakanı — Biz de onu aramak istiyoruz. (Gürültüler)

Vehbi Efendi — Bugün gerekli midir, değil midir? Bugün düşmanla çarpışıyoruz. Hükümet bir yer seçer, oraya yapar. Fabrikaları buraya neden yaptın diye kimse de bir şey söylemez. Asıl mesele, hükümet merkezi olarak bir yer aramaktır. Bugün bu gerekli midir, değil midir?

Hüseyin Hüsnü Efendi (Isparta) — Bugün düşmanla çarpışıyoruz, uğraşıyoruz. Barış için delege istiyorlar. İnşallah delegelerimiz de gidecektir. İstanbul'u büsbütün unutuyor muyuz? Fatih İstanbul'u nasıl fethetti ise, inşallah biz de onun gibi yaparız, İstanbul'da otururuz. Hiçbir zaman ondan ümidimi kesemem ben.

Maliye Bakanı — Bu mesele ümit kesildiğini anlatmaz.

Vehbi Efendi — Bugün önemli meselelerle uğraşırken ve ne olacağımız henüz belli değilken...

Maliye Bakanı — Ne için belli değil? (Gürültüler)

Tunalı Hilmi Bey (Bolu) — Ne olacağımız son derece bellidir. Var olacaktır, bağımsız olacaktır bu millet.

Vehbi Efendi — Kimse vicdanında bulunana aykırı şeyler ileri sürmemeli. İnönü meselesini unutmamalı. Her işimiz bitmiş de, paralarımız artmış da Nisan'da bulunacak yerde hükümet merkezi, savunma dairesi, Mebusân

dairesi yapılacak, yeni yılın kışında oraya gidip oturacağız. Bu bir hayaldir, aldanmayalım. (Doğru sesleri) Aldanmayalım, hayaldir. Olur şey değildir. Çok para var da onu harcamak için yer aranıyor demektir. Fabrika meselesinin kabulünü, ötekinin reddini teklif ediyorum.

Ahmet Hilmi Bey (Kayseri) — Her yerin tam yetkili ve her bakımdan memleket hakkında yeteri kadar bilgili temsilcileri burada iken, üç kişi seçip de onları Anadolu'ya inceleme yapmaya göndermenin anlamı nedir? Hepimiz Anadoluluyuz, biliriz ki hangi ağa ve bey bunları daha çok ağırlarsa onun etkisi altında kalacaklardır. (Gülüşmeler, 'doğru' sesleri) Buraya geldiklerinde tarafsızlıklarını yitirecek, bize yeterli belge gösteremeyeceklerdir. Genelkurmay da burada verilecek bilgilere göre incelemesini yapabilirdi. Adam gönderip harcamada bulunması gerekli midir? Mademki hükümet merkezinin, siyaset merkezinin Anadolu'da olmasına ihtiyaç vardır, bendeniz Kayserili olduğum için değil, her türlü duygunun dışında, sadece ilmî, iktisadi, coğrafi, siyasi bakımdan Kayseri hakkındaki bilgilerimi kısaca anlatacağım. ('Hacet yok' sesleri, gülüşmeler) Bir kez Kayseri, Anadolu'nun tam orta yerindedir...

Ragıp Bey (Kütahya) — Konu dışı konuşuyorsunuz. Ben de Kütahya'dan başlarım, işin içinden çıkılmaz.

Ahmet Hilmi Bey — Gerek şelalesi, gerek kömürü, gerek halkının teşebbüs niteliği, zenginliği, özellikle serbest çalışması... ('Ve havası' sesleri) Sermayesi bakımlarından da başka yerlerden üstün olduğunu görürsünüz. Gereksiz zaman ve para harcamadan konuyu burada çözelim. Ancak, önce başkentin Anadolu'da kurulmasının gerekli olup olmadığı bir karara bağlanmalıdır. Bu takdirde de meclisten seçilecek üç kişi ile bu iş olamaz. Daha önce meclise haber verilmeli ve meclis gerekli incelemeyi yapmalıydı. Fakat bakanlar kurulu bu meseleyi kendi başına halletmek istiyor. Bu şekilde tespit edilecek yeni başkentte belki de aradıklarımızı bulamayız. Bu konu ya bir özel komisyonda ya da doğrudan doğruya genel kurulda incelenmelidir. Kayseri olmazsa Konya olsun, Ankara olsun. Neresi seçilirse... ('Sivas da var' sesleri) Herhalde Sivas ile Kayseri arasında bu konuda önemli bir fark vardır. Arkadaşlarımız onu da incelerler. Mesele tarafsız bir şekilde incelenmesi ve sonuca varılmasıdır. Kayseri bugün, ekonomik çalışmalarıyla Anadolu'nun mihveridir. Sayın üyeler bunu bilirler. Maliye vekili genel gelirleri incelerse, üçte ikisini Kayseri'nin

sağladığını anlar. Konu kesin olarak incelenecekse esas bilgilerimi o zaman anlatırım.

Maliye Vekili — Yüksek kurulunuza bir yasama konusunu açıklayacağım. Hükümetin yaptığı iş, konuyu kendi kendine hallederek onun gereği ile yetinmek değildir. Bakanlar kurulunun yapmak istediği şey, ilkel bir incelemedir. Bu incelemeyi yaptıktan sonra konuyu bir özel kanunla yüksek kurulunuza sunacaktır. Diyecek ki, 'şu yeri incelettim, şu yeri uygun gördüm.' Yüksek Kurulunuz isterse kendisi de inceleyecek, düşünceleri karşılaştıracak, ya kabul edecek ya da etmeyecek. Bu bir ilkel incelemedir. Bu ilkel incelemeyi bakanlar kurulu yaptırabilirdi. Bütün dairelerin mühendisleri elindedir. Yüksek kurulunuzun yürütme yetkisine de sahip olmasından meclise geldi. Yüksek kurulunuz isterse bu üç kişiyi ayırır ya da başkalarını seçer. Yüksek kurulunuz bunu istemez de, araştırmayı hükümetin yapmasını isterse o suretle de yapılır. Kayseri'nin sayın mebusu Kayseri'yi övdüler. Fakat bakanlar kurulunun onun kadar bilgisi yoktur. Sivas'tan Ankara'ya, Konya'dan Yozgat'a kadar geniş bir bölgede şartlara en çok sahip olan yer bulunacaktır. Bu iş bakanlar kurulunun, yüksek meclisiniz önünde her yerin mebusuna, neyiniz varsa söyleyiniz demekle olmaz. Bundan kesin bir sonuç çıkmaz. Sanat ve savaş tesislerimizi en iyi bir yere aktarmak için de olsa merkez yeri bugünden tespit etmek gereklidir.

Nafiz Bey (Samsun) — Bu bir şehirde mi olacak, açık bir yerde mi kurulacak?

Memduh Bey (Şebinkarahisar) — Bu teşebbüs siyasete zararlıdır. Gelecek için beslediğimiz ümitlere de aykırıdır. (Gürültüler) Biraz sabrediniz, ispat edeceğim. Biz dünyaya karşı bir dava açtık. Dünyanın ümit verici günlerinde yaşıyoruz. Bizim davamızın esası Misak-ı Milli'dir. O sınırları istiyoruz. Bu sınırlar içinde Boğazlar da vardır. İstanbul başkent olarak kalacaktır. Siyasi bakımdan söz konusu edilmesi zararlı bir zamanda bir hükümet merkezi seçer de asıl hükümet merkezimizden vazgeçersek Misak-ı Milli sınırlarımızı da feda etmiş oluruz. Bunu ben doğru bulmuyorum.

Hüseyin Hüsnü (Isparta) — Fatih'in İstanbul'u fethinden beri bütün müesseselerimiz İstanbul'da kurulmuştur. Oysaki din, her yerde müesseseler kurulmasını gerektirir. Hükümet de bunu düşünmüş, arıyor. Bizden de üç kişi istiyor. Esirgemeyelim.

Tunalı Hilmi Bey — Bu konuyu bütün ruhuyla kavramayacak olursak İslam siyaseti bakımından büyük bir faciaya sebep oluruz... Tanrı bana, Anadolu'da bir İslam merkezi, bir Osmanlı başkenti kurmayı nasip etmesin. ('Etsin' sesleri) 'Etsin' derken, düşününüz beyler. Balkan savaşında Edirne'nin düşman eline geçmesi üzerine iki üç yaşındaki çocuklar bile gözyaşı döktüler. Bu çocuklar Edirne kelimesini bile işitmemişlerdi. Demek ki Tanrı tarafından İslamlığa, Sultan Selim camiine, akılları ermeden bağlı imişler... Osmanlılar 1336 yıllık Müslüman İstanbul'dan ayrılamazlar. İstanbul, daima İstanbul, yine başkenttir.

Ragıp Bey (Kütahya) — Sınırlarımız Viyana kapılarında iken başkentin İstanbul'da olmasının bir anlamı vardı. Fakat bugün sınırımız Anadolu'ya, Rumeli'nin de bir kısmına ancak hâkim bulunuyor. Misak-ı Milli'de açıkladığımız sınır budur. Bu sınır içinde hükümet edebilmemiz için, bu sınırların merkezinde güvenilir ve dayanıklı bir yere ihtiyacımız vardır. Hükümet güvenlik içinde bulunmadıkça egemenliği var sayılmaz. Önce, egemenliği sağlayıp sürdürecek merkezi kurmak gerekir. İnönü'den söz ettiler. İnönü savaşında ters sonuç doğmuş olsaydı, Ankara'da nasıl oturulacaktı? Bu bakımdan başkentin Anadolu'nun merkezinde olması gerekir. İstanbul türlü siyasi, sosyal akımların kokmuş bir merkezidir. Oradaki türlü amaçlar içinde ve arasında doğru düşünce ile hükümet edebilmenin zamanı çoktan geçmiştir. Öte yandan bir ulusun başkenti onun en aydın çevresidir. Yani bir ulusun başkent yaptığı yer, başkentliğinden yararlanarak gelişir. Bütün müesseselerimizi, bütün yüksek kaynaklarımızı, her şeyimizi İstanbul'da yapmışız. Her şeyimiz İstanbul'dadır. Anadolu'da hükümetimizin tek bir fabrikası bile yoktur. Bu sebeple İstanbul tehlikeye düşünce, memleket baştan başa tehlike içinde kalır. Bu akım, yani Anadolu'da hükümet merkezi kurma akımı daha birçok sebeplerle bugün değil, Genel Savaş'tan önce de söz konusuydu. İstanbul'un artık hükümet merkezi olamayacağı, İstanbul'un bölünüp ayrılmış bir bölge olduğu ve merkezin Anadolu ortasında güvenilir ve eşsiz bir yer olması zorunluluğu öteden beri konuşuluyordu. Konu bugün, her günden daha önemlidir. Bu meclisin de, bundan daha önemli bir görevi yoktur. Çünkü hükümet kendi yerini kuvvetlendirmedikçe güçlü ve güvenilir emirlerini çevresine dinletemez.

Rıfat Bey (Tokat) — Bu mesele, barış meselesinden de daha önemli midir?

Ragıp Bey — Barış meselesinden de önemlidir. (Gürültüler, ‘doğru’ sesleri)

Tunalı Hilmi Bey — Amaca eriş de sonra.

Selâhaddin Bey (Mersin) — Mesele ikidir. Biri, ordumuzu, savaş gücümüzü sağlayacak ve kuvvetlendirecek olan fabrikaların ve sanayi tesislerinin nerede kurulmalarının en uygun olacağıdır; ikincisi, yeni bir başkent yapmak meselesidir. Fabrika ve sanayi tesislerinin nerede kurulacaklarını hükümet kolaylıkla bilebilir. 1910’da Mahmut Şevket Paşa zamanında Anadolu’ya bir fen kurulu gitmiş, inceleme yapmıştır ve yerini seçerek hükümete rapor vermiştir. İmâlat-ı Harbiye dairesi bunu çok iyi bilir. Hükümetçe de bilinmektedir. Genel kanı bellidir ve gerçeğe yakındır. Hükümet de bu kanıdadır. Tartışmayalım. Bu konuda yüksek mecliste konuşulacak bir şey olmadığını görüyorum. Mecliste söz konusu olan mesele; bir başkent yapmak, Nisan’da temel atmak ve Şubat sonunda başkenti kurmuş olmaktır. Birinci mesele, meclisi bu konuya bağlamak için gerekçe olarak ileri sürülüyor. Benim gönlüm bunu kesinlikle almıyor. Hiçbir başka düşünce taşımayarak, duygu bakımından değil, akıl bakımından işi ele alırsak mümkün değildir. Önümüzdeki yılın bütçesinin incelenmesini yüksek kurulunuz emretti, bizi gönderdi. Gittik, inceledik. Bütçe biz gitmeden gelse idi, 85 milyon lira olarak geliyordu. Gelir kaynakları 40 milyon lira olan bir hükümette milli savunma bütçesi 85 milyon lira, öteki daireler bütçeleri de 12,5 milyon lira. Böyle bir durumda başkent yapmak için para vermenin anlamını kavrayamıyorum. Amacım kusur bulmak değildir, duygularıma kapılmıyorum, fakat aklın yolu birdir. İki meseleyi, duygu ile hesap işini birbirinden ayıralım. Yüksek mecliste bunun çok zararlarını gördük gibime geliyor. Başkent meselesine meclisin katılmasını, içinde bulunduğumuz politik durum bakımından da doğru görmemekteyim. (Alkışlar)

Maliye Bakanı — Konu, sadece savaş araç ve gereçleri yapımı gibi basit değildir. Mesela bu işleri yöneten milli savunma bakanlığı, bir fabrikayı, sözgelişi Kayseri’de kurmayı uygun bulur. Bayındırlık bakanlığı da demiryollarını vatan savunmasına göre düzenlemek ister ve tesislerini Kalecik’te ya da Sivas’ta kurar. Maliye bakanlığı da devletin evrak ihtiyacı için bir basımevi isterse, ben olsam Ankara’da ya da Konya’da kurulsun derim. İşte yüksek kurulunuzdan istenen bu yerin bir kanunla

belirtilmesidir. Hatta genel yollarla özel yolları ayırmak için de bir kanun ister. Bizimki ilkel bir araştırmadır.

Ziya Hurşit (Rize) — Bakanlar kurulu verdiği belgede birçok yanlışlıklar yapmıştır. Sözgelişi “İstanbul’u kurtarsak bile” diyor. Ben bunu uygun görmüyorum. Biz bir kere İstanbul’u Misak-ı Milli sınırları içine almışız. Artık bunu “kurtarsak bile” diye şüphelendirmek, şarta bağlamak doğru değildir. Bulgar orduları Çatalca’ya geldiği zaman bazı hafif kalpli insanlar İstanbul’dan başkenti aktarmak istediler. Maliye Vekili Ferit Bey o zaman İfham gazetesinde yazdılar. Gerçek yurtseverler bunu reddettiler. Bugün düşman karşısında uygun bir yer aramak istiyorsak...

Maliye Bakanı — Silah fabrikaları o zaman aktarılmış olsaydı bugün sıkıntı çekmezdiniz.

Ziya Hurşit — Merih’e gidelim, düşmanlarımız görmesinler, kaçalım efendim. Büyük Petro, savaş devam ederken İsveç’ten aldığı Neva nehri kıyısında Petersburg’u yapmıştır.

Maliye Bakanı — Bugünkü başkentleri nerede?

Ziya Hurşit — Moskova’ya gelmesi başka sebeptendir. Petro diyordu ki: “Benim milletim gerilemeyecek, daima ileri gidecektir.” İkinci olarak, fabrikaların memleketin her yanında eşitlikle toplanmasını düşünüyorsak kabahat İstanbul’da değildir, idare şeklindedir. Önerge kabul edilirse her yer İstanbul gibi olacaktır. Ferit Bey’e sorarım, Krup Berlin’de midir? Almanya’nın ticaret merkezi Berlin midir? Armstrong Vilerkst Londra’da mıdır? Sanayi tesisleri her yanda yapılmalı, memleketin her yanı eşitlikle gelişmelidir. Almanya’nın sanayi bakımından en ileri giden yeri Berlin ve çevresi değildir. Fransa sınırına yakın olan yerlerdir. İçlerinde korku yok. Onun için merkeze toplanmamışlar... Başkent İstanbul’da kalacaktır. Orası halifelik evidir; Müslümanların gözünde tütüyor. Sultan Hamit kadar olsun orada bir politika görmüyoruz. O, İstanbul halkını askere almayarak Müslüman nüfusu topluyordu. (Alkışlar) Orayı Müslüman şehri yapmaya çalışıyordu. Böyle giderse biz oradaki bütün Müslümanları dağıtacağız. Bu teklifin şiddetle reddini isterim. (Alkışlar)

Vehbi Bey (Balıkesir) — Birinci şık fabrikaların yapılması, ikinci şık ise bir hükümet merkezi kurulmasıdır. Birinci şık akla getirilebilecek bir şey

değildir. Fabrika kurmak için bir merkez bulmak gerekmez. Her ikisini de araştırmak bakanlar kurulunun işidir. Yalnız, mesele bunun zamanı olup olmadığıdır. Yoksa böyle duyguları okşayıcı sözlerle on saat hepimiz burada konferans verebiliriz. Camilerden, öteki tesislerden söz ederek saatlerce burada duyguları okşarız ve dans da ederiz. Fakat mesele bu değildir, memleketin idaresidir. Bundan ötürü bence hükümet merkezi meselesini bugün buraya getirmekle hükümet yanlışlık yapmıştır. Bu, ya beş yıl sonra düşünülecek bir mesele ya da belirsiz bir zamanda düşünülecek bir meseledir. Bu sebeple, bunu niçin düşündünüz diye değil, ne için buraya getirdiniz diye hükümet eleştirilmelidir. Bunun burada görüşülecek zamanı değildir, görüştükçe iş iyi bir cereyan almaz. Onun için görüşmeleri derhal kesip önemli işimize geçmeliyiz. (‘Oya’ sesleri)

Başkan — Görüşmeleri yeterli görenler el kaldırsın. Görüşmeler yeterli görüldü. Önergeler okunacak.

> Bu mesele bugünün meselesi değildir. İsteğin reddi ile gündeme geçilmesini teklif ederim.
>
> Samsun Mebusu Ahmet Nafiz

> Hükümet merkezini İstanbul’dan ayırmak ve Anadolu’da başkent kurmak İslam dünyasının düşüncesine ve politik durumumuza uygun olmadığından teklifin reddini isterim.
>
> Isparta Mebusu Hafız İbrahim

> Hükümet teklifinin reddini isterim.
>
> Rize Mebusu Ziya Hurşit

> Mevsimsiz olan teklifin reddini isterim.
>
> Afyon Mebusu Mehmet Şükrü

> Kutsal amaca varmadan ortaya bir başkent meselesi çıkarmak değil, hayal etmek bile yanlıştır. İslam dünyasına karşı da yanlıştır. İsteğin reddini teklif ederim.

Bolu Mebusu Tunalı Hilmi

Bakanlar kurulu teklifinin esas itibarıyla kabulünü arz ederim.

Trabzon Mebusu Husrev

Siz buraya ne için toplandınız diye sorana verdiğimiz ve vermekte olduğumuz ilk cevap, başkent ve halifelik merkezinin kurtarılması sözüdür. Durum bu iken, kurtarmaya çalıştığımızı dünyaya ilan ettiğimiz yedi-sekiz yüzyıllık bir saltanat ve halifelik merkezini bırakarak yeni bir hükümet merkezi aramaya kalkışırsak yaptığımızla niyetimizi yalanlamış oluruz. Fabrikaları istediği yerde kurmakta serbest olmak üzere, başkent konusundaki görüşünün reddini teklif ederim.

Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı

İstanbul, dünyanın sonuna kadar başkentimizdir. Yalnız, durum sebebiyle, imalâtı harbiye şubesi ile yüksek meclisin uygun ve orta bir yere naklini teklif eylerim.

Erzurum Mebusu Salih

Başkan (Celâleddin Arif Bey) — Hükümet, Trabzon Mebusu Husrev Bey'in önergesini kabulleniyor, onu oylayacağım.

Hasan Basri (Balıkesir) — Hayır, aykırı istekleri oylamak gerekir.

Nafiz (Samsun) — Hükümetin tercih hakkı yoktur. Hangi önerge önce verilmişse o oylanır.

Mustafa (Şebinkarahisar) — Önce, hükümetin teklifine aykırı olan önerge oylanır.

Ziya Hurşit (Rize) — Gensoru önergelerinde hükümet hangisini kabullenirse o önerge oylanır. Fakat bu, gensoru önergesi değildir. Önce, aykırı olan oylanır.

Tunalı Hilmi (Bolu) — Tercih, güvene ve güvensizliğe ait meselelerde olabilir.

Yahya Galip (Kırşehir) — Hükümetin teklifi oylanır.

Ve sonunda, aykırı önergenin oylanması kararlaştırıldı. İlk verilen aykırı önerge Samsun Mebusu Nafiz Bey'indi. Okunup oylandı.

Başkan — Kabul edenler ellerini kaldırsın... 26 oya karşı 71 oy ile teklif (yeni bir başkent kurulması hakkında hükümet teklifi) reddedilmiştir. (Z.C., 31 Ocak 1921)

Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın başkent yapmayı tasarladığı şehrin neresi olduğu kesinlikle anlaşılamadan, yani adı açıklanmadan konu kapandı. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın da imzasını taşıyan bakanlar kurulu kararnamesinde belirtilmiş olan şartlara göre, Atatürk'ün başkent yapmak istediği şehrin Ankara olmadığı kesinlikle anlaşılmaktadır. O sırada, deniz kenarına işlek bir limanla bağlı olabilecek şehir neresiydi? Hemen nakle de başlanacağına göre, bu limanın işgal altında da olmaması gerekirdi. Oysaki o günlerde İstanbul, İzmir, Antalya, İskenderun limanları işgal altındaydılar. Hem serbest, hem işlek, hem ortalama yerdeki tek liman Samsun'du, bu limanla deniz kıyısına bağlanan şehir de Sivas'tı. Atatürk'ün, bütün milli güçleri birleştirmek amacıyla ve kendi eliyle düzenlediği Sivas Kongresi'nin yapıldığı bu şehir, hükümet kararnamesindeki şartların çoğuna da sahipti. Belki de hazırlanmasına ilkbaharda yani Atatürk'ün Samsun'a ayak bastığı 19 Mayıs'ta başlanması tasarlanan başkent, Sivas'tı.

Gerçekten de, kararnamedeki şartların iyice incelenmesi halinde doğan kanıya göre, Atatürk, kuracağı yeni devlete Sivas'ı başkent yapmak istemiştir. Nitekim bu kararnamenin hazırlanmasından kısa bir süre önce yapılmış bazı haberleşmeler de bu kanıyı pekiştirmektedir. Şöyle ki; Genelkurmay Başkanlığından, Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'ya gönderilen 1 Eylül 1920 tarihli telgrafta, “Meclisin ve hükümet merkezinin Sivas'a aktarılmasına karar verilmiştir. Ulaştırma araçları sağlanır ve düzenlenir düzenlenmez, yani birkaç gün içinde aktarılmaya başlanacaktır. Bu konudaki düşüncelerinizin bildirilmesi rica olunur” deniyordu. Doğu Cephesi Komutanlığı'na da “geciktirilmesi sorumluluk doğurur” kaydıyla gönderilen 2 Eylül 1920 tarihli telgrafta, “Eskişehir'in yitirilmesi halinde Ankara'da hükümet merkezinin serbestçe görev yapabilmesi zor olacağından ve böyle bir zamanda Ankara'dan içerilere çekilmenin moral üzerinde yapacağı kötü etki de belli olduğundan buna yer vermemek üzere, hükümet merkezinin şimdiden Sivas'a aktarılması bakanlar kurulu kararı ile

onaylanmıştır” denmekteydi. Fakat komutanların bu kararı zamansız bulmaları üzerine yine Genelkurmay Başkanlığı’ndan gelen 4 Eylül 1920 tarihli telgrafta, “Sivas’a nakil kararının alınması için nasıl olsa bir vakit geçecektir. Henüz meclise bilgi verilmemiş ve meclisin kararı alınmamıştır. Hemen birkaç gün için meydana çıkarılacak bir şey yoktur. Naklin kesin zamanından ayrıca bilgi verilecektir” denmişti. Bundan sonra da çalışmalar başlamış ve yukarıdaki kararname meclise verilmiştir. (K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz: 867-868, 870-871)

Yeni bir başkent kurma konusu kapanmıştı, ama yeni bir başkente olan ihtiyaç gün geçtikçe şiddetleniyordu. İstanbul işgal altında olduğuna, yeni bir başkent kurulması kabul edilmediğine, Ankara’da da yerleşilmiş olduğuna göre yeni devletin başkent adayı, kendiliğinden Ankara oluyordu. Nitekim posta ve telgraf genel müdürlüğünün bütçesi görüşülürken, açıklamalarda bulunan genel müdür, meclis kürsüsünde, “Bugünkü şebeke İstanbul’a olan ihtiyaca göre kurulmuştur. Oysaki şimdi durum bütün bütün değişmiştir. Başkent İstanbul’da değildir. Bugün başkent Ankara’dadır” diyecek, bunu sık sık tekrarlayacak, Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Bey de, “İdare merkezi dense daha uygun olur” diye uyaracaktır. (Z.C., 21 Şubat 1921)

Ne var ki, gün geçtikçe kalabalıklaşan Ankara şehri bu kalabalığı besleyemez ve yerleştiremez duruma gelmiş, oturulacak yer darlığı dayanılamaz bir dereceye varmış, kiralar çok yükselmiş, pahalılık alabildiğine artmış, Ankara oturulması ve yaşanması çekilmez bir yer olmuş, hiç olmazsa Büyük Millet Meclisi’nin başka yere aktarılması düşünülmüştür. Bu sebeple, Büyük Zafer’den hemen sonra, 115 imzalı bir önerge ile meclisin Bursa, Konya, İzmir şehirlerinden birine aktarılması istenmiş, önergenin konuşulmasında konu genişleyerek yeni bir başkent arama niteliğine bürünmüş, başkentin Ankara’dan başka bir yere aktarılması görüşünde birleşilmekle beraber, barış görüşmelerinin başlamak üzere olduğu bir sırada bu konunun ele alınmasının doğru olmadığı düşünülmüş, hükümet de bu görüşe katılmış, meselenin uygun zamanda görüşülmek üzere ertelenmesini isteyen önergeler kabul edilmiştir. (Z.C., 19 Ekim 1922)

“Teslim” Olmak Zorunda Kaldığı Gün “Gazi” Olan Antep

Fransızlarla Ankara’da yapılmış olan mütareke gereğince birinci kısmı sona ermiş bulunan Antep Savaşları (M. Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet: 19), 30 Temmuz 1920 sabahı düşmana yapılan bir baskın taarruzu ile yeniden başlamıştı. Eğitim görmekte olan Fransız birliklerine hayli kayıplar verdirilmiş ve iki taraf kuvvetleri tel örgü karşısında durmuşlardı. 8 Ağustos’ta, Fransızlara Suriye’den yardımcı kuvvet gönderilmiş, şehirdeki Fransız birlikleri de onları karşılamak için şehir dışına çıkmış ve rastladığı küçük bir Kuva-yı Milliye müfrezesini çekilmek zorunda bırakmıştı. Suriye’den gelmekte olanlar da, kendilerine pusu kuran Türk kuvvetlerini topçu ateşi ile geri itmiş, Antep’e ulaşmıştı. Gelir gelmez Türk kesimini topçu ateşine tutmuş, bu durum karşısında çevrenin eli silah tutan bütün yurtseverleri yardıma koşup Nizip’te toplanmış, Umumi Taarruz kararı alınmış; hareketi Mıntıka Komutanı Kurmay Yarbay İrfan Bey’in yönetmesi, Kilis milli kuvvetlerine Polat Bey’in, Birecik milli kuvvetlerine Nesip Bey’in, Nizip milli kuvvetlerine Hacı Mehmet Bey’in, Süruç aşiretlerine Mustafa Bey’in, Pazarcık milli kuvvetlerine Paşo Ağa’nın, Besni kuvvetlerine Hasan Ağa’nın, Urfa milli kuvvetlerine Pehlivanzade Nuri Bey’in komuta etmeleri kararlaştırılmıştı. Şehir içi taarruz hazırlığını Kuva-yı Milliye Komutanı Özdemir Bey yapmış, taarruz gece yarısı İncezade Hüseyin Bey’in komuta ettiği bölgeden atılan hava fişeği ile başlamıştı. Şehri kuşatan Fransız kuvvetleri şehir içi ve şehir dışı Türk milli kuvvetlerinin arasında kalmış, bir kısım tepeler Türklerin eline geçmiş, kuşatma yarılmış, şehir dışındaki bazı milli kuvvetler içeri girebilmiş, böylece şehir içindeki Kuva-yı Milliye güçlenmiş ve Fransız birlikleri kuşatılmaya başlanmıştı. 21 Ağustos 1921’de düşman saldırısı ile başlayan savaşlar günlerce sürmüş, düşman Nizip’i işgal edip hayli yiyecek alarak Antep’e dönmüş, şehir içindeki savaşı ve özellikle topçu ateşini şiddetlendirmişti. Şehir içindeki Türklerde açlık başlamış, Fransızlar da bundan yararlanmak isteyerek, 25 Ağustos’ta uçaklarla bildiriler atarak teslim çağrısında bulunmuşlardı. Halk göçe başlamıştı. Fakat tam bu sırada Malatya Mebusu Hacı Bedir Ağa 300 kişilik bir kuvvetle Anteplilerin yardımına koşmuş, Antep halkı da tekrar dayanmaya başlamıştı. Böylece, Fransızların tekrarlayıp durdukları teslim çağrıları boşa çıkmış, düşmanın Çınarlı camii kesimine yaptığı saldırı zorlukla ve büyük fedakârlıkla da olsa püskürtülmüştü. Samsetli Abuzer Ağa’nın 60 atlı ve 200 yayadan kurulu müfrezesi de Anteplilerin yardımına yetişmiş, Elcezire Komutanlığı emrindeki 5. Tümen, Antep’e yardım için, Adana Cephesi Komutanlığı

emrine verilmişti. Kasım 1920 ortalarında Antep'e gelmekte olan 5. Tümen birlikleri, Suriye'den Antep'e yardımcı kuvvet olarak gönderilen 4. Fransız tümeni ile karşılaşmış, çarpışmış, fakat düşmanın Antep'e ulaşmasına engel olamamıştı. Kasım sonlarında Fransızlar tekrar saldırıya geçince, Genelkurmay Başkanlığı bu cephedeki 2. Kolordu Komutanlığı Karargâhının Maraş'tan ayrılıp Antep'e daha yakın bir yere gelmesini emretmiş, karargâh Antep'e 30 kilometre uzaklıktaki Koçlu'ya gelmişti. Fakat Kolordu'nun savaş gereçleri, özellikle haberleşme araçları çok eksikti. Düşman, önce 2. Kolordu'nun iki tümeninden birini saf dışı etmiş, öteki tümen Fırat'ın doğusuna çekilmiş, Fransız birlikleri de Nizip'ten Antep'e dönmüştü.

Bu sırada, Antepliler gerek yiyecek, gerek cephane bakımından büyük bir sıkıntı içindeydiler. Şehir kuşatılmış olduğundan dışarıdan getirmek de mümkün değildi. Yurtsever Antepliler, yiyecekten önce silah ve cephane işini ele alarak, en ilkel araç ve gereçlerle, bir bodrumda bomba ve fişek atölyesi kurdular. Aralık 1920 sonunda, Fransızların 4. Takviye tümeni Antep'ten alınınca, Türk kuvvetleri şehri kurtarma taarruzuna geçmişler, fakat kuşatmayı kaldıramamışlardı. Fransızlar da, 1921 Ocak ayında, bir kere daha teslim çağrısında bulunmuşlardı.

Antep milli kuvvetleri bu çağrıyı da reddetmiş ve tekrar taarruza geçmişlerdi. Ordu birliklerinin de katılmasıyla iki gün geceli gündüzlü devam eden savaşlarda düşman hayli zayiat vererek şehir içi mevzilerine çekilmiş, bıraktığı malzemeden Türk kuvvetleri epeyce yararlanmıştı. Fakat işin kötüsü, milli kuvvetlerle 2. Kolordu Komutanı Selâhaddin Adil Bey'in arası açılmış, milli kuvvetler, Kolordu Komutanı'nı gerekli yardımı yapmamakla suçlamışlardı. İşe Genelkurmay Başkanlığı el koymuş ve onun aracılığı ile anlaşmazlık ortadan kaldırılmıştı. Ocak 1921 sonunda, karlı bir gecede, düşman kuşatmasına karşı tekrar taarruza geçilmiş, yine olumlu bir sonuç alınamamıştı. 2. Kolordu ile de anlaşılarak 6/7 Şubat 1921 gecesi kesin bir çıkış taarruzu yapma kararına varılmıştı. Çünkü bu sırada halkın yiyecek durumu çok kötüleşmiş, dayanılmaz hale gelmişti. Fransızlar da bundan yararlanarak aralıksız teslim çağrısında bulunuyorlardı.

6/7 Şubat gecesi kararlaştırılan çıkış taarruzu yapıldı. Şiddetli çarpışmalar sonunda küçük bir gedik açıldı ve aralarında Kuva-yı Milliye Komutanı Özdemir Bey'in de bulunduğu 400 kadar er ile birkaç subay şehirden

çıkmayı başardılar. Fakat hemen arkalarından da Fransızlar gediği kapattı. Kolordu komutanı, içeride kalan milli kuvvetlere haber salarak, kılavuzlar aracılığıyla gizli yollardan çıkıp kurtulmalarını, aksi halde bir daha kurtulma imkânı bulamayacaklarını bildirdi. Mücahitler ve halk, yiyecek yardımı yapılabilirse, şehirden çıkmayacakları cevabını verdiler, çarpışmaya devam ettiler. (H. Saral – T. Saral, Vatan Nasıl Kurtarıldı: 297)

Anteplilerin yurtseverlikleri ve bu duygu ile katlandıkları fedakârlıklar eşsiz derecede büyüktü. Bunu göz önüne alan Büyük Millet Meclisi hükümeti de, Antep mebusları Abdurrahman Lami Efendi ile Kılıç Ali Bey'i ve Şebinkarahisar Mebusu Memduh Bey'i yardımcı olmaları için Antep'e göndermiş, sonra Antep'i tarihe, layık olduğu milli değerle mal etmek için adına "gazi"lik ekleyip "Gaziantep" olarak değiştiren kanun tasarısını meclise sunmuştu. 8 Şubat 1921 günkü toplantıda gündeme alınan kanun tasarısı, görüşmesiz kabul olundu ve Antep kasabasının adı Gaziantep oldu. (Kanun: 93)

Ne var ki her bakımdan dayanılmaz bir yoksulluk içine düşen yurtsever Gaziantepliler, Yıldırım Taburu ile tanınmış Kuva-yı Milliye komutanlarının da şehirden çıkmalarından sonra, başkaca yardım da alamayacaklarını öğrenince, daha fazla dayanamamışlar ve aynı gün, 8 Şubat 1921'de, Fransızların teslim çağrısına uyarak, savaşı sürdürmekten vazgeçmişler, şehri Fransızlara bırakmak zorunda kalmışlardı. (Hulusi Yetkin, Gaziantep Savaşı: 133)

Kılıç Ali Bey ile arkadaşları da yararlı bir iş göremeden geriye dönüp meclisteki görevlerine katıldılar. (Z.C., 14 Şubat 1921 ve 25 Nisan 1921)

Yiğit ve yurtsever Maraşlılar ise kendi şehirlerinin kurtuluşunun yıldönümü günü olan 12 Şubat 1921'de, şehitlerin adlarını ve hatıralarını andıktan sonra Büyük Millet Meclisi aracılığıyla Londra Konferansı'ndaki delegelere çektikleri telgrafta, "İnsanlık ve tarihüstü bir kahramanlık kasidesinin sahibi olan Antep'in engelleri yenici bir çaba ile bir an önce kurtarılmasının sağlanmasını" istediler. Gaziantep'in düşman eline geçişine bir türlü alışamayan kahraman Maraşlılar, eşsiz bir kardeşlik duygusu ile Gazianteplilerin yanlarından ayrılmıyorlardı. Büyük Millet Meclisi başkanlığına bir telgraf çekerek, kahraman Gazianteplilerden bazılarının yaralı ve sakat olarak hastanelerde yatmakta olduklarını bildirdiler, bu yiğit kardeşleriyle meclisin ilgilenmesini istediler. Bu telgraf üzerine söz alan

mebuslar, Gaziantep’in yaptığı savunmayı övmekte birbirleriyle yarış ettiler. Kütahya Mebusu Cevdet Bey, “Askerlik tarihinde, savaş tarihinde kahramanlık ve cesaret örneği olmuş birkaç savunma vardır. Truva savunması, Anibal’e karşı Roma savunması, Roma’ya karşı Kartaca savunması gibi... Osmanlı tarihinde de Plevne savunması vardır. Fakat Gaziantep savunması hepsinden üstün, hepsinden yücedir” dedi. Sonunda Anteplilere teşekkür telgrafı çekilmesi, hastanelerdeki yaralıların ziyaret edilip armağanlar verilmesi kararlaştırıldı. (Z.C., 5 Mart 1921)

Gaziantep’teki Fransız işgali, 20 Ekim 1921 günü Fransızlarla imzalanacak olan Ankara İtilafnamesi’nin uygulanmasına kadar sürecek, 25 Aralık 1921’de Fransız askerleri Gaziantep’ten çıkacak, Ocak 1922 başında Türk askerî birlikleri şehre girecektir.

Londra Konferansı’na Çağrılma

Bu sıralarda idi ki; Sadrazam Tevfik Paşa’dan, İtilaf Devletleri’nin Osmanlı Hükümeti’nden, Londra Konferansı için delege istediğini ve bu delegeler arasında Ankara temsilcisinin de bulunmasının şart koşulduğunu bildiren 27 Ocak 1921 tarihli bir telgraf gelmişti. Telgrafta şöyle deniyordu:

> 25 Ocak 1921 günü Paris’te toplanan meclisçe alınan kararla, Doğu Sorunu’nun çözümünü görüşmek üzere, 21 Şubat 1921’de Londra’da, İtilaf Devletleri’nin delegeleri ile Osmanlı ve Yunan hükümetlerinin delegelerinden kurulu bir konferans toplantıya çağrılacaktır. Mevcut antlaşmada, olayların gerektirdiği değişiklikler yapılacaktır. Osmanlı hükümetine yapılacak çağrı için Mustafa Kemal Paşa’nın ya da Ankara tarafından gerekli izne sahip delegelerin de Osmanlı delegeleri kurulunda bulunmaları şart koşulmuştur. Bu kararlar, Müttefik devletlerin İstanbul temsilcileri tarafından bildirildi. Tayin edeceğiniz delegeler, buradan seçileceklerle birleşerek gitmek üzere karar ve cevabınızı bekliyorum. Zamanın nezaketinden ötürü bu gibi önemli tebliğler için telgraf hattının açık bulundurulmasını rica ederim. Hemen cevap vermek mümkünse makina başında bekliyorum.

Telgrafın önemi apaçıktı. Türk milletini ve devletini ortadan kaldırmayı düşünmüş olan İtilaf Devletleri şimdi, Anadolu’daki yeni devlet çekirdeğini ve onun gücünü tanıyorlardı. Bu oluşumu Mustafa Kemal Paşa şöyle

anlatmaktadır: “Milletin savunmada dayatması sürdükçe Batı dünyası başka başka düşüncelerle karşılaştı, başka düşüncelere sahip oldu. Önce Batı ulusları kendi hükümetlerinden başka türlü düşünmeye başladılar. Herhalde burada da bir milletin varlığını tanımak kanısını açıkladılar. İkinci bir dönemde, bazı hükümetlerin de kendi milletleriyle beraber olmaya başladığı görüldü. Mesela Fransızlar ve İtalyanlar gerçekten, son zamanlarda düşüncelerini değiştirip düzelttiler. Hatta İngiliz milleti bile kendi hükümet adamlarının kandırmalarına aldanmakta olduğunu anlamaya başladı. Bu olay ile ötekilerinden daha çok direnen Lloyd George’un da kanılarını değiştirmesi gerektiğine aklının yattığı anlamını çıkaracağız.”

Ve Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafa 28 Ocak 1921’de şu cevabı verdi:

> Millet iradesine dayanarak Türkiye’nin kaderine el koyan tek meşru ve bağımsız egemen güç Ankara’da devamlı olarak toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi’dir. Türkiye ile ilgili bütün sorunların çözümlenmesine memur ve her türlü dış ilişkilerde kendisiyle görüşülecek varlık ancak bu meclisin bakanlar kuruludur. İstanbul’daki herhangi bir kurulun, hiçbir bakımdan meşru ve hukuki bir durumu yoktur. Bundan ötürü, böyle bir kurulun kendine “hükümet” adı vermiş olması milletin egemenlik haklarına açıkça aykırı ve bu ad altında memleket ve milletin hayatına ait meselelerde dışa karşı kendini muhatap göstermesi kabul edilemez. Kurulunuza düşen vatan ve vicdan görevi de, gerçek duruma uyarak millet ve memleket adına kendisiyle görüşülecek meşru hükümetin Ankara’da olduğunu kabul ve ilan etmektir. Millet ve memleketimiz adına meşru yetkiye sahip hükümetin Ankara’da olduğunun İtilaf devletlerince de takdir edildiği şüphesiz ise de, adı geçen devletlerin bu görüşlerini açıklamakta gecikmeleri, kendileri için yararlı olacağını sanmalarından doğmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti barışı ve barış içinde yaşamayı ciddiyet ve samimiyetle ortaya koyduğunu ve sadece milli haklarının tanınması isteğinden ibaret olan şartlarını birkaç kere ilan etmiş ve bu hakların tasdiki halinde istenecek barış görüşmelerini kabule hazır olduğunu bildirmiştir. İtilaf Devletleri Londra’da toplayacakları konferansta Doğu Meselesi’ni hak ve adaletle çözmeye karar vermişlerse çağrılarını doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi’ne yapmalıdırlar. Yukarıdaki şartlara göre yapılacak çağrının Türkiye

Büyük Millet Meclisi hükümetince iyi karşılanacağını tekrar bildiririm.

Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam'ın telgrafına aynı gün ikinci ve özel bir cevap daha verdi:

Sizin gibi bütün bir ömür bu millet ve memlekete aralıksız teşekküre değer hizmetlerde bulunmuş olan bir sayın devlet adamına bütün eski hizmetlerinizi tamamlayıp taçlandıracak eşsiz ve tarihî bir fırsat çıktığı kanısındayız. Biz tam birlik halinde hareket etmek istiyoruz. Dolaylı yoldan çağrıldığımız konferansa memleketi ayrı ayrı temsil edecek iki heyet gitmesinin ne kadar sakıncalı olduğunu tamamen takdir edeceğinize güvenimiz vardır. Milletin sadece egemenlik haklarını korumak için harcadığı emekler ve akıttığı hesapsız kanlar, iç ve dış birçok zorluklara karşı gösterdiği direnç ve dayanma bugün karşısında bulunduğumuz elverişli yeni durumu yarattı. Bir yandan da dünya olayları bu direnip dayanmamızın asıl amacı olan tam bağımsızlığımızı sağlamlaştıracak surette gelişmekte devam ediyor. Bizi köleliğe ve yıkılmaya mahkûm etmek istemiş olan hükümetler karşısında milli haklarımızı savunurken Büyük Millet Meclisi'nin daima saygı ve ululuk duyguları kendisine yönelmiş olan sultanlık ve halifelik merkezinden başlayarak maddi ve manevi bütün memleket kuvvetlerinin birlikte hareket etmesi gerekir. Bunun için padişahın milli iradenin memlekette toplandığı tek yer olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıdığını resmen ilan etmesi artık gerekli bulunmaktadır. Bu suretle İstanbul'un, memlekete sürekli zararlar verdiği uğursuz tecrübelerle sabit olan ve ancak yabancılar lehine devam ettirilen anormal durumuna bir son vermek nasip olur. İtilaf devletleri temsilcileri tarafından yapılan tebligat gösteriyor ki, İstanbul'dan hareket edecek olan bir delegeler kurulunun Londra Konferansı'na katılabilmesi ancak Ankara hükümetinin tam yetkili delegelerini de içinde bulundurması şartına bağlıdır. Bu suretle İtilaf devletleri Türkiye adına barış görüşmelerine girecek delegelerin ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından gösterilebileceğini yeteri kadar açıklıkla itiraf etmiş bulunuyorlar. Fiilen ve hukuken memlekette tek meşru hükümet olan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin koyduğu ve herkese duyurduğu esasları kabul etmenizi ve bu esasların düşmanlarımız tarafından onaylanmasını kolaylaştırmak

için bize katılarak durumumuzu açıklayıp belirtmenizi tarih ve millet önünde yüklenmiş olduğumuz görev ve yetkiyle teklif ederiz. Böylece mücadelemizi mutlu bir sonuca vardırmak hususu tezleştirilmiş olur. Birlikte hareket ve milli istekleri büyük bir güçle savunmak düşüncesiyle yaptığımız bu samimi teklif kabul edilmez ve uygulanmazsa padişahın durumunun sarsılacağından korkulur. Bu durum karşısında sizin tarih ve vicdan görevinizi tam olarak yapmanızı ve sonucunu bildirmenizi bekliyoruz. Özel saygılarımızın kabulünü dileriz.

Mustafa Kemal Paşa aynı gün, her iki telgrafı özetleyen ve yapılması gerekenleri basitleştirip anlatan bir üçüncü telgraf daha çekti:

1) Padişah, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıdığını kısa bir Hatt-ı Hümayun [padişahların el yazılarıyla çıkardıkları ve Babıâli'de resmen ve açıkça okuttukları buyruklar] ile ilan edecektir. Bu Hatt-ı Hümayun, halifelik ve sultanlık makamlarının dokunulmazlığını esas olarak kabul etmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni bugünkü biçim, nitelik ve yetkisiyle kabul ettiklerini gösterecektir.

2) Birinci madde hükmü yerine getirilirse bir aile meselesi olan iç durumumuzun düzenlenmesi aşağıda gösterildiği gibi olabilir:

Padişah eskisi gibi İstanbul'da oturur. Yetki ve sorumluluk sahibi olup her türlü "tecavüzden masun" ve her türlü bağımsızlık şartını kendinde toplamış olan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümeti şimdilik Ankara'da bulunur. İstanbul'da da pek tabii olarak kabine adı altında bir kurul kalmaz. Ancak İstanbul'un özel durumunun zorlamasıyla padişah yanında Büyük Millet Meclisi'nden görev ve yetki almış bir kurul bulundurulur.

3) İstanbul şehri ve çevresinin idare işlerinin nasıl düzenleneceği sonradan düşünülüp uygulanır.

4) Sözü edilen şartların kabul edilip uygulanmasıyla beraber, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce onaylanmış bütçemizde mevcut olan padişah ve ailesine ait ödenek ile gerekli bütün memurların ve öteki maaş sahiplerinin ödeneklerinin verilmesi için gerekli paralar hükümetçe sağlanıp gönderilecektir. Mali gücümüz bunu karşılayacak durumdadır. (Nutuk: 554-559)

Sadrazam Tevfik Paşa, o gece, telgrafların alındığını ve ertesi gün heyeti toplayarak saat altıda cevaplarını vereceğini bildirdi. Mustafa Kemal Paşa da konuyu Meclis Genel Kurulu'na getirdi ve olup bitenleri anlattı. Erzurum Mebusu Nusret Efendi'nin, "Bu olaylar Ruslarla aramızdaki görüşmeleri bozucu nitelikte görülemez mi" şeklindeki sorusu üzerine de bir açıklama yaptı

Mustafa Kemal Paşa — Türkiye devleti ve Türkiye'de yaşayan halk kayıtsız ve şartsız bağımsızdır, kayıtsız ve şartsız bağımsızlığını korumak için mücadele eder. Bağımsız bir devlet, dünyanın bütün devletleriyle, hükümetleriyle barış yapar. Barış halinde bulunduğu devletlerden menfaati müşterek olanlarla da ittifaklar yapabilir. Bundan ötürü, Rusya ile olan ve her gün artan dostça ilişkilerimiz Batı dünyası ile sonu gelmeyecek bir savaşta bulunmamızı gerektirmez. Bunu biz böyle söylediğimiz gibi, Sovyet Rusya Cumhuriyeti'nin Dışişleri Komiseri Çiçerin'in yüksek meclisinizde okunmuş olan bir cevap yazısında da çok samimi bir dille anlatılmıştır. Nitekim Ruslar da bugün Londra'da İngilizlerle görüşmektedirler. Onların da delegeleri oradadır. Onun için Batı dünyası bizim öteden beri haklı olarak ileri sürdüğümüz ve hiçbir sebep ve suretle hiçbir noktasından vazgeçmeyeceğimiz haklarımızı kabul edeceklerini söylerlerse memnunlukla onlarla ilişkiler kurarız, görüşmeler yaparız, barışı ve barış içinde yaşama halini geri getiririz. Milletimizin ve bütün cihanın barışa ve barış içinde yaşamaya ihtiyacı vardır. Bu dünya ihtiyacını karşılamaya Türk devleti sebep olursa kendisi için ayrıca büyük bir mutluluk olacaktır. Şimdi açıklamalarımla birlikte telgraflarda yazılanların özetlerini tekrarlamak isterim ki, bu tekrarlayacağım noktalar bizce yüksek meclisinizin kanaatlerinin sonucu sayılmaktadır. Bir defa, bütün cihanla sulh yapmak isteriz. İkincisi, millet ve memleket adına ve hesabına tek başvurma yeri burasıdır, yani yüksek meclisinizdir. Bu meşru hakkı, bu milli hakkı, bu tabii hakkı hiçbir sebep ve bahane ile hiçbir kişiye ve hiçbir kurula bırakamayız. Bu esaslar içinde iki meselenin halli ile uğraşıyoruz. Birisi, İtilaf devletleriyle barış meselesi. İkincisi, bir iç meselenin halli. İç meselenin hal suretinde şimdilik yüksek meclisiniz toplantı halinde bulunmak itibarıyla, yüksek meclisinizce kabule değer görüldüğüne inandığım görüş, okuduğum telgraflarda yazılıdır. Bu hal tarzının bugünün ihtiyacını, faydalarını ve menfaatlerini sağlayabileceği kanısındayım. Bununla beraber yüksek kurulunuz her iki görüş hakkında, esasları ve

ayrıntıları üzerinde düşüncelerini bildirmek isterse onları da dinleriz ve bakanlar kuruluna o yolda hareket etmesini bildiririz.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu açıklamaları üzerine Yozgat Mebusu İsmail Fazıl Paşa'nın değindiği çok önemli bir nokta üzerinde görüşme ve tartışmalar oldu.

İsmail Fazıl Paşa — Padişahtan, meclisimizin meşruluğunu ve milletin mukadderatına bizzat hâkim olduğunu ilan etmesi isteniyor. Padişah bu ilanı yapmazsa ona karşı durumumuz ne olacaktır? ('Eskiden ne ise yine o' sesleri) Şimdiye kadar durumumuz kapalıydı ve hiç kimse bu noktaya değinmeye cesaret edemiyordu. 'Padişahımız yabancıların elinde esirdir, yapılanların hiçbirisine razı değildir' diyorduk. Onun için de hep Padişahımızın bizimle beraber olduğunu, fakat yabancılar elinde tutuklu bulunduğundan düşüncelerini açıklayamadığını söylüyorduk. Nasıl düşünürsek düşünelim, bu mesele Genel Kurulumuzca, hepimizce böyle görülmek isteniyordu. Fakat bugün Padişah'tan, bize karşı olan durumunu açık ve anlaşılır şekilde söylemesini istiyoruz. Buna karşı Padişah, durumunu açık ve anlaşılır olarak yani meşruluğumuzu, milletin mukadderatına hâkim olduğumuzu tasdik edecek kadar açık söylemezse ne yapacağız? Ona karşı ne düşünüyoruz? Bu nokta hakkında açıklama yapılmasını istiyorum.

Feyzi Efendi (Malatya) — En önemli bir mesele... Paşa'nın dedikleri pek doğrudur. Paşa hazretleri ayrılığı ortadan kaldırmak için güzelce bir şey yazmıştır. Ayrılık ortadan kalkarsa düşman bizim yanımıza gelemez. Ayrılık oldukça düşman bizi bölüp paylaşmaya daha kolay yol bulur. Sürüsünün hesabını bilmeyen çobanın elinde bir değneği, bir de kavalı kalır. O padişahlar bizim haklarımızı korusalardı... (patırtılar) Ben buradan inerim, ama milletin en derin yaraları üzerinde söz söyleyen adama karşı, böyle en büyük meclisin bu kadar gürültü yapmasına yazıklar olsun.

Sırrı Bey (İzmir) — Bu teklifimiz karşısında Padişah susar ya da ters bir yol tutarsa o zaman vatandaşlarını isteyerek yabancılara tutsak eden, askerini yabancılara teslim eden, kalelerini düşmanlara veren, vatandaşları üzerinde yargı hakkından vazgeçen Müslüman İmamı'nın ne olacağını din bilginlerinden sorarız ve verecekleri fetvaya göre hareket ederiz.

Husrev Bey (Trabzon) — Milli Hükümetin sorusu çok kesin olarak tam zamanında sorulmuş bulunan ve bugünkü siyasi durumun gerçeği olan bir sorudur. İster cevap verir, ister vermez. Bize göre var olan kişi değil, Halifelik Makamıdır.

Mustafa Kemal Paşa — Padişah'ı sanırım ki içinizde benim kadar tanıyan azdır. Ben kendileriyle daha tahta çıkmadan önce seyahat ettim, beraberinde bulundum. Bundan ötürü diyebilirim ki, ahlakını ve düşüncelerini yakından bilirim. Öte yandan İngilizler, esaretleri altında bulundurdukları İslam dünyasına karşı baskılarını sürdürebilmekte kolaylığa kavuşabilmek için değerli bir araca, bir gerece muhtaçtırlar. Bu kıymetli araç Halifelik Makamına oturtacakları kimsedir... İngilizler mütarekeden sonra aradıkları aracı avuçlarının içinde buldular ki, bu Padişah'tır. Padişah'ın iki nedenle bu tuzağa düşmüş olduğu kanısındayım. Birincisi, ciddi olarak memleketi bilmediğinden, milletini tanımadığından, milletinin istidat ve kabiliyeti hakkında atalarımızın kahramanlık örneklerini, belki hepimizden daha iyi tarih yapraklarında okumuş olmasına rağmen kesin bir görüşle bilgi sahibi olmamasından ötürü bu milletin kendi hayatını, kendi kaynakları ve araçlarıyla savunabileceği kanısında değildi. Bu yüzden memleket ve millet, kendisine adeta devrilecek çürük bir dayanak gibi görünüyordu. Kendisince, kaçınılmaz ve karşı konulmaz olduğu sanılan bu dayanakla beraber kendisinin de yok olacağından ürkerek tabii olarak bir başka dayanak noktası arama eğilimine kapıldı. İşte bu ruh hali ve düşünce içinde bulunan Padişah'a İngilizler derhal çok geniş bir şekilde yardım kucaklarını açtılar. Öyle bir yardım kucağı ki, zırhlıların toplarıyla donatılmıştı. Fakat bugün bu sebep tamamen ortadan kalkmıştır kanısındayım. Birincisi, millet kudretini ve kuvvetini maddi olarak gösterdi. Milletin içinde düşmanların düşüncelerine yardımcı olacak ve dolayısı ile Padişah için bir dayanak yeri hazırlayabileceklerini sananlar bile kanaatlerini değiştirmişler ya da değiştirmek zorunda kalmışlardır. Bundan sonra memleket içinde beliren, meydana çıkan samimi ve kutsal amaçlardan başka bir amaç ile bir durumun yaratılacağına ben maddeten imkân görmüyorum. İkincisi, dış kuvvetler kendisine dayanak olabilirdi. Fakat bugün tamamen gerçekleşmek üzeredir ki, dış kuvvetler de, İngilizler de ve herhangi bir hükümet de ancak kuvvet karşısında vaziyet alabilir. Bu sebeple her türlü güçten yoksun olduğu meydana çıkan ve kendilerince hiçbir değeri kalmamış olan Padişah'ı bırakmışlardır. Bu durum karşısında dahi millet yüksek bir vicdan

duygusu ile, yine, sultanlık ve halifelik makamında oturmakta olduğu için bugün kendisine son ve kesin teklifini yapıyor. Çünkü akıllıca olan, mantık gereği olan, olayların gereği olan ve yapılması gerekli olan budur. Şimdi sorulan suale cevap vermek istiyorum: Eğer Padişah bu teklifimize uygun bir cevap vermezse ne yapacağız? Bu meselenin halledilmesi çok basittir. Ancak bunun için şart, milletin tam bir birlik halinde amacına bağlı olarak yetkisini kullanması ve kullanabileceğini ispat etmiş olmasıdır. Bu durum bir kere meydana geldikten sonra, söz konusu olan şey basit olarak hallolunabilir. Bu meselenin Türkiye halkı tarafından, Türkiye Devleti tarafından kolaylıkla hallolunabilmesi için ikinci bir sebep de vardır. Bu, çok kuvvetli bir sebeptir. Bilirsiniz ki, İslam âlemi çok samimi ve vicdani bağlarla halifelik ve sultanlık makamına bağlıdır. İslamlığın bu genel bağlantısı sarsılmaz güçtedir. Fakat bu gerçek ve kesin bağ, Halifelik ve Sultanlık Makamında oturandan bir şey ister. O da, bugüne kadarki Padişah'ın göstermemiş olduğu eylem ve davranışlardır. Oysaki göstermiş olmasından dolayı o Sultanlık ve Halifelik makamına bağlı olan bütün İslam dünyası, yine o Halifelik ve Sultanlık Makamının dokunulmazlığını sağlamak için buna gücü yeten ve bunu kefaleti altına alan Türkiye devletinin düşüncesiyle aynı düşüncededir. Bundan ötürü, bu meselenin halli ve çözülmesinin İslam dünyası üzerinde de istendiği gibi iyi etki yapacağına dair çok delil vardır. Hülasa, bu mesele milletin istediği dakikada halledebileceği bir meseledir. Fakat bugünden söz konusu edilmesine bence lüzum yoktur.

Ve Beyazıt Mebusu Dr. Refik [Saydam] Bey'in verdiği bir önergenin oylanması ile, Mustafa Kemal Paşa'nın bu açıklaması Büyük Millet Meclisi'nce de benimsendi. (Z.C., 29 Ocak 1921)

Sadrazam Tevfik Paşa'dan beklenen cevap da geldi. 29 Ocak 1921 tarihli telgrafta şöyle deniyordu:

> Bugünkü hükümet, İstanbul ile Anadolu'nun birlik olmasındaki faydayı öteden beri gördüğünden bu amaçla iş başına gelmiş ve şimdiye kadar bu uğurda çaba harcamıştır. Milletin egemenlik haklarını korumak için harcadığınız emeklerin ve verdiğiniz kurbanların, karşısında bulunduğumuz elverişli durumu yarattığı, tamamen etkili olduğu kanısındayız. Bundan ötürü, bir ulusal yarar sağlayacak isteklerinizi kabule hazırız. Bu yönden bildirdikleriniz

hakkındaki düşüncelerimizi açıklıyorum. Konferansa aracılığımız ile çağrılmanız tabiidir. Çünkü İtilaf hükümetlerinin temsilcileri buradadır. Bu sebeple İstanbul'da bulunan ve sizle işbirliğine çalışan bir hükümet aracılığı ile tebligat yapılması çok tabii görülmelidir. Şimdiye kadar Anadolu'yu tanımaya bile lüzum görmeyen Avrupa hükümetlerinin, özellikle Anadolu delegelerinin konferansta bulunmalarını şart koşmaları sevindiricidir. Bu bakımdan, bir şekil meselesi düşüncesiyle bu mutlu değişiklikten yararlanmamak, millete karşı yüklendiğiniz görevle bağdaşamaz. Zaten, aramızda birlik olduğunu ilan ettikten sonra delegelerimiz ayrı ayrı değil, tek kişi gibi olur. Belirtilecek esaslara göre konuşacaklarından, bu konuda bir mahzur düşünülemez. Bu sebeple, devlete ve millete karşı yükümlü olduğumuz görev, bu tarihî zamanda bize uzatılan elden yararlanmayı kesinlikle emreder. Bundan kaçınmakla, Yunan iddialarının karşısında kalınacağı ve memleketimizin daha ne kadar süre ile savaş kötülüklerine sahne olmasının gerekeceği düşünülmelidir. Kaldı ki, konferans sonuçsuz kalacak olsa bile, isteklerimizi konferans önünde açıklamak ve hakkımızı Avrupa'ya duyurmak bir zarar doğurmaz. Sizin ve arkadaşlarınızın yurtseverlikleri bu fırsatın kaçırılmamasını sağlayacaktır. Şimdiye kadar eski kabineler tarafından alınmış ve iki taraf için de kötü sonuçlar vermiş olan kararların kaldırılması tabii olduğundan ayrılık ve gayrılık kalmamıştır. Ancak İstanbul'un işgal altında bulunmasından ötürü buranın yürütme gücünden yoksun kalması hükümet idaresinin olduğu gibi İtilaf devletlerinin eline geçmesini ve İstanbul hakkında antlaşmaya konulmuş olan hükmün uygulanmasını gerektireceği gibi, Yunan askerinin İstanbul ve çevresinde bulunması bile bu istekleri yapılamaz duruma koymuştur. Hükümetimiz, kendi makamını koruma düşüncesinin bu konuda hiç yeri olmadığına sizi inandırmaya lüzum bile görmez. Bugün çok çabuk halli gereken mesele, günü yaklaşmakta olan konferansa delegelerimizi yetiştirmekten ibaret olduğu için ve biz konferansta bulunmadığımız halde Yunanlılar katılarak gıyap kararına uğramak ve böylece davamızı yitirmek tehlikesine uğrayacağımızdan bu konuda sorumluluk kabul edemeyeceğimizi bildirir, belli günden önce konferansta bulunmak yararlı olacağından delegelerinizin hızla buraya gönderilmesini rica ederim.

Mustafa Kemal Paşa bu telgrafa karşı, anayasanın milli irade ve hâkimiyetten söz eden, millet idaresinde Büyük Millet Meclisi'ni yetkili kılan maddelerini Tevfik Paşa'ya bildirdi:

> Bizce, sıraladığım esas maddelere aykırı davranmaya imkân ve yetki olmadığını yüce dikkat nazarlarınıza sunarım. Meclis Başkanlığı ile başlayan haberleşmenizin gerektirdiği işlemin izlenmesi bakanlar kuruluna bırakılmıştır.

Hemen arkasından da, Yürütme Kurulu Başkanı Fevzi Paşa imzasıyla, Sadrazam Tevfik Paşa'ya şu telgrafı çektirdi:

> 1) Londra Konferansı'na katılacak Türkiye Delegeler Kurulu, sadece Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetince seçilip gönderilecektir.
>
> 2) Bu delegeler kurulunun yanında bulunmasını gerekli gördüğümüz bazı uzman danışmanlar ile gerekli evrak ve belgeler tarafınızca hazırlanacak ve kurula katılmak üzere gönderilecektir.
>
> 3) Bizce gönderilecek bu delegeler kurulunun, bütün Türkiye'nin çıkarını temsil edecek tek kurul olduğunu da İtilaf devletlerine bildireceksiniz.
>
> 4) Vaktin darlığından ötürü kesin ve son olarak alınan bu kararların kabul edilmemesinin ve memleketin esenliği adına doğacak sonuçların tarihî sorumluluğu size ait olacaktır.

Aynı gün, yararlı olur kanısı ile Ankara'da yarı tutuklu durumda bulunan İstanbul hükümeti bakanlarından İzzet Paşa imzasıyla da bir telgraf çektirilerek Ankara hükümetince bildirilen görüşlerin desteklenip pekiştirilmesi istendi. Sadrazam Tevfik Paşa, İzzet Paşa'ya verdiği cevapta; Ankara'da yapılan anayasa ile konulan ve eldeki anayasaya aykırı olan hükümlere kendilerinin de taraftar olduklarını ve fakat bunun "isteklerin elde edilmesinden sonra usulünce hallolunacak bir iç mesele" olduğunu, tersine bir davranışın hemen İstanbul'un Osmanlı hâkimiyetinden çıkarılmasına sebep olacağını, gidecek kurulun ayrı ayrı iki tane değil, bir tane olacağını, İtilaf devletlerinin tanıdığı bu hükümet heyetinde Ankara'dan gelecek delegelerin de bulunacağını, davanın ve gerekçenin aynı olduğunu, verilen notadan da açıkça anlaşılacağı üzere yalnız Ankara delegelerinin kabul edilmediğini, ikilik ve ayrılık sürdürülürse hiçbirinin

kabul edilmeme ihtimali bulunduğunu, haberleşmelerle vakit yitirmeyip delegelerin hemen gönderilmesinin yerinde olacağını bildirdi. (Nutuk: 559-571)

İstanbul'la bu haberleşmeler olurken, Londra Konferansı'na delege gönderme işinin hükümete bırakılması ve hükümetin İstanbul'a ültimatom niteliğinde telgraf çekmesi mebuslar üzerinde tepki yarattı. Amasya Mebusu Ragıp Bey ile arkadaşları, Londra'ya delege gönderme işinin önce mecliste görüşülmesini isteyen bir önerge verdiler. Hükümet-meclis ilişkilerinin temeli ile ilgili olan bu önerge, Mustafa Kemal Paşa ile bazı mebuslar arasında çok sert ve kırıcı tartışmalara sebep oldu. O günkü oturumu yöneten başkan, önergeyi okutmadan Mustafa Kemal Paşa'ya söz verdi. Mustafa Kemal Paşa da, meclis ile hükümetin birlik halinde bulunduğunu göstermek gerektiğini ileri sürerek önergenin okunup açıklanmasının doğru olmayacağını bildirdi. Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa'nın işaretine uyan mebuslarla, önergede imzası bulunan mebuslar arasında söz düellosu başladı:

Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi — Hükümet, İstanbul'la olan haberleşmelerinde meclisin kararlarını uygulamaktan başka bir şey yapmamıştır.

Muhiddin Baha — Önergenin ne olduğu söylendi. Büyük Millet Meclisi'nin haberi olmadan İstanbul'la haberleşilmesin.

Hüseyin Avni — Ne var bunda?

Muhiddin Baha — Memleketin yüksek menfaatlerine yüzde bir ihtimal ile de olsa bir gerçeğin söylenmesi zararlı olursa, o gerçek söylenmez. Bırakınız ki, bu gerçek de değildir. Hatta hükümet bu işi bize sormak için geciktirseydi, niçin geciktiriyorsun, bizden soruyorsun derdim.

Ziya Hurşit — O halde bizim burada ne işimiz kalıyor?

Hüseyin Avni — Daha buraya niye geliyoruz?

Muhiddin Baha — Bakanlar kurulu ne yaptı? İstanbul'a dedi ki 'biz sizi tanımıyoruz'. Siz onları tanıyor musunuz?

Hüseyin Avni — Biz de tanımıyoruz. Ondan ne çıkar?

Muhiddin Baha — O dedi ki, burada hâkim olan Büyük Millet Meclisi'dir, delegeleri o gönderir. Siz bunu kabul ediyor musunuz?

Hüseyin Avni — Kabul ediyoruz.

Muhiddin Baha — Geçen gün bunlar oybirliği ile kabul edildi. Şimdi onu bir önerge ile güçsüz bırakmak istiyorsunuz.

Hüseyin Avni — Gücü azalmaz, artar. "Meclis yapıyor, millet yapıyor" derler.

Muhiddin Baha — O zaman sesinizi çıkarmadınız.

Hüseyin Avni — Alkışladık, değerini artırdık, gözünüzü açın.

Muhiddin Baha — Yapamadığınız ya da hazırlanamadığınız için.

Hüseyin Avni — Teessüf ederim size. Namusum üzerine söz söyleyenler namussuzdurlar.

Salih Efendi (Erzurum) — Muhiddin sus! Hüseyin otur! Namus kelimesi üzerine söz söylenmez. Sonra tabanca patlar.

Hüseyin Avni — Hey'et-i Umumiyye'nin namusu muhteremdir. Gözünü aç, ben Kuva-yı Milliye'nin temeliyim. Sen uyurken benim bayrağım parlıyordu. Benim istediğim olmuştur.

Muhiddin Baha — Bırak Salih Efendi, hakaret geri çevrilir, kabule bağlıdır.

Hüseyin Avni — Ben onurumla yaşayan bir insanım, ben Hüseyin Avni'yim. (Gürültüler) Ben Büyük Millet Meclisi'nin üyesiyim.

Ragıp (Kütahya) — Arkadaşlar, düşmanlarımızın dediği oluyor.

Başkan — Oturuma beş dakika ara veriyorum.

İkinci oturum açılınca ilk sözü alan Muhiddin Baha Bey bu kez yatıştırıcı bir konuşma yaptı. İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey, geçmiş bir olay için böyle bir önerge verilmesini hoş karşılamadığını, fakat arkadaşlarının da bunu kötü niyetle verdikleri kanısını taşımak istemediğini, bu önerge yerine güvensizlik önergesi vermelerinin daha doğru olacağını, hükümete güven duyulduğuna göre onları hareketlerinde serbest bırakmak gerektiğini anlattı

ve önergenin geri alınmasını istedi. Hüseyin Avni Bey, ortada bir yanlış anlaşma olduğuna göre, önergenin okunup bilinmesini istedi. “Önerge okunsun” sesleri duyuldu. Mustafa Kemal Paşa da, artık önergenin okunmasının bir önemi kalmadığını bildirdi. Önerge okundu:

> Hükümet etme hakkı Yüksek Meclis’in Genel Kurulu’na ait ise de ayrıntılarla uğraşmak imkânsızlığı düşünülerek her idare kolunun başında kendi üyelerinden, niteliği ve yetkisi açıkça gösterilmek ve yoruma elverişli olmamak üzere vekil adıyla birinin bulundurulması şekli kabul edilmiş olduğuna göre Bakanlar Kurulu, ayrıntılarla ilgili meseleleri düşünmek ve gereğini yapmak yetkisine sahipse de, devlet ve milletin hayati varlığı ile ilgili hallerin kimseye danışılmadan kendi başına idareye çalışılması yüksek meclisin yürütme gücüne sahip olması haliyle bağdaştırılmayacağından ve büyük meselelerin tek başına halli sorumluluğunun Bakanlar Kurulu’na yükletilmesi de uygun görülemeyeceğinden Londra’ya bir delegeler kurulu gönderilmesi hakkında İstanbul ile yapılan haberleşmelerin sonradan genel kurulun onayına sunulmak üzere önce özel olarak kurulacak bir komisyonda görüşülmesini kurtuluşumuz için çok yararlı gördüğümüzden bunun karara bağlanarak Bakanlar Kurulu’na duyurulmasını teklif ederiz.

Önergede imzası bulunanlardan Mersin Mebusu Selâhaddin Bey önergeyi, yani Londra Konferansı’na delege göndermek gibi önemli memleket meselelerinin, mecliste görüşüldükten sonra hükümetçe ele alınmasını savundu; meclis görevinin sadece oldu-bittileri kabullenmek olmadığını ileri sürdü, “Hükümet bir işi yapmadan önce meclise haber versin demek suç mudur, kabahat midir, kusur mudur? Bu meclis herkesin düşüncelerini, kanılarını söylemesi için açılmıştır. Biz de onun için geldik. Böyle değilse kapıyı kapar gideriz. Birbirimizi kötülemeye, ayıplamaya çalışmayalım, birbirimize kötü niyet göstermeyelim. Böyleleri varsa Tanrı ve kanun onları temizlesin. Korkumdan bir daha bir yere imza atmayacağım” dedi. Sonra da Yahya Galip’in, “Herhalde hatır için imzaladınız” yolundaki sataşmasını, “Kanaatimle imza atıyorum ve kanaatimi savunuyorum” diye karşıladı.

Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey, “İnanınız ki, sizin denetiminiz Bakanlar Kurulu’nun onurunu artırır. Denetlemezseniz, boyun eğmiş bir

kurul durumunda görünürseniz onurumuz ve onurunuz yoktur. Onun için denetleyiniz, eleştiriniz, gözetleyiniz ve bunları eksik etmeyiniz. Fakat bu, bazen çok kuşkulu bir durum yaratırsa biz de kuşkuya düşeriz" dedi ve güvenoyuna gidilmesini istedi. Balıkesir Mebusu Vehbi Bey, konuşmalarının başında Mustafa Kemal Paşa'nın meclis içinde hafiyeler bulunduğu yolundaki sözlerine değinerek, bunların bulunup kafalarının ezilmesini istedi ve hükümete güveni olduğunu açıkladı. Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit Bey, "Ben bu meclisin, memleketin mutluluğu ve esenliği için her şeyini feda etmiş, her türlü yoksulluğa katlanmış, olgun ve erdemli kişilerden ibaret olduğunu sanıyorum. Paşa Hazretleri, İtilaf devletlerinin birlik olup sınırlarımıza saldırdıklarını söyleseydi hiç üzülmezdim. Fakat memleketin mukadderatıyla, geleceğiyle uğraşan bu meclisin içinde "hafiye var" denilirse, buna dayanılamaz. Bu konudaki soruşturma bitinceye kadar kürsüye çıkıp söz söylemeyeceğim" dedi. Tokat Mebusu Mustafa Bey ise, "Yok mu? Hafiye yoksa başka şeyler yok mu? Aramıza bomba koyan yok mu" diye karşıladı. Mersin Mebusu Selâhaddin Bey bir önerge vererek;

a) Büyük Millet Meclisi üyeleri arasında bulunduğu başkanlıkça bildirilen hafiyelikle suçlanmış kimselerin tespit edilip meclisçe haklarında kanuni kovuşturma yapılmasını;

b) Bu bahane ile meclisin saygıdeğer kişiliğine ve görevine karışılmasının, sataşılmasının ve ürküntü verilmesi gibi hallerin ortadan kaldırılmasını istedi.

Bu önerge Mustafa Kemal Paşa'yı çok sinirlendirdi. Önergeyi veren Mersin Mebusu Selâhaddin Bey'e çok ağır bir şekilde hücum ederek, "Selâhaddin Bey zaten bu meclisi bile gereksiz buluyordu. Çünkü meclise gelirken, milletin içine girerken İngiliz elçiliğinden geçip İngiliz torpidosuna binmişti. İlk yaptığı şey de, milli ve vatani göreviyle uğraşmakta olan bir arkadaşını yerinden oynatmak ve yerine geçmek olmuştur" dedi.

Bilmeyenlerin üzerinde çok kötü etkiler yapabilecek olan bu sözlerin aslı şu idi: Mustafa Kemal Paşa İstanbul Hükümeti'nden aldığı Ordu Komutanlığı ile Anadolu'ya gelirken Albay Refet Bey'i de, Sivas'taki 3. Kolordunun Komutanı olarak beraberinde getirmişti. İstanbul'la arası açılıp komutanlıktan azledilince ve tüm anlamıyla askerlik mesleğinden istifa edip ayrılınca Sivas'taki 3. Kolordu Komutanlığı'na da, Refet Bey'in yerine

Albay Selâhaddin Bey gönderilmişti. Hükümet emriyle gönderildiği için de bir İngiliz torpidosu ile gelmiş olmasına rağmen millîci idi. Nitekim Sivas'a gidince Refet Bey ile görüşüp anlaşmış ve bu anlaşma gereğince Kolordu Komutanlığı'nı devralmış, Refet Bey de, Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta, Selâhaddin Bey'in kendisi gibi millîci olduğunu ve bu sebeple Kolordu Komutanlığı'nı teslim ettiğini bildirmişti. Bundan sonra Selâhaddin Bey hiç ayrılmaksızın Mustafa Kemal Paşa'nın yolundan gitmiş, Sivas Kongresi'nin yapılmasını sağlamıştı. En zor zamanlarda bile öteki komutanlar İstanbul'u tanımak isterlerken, Mustafa Kemal Paşa'dan ayrılmamıştı. Ne var ki Selâhaddin Bey düşüncelerini olduğu gibi söyleyen bir insandı ve mesela Mustafa Kemal Paşa'nın, kuracağı meclise "kurucu meclis" adının verilmesine taraftar olmamıştı. (M. Goloğlu, Erzurum Kongresi: 71; Sivas Kongresi: 18, 34; Üçüncü Meşrutiyet: 128)

Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerindeki gerçekler bunlardı. Ve Mersin Mebusu Selâhaddin Bey, bu ağır hücumu çok serinkanlılıkla karşıladı.

Selâhaddin Bey — Evet İngiliz torpidosu ile geldim. Ben İngiliz elçiliğinin hazırladığı bir torpido ile Samsun'a geldim. Beni Harbiye Nezareti, o zaman Hükümet ile Ankara arasındaki uçurumu kaldırmak, uygun ve ılımlı bir şekilde bu milli meseleyi halletmek için gönderdi. Paşa hazretleri bunu bilmez değillerdir. Fakat kişiliğime leke sürmek istiyorlarsa serbesttirler. Beni bu meclise katan da kendileridir. Mebusluğum istendiği zaman 'işim çok' dedim. Söz söylemek isteyen herkes lekelenecekse Meclis'te oturmayalım. Burası milletin evi ise serbest olalım. Bu ayıptır. Bu haller nedir anlamıyorum... Kim bir sual sorsa damga vuruluyor, üzerine çamur atmak için tertip yapılıyor. Tanrı'dan korkalım, Tanrı'dan. Hey'et-i Temsiliye için nasıl çalıştığım bellidir. Dört livanın mebusları bunu çok iyi bilirler. Neden şimdi suçlanıyorum? Anlamadığım hususlar olursa elbette tereddüt ve şüphe ederim. Benim düşünce organım var, işleyecektir. Burası yüksek meclistir, bir kişinin evi değildir, hepimizin evidir. Hepimizin evi olduğuna göre şerefimize, haysiyetimize ilişmeyelim. Bunu reddederim.

Selâhaddin Bey'in bu açıklamasından sonra söz isteyen olmadı. Konuşmalar sırasında kabinesi için güvenoyu istemiş olan Bakanlar Kurulu Başkanı Fevzi Paşa'nın bu isteği kabul edildi. Oybirliği ile hükümete güven gösterildi. Fevzi Paşa da teşekkür etti ve konuşmaların hükümet üzerindeki

etkisi ile, “Yüksek kurulunuzun düşüncelerine göre hareket edeceğiz ve en önemli maddeleri yüksek kurulunuza sunacağız” dedi. (Z.C., 31 Ocak 1921)

Görüşmeler bitmişti. Fakat bundan sonraki olaylar, bu görüşmelerin etkilerinin oldukça derin izler bıraktığını, meclis-hükümet ilişkileri üzerinde başlayıp kişilikleri yıpratmaya kadar varan bu sert ve kırıcı, yani aşırı tartışmanın mecliste doğacak muhalefetin kaynaklarından biri olduğunu gösterecektir.

Mustafa Kemal Paşa, davranışlarında bir değişiklik yapmamıştı. Sadrazam Tevfik Paşa’nın birkaç kere daha yaptığı teklifi yine de önemsemedi (Nutuk: 571-574), ancak doğrudan doğruya çağrıda bulunulduğu takdirde göndereceği delegeler kurulunu seçti ve Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey’in başkanlığında İzmir mebusları Yunus Nadi ve Mahmut Esat, Trabzon Mebusu Husrev, Erzurum Mebusu Necati, İzmit Mebusu Sırrı, Aydın Mebusu Cami, Adana Mebusu Zekâi beyler ile on kadar danışmandan meydana getirilen kurulu, bir çağrı olursa gününde Londra’da bulunabilsin diye, 6 Şubat 1921’de, Eskişehir üzerinden Antalya’ya ve oradan İtalya’ya gitmek üzere yola çıkardı. Dışişleri Bakan Vekilliği’ne de Muhtar Bey seçildi.

İstanbul Hükümeti de, 11 Şubat 1921’de, Sadrazam Tevfik Paşa başkanlığında İngiltere ve İtalya’daki özel temsilcileri Mustafa Reşit ve Osman Niyazi Paşalardan kurulu bir heyeti Londra Konferansı’na gönderme kararı aldı. (Takvim-i Vekayi, 13 Şubat 1921; Türk İstiklâl Harbi 2/3: 259; D. Arıkoğlu, Hatıralarım: 214-215)

Mustafa Kemal Paşa’nın ileri görüşlülüğü bir kez daha ortaya çıktı. 17 Şubat 1921’de Roma’ya varmış bulunan Ankara’nın delegeler kurulu, İtalya devlet adamları ile görüşmeler yaptı ve İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza’nın aracılığı ile Londra Konferansı’na doğrudan doğruya çağrılmayı sağladı. Çağrılır çağrılmaz da Roma’dan hareket etti. (Nutuk: 577; Türk İstiklâl Harbi 2/3: 259; Z.C., 27 Şubat 1921)

Bu başarıda diplomatik ilişkileri iyi kullanmanın büyük etkisi olmakla beraber, asıl etken Türk milletinin bağımsızlık uğrundaki direnişi ve Türk ordusunun savaş gücü, özellikle İnönü’de Yunan ordusunu çekilmek zorunda bırakmasıydı. Nitekim o sırada cepheden Ankara’ya gelmiş olan Batı Cephesi Komutanı ve Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa da mecliste

yaptığı konuşmada olayı bu sebebe dayandırmıştır. (Z.C., 1 Mart 1921) Papa 15. Benova [Benoit-Benedict XV] adına Mustafa Kemal Paşa'ya başvuran Kardinal Gasparin'in mektubu da bu kanıyı pekiştirmektedir. Bu mektupta Mustafa Kemal Paşa'dan Kafkasya, Küçük Asya ve Anadolu Hıristiyanlarının korunması için gereken emrin verilmesi rica ediliyordu. (Z.C., 12 Mart 1921)

Londra Konferansı 21 Şubat 1921'de başlamış, Türk delegeleri 22 Şubat'ta Londra'ya varıp 23 Şubat'ta konferansa katılmıştır. O sırada en önemli husus İstanbul ve Ankara delegelerinin ayrı ayrı Türkiye'yi nasıl temsil edecekleriydi. Konferans yöneticileri, Türk ulusu adına konuşmak üzere ilk sözü Sadrazam Tevfik Paşa'ya vermişlerdi. İşte o zaman Sadrazam Tevfik Paşa büyük bir yurtseverlik örneği vererek, milletin gerçek temsilcilerinin Ankara'dan gelen delegeler olduğunu söyleyip Türk ulusu adına konuşma hakkının onlara ait bulunduğunu bildirdi ve sözü Bekir Sami Bey'e bıraktı. Bekir Sami Bey de genel durumu açıklayan bir konuşma yaptı. Kurul üyelerinden İzmit Mebusu Sırrı Bey, "Tevfik Paşa, konferans önünde millet adına konuşmanın Ankara Büyük Millet Meclisi delegelerine ait olduğunu söylemiştir. Bekir Sami Bey tarafından verilen bilgi, konferansta olağanüstü bir etki yaratmıştır" diye olayı bir telgrafla Ankara'ya bildirdi. (Z.C., 24 Şubat 1921)

İki gün sonra da Bekir Sami Bey'den bir telgraf geldi ve Mustafa Kemal Paşa durumu Büyük Millet Meclisi'ne şöyle açıkladı: Bekir Bey, 23 Şubat'ta Saint James sarayında konferansa katıldıklarını bildiriyor. Tevfik Paşa'nın kısa birkaç sözden sonra, sözün milleti temsil eden heyete ait olduğunu söylediğini ve görüşmelerin devamı süresince de sustuğunu yazıyor ve "memleketin bağımsızlığına ve varlığına ait esaslar tarafımızdan savunuldu. Lloyd George bu esasların uygulanmasındaki görüşümüzün açıklanmasını istedi. Görüşmeler gelecek toplantıya bırakıldı" diyor. Lloyd George sonraki birleşimde de toplantıyı İstanbul delegeleri ile yapmak istemişse de, Sadrazam Tevfik Paşa, konuşma yetkisinin Ankara delegelerine ait olduğunda direnmiştir. (Z.C., 26 Şubat 1921)

Ve bundan sonra, Türk milleti adına Türk heyetinin tümünün sözcülüğünü devamlı olarak Ankara Delegeler Kurulu Başkanı Bekir Sami Bey yaptı. Görüşmelerin ilk ve önemli konusu, Trakya ve İzmir'de son olaylarla değişmiş bulunan nüfus oranının uluslararası bir kurulca incelenip

araştırılması ve alınacak bilgiye göre bu konuda bir karara varılmasıydı. Türk delegeleri, yapılmış olan bunca kötülüklere rağmen böyle bir araştırmanın lehte sonuçlanacağı ve Yunanlıların buna rıza göstermeyerek haksızlıklarını ve korkularını ortaya koymuş olacakları kanısındaydılar. Ankara ise, Yunan askerî ve sivil idaresi oralarda durdukça ve Türk hükümeti tekrar oraları egemenliği altına almadıkça hiçbir soruşturma kurulunun çalışmasına razı olunmayacağı talimatını verdi. Fakat böyle bir karşılığa lüzum kalmamış, delegeler kurulunun sanısı doğru çıkarak Yunanlılar İtilaf devletlerinin bu isteğine razı olmamışlardı. Böylece, konu Türklerin lehine sonuçlanmıştı.

Devletin mali durumunun yabancılarca düzenlenmesi ve kontrol edilmesi düşüncesine ise Türk delegeleri kesinlikle karşı koymuş; mali ve ekonomik bağımsızlık, devletçe bağımsız olmanın vazgeçilmez şartı olarak ileri sürülmüştür.

Ermenistan sınırı konusunda herhangi bir anlaşmazlığın bulunmadığı, çünkü bu sınırın, iki tarafın serbest iradesiyle Gümrü antlaşmasında belirtildiği ve Türklerin bu antlaşmaya bağlı bulundukları anlatılmıştır.

Boğazlar konusunda Osmanlı Meclis-i Mebusânı tarafından tespit ve ilan edilmiş olan Ulusal Ant / Misak-ı Milli (M. Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet: 88-89) esaslarına göre barış yapmaya hazır bulunulduğu bildirilmiştir. (Z.C., 10 Mart 1921)

Kürdistan meselesi konusunda Türklerin görüşünde hiçbir değişiklik yoktu. Çünkü Türkler için bir Kürt meselesi yoktu. Çünkü Türkler, Kürtleri her bakımdan öz kardeş kabul ediyorlardı. Birkaç özel çıkarcı, hırslı kişi bir yana bırakılırsa, Kürtler de aynı düşüncede ve aynı inançtaydılar. Hiçbir zaman kendilerini, hiçbir bakımdan Türklerden ayrı görmemişler, Türkleri öz kardeş kabul ederek hiçbir zaman bir Kürtçülük iddiası peşinden gitmemişler, gidenleri de şiddetle kınamış ve reddetmişlerdi. (M. Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet: 93)

Nitekim Türk delegeleri Londra Konferansı’nda vatan menfaatlerini koruma ve sağlamaya çalışırlarken, vatanın öz evladı ve Türklerin öz kardeşi olan Kürtler de delegelerin çabalarını güçlendirmek ve başarıya ulaştırmak için durmadan dinlenmeden telgraflar çekiyorlardı.

Mesela İzoli Aşireti Reisi Hacı Kaya Sebati, Aluçlu Aşireti Reisi Mehmet, Bariçkân Aşireti Reisi Halil, Bükler Aşireti Reisi Hüseyin, Cürci Aşireti Reisi Mehmet, Zeyve Aşireti Reisi Halil, Deyükân Aşireti Reisi Hüseyin, din bilginlerinden Bekir Sıtkı, Rüştü, Avni, Halil, Hafız Mehmet, bölge ileri gelenlerinden İzdelili Fehim, Hüseyin, Nail, Bulutlu İbrahim, Sadık, Zebuhlu Halil imzalarıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanlığına çekilen telgrafta şöyle deniyordu:

> Kürtler küçük lokmanın çok kolay yutulacağını, gününden çok önce anlamışlardır. Türk birliğinden ayrılmak düşüncesinde bulunanları, Kürtler kendi milletlerinden saymazlar. Kürtlerin kaderi, Türklerin kaderi ile birdir. Biz Kürtler, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinden başka kurtarıcı beklemediğimiz gibi, İtilaf Devletlerinden yardım dilenmek alçaklığını da kabul etmiyoruz. Misak-ı Milli’ye göre barış yapılmasını sağlamak için bütün varlığımızla Hükümetimize yardımcı olacağımızı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti içinde Kürtlüğün ayrı bir unsur olarak görüldüğünü hiçbir zaman işitmek istemediğimizi bildirir, başarılar diler, saygılarımızı sunarız. (Z.C., 17 Mart 1921)

Van valiliğinden gelen telgrafta da, Van bölgesindeki Kürt ileri gelenlerinin, Londra’daki Türk delegeler kurulu ile büyük devletler delegelerine telgraflar çekerek, Kürdistan meselesi diye bir meselenin mevcut olmadığının, kendilerini ancak ve yalnız Türkiye Büyük Millet Meclisi delegelerinin temsil edebileceklerinin bildirildiği anlatılıyordu. (Z.C., 19 Mart 1921)

Bu örnek yurtseverlik davranışları adeta büyük bir yangının ilk kıvılcımları gibiydi. Az sonra, ayrı bir Kürt devleti anlayışı ve deyimine karşı ayaklanmış olan Kürtler, durmadan dinlenmeden ve her yandan birden telgraflar çekiyorlardı. Midyat’ta Salhan Aşireti Reisi Ramazan Ağa’nın, Çemişkezek Belediye Müfettişliğinin, Hasankeyf Aşiretlerinin ve halkının, Şirvan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin, Kangal’daki Canikli Aşireti Reisi Mustafa Bey’le arkadaşlarının, Bitlis şeyhlerinden Abdülbâki Efendi ile arkadaşlarının, Şeyh Alaeddin Efendi ile arkadaşlarının, Palu halkının, Hizan’da Selâhaddin Ağa’nın, Ahlat ileri gelenlerinin, Şırnak ileri gelenlerinin ve aşiret reislerinin, Adıyaman halkının, Kâhta aşiret reislerinin telgrafları peş peşe gelmişlerdi. Durmadan da telgraf geliyordu. “Kürdistan

meselesi” diye bir mesele kabul etmemek için bütün Doğu dimdik ayakta duruyor ve bağırıyordu:

> Altı buçuk yüzyıldır ki, Türkiye yönetiminde tam bir esenlik içinde yaşıyoruz. Hiçbir zaman Türkiye’den ayrılarak ayrı bir hükümet ve ayrı bir bağımsızlık Kürtlerin aklına gelmemiştir. Tarihsel yaşantımız, dinsel bağlantımız ayrılık kabul etmez bir maddi ve manevi nitelikle birbirine bağlıdır. Kürdistan adına konferansta söz söylemek hakkını ve yetkisini ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’ni temsil eden Türk delegeler kurulu kullanmaya izinlidir. Onların dışında Kürdistan adına söz söylemek isteyen herhangi bir kişiye ve derneğe bizce hiçbir zaman yetki ve vekillik verilmemiştir. Memleketimizin coğrafi, tarihî ve ekonomik durumunun bir Ermenistan yönetimine her türlü yakınlıktan çok uzak olduğunu bütün yurtseverler tasdik ederler. Bundan ötürü, böyle boş şeyler ve hayallerle varlığımızın ortadan kaldırılamayacağının ve bütün ümitleri konferanstaki üyelere bağladığımızın üyelere bildirilmesini delegeler kurulumuzdan rica ederiz.

Çapakçur, Genç, Bitlis, Süleymaniye ve daha birçok yerlerden gelen bu türlü telgraflar, hemen Dışişleri Bakanlığına veriliyor ve Londra’ya gönderiliyorlardı. (Z.C., 31 Mart 1921)

Kürtlerin bu soylu kardeşlik duyguları, inançları ve inanışları hiçbir zaman değişmeyecek ve Dışişleri Bakanı İsmet Paşa başkanlığındaki Türk delegeleri Lozan Barış Konferansı’na giderlerken Dersim Mebusu Diyab Ağa onlara şu öğütleri verecektir: “Hepimiz biriz. Hepimiz biliyoruz ve söylüyoruz ki; dinimiz ve diyanetimiz, aslımız ve neslimiz birdir. Bizim içimizde ayrılık gayrılık yoktur. Ne Türklük, ne Kürtlük davası vardır. Hepimiz biriz, kardeşiz. Bir kişinin beş-on oğlu olur. Birinin adı Hasan, birinin Ahmet, birinin Hüseyin, birinin Mehmet olabilir. Fakat hep bir insandırlar. Hepsi bir ananın, bir babanın oğludurlar. Biz öyleyiz, ayrımız gayrımız yoktur. Dinleri, diyanetleri, kabileleri birdir. Ama düşmanlar bizi birbirimize sardırmak için tuzaklar kuruyorlar. Sen şöylesin, ben böyleyim filan diye hile yapıyorlar. Biz kardeşiz, birbirimizle övünürüz. Tanrı birdir, Muhammed onun elçisidir. Ve Tanrı doğruların yardımcısıdır.”

Erzurum Mebusu Necati Bey de şu konuşmayı yapacaktır: “Profesör Doktor Zeç gibi araştırmacıların incelemeleriyle ispatlanmıştır ki; Ermenilerin doğu illerine göçlerinden iki bin yıl önce orada yerleşmiş ve büyük bir uygarlık kurmayı başarmış olan Turanlı bir kavim vardır ve bugün Kürt denilen insanlar o kavmin torunlarıdırlar. Bundan ötürü Türk ile Kürt ayrı bir kavim değildir. Kaldı ki, tarihi incelediğimizde görürüz ki, eski çağlarda Kürt diye bir ada rastlanmamaktadır. Bilirsiniz ki eski çağlarda, Irak’ta Farisîlerin –ki Turanlıdırlar– kurdukları hükümet bir zaman sonra, yerlilerin ayaklanmasıyla dağılmış ve dağılan bu insanlar kuzey dağlarına doğru çekilmişlerdi. Bu yenilginin sonucu olarak da orada yaşıyorlardı. O sırada doğudan gelen Medya Türkleri, İranlılarla birleşerek çok büyük bir hükümet kurdular ve onlar Asurluların üzerine hücum ettiler ki o da bilinmektedir. Asurlulara karşı büyük bir kızgınlık duymakta olan bu topluluk da İranlıların hizmetine girdiler. İranlılar, bunların kahramanlıkları karşısında hayrete düştüler ve onlara Farsçada kahramanlık anlamına gelen “Kürt” adını verdiler. Yoksa bunlar Türklerden ayrı bir millet değildir ve tarih bu noktayı kesinlikle tespit etmiştir. Van’daki yazma taşlar bunların eserleridirler. Ermenilerin bu konudaki iddialarının tersine Profesör Zeç’in incelemeleriyle kesinlikle sabit olmuştur ki, bunlar Kürtlere aittir, İslam’dan sonraki tarihi inceleyecek olursak görürüz ki, daima Türk ile Kürt beraber yürümüş ve İslamiyet tarihini beraber yapmışlardır. Ve bugün de Kürt sosyal topluluğunun kalbine girecek olursanız görürsünüz ki, onların kalplerinde bu milletin tarihinden ve emellerinden başka hiçbir şey ve hiçbir şeyin yeri yoktur. Sosyal duruma gelince; Kürt sosyal topluluğu yüzyıllardan beri İslamiyet’ten sonra gelen Türklerle o kadar karışmışlardır ki, bugün ikiye ayrılmak istenen millet yine tek vücuttur. Bugün öyle bir Türk yoktur ki, dayısı, damadı ya da yeğeni Kürt olmasın. Ve öyle bir Kürt yoktur ki, damadı, yeğeni ya da dayısı Türk olmasın. Bundan ötürü, benim annem Kürt... Beni annemden nasıl ayırırsınız? Avrupalıların birtakım entrikaları ve uydurmaları, efsaneleri arkasında nasıl olur da annem gider? Bunun imkânı yoktur. Bunlar Avrupa entrikacılarının uydurmalarıdır. Delegelerimiz bu hususları gerekli belgeleriyle gözler önüne koymalıdırlar. Sosyal duruma aykırı olarak yapılan iddiaların çürüklüğü meydana çıkmıştır. Nitekim Sevr paçavrası meydandadır. En zayıf bulunduğumuz anlarda ve henüz yüksek meclisiniz kurulmadığı zamanlarda İngilizlerin o kadar kışkırtmalarına ve övmelerine rağmen bu paçavra çiğnenmiş ve üzerlerine atılmıştır. Tarihe ait olan açıklamaların delilleri günümüzdeki fiilî

durumdur. Ekonomik bakımdan da düşünürseniz Türkler ile Kürtlerin ayrılması imkânsızdır. Orada ne Türk Kürtsüz, ne de Kürt Türksüz yaşayabilir. Bunlar o kadar birbirine girmiştir ki, hem kan yoluyla, hem tarih ilişkileriyle, hem milliyet, hem din bakımından tamamıyla tek bir vücutturlar. Bütün bunlardan ötürü delegelerimizin dikkat görüşleri önüne koyarız ki, memleketimizde soy azınlıkları yoktur. Bunu uyduranların özel amaçları vardır. Bunlar üzerinde tartışmaya hatta bunların sözünü dinlemeye bile Kürtlerin tahammül edemeyeceğini en kesin bir dille söylesinler."

Bitlis Mebusu Arif ve Derviş, Mardin Mebusu Necip ve Esat, Muş Mebusu Abdülgani ve Ahmet Hamdi, Genç Mebusu Ali Vasıf, Siirt Mebusu Necmeddin, Diyarbakır Mebusu Hamdi, Urfa Mebusu Pozan, Van Mebusu Hakkı, Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali tarafından verilen ortak bir önerge ile Necati Bey'in konuşmasının yayınlanması istenecek ve Türk ile Kürt'ü birbirinden ayırmak isteyenlere en sert karşılığı veren Mardin Mebusu Necip Bey Meclis Başkanlığına sunduğu önergesinde şöyle diyecektir: "Barış Konferansı'na çağrıyı gerektiren Nota'da –ki, onu nefretle anıyorum– "Türkten başkası" deyimi vardır. Ben Kürt'üm ve bu suretle dünyaya bir kez daha ilan ediyorum ki, Misak-ı Milli içinde böyle bir deyimi taşıyan bir kişi yoktur. Çünkü Türk-Kürt bir bütündür ve tek vücuttur. Delegelerimizden rica ederim böyle bir kelimeyi işittiği zaman bütün nefretiyle geri çevirsin." Van Mebusu Hakkı Bey'in önergesi de aynı anlamda ve şöyle idi:

> Kürtler hiçbir suretle kendilerini Türklerden ayrı saymadıkları ve Türklerle beraber son dakikaya kadar ve dünyanın sonuna kadar kutsal yurdu savunmada kanlarını döktükleri ve dünyanın sonuna kadar da dökecekleri için bir azınlık meselesi yoktur. (Z.C., 3 Kasım 1922)

Kürtlerin bu eşsiz ve coşkun yurtseverlik çabaları öteki Türk boylarını da etkilediği gibi din bağlarını göz önüne alan Arapları bile harekete geçirdi. Birkaç Abaza'nın Yunanlılarla birlik olduğunu duyan Anadolu Abazaları, yani Abaza Türkleri derhal Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne telgrafla başvurarak içlerinden çıkmış olan bu kötü kişileri şiddetle yerdiler ve şöyle dediler:

> Tarihin kaydettiği bütün kötülükleri bize yapmış olan İngiltere ve omuzdaşlarına din ve vatan uğrunda silahlı mücadeleye girişen Büyük Millet Meclisi'ni bütün varlığımızla takdis ederiz... Her yanda Müslümanlar kan ağlarken, özel çıkarlarını dinin ve vatanın yıkılmasında arayan milli namus düşmanı birtakım alçakların yaptıkları hainlik ve alçaklığı Abazalık ve Müslümanlık adına lanetleriz... Yüzyıllardan beri Osmanlılığa bağlanmış, hizmet etmiş bulunan ve vatanın öz evladı olan biz Abazalar bu namussuzları ve din hainlerini lanetleriz...Türkiye Büyük Millet Meclisi uğrunda canımızı vermeye hazır olduğumuzu bildiririz.

Elcezire Arapları ise, Elcezire Hareket-i Vataniyye Reisi Mirliva Hacım imzalı bir telgrafla, din birliğini ileri sürerek, Türklerden ayrılmak istemediklerini bildirmişlerdir. (Z.C., 4 Temmuz 1921)

İngiltere'de de Türkler hakkındaki kötü düşünceler hafifleyip değişmeye ve önceleri İngiliz muhafazakârlarınca söylenmekte olan "Bir Türk, her şeyden önce bir centilmendir" sözü tekrarlanmaya başlamıştı. (D. Walder, Çanakkale Olayı: 141)

İstiklal Marşı

Yeni bir başkent kurulması yolundaki teklifini kabul ettirememiş olan Mustafa Kemal Paşa, yeni bir devlet düzenine yöneltti̇ği ataklarına devam ediyordu. Ve yeni bir aşama olarak, milli mücadele duygu ve çabalarını vicdan ve gönüllere yerleştirip dünyaya duyuracak olan "İstiklal Marşı" konusunu ele aldırdı:

Başkan (İkinci Başkanvekili Hasan Fehmi) — İstiklal Marşı hakkında Eğitim Bakanlığı'ndan gelen tezkereyi uygun bulursanız eğitim komisyonuna gönderelim.

Hamdi Namık (İzmit) — Bunların içinde Eğitim Komisyonu'ndan bir kişinin de marşı vardır.

Yahya Galip (Kırşehir) — İstiklal Marşı hakkında Eğitim Bakanlığı'ndan gönderilen parçaları bastıralım.

Başkan — Eğitim Komisyonu'na gönderiyoruz. Sayın arkadaşlardan edebiyata meraklı olanlar, edebiyatta uzmanlığı olanlar toplanıp

incelesinler.

Yahya Galip — Basılsın, biz de bir kez görelim.

Besim Atalay (Kütahya) — Eğitim Komisyonu toplansın, görüşelim. Şairlere yazılsın, herkesin düşünceleri alınsın. Burada görüşülebilmesi için bir tanesinin seçilmesi gerekir, o basılır.

Hamdi Namık — Biliyorsunuz ki, Eğitim Komisyonu Başkanı Mehmet Akif Bey'in de bir şiiri vardır. Onun için, ayrı bir komisyon seçilmesini teklif ederim.

Hasan Basri (Balıkesir) — Mehmet Akif bu aşağılığı yapmaz, böyle şeylerle kendini küçültmez. (Gürültüler)

Hamdi Namık — Eğitim Komisyonu'nun başkanıdır. Tarafsız olması gerekir. (Gürültüler)

Başkan — Komisyondan geldikten sonra görüşürsünüz. (Gürültüler)

Hamdi Namık — Eğitim Komisyonu'na olamaz. Bunu uzmanlardan kurulu bir komisyon incelesin.

Başkan — Eğitim Komisyonu'na gönderilmesini kabul edenler el kaldırsın.

Besim Atalay — Olamaz, uzmanlardan kurulu bir komisyon ister.

Başkan — Basılıp dağıtılmasını isteyenler el kaldırsın. İndiriniz ellerinizi. Tersini kabullenenler el kaldırsın. Basılıp dağıtılacaktır. (Z.C., 26 Şubat 1921)

Ve aradan birkaç gün geçti...

Başkan (Mustafa Kemal Paşa) — Arkadaşlardan Basri Bey'in, Hamdullah Suphi Beyefendi'nin İstiklal Marşı'nı kürsüden okumasına dair teklifi var.

Muhiddin Baha — Hangi İstiklal Marşı? Basri Bey söylerler mi?

Hasan Basri — Eğitim Bakanlığı'nca yedi tanesi seçilmiş, bunlardan herhangi birini okusun.

Başkan — Eğitim Bakanlığı'nca seçilmiş olanlardan birinin okunması uygun görülüyor. Basri Bey'in bu teklifini kabul edenler ellerini kaldırsın. Kabul olunmuştur. Hamdullah Suphi Beyefendi, buyurun.

Hamdullah Suphi — Eğitim Bakanlığı son mücadelemizin ruhunu sanatlıca dile getirecek bir marş için şairlerimize başvurmuştur. Birçok şiirler geldi. Yedi tanesi en yüksek kaliteli olarak görülmüş ve ayrılmıştır.

Bakanlık, yaptığı incelemede olağanüstü güçte bir şiir aramanın gereğini duyduğu için, ben Mehmet Akif Beyefendi'ye başvurdum. Kendilerinin de bir şiir yazmalarını rica ettim. Çok soylu bir kuşku ile tereddüt ettiler. Bilirsiniz ki, bu şiirler için bir ödül sözü verilmiştir. Bunu kendi adlarına yaklaştırmak istemediler ve bundan çekindiklerini açıkladılar. Gerekli tedbiri alır, gerekli ilanı yaparız dedim. Bu şartla büyük dinî şairimiz bize çok güzel bir şiir gönderdiler. Öteki altı şiirle birlikte gözlerinizin önüne koyacağız. Seçmek size aittir.

Arkadaşlar oyumu açıklıyorum. Beğenmek, değer vermek konusunda özerkim. Seçimimi yapmışım. Fakat sizin seçiminiz benim seçimimi bozabilir. Bu size aittir.

İSTİKLAL MARŞI

1

Korkma sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

2

Çatma kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl,
Kahraman ırkıma bir gül. Ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl...
Hakkıdır, hakka tapan milletimin istiklâl.

3

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım,
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış, şaşarım.
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner aşarım;

Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.
4
Garbın afakını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma. Nasıl böyle bir imanı boğar
“Medeniyet” dediğin tek dişi kalmış canavar.
5
Arkadaş. Yurduma alçakları uğratma, sakın.
Siper et gövdeni, dursun bu hayasızca akın.
Doğacaktır sana vadettiği günler Hakkın,
Kimbilir belki yarın, belki yarından da yakın.
6
Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı;
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır, atanı;
Verme, dünyaları alsan da bu cennet vatanı.
7
Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki fedâ?
Şüheda fışkıracak, toprağı sıksak, şühedâ.
Canı, cananı, bütün varımı alsın da Hüdâ,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüdâ.
8
Ruhumun senden, İlâhî, şudur ancak emeli,
Değmesin mabedimin göğsüne nâmahrem eli.
Bu ezanlar ki şahadetleri dinin temeli.
Ebedi yurdumun üstünde benim inlemeli.
9
O zaman vecd ile bin secde eder –varsa– taşım,
Her cerihamdan, İlâhî, boşanıp kanlı yaşım,
Fışkırır ruhu mücerret gibi yerden nâşım,
O zaman yükselerek arşa değer belki başım.

10
Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı Hilâl,
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Hakkıdır, hür yaşamış bayrağımın, hürriyet.
Hakkıdır, hakka tapan milletimin istiklâl. (Z.C., 3.1921)
Aradan on gün geçti...

Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi — İstiklal marşları hakkında bakanlıkça yapılan çağrı üzerine ne kadar marş elimize gelmişse bunları komisyona incelettirdik. Sonucunu Yüksek Kurulumuza sunduk. Bunları görmek istediniz. Basılıp dağıtıldı. Bir nokta üzerine dikkatinizi çekmek isterim. Bu İstiklal marşları sizlerce incelendikten sonra oylarınız hangi şiir üzerinde toplanırsa ikinci bir işlem daha yapılacaktır. Bestecilere yollayacağız, besteciler de bize türlü besteler yollayacaklardır. Onlar arasında bir seçim daha yapılacaktır.

Anadolu mücadelesi uzun süreden beri devam edip gidiyor. Bunu anlatmak, bunun ruhunu söyletmek üzere yazılmış olan bu şiirler ne kadar tezden bir karara bağlanırsa daha çok yararlanırız. Yüksek Kurulunuzdan rica ediyorum. Şiirler okunmuştur. Bunu bir kurula mı, bir komisyona mı verirsiniz? Genel Kurulca bir karara mı bağlarsınız? Ne isterseniz yapınız.

Başkan (İkinci Başkan Dr. Adnan Bey) — Eğitim Bakanlığı İstiklal Marşı'nın bugün gündeme alınarak görüşülmesini istiyor. Bugün görüşülmesini isteyenler el kaldırsın. Kabul edildi.

Muhiddin Baha Bey — Sözlerimin yanlış anlaşılmamasını, bir özel amaca yönelmiş sayılmamasını sağlamak için önce bir gerçekten söz edeceğim. Bu "milli marş yarışması" ilan edildiği zaman, yarışmaya ben de katılmak istedim. Fakat bu mesele öyle bir cereyan almıştır ki, ben bu yarışmadan vazgeçiyorum. (M) imzalı şiir benimdir. Bunu yarışmaya katmayınız. Kemaleddin Kâmi de aynı nedenle şiirini geri almıştır. Bunlara göre düşüncelerinizi söylersiniz.

Besim Atalay Bey — Şiirler iki türlüdür. Ya duyguları yansıtır ya da ağlatıcı bir ruhun, bir coşkunluğun yankısıdır. Şiir bu iki şekil üzerine doğarsa beğenilir ve saygıyla karşılanır. Böyle şiirlerdir ki, halk arasında yaşar. Bu şiirler ya yüksek ve estetik bir duygudan ya da yakıcı bir duygu

coşkunluğundan doğar. Ismarlama yazılan şiir yaşamaz. Bizim bir Cezayir marşımız vardır. Bu, halk arasında yaşıyor. Bu, yarışılarak yazılmamıştır. Bu, ağlayan bir ruhun, eline silahını alarak koşan bir ruhun duygularını besteler. Marseyyez (Marseilles)'in nasıl söylendiğini bilirsiniz. Büyük devrim sırasında, silahını almış koşan bir gencin söylediği şiir birdenbire yayılmıştır. Bu gibi şiirlerin, memleketin uğradığı acılara ağlayarak, titreyerek, önce güftesi değil, bestesi söylenir. Memleketin ısmarlama şiirlere verilecek parası yoktur.

Hamdullah Suphi Bey — Para meselesi ile bu şiirler arasında bir ilişki bulmak çok yanlış bir görüştür. Vatanın kurtuluş mücadelesini yapan milletin vekilleri, onun vekillerinin vekilleri halkın duygu coşkunluğunu dile getirmek üzere memleketin şairlerine başvurmuştur. Bu şairler, ilk kez şiir yazmamışlardır. Bize şiir yollayan şairler, yıllarca bütün memleketin üzüntülerini, acılarını, övülecek yanlarını yazmışlardır. Demek ki, para karşılığı şiir söz konusu değildir. Şairlerimizden hiçbiri paradan konuşmamıştır. Para meselesinden çekinen arkadaşlarımızdan birisi de yıllardan beri yüksek ve dinsel bir sanat etkisiyle şiirler yazan Mehmet Akif Bey'dir. Yeniden yazmaktan çekinmesi, bazılarının hatırına para gelir diye korkmasındandı. Ben, gelen şiirleri okuduktan sonra kuvvetli bir şiir daha bulunsun diye kendisine başvurdum. Bunun üzerine yazdılar. Besim Atalay Bey'in, halk şiirlerinin, özellikle milli olaylarla ilgili olanlarının siparişlerle doğmadığı sözü doğrudur. Bütün şiirler ve milli şiirler, dünyanın en tanınmış şiirleri halk hareketleri arasından doğmuş olan şiirlerdir. Fakat bu şiirler aramızda daha doğmamıştır. Doğmasını istemek de bizim için bir görevdir. Bu sebeple şairlerimize başvurduk, bize çok güzel şiirler yazdılar. Bu şiirlerden seçme hakkı yüksek kurulunuzundur. Şiirleri okuyunuz. Ben rica ediyorum ki, bu şiirlerin bir an önce bestelenmesi için bir karar alınız, çalışmalarımın ikinci kısmına geçeyim.

Dr. Suat Bey (Kastamonu) — Mesleğim şiirle, edebiyatla uğraşmaya elverişli değildir. Bu sebeple şiir ve edebiyat eleştirisi yapmayacağım. Ancak, Hamdullah Suphi Bey geçenlerde bu kürsüde bu şiirleri okuduğu vakit mecliste büyük gürültüler olmuştu. Ondan anlaşılıyor ki, İstiklal Marşı olarak bunlardan birinin seçilmesini isterlerse çok güzel bir şey olacak. Ben Akif Bey'in öteki eserlerini de okumuşum. Esasen bir marş, bir milletin heyecanlarını, duygularını müzikleştirerek dile getirmek bakımından değerli ise, Akif Bey'in son yazdığı İstiklal Marşı'ndan önce yazdığı şiirler, zaten

bizim duygularımızı dile getirmiştir. Kendisinin, memleketin duygularına karşı ne kadar güçlü bir şairliği olduğunu, Batı ve Doğu âlemi hakkında duygularının en güzel örneklerini Safahat adındaki eseri gösterir. Bundan ötürü, bu edebiyat kahramanını yüceltmemek elden gelmez. Ben kendi adıma Mehmet Akif Bey'in yazdığı şiiri incelemek istemem. Hele bu konuda yazmış olduğu marşların en güzeli İstiklal Marşı'dır. Bunun uygun görülmesini teklif ederim.

Hacı Tevfik Efendi (Çankırı) — Ben bu şiirin şu gerçek kürsüsüne nasıl çıktığına şaşıyorum. Bunu eğitim meclisi seçer, beğenir, yapar. Gerçi şiir bir meziyet, bir değerdir, fakat bir hayaldir. Bu gerçek kürsüsüne çıkması doğru değildir. Eğer birinden birini beğenmek gerekiyorsa Akif Bey'in şiiri çok güzel yazılmıştır. Lakin biz bugün Aşiyan'da (kuş yuvası; Tevfik Fikret'in kuş yuvasına benzeyen Boğaz'daki köşkü) değiliz. Millet Meclisi'nin kürsüsünde olduğumuzu unutmayalım. Bunu eğitim komisyonu kendi düşünsün, beğensin, seçsin.

Tunalı Hilmi Bey — Arkadaşlar, mesele çok önemlidir. Eğer bu marş milletin ruhunu kavrayabilecek bir marş ise, ufacık bir yakışıksızlık o marş için çok büyük düşüklük olur. Tam serbest söyleyemiyorum, kusura bakmayınız. Burada edebiyat eleştirisi yapacak değilim. Düşüncelerimi kısaca açıklayacağım. Hamdullah Suphi Bey'in tezcanlılığına katılamam. Çünkü bir kere bu marş milletin ruhundan doğma bir marş değildir. Milletin ruhuna tercüman olacak bir marş olmalı. (Gürültüler) Bu o kadar görüşülmeye değer ki, siz anlayamazsınız.

Refik Şevket Bey (Manisa) — Şiirler sahiplerinin mallarıdırlar. Beğenirsek oy veririz, beğenmezsek oy vermeyiz. Herkesin saygıdeğer kişiliğine sataşmayarak, kabul edelim ya da etmeyelim.

Tunalı Hilmi Bey — Gerek o şiire, gerek bu manzumelere karşı bir şey söylemedim ki. Ad söylemedim. İyi dinleyiniz, kulaklarınızı açınız. Arkadaşlar rica ederim, bir özel komisyon kuralım, oraya gönderelim, birini seçsin. Meselenin ruhu buradadır. O komisyon seçtiği şiirin sahibini çağırır, der ki ona, şu satırı bırakırsanız ya da şu anlamda değiştirirseniz ve şu kelimenin bununla yerini değiştirirseniz manzume daha parlak olur. Sahibi uyar ve manzume daha iyi olur. Bu noktaya dikkat ediniz. Manzumenin baştan başa iyi olmasını bütün samimiyetimle istiyorum ve bu teklifi yapıyorum. (Gürültüler) Bana biri imzalı, biri imzasız iki mektup geldi. Bu

mektupta deniliyor ki, verilmiş olan öteki manzumeleri de okuyunuz, onların içinde seçilmiş olanlardan daha uygunları vardır. (Gürültüler, ‘Memiş Çavuş’ sesleri) Mektubun sahibi Batı ordusuna gitti. İmzasını gösterebilirim. Arkadaşlar! Direniyorum. Bir özel edebiyat komisyonu kurulmalıdır ve seçim ona yaptırılmalıdır.

Başkan — Trabzon Mebusu Celâl Bey’in İstiklal Marşı ile ilgili bir önergesi var: “Haddim olmayarak hazırladığım basılmamış İstiklal Marşı’nın yüksek meclis önünde okunmasını teklif ederim. Trabzon Mebusu Celâl.” Sanıyorum ki, yüksek kurulunuza dağıtılan manzumeler belli süre içinde toplanıp da şimdi seçilenlerdir. Bunun yarışmaya katılması mümkün müdür? (‘Hayır’ sesleri)

İhsan Bey (Osmaniye) — Şekil aramıyoruz. İyi ise dinleyelim. (‘Uygun’ sesleri)

Başkan — Eğitim Bakanlığı seçmiş, göndermiş. Şimdi bunlardan birinin seçimini genel kurulda kendisi izliyor ve görüşüyoruz. Bu arada birisi bir marş daha gönderiyor. Bunu kabul ettikten sonra yarın başkalarınınkini de geri çeviremeyeceğiz.

İhsan Bey — Hangisi güzelse o gereklidir.

Başkan — Bu marşın okunmasını kabul edenler el kaldırsın. Kabul edilmedi.

Hamdi Namık Bey (İzmit) — Ben şunu anlayamıyorum, bu bir milli meclis işi midir, edebiyat komisyonuna ait bir iş midir? (‘Millet işidir’ sesleri) Şüphesiz millet işidir, fakat bilirsiniz ki, şiir meselesi bir sanat meselesidir. Seçme hakkını üzerimize alıyorsak aramızda şiirle uğraşan arkadaşlarımızdan bir edebiyat komisyonu kuralım, onlar incelesinler. Eğer komisyon kurmayacaksak, o hak Eğitim Bakanlığı’na aittir. Görüşünü açıklasın, ya kabul edersiniz ya da etmezsiniz. Uzun uzadıya sürüncemede kalmasına hacet yoktur.

Hüseyin Bey (Elazığ) — Eğitim Bakanlığı’na ne kadar şiir verilmişse, onlar yeniden bir komisyona verilsin, orada yeniden incelensin.

Hamdullah Suphi Bey — Arkadaşlar, Refik Şevket Bey’in sözünü tekrarlıyorum. Bu şiirler üzerinde konuşulduğu zaman gereksiz yere, hatta

istemediğimiz halde şiir yazmış olan arkadaşlarımız için böyle bir söz buradan çıkmamalıdır. Özellikle ‘ısmarlama’ sözü, halkın tercümanı olma sözü yanlıştır. Çünkü halkın temsilcileri olan sizlerin önünüzde okunan şiirin yüksek kurulunuz üzerindeki en üstün etkisine ben tanık oldum. Eğer halk üzerine yapacağı etkiyi anlamak için kendi kalbinizden başka miyarınız varsa o başkadır. Eğer halkın üzüntülerini kendimiz anlayacak olursak halkın kalbini de anlamış oluruz. Şimdi ben diyeceğim ki, yeni bir edebiyat komisyonuna göndermekte fayda düşünülebilir, eğer komisyon kararını verip bitirebilecek ise... Fakat sanırım ki, meclisinizin verdiği karar ve direndiği nokta, kendisinin bu işi halletmesidir. O halde komisyondan çıkıp yine kurulunuza gelecektir. Yine aynı durum meydana çıkacaktır. O halde, burada yedi tane şiir vardır, başkan bunları ayrı ayrı oylasın. Hangisi sizce beğenilirse onu kabul edersiniz.

Başkan — Görüşmelerin yeterliğine dair önergeler vardır. Görüşmeyi yeterli görenler el kaldırsın. Kabul edildi. Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey’in bir önergesi var: “Muhiddin Bey’in hazırladıkları marşın kürsüde kendisince okunmasını teklif eylerim.” Kabul edenler ellerini kaldırsın, kabul edilmedi.

Muş Mebusu Abdülgani Bey’in önergesi var: “İstiklal Marşı eğitim bakanlığınca yarışmaya konulmuş, seçimi de yine o bakanlığa ait bulunmuş olduğundan ve yüksek meclis bir edebiyat meclisi olmadığından seçimin eğitim bakanlığına ait olduğunu arz ve teklif ederim.” Kabul edenler el kaldırsın, kabul edilmedi.

Manisa Mebusu Ali Bey’in önergesi var: “İstiklal Marşı vatani bir parça olmakla beraber herhalde kabul edilir ki, şiirinin ve müziğinin vatani olması gereken bu marşın incelenmesi bir uzmanlar meselesi, bilirkişi meselesidir. Bundan ötürü bu marşın seçilip kabul edilmesi için uzmanlardan kurulu bir komisyona verilmesini ve sonra bestelenmesini teklif eylerim.” Kabul edenler el kaldırsın, kabul edilmedi.

Tunalı Hilmi Bey’in, “Şubelerden kurulacak bir özel komisyonda incelenip onaylanması” ve Bilecik Mebusu Necip Bey’in, “Besteye gelip gelmemesi bakımından şair ve bestecilerden bir komisyon kurulması” yolundaki teklifleri de reddedildiler.

Kastamonu Mebusu Dr. Suat, Balıkesir Mebusu H. Basri, Ankara Mebusu Şemseddin, Bursa Mebusu Emin, Bitlis Mebusu Yusuf Ziya, Isparta Mebusu İbrahim, Kırşehir Mebusu Yahya Galip beylerin, Mehmet Akif Bey'in şiirinin kabulünü isteyen önergeleri oylandı. Gürültüler ve 'ret' sesleri arasında başkan, kabul edildiğini bildirdi. Manisa Mebusu Refik Şevket Bey'in, bu şiiri kabul etmeyenlerin sayısının belli olması için, aleyhtekilere de el kaldırtılması isteği üzerine, başkan tekrar oylama yaptı, fakat yine sadece lehtekilere el kaldırttı, tersini oylatmadı ve büyük çoğunlukla kabul edildiğini bildirdi.

Kırşehir Mebusu Müfit Efendi'nin isteği üzerine, Hamdullah Suphi Bey'in, bu şiiri, bir kere de İstiklal Marşı olarak tekrar kürsüden okuması kararlaştırıldı ve Konya Mebusu Refik Bey'in isteği kabul edilerek İstiklal Marşı ayakta dinlendi. (Z.C., 12 Mart 1921)

Sonra bu şiirin sözlerinin yani güftesinin bir müzik yapıtı haline getirilmesi için birçok besteler yaptırıldı ve milli eğitim bakanı bir tezkere ile meclise başvurarak, en uygununu seçmek üzere, yapılan bestelerin İstanbul'da kurulacak bir uzmanlar kuruluna gönderilip incelettirilmesine müsaade istedi. Fakat, meclis genel kurulu bu isteği reddetti. (Z.C., 1 Kasım 1921)

Mustafa Kemal Paşa yeni bir devlet düzeni kurma yolundaki aşamaları devam ettirmek istiyordu. Bu sebeple, kendi kendine bir başkent olmaya başlayan Ankara'daki devlet kuruluşlarını tamamlamak için harcadığı çabaları tekrarladı. Sayıştay kurulması hakkındaki teklif, yeni harcama kapısı açacağı gerekçesi ile reddedilmişti. Danıştay kurulması hakkındaki teklif de büyük bir mukavemetle karşılaşmış, yapılan bütün savunmalar tutunamamış, yeni harcamalara sebep olmaması için mebuslardan kurulması istenmiş, buna karşı da memurlarla öteki vatandaşların ayrı yargı organlarına bağlanmamaları gerektiği ileri sürülmüş, Balıkesir Mebusu Hasan Basri Bey'in, "İdare kuruluşları içinde en çok eskiyip yıpranmış, en kokmuş olanını diriltmeye çalışıyoruz. Halk idaresini kabul etmiş kafalar Danıştayı kabul edemezler. Çünkü Danıştay, halk idaresinden ayrı bir kuruluştur. Gerek yürütme, gerekse yasama yetkilerine sahip olan yüksek meclisin yanında bir de Danıştay kurmak pek gülünç olur. Masrafının az olduğunu söylediler. Bizde kuruluşlar hep birer damla halinde başlar, sonra göl olur, deniz olur, milleti boğarlar. Uzmanlıktan söz ettiler. Eski Danıştayı

hatırlayınız. Danıştay şimdiye kadar ne uzmanlık göstermiş, ne de millete yararlı bir iş görmüştür. Danıştay emeklilerin, azledilmişlerin geçimine yarayacak sandalyeler haline gelmiştir. Bu sebeple böyle bir kuruluş fazladır ve günahtır" şeklindeki konuşmasından sonra ise yeniden düzenlenmek üzere komisyona gönderilmişti. (Z.C., 29 ve 31 Ocak 1921)

Bütün bu tepkilere rağmen Danıştay konusu tekrar meclise getirildi. Adalet komisyonu ile içişleri komisyonu birlikte çalışarak yeni bir metin düzenlemişlerdi. Fakat meclisin direnmesi de devam ediyordu. Yeniden tartışmalar oldu. Manisa Mebusu Mustafa Necati Bey, "Danıştay, danışma yetkisine sahip ve hükümetin bazı önemli meselelerde görüşünü anlamak üzere başvuracağı yerdir" diye niteledi. Erzurum Mebusu Celâleddin Arif Bey, "Danıştayın en önemli görevi, bütün idari kararlara karşı başvurulacak yer olmasıdır. Danıştay kaldırılırsa halkın elindeki büyük bir merci' de kaldırılmış olur" dedi. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ise aleyhte bulunarak, "Danıştay yorum yetkisine sahiptir diyorlarsa da yorum yetkisi meclisimize aittir" dedi ve Danıştaya lüzum olmadığını söyledi. Adalet Bakanı'nın uzun bir konuşma ile Danıştayı savunmasına rağmen Danıştay kurulması hakkındaki tasarı reddedildi. (Z.C., 16 Nisan 1921)

Türk-Rus Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ile Batum'un Yitirilişi

Bu sırada, 18 Ocak'tan beri Moskova'da bulunan Türk ve Afgan delegeleri 1 Mart 1921'de bir antlaşma imzalamışlardı. (Kanun: 140) Türk ve Rus delegeleri arasındaki görüşmeler de sona ermek üzereydi.

Doğu harekâtı sonunda, 2/3 Aralık 1920'de, Ermeni Taşnak Hükümeti ile imzalanmış olan Gümrü Antlaşması'nın hemen ertesi günü Ermenistan'da, Rusların yardımı ile bir hükümet darbesi olmuş, Bolşevik Ermeni Hükümeti iktidara gelmiş ve henüz yetkili meclislerce onaylanmamış olan Gümrü Antlaşması'nın değiştirilmesini istemişti. (M. Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet: 296)

Aynı günlerde Rus Kızılordusu da Ermenistan ve Gürcistan sınırlarında hazır bekliyordu. Emperyalist ve kapitalist Batı dünyasına karşı, aynı amaçlarla o güne kadar yan yana gibi görünen Rus ve Türk orduları şimdi adeta karşı karşıya gelmiş gibiydiler. Türkler gerek Ermenilerin, gerekse Gürcülerin sahip olmak istedikleri, Misak-ı Milli sınırları içindeki bazı vatan parçalarını kurtarmaya çalışıyor, Ruslar ise, Ermenilerin ve

Gürcülerin haklarını koruma perdesi altında Bitlis ve Van'dan bazı bölgelerin Ermenilere yani dolayısıyla kendilerine; Ardahan ile Batum'un Gürcülere ve dolayısıyla kendilerine bırakılmasını istiyorlardı. Çünkü Taşnak Ermenistanı, Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle Sovyet Ermenistanı olmuştu. Ankara'daki Menşevik Gürcistan elçisi Medivani (Ankara'daki Bolşevik Rus elçisinin kardeşi) ile yapılmakta olan görüşmeler ise olumlu bir sonuca varamamış ve 11 Şubat 1921'de Bolşevik Ruslar, Menşevik Gürcistan'a karşı harekete geçmişlerdi. Bu durum karşısında Kâzım Karabekir Paşa Ardahan ve Artvin bölgelerini (Artvin o sırada Ardahan'ın ilçesiydi ve Gürcülerin elindeydi) işgal etmek gerektiğini Ankara'ya bildirerek hazırlığa başlamıştı.

Bunun üzerine TBMM Hükümeti, Gürcü elçisi Menşevik Medivani'ye bir nota vererek 23 Şubat'ta Artvin ilçesini de içine alan Ardahan livasının yönetimini ele almak üzere harekete geçeceğini bildirdi ve Gürcülerle savaşa girilmek istenmediğinden 22 Şubat'ta buraların boşaltılmasını istedi. Durum Kâzım Karabekir Paşa'ya da bildirilerek, 23 Şubat'ta Ardahan ile Artvin'in işgal edilmesi emredildi. Fakat zor kullanmaya lüzum kalmadan, Gürcü hükümeti Artvin ile Ardahan'ı Türklere bıraktığını bildirmiş, aynı gün Ardahan yakınlarındaki bir Türk bölüğü şehre girmiş, Türk temsilcisi emekli Yüzbaşı Hilmi Bey (Ardahan Mebusu), hemen şehre Türk bayrağı çektirerek yönetimi eline almış, anayurda kavuşmanın coşkun duygularını bir telgrafla Doğu cephesi komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirilmiş, o da Ankara'ya duyurmuş, Bakanlar Kurulu Başkanı Fevzi Paşa'nın bir konuşması ile de olay meclise anlatılmıştı. Ardahan ile Artvin'in anavatana kavuşmasından ötürü yurdun her yanından sevinç, teşekkür ve kutlama telgrafları geliyordu. (Türk İstiklâl Harbi, 3: 227; Z.C., 24, 26, 27 Şubat ve 10 Mart 1921)

19 Şubat'ta Ruslar, Menşeviklerin üzerine yürümüşler, bundan cesaretlenen Bolşevik Gürcüler de 25 Şubat'ta ayaklanarak Menşevik Gürcü Hükümeti'ni devirmişlerdi. Bu durumdan işkillenen Ankara Hükümeti de tedbirli olma zorunluluğunu duymuş ve Trabzon'daki 7. alay emrinde bir "Çoruh Grubu" teşkil etmişti. 9 Mart'ta, Ardahan ve Kars gibi plebisitle anavatana katılma kararı verilmiş olan Batum'un da işgalini emretmişti. Bunun üzerine Çoruh Grubu'nun Hopa'daki taburu 11 Mart'ta Batum'a girmiş, Trabzon'daki iki tabur da Batum dolaylarına varmıştı. (K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz: 926)

Fakat Batum'daki Bolşevik Gürcüler, buranın da Bolşevik yönetimine girmesine çalışıyorlardı. Ruslar ise 11 Mart'ta, Batum'u işgal etmek üzere bir süvari tümenini gönderdiler. 19 Mart'ta Batum kapılarına dayanan Rus süvari tümeni, aldığı emre uyup 20 Mart'ta, rastladığı dost ve kardeş Türk birliklerine hücum ederek şehre girdi ve limanı işgal etti. Oysaki iki gün önce Batum'daki Türk temsilcisi Kâzım Bey, Menşevik Gürcü Hükümet adamlarının Batum'u kendi rızalarıyla Türklere bırakıp kaçmaları üzerine, şehirde Türk yönetimini kurmuştu. Beklenmeyen bu saldırı ile önemli kayıplara uğrayan Türk birlikleri çevredeki sırtlara çekildiler. (S. İ. Aralov, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları: 30-32; K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz: 931-932)

Batum'daki son durumu haber alan Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, hemen harekete geçerek, Batum'un savunulması uğrunda doğabilecek bir Rus-Türk savaşının ve çatışmasının gerekli tedbir ve tertiplerini almaya başladı. Fakat 20 Mart'ta Moskova'daki Türk delegelerinden gelen bir telgrafta Batum'un Gürcülere ve dolayısıyla Ruslara bırakıldığı bildiriliyor, Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa da Batum'un yitirildiğini ilk kez öğreniyordu. Oysaki Batum çoktan yitirilmişti. Şöyle ki; daha 1921 yılı başında Meclis'te bir konuşma yapmış olan Dışişleri Bakan Vekili Muhtar Bey, Batum için şunları söylemişti:

— Gürcistan Hükümeti bize başvurarak Batum ile Ardahan'ı onlara bırakan bir sınır esas tutulmak suretiyle barış antlaşması yapmak istediğini bildirdi. Oysaki Batum ile Ardahan, Misak-ı Milli'de belirtilmiş olan sınırlarımız içindeydi. Bu nedenle, isteğe, düşünüp taşınmadan cevap vermek doğru olmazdı. Evet ya da hayır diye cevap vermeden önce, bütün Doğu sorunlarını ve Batılılarla olan ilişkilerimizi gözler önüne koyarak yararımıza en uygun olan şekli, yüksek meclisinize danıştıktan sonra tespit etmeyi uygun bulduk. Yüksek kurulunuzca kesinlikle bilinen gerçek bir durumdur ki, Ankara Milli Hükümeti'nin muhtaç olduğu dış yardım kaynağını Batı'da bulmasına imkân yoktur. Oysaki hükümetiniz, mutlaka ve mutlaka, bu çetin mücadelede kendine yardımcı olacak bir dış büyük kuvvete dayanmak zorunluluğundadır. Rusya ile kurulacak ilişkilerden korkan Batı devletleri de böyle bir antlaşmanın yapılmaması için ellerinden gelen tedbiri almaktadırlar. Bu yüzden Rusların bize karşı olan durumu çok değişmiştir. Bunun üzerine hükümetiniz, Moskova'daki Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin'e (Georgy Chicerin):

> Komiser yoldaş: Aynı düşmanlara karşı mücadele edildiği ve Batı emperyalistlerinin baskısına karşı ulusların bağımsızlığı prensibi birlikte savunulduğu için TBMM hükümeti kendisini Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti'nin tabii müttefiki saymaktadır.

şeklinde bir nota verdi.

Çiçerin'den gelen notada da, 1920 Mayısı'nda kendilerinin Gürcülerle yaptıkları anlaşmada belirtilen sınırın esas tutulması isteniyordu. Bu sınıra göre, Batum ile Ardahan Gürcülere kalmaktaydı. Oysaki Ruslar bu yerlerin Misak-ı Milli sınırları içinde olduğunu biliyorlardı:

> Böylece Gürcülerle yapılacak antlaşmada çok önemli bir mesele karşısında bulunuyoruz. Misak-ı Milli'ye göre ülkenin bağımsızlığını sağlayacağına söz vermiş, ulusun kamuoyunu ve tüm ulusun yıpranmamış gücünü bu nokta çevresinde toplamış olan hükümetiniz, elbette amaca aykırı olabilecek bir antlaşmayı görüşemez ve imza edemez. Fakat işin en çetin ve nazik noktası da burasıdır. Ve inkâr edilmesi mümkün olmayan gerçeklerden birisi de Batum'un özel durumudur. Batum bütün Kafkasya Cumhuriyetlerinin, orada yaşayan on iki milyona yakın ulusların tek penceresi, nefes alma yeridir. Bundan ötürü Doğu'daki durumun uluslararası bir özelliği vardır. Ve Batum'a karşı duyulan ilgi sadece Kafkas Cumhuriyetlerine de ait değildir. Rus hükümetinin de türlü nedenlerle Batum'a ilgisi vardır. Bütün bunlardan ötürü Ardahan'da bir zorluğa uğramayacağını sanan hükümetinizin, Batum sorununun çözülmesinde kabul edilmesi zor istekler karşısında kalacağı düşünülmektedir. Onun için bu noktanın yüksek kurulunuzca özel olarak düşünülmesi gerekir. Hükümetiniz, ülkenin ve devletin gelecekteki durumunu belki de uzun yıllar sınırlayacak olan böyle bir antlaşmaya konulacak kesin bir hükme varabilmek için her şeyden önce yüksek kurulunuzun "olur"unu almak zorundadır. Moskova'daki delegelerimize ona göre talimat verilecektir. (Z.C., 3 Ocak 1921)

Bu sözler, Misak-ı Milli sınırları içindeki Batum'un yitirileceğinin açık seçik belirtisiydi. Çünkü TBMM Hükümeti, Rusların Ermenilere verilmesini istedikleri Van ile Bitlis için, Misak-ı Milli sınırları içinde olduğu gerekçesiyle, hemen ret cevabı vermiş ve bu cevabı verebilmek için

meclise danışmak ihtiyacını duymamıştı. Batum için ise, dolambaçlı yollar ve gerekçelerle meclise başvuruyordu. Yani TBMM Hükümeti, Batum'un Gürcülere, dolayısıyla Ruslara bırakılabileceğini kabullenmişti. Davranışı da bu anlayışa yönelmişti. Van ile Bitlis'ten ayrı durumda tutulan Batum'un, Ardahan'dan da ayrı durumda gösterilmesinin nedeni buydu. Nitekim 21 Şubat 1921'de Gürcistan'ın Ankara elçisi Medivani'ye verilen notada da sadece Ardahan livasının boşaltılması istenmiş, Batum livasından söz edilmemişti. Durumu açıklamak isteyen Bakanlar Kurulu Başkanı Fevzi Paşa da mecliste yaptığı konuşmada, "Bu notada işgal edeceğimiz bölgeyi gösterdik. Batum'u esasen işgal etmeyeceğiz" demişti. Bu açıklama da Batum'un yitirileceği kanısını pekiştiriyordu. (Z.C., 24 Şubat 1921)

Ve gerçek buydu. Hükümet, Batum'un yitirilmesini önceden kabullenmişti. Bunun için, Moskova'da görüşmeler yapan Türk delegeleri Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk Dışişleri Bakanı) ile Rıza Nur Bey ve Ali Fuat Paşa Rusların Batum'u istemelerine karşı hiç direnmemişler ve daha görüşmeler sonuçlanmadan 3-4 Mart'taki konuşmalar sırasında Batum'dan vazgeçildiğini Rus delegelerine açıklamışlardı. Bunun üzerine Rus Hükümeti de süvari tümenine Batum'u işgal emrini vermişti. Fakat bundan ne Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın, ne de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin haberi yoktu. Ve Türk askerî birlikleri Batum'u işgal edip Türk idaresini kurarlarken Moskova'daki delegeler görüşmelerini bitirmiş ve Batum'un yitiriliş belgesi olan 16 Mart 1921 tarihli Türk-Rus Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nı imzalamışlardı. Başlangıcındaki açıklamaya göre "dostluk ve kardeşlik esasına dayanan" bu antlaşmanın birinci maddesinde, bu dostluk ve kardeşlik havasına uygun olarak, Misak-ı Milli sınırlarının Ruslarca da kabul edildiği gösteriliyor, ikinci maddesinde ise Misak-ı Milli sınırları içindeki Batum'un Gürcülere ve dolayısıyla Ruslara bırakıldığı hüküm altına alınıyordu. (Ek: 6)

Antlaşma delegelerce imzalanmış ve Rus askerî birliklerinin Batum'u işgal ettiği gün, yani 20 Mart 1921'de Rusların yetkili meclisince onaylanmış, antlaşmayı imzalayan Türk delegelerinden Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey de durumu bir telgrafla Batum'u işgal için tedbirler almakta olan Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirmiş, on milyon ruble altın yardımına ait belge ve bunun ilk taksidi olan dört milyon altın ruble ile Türkiye'ye doğru yola çıkmıştı. Fakat günler geçmekte olduğu halde antlaşma metni onaylanmak üzere meclise gelmiyor,

Batum'un yitirildiğinden kimsenin haberi olmuyordu. Bu yüzden, yurdun türlü yerlerinden Batum'un kurtuluşunu kutlayan telgraflar geliyor, meclis başkanvekilleri de bunları genel kurula sunarak meclis adına cevaplayacaklarını bildiriyorlardı. (Z.C., 19 Mart 1921; Y. K. Tengirşenk, Vatan Hizmetinde; K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz: 932, 953)

Hükümet ise sadece olup bitenlerden bilgi vermek ve daha çok da olup bitenlere mebusları alıştırmak amacı ile konuyu meclise getirdi. Dışişleri Bakan Vekili Muhtar Bey, Moskova'dan telgrafla alınan antlaşma metnini okudu ve gereken maddeler üzerinde açıklamalar yaptı. Kuzeydoğu sınırını belirten birinci madde okununca Erzurum Mebusu Nusret Efendi bir sual sordu: "Batum bu sınırların içinde midir?" Bakan Vekili, "Hayır" dedi. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey de, "O halde Misak-ı Milli yoktur" diye söze karıştı. O zaman Bakan Vekili, belirsiz bir açıklama yaparak, "Misak-ı Milli esas olarak kabul edilmiştir. Fakat Misak-ı Milli'nin, politik durumun gereği olarak uğradığı bazı değişiklikler vardır. O, şey de söylenmiştir. Demin de arz ettiğim gibi, asıl metin gelip de Yüksek Kurulunuza sunulduktan..." gibi anlaşılmaz bir şeyler söylerken Mustafa Kemal Paşa sözünü kesti ve "Bir kez okunsun, sınırı anlayalım" dedi. Bakan Vekili de antlaşma metnini okumaya devam etti ve birinci maddeyi bitirip ikinci maddeye geçti. İkinci maddenin son fıkrasında, Türkiye'nin Batum üzerindeki haklarını Gürcülere bıraktığı hüküm altına alınmıştı. Fakat Dışişleri Bakan Vekili'nin okuduğu ikinci maddede bu hüküm fıkrası yoktu. Bu yüzden mebuslar, Batum'un yitirilişi hakkında açık seçik bir bilgi edinemeden antlaşma metninin okunması tamamlandı.

Erzurum Mebusu Nusret Efendi, bir kez daha bu konuya değinerek, Batum'da Türk ve Rus askerlerinin bulunup bulunmadığını sordu. Dışişleri Bakan Vekili, Batum'da hem Türk, hem de Rus askerlerinin bulunduğunu bildirdikten sonra oldukça dolambaçlı bir söz dizgisi ile bu konudaki yetkinin hükümete bırakılmasını istedi ve "Batum'da olduğu gibi Ahıkelek ve Ahıska'da da askerî birliklerimiz vardır. Kızılordu birlikleriyle adeta birleşmiş durumdadırlar. Buradan alınan yetki ve hükümetten alınan talimat ile imza edilen bu antlaşma Yüksek Kurulu'nuzun onayından sonra Kars'ta verilip alınacaktır. Bunun için belki aradan bir aydan çok bir zaman geçecektir. Bu zaman içinde bu iki taraf birlikleri arasında antlaşmadan beklenen faydaya aykırı olaylar çıkabilir. Yüksek Kurulunuzun, bunu ve Batum dolayları hakkındaki düşünceleri göz önünde tutmasını ve

sorumluluğu tam olarak Bakanlar Kurulu'na ait olmak üzere amaca aykırı hallerin doğmaması için gerekli tedbirlerin alınmasında hükümetin serbest bırakılmasını rica ediyorum" dedi.

Bu açıklama mebusları tatmin etmemişti. Bilecik Mebusu Necip Bey, "Bakanlar Kurulu yanlışlığını itiraf etsin" dedi. Dışişleri Bakan Vekili, "Hangi yanlışlığı" diye sorunca da, "Bu durumu yaratmaktaki yanlışlığını" diye cevap verdi. Bunun üzerine Dışişleri Bakan Vekili, "Gerekli açıklamayı yaptığımız zaman Bakanlar Kurulu'nun yanlışlık yapıp yapmadığı anlaşılacaktır. Zaten Yüksek Kurulunuz, Batum meselesinin vatan ve milletin yararına uygun surette halli için bize tam serbestlik vermiştir" dedi. Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey de onu destekledi. Fakat mebuslardan "hayır, hayır" sesleri geldi. Aydın Mebusu Tahsin Bey, "Antlaşma meselesi bugün kapanmış olmuyor" dedi ve başkanın, "Asıl metin gelince yüksek kurulunuza sunacağız" demesi üzerine de, "Bakalım biz onu kabul edecek miyiz" diye cevap verdi. Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Bey de, "Bu bir açıklamadan ibarettir. Sonucuna kötü etki yapmasın diye görüşmedik. Onayı söz konusu olunca hepimiz konuşacağız" dedi. (Z.C., 24 Mart 1921)

Fakat antlaşmanın imzalanmak üzere meclise getirilmesi hayli geciktirildi. Mebusların olaya alışmalarına çalışıldığı anlaşılıyordu. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, gizli bir oturumda yaptığı açıklamalarla, mebusları Batum'un yitirilmesi zorunluluğuna inandırdı. (Cumhuriyet gazetesi, 20 Mayıs 1969) Bu sırada Rus altınları da Ankara'ya gelmeye başladı. (K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz: 953)

Hükümet de hemen, anavatana katılan yerlerdeki idare kuruluşlarını düzenleyen bir kanun tasarısını meclise sundu. Evliye-i Selâse'den (Üç liva: Kars, Ardahan, Batum) Batum'u sınır dışı bırakarak Artvin ilçesini liva yapan ve böylece Evliye-i Selâse deyiminin Kars, Ardahan, Artvin olarak devamını sağlayan tasarı mecliste enine boyuna görüşüldü ve fakat Misak-ı Milli sınırı içindeki Batum'un sınır dışı bırakılmasına değinen olmadı. Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Bey, konuşması sırasında, "Batum'un durumundan ötürü Artvin'i liva yapmak istiyorlar" dediyse de bu durumun ne olduğunu soran çıkmadı. "Batum teşkilatı hakkındaki 4 Eylül 1334 tarihli kararname kaldırılmıştır" hükmünü koyan dördüncü maddeye karşı sadece kimliği belli olmayan bir mebus, oturduğu yerden,

“Nedir bu kararname” diye sordu, fakat buna da cevap verilmedi. Bunun üzerine Erzurum Mebusu Durak Bey, “Bize körü körüne kanun kabul ettiriyorlar” diyerek salondan çıktı. Biraz sonra da tasarı kabul edildi. (Z.C., 7 Temmuz 1921; Kanun: 133)

Bu duruma göre Batum’un kaybı konusu tüm önemini yitirmiş ve dolayısıyla meclisçe onaylanması kolaylaşmıştı. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı, 21 Temmuz 1921 günü söz alıp Moskova Antlaşması’nın onaylanmasına ait kanun tasarısının öncelik ve ivedilikle görüşülmesini istedi. “Tasarıyı yeni aldık, henüz okumadık, hayati meseledir” diyenler olduysa da Dışişleri Bakanının isteği kabul edildi. Önce, ikinci maddesinde Batum’u Gürcülere, dolayısıyla Ruslara bırakan antlaşma metninin tamamı eksiksiz olarak okundu. Antlaşmayı imzalamış olanlardan Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey söz alarak Fransızca metnin asıl olduğunu, Türkçeye çevirisinde bazı yanlışlıklar bulunduğunu ileri sürerek bu konuda bir usul meselesini ortaya attı. Bütün konuşmacılar da bir sonuca varmadan bu usul meselesi üzerinde dönüp dolaştılar. Üç ay önce, üzerinde enine boyuna durulacağı, belki de kabul edilmeyeceği söylenen antlaşmanın Batum’u yitiren maddesi üzerinde konuşan bile olmadı. Ancak konuşmalar tamamlandıktan sonra, Batum mebusları tarafından verilmiş olan ve antlaşmanın reddini isteyen bir önerge okundu.

Fakat bu önergenin artık herhangi bir etki yapmasına imkân yoktu. Öteki belirtiler bir yana, meclis genel kurulundaki bu tümden susuş, Batum’un yitirilişinin açık ve kesin belirtisiydi. Antlaşmayı imzalamış olanlardan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey de, bu belirtiden aldığı cesaretle şöyle konuştu: “Batum mebusu arkadaşlarımızın duyacakları üzüntüyü duymamak kabil değildir. Yalnız, antlaşmanın, genellikle, sanırım Türkiye Devleti’ne yararlı olduğu genel kurulca inkâr olunamayacağı gibi, Batum mebuslarınca da inkâr olunamaz. Bundan ötürü Batum seçim çevremiz adına yükselen bu sese karşı Türkiye hükümeti sadece der ki: Ne yapalım, Türkiye’nin ve Türklüğün yararı bunu gerektiriyor.” Başkaca konuşan olmadı. Batum mebuslarının önergesi oylanıp reddedildi ve ikinci maddesiyle Misak-ı Milli sınırları içindeki Batum’u Gürcülere ve dolayısıyla Ruslara bırakarak Misak-ı Milli’yi ilk zedeleyen, Misak-ı Milli’den ilk fedakârlığa sebep olan, 16 Mart 1921 tarihli, Türk-Rus Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması’nın onaylanmasına dair 141 sayılı kanun 5 ret ve 1 çekimsere karşı 201 oyla kabul edildi. (Z.C., 21 Temmuz 1921)

O sırada Batum Mebusu olan Ali Rıza [Acara] Bey’in dediğine göre de, aradan daha birkaç ay geçmeden, Batum’un gereksizce yitirildiği anlaşılmış ve Mustafa Kemal Paşa bizzat Ali Rıza Bey’e, Batum’un yitirilmesinden duyduğu üzüntüsünü ve yitirilmemek imkânının mevcut olduğunun sonradan anlaşıldığını gerekçesi ile birlikte açıklamıştır. (Cumhuriyet gazetesi: 20 Mayıs 1969)

Moskova Antlaşması’nın onaylandığı gün, Türkiye-Rusya arasında yapılmış olan “tutsakların geri verilmesi” hakkındaki antlaşmanın onaylanmasına ait tasarı da kabul edildi. (Kanun: 142) Onaylanan antlaşma örnekleri 22 Eylül 1921’de tarafların delegelerince birbirlerine verilecek, Rusların aracılığı ile Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan’la da birer dostluk antlaşması yapılmak üzere 26 Eylül 1921’de Kars’ta görüşmelere başlanacak, bu arada Rusların, Moskova Antlaşması’nın görüşmeleri sırasında vermeyi kabullendikleri altınlar da 10 Ağustos, 25 Ağustos, 4 Ekim’de Ankara’ya gelmiş olacaktır. (Z.C., 8 Ekim 1921; K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz: 1000)

Ne var ki Batum Türkleri hiçbir zaman anavatanlarını unutmayacaklar ve sultanlığın kaldırılıp ulusal egemenliğin uygulandığını duydukları zaman sevinç ve tebriklerini “Batum Türkleri” olarak Ankara’ya bildireceklerdir. (Z.C., 9 Aralık 1922)

İkinci İnönü Savaşı

Moskova Antlaşması’nın imzalandığı sıralarda, Yunanlılar da Batı Anadolu’da yeni bir saldırının hazırlıklarını tamamlamak üzereydiler. Moskova’da, aylarca süregelen barış görüşmelerini bir sonuca vardırıp Doğu Cephesi’ndeki kuvvetlerimizi, Batı Cephesi’ne gönderilmek üzere, serbest duruma getirmek bir zorunluluk halini almıştı. Nitekim de öyle olmuş, Moskova Antlaşması yapılır yapılmaz Doğu Cephesi’ndeki birliklerin Batı Cephesi’ne aktarılmasına başlanmıştı.

Bu sırada Batı Anadolu’daki Yunan kuvvetlerinin durumu şöyleydi: Kocaeli bölgesinde bulunan ve karargâhı İzmit’te olan bir Yunan tümeni, Türk kuvvetlerine karşı gösteri saldırılarında bulunmak, Adapazarı-Sapanca-Geyve kesimindeki Türkleri dağıtıp 3. Kolordularının saldırısına yardım etmek üzere mevzilenmişti. Karargâhı Bursa’da olan Yunan 3.

Kolordusu, Batı Cephesi’ne saldırıda bulunmakla görevliydi. Güney Cephesi’nde de karargâhı Uşak’ta olan üç tümenli bir Kolordu vardı.

Buna karşılık Türklerin iki tümenden kurulu Kocaeli Komutanlığı’nın Karargâhı Geyve İstasyonu’ndaydı. Karargâhı Hendek’te bulunan mürettep tümeni teşkil eden bir piyade alayı ile bir süvari alayı Sakarya’nın doğusundaki kesime yerleşmişti. Karargâhı Geyve’de bulunan 7. tümenin üç alayı, Sapanca (dahil) ile Orhaneli-Hamam Deresi (dahil) arası kesimdeydi.

Batı Cephesi Komutanlığı ile bağlı birlikler Eskişehir’de olup üç tümenden ibaret esas kuvvetler İnönü’de mevzilenmişlerdi.

Yenişehir bölgesinde bir piyade tümeniyle İnegöl’de bir süvari tümeni vardı. Güney Cephesi’ndeki Yunanlılara karşı da dört piyade tümeniyle iki süvari tümeni toplanmıştı. Karargâhı Konya’daydı.

Yunanlılar, 23 Mart 1921’de, Batı ve Güney cephelerine aynı anda saldırdılar. Kocaeli bölgesinde bir Yunan birliği Yenişehir’in kuzeybatısındaki Kirazlıyayla’ya, bir birlik de İznik Gölü güneyinden İznik’e doğru ilerledi. Bunların karşısındaki Türk alayı, oyalama savaşları yaparak akşamı buldu ve gece savunma hattına çekildi. Kocaeli Grubu Komutanı, Geyve’den Gölpazar’a hareket etti.

Batı Cephesi’ndeki Yunan saldırısı karşısında da Yenişehir kesimindeki birlikler oyalama savaşlarıyla geri mevzilere çekildiler ve Yunanlılar Yenişehir’e girdiler. İnegöl kesimindeki birlikler de çarpışarak geri çekildiler.

Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanvekili Fevzi Paşa [Çakmak], olayı Meclis’e bildirerek şunları söyledi: “Düşman bütün cephelerde saldırıya geçmiştir. Önce Sarayköy güneyinden küçük bir kuvvetle saldırmış, büyük bir kol ile de Uşak’tan İslamköyü’ne doğru hareket etmiştir. Öteki kollar İnegöl’e, Yenişehir’e ve İznik’e yürümüşlerdir. Çetelerle Sapanca’ya doğru hareketini uzatmış, Adapazarı kuzeyinde Sakarya’ya doğru ilerlemiştir. Saldırılar İznik, Yenişehir, İnegöl batısında durdurulmuş, yalnız iki birlik ilerleyebilmiştir. Köprühisar’a gelen bir alay kadar kuvvet, açılan ateşle geri çevrilmiştir. Tutucu kuvvetlerimiz bir tümen kadar düşman kuvvetini akşama kadar tutup yaymış, sonra geri

çekilmiştir. İnegöl'den ilerleyen düşman kuvvetlerini de topçumuz yaymış ve durdurmuştur. Bu sabah, Köprühisar ve kuzeyindeki mevzimize yanaştılar. Topçu savaşı oluyor. Nazifpaşa mevkiine yanaşan düşman kuvvetleriyle de topçu savaşı olmaktadır. Dumlupınar mevziinden saldırıya geçen düşmanlarla da savaş devam ediyor." (Z.C., 24 Mart 1921)

24 Mart'ta Kocaeli kesiminde başlayan Yunan saldırısına yerli Rum ve Ermeni çeteleri de karıştı. Bunun üzerine Bahçecik kesimindeki Türk çeteleri de Rum çeteleriyle çarpışmaya giriştiler. Akşama kadar süren savaşlar sonunda Yunanlılar Kırkpınar'ı işgal ettiler.

Batı Cephesi'nin Yenişehir ve İnegöl kesimlerindeki Yunan ilerleyişi devam etti. Öğleden sonra hızlanan ilerleyişi ile Yenişehir kesiminden gelen Yunan kuvvetleri Bilecik'e vardılar. Türk birlikleri Söğüt'e çekildiler. 3. Yunan Tümeni Bilecik'i işgal etti. İnegöl kesiminde de ilerleyen düşman şiddetli savaşlarla durduruldu ve 1. Türk Tümeni Komutanı birliklerinin İnönü'de toplanmalarını emretti. Bu sırada Merkez Ordusu'ndan gönderilen 5. Kafkas Piyade Tümeni Çukurhisar İstasyonu'na inmeye başladı.

Güney Cephesi'ndeki düşman saldırısı sonunda ise Dumlupınar mevzii Yunanlıların eline geçti. Bu durum karşısında Batı Cephesi Komutanı, "Dumlupınar mevziini bırakmak zorunda kalan birliklerin yine bu mevziin pek yakınında seçilen Araplı-Karacaviran-Kınık hattında bir düşman saldırısına karşı tutunabileceğini sanmadığından" tümenlerin Afyon batısındaki Balmahmut mevzilerine çekilmesini emretti.

25 Mart'ta Kocaeli bölgesindeki Yunan ileri hareketine Rum çeteleri de var güçleriyle katıldılar. Sapanca işgal edildi, Adapazarı kesimindeki Türk birlikleri dağıtıldı, Yenişehir kesiminde Köprühisar Yunanlıların eline geçti. Bu sırada, Batı Cephesi Komutanlığı'nın İnönü mevziinde vereceği savaşa katılmak üzere harekete geçen Kocaeli Grubu Komutanlığı büyük kısmıyla Sakarya'yı geçmişti.

Bilecik'teki Yunan kuvvetleri ileri harekete devam ediyorlardı. İnegöl kesimindeki 1. Türk Tümeni, İnönü'de toplanmıştı. Yunan uçakları Eskişehir'i bombalıyorlardı. Güney Cephesi'ndeki Yunan kuvvetleri de Dumlupınar mevziinden üç kolla hareket ederek ilerlemekteydiler. Bu cephede "Yunanlıların yöneldikleri istikamet ve aldıkları duruma göre, kuzeydeki 3. Kolordularıyla birleşik bir hedef üzerine yürümedikleri"

görünüyordu. Böylece, “3. Yunan Kolordusu’nu yenmek için bir fırsat belirmiş oluyordu”. 4. Süvari Alayı Altıntaş’a, Gediz’deki 2. Süvari Alayı Balmahmut’a gönderildi.

Bu sırada Batı Cephesi Komutanlığı, Afyon’dan gelecek bir saldırıya karşı Eskişehir’in örtülmesi ve savunulmasının esas alınması kanısındaydı ve Refet Paşa’nın [Bele] kuvvetlerinin büyük kısmı ile Eskişehir’i örtecek şekilde kuzeye alınmasını istiyordu. Güney Cephesi Komutanlığı ise eldeki taşıt araçlarının iki tümenin demiryolu ile hareket ettirilmesine yetersiz olduğu, ancak ağır topçuların demiryolu ile gönderilebileceği, iki piyade tümeninin karayoluyla İhsaniye İstasyonu’na sevk edilebileceği, bunun da çok acele yapılması gerektiği, zira düşman saldırısının başlamak üzere olduğu kanısını taşıyordu.

26 Mart’ta Kocaeli bölgesinde Sapanca’yı işgal etmiş olan Yunanlılar hızla ilerleyerek Arifiye’deki milli kuvvetleri esir aldılar.

Adapazarı’ndaki milis kuvvetleri geri çekildiler. Yunanlılar Adapazarı’nı işgal ettiler, Sakarya’nın doğusuna geçtiler. Batı Cephesi’nde ilerleyen Yunan kuvvetleri İnönü mevzileriyle temasa geçtiler.

Bir Yunan alayı Gündüzbey’e girdiyse de, 61. Tümen taarruzla geri aldı ve taarruza devam etti. Fakat Batı Cephesi Komutanlığı olayı haber alamadığından geri çekilme ve ertesi sabah için taarruza hazırlanma emri verdi. Emir, tümene gece geldi. Bu sırada tümen taarruzu devam etmekteydi. Emir alınınca, Tümen Komutanlığı, birliklerin Gündüzbey ile Hayriye arasında toplanmasını emretti. Ancak bundan sonradır ki, Batı Cephesi Komutanlığı, Gündüzbey’in geri alınmış olduğunu öğrendi.

Aynı gün, Bilecik şosesini izleyerek güneye doğru ilerleyen bir Yunan tümeni, yanını açık bıraktığından Türk topçusunun ateş baskını ile dağılmış, önemli kayıplar vererek dağlara çekilmişti.

Batı Cephesi Komutanlığı, Genelkurmay’a başvurarak Eskişehir yönünün açık olmasının tehlike yarattığını, Eskişehir’in tehlikeye düşmesiyle Batı Cephesi’nin savunulmasının da imkânsız hale geleceğini bildirdi ve Eskişehir’i, güneye karşı, Kütahya dolaylarından örtmek üzere 4. Piyade ve 1. Süvari tümenlerinin gönderilmesine emir istedi. Genelkurmay Başkanlığı ise düşmanın henüz bu bölgede tehdit edecek durumda bulunmadığı, bu

sebeple istenen kuvvetlerin şimdiden gönderilmelerinin doğru olmadığı cevabını verdi.

Bu sırada, Güney Cephesi Komutanlığı karargâhı Afyon'a gelmiş, 12. Kolordu birlikleri geceyi Balmahmut'ta geçirmişlerdi. Yunan Kolordusu da ilerleyerek savunma mevzilerinin karşısına yerleşmişti. Akşamüzeri başlayan topçu ateşi üzerine taarruza uğradığını sanan 57. Tümen'e bağlı bazı birlikler dağınık bir şekilde geri çekilip dağıldılar. Tümen emrine girmek üzere gelmiş olan Numune Alayı durumu zorlukla düzeltti.

27 Mart'ta Kocaeli bölgesinin Sapanca kesiminde karşılıklı ateş savaşı oldu. Öteki kesimlerde değişiklik yoktu.

Batı Cephesi'ndeki kuvvetlere gece yarısı taarruza hazırlık emri gelmişti. Öğleyin verilen emre göre, taarruza 1. Tümen başlayacaktı. Fakat düşman taarruzu daha önce başlamış olduğundan emirde bazı değişiklikler yapıldı. 1. Tümen'in belirtilen yere gelmesi gecikince de bazı birlikler taarruza geçirildi. Bu hareketin yardımı ile az sonra 1. Tümen de belirtilen yere gelince Yunan kuvvetlerine karşı taarruza girişildi. Bu sırada Yunanlılar Çıplaktepe'yi işgal etmişlerdi. Çok şiddetli bir savaş oluyor, sağ kanat Grup Komutanı Albay Halit Bey [Deli Halit Paşa], erlerinin önünde savaşıyordu. Ölü ve yaralı sayısı yüksekti. Halit Bey bile yaralanmıştı. Ve karşı taarruzlar, Yunanlıların etkili ve üstün topçu ateşi yüzünden başarıya ulaşamadan akşam oldu.

24. Tümen cephesinde de üç piyade tümeni olduğu tahmin edilen ve topçu ateşi ile desteklenen düşman taarruzu ile başlayan savaş, öğleye doğru çok şiddetlenmişti. Yunan kuvvetleri, önlerindeki birlikleri geri atarak ileri mevzilere yerleştiler. 24. Tümen de İnönü mevziine çekildi.

Bozüyük vadisine inmek isteyen düşman alayı ise önemli kayıplara uğratıldı ve bataryası tahrip edildi.

Afyon bölgesindeki harekât, Yunanlıların lehine gelişmişti. Sabahleyin iki koldan saldıran 1. Yunan Kolordusu'nun hedefi Afyon'du. 8. Türk Tümeni karşısındaki Yunan Tümeni esas mevzilere gelince korkunç bir süngü savaşı olmuş, düşman ateşi ile hayli kayıp verilmiş olmasına rağmen Yunan kuvvetleri geri atılmıştı. Fakat cephanesi tükenen bazı birlikler geri çekilmeye başlamış ve bu sırada geri çekilme emri gelmişti. 57. Tümen

karşısındaki Yunan kuvvetleri topçu ile bütün mevzileri ve gerilerini ateş altına almışlardı. Tümen Komutanlığı, sağ kanat birliklerini gizlice sol kanat birliklerine yanaştırarak durumu düzeltmişti ama o sırada geri çekilme emri de gelmişti. Tümen komutanı, sebebini anlayamadığı bu emri önce uygulamamışsa da yandaki birliklerin çekildiklerini görünce o da birliklerini geri çekmişti. Bunu gören Yunanlılar, geri çekilme yönünü topçu ateşi altına alınca, çekilen birlikler dağılmış, Yunanlılar da Afyon'a girmişlerdi. Afyon'un eski istasyonundaki tümen subayları dağılan birlikleri toplamaya çalışıyorlardı.

28 Mart'ta Kocaeli bölgesindeki Yunanlılar Sakarya üzerinden taarruzlarda bulundularsa da çekilmek zorunda kaldılar. Geyve boğazını elde etmeye çalışan Yunan birlikleri de ilerleyemediler. Osmaneli'ne [Lefke] girmek isteyen Yunan kuvvetleri püskürtüldüler.

Batı Cephesi'ndeki Yunan Kolordusu'nun birlikleri İnönü mevziine yanaşmışlar, Kanlısırt'a ve Gündüzbey'e taarruz etmişlerdi.

Türk birlikleri şiddetli düşman ateşi karşısında çekiliyorlardı. Kanlısırt ve Üçşehitler tepesi Yunanlıların eline geçtiyse de karşı taarruzda geri alındılar. Fakat Yunanlılar inatla saldırılarına devam ediyorlardı. Üç günden beri sürüp gelen savaşlar son derece şiddetlenmişti. Yunan uçakları da Kanlısırt'a yapılan taarruzu destekliyorlardı. Sonunda Kanlısırt da, Metristepe de Yunanlıların eline geçti. Yapılmak istenen karşı taarruz da bir alayın dağılmasıyla mümkün olamadı. Buna karşılık, Yunanlıların Gündüzbey'e karşı inatla sürdürdükleri saldırıların hepsi savunma mevzileri önünde eritildi. Efsun alaylarından biri, subay ve erlerinin büyük kısmını yitirdi.

24. Tümen karşısındaki Yunan hareketi, mevziye yaklaşma ve mevzi ilerisindeki güvenlik birliklerini geri atarak asıl mevzi ile temasa geçme amacını güdüyordu. 24. Tümen Komutanlığı bunu anlayamadığından kuşkuya düşmüş, kendiliğinden, gereksiz bazı davranışlarda bulunmuştu. Ve böyle kişisel davranışlar her zaman isabetli olamayacağından Cephe Komutanlığı'ndan bir ihtar yazısı almıştı.

Savaş durumunu yakından izleyen Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanlığı'ndan aldığı bilgiden sonra Meclis Muhafız Taburu'nun da hemen cepheye gönderilmesini emretti ve bunu Batı Cephesi komutanına

bildirdi. Güney Cephesi Komutanlığı’na da, Yunanlıların Afyon’dan kuzeye kuvvet kaydırmalarına engel olmak için 12. Kolordu Komutanlığı’nın bütün kuvvetleriyle Afyon’daki Yunanlılara taarruz etmesini bildirdi. Sağlık birlikleri ile geçici hastanelerin yönetiminde güçlü ve becerikli olan Rize Mebusu Dr. Abidin Bey ile Bursa Mebusu Operatör Emin Bey de gönüllü olarak cepheye gittiler. (Z.C., 28 Mart ve 7 Nisan 1921)

29 Mart’ta Yunanlılar Metristepe’den şiddetli ateş desteği ile tekrar taarruza geçtiler. Türk birlikleri geri çekildiler. Gündüzbey kesimindeki Yunan birlikleri şiddetli bir ateş taarruzu yaptılar, Söğüt kasabasını yaktılar.

30 Mart’ta Kocaeli bölgesinin Adapazarı kesiminde, Sakarya’nın doğusuna geçmiş olan düşman kuvvetlerine taarruz edilerek Sakarya’nın batı kıyısına çekilmeleri sağlandı. Geyve boğazı kesiminde önemli bir hareket olmadı. Karaköy çevresindeki Yunanlıların, karargâh çadırlarını geri götürmekte oldukları görüldü. Batı Cephesi’ndeki saldırılarından bir türlü olumlu sonuç alamayan Yunanlıların geri çekilme ihtimaline karşı, birliklere dikkatli ve takip için hazırlıklı olmaları bildirildi. Nitekim Çaltı ve Dudaş çevrelerinde Yunan kuvveti kalmamıştı. Gündüzbey kesiminde ise sabahtan beri karşılıklı ateş savaşı vardı. Yunan kuvvetlerinin cepheye yaklaştıkları da görülüyordu. Buna karşılık, Metristepe güneyinde ve Tekeköyü sırtlarında Yunan kuvveti kalmadığı, buradaki Yunan birliklerinin ağır kayıplar verdikleri, hayli yaralı ile geri çekildikleri anlaşılmıştı. Öte yanda Yunanlılar sabah erkenden yaptıkları şiddetli bir saldırı ile İntikamtepe’yi ele geçirmişlerdi.

Öğleden sonra ise iki Yunan tümeni birden bütün cephede taarruza geçtiler. Saldırı durmadan şiddetlendi. Üçşehitler tepesine yanaşan Yunan birlikleri süngü hücumuna kalktılar. Fakat karşı taarruzla mevziler geri alındı. Yedi kere tekrarlanan düşman saldırıları da bir sonuç vermedi. Taarruzu yapan Efsun Alayı, komutanı ile birlikte mevcudunun çoğunu yitirdi. Gündüzbey doğusundan saldıran Yunan alayı geri atıldı. Metristepe’den yapılan düşman taarruzu da şiddetli ateşle durduruldu. Bayırtepe’yi ele geçiren Yunanlılar karşı taarruzla püskürtüldüler. Bu kesimdeki savaş çok şiddetli olmuş, boğaz boğaza dövüşülmüştü. Akşam karanlığı basarken Yunanlılar, Üçşehitler tepesini, süngü hücumuna kalkan Türklere teslim ederek çekildiler.

24. Tümen’in Metristepe’ye yaptığı taarruz ise başarısızlıkla sonuçlanmış ve bu yüzden karşı taarruz da zorlukla durdurulabilmişti.

Bu sırada 5. Kafkas Tümen komutanıyla emrindeki alay ve Meclis Muhafız Taburu da İnönü’ye gelmişti.

Afyon’u işgal etmiş olan Yunan kuvvetleri fazla bir ilerleme kaydedemediler. Yaralılarını Uşak’a taşımışlar ve onları Rumlarla Ermenilere dağıtmışlardı. Her yerden Yunanlıların yaptıkları kötülüklere ait haberler geliyordu. Nazilli’de bütün Müslüman erkekler hapsedilmişlerdi. Ayvalık’ta Yunanlıların silahlandırdıkları Rum çetelerinin öldürdükleri Müslümanlar sokaklarda bırakılmışlardı. Çeşme ve Sakız Rumları silah altına çağrılmışlardı. Buna karşılık Uşak’taki bütün Türkler de silahlanmış, harekete geçmek için Türk ordusunun karşı taarruzunu bekliyorlardı.

Bu sırada Padişah’ın doğum yıldönümü için. İstanbul’da büyük törenler yapılması gerekiyordu. Fakat Padişah geleneği bozmuş, gündüz ve gece şenlik yapılmasını, top atışını, kutsal yerlerin ışıklandırılmasını yasaklamış, sadece Yıldız Sarayı’nda tebrikleri kabul edeceğini, günlük elbise giymekle yetinilmesini emretmişti. (Takvim-i Vekayi, 30 Mart 1921)

31 Mart sabahı Üçşehitler tepesinin güneyindeki Türk birlikleri karşı taarruza geçtiler, düşmanı baskına uğrattılar. Tümen komutanı erlerin başında dövüştü. Bu hal erleri büyük bir savaş coşkunluğuna yöneltti. Düşman, biri alay komutanı olmak üzere subay ve erden hayli ölü ve yaralı verdi. Öğleden sonra da Metristepe’ye taarruz edildi. Güçlü bir şekilde yapılan bu taarruzla Yunan kuvvetleri maddi ve manevi büyük kayıplara uğradı. Düşmanın dayanma gücü sarsıldı ve ilk olarak 10. Yunan Tümeni akşam karanlığından yararlanarak çekilmeye başladı. Bu sırada Türk birliklerinin de geri mevzilere alınması düşmanın geri çekilmesini kolaylaştırdı. Fakat Yunan saldırı gücü de artık kırılmıştı.

İnönü ovasında düşman kalmamış gibiydi. Gece başlarken Bozüyük’te düşman tarafından çıkarılan yangının devam ettiği görülüyordu.

Batı Cephesi Komutanlığı, öğleye doğru şu emri yayınladı:

> 30 Mart 1921’de düşmanın kesin taarruzu Tanrı’nın yardımı ile durduruldu ve ordumuzun başarısı ile sonuçlandı.

Gerçekten de yapılan keşiflerden alınan bilgiler, Yunanlıların asıl kuvvetleriyle çekilmekte bulunduğunu ve mevzilerde bırakılan kuvvetlerin de artçıları olduğunu gösteriyordu. Buna rağmen 1. Tümen taarruza cesaret edemeyerek aldığı son emri uygulayamamıştı.

Bu sırada 10. Piyade Tümeni önündeki Yunan kuvveti ise mevziinde zorlukla tutunabiliyordu. Savaş giderek çok şiddetlenmişti. Bazı Türk erleri dayanamayarak siperlerinden fırlıyor ve süngü takıp düşman ateşine karşı hücuma geçiyordu. Yurt sevgisi önlenemez bir coşkunluk haline gelmişti. Ölüm korkusu bile yoktu. Düşman nereye başvursa geri atılıyordu. Kafkas Tümeni topçuları mevzi değiştirmişlerdi. Süvari birlikleri aralıksız savaşıyorlardı. Öğleden sonraki bir taarruzda düşman, dağınık bir şekilde, Saraycık istikametine çekilmeye başlamıştı. Süvari birlikleri düşmanı kovalamaya başlamışlar ve bir taburunu Darıdere içinde yok etmişlerdi. Savaş gücünü yitiren düşmanın bu durumundan yararlanıp zafere ulaşmak gerekirdi. Genelkurmay Başkanlığı durumu Batı ve Güney cepheleri komutanlıklarına bildirdi, bir araya gelip durumu görüşmelerini istedi. Genel harekât İsmet Paşa’nın direktifine bırakıldı. Bütün süvari kuvvetlerine de Refet Paşa’nın komuta etmesi kararlaştırıldı.

Güney Cephesi’nin 12. Kolordu kesimindeki düşman birliklerinin öğleden itibaren çekilmekte oldukları anlatılıyordu. Kolordu komutanı ise bir gece sonra bir baskın teşebbüsünü düşünüyordu.

Uşak’taki Yunan kuvvetleri Çivril istikametinde ayrılmıştı. Halk da ayaklanmak üzereydi. Çivril’deki Müzaheret Alayı (Isparta ve Burdur Müzaheret taburları da bu alaya bağlanmıştı), bu durumla ilgilendirildi. Fakat bir alay kadar bir düşman kuvvetinin gelmekte olduğu görüldü. Çal Müfrezesi’ne oyalama görevi verildi. Yunanlılar gece de ilerlediler ve Çal Müfrezesi Paşalar’a çekildi. Bir Yunan tümeninin, Çivril istikametinde ilerleyerek Çivril ve Büyükmenderes’in doğu kıyısını işgal etmek istediği anlaşılıyordu.

Güney Cephesi’nde yeni tedbirler alınmıştı. 12. Kolordu emrine verilen Silifke, Karaman, Aksaray Atlı Müzaheret Birlikleri ile Akşehir Atlı Müzaheret Birliği Çay’a gönderildiler. Pozantı kesiminden gelen bir tabur Çobanlar’a sevk edildi. Aziziye Müzaheret Takımı ile Bolvadin Süvari Müzaheret Takımı da eksikleri tamamlanmak üzere kolordu emrine verildi.

Tamamen dağılmış olan 23. Tümen'in komutanına da mümkün olduğu kadar er ve döküntülerini toplayarak Akşehir'e gitmesi emredildi.

Kastamonu Dolayları Komutanlığı emrindeki alay Çankırı'dan Ankara'ya hareket etti. Eskişehir-Afyon hattında demiryolu katarı bırakılmayarak, bütün katarların Çukurhisar-Eskişehir ve Eskişehir-Ankara hattına alınması emredildi. Fakat tam bu sırada, yeni bir tehlike baş göstermişti. Genelkurmay Başkanlığı yayınladığı bir genelgede, deniz ulaştırma işlerinde çok dikkatli olunmasını istiyor, Yunan donanmasının Türk kıyılarını abluka ederek Türk deniz ulaşımını engellemeye karar verdiğinin haber alındığını bildiriyordu. Oysaki o sırada para, silah, cephane, araç ve gereç olarak tek yardım Rusya'dan geliyor ve bu mühimmat Karadeniz'de Anadolu kıyılarına getirilerek cephelere ulaştırılıyordu. Ayrıca, Doğu Cephesi'nden Batı Cephesi'ne aktarılacak birlikler de Karadeniz'den gönderiliyordu. Nitekim son defa verilen bir emir gereğince, Doğu Cephesi Komutanlığı'ndan bir piyade alayı ile bir ya da iki dağ topu bataryası Batı Cephesi'ne gönderilecekti. 3. Tümen'den verilecek olan bu alayın birlikleri kıyı bölgelerindeydi ve hayvanlar dışındaki bütün eşya, malzeme, erat deniz yoluyla Akçakoca'ya gönderilecekti. Samsun ile Bafra arasındaki tabur ile Samsun'daki ikişer toplu iki kudretli dağ bataryası harekete hazır bekliyordu. Durum tehlikeliydi, fakat Karadeniz'in yurtsever ve fedakâr denizcileri, ufak tefek ve eski püskü gemiciklerden kurulu milli mücadele donanması ile korku nedir bilmeden, kahramanlıklarını destanlaştırarak görevlerine devam edeceklerdir.

1 Nisan 1921'de Kocaeli bölgesinde, Sakarya batısındaki Yunan topçusu sadece tedirgin etme ateşi yapıyordu. Herhangi bir ilerleme davranışı yoktu, Kocaeli Komutanlığı karargâhı, emir gereğince Çerkişli'ye gelmişti. Türk süvarileri Geyve ve Hendek'e ulaşmıştı, piyadeler yeni mevzilerine ilerliyorlardı.

Batı Cephesi'nin Sağ Kanat Grup Komutanlığı, Yunanlıların çekilme ihtimalini düşünerek gece her tarafta keşifler yaptırmış, aldığı sonuçları Batı Cephesi Komutanlığı'na bildirmiş, orası da, "Ordu, düşmanı, süvari kuvvetleriyle takip edecektir ve yeni bir mevzide tutunmasına engel olacaktır" demiş, bunun uygulanmasına ait emirler vermişti. Böylece sabahleyin Metristepe'ye gönderilen bir bölük, mevzileri boş bulup

yerleşmiş, sonra Hücum Taburu'nun öteki bölükleri ile tümen komutanı da tepeye gelmişti.

Anlaşıldığına göre 31 Mart akşamı bütün Yunan taarruzları durdurulmuş, Yunanlıların saldırı güçleri kırılmış, Yunan birlikleri her yanda, hatta bazen birbirinden habersiz, çekilmeye başlamıştı. Fakat Kanlısırt'ta hâlâ düşman birlikleri vardı. Hemen buraya taarruz edildi. Tepe bir iki kere el değiştirdi. Sonunda Yunanlılar, Kanlısırt'ta ve Balıkkaya'da kuvvetli artçılar bırakarak çekildiler.

Bu sırada, Batı Cephesi Komutanı da grup gözetleme yerine geldi. Stratejik önemi olan tepelere karşı yapılacak son taarruzun planını bildirdi. Akşamüzeri planlanan taarruz başladı. Cephe komutanı Metristepe'deydi. Kısa fakat şiddetli bir piyade ateş savaşından sonra hücuma geçildi ve Kanlısırt'taki Yunan mevzileri işgal edildi. Söğüt'e doğru kaçan düşmanın Efsun Alayı epeyce malzeme ve ölü bıraktı.

Bundan sonra taarruz Gündüzbey kuzeyindeki Balıkkaya'ya yöneltildi. Buradaki düşman birlikleri de Söğüt'e doğru çekildi ve Balıkkaya da işgal olundu. Bu sırada, Söğüt'ün de Türk süvarileri tarafından geri alındığı haberi geldi.

Akşam olmuş, hava kararmış ve 26/27 Mart 1921 gecesi Gündüzbey'de başlayan İkinci İnönü Savaşı, 1 Nisan 1921 akşamı aynı yerde, düşmanın büyük güçler yitirerek yenilip çekilmesi ve Türklerin başarısı ile sonuçlanmıştı. Metristepe'deki Batı Cephesi komutanı durumu Meclis'e şöyle bildirdi:

> Düşman binlerce ölü ile doldurduğu savaş alanını silahlarımıza bırakmıştır.
>
> Mustafa Kemal Paşa da şu cevabı verdi:
>
> Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü Meydan Savaşı'nda yüklendiğiniz görev kadar ağır bir görevi üzerine almış komutanlar çok azdır. Siz orada yalnız düşmanı değil ulusun ters talihini de yendiniz.

Batı Cephesi komutanı bu telgrafı teşekkürle karşıladı ve Mustafa Kemal Paşa'yı, "Kıyıcı kötülükler ve dayanılmaz baskılar dünyasının en alçakça saldırılarına karşı yalnız ve şaşkın kalan ulusumuzun maddi ve manevi

bütün gücünü ve yeteneklerini içindeki ateşle toplayan ve hareketlendiren Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa” diye niteledi. (Türk İstiklâl Harbi 2/3: 249-444; Nutuk: 580-581; T. D. Tan, Bursa Bölgesinde Yapılan Savaşlar: 36-37)

Ertesi gün Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanvekili Fevzi Paşa, İkinci İnönü Savaşı hakkında şu açıklamayı yaptı: “Bu savaş bizim de istediğimiz gibi İnönü mevziinde oldu. Yedi gün süren savaşlar sonunda, düşman tam yenilgiye uğratılarak kovuldu. Oysaki düşman, bu savaşı kendi lehine kesin bir sonuca bağlamaya çalışmış ve başkomutanları Papulas, Karaköy İstasyonu’na kadar gelmişti. Şimdi kaçmakta olan düşmanı uçaklarımız ve süvarilerimiz kovalamaktadırlar. Böylece, düşmanın büyük kısmının yok edilmesi ile savaşın birinci kısmı bitmiş, ikinci kısmı başlamıştır. Bu savaşta bütün milletin göstermiş olduğu büyük çarpışma ustalığı ve askere, özellikle yaralılara gösterdiği candan ilgi ve yardım övülmeye değer.”

Erzurum Mebusu Celâleddin Arif Bey, konuşmasında olayları şöyle bir derleyip toparladıktan sonra Fevzi Paşa’ya dönerek, “Paşa Hazretleri, sarsılmak bilmeyen inancınız, İslam dünyasını kurtaran şu büyük orduyu kurmuştur. Tarih, adınızı altın harflerle yazacaktır. Benim ve bütün arkadaşlarımın teşekkür ve tebriklerinin erlere kadar bütün orduya duyurulmasını rica ederim” dedi.

Fevzi Paşa — Ben, İstanbul’da Savunma Bakanı iken de memleketi kurtarmaya uğraştım. Fakat İstanbul’da dayanacak bir nokta yoktu. Bu milletin, bu memleketin, Anadolu’nun temiz çevresindeki fedakâr çocukları tarafından kurtarılacağı kanısı ile buraya geldim. Bugün yapılanlar bana ait olamaz. Milletin fedakâr, kahraman çocuklarına aittir. Bunun için Celâleddin Arif Bey’in teşekkürlerini ancak, olduğu gibi millete armağan etmek için kabul ettim.

Bolu Mebusu Yusuf İzzet Paşa — İnönü Savaşı, Osmanlı savaşlarının parlak bir örneğidir. Genelkurmayımız pek parlak bir strateji başarısı kazanmıştır. Bunu Fevzi Paşa’ya borçluyuz. Tabii bu başarı hem Genelkurmay’ın, hem de komutanların ve özellikle Mehmetçiğin direnme ve dayanmasının sonucudur... Son söz olarak açıklıyorum, memleketimizde dayanıklı bir ordu meydana getiren, politikada olduğu gibi askerlikte de

bize başarılar kazandıran Fevzi Paşa'ya, gelecekteki savaşlar için de duyduğum büyük güvenle gönül borcu teşekkürlerimi bildiririm.

Fevzi Paşa — Bu başarıyı kazanan, Güney Cephesi'ndeki en üst komutandan tek ere kadar hepsinin birden göstermiş oldukları ustaca ve fedakârlık dolu savaş hareketleri ile Batı Cephesi'ndekilerin göstermiş oldukları kahramanlıklar ve yararlıklardan ibarettir. Bu sebeple o güzel sözleri ben kendime alamam. Hepsinin onlara ait olduğunu Yüksek Kurulunuza arz ederim.

Mazhar Müfit (Hakkâri) — Birinci İnönü zaferinde Sayın Başkan Mustafa Kemal Paşa, büyük yurtsever Namık Kemal'in, "Yok mudur kurtaracak bahtı kara mâderini" mısraını, "Bulunur kurtaracak bahtı kara mâderini"ye çevirmişti. İşte, hançerini anavatana saplamak isteyen o düşmanın kafasına saplayan bulundu. Bunu yapan, İslam ordusudur. Anavatanın bahtı artık kara değildir. Bundan ötürü, ben bu mısraı, "Bulundu kurtaracak bahtı kara mâderini" şekline çevirdim.

Tunalı Hilmi Bey ile Kayseri Mebusu Âlim Efendi'nin konuşmalarından sonra bir de dua okunarak görüşmeler tamamlandı. Ve başkan, bu konuda bir önerge olduğunu söyleyerek okuttu. İstanbul Mebusu Neşet, Manisa Mebusu Avni, Yozgat Mebusu Ahmet, Bilecik Mebusu Ahmet Hamdi, Rize Mebusu Osman Nuri, Mersin Mebusu Yusuf Ziya beylerin imzalarını taşıyan önergede şöyle deniyordu: "Ulusal bağımsızlığımız ve kurtuluşumuzu sağlama yolunda özellikle bu kez görülen yurt hizmetlerinden ötürü Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa'nın rütbesinin bir derece yükseltilmesini teklif eyleriz."

Önerge oylanıp kabul edildi ve gereği yapılmak üzere Bakanlar Kurulu'na gönderildi. (Z.C., 2 Nisan 1921)

Ne var ki düşmanın savaş meydanını bırakıp çekilmesinin zafer için yeterli olmadığını, yenilen düşmanın rahatlıkla çekilmesine imkân verilmeyerek kovalanıp yok edilmesi gerekirken bunun yapılmadığını ileri sürenler oluyordu. Hatta düşman ordusu bile, Türklerin savaşlarda çok yorgun düştüğü için, kendisini kovalayamadığını dünyaya ilan etmişti. Gerçekten de, çekilen düşman, başlangıçta çok zayıf birliklerle kovalanıyordu. Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa'ya göre, bu bir taktikti. Düşman, kovalanmadığını sanarak çekilme hareketinde yavaş davranacak

ve bu sırada Türk kuvvetleri düşman birliklerinin gerilerine sarkabilecekti. Nitekim 3 Nisan'da Kocaeli Grubu birlikleri kuzeyden, Köprühisar cephesinde çekilmekte olan düşman tümenine taarruz ettikleri gibi, İnegöl hattına yan vermiş olan düşman kuvvetlerinin kanadına hücum edip bir sokak savaşı ile hepsini perişan ettiler. Düşman askerleri makineli tüfeklerini bile bırakarak kaçtılar. Aynı gün Köprühisar ve Yenişehir cephesine taarruz eden birlikler de o kesimdeki düşmanı yenilgiye uğrattılar. Ertesi günü Kocaçay'ı geçmekte olan bir düşman tümeni de önce yaya birlikler tarafından perişan edildi, sonra atlı birlikler tarafından dağıtılıp Bursa'ya atıldı. 5 Nisan'da düşman birliklerinin perişan haldeki artıkları toplanıp esir edildi. Kabaçınar-Menteşe hattında tutunmak isteyen düşman kuvvetleri Gemlik'e doğru geri atıldı. 6 Nisan'da güneyde ilerlemiş olan düşmanın kovalanmasına başlandı. 7 Nisan'da, şehrin tahribine imkân verilmeden Afyon'un batısına atılan düşman, askerlik şubesi binasına döktüğü gazyağını ve istasyona yerleştirdiği dinamitleri ateşleyemeden bozulup geriledi. 7/8 Nisan 1921 gecesi Afyon'a giren Türk Süvari birlikleri Afyon'u geri aldı. (Z.C., 13 Nisan 1921)

Bu savaşta bütün millet dişini tırnağına takarak çalışmıştı, ama özellikle yurtsever demiryolcuların büyük çabaları ve örnek fedakârlıkları tarihe geçecek bir değer kazandı. (Z.C., 7 Nisan 1921)

Yurdun her yanında büyük bir sevinç coşkunluğunun dalgaları vardı. Birçok yerden ve bu arada Zürih'teki Türk Öğrenci Derneği'nden ve o sırada Diyarbakır'da bulunan Şeyh Sünûsi'den (son Libya Kralı) kutlama telgrafları geldi ve bu telgrafların gelişi günlerce devam etti. Bafra ve Alaçam halkı, kendi aralarında 4000 kilo tütün toplayıp orduya armağan ettiler ve sigara yapılması için Samsun Reji Fabrikasına verdiler. Erzurumlu tüccar Nafiz Bey, İstanbul'da satın aldırdığı ikinci uçağı da Eskişehir'de orduya armağan etti. Uçak Ankara'ya gelip meclis üzerinde uçuş gösterileri yaptı ve Türk bayrağına benzeyen kurdeleye bağlı olarak attığı kâğıtlarla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni selamladı.

Diyarbakır Mebusu Kadri Ahmet Bey'in, İnönü Meydanı'na bir anıt dikilmesini isteyen önergesi Milli Savunma Komisyonu'na gönderildi. Kars'ta, Çarlık Rusya emperyalizminin sembolü olarak işgal sırasında Ruslarca dikilmiş ve şehri geri alan Türk ordusunca yıkılmış olan anıtın

bulunduğu yere "İnönü Meydanı" adı verildi. (Z.C., 4, 7, 9, 11, 13, 21 Nisan; 12, 14, 17, 30 Mayıs 1921)

Düşman işgalinden kurtulan yerlerin sevinci ise ötekilerden çok daha büyüktü. Adapazarı, Karamürsel ve İzmit'ten gelen sevinç ve teşekkür telgrafları bu coşkun duyguları yansıtıyordu. (Z.C., 27 Haziran ve 4 Temmuz 1921)

Fakat düşman çekildiği yerleri birer harabeye çevirmiş, Bilecik'i ve Söğüt'ü enkaz yığını haline getirmişti. Yalnız Yalova'da 913 kişi öldürülmüş, Adapazarı'nda 47 milyon liralık taşınır eşya, İzmit'te 25 milyon liralık taşınmaz eşya zararı vermiş, İznik'te elli bir gencin kızlığını bozmuş, Adapazarı'nda 300 kişinin ırzına tecavüz etmişti. (Z.C., 29 Aralık 1921)

Hükümet, İtilaf devletlerinin dışişleri bakanlarına birer nota vererek durumu bildirdi ve İtilaf devletleri başkanlarından durumun tespiti için uluslararası tarafsız bir kurulun gönderilmesini istedi. Bunun üzerine İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japon delegeleri İstanbul'a geldiler. Fakat Ankara Hükümeti, tarafsız olmamaları sebebiyle Japon temsilcisinden başkasının kabul edilemeyeceğini, tarafsız temsilcilerin gönderilmesini bildirdi. Ayrıca Yunanlıların, Türk uyruklu Hıristiyanları yani Rumları silahlandırıp kullanmaya devamlarına karşı Yunanlılardan alınan esirlerin öldürüleceğini haber verdi. Hükümetin bu görüşüne İtilaf devletleri itiraz edemediler. (Z.C., 30 Haziran 1921)

23 Nisan'ın Bayram Oluşu

Başkan (Birinci Başkanvekili Hasan Fehmi) — Hakkın, kıyıcı kötülüğü ve zorbalığı yenmesi sonucunu doğuran ve Doğu'nun politika tarihinde önemli bir devrimin öncüsü olan Yüksek Meclisiniz bugün yıllık toplantı dönemini tamamlamış bulunuyor. Bu nedenle, 23 Nisan'ın ulusal bayram olarak kabul edilmesi yolunda arkadaşlarca verilmiş iki önerge vardır, okunacaktır.

> I. Büyük Millet Meclisi Yüce Başkanlığı'na, Yüce ve kutlu ulusal tarihe başlangıç olan 23 Nisan gününün ulusal bayramlardan sayılmasındaki yerindelik ve zorunluluk Yüksek Kurulunuzca bilinmektedir. Meclisin ikinci çalışma yılının ilk günü olan bu yüce

günü ulusal anılarda sürdürüp yaşatmak için aşağıdaki kanunun ve bugün başka hiçbir madde görüşülmeyerek kabulünde herkesin oybirliği yaptığı bu esasın komisyonlara gitmesinden vazgeçilerek hemen bu oturumda ve ivedilikle kabulünü teklif ederiz:

Madde 1: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk açılış günü olan 23 Nisan ulusal bayramlardandır.

Madde 2: Kabulü gününden geçerli olan bu kanunun yürütülmesiyle Büyük Millet Meclisi görevlidir.

İmzalar: Manisa Mebusu Refik Şevket, Sinop mebusları Hakkı Hami ve Mehmet Şevket, Bitlis mebusları Arif ve Sadullah, Samsun Mebusu Mehmet, Genç Mebusu Fikri, Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit, Afyon Mebusu Mehmet Şükrü, Konya Mebusu Refik, Siverek Mebusu Mustafa Lütfü, Ergani Mebusu Mehmet Emin.

II. Büyük Millet Meclisi Yüce Başkanlığı'na, Yasama hakkımızın devamı ve bağımsızlığımız için Türk ulusunun mücadele eylediği büyük devrime rastlayan 23 Nisan 1920 günü, Büyük Millet Meclisi'nin kurularak milletin kaderine el koyduğu mutlu bir gün olduğundan milletin kalbinde ululaşması için sözü edilen günün resmi bayram günlerinden sayılan bir bayram günü olmasını teklif ederim.

İmza: İçel Mebusu Şevket

Kanun Teklifi: Yirmi Üç Nisan günü "ulusal bayram"dır.

Başkan — Şimdi okunan önergenin ivedilikle gündeme alınmasını kabul edenler el kaldırsın. İvedilik kararı ile gündemimize alındı. Söz isteyen varsa vereyim.

Vehbi Efendi (Konya) — Ulusal amacımızın elde edilmesinin başlangıcı sayılan bugün, gerçekten bizim ulusumuz için bir yüce gün olacaktır. ("Tanrı yapsın" sesleri) Fakat gerçek amacımıza ulaştığımız, düşmanlarımıza kuvvetimizi gösterip özellikle İzmir'e o kutlu bayrağımızı çektiğimiz günde ("O da başka bir gün" ve "Bursa'ya da" sesleri) İzmir'e vardıktan sonra hepsi onların içindedirler. Efendiler, bu gibi bayramlar milletin kalbinden doğar. Dış gösterilerle bayram olmaz. Ve gösterişlerle milletin manevi gücünü artırmak istersek, bu gelip geçici olur. İçinizde bir tane Hıristiyan yoktur. Ezan okunuyor da hiç dikkat etmiyoruz. Eğer ulusun

gücünü artırmak, inancını yükseltmek istersek milleti iman noktasından kalkındırmanın çaresine bakalım.

Yahya Galip (Kırşehir) — O başka.

Vehbi Efendi — Nasıl başka? Bu gibi gösterilere önem verilmez ve bu konuda yapılacak bir şey yoktur. Milletimiz ulusal amaca vardığı gün kalbinde gerçek bir bayram yaşatır. Her kişinin kalbinde o gün, bayramdır. Böyle kanun ne gerek.

Feyzi Efendi (Malatya) — Geçen yıl sekiz saatlik yerde savaşılıyordu. Biz burada üzüntü içinde oturuyorduk. Bu yıl askerlerimiz daha ileri gitmiştir. Kutsal günleri beğendirdiğimizi göstermezsek o günlerin değeri kalmaz.

Yahya Galip (Kırşehir) — Herkes düşüncesine göre söz söyler. Fakat Hoca Vehbi Efendi hiçbir vakit doğru düşünmüyor.

Müsaadenizle söyleyeceğim... (Gürültüler) Eğer bu millet sizin düşüncenizde olsaydı, bu meclis toplanamazdı. Bu öyle bir ulusal bayram ki, bunun üzerinde hiçbir bayram düşünülemez. Bugün o gündür ki, burada Yüksek Meclisiniz toplanmıştır. İşte, millet kurtuluş ve mutluluk belgesini o gün almıştır. Ve Tanrı isterse bu, sonsuzluğa dek sürecek, İzmir’i de alacağız. Onun için de bir gün yapacağız. Bursa’yı alacağız, onun için de bir gün yapacağız. Ne zararı vardır Hoca Efendi? Bununla beraber, iyice düşünmek gerekir. Evet, millet bugün mutludur. Siz, bir kanun yapıyorsunuz. Yapsanız da mutludur, yapmasanız da mutludur. Fakat yaparsanız ne olur? Hoca Efendi, bugünü gökteki melekler bile yüceltiyor. Siz niçin yüceltmek istemiyorsunuz? İnsaf, insaf. Sizi buraya gönderenler İngilizlerdi. Siz buraya kendiliğinizden gelmediniz. (Gürültüler)

Başkan — Yahya Galip Bey sözünüzü geri alınız.

Yahya Galip Bey — Bu bir gerçektir. Hoca Efendi buraya İngilizlerin aracılığı ile ve özel bir trenle gelmiştir.

Hamdi Namık — Ben de tanığım.

Tunalı Hilmi — Evet, İngilizler göndermiştir. (Şiddetli gürültüler)

Başkan — Sözünüzü geri alınız Yahya Galip Bey.

Yahya Galip — Öyle olsun, geri aldım. Daha var, milleti ıslah etmek için. (Patırtılar)

Başkan — Yahya Galip Bey konuya giriniz.

Yahya Galip — Ne patırtı yapıyorsunuz. Benim sözümü dinlemek zorundasınız. Ben kimseyi tahkir etmiyorum. Ne vakit bir “ulusal bayram” olur, memleketin sevinçli anları olur, bunun içine İslam ahlakını sokarlar. Biz de isteriz ki, İslam ahlakı tam olarak meydana çıksın. Eksik davranan varsa Müslümanlık yasalarınca yola getirilsin. Fakat her gün, her fırsattan yararlanarak, temcit pilavı gibi bunu söylemekten ne çıkar, ben anlamıyorum.

Ekonomi Bakanı Mahmut Celâl Bey de söz alarak, İzmir’in işgalindeki olayları İstanbul’daki milli mecliste de dile getirdiğini, fakat hem İngilizlerin sansürü, hem de yeter ilgiyi görmemesi yüzünden duyulmadığını, sonra İstanbul’un da işgale uğradığını, Papaz Fru (Rahip Robert Frew) adındaki bir casusun Padişah’ı avcunun içine aldığını, milletin bir kısmının dahi gelecekten ümidini kestiğini, fakat kesmeyenlerin bütün dünyaya karşı esirliği kabullenmeyeceklerini bağırdığını, bunların bütün İslam dünyasının bağımsızlığa kavuşacaklarına inanmış bulunduklarını anlattı ve “Bugün bütün İslamlar için büyük bir gün değil midir? (Hay hay sesleri) O halde bugünün kendine yaraşan yerini yüceltmek hakkında daha çok söylemeyeceğim.” (“Bravo Celâl Bey” sesleri)

Ali Şükrü Bey (Trabzon) — Duygularınız gergin olduğu için, rica ederim, beni sükûnetle dinleyeceksiniz. Bugünün bir ulusal bayram olmasını isteyen arkadaşlarımızın düşüncelerini ve bugünün büyüklüğünü hepimiz tasdik ederiz. Yalnız sanırım ki herkesin ve hiç olmazsa bir çatının altında bulunan ve aynı amaca doğru yürüyen kimselerin değerinde birleştiği bir gün bayram olur. Hatta bütün milletin değerlendirip onayladığı bir gün bayram olur. Bugünün değeri yoktur, demek istemiyorum. Bunun değeri çoktur. Bugünün değeri çok büyük ve yücedir. Fakat biz buraya toplandık ve sanırım ki, daha kutsal savaşımızın başındayız. Boynumuza takılmak istenen tutsaklık halkasını atmak istiyoruz. Ve atacağız. Fakat bugün mü, yarın mı, bir yıl sonra mı, onu Tanrı bilir.

Sonra buraya toplanan bizlerin yapacağı pek çok işler vardır. İşi bütün millet yaptığı halde o başarı doğrudan doğruya bize mi aittir? Mesela bir ordunun başarısı bir komutana mı ait olacaktır? Meclis kendi kendine, “ben şu işi yaptım, 23 Nisan’da burada toplandığım için bugünü bayram yapıyorum, bugün siz de bayram yapın” demek uygun değildir, sanıyorum.

Feyzi Efendi — Çok yanlış söylüyorsunuz.

Ali Şükrü — Benim düşüncelerim yanlışsa gelir söylersiniz. Efendiler bunu, millet esirlikten kurtulup İstanbul’a kavuştuğu gün, Edirne’sine, İzmir’ine kavuştuğu, Bursa’sına kavuştuğu zaman kendisi yapacaktır. Bizi bu zaferlere, bu başarılara kavuşturan, 23 Nisan’da şurada toplayan millettir. Bunu millet yapacaktır. Millet değer bilir. Kendimizin bunu istememiz doğru değildir. Sonra önümüzde çok tehlikeli, ama ümitsiz olmayan yollar vardır. Ve bu yolları Tanrı yürütsün, yürüyeceğiz ve geçeceğiz. Fakat rica ederim, duygularla uğraşmayalım. Duygusal gösterilerle vakit geçirmeyelim. Yapacağımız işler pek çoktur. Henüz bütçelerimizi onaylamadık. Bu yüzden mühendisler, kondüktörler maaş alıyor, fakat iş göremiyorlar. Biz burada bütçeyi yaparak onlara iş gördürelim. Hepimizin görevi budur. Bunu, son amacın elde edileceği güne bırakalım. Millet, kendi kendine bizi ve kutsal amacına ulaştıran burada toplandığımız günü yüceltsin ve şenlik yapsın.

Muhiddin Baha Bey (Bursa) — 22 Nisan ile 23 Nisan arasındaki ayrılığı düşünmek, bugünün bir ulusal bayram günü olup olmadığı hakkında kesin karar vermek için iyi bir vesile olmuştur. 22 Nisan’da, bize hainlik, yüksek halifelik ve sultanlık makamına sarkıntılık etmiş bir adam ve onun yardakçıları vardı. Millet başsızdı. Milleti kurtarmak için öne atılan, ortaya çıkan kimselere, kahramanlara isyancı, mevki kapmak için ortaya atılmış adamlar diyorlardı. Milletin resmen tanınmış bir hükümeti yoktu. Herkes bu işin ne olacağını düşünüyor, ağlıyor, birbirleriyle dertleşiyordu. Kim gelip de bu milleti kurtaracak diye için için ağlıyordu. 23 Nisan’da millet, vekillerini gönderdi. Vekiller burada toplanarak milletin duygularına, düşüncelerine tercüman oldular. Hiçbir zaman milletin tümü hakkında söz söyleyemeyen millet, 23 Nisan’da burada ilk sözünü söyledi. Ve bu milli davaya atıldı, yapacağı şeyleri anlattı ve bir yıldan beri de bunları yaptı. Yoktan bir ordu çıkardı. Dağılan ulusu bir araya topladı. Halifeyi yalnız bıraktı. Müslüman dünyasını ve halkını buraya bağladı. Bir Müslüman

hükümeti, elçisini buraya gönderdi. (Alkışlar) Bütün İslam dünyasının ümitleri ve istekleri bu meclise ve anavatana bağlandı. Bundan ötürü, yalnız Türklerin, yalnız Anadolu'nun değil, bütün İslam dünyasının hayatını, geleceğini kurtaracak bir milletin temellerini 23 Nisan'da attı. (Bravo sesleri ve alkışlar) Bu bir yıl bizim değil, bizi buraya gönderenlerin övünülecek halidir. Bugünü "ulusal bayram" yapmakla şerefini kendimize ayırmıyoruz. Biz ne yaptık? Yapan millettir. Biz vekillik görevimizi gereği gibi yaparak milletin önüne çıkar da utanç duymazsak bizim için övünülecek hal budur. Bugünü ulusal bayram yapmak şerefi millete aittir. Hiçbir zaman bir mebusun bu kürsüden, sonumuzun ne olacağını daha bilmiyoruz, dediğini işitmek istemezdim. Biliyoruz, sonumuz zaferdir. Ya zafer, ya ölümdür. Fakat ölmeyeceğiz, ölmeyeceğimizi ispatladık ve daha da ispatlayacağız. Yoktan ordular çıkardınız. Tırnaklarıyla silahlar yapan işçilerimiz var. Sanatçısı, fabrikaları olmayan bu memlekette, fabrikalar varmış gibi olağanüstü eserler meydana getirildi. Ant içtiniz efendiler, zafere kavuşacaksınız. Bundan ötürü bu ulusal bayramı üç yıl sonraya ertelemek gerekmez. Bugünden itibaren dünyaya ilan edeceksiniz. 23 Nisan günü, bu milletin, özgür ve bağımsız Anadolu'nun, dünyanın sonuna kadar sürecek olan bir ulusal bayram günüdür.

Müfit Efendi (Kırşehir) — İki gün önce Afgan elçisi Sultan Ahmet Han'ı karşılamak için gitmiştim. Bana demişti ki, elli yedi gündür 23 Nisan'a yetişmek için geliyorum. Tanrı bana bunu başarttığı için sevinçliyim ve Müslüman Afgan halkı da sevinçlidir, bu millet yaşayacaktır, diyor. Bugünü, "Ulusal İslam Bayramı" olarak kutlamalı ve her bayramdan daha saygıdeğer olarak kabul etmeliyiz. (Şiddetli alkışlar)

Refik Şevket Bey (Manisa) — Bizler, bu önergeyi verenler, teklifimizin oybirliği ile kabul edileceğinden ümitliyiz. Aramızda bunu kabul etmeyen kimse yok. Yalnız, başarıya ulaşalım, amacımıza varalım, ondan sonra, deniyor. Ulusal amacın sınırı yoktur. ("Doğru" sesleri) Her kim ulusal amacı sınırlarsa onun bilgisi çok eksiktir. Bugünkü amaçlarımıza ulaşırsak bu sınırda kalacak mıyız? Amacımızda sonsuzluk vardır. Ulusal amacımızı elde etmek için attığımız adımın şerefine saygı olarak bunu bir kutsal tarihle belirtmekle yükümlüyüz. Mesele bundan ibarettir. Üç gün sonra yeni zaferler karşısında yeni bayramlar yapmamızı kim engelleyecek? Yüksek Kurulunuzdan bu teklifimizin oybirliği ile kabulünü rica ederim.

Refik Bey (Konya) — Düzgün bir tarihe, parlak bir hayata sahip olan milletimiz hakkında düşmanların bir kanısı vardır. Onlar diyorlar ki, Türk milleti bağımsızlığa layık değildir. 23 Nisan gününden önce düşmanlarımızın bizim hakkımızda durmadan söyledikleri bu sözü işte bu çok büyük güne varmakla yalanlıyoruz. Bu da 23 Nisan toplantısının bereketli sonucudur.

Başkan — Görüşmeleri yeterli görenler el kaldırsın. Görüşme yeterli görüldü.

23 Nisan'ın Ulusal Bayram Sayılmasına Dair Kanun.

> Madde 1: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk açılış günü olan 23 Nisan ayâd-i milliyyedendir (ulusal bayramlardandır).

Tunalı Hilmi — Milli Bayram densin, Türkçe olsun.

Başkan — Oylarınıza sunuyorum.

Abdülkadir Kemali — Milli Bayram olsun.

Başkan — Milli Bayram şeklinde düzeltme isteniyor. Maddeyi, ayâd-i milliyyedendir yerine Milli Bayramlardandır şeklinde kabul edenler el kaldırsın. Kabul edildi.

> Madde 2: Kabulü günü geçerli olan bu kanunu yürütmekle Büyük Millet Meclisi görevlidir.

Başkan — Kabul edenler el kaldırsın. Kabul edildi. Şimdi kabul ettiğiniz kanun gereğince, Pazartesi günü toplanmak üzere birleşimi kapıyorum. (Z.C., 23 Ocak 1921; Kanun: 112)

Aslıhanlar ve Dumlupınar Savaşları

7/8 Nisan 1921 gecesi 12. Kolordu'nun Afyon'u geri alması üzerine, 12. Kolordu Karargâhı 8 Nisan sabahı Afyon'a gelmiş, Yunanlılar da asıl kuvvetleriyle Dumlupınar'a doğru çekilmeye başlamışlardı. Güney Cephesi Komutanlığı, Altıntaş kesiminde toplanmakta olan kuvvetlerin tamamlanmasını beklemeden Dumlupınar istikametinde taarruz emri verdi.

Taarruz ve çarpışma bütün gün ve gece sürdü. Düşman birlikleri bazı tepelerden çekildi ve buraları Türk kuvvetlerinin eline geçti. İki tümen de

Kütahya'dan cepheye gönderildi. Yapılan taarruzlar karşısında akşama kadar dayanan Yunan kuvvetleri Aslıhan'a çekilerek tümenin biri Ayvalı, ötekisi Güneyköy kesimlerinde toplandılar, takviye aldılar.

Çivril kesiminde yapılan taarruz üzerine, Dumlupınar-Uşak istikametinden çekilen düşmanın yan ve gerilerine hücum eden Sandıklı'daki Silifke Müzaheret Süvari birliği ile Konya Müzaheret Süvarileri Şalcı'ya yollandı.

8/9 Nisan gecesi Afyon'dan batıya ilerlemekte olan 12. Kolordu ile Kuzey Grubu arasında bağlantı kuruldu. 10 Nisan sabahı Yunan mevzilerine taarruza geçildi. Sonra da Yunanlılar taarruza geçtiler. Karşılıklı hücumlar ve çarpışmalar oldu.

11 Nisan'da Dumlupınar kesimindeki durgunluk devam etti. Süvari tümenleri Uşak kesiminde düşmanla savaşa tutuştular. Akşam olunca da geri çekildiler.

Güney Cephesi Karargâhı Genişler'e gitti. İki Yunan tümeni Dumlupınar ve Banaz kesiminde toplanmışlardı. Kızılcaköy-Kadımezarı-Dedeçalı hattında yerleşmeye çalışan Yunan kuvvetlerine de devamlı şekilde Uşak'tan yardımcı kuvvet geliyordu.

Sandıklı kesimindeki bir müfreze İslamköy'deki Yunan birliğine baskın yaparak dağıtmıştı. Çivril kesiminde Işıklı tepelerini işgale başlayan Türk müfrezesi, üstün durumdaki Yunan birlikleri karşısında savaşarak Yuvaköyü'ne çekilmişti. Denizli kesiminde keşif faaliyeti olmuş, Yörük Ali Efe ile 200 kişilik bir Milli Kuvvet Menderes'in kuzeyine geçmişti.

12 Nisan'da, Dumlupınar'ın kuzey kesimindeki Yunanlılarda bir faaliyet görülmedi. Takip hareketine devam eden Türk birlikleri Çalışlar batısında Yunanlılarca dipçik ve işkencelerle öldürülmüş insanların cesetlerini buldular. Yunanlılar her yandan Dumlupınar'a çekiliyorlardı. Beş gün süren ve Aslıhanlar Savaşı diye anılan çarpışmalar, düşmanın yenilgisiyle sonuçlanmış kabul edildi ve Cephe Komutanı Refet Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile Fevzi Paşa tarafından tebrik edildi.

Fakat Refet Paşa, düşmanı durmadan kovalamak kararındaydı. Bu sebeple emrindeki birlikleri 13 Nisan günü de ileri harekâta devam ettirdi. Yunanlılar Dumlupınar mevzilerini güçlendiriyorlardı. Türk birlikleri,

şiddetli ateşe rağmen Yunan mevzilerine 400-500 metreye kadar sokulmuşlardı. Çivril'de yoklama temasları yapılıyordu. Sandıklı müfrezesi baskınlarını sürdürüyordu.

14 Nisan'da, Aslıhanlar Savaşı'ndan sonra Dumlupınar'a doğru çekilen Yunanlıların yeni bir savaşa hazırlandıkları, bunun için de Türklerin ilerlemesini durdurmaya ya da geciktirmeye çalıştıkları anlaşılıyordu. Bütün cephede yapılan taarruzlardan bir sonuç alınamadı.

15 Nisan sabahında, Güney Cephesi birlikleri şu kesimlere intikal etmiş bulunuyordu: 8. Tümen Karaağaç kesiminde, 4. Tümen Eydemir sırtlarında, 11. Tümen Genişler ile Çal arasındaki şose çevresindeydi. 1. ve 2. Süvari tümenleri, Ören-Şeyhler kesiminde yürüyüşteydiler. Genelkurmay Başkanlığı'nın sorusu üzerine, Güney Cephesi Komutanı durumu şöyle anlatıyordu:

> Cephemizden çekilen Yunanlılar, Dumlupınar savunma hattının kanatlarındaki ve birbiri gerisindeki sarp dağlara kuvvetli bir surette yerleşerek dayanmaktaydı. Kanatlardaki bu hâkim noktalar el değiştirmedikçe boğazdan ilerlenmesi mümkün olmayacağından düşman mevziinin sol kanadındaki mukavemeti kırmak zorundayım. Çok dik ve sarp, ormanlık olan Murat Dağları'nın güney yamaçları üzerindeki hâkim noktalar üç yandan çevrildiği halde iki tümenle yapılan taarruzlar başarısızlığa uğradı. Yamaçlar dik olduğu için piyade tırmanamıyor, düşman ise el bombalarını çok kolaylıkla aşağıya doğru fırlatıyordu. Fundalıklar içindeki Yunan piyadelerinin ve çoğunlukla otomatiklerin nerelerde bulunduğunu görmek de mümkün olamıyordu. Düşman elindeki birçok tepelerden ise mevzilerimizin içi ve gerileri görünüyor, bütün harekât bu gözetleme ve ateş altında yapılıyordu.
>
> Birliklerimizin genel durumuna gelince; 12. Kolordu'yu bir savaş için hesaba katmamak gerekiyordu. Bir Yunan taburu, 41. Tümen'i atmaya ve dağıtmaya yetti. Güney Cephesi'nin asıl kuvvetleri de ormanlık ve dağlık bir bölgede düşmana tamamen bağlanmış bir halde kalmış, sık ormanlar içerisinde elden çıkmaya başlamıştı. Birbiri ardı sıra süregelen savaşlara girip çıkan ve çok yorgun bulunan birlikler düşmanla bu mevzide uzun süre temasta kalamayacak bir durumdaydı. Kaçma olayları da başlamıştı.

> Düşman ise cephesini zayıf tutarak bütün yedek güçlerini kanatlara yığmakta ve geriden devamlı olarak pekiştirme birlikleri almaktaydı. Bu düşman hareketindeki amaç, Türkleri elverişsiz kurallar içinde, daima kendilerine taarruza zorlayarak uğraştırmak ve sarmaktı. Aslında, düşmanın bu dağlar üzerinde inatla durmasında özel bir anlam aramak gerekiyordu. Bu şartlar içinde ileride kuvvetli birlikler bırakılmasında bir fayda görmediğim için, cephede düşmanla teması muhafaza etmek üzere keşif kolları bıraktım.

15 Nisan günü durum buydu. Genelkurmay Başkanlığı Aslıhanlar ve Dumlupınar savaşlarında zayıf düşen tümenlerin bir an önce yeniden düzenlenmesi ve yeniden alacakları görevler için kuvvet ve moralce takviyesi için gerekli hazırlıklara başlanmasını emretti. Böylece, Yunan kuvvetlerinin Türk kuvvetlerini oyalayıp yıpratması şeklinde cereyan etmiş olan Aslıhanlar ve Dumlupınar savaşları, üstünlük Yunanlılarda kalmak üzere sona ermişti. (Türk İstiklâl Harbi 2/3: 534-574; İ. Hakkı Tümerdem, Türkiye İstiklâl Harbi: 83-85)

Aynı günlerde öteki cephelerdeki duruma gelince; Kocaeli bölgesindeki milli müfrezeler, Körfez'in doğusundaki Karaçalı'da bulunan Yunan siperlerini ve Yuvacık, Yeniköy, Döngel, Çengiler, Ortaköy, Yenice köylerini işgal etmiş ve buralardaki çeteleri kaçırtmışlar, Bahçecik bucağını kuşatmışlardı. Bu sırada bir Yunan zırhlısı ile bir Yunan torpidosu milli müfrezeleri top ateşine tutmuş, Yunan kara kuvvetleri bu ateşin himayesinde saldırıya geçmişse de bu saldırı da püskürtülmüştü. Doğu Cephesi'nden deniz yoluyla gönderilen birlikler de Akçakoca'ya çıkmaya başlamışlardı ve Düzce yolundan Hendek'e gönderiliyorlardı. Orhaneli bölgesi, ulaştırma kolları kurmada yoğun bir çaba içindeydi ve bu çaba yurtsever bölge halkının eşsiz fedakârlığı ile hızlı bir gelişme gösteriyordu. Atlı, katırlı, öküzlü ulaştırma kolları kurulmuştu ki, kendi araçlarıyla gelip bu kolları kuranlar genellikle 10-15 yaşındaki çocuklar ile 60-70 yaşındaki ihtiyarlardı. İznik bölgesindeki müfrezeler ise Pazarköy ve Yalova'yı işgal etmişler, Yunanlılar Kandıra'daki askerlerini çekip buraları Rum çetelerine bırakmışlardı. (Türk İstiklâl Harbi 2/3: 574-586)

Tam bu sıralarda Doğu'dan da ürkütücü haberler geldi. Moskova'da Türk-Rus Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nı imzalamış olan delegelerden Dr.

Rıza Nur Bey, Tiflis'ten gönderdiği 22 Nisan 1921 tarihli raporunda; yapılmış olan dostluk antlaşmasına rağmen, görüşmeler sırasında da açıkça ortaya çıkmış olduğu üzere, Rusların komünizmi Türkiye'ye sokmak için imkânlar aradıklarını, esasen Rusların komünizmi sade Türkiye'ye değil, bütün dünyaya yaymak istediklerini ve bunu kesin amaç edindiklerini, İran ve Türkiye'deki çabalarının tepki yaratması sebebiyle milliyetçiliğe taraftar göründüklerini, fakat bunun samimi olmadığını, fırsatını bulur bulmaz komünizmi Türkiye'ye sokacaklarını, bugünkü Rusya'nın da eski Rusya'nın tıpkısı olduğunu, Bolşevikliği bir maske gibi kullanarak komünizm yoluyla her yeri kendilerine bağlamaya çalıştıklarını, özellikle İslam dünyasının başında bulunan Türkiye'yi hedef aldıklarını bildiriyordu. Türk-Rus Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nı imzalayanlardan öteki delege Ali Fuat Paşa da 7 Haziran 1921 tarihli raporu ile aynı görüşü destekledi. Bu haberler Ankara'da büyük kuşku yarattı.

Ve Mustafa Kemal Paşa, Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya bir telgraf çekerek, şimdiye kadar emperyalist ve kapitalist hükümetlere düşman olan Bolşeviklerin bu siyaseti değiştirerek ve özellikle İngilizlerle anlaşarak Kafkasya yönünden Türkiye'ye hücum etmeleri ihtimali bulunduğunu, bu sebeple Doğu Ordusu'nun olağanüstü bir dikkatle tetikte ve hazır olması gerektiğini, gereğinin ona göre yapılarak bu konudaki düşüncesinin bildirilmesini rica etti. (K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz: 957, 972, 973)

O günlerde Şehzade Faruk Efendi'nin Anadolu'ya geçmek isteyişi de ayrı bir kuşku sebebi olmuştu. Haziran 1920 başında İnebolu'ya gelen Altay vapurundan karaya çıkarak Anadolu'ya geçen üç subaydan biri Üsteğmen İzzet [General Aksalur], biri Üsteğmen Zeki [General Erkmen], biri de Yüzbaşı Yümni [Bilecik Mebusu General Üresin] idi. Yüzbaşı Yümni Bey Veliaht Mecit Efendi'nin eski yaveriydi. Mustafa Kemal Paşa bir mektupla Yümni Bey'i İstanbul'a göndererek Halife ilan edilmek üzere Abdülmecit Efendi'nin Anadolu'ya geçmesini, Ankara'ya gelmesini istemişti. Yümni Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın mektubu ile Antalya Mebusu Hamdullah Suphi ve Aydın Mebusu Cami Beylerin verdikleri mektupları da alarak Temmuz 1920'de İstanbul'a gidip Veliaht Abdülmecit Efendi ile görüşmüştü. Bu görüşmede Şehzade Ömer Faruk Efendi de hazır bulunmuş, Abdülmecit Efendi teklife cevap verebilmek için iki gün müsaade istemiş, sonra tereddüt ve endişe içinde beklemeyi tercih ettiğini bildirmiş, Yümni

Bey de geriye dönmüştü. Şimdi ise Şehzade Faruk Efendi Anadolu'ya geliyordu. Veliaht Abdülmecit Efendi'nin oğlu olan Şehzade Faruk Efendi tahminen 27 Mayıs 1921'de, İstanbul'daki Kuva-yı Milliyeciler'in verdikleri, Anadolu'ya geçecek hizmetli subaylara mahsus belge ile ve Şile'ye kadar bindiği gemide gizlenerek, İnebolu'ya gelmişti. Amacı Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek ve babası Veliaht Mecit Efendi'nin de Anadolu harekâtına katılmak istediğini bildirmekti. Albay Asım Bey [General Gündüz] ile aynı vapurda gelen Şehzade Faruk Efendi İnebolu'da gösterilerle karşılandı, fakat Mustafa Kemal Paşa'dan izin çıkmadığı için geri döndü. (N. Peker, İstiklâl Savaşı: 332, 333, 211, 212; Yakın Tarihimiz: 23)

Meclisteki Gruplaşmalar

Batı’daki savaşların karışık bir duruma girdiği, Doğu’daki büyük komşudan kuşkulu haberler geldiği sırada iç politik durum da pek iyi değildi. Özellikle 20 Ocak 1921’de kabul edilmiş olan ve birinci maddesinde “Hâkimiyet kayıtsız ve şartsız milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil yönetmesi esasına dayanır” diyen, öteki maddelerinin hiçbirinde de “Sultanlık ve Halifelik”ten söz etmeyen 85 sayılı Anayasa, mebuslar arasında türlü anlamlarda yorumlanmış ve meclisteki ilk ciddi düşünce ayrılığı doğmuştu. Meclis içinde Tesanüd (Dayanışma) Grubu, İstiklal (Bağımsızlık) Grubu, Islahat (Düzeltme) Grubu, Halk Zümresi (Sol eğilimliler), Müdafaa-i Hukuk Zümresi (Kuva-yı Milliyeciler) gibi adlar taşıyan hiziplerin varlığından söz ediliyordu. İstiklal Grubu gençlerin, yeni düşüncelilerin, ilericilerin, Mustafa Kemal Paşa’nın hizbi sayılıyordu. (Nutuk: 593; D. Arıkoğlu, Hatıralarım: 223)

Meclis içindeki görüş ayrılıkları, Meclis dışına çıkarak halk toplulukları arasında da yayılmaya başlamış, 85 sayılı Anayasa’yı “Sultanlık ve Halifelik”i kaldırmaya, hatta komünizmi yerleştirmeye, diktatörlüğü benimsemeye doğru bir gidiş gibi kabullenenler olmuştu. Bu anlayışın yarattığı kuşku ise özellikle sınır bölgesi şehirlerde, tarih boyunca Rus saldırısına uğramış Erzurum ile Trabzon’da kendini gösterdi. Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yöneticiliğinden istifa etmiş olanlar, eski başkan ve eski mebus Hoca Raif Efendi’nin öncülüğünde Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk adlı yeni bir cemiyet kurdular. 85 sayılı Anayasa ile geleceği sanılan ve gelmesinden korkulan komünizme karşı savunmayı amaç edindiler ve bunu cemiyetin tüzüğünde de belirttiler. Sivas Kongresi kararlarının çalışmalarında esas alınacağını açıkladılar. (K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz: 977)

Olayı duyan Mustafa Kemal Paşa, hemen Kâzım Karabekir Paşa’ya bir telgraf çekerek, 85 sayılı Anayasa’nın devlet düzenine herhangi bir değişiklik getirmediğini bildirdi ve Erzurumluların bu yeni teşebbüsten vazgeçmelerini istedi. Bir yandan da Müdafaa-i Hukuk teşkilatını kendi yönetiminde el altına almanın yollarını aramaya başlamıştı. Bunun için, güvendiği mebuslarla toplantı ve görüşmeler yaptı. İstediği mebusları, tek tek ya da toplu halde, o sırada Devlet Başkanlığı Konağı gibi kullanılan şimdiki Valilik Konağına çağırıyor, görüşüyor, memleket çapındaki birlik

ve beraberliği sağlayabilmek için önce kendi aralarında birlik olmanın, bunun için de mecliste bir "grup" kurmanın gerektiğini anlatıyordu. Mustafa Kemal Paşa, son Osmanlı Meclis-i Mebusânı'nda kurdurmak isteyip de kurduramamış olduğu Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu, şimdi Büyük Millet Meclisi'nde kurabilmek niyetinde idi. (D. Arıkoğlu, Hatıralarım: 225)

Toplantılar olumlu sonuç verdi ve 10 Mayıs 1921 tarihli son özel toplantıda kesin karara varılarak meclis içinde bir Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulması kararlaştırıldı; bir esas madde ile bir de içtüzük yapıldı (Ek: 7). O sırada Malta'dan dönmüş bulunan ilk Kuva-yı Milliyecilerden Sivas Mebusu Kara Vasıf Bey'in de içinde bulunduğu bir yönetim kurulu seçildi, Mustafa Kemal Paşa da bu grubun başkanı oldu.

Grubun amacını gösteren esas madde şöyleydi:

> Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun ilkesi bugünkü mücadelenin başından beri Erzurum ve Sivas Kongrelerinde belirtilen ve son Osmanlı Meclis-i Mebusânı ile Büyük Millet Meclisi'nde de kabul edilip pekiştirilen ulusal isteklerin özeti bulunan Ulusal Ant (Misak-ı Milli) esaslarına göre ülkenin bütünlüğünü ve ulusun bağımsızlığını sağlayacak barış ve esenliği meydana getirmektir. Grup, bu kutsal amacı elde etmek için milletin bütün maddi ve manevi gücünü gereken hedeflere yöneltecek ve kullanacak ve ülkenin resmi ve özel bütün kuruluşlarını bu ulusal amaca yardımcı kılmaya çalışacaktır. Grup, bu ulusal amacı elde etmeye çalışmakla beraber, devlet ve millet kuruluşlarını da anayasaya göre peyderpey tespit etmeye ve hazırlamaya çalışacaktır.

Görülüyor ki Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu ile Erzurum'da kurulan Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin esasta ve amaçta bir ayrılıkları yoktu. Ayrılığı ve ürküntüyü yaratan husus, Müdafaa-i Hukuk Grubu'na ait esas maddenin son fıkrasındaki hükümden çıkıyordu. Bu hüküm fıkrasında "Grup, devlet ve millet kuruluşlarını anayasaya göre tespit etmeye ve hazırlamaya çalışacaktır" deniyordu. Sözü edilen Anayasa'da ise, "Sultanlık ve Halifelik" hakkında hiçbir hüküm yoktu. O

halde yeni bir devlet düzenine gidilecekti. Bu devlet düzeni ne olacaktı? Kuşkunun sebebi buydu.

Ve Mustafa Kemal Paşa, bu yönelişte güçlenmek için kendi düşüncesinde olan mebusları bir araya toplamış, bir grup haline getirmiş ve Kâzım Karabekir Paşa'nın, tarafsız kalması hususundaki ısrarlı isteklerine rağmen grubun başkanı olmuş, grubun kuruluşunu bir yazı ile meclis başkanına bildirmişti. Böylece, Büyük Millet Meclisi'ndeki ilk grup Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adı ile kurulmuş oldu. İlk kurulan grup olduğu için de, daha çok, 'Birinci Grup' diye anıldı. 23 Mayıs 1921 tarihli bir genelge ile yurdun her yanına duyuruldu. (K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz: 977)

Durum bu olunca, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de, tüm ulusu içine alan bir ulusal dernek olmaktan çıkıyor, Meclis'teki Birinci Grup'un siyasi partisi durumuna giriyordu. Nitekim grup içtüzüğünün dördüncü maddesi bu kanıyı pekiştiriyordu. Bu maddeye göre, meclisteki grubun yönetim kurulu, bütün yurttaki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin de yönetim merkezi oluyordu. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, bütün milli mücadelecileri içine alan bir kuruluş olma niteliğini yitiriyor, sadece Mustafa Kemal Paşa'nın kabul ettiği mebusların topluluğu oluyordu. Çünkü istenenler gruba alınıyor, istenmeyen alınmıyor ve niçin alınmadıkları açıklanmadığı için de, grubun dışında kalan mebuslar milli mücadeleye karşıymış gibi bir duruma düşüyorlardı. Oysaki böyle bir esas yoktu ve mesela Yunus Nadi Bey, İttihatçı olduğu gerekçesiyle alınmamıştı. (D. Arıkoğlu, Hatıralarım: 226) Buna karşılık, Trabzon mebuslarından yerli olmayan Hamdi Bey [Nebizade] alınmıştı da yerli olan Ali Şükrü Bey alınmamıştı. Gruba alınmayanların içine düştükleri bu zor ve şüpheli durum onları çok üzdü. Böyle bir grubun kurulduğunu ancak gazeteden öğrenebilen Erzurum Mebusu Hüseyin Avni [Ulaş] Bey, konuyu meclis kürsüsünde dile getirerek şöyle dedi:

— Bu grubun ilkesi, yediden yetmişe herkesin ilkesidir. Bütün millet bu grubun içindedir. Ben de ayrı değilim. Ben de sizdenim. Ayrılık doğru değildir. Anadolu'da, yarın, "Mecliste bu amaca aykırı kimseler varmış" diye bir düşünce doğar. Birlik zedelenir. Mecliste bu amaca karşı kimse yoktur. Grubun programı, milletin programıdır. Ben de bu gruptanım ve bu grubun temeliyim. Beni dışarıda bırakmak doğru bir şey değildir. Rica

ediyorum ki, grubun programını Meclis Genel Kuruluna getiriniz de hepimiz kabul edelim. Dünya bilsin ki, mecliste buna karşı kimse yoktur. İşte ben bunu ilan ediyorum. Benim için bu, esaslı bir görevdir.

Birinci Grup üyelerinden Kütahya Mebusu Ragıp [Soysal], Kırşehir Mebusu Yahya Galip [Kargı], Bursa Mebusu Operatör Emin [Erkul], Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Beylerin atakları ve sataşmaları arasında sözlerini bitiren Hüseyin Avni Bey'den sonra söz alan Birinci Grup kurucularından Edirne Mebusu Şeref [Kaltakkıran] Bey mümkün olduğu kadar yatıştırıcı, ortalama bir konuşma yaptı. Bazı mebusların çağırılmamış olmalarının yanlışlıktan ileri geldiğini söyledi, bağışlanmalarını diledi, grubun bütün mebuslara açık olduğunu bildirdi.

Bu, boşuna bir çabaydı. Çünkü Müdafaa-i Hukuk Grubu, bütün mebuslar içinde bulunsun diye değil, istenmeyenler içinde bulunmasın diye kurulmuştu. Nitekim Hüseyin Avni Bey, gruba girmesi istenmeyenlerden olduğu için, grup üyesi olan Meclis Başkanvekili Hasan Fehmi [Ataç] Bey, "bu iş bir özel iştir" diyerek konuyu kapatıp gündeme geçti. [Z.C., 16 Mayıs 1921)

Böylece, Büyük Millet Meclisi'nde ilk gerçek ve toplu ayrılık başlamış oldu. Bir yanda esas maddesi, içtüzüğü ve arkasında bütün bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkilatı ile mecliste grubu olan mebuslar, öte yanda bu gruba alınmayan ya da girmeyen grupsuz, teşkilatsız mebuslar vardı. Her fırsatta bu karşılıklı mebuslar tartışıyorlardı. Ve o sırada cephe olayları gibi, iç ilişkiler gibi, dış ilişkiler de iyi durumda olmadığından sık sık tartışma sebepleri doğuyordu.

Türk Delegeler Kurulu Başkanı ve Dışişleri Bakanı Bekir Sami [Kunduh] Bey, 12 Mart 1921'de kesilen Londra Konferansı görüşmelerinden olumlu bir sonuç alamamıştı. Buna karşılık, Ankara ile görüşüp anlaşmadan ve kuruldaki arkadaşlarına da danışmadan, memleket yararına olduğu kanısı ile bazı görüşmeler yapmış ve antlaşmalar imzalamıştı.

Fransız Başbakanı Briand [Aristide Briand] ile 11 Mart 1921'de imzaladığı antlaşmaya göre; düşmanlığa son verilecek, Fransızlar güneydeki Ermeni çetelerini, Türkler de Kuva-yı Milliyecileri silahsızlandıracak, Türk Zabıta Kuvvetlerine Fransız subayları girecek, Ergani Madeni'nin imtiyazı Fransızlara verilecekti.

İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza ile 12 Mart 1921'de imzaladığı antlaşmaya göre, İtalyanlar İzmir ve Trakya'nın Türklere geri verilmesi konusundaki isteği destekleyecek, buna karşılık bazı illerde girişilemeyen ekonomik teşebbüslerde İtalyanlara öncelik ve üstünlük hakkı tanınacaktı.

İngilizlerle yapılan antlaşmada ise tutsaklar ve tutuklular karşılıklı olarak geri verilecek, fakat bunlar arasında Ermenilere ve İngiliz tutsaklarına kötülük yaptığı kabul edilenler İngilizlerce bırakılmayacaktı. (Nutuk: 587)

Hükümet, bunların hiçbirini kabul etmiyordu. Ve Delegeler Kurulu'nun, böyle kimseye sormadan, kendi başına antlaşmalar imzalaması çok ters ve kötü bir etki yapmıştı. Delegeler Kurulu Ankara'ya gelir gelmez, Meclis gizli bir toplantı yaparak delegeleri sorguya çekmişti. İlk sözü delegelerden Adana Mebusu Zekâi [Apaydın] Bey almış ve bu antlaşmaların yapılmasından kendisinin ve delege arkadaşlarının haberi olmadığını anlatmaya başlamıştı. Diyarbakır Mebusu Binbaşı Hacı Şükrü [Aydındağ] Bey, "Memleketi sattınız, hainler" diye bağırmış, zaten çekingen ve tutuk olan Zekâi Bey, büsbütün tutularak kürsüden inmiş ve sıraların arasına doğru ilerlemişti. Az sonra salonu, şiddetli bir tokat sesi çınlatmış, Zekâi Bey'le Hacı Şükrü Bey'in yerlerde yuvarlandıkları görülmüştü. O güne kadarki kabadayıca davranışları sebebiyle tokatı Hacı Şükrü Bey'in attığı sanılarak Çukurova'nın öteki mebusları hep birden Hacı Şükrü Bey'in üzerine çullanmış ve bir hayli dövmüşlerdi. Başkan, oturumu yarım saatliğine kapatmak zorunda kalırken Hacı Şükrü Bey'in bağırışlarından, tokadı Zekâi Bey'in attığı anlaşılmış ve olay yatıştırılmıştı.

İkinci oturumda sözü, Delegeler Kurulu Başkanı olan Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey almış, kendine güveni olan insanların serinkanlılığı ile Avrupa'daki bütün görüşmelerin ve imzaladığı antlaşmaların sorumluluğunun kendine ait olduğunu, memlekete yararlı olacağı kanısı ile kendisinin yaptığını, bu görüşünde direndiğini, bu sebeple verilecek her cezaya razı olduğunu söylemişti. Sonunda antlaşmaların reddedilmesiyle yetinilmiş, Bekir Sami Bey de Dışişleri Bakanlığından istifa edip ayrılmış, yerine Yusuf Kemal [Tengirşenk] Bey seçilmişti. (D. Arıkoğlu, Hatıralarım: 218-219)

Fakat Bekir Sami Bey'in istifasının asıl sebebi, İngiltere'de Lloyd George ile yaptığı gizli bir konuşmaydı. Kafkasya'nın soylu bir ailesinden olan Bekir Sami Bey, son Rusya seyahatinde Bolşeviklik rejiminin getirdiği

sıkıntıları ve yoksulluğu görmüş, özellikle Türk-Müslüman topluluklarının sefalete düşmüş olmalarından bu yeni devlet düzeninde hayal kırıklığına uğramış, aynı rejimin Türkiye'de de uygulanmak istenmesinden kuşkulanmış ve Türkiye'nin bütün Kafkas devletleri ile birleşerek, gerekirse savaşı bile göze almasının memleket yararına olacağını düşünmüş, bu düşüncelerini Lloyd George'a açarak yardım istemiş ve İtilaf Devletleri'nin Türkiye'yi işgalden kurtarmaları halinde hep birlikte "Batı İdealleri"nin savunulacağını bildirmişti. Lloyd George ise Ruslarla Türklerin arasını açma konusundaki çabalara yararlı olur diye, Bekir Sami Bey'in bu konuşmasının bir örneğini Rus devlet adamlarından Çiçerin'e göndermiş, o da Ankara'ya sert bir nota vermişti. İşte Bekir Sami Bey'i istifaya götüren sebep buydu. (H. E. Adıvar, Türk'ün Ateşle İmtihanı: 191-193) Gerçek şuydu ki, Bekir Sami Bey'in yurtseverliğinden kimsenin şüphesi yoktu. Bu sebeple kısa bir süre sonra tekrar, Mustafa Kemal Paşa tarafından görevle Avrupa'ya gönderilmiştir.

Aynı gün, Bütçe Komisyonu üyelerinin toptan istifa ettikleri konusu ortaya çıktı. Mali durum çok bozuktu. Hükümet, 58 milyonluk gelire karşı, 108 milyonluk bir gider bütçesi getirmişti. Bütçe Komisyonu, böyle bir bütçeyi memleket için zararlı buluyor ve kabul etmiyordu. Komisyona etkili olmak istenmişse de başarılamamıştı. Bulunan tek çare, Bütçe Komisyonu üyelerini çoğaltarak asıl üyeleri azınlıkta bırakmak ve bütçeyi çıkarmaktı. Bunun üzerine, işlerin daha çabuk ve kolay yapılması gibi bir gerekçe ile öteki komisyonların her birinden ikişer üyenin Bütçe Komisyonu'na verilmesi teklif edildi. Bu teklifi kendilerine güvensizlik sayan Bütçe Komisyonu üyeleri hep birden istifa ettiler. Bakanlar Kurulu Başkanı Fevzi Paşa'nın ve birçok mebusun ricaları üzerine, Bütçe Komisyonu üyelerinin istifaları kabul edilmeyip göreve devamları kararlaştırılmışsa da komisyon, başka komisyonlardan üye gönderilmesini kabul etmemekte direndi. Bu yüzden tartışma ve görüşmeler tekrar başladı. Burdur Mebusu Veli Bey, esas meselenin "memleketin mali durumunun çıkmaz bir yola sürüklenmesi" olduğunu söyleyince de Bakanlar Kurulu Başkanı Fevzi Paşa, hükümetin istifa ettiğini açıkladı. İki gün sonra da yine Fevzi Paşa'nın başkanlığında, fakat hayli değişik yeni bir hükümet kuruldu. (Z.C., 16-25 Mayıs 1921)

Bütün bunlar olup biterken, Birinci Grup dışında kalmış olan mebuslarda da bir derlenip toparlanma, birbirlerine yanaşma ve sokulma başladığı

görüldü. Trabzon Mebusu Ali Şükrü, Mersin Mebusu Selâhaddin [Köseoğlu], Samsun Mebusu Gevelioğlu Emin, Kayseri Mebusu Ahmet Rıfat [Çalıka] Beylerin önderliklerinde bir araya gelen bu mebuslar da başka bir grup kurdular, onlar da kuruluşlarını resmen Meclis Başkanlığı'na bildirdiler ve sıraya göre ikinci kurulan grup olduklarından İkinci Grup diye anıldılar. (Nutuk: 633) Kısa sürede 120'den fazla oldukları sanılan, fakat kimlikleri tam olarak bilinemeyen İkinci Grup üyelerinin, Birinci Grup üyesi Adana Mebusu Damar Arıkoğlu ile İkinci Grup üyesi Kayseri Mebusu Ahmet Beylerce ortaklaşa tespit edilebilen 66 mebusun listesi ektedir (Ek: 8).

1921 yılı sonunda başlayan bu gruplaşma yüzünden meclis, adeta çok partili meclislerin tartışmalı ve çekişmeli havasına bürünmüştü. Tam bir Kuva-yı Milliye ruhu ile ana hedeflerde kolayca görüş ve karar birliğine varan bu iki grup, hemen hemen her konuda birbirlerinin karşısına çıkıyorlardı. Özellikle esas konularda müsamahası olmayan İkinci Grup'un, eleştirme ve uyarma mekanizması etkili bir şekilde işliyordu. Görüşmeler genellikle çetin, heyecanlı ve çok sinirli bir hava içinde geçerdi. Her sınıftan, her zihniyetten insan vardı, fakat hepsi de yurtseverdi ve çok kere tartışmalar bitince birbirlerinin ellerini sıkarlardı. Bu hava uzun zaman böyle sürecek ve mesela Büyük Zafer'den sonra Ankara'ya gelen Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamaya gidenler arasında baş muhalifi Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey de bulunacak ve Mustafa Kemal Paşa'yı Biçer İstasyonu'nda ilk karşılayıp kutlayan, boynuna sarılıp öpen o olacaktır. (A. E. Yalman, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, 2/452; Kılıç Ali, Emin Hüseyin Aksu, Ahmet Fevzi Erdem, Cumhuriyet gazetesi, 24, 25, 26 Mayıs 1969)

İki grup arasındaki ilk sert ve önemli çatışma Refet Paşa'nın, Milli Savunma Bakanlığı'ndan istifasında olacaktır. 4 Ocak 1922'de yapılan gizli oturumda, Rauf ve Kara Vasıf Beylerle Refet Paşa askerî durumu eleştirecek, Bakanlar Kurulu Başkanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı'nın ayrılmasını, Bakanlar Kurulu'nun Ankara'da, Başkomutan'ın cephede bulunmasını isteyeceklerdir (Nutuk: 632). Bu tartışmalardan sonra Milli Savunma Bakanı Refet Paşa hastalık gerekçesiyle bakanlıktan istifa edecek, 45 mebus da ortak bir önerge vererek Refet Paşa'nın "Meclis Takdirnamesi" ile taltifini önereceklerdir. Bu istek çoğunlukla kabul edilse de Mustafa Kemal Paşa hemen Meclis Başkanlığı'na bir tezkere göndererek "Meclis Takdirnamesi"nin ancak Başkomutanın kendisi tarafından ve bizzat

meydan savaşında bulunanlar için istemesi halinde verilebileceğini, bu sebeple kanuna uygun olmayan meclis kararının sadece Refet Paşa’ya bir “teşekkür yazısı gönderilmesi” şeklinde yorumlandığını ve bu yoruma göre uygulama yapılacağını bildirecek, tezkerenin okunması sert tepkilere yol açacaktır. Özellikle İkinci Grup üyeleri meclis kararlarını hiç kimsenin değiştirmeye ya da yorumlamaya hakkı olmadığını ve kararın aynen uygulanması gerektiğini ileri sürecek, fakat toplantı başkanı Musa Kâzım Efendi, birdenbire “Kabul edilmiştir” diyerek tezkere üstündeki görüşmeleri kesecek ve gündeme geçecektir (Z.C., 12 ve 14 Ocak 1922).

İki grup arasındaki bu çatışmalar 1922 yılında türlü fırsat ve sebeplerle sürüp gidecektir. Mesela bazı mebusların iç politika ile ilgili olarak vatan görevine gönderileceklerini bildiren Başkomutanlık tezkereleri okunup da toplantıya başkanlık eden Rauf Bey, “Başkomutanlık kurulmasına dair kanunda verdiğiniz yetkiye dayanılmıştır” deyince İkinci Grup mebusları itiraza başlayacak, Mersin Mebusu Selâhaddin Bey, “Meclisin mahiyeti, vaziyeti, hâkimiyeti nerede kalıyor” diye bağıracak, Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey de, “Kanunda böyle bir yetki yoktur” diyecek, bu yüzden tartışmalar olacaktır. (Z.C., 6 Mart 1922)

Samsun’a görevle giderken yerine bir başka bakanı vekil bırakan İçişleri Bakanı Fethi Bey de, bu davranışının usulsüzlüğü sebebiyle İkinci Grup mebuslarınca hayli hırpalanacak, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, bu şekilde “Bakan Vekili” olan kimseyle bütçe görüşmesinin yapılamayacağını ileri sürecektir. (Z.C., 13 Mart 1922)

Yine bir gün, önceki toplantıya ait tutanak özetinin yeterince açık olmadığını iddia eden Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey’in toplantı başkanı ile tartışması sırasında Isparta Mebusu Hüseyin Hüsnü Efendi’nin, “Hüseyin Avni Bey’in adı tutanağa geçmemiş mi” demesi üzerine sinirlenen Hüseyin Avni Bey, “Sataşmayın. Bu benim şerefime yakışmaz. Ben vicdanıma, Tanrı’ma karşı görevimi yapıyorum. Adım geçmiş, geçmemiş, beni tanıyorlar. Ben kendimi bilirim. Beni millet takdir eder. Çamur yok, çamur yok” diye bağıracaktır. (Z.C., 14 Mart 1922)

Ve Başkomutanlık Kanunu yetkisine dayanan Mustafa Kemal Paşa’nın tayin ettiği bir İstiklal Mahkemesi Başkanı’ndan Meclis’e gelen telgraf daha da geniş bir tepki ile karşılanacak, Hüseyin Avni Bey’in, “Bu telgraf reddedilmelidir. Çünkü Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin İstiklal

Mahkemeleri'nde böyle bir hâkimi yoktur. Başkomutanlığa böyle bir yetki verilmemiştir" demesi üzerine telgrafın gündeme alınması ya da Adalet Komisyonu'na gönderilmesi yolundaki oylamalarda çoğunluk sağlanamayacak ve telgraf meclisçe reddedilmiş olacaktır. (Z.C., 21 Mart 1922)

Bu sırada, İkinci Grup'tan Rize Mebusu Ziya Hurşit Bey, Adalet Bakanı hakkında 18 maddelik bir gensoru verecek, görüşme şiddetli tartışmalara sebep olacak ve Adalet Bakanı zorlukla güvenoyu alabilecektir. (Z.C., 16, 23, 27 Mart 1922)

İkinci Grup mebusları bir yandan da, meclise devam etmeyen mebuslar için önergeler vererek, sık sık devamsız mebusların maaşlarından kesintiler yapılmasıyla ilgili karar çıkartmaya devam edeceklerdir. (Z.C., 28 Mart 1922)

Sakarya Zaferi ve Mustafa Kemal Paşa'nın "Başkomutan"lığı, "Gazi"liği, "Mareşal"liği

Dışişleri Bakanı, 27 Haziran 1921 günü mecliste yaptığı konuşmada Afganistan ve Rusya ile antlaşmalar imzalandığını, Londra Konferansı'nda çalışmadığını, Fransa ile bir anlaşmaya varılmanın beklenmekte olduğunu, İtalyanların da yakında Anadolu'dan tamamen çıkacaklarının umulduğunu anlattı. Gerçekten de, alınan haberlere göre, İtalyanlar 25 Mayıs'ta Marmaris ve Haziran'da Antalya dolaylarında çekilmeye başlamışlardı. (Türk İstiklâl Harbi 2/6-1: 38)

Açıklama meclisçe olumlu karşılandı ve hükümete güvenoyu verildi. Birkaç gün sonra da söylenenler gerçekleşti, İtalyanlar Antalya'yı boşalttılar. (Z.C., 11 Temmuz 1921)

Yunanlılar ise bu sırada yeni bir saldırıya hazırlanıyorlardı. İtilaf Devletleri'nin ara bulma isteğini reddeden Yunan Kralı Konstantin, ordusunun başında, 7 Temmuz'da İzmir'den Uşak'a hareket etmişti. 8 Temmuz'da Bursa'da toplanan Yunan kuvvetlerinden bir kısmı Orhaneli'ye saldırmaya başlamış, 9 Temmuz'da Yenice yakınına gelmişti.

10 Temmuz 1921'de Yunanlılar genel saldırıya geçmiş, Bursa'dan ilerleyen kuvvetleri Yenişehir'i işgal etmiş, İnegöl'e varmıştı. Uşak'tan hareket eden birlikleri de Gediz ve Dumlupınar'a doğru ilerlemişlerdi.

Savaş birdenbire çok şiddetlenmiş ve bütün cephelere yayılmıştı. Yunanlılar bütün güçleriyle yüklenerek kesin bir sonuç almaya çalışıyorlardı. Buna karşı, tüm anlamıyla bütün Anadolu ayaklanmıştı. Bolu Mebusu Yusuf İzzet Paşa ile meclisteki öteki subay mebuslar hemen Meclis Başkanlığı'na bir önerge vererek, cepheye gitmek istediklerini, verilecek her göreve hazır olduklarını bildirdiler ve meclisten izin istediler. İstek oybirliği ile kabul edilirken Erzurum Mebusu Hoca Salih Efendi, "Hoca efendilerin de cephelerde bulunmalarını teklif ederim" dedi. Erzurum Mebusu Hoca Nusret Efendi, "Ben hazırım!" diye bağırdı. (Z.C., 14 Temmuz 1921)

Ve Mustafa Kemal Paşa cepheye gitti. 18 Temmuz'da Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile Karacahisar'daki karargâhında görüştü, ona şu emri verdi: "Orduyu, Eskişehir'in kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusuyla araya büyük bir mesafe koymak gerekir ki, ordunun düzenlenmesi ve güçlendirilmesi mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya doğusuna kadar çekilmek yerindedir. Düşman, durmaksızın kovalarsa, üss-ül-harekelerinden (sefer için merkez olarak seçilip donatılan hareket noktalarından) uzaklaşacak ve yeniden konak yerleri ve geri ile bağlantı hatları kurmak zorunda kalacak, herhalde ummadığı birçok zorluklarla karşılaşacak, buna karşı bizim ordumuz toplu bir halde bulunacak ve daha elverişli şartlara sahip olacaktır. Bu şekil davranışımızın en büyük mahzuru, Eskişehir gibi önemli yerlerimizi ve büyük araziyi düşmana bırakmanın kamuoyunda yaratacağı sarsıntıdır. Fakat az zamanda, elde edebileceğimiz başarılı sonuçlarla bu mahzurlar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Askerliğin gereğini tereddütsüzce uygulayalım. Öteki mahzurlara dayanırız." (Nutuk: 608)

Ve düşman saldırıları aralıksız devam ediyordu. Altıntaş'ın doğusundan ve kuzeyinden ordunun sol kanadını çevirmek için yapılan saldırılar dört gün çok şiddetli savaşlara sebep olmuş, fakat durdurulmuş ve birlikler yeniden derlenip toparlanmışlardı. Sağ kanattaki saldırılar Eskişehir yakınlarına kadar gelişmişse de buradaki birlikler daha çok Eskişehir'in doğusunda mevzilenerek düşmanın çevirme hareketini boşa çıkarmaya çalışıyorlardı. Bilecik ve Afyon'a yapılan saldırılar da durdurulmuştu. Fakat savaşlar bütün şiddetleriyle devam ediyordu. Düşman 23 Temmuz'da Seyitgazi'ye gelmişti. Bu arada birkaç kere Batı Cephesi Komutanlığı ile Ankara'nın bağlantıları kesilmiş ve Türk ordusu kırk bine yakın kayıp vermişti. Düşman ise Eskişehir, Kütahya ve Afyon'u ele geçirmişti. Türk

ordusunun tamamen dağılacağı düşünülüyordu. Bu yüzden Ankara'da büyük telaş ve korku vardı. Hükümet dairelerinin alelacele Ankara'dan bir yere gönderildikleri, mebus ailelerinin şehri terk ettikleri görülüyordu.

Toz toprak içindeki cephe kılığı ve tıraşı uzamış yorgun yüzü ile meclis kürsüsüne çıkan Fevzi Paşa yaptığı konuşmasında, tarihe geçecek günler yaşandığını, büyük kayıplara uğrandığını, fakat ordunun en uygun mevzilere çekildiğini, kesin zafere ulaşabilmek için en güvenilir yerde savaşılacağını, gerekirse daha da gerilere gelineceğini, bu sebeple Ankara'daki hükümet dairelerinin Kayseri'ye aktarılmasının hükümetçe karar altına alındığını, Ankara'nın boşaltılmasına başlandığını söyledi. Bu sözler mecliste bir bomba gibi patladı. Sert tartışma ve eleştirmelere sebep oldu. Mebuslar bu yenilgiyi ve özellikle geri çekilmeyi, hele Ankara'dan Kayseri'ye göç etmeyi bir türlü kabul edemiyorlardı. Sonunda, özel toplantılarda bile konuştuğu görülmemiş olan Dersim Mebusu Diyap Ağa [Yıldırım], göbeğine kadar inen sakalı, korku ve saygı duyguları uyandıran görünüşü ile kürsüye çıkıp bir an dimdik durduktan sonra, "Efendiler, biz buraya kaçmaya mı geldik, yoksa kavga ederek ölmeye mi?" dedi ve kürsüden inip yerine gitti. Yurtseverliğin eşsiz örneklerinden birini daha vermiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi şiddetli alkışlarla çınladı.

Konuşan mebuslar şimdi de, orduyu ve memleketi bu kötü duruma düşüren sorumlu komutanın cezalandırılmasını istiyorlardı. O zaman Fevzi Paşa tekrar söz aldı ve ordunun yönetilmesinde kendinden başka kimsenin sorumlu olmadığını, her türlü cezaya razı bulunduğunu bildirdi. Kürsüden inip boş sıralardan birine oturdu. Dudakları titriyordu, gözleri yaşlıydı ve kendi kendine, "Ben ölümden korkan adam değilim. Milletimin uğrunda seve seve şehit olmasını bilirim" diyordu.

Fevzi Paşa'nın bu derece açık kalpli ve yiğitçe davranışı meclisi yatıştırdı. Görüşmeler durdu ve "bir Meclis Heyeti'nin cepheye gönderilerek durumun incelenmesine; Ankara'nın savaşsız teslim edilmemesi için hemen savunma siperlerinin hazırlanmasına; savaş sırasında bile meclisin görevine devamına; ve gerektiğinde mebusların da askerlerle yan yana savaşa katılmalarına" karar verildi. (D. Arıkoğlu, Hatıralarım: 233-237)

Ve hemen on beş kişilik bir heyet seçilip cepheye gönderildi. İstanbul'da yetimleri toplayıp onlara elişleri ve sanat öğreten ve o günkü adı da Esirgeme Derneği olan bir kuruluş da yetimlerin hazırladığı bir bayrağı

orduya armağan olarak gönderdi. Prens Sabahaddin Bey'den de, daha önceki başarıları kutlayan bir telgraf geldi. (Z.C., 21 ve 24 Temmuz 1921)

Bu sırada ordu birliklerinin çekilmesi tamamlanmış, 25 Temmuz'da Sakarya'nın doğusunda toplanılmıştı. 26 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa Batı Cephesi'ndeydi. Meclise çektiği bir telgrafla, düşmanın Eskişehir yakınlarında durdurulduğunu, askerî durumun her bakımdan ferahlık verici olduğunu bildirdi. Ankara'daki kuşku ve telaşı önlemeye çalıştı. 27 Temmuz'da cephe karargâhına varan Meclis Heyeti de, yaralı ve hastaları ziyaretten sonra meclise bir telgraf çekerek, "Ordumuz düşmana kesin vuruşu yapmaya inançlıdır" dedi; kuşku ve telaşa lüzum olmadığını anlatmak istedi. Fevzi Paşa da, "Ordumuz Eskişehir-Seyitgazi doğusunda yeni mevziindedir. İstediğimiz yerde düşmanı kesin savaşa çekecek ve kesin vuruşu yapacaktır" diyordu.

Fakat bütün bunlara rağmen, bu geri çekilişte bir aksaklık olduğu yolundaki kanı değişmiyordu. Nitekim cepheden dönen Meclis Heyeti'nin, geri hizmetlerin iyi yapılamadığı, daha çok çalışmak ve memleketten yardım sağlamak gerektiği yolundaki raporu da bu kanıyı pekiştiriyordu. Tam bu sırada, Batı Cephesi Komutanlığı'ndan gelen bir telgrafla subay olan mebusların cephe görevine hazır olmalarının istenmesi, ilk olarak da Bolu Mebusu Yusuf İzzet Paşa'nın, Batı Cephesi Komutanlığı emrinde bir Grup Komutanlığı'na atanması duruma daha da büyük önem kazandırdı. Ertesi gün hemen bir gizli toplantı yapıldı. Duyulan kuşkular açıkça ortaya konuldu. Meclis Heyeti en çok, askerî harekâtın yönetilmesindeki beceri yetersizliğinden yakındı ve Batı Cephesi Komutanı'nın, on beş güne kadar on beş bin kişilik taze kuvvet gönderilmemesi halinde daha da gerilere, belki de Sivas'a kadar çekilmeyi düşündüğünü açıkladı. Meclis bir kere daha bu görüşü reddederek Ankara'nın sonuna kadar savunulmasına karar verdi ve on beş bin kişilik taze kuvvetin tedariki ve hemen sevki için bazı mebusları görevle askerlik şubelerine gönderdi. (D. Arıkoğlu, Hatıralarım: 239)

Sonra, askerî harekâtın yönetilmesindeki yetersizliği ele alan mebuslar, işin başına Mustafa Kemal Paşa'nın geçmesini, komutayı kendi eline almasını istediler. Mustafa Kemal Paşa bu görevi kabule hazır olduğunu, fakat görev süresinin üç ay ile sınırlandırılmasını, üç ay gibi kısa bir süre için de meclisin bütün yetkilerinin geçici olarak kendisine verilmesini

istedi. Bu şart üzerinde görüşmeler ve tartışmalar oldu. Geçici de olsa meclisin tüm yasama ve yürütme yetkilerinin bir kişiye verilmesinin doğru olmadığı ileri sürüldü. (Nutuk: 611) Görüşmeler, 4 Ağustos'taki gizli toplantıda bir sonuca bağlanmamış olmakla beraber konuyu olgunlaştırmıştı. Bu yetkilerin, "ordunun maddi ve manevi gücünü artırmak ve yönetimini güçlendirmek" amacı ile sınırlandırılması yoluna gidildi. Tartışmalar kesildi ve aynı gün yapılan açık oturumda, Sinop Mebusu Rıza Nur ve arkadaşlarının bu esasa göre hazırlanmış "Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutanlık verilmesine dair kanun teklifi" tartışmasız, hatta görüşmesiz oylandı ve oylamaya katılan 184 mebusun oybirliği ile kabul edildi. (Kanun: 144)

(Mustafa Kemal Paşa'nın sadece üç ay için istemiş olduğu bu çok geniş yetkiye dayanan başkomutanlık görevi 160, 189, 229 sayılı kanunlarla üç kere daha uzatılmış, 245 sayılı kanunla da, istenince geri alınmak üzere, süresiz olarak verilmiştir).

Başkomutanlık Kanunu'nun kabulü üzerine söz alan Mustafa Kemal Paşa teşekkür ederek, "Bu dakikadan itibaren Başkomutanlık görevine eylemli olarak başlıyorum" dedi ve Meclis Başkanlığı'na bir önerge verdi. Önergede, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığı'ndan istifa ettiği bildiriliyordu. Mustafa Kemal Paşa hemen yaptırdığı seçimle Genelkurmay Başkanlığı'na Fevzi Paşa'yı, Fevzi Paşa'dan boşalan Milli Savunma Bakanlığı'na İçişleri Bakanı Refet Paşa'yı getirdi ve yenisi seçilinceye kadar İçişleri Bakanlığı'na da Refet Paşa'nın bakması kararlaştırıldı. (İçişleri Bakanlığı'na 10 Ekim'de Fethi Bey seçilmiştir.)

Edirne Mebusu Şeref Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlığını öven bir konuşma yaptı, "Milleti kurtaracaksın ve tarihe adın altın harflerle geçecektir" dedi. Bursa Mebusu Muhiddin Baha Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın evvelce, "Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini, bulunur kurtaracak bahtı kara maderini" demiş olduğunu hatırlatarak, bu sözlerini gerçekleştirmek için başkomutanlığı kabul ettiğini belirtti ve "Çanakkale'de olduğu gibi Anadolu'da da bir Kemalyeri kuracaksınız" dedi. Diyanet İşleri Bakanı Mustafa Fehmi Efendi de, Mustafa Kemal Paşa'nın başarıya ulaşması için dua etti. Ve "Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlığa getirilmesindeki gereği ve isabeti anlayarak sonuna kadar Büyük Millet

Meclisi’ne bağlı kalacağını” bildiren Merkez Ordusu Komutanı Nureddin Paşa’nın telgrafı okundu. (Z.C., 5 ve 8 Ağustos 1921)

Ankara çok çelişik bir kaynaşma içindeydi. Bir yandan ordunun eksiklerinin tamamlanmasına çalışılıyor, bir yandan Batı Cephesi Komutanı’nın orduyu yönetemediğinden yakınılıyor, yerine verilmek istenen Fevzi Paşa’nın bu durumdaki bir orduyu kabullenmediği söyleniyordu. Bir yandan Ankara’yı korumak için siperler kazılıyor, Mersin Mebusu Selâhaddin Bey’in komutasında savunma tedbirleri alınıyor, bir yandan aileler ve hükümet daireleri Kayseri’ye doğru yola çıkarılıyorlardı. (D. Arıkoğlu, Hatıralarım: 246)

Buna karşılık, Rusya’dan Karadeniz kıyılarına gelmiş olan silah ve cephaneler ardı arkası kesilmez kağnı kollarıyla Ankara’ya ulaşmaya başlamıştı. Türlü yerlerden Batı Cephesi’ne gönderilen yardımcı taze kuvvetler de Ankara’ya geliyorlardı. Meclis Başkanlığı, bu birliklerle ilgilenmek ve meclis adına hoş geldiniz demek için, mebuslar arasından bir heyet seçti. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey’i de heyete koydu. Ve Ali Şükrü Bey’in meclis adına hoş geldiniz demek için ziyaret ettiği 42. Milis Alayı Komutanı Giresunlu Topal Osman Ağa oldu. Ali Şükrü Bey, Topal Osman Ağa’ya meclisin selamını bildirdi. Bundan duygulanan Topal Osman Ağa da, “Ben sağ ayağımı savaşta sakatladım. Bu sefer iki ayağımı da yitirsem bile, sedye üzerinde olsun, yine de düşmanı denize dökünceye kadar çalışmaya ant içerim” diye karşılık verdi. Ali Şükrü Bey hemşehrisinin (o zaman Giresun, Trabzon’un ilçesi idi) bu sözlerini meclis kürsüsünden, övünerek mebus arkadaşlarına duyurdu. (Z.C., 11 Ağustos 1921)

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlık Kanunu’nun verdiği yetki ile arka arkaya kanun niteliğinde emirler çıkararak her ilçede bir Ulusal Vergi Komisyonu kurulmasını, her evin bir kat çamaşır ile bir çift çorap ve bir çift çarık vermesini, tüccar ve halk elindeki çamaşırlık, elbiselik, ayakkabılık eşya ve malzeme ile hayvan donatımına gerekli eşyaların, yiyeceklerin yüzde kırkının –parası sonradan verilmek üzere– alınmasını, ordunun yiyecek ve giyeceğine yarayacak bırakılmış malların (Emvâl-i Metruke), akaryakıt ve haberleşme araçlarının yüzde kırkına, halk elindeki ulaştırma araçlarının yüzde yirmisine, savaşa yarar silah ve cephaneye el konulmasını, sanatkârlarla atölyelerin listelerinin düzenlenerek komisyona

verilmesini istiyordu. Bu emirlerinin yerine getirilmesini sağlamak için de Kastamonu, Samsun, Konya ve Eskişehir bölgelerinde, kendi tayin ettiği hâkimlerin yönetiminde İstiklal Mahkemeleri kurdu. Ve bu sırada attan düşüp yaralandı. Yarası önemli değildi, fakat kaburga kemikleri zedelenmişti. Buna rağmen, 24 saat sonra, 12 Ağustos 1921'de, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile birlikte Polatlı'daki cephe karargâhına gitti. (Nutuk: 615-617; H. E. Adıvar, Türk'ün Ateşle İmtihanı 2: s. 123, 217)

Yunan ordusu eksiklik ve hazırlıklarını tamamlamış, ileri yürüyüş tertibini almıştı. 13 Ağustos'ta yürüyüşe geçmiş, üç koldan ilerleyen on tümenlik kuvvet 17 ve 18 Ağustos'ta Türk kuvvetleriyle temasa gelmiş, Mihalıççık ve Sivrihisar'a saldırmıştı. Düşman ordusu karşısındaki Türk Süvari birlikleri ile Piyade Müfrezeleri, oyalama savaşları yapıp, mümkün olduğu kadar düşmanın ilerlemesini geciktirerek ve düşmanla teması muhafaza ederek geri çekildiler. Yunan ordusu da Sakarya kıyısına gelip durdu ve burada yeni bir düzen aldı. Düşman bu yeni düzenle, Türk ordusunun sol kanadını kuşatarak tüm orduyu yok edip Ankara'ya varmak ve böylece Anadolu'ya hâkim olmak istiyordu.

23 Ağustos 1921'de düşman, doğuya ilerlemiş olan bütün kuvvetlerini kuzeye çevirerek, Türk birliklerine karşı genel saldırıya geçti. Sakarya Meydan Savaşı başladı.

Meydan Savaşı yüz kilometrelik bir cephe üzerinde oluyordu. Türk birlikleri aldıkları talimat gereğince gerideki mevzilere çekildiler. Sol kanat, Ankara'nın elli kilometre güneyine kadar geriledi. Düşman ordusunun top sesleri Ankara'dan duyulmaya başladı. Bu çekilişler, özellikle ordu birliklerinde moral bozukluğu ve panik yaratabilirdi. Fakat tam bu sırada, Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'dan gelen bir telgraf yüreklere ferahlık verdi. Kâzım Karabekir Paşa bu telgrafında şöyle diyordu:

> Uygulanan savaş planını bilmiyorum. Duyulmasından korkarak da soramıyorum. Yalnız genel olarak aşağıdaki düşüncelerimi sunmamı bağışlayınız. Yaptığımız savaş, bağımsızlık savaşıdır. Vatanımızda bir dağ ve bir fedakâr insan kalıncaya kadar sürecektir. Bundan ötürü, düşman kuvvetleri çok üstün iseler, şu ya da bu hattın ya da yerin savunulması düşünülmeyerek düşmanı yıpratıp zayıflatmak,

> sonra da zamanında vurmak esas alınmalıdır. (K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz: 996)

Mustafa Kemal Paşa'nın uygulamaya çalıştığı esas da buydu. Kâzım Karabekir Paşa'nın da aynı düşüncede olmasından sevinç duyan Mustafa Kemal Paşa, bu konudaki düşüncelerini hemen şu şekilde prensipleştirdi: "Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır (Savunma çizgisi yoktur, savunma alanı vardır). O alan, bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanı ile sulanmadıkça bırakılamaz. Onun için küçük büyük her birlik, ilk durabildiği noktada, tekrar düşmana karşı cephe kurup savaşı sürdürür. Yanındaki birliğin çekilme zorunda kaldığını gören birlikler, ona uymazlar. Bulunduğu mevzide sonuna kadar direnme ve dayanma zorunluluğundadırlar." (Nutuk: 618)

Düşman, 24 Ağustos'ta Sakarya'nın doğusuna geçmeye başladı. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın belirttiği yeni esasa göre, durabildiği her yerde yeniden cephe kurup savaşan Türk birliklerince, büyük kayıplara uğratıldı. 25 Ağustos'ta Beylikköprü'den Haymana'nın 20-30 kilometre daha doğusuna uzanan ve bütün cephelerde saldırıya geçen düşman yine kayıplara uğradı ve geri püskürtüldü. Haymana güneyindeki Türbetepe'yi işgal eden düşman kuvvetleri çevredeki yedek Türk kuvvetlerince yok edildiler. 26 Ağustos'taki saldırısında da büyük kayıplar veren düşman, Taşlıtepe'de 38. Samsun Alayı'na yaptığı gece baskınında başarılı oldu ve Haymana güneyinde bir parça arazi kazandı. 27 Ağustos'taki saldırısında ise yeni arazi elde edemedi. 28 Ağustos saldırısında Beylikköprü çevresinde bir parça araziyi işgal ettiyse de özellikle sol kanat karşısında büyük kayıplara uğradı. 29 Ağustos'taki saldırılarında ise, Dikilitaş bölgesinde bir miktar arazi kazanıp ilerlediler ve Türk birliklerine önemli kayıplar verdirdiler. Mesela 38. Samsun Alayı'nın mevcudu yarıdan aşağı düştü, birlikleri yönetecek subay kalmadı. (A. Şevket, İstiklâl Harbinde 38. Alayla Samsun'dan İzmir'e, 121 sayılı Askerî Mecmua Lâhikası) Bu bölgedeki Türk kuvvetleri düşmanla bir hizaya getirilebilmek için, genel cephe hattı değiştirildi. Ordu merkezi Sarıhalil ve Korsak mevkilerinden geçen hatta alındı. Böylece bir dik açı şeklinde kuzeyden güneye uzanan Sakarya hattı ile batıdan doğuya uzanan Ilıca hattındaki savunma mevzileri bırakıldı, geriye alındı ve daha kısa, daha yığmaya elverişli bir savunma hattına geçildi.

30 Ağustos’ta, saldırılarına devam eden Yunan ordusu, Çaldağı batısında hafif birliklerle gözetlenmekte olan araziyi ele geçirdi. 31 Ağustos’taki saldırılarında da Çaldağı ve Sivrihisar bölgesinde biraz daha yer kazandı. 1 ve 2 Eylül’deki saldırıları karşısında Çaldağı’ndaki Türk birlikleri biraz daha doğuya çekildiler. Çaldağı düşman eline geçti ve bu başarı düşmanı çok ümitlendirdi.

3 Eylül hareketsiz geçti. 4 ve 5 Eylül’deki düşman saldırıları büyük kayıplarla püskürtüldü. Yunan Başkomutanı Papulas ise, Türk ordusunun yenildiğini ve kendi ordusunun Sakarya doğusuna yerleştiğini ilan etti. Oysa ki Yunan ordusunun duruşu, bir yerleşme nedeniyle değildi, hareket gücü kalmamıştı. (Z.C., Mustafa Kemal Paşa’nın 19 Eylül 1921’deki Meclis konuşmasından)

Türk ordusu, Mustafa Kemal Paşa’nın bildirisi uyarınca tüm vatanı bir savunma alanı kabullenerek çarpışa çarpışa çekilmişti. Şimdi de, artık yorulup gücünü yitirdiği anlaşılan düşmana yapacağı taarruza hazırlanıyordu. Güçlü bir inancı vardı, Türk milleti de arkasındaydı. Bütün Anadolu, bağımsızlığı uğruna ayaklanmıştı, “Ya bağımsızlık, ya ölüm” diyordu. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, orduya yardım için adeta birbirleriyle yarış ediyorlardı. Yurdun her yanında mitingler düzenleniyor, ulusal gösterilerde bulunuluyor, Ankara’ya telgraflar çekilerek ne bahasına olursa olsun direnilip dayatılması isteniyordu. Ordunun başarısı için dinsel törenler düzenleniyor ve evde, ambarda, dükkânda, kasada, cepte, hatta sırtta ne varsa orduya veriliyordu. Türk ulusu büyük bir maddi yoksulluk içindeydi, ama hiç eksilmeyen büyük bir manevi güce sahipti. İki büklüm beli ve zayıf omuzlarıyla yine de ordusuna silah, cephane, yiyecek, giyecek taşıyor, hatta bunların bir kısmını kendi evinde ya da atölyesinde hazırlıyordu. Polatlı’dan katar katar yaralı geliyor, Polatlı’ya katar katar taze yiğitler gidiyordu. Geri hizmetlerle ulaştırma işlerini kadınlarla çocuklar ve kocamışlar görüyorlardı. (Z.C., 11, 25 Ağustos ve l, 3, 8, 11 Eylül 1921)

Böylece, 6 Eylül 1921’de, Türk ordusu merkezden taarruza geçerek ilerlemeye başladı. 7 ve 8 Eylül’de taarruz ve ilerleme devam etti. Bunun, bütün ordu birliklerine duyurulmasının büyük yararlar sağlayacağını düşünen Osmaniye Mebusu İhsan Bey ile İçel Mebusu Mehmet Şevki Bey, hemen meclise bir kanun teklifi getirerek ordu birliklerine gazete

gönderilmesini sağlamak için Basın ve Haberleşme Genel Müdürlüğü bütçesine 15 bin lira eklenmesini istediler. İhsan Bey, ordu birliklerinin gazete ihtiyacını anlatarak, "İşgal edilen düşman siperlerinde leşlerden çok gazete görülür. Ben savaşta iken haber alma ihtiyacını her ihtiyaçtan çok duymuşumdur. Ordu, milletinin kendi hakkındaki duygularını bilmek, kendi yiğitliğinin düşman üzerinde ve Avrupa'da yaptığı etkiyi ve değişikliği öğrenmek ister. Bunlar, savaş araç ve gereçleri kadar önemlidir. Ordunun kararlılığını kırmak isteyenlere karşı da ancak gazetelerin propagandasıyla karşı koyabiliriz" dedi. Hemen bütün mebuslar isteği desteklediler ve sonunda önergeyi, gereği yapılmak üzere Milli Savunma Bakanlığı'na gönderdiler. (Z.C., 8 Eylül 1921)

Bu sırada Türk ordusu taarruzlarına devam ediyor ve erinden başkomutanına kadar, şahlanmanın da ilerisinde ve üstünde bir coşkunlukla düşmana değil, ölüme saldırıyordu. Özellikle Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, siperden sipere koşuyor, öğütlerle askerleri coşturuyor, gereken tedbirlere ait emirleri yerinde veriyor, gözünün önünde uygulattırıyor, fırsat buldukça da diz çöküp ellerini havaya kaldırıp Kur'an okuyor, vatanı ve milleti için Tanrı'sına yalvarıyordu. (D. Arıkoğlu, Hatıralarım: 259; A. Şevket, 38. Alayla Samsun'dan İzmir'e)

Açılan bir tehlikeli gediği kapamak için hücuma kalkan Giresun Gönüllü Alayı'nın gösterdiği kahramanlık ise insanüstü bir güce dayanıyordu. Süngüleri olmadığı için, bellerindeki küçük eğri bıçaklarla düşmana saldırıyor, kırılıyor, ölüyor, fakat düşmanın bir adım ilerlemesine müsaade etmiyordu. (D. Arıkoğlu, Hatıralarım: 260)

Merkezden ve düşmanın sol kanadına yapılan taarruzlar kısa sürede gelişti. Düşmanın hayati önemdeki mevzileri işgal edildi. Düşman askerleri silahlarını da bırakarak Beylikköprü'ye doğru kaçmaya başladılar. Bunun üzerine, düşman ordusu hep birden çekilmeye karar verdi ve 11 Eylül'de genel çekilme hareketi başladı. Çekilmeyi sağlamak için de saldırı gösterilerinde bulunuldu. Bu saldırıları çabucak kıran Türk ordusu, 12 Eylül'de, kendi taarruzunu daha şiddetle geliştirdi. Düşman, Kartaltepe ve Beştepeler gibi bütün önemli mevzilerini bırakarak perişan bir halde Sakarya'nın batısına geçme çabasına düştü. (Z.C., 19 Eylül 1921)

Ve ilk müjdeli telgraf, Grup Komutanlığı görevi ile cephede bulunan Bolu Mebusu Yusuf İzzet Paşa'dan geldi. Yusuf İzzet Paşa bu telgrafında,

“Başlarında tacı eğrilmiş kralları olduğu halde düşman askerlerinin kaçmakta olduklarını, başında bulunduğu 3. Grup Birliklerinin sevinç ve coşkunluk içinde düşmanı kovaladığını” bildiriyordu. I. Tümen’in 2. Alayı’nda gönüllü olarak bulunan Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey de, “Düşmanın yağmur gibi yağan gülleleri altında hayatlarını hiçe sayan birliklerin Çekirdeksizköy ve Duatepesi’ne yaptıkları büyük ve şiddetli savaşlarla tarihe yeni zaferler eklediklerini” bildirdi. (Z.C., 12 Eylül 1921)

13 Eylül’de Sakarya’nın doğusu tamamen temizlenmiş, Halide Edip Hanım’ın da er olarak katılıp onbaşılığa yükseldiği Sakarya Meydan Savaşı, Türk ordusunun zaferi ile sonuçlanmıştı. Ve bu sırada Afyon ve Dinar taraflarındaki Türk birlikleri de taarruza geçerek düşmanın çekilmesini zorlaştırmak için demiryollarını ve köprüleri bozmuştu. Daha önceden düşman birliklerinin gerilerine sarkmış olan hafif birlikler ise, rastladıkları düşman kuvvetlerini dağıtıp perişan ederek büyük bir hızla Sivrihisar’a girdiler. İlerleme o kadar hızlı olmuştu ki, Sivrihisar’daki Yunan subayları, hatta büyük komutanları kişisel eşyalarını bile bırakarak sadece canlarını kurtarmanın kaygısına düşmüşlerdi. (Z.C., Yusuf İzzet Paşa’nın 17 Eylül 1921’deki ve Mustafa Kemal Paşa’nın 19 Eylül 1921’deki Meclis konuşmalarından)

Nitekim Mustafa Kemal Paşa’dan meclise gelen raporda taarruzların sürdürülerek düşmanın kovalandığı bildiriliyor ve “Sivrihisar’da ele geçirilen malzemeden başka birçok düşman komutanlarının ve subaylarının kişisel eşyaları, bu arada düşman ordusu başkomutanı Papulos’un beş tane nişanı da ele geçmiş ve nişanlar, komutanımız tarafından, zafer hatırası olarak orduya verilmiştir” deniyordu. (Z.C., 17 Eylül 1921)

Mustafa Kemal Paşa bir yandan cephe hareketlerini yönetirken, bir yandan da Meclis Başkanlığı’na başvurarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Takdirnamesi ile Taltif Kanunu’nu teklif etti (Z.C., 13 Eylül 1921) ve teklif kabul edilip kanunlaştı. (152 sayılı kanun) Bu arada 5. Süvari Tümen Komutanı Albay Fahrettin Bey de, “savaş alanlarındaki olağanüstü hizmet ve fedakârlığından ötürü” generalliğe yükseltildi. (F. Altay, 10 Yıl Savaş: 311; Abdurrahman Özgen, Türk Akıncıları: 51)

Mustafa Kemal Paşa, 14 Eylül 1921’de de, Sakarya Zaferi’ni bütün dünyaya ilan eden bildiriyi yayınladı:

> Kutsal topraklarımızı çiğneyerek Ankara’ya girmek ve ülke bağımsızlığının fedakâr koruyucusu olan ordumuzu yok etmek isteyen Yunan ordusu, yirmi bir gün süren çok kanlı savaşlardan sonra, Tanrı’nın yardımı ile yenilmiştir... Hiç kimsenin hakkına tecavüz etmek istemediğimiz gibi, başkalarının hayat hakkımızı ve bağımsızlığımızı kabulünü istemekten başka da davamız yoktur. Ulusal sınırlarımız içinde, yabancıların karışamadığı, her uygar ulus gibi özgür yaşamaktan başka bir amacı olmayan Türk milletinin meşru hakları, sonunda, insanlık ve uygarlık dünyasınca teslim olunacaktır. Ancak silahlarımızı amacımıza vardıktan sonra bırakacağımızdan, çok yakın olan bu mutlu güne kadar eskisi gibi bütün milletin en büyük fedakârlığı ve çabayı göstermesini bekleriz. (Z.C., 15 Eylül 1921)

Mustafa Kemal Paşa, cephe dönüşü mecliste yaptığı konuşmada da Sakarya Savaşı’nın tüm gelişimini bütün ayrıntılarıyla açıkladı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden Milli Savunma Bakanlığı’na, komutanlara ve subaylara kadar bütün görevlileri ve hizmetlileri övdü ve Fevzi Paşa üzerinde özel bir önemle durarak, “Genelkurmay Başkanımız Fevzi Paşa’nın bu meydan savaşında yaptığı hizmetler pek büyük ve övgülerle anılmaya değer. Çok sayın, erdemli ve değerli olan bu yüksek kişi savaş meydanlarının hemen her noktasında gece ve gündüz hazır bulunmuş, çok isabetli ve değerli tedbirlerini gerekenlere yerinde bildirmiş ve bol bol ferahlık verici, manevi gücü yükseltici öğütlerde bulunmuştur. Yaptığı hizmetler olağanüstü takdir ve aferine değer” dedi. Bu savaşın özellikle bir subay savaşı olduğunu belirttikten sonra sözü Türk erine getirerek şunları söyledi: “Erlerimizi övülmenin çok üstünde görürüm. Zaten bu milletin evladı başka türlü düşünülemez. Yalnız, erlerimiz hakkındaki sözlerime yeni bir şey eklemek isterim ki, kahraman Türk eri Anadolu savaşlarının anlamına varmış ve yeni bir ülkü ile savaşmıştır.”

Sonra bir kez daha, önderliğini yaptığı milli mücadelenin anlamını açıklayarak, “Bütün dünyanın bilmesi gereklidir ki; Türk halkı, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti uşak muamelesine tahammül edemez. Her uygar ulus gibi varlığının, bağımsızlığının ve özgürlüğünün tanınması isteğinde kesinlikle direnir. Bütün davası da bundan ibarettir. Biz savaşçı değiliz, barışseveriz. Bir an önce barışın kurulmasını görmek ve ona yardım etmek isteriz. Açık ve gerçek cephemizi tam olarak ortaya

koyabilmek için işte bu kürsüden, yasama ve yürütmede geniş yetkiye sahip olan yüce kurulunuzun başkanı olarak açıklarım ki; biz savaş değil, barış istiyoruz. Barışa hazırız ve bence buna engel olabilecek sebep de yoktur. Eğer Yunan ordusunun bizi, meşru ve haklı davamızdan vazgeçirebileceği düşünülüyorsa bu imkânsızdır."

Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması bitince, 65 mebusun imzasıyla verilen bir önerge okundu. "Vatanın kurtarıcısı ve son zaferin yaratıcısı" Mustafa Kemal Paşa'ya "Gazi"lik (olağanüstü yararlık) unvanı ile "Müşir"lik (Mareşallik) rütbesinin verilmesi isteniyordu. Genelkurmay Başkanı olan Kozan Mebusu Fevzi Paşa ile Batı Cephesi Komutanı olan Edirne Mebusu İsmet Paşa'nın Meclis Başkanlığı'na gönderdikleri bir önergede de aynı istek vardı. (Z.C., 19 Eylül 1921) İstekler ivedilikle görüşülmek üzere gündeme alındı, oylanıp kabul edildi. (Kanun: 153)

Sakarya Zaferi'nin içteki ve dıştaki yankısı çok büyük oldu. Yurdun her yanından orduya ve Büyük Millet Meclisi'ne saygı ve teşekkür telgrafları, hatta heyetleri gelmeye başladı. Bu arada Bolu Gençler Birliği Başkanı ile Belediye Başkanı da yurtsever Boluluların saygılarını ve hediyelerini Ankara'ya getirdiler. (Z.C., 29 Eylül ve 10 Ekim 1921)

Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa ise meclise iki önerge verdi. Birinci önerge ile Batı Cephesi'ndeki savaşlarda ateş altında fedakârlık göstermiş olup aralarında Fevzi Paşa ile İsmet Paşa'nın, Albay İzzeddin Bey ile Kemaleddin Sami Bey'in, Tayyareci Vecihi ile üç arkadaşının da bulunduğu 129 kişinin Meclis takdirnamesi ile taltifleri isteniyordu. İkinci önerge ile Sakarya Savaşlarında fedakârlık gösteren Batı Cephesi birliklerine bağlı komutan ve subaylardan, aralarında Yusuf İzzet Paşa ile Albay Selâhaddin Adil ve Albay Şükrü Naili beylerin de bulunduğu 243 kişiye İstiklal Madalyası verilmesi isteniyordu. İki istek de oylanıp kabul edildi. (Z.C., 29 Eylül 1921)

Tam bu sırada, Malta'dan ilk kaçan on altı kişiden biri olan eski ordu komutanlarından Ali İhsan [Sâbis] Paşa'nın Kuşadası'nda Anadolu'ya çıkarak Söke'ye geldiğini bildiren, zaferi kutlayan ve Ankara'ya doğru yoluna devam ettiğini haber veren telgraf meclise geldi. (A. İ. Sâbis, Harb Hatıralarım: 37)

Ankara İtilafnamesi ve Hatay'ın Durumu

Sakarya Zaferi'nin yabancılar üzerindeki etkisinin ilk önemli belirtisi, yabancılar elinde bulunan Anadolu-Bağdat demiryolu şirketinde görüldü ve şirket, kendi işlemlerinde Türkçe dilini kullanmaya başladı. (Z.C., 6 Ekim 1921)

Kars'ta, Rus temsilcisinin de katılmasıyla Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan delegeleri ile antlaşma görüşmeleri başladı ve hızla yürütülerek sonuçlandırıldı. Türkçe ve Fransızca olarak düzenlenen Kars Antlaşması'nın metinleri 13 Ekim 1921'de, Türk delegeleri Edirne Mebusu ve Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ile eski Bakan ve müsteşar Burdur Mebusu Muhtar Bey ve Türkiye'nin Azerbaycan Temsilcisi Memduh Şevket Bey tarafından imzalandı. (K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz: 1015; Z.C., 24 Ekim 1921)

9 Haziran 1921'den beri Fransızlarla Ankara'da devam etmekte olan ve zaman zaman Mustafa Kemal Paşa ile Fevzi Paşa'nın da katıldıkları görüşmeler de birdenbire hızlandı, olumlu sonuca yöneldi ve düzenlenen itilafname (anlaşma belgesi), 20 Ekim 1921'de, Ankara'da, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin delegesi Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ile Fransız temsilcisi eski Bakan Henry Franklin Bouillon (Buyyon) tarafından imzalandı ve Ankara İtilafnamesi diye anıldı.

On üç maddeden ibaret olan Ankara İtilafnamesi'ne göre:

> Madde 1: İmza gününden itibaren savaş durup sona erecek ve durum bütün ordulara, idarecilere ve halka duyurulacaktır.
>
> Madde 2: Asker ve sivil bütün tutsaklar ve tutuklular, imzadan sonraki iki ay içinde serbest bırakılacaktır.
>
> Madde 3: Aynı süre içinde Fransız birlikleri belirtilen sınır çizgisinin güneyine, Türk birlikleri de sınırın kuzeyine çekileceklerdir.
>
> Madde 4: Boşaltma, kurulacak bir karma komisyonun belirteceği şekilde yapılacaktır.
>
> Madde 5: Bölgede bir genel af ilan edilecektir.
>
> Madde 6: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Misak-ı Milli'de tanınan azınlık haklarını sağlayacaktır.

Madde 7: “İskenderun bölgesi için bir özel idare usulü kurulacaktır. Adı geçen bölgede Türk soyundan olarak yerleşmiş bulunanlar kültürlerinin gelişmesi için her türlü kolaylıktan yararlanacaklardır. Türk dili resmi niteliğe sahip olacaktır.

Madde 8: Birlikte belirtilen sınır çizgisi, İskenderun Körfezi üzerinden Payas’ın güneyinde olmak üzere seçilecek bir noktadan başlayacak ve yaklaşık olarak Meydan-ı Ekbez’e doğru gidecektir. Demiryolu istasyonu ve bu yer Suriye’de kalacaktır. Oradan, Marsosva’yı Suriye’ye ve Karnaba ile Kilis’i Türkiye’ye bırakmak üzere güneydoğuya eğilecektir. Orada, Çobanbey İstasyonu’nda demiryoluna ulaşacaktır. Sonra Bağdat Demiryolunu izleyecek ve demiryolunun platformu

Nusaybin’e kadar Türk arazisi üzerinde kalacaktır. Oradan, Nusaybin ile Cezire-i İbn-i Ömer arasındaki eski yolu izleyerek Cezire-i İbn-i Ömer’de Dicle’ye varacaktır. Nusaybin ve Cezire-i İbn-i Ömer ile yol Türkiye’de kalacaktır. Bu yoldan yararlanmada iki memleket aynı haklara sahip olacaklardır. Çobanbey ile Nusaybin arasındaki demiryolu istasyonu ve öteki yerler demiryolu platformunun parçaları sayılarak Türkiye’de kalacaktır.

> Madde 9: Bu sınır çizgisinin dışında olmakla beraber, “Osmanlı soyunun ilki Sultan Osman’ın büyükbabası Süleyman Şah’ın Caber Kalesi’nde bulunan ve Türk Mezarı diye tanınmış olan mezarı, eklentileriyle beraber Türkiye’nin malı olarak kalacak ve Türkiye orada koruma erleri bulundurabilecek, Türk bayrağı çekebilecektir” (Bu madde hükmü bugün de yürürlüktedir).
>
> Madde 10: Pozantı ile Nusaybin arasındaki Bağdat Demiryolu parçasının işletme imtiyazı ise Türkiye tarafından, Fransız hükümetinin göstereceği bir Fransıza verilecektir.
>
> Madde 11: Bu itilafnamenin onaylanmasından sonra Türkiye ile Suriye arasında bir gümrük anlaşması yapmak için bir karma komisyon kurulacaktır.
>
> Madde 12: Kuveyk Suyu, Halep şehri ile kuzeyde kalan bölge arasında her iki tarafı haksevercesine doyuracak şekilde dağıtılacaktır. Halep şehri kendi masrafıyla Türk toprağında Fırat’tan da su alabilecektir.
>
> Madde 13: Sınırın ayrı yanlarında oturan ya da yarı göçebe olan ahali, öte yanda kalan haklarını kullanmaya devam edecektir. Hiçbir vergi ve resim vermeden hayvan, tohum ve ürünlerini bir yandan öte yana geçirebilecektir.

Bu esas maddelerin tespitinden sonra iki taraf delegeleri bu esaslarla ilgili bazı açıklamalarda bulundular, bu açıklamaları da maddelerin altına yazıp imzaladılar. Mesela Türk delegesi Yusuf Kemal Bey, Harşit vadisinde bulunan demir, krom, gümüş madenleri imtiyazının doksan dokuz yıl süre ile yüzde elliye kadar Türk sermayesi ile Türk kanunlarına göre kurulmuş bir şirket tarafından işbu itilafnamenin imzasından itibaren beş yılda tamamlama zorunluluğunda bulunacak olan bir Fransız grubuna vermeye

taraftar olduğunu bildirmeye yetkisi olduğunu açıkladı. Madenler, demiryolları, limanlar ve nehirlere ait imtiyazları Türklerin hoşnutlukla karşıladıklarını, teknik okulların hazırlanmasında Fransız öğretmenlerinden yararlanmak istendiğini belirtti.

İtilafnamenin yedinci maddesindeki açıklıktan da anlaşılacağı üzere, Hatay bölgesi sınır dışında kalıyordu ve Fransızlar bu bölgede özel bir idare usulü uygulamayı kabul ediyorlardı. Türk delegesi Yusuf Kemal Bey, itilafnamenin altına, İskenderun ve Antakya bölgesi için orada oturan ahaliye Türk bayrağını içine alan özel bir bayrak seçme yetkisinin verilmesi gerektiğini yazdı. Fransız delegesi de, adı geçen bölge ahalisine böyle bir yetki tanınmasındaki faydayı tespit ettiğini ve bu hususta hükümetine başvuracağını vaat etti. Ve ayrıca, "İskenderun bölgesinde uygulanacak özel idare usulü hakkında Türk çoğunluğunu içine alan yerlerin genellikle Türk soyundan olan memurlarca idare edileceği hususunu açıklamayı yararlı sayarım. Türk kültürünün gelişimi konusunda bütün kolaylıklardan istifade edecek okullar kurulacaktır" diye de yazdı.

Ve iki taraf delegelerince, bu itilafnamenin yürürlüğe girmesi için meclislerce onaylanması şartından vazgeçilerek, "bu itilafnamenin her iki hükümetçe en çok on beş günlük bir sürede kabulü ile yürürlüğe girmesi" kabul ve imza edildi. Bu sebeple, Ankara İtilafnamesi onaylanmak üzere meclise getirilmedi. Sadece Yusuf Kemal Bey'in, itilafname maddelerini mecliste okuyup bilgi vermesiyle yetinildi ve ayrıca meclise onaylanması yapılmadan yayınlanarak yürürlüğe kondu. (Düstur 3: Tertip c-2, s: 152; Nutuk: 620; K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz: 1000; Z.C., 1 Kasım 1921)

Fransa ile yapılan antlaşmanın uygulanması henüz tamamlanıyordu ki; Ukrayna Komiserleri Şûra üyesi, İşçi ve Köylü ve Kızılordu Murahhasları Şûrası Merkez İcra Komitesi üyesi, Bütün Ukrayna orduları Başkomutanı Fronze, Ukrayna'nın Olağanüstü Elçisi olarak Ankara'ya geldi ve Ukrayna meclisinden getirdiği dostluk mektubunu Meclis Başkanı'na verdi. 20 Aralık 1921 günü mecliste okunan bu mektupta şöyle deniyordu:

> Dünyanın yırtıcı emperyalistleriyle kendi özgürlüğü, bağımsızlığı, Misak-ı Millisi için çarpışan Anadolu halkının yiğitçe mücadelesini Ukrayna halkı adım adım izlemiştir. Ukrayna İşçi ve Köylü hükümeti, Türk silahının Anadolu cephelerindeki son parlak zaferinden ötürü Yüksek Kurulunuzu samimiyetle alkışlar ve kutlar.

> Devrimci bir mücadele yapan, emekçi halktan kurulan ve halk isteklerinin fedakârı olan komutanlarla yönetilen kahraman bir ordu elbette yenilmezdi. ... İki ulusu şimdiye kadar birbirinden ayıran sebepler artık tümden yok olmuştur. Şimdiye kadar ulusumuzu emperyalist politikasına göre yönetenlerin ve İstanbul, Boğazlar, Anadolu gibi yerleri istila amacı ile ulusumuzu sürükleyenlerin sesleri Büyük Ekim Devrimi ile susturulmuştur. Ukrayna, Rusya ve bütün Şûra Cumhuriyetleri ile Türkiye halkı kendi kaderlerine kendileri sahip olmuşlardır. Artık birbirlerine dostça el uzatarak güçlü barış, samimi dostluk ve kardeşlik esaslarına dayanan her türlü antlaşmayı yapabilirler. Böyle bir barış antlaşması yapacağımızdan çok mutluyuz. Fakat hiçbirimiz Türkiye ve Şûralar Hükümetlerinin yan yana dostça yaşamalarının birçok tehlikelerle karşılaşacağını gizlememeliyiz. Türkiye'nin varlığını yeryüzünden silerek sömürgeleri yapmak isteyen düşmanlar, Türk emekçi halkının dayanması karşısında ve Türk ulusunun güce ve yaşama yeteneğine sahip olduğunu gördükten sonra davranışlarını değiştirmeye çalışacaklardır. Bunlar Türkiye'ye karşı dalkavuk dost rolüne başlayarak Şûralar Hükümetleri ile arasındaki dostluğu bozmaya, Türkiye'yi Şûralar Hükümetleri aleyhine kandırmaya çalışarak, silah zoruyla yapamadıklarını dost maskesiyle elde etmek isteyeceklerdir. Fakat biz güveniyoruz ki, birçok tecrübeler görmüş ve siyaset tarihinden dersler almış olan Türkiye hükümeti bunlara aldanmayacaktır. Ukrayna hükümeti ile birlik olduğumuz Rusya hükümeti, onların böyle davranışlarını nefretle reddederek Türkiye hakkındaki dostluk siyasetini, uluslararası siyasetlerinin en güçlü bir esası yapacaklardır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi bu sözlerden hoşnut olarak, bir telgrafla Ukrayna Kongre Başkanı'na, bir telgrafla da aynı gün toplanmakta olan Rusya Şûralar ve Müttefik Devletler Kongresi Başkanı Kalenin'e teşekkür edilmesine karar verdi. Birkaç gün sonra da Ukrayna Elçilik Kurulu, meclisi ziyaret etti. Van Mebusu Haydar Bey ile Rize Mebusu Esat Bey'in, ziyaretçilere teşekkürü bildiren önergesi alkışlarla kabul edildi. (Z.C., 20 ve 21 Aralık 1921)

Türkiye-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması 2 Ocak 1922'de imzalandı. Ukrayna temsilcisi Fronze memleketine döndü. Dönüş yolunda

Trabzon'dan çektiği 15 Ocak 1922 tarihli bir telgrafla dostluk duygularını tekrarladı. (Z.C., 23 Ocak 1922) Antlaşma meclisçe de onaylandı. (Kanun: 206) Ukrayna Komitesi Başkanı Rakoski'den dostluk telgrafı geldi. Antlaşmanın onaylanmış örneğini Harkof'a götürmek üzere Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur, Trabzon Mebusu Recai, Manisa Mebusu Süreyya Beylere görev ve izin verildi, fakat Süreyya Bey görevden istifa edip gitmedi. (Z.C., 21 Şubat, 18 Mart, 1 Mayıs 1922)

Bu sırada, İngilizlerle de, karşılıklı olarak tutukluların bırakılması konusunda bir anlaşmaya varılmış, Malta'daki tutuklulardan elli bir kişi serbest bırakılmış, Sivas mebusları Rauf ve Kara Vasıf, İstanbul mebusu Numan Usta, Gelibolu Mebusu Celâl Nuri, Diyarbakır Mebusları Zülfi ve Fevzi, Gaziantep Mebusu Cenani Beylerle Isparta Mebusu Cemal ve Senatör Said Paşalar, Albay Şevket ve Halep eski valisi Mustafa Abdülhak Beyler ile üç arkadaşları, Anadolu harekâtına katılmak üzere İnebolu'ya çıktılar ve Ankara'ya çektikleri telgraflarla her türlü hizmete hazır olduklarını bildirdiler. (Z.C., 3, 7 Kasım ve 22 Aralık 1921)

Durum açıktı. Türk ordusunun gücü meydana çıktıkça Büyük Devletler, Türkiye ile ilişki kurmada birbirlerini önlemeye çalışıyorlardı. Olayların gelişimi, Türk-Fransız Antlaşması'nın Bolşevik bloku kuşkuya düşürdüğünü gösteriyordu. Ve bu antlaşmanın en sert tepkisi Yunanistan'da olmuş, İzmir'deki Yunan denizcileri, Fransız konsoloshanesini taşlamışlardır. (Türk İstiklâl Harbi 2/6-1: 112)

Fakat Hatay'ı sınır dışında bırakan Ankara İtilafnamesi Türkleri de hoşnut etmemişti. İlk fırsatta bu konunun ele alınmasının istendiği anlaşılıyordu. Nitekim Lozan Barış Konferansı'na delege gönderilmesini fırsat bilen Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey konuyu ele alacak ve Ankara İtilafnamesi ile çizilen güney sınırının Misak-ı Milli'ye olduğu kadar akla ve gerçeğe ve ulusal bağımsızlığa aykırı olduğunu uzun bir konuşma ile ileri sürerek delegelerin özellikle bu konu üzerinde durmalarını ve hazırlıklı olmalarını isteyecek ve bu konuşmalar sırasında Hatay bölgesinden gelen telgraflar okunacaktır. İlk okunan telgraf, Reyhaniye ve Havalisi Heyeti Merkeziye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Karamürselzade İnayet Şevki, Karamürselzade Hacımehmet oğlu Abdülhak Tevfik, İlhami oğullarından Süleyman Fehmi, Bahadır oğullarından Mehmet Halil, Şarlo Köyü halkı adına Tacir oğullarından Mehmet, Dağılkan Köyü halkından İbrahim Hakkı,

Çukuryurt Köyü'nden Hikmet, Kaberşeyh Köyü'nden Halil, Üçtepe Köyü'nden Mehmet Durmuş, Şerfe Köyü halkı, Davutpaşa Köyü'nden Ahmet, Ferecoğlu Köyü'nden Murat, Gök Köy'den Ali, Büyüksamanlı Köyü Muhtarı, Kodanca Köyü'nden Osman, Cerabiye Köyü'nden Abdo, Nikiyıban Köyü'nden Hüseyin, Maziye Köyü'nden Ahmet, Herehut Köyü'nden Rahmi imzalarını taşıyordu ve telgrafta şöyle deniyordu:

> Meşru milli hükümetimizin kurulduğu gün bölgemiz olan İskenderun ve yöresi de Misak-ı Milli içine alınmıştı. Başlangıçtan Ankara İtilafnamesi'ne kadar hayati ve milli varlığımızla yaptığımız yurt görevi gözden uzak tutulmayarak Ankara İtilafnamesi'nde bölgemiz için bir özel yönetim kabul edilerek kutsal yurdumuzun öteki bölgelerinin ve genel yararının gereği olarak genel barışa kadar sessizce beklememiz emredilmiş olduğundan her türlü kötülüğe katlanarak Büyük Millet Meclisi hükümetinin Misak-ı Milli'yi uygulamasını beklemekteydik. Sözü edilen özel yönetim şimdiye kadar uygulanmamakla beraber Tanrının eriştirdiği son aslanca zafer gururlu İngilizleri boyun eğmek zorunda bıraktığı gibi bütün Avrupa hükümetlerinin meşru hakkımız olarak yurtlarımızın geri verilmesini kararlaştırdıkları sevinçle öğrenildiğinden artık bu yörenin anavatana kavuşma zamanının geldiği kanısındayız. Bu en şanslı ve şerefli zamanda bizlerin de unutulmayıp eski maddeler gereğince Misak-ı Millimizin kutsal prensibi, temel hükümleri itibarıyla anavatana bağlanmak ve katılmak için yardımınızı esirgemeyeceğinize güveniyorsak da bu ricamızı sunmak ve sözlü olarak bildirmek üzere Karamürsel Mustafapaşa oğullarından Tayfur Atâ Bey'i gönderiyoruz. Sevgili yurdumuzun her yanını savunma ve meşru hakkımızı almaya vekil olduğunuzdan bizim de öteki bölgeler gibi yabancı elinden kurtarılarak anavatana katılmamızı rica eder ve derin saygılarımızın kabulünü dileriz, sayın vekillerimiz.

Sonra, Antakya ileri gelenlerinden Balcızade Fehmi, Türkmenzade Abdülgani, Masaracızade Kemal, Miskizade İzzet, Müftüzade Sadık, İskifzade Hacı Yusuf, Hattatzade Elhac Mustafa, Zekizade Mehmet Zeki, Melekzade Faik Melek [Abdurrahman Melek'in babası], Şemseddinzade Cafer Tayyar, tüccardan Bekir ve Hakkı, Müftüzade Hacı Sakıp, Hacıbeyzade Rıfat, Hacı Ali, Rıfat Mustafa, Muharrem Vehbi, tüm deliciler adına Hacı Hüseyin, tüm esnaf adına Necip Usta, tüm Köşker esnafı adına

Hacı Rezzuk (40 milletvekilinden biri) tüm kunduracı esnafı adına Şükrü, Kuseyr bucağı adına Abdüsselâm, Kuseyr Tahtani bucağı adına Hacı Arif, Karamürt bucağı adına Dokuzoğlu Havran imzalarıyla gelen telgraf okundu:

> Kurtuluş günümüzün gelmesi Barış Konferansı'nın yakında toplanması münasebetiyle Misak-ı Milli içinde olan Türk Antakya ve yöresinin tez elden anavatana kavuşmasını sağlamak ve memleketimizin her bakımdan haklarını savunmak üzere memleket ileri gelenlerinden Vehbizade Rasim ve Masaracızade Saman Azmi Beyler oybirliği ile seçilerek gönderilmiştir.

İskenderun bölgesinden gelen Küçükosmanzade Hacı Kâzım, Suphi, Fevzi, Bekirbeyzade Necmi, Hacısaidzade Mehmet Cemil, Yüzbaşıaliağazade Mehmet Tevfik, Aliağazade Mehmet, Musaağazade Ali, Erstûrizade Hüsameddin, Müftüzade Ahmet, Mazlumzade Mustafa, Saraçzade Mehmet Ali, Saldızade Lâmi, Bakızade Ömer Lütfü, Mustafa, Selâhaddin, Süreyya, Mısrizade Mustafa Nureddin, Humuszade Abdülgani, Yüzbaşımehmetefendizade Mehmet İzzet, Camiikebir İmamı Abdülkadir, Selâmizade Vehbi, Remzizade Ahmet Hilmi, Alimollazade Musa, Müderris Hamdi, Hafızzade Mustafa Şevki, Şamlızade Mustafa, Nihadağazade Ahmet Hamdi, Maarif Başkâtibi Zekeriya Zühdü imzalı telgrafta da şöyle deniyordu:

> Misak-ı Milli sınırları içinde olup Ankara İtilafnamesi'yle özel yönetime kavuşturulan İskenderun ve yöresinin anavatana kavuşma zamanının geldiği kanısı ile bu konudaki dileğimizi sözlü olarak bildirmek üzere bölgemiz halkından Karamürselzade Mustafa Paşa oğullarından Tayfut Atâ Bey vekilimiz olarak gönderilmiştir.

Beylân bölgesinden gelen ve Beylân Türk Murahhası ve Kızılay Derneği Başkanı Müftü Esseyid Mehmet, üye Hayreddinzade Esseyid Mehmet Hayreddin, Hacıyusufzade Abdülaziz, Garbizade Hüseyin Lütfü imzalarını taşıyan telgrafta da; bölgelerinin tümden Türk olmasından ötürü anavatana kavuşması dileklerini sunmak üzere Karamürsel Mustafa Paşa oğullarından Tayfur Atâ Bey'in vekil edilip gönderildiği bildiriliyordu.

Gaziantep Mebusu Yasin Bey bu telgrafların Lozan'a gidecek delegelere verilmesini isteyen bir önerge verecek, Mersin Mebusu İsmail Safa Bey de

özetle şunları söyleyecektir: “Okunanlar, bir yıldan beri büyük davamızın önünde türlü acılara katlanan bir bölge evlatlarının sesidir. Bu sesler çok saygıya değer. Bu bölge halkının Türk olmaktan başka üzerimizde çok hakları vardır. Türk vatanı tehlikeye düştüğü, dünyanın bütün düşmanlıkları ufuklarımızda karardığı zaman buna karşı ayaklanan insanlar arasında ön safta olarak bu bölge bulunuyordu. Türk davası için bu bölgenin verdiği kurban herhangi bir yerdeki kurbandan çoktur. Bu sebeple bugün kazandığımız büyük zaferin temellerinde o kardeşlerimizin cenazeleri vardır. Bu bölgenin büyük davamıza ve büyük yurdumuza bu kadar kuvvetli bağlılığı, bunca büyük fedakârlığı olduğu halde bir yıl önce imzaladığımız itilafname ile onlara vefasızlık gösterdik. O günden beri bu bölge insanlarına rastladıkça boynumu, başımı eğmişimdir. İçim sızlayarak onlara karşı vefasızlık ettiğimi çok acı olarak duymuşumdur. ... Bu bölgede hiçbir Fransız askerinin giremediği yerler vardı. Biz itilafname ile oraları da Fransızlara bıraktık ve yurttaşlarımıza sabrediniz dedik. Onlar da buna saygı gösterdiler. Şunu kesinlikle bilelim ki, o yurttaşlarımızın bu isteğe gösterdikleri saygıdır ki, bu itilafnameden yararlandık. ... Delegelerimize şunu söylemek istiyorum ki, biz borçsuz, azınlıksız, bağımsızlığı tam, sınırlarında kötülük ve zincir sesi olmayan bir vatan ve buna layık bir barış istiyoruz.”

Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey, verdiği önergede Ankara İtilafnamesi’nin imzalandığı gece, mebusları aydınlatmak üzere Ankara’ya gelmiş olan bir Antakyalı ile Kayseri Mebusu Rıfat Bey’in evinde görüştüğünü, adını hatırlayamadığı o sayın Antakyalının, bizi sınırın öte yanında yabancıların eline bırakmaya karar verirken vicdanınız sızlamadı mı, diye sorduğunu ve gözyaşları içinde kalarak ne diyeceğini bilemediğini anlatacaktır.

Bütün bunlar okunulup konuşulurken Hatay bölgesinin temsilcileri Karamürsel Mustafapaşa oğullarından Tayfur, Masaracızade Samih Azmi ve Vehbizade Rasim Beyler meclisin dinleyicileri arasında bulunacaklar, Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey verdiği bir önerge ile, dinleyiciler arasında bulunan Hatay mücahitlerinin meclis adına selamlanmasını isteyecek, bu görevi meclis adına, Meclis Başkanı yapacaktır. (Z.C., 3 Kasım 1922)

Fakat yurtsever Hataylıların anavatana katılma çabalarının ardı arkası kesilmeyecek, birkaç gün sonra da Antakya Bölgesi Genel Vekili Antakya

eski mebusu Türkmenzade Ahmet Bey'den gelen telgrafta da şöyle denilecektir:

> Hükümetimizle Fransa'nın yaptığı bilinen anlaşmaya kadar bıkmayarak ulusal bağımsızlık aşkıyla büyük fedakârlıklar içinde çalışan ve bu yüzden anavatana yeniden büyük menfaatler sağlamış olan Antakya ve yöresi 1917 yılı sonunda merkezi Antakya olmak ve 1919 yılından geçerli sayılmak üzere hükümetimizce bir Türk livası olarak kurulmuş ve onaylanmış olduğu Büyük Millet Meclisi'ndekilerin çoğu tarafından bilinmekte olup genel savaşın bırakılmasına kadar da düşmanca işgal edilmemiş olduğundan hemen Adana'ya bağlanmıştı. Birçok iskelesi olduğundan Suriye'nin önemsemediği İskenderun ise Suriye'ye ilişkisinden çok Adana'nın ayrılmaz bir parçası ve Antakya'nın Süveydiye'siyle beraber Doğu Anadolu'nun önemli bir koyudur. İskenderun, Antakya ve yöresi tarih bakımından bir Türk memleketi olduğu gibi hatta Halep bile aslında ve çevresi bakımından bir Türk diyarı demek olup Suriye'den çok Anadolu ile olan birbirine girmişlik ve karışmışlığı ve halkının isteği de Türk anavatanından ayrılmasının imkânsızlığını göstermektedir. Sözü edilen itilâf, Antakya ve yöresince 16 Kasım 1922'de acıklı bir surette protesto edilmiştir. Bölgemizin yabancılara bırakılıp feda edilmesi, Misak-ı Milli hükümleriyle ve yüceliğini anlatmaya deyim bulamadığımız Gazi Büyük Paşa Hazretlerinin vaktiyle Gaziantep Şube Reisine cevap olarak yazdığı şifreli ve 2 Haziran tarihli telgrafında Antakya ve Hârim'in ulusal sınırlar içinde olduğu hakkındaki inandırıcı sözleriyle bağdaştırılamamaktadır. Bölgemizle Suriye arasındaki Türk ulusal sınırı Akdeniz kıyısında Lazkiye çevresindeki Resülhınzir'den başlayarak ve Ordu gibi Türk bucaklarıyla öteki köyleri içine alan çizgi üzerinde Antakya, Hârim, Reyhaniye'ye varacak olan yerden ibarettir. Antakya'dan bazı kimseler, dernekler ve köyler yüz-iki yüz altın biriktirerek milletin askerini ve hükümetini karşılamak için bayraklar hazırlamış ve erkekleri Türk askerinin ayağına yüz sürmeyi, kadınları ayaklar altına yatmayı adamışlardır. Bölgemizin ve içindeki üç yüz küsur bin Türk fedaisinin, bir dostluğa karşı, anavatandan ayrılmasına şu zamanda bir sebep olmasa gerektir. Suriye uyruğuna bağlı olan Türk ulusal

haklarının dışında bırakılacak olan bölgemizin Suriye'yi ilerde ateşe tutuşturacağına şimdi dostumuz olan Fransa hükümeti hiç şüphe etmemelidir. Bu protestomuzun ve şimdiye kadar muhtelif tarihlerde yaptığımız rica ve dileklerimizin mecliste okunmasıyla hükümetten, anavatandan, kutsal al bayrağından bölgemizin yoksun tutulmamasını gözyaşlarıyla memleket adına yalvarırım. (Z.C., 30 Kasım 1922)

1921 Yılı Meclis Görüşmelerinden İlginç Örnekler

1) Subay aylıklarından kesilen Savaş Vergisi

Düzenli ordu kurulmasına çalışıldığı ve subay ihtiyacı içinde bulunulduğu bir sırada idi. 42 sayılı kanun gereğince, bütün devlet memurlarından olduğu gibi subay aylıklarından da yüzde üç oranında Savaş Vergisi kesiliyordu. Siirt Mebusu Mustafa Efendi, yaptığı bir kanun teklifi ile bu verginin subaylardan alınmamasını istemişti. Teklifi inceleyen komisyon, "Cephe ve Seferberlik Zamları yapılarak yeter dereceye çıkarılmış olan subay aylıkları hakkında ayrı işlem yapılmasının adalete uygun düşmeyeceği" sonucuna varmış ve teklifin reddine karar vermişti. Komisyon raporu Meclis Genel Kurulu'nda görüşülüyordu:

Teklif sahibi Mustafa (Baysan) Efendi — Subaylar vücutlarıyla savaşın içinde oldukları halde aylıklarından Savaş Vergisi kesmek mantıksızlıktır.

Vehbi Bey (Balıkesir) — Hiçbirimiz, hiçbir memurun aylığından kesinti yapılmasını istemeyiz, ama böyle bunalım dönemlerinde vergi kesintilerinin kaldırılmasını istemek doğru değildir.

Vehbi Efendi (Konya) — Bütçeden aylık alan herhangi bir memurla bir subayın farkı yoktur. Devletin bir kanunu vardır. O kanun gereğince her aylık alandan kesinti yapmak gerekir.

Yahya Galip Bey (Kırşehir) — Kan vergisi veren, savaş vergisi vermez.

Vehbi Efendi (Konya) — Hepimiz de kan vergisi veriyoruz.

Başkan — Konu açıklandı. Oyluyorum. Komisyon raporunu kabul edenler el kaldırsınlar. Kabul edilmiştir. Yani eskisi gibi subay aylıklarından da Savaş Vergisi kesilecektir. (Z.C., 1 Ocak 1921)

2) Frenginin yayılmasını önleyici tedbirler

1921 yılı başlarında "frengi hastalığı" memleketi kasıp kavuruyordu. Bolu Mebusu Dr. Fuat [Umay] Bey "Frenginin Yayılmasının Önlenmesi ve Sınırlandırılması" hakkındaki kanun teklifini yapmış, komisyonca bazı düzeltmelerle kabul edilen teklif Meclis Genel Kurulu'na gelmişti. Komisyon tarafından düzenlenen tasarının beşinci maddesinde, "Evlenecek bütün erkeklerle dul kadınların, yakınlarından birinin yanında ve doktor bulunan yerlerde muayeneleri zorunludur. Yalnız kızlar muayene edilmezler" denmekteydi. Teklif sahibi Dr. Fuat Bey, biraz daha ileri bir görüşü savunuyor ve "Bazı yerlerdeki anlayış muayeneye engel olabilir. Bu gibi yerleri Sağlık Bakanlığı tespit etsin. Frengili ve frengisiz bölgeleri göz önünde tutsun. Anlayışları muayeneye engel olan frengisiz bölgelerdeki kızlar muayene olmasın. Fakat ötekiler muayene edilsin" diyordu.

Teklif sahibi mebusun ve teklifi inceleyip tasarıyı düzenleyen komisyonun, mecliste bulunduğu düşünülen gericilere bazı tavizler vererek mümkün olanı kurtarmaya çalıştıkları anlaşılıyordu. Fakat meclisteki hava tam tersine oldu ve hiç umulmadık bir durum meydana çıktı.

İlk itirazı Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey yaparak, "Dr. Fuat Bey'e teessüf ederim ki, doktorca bir teklifte bulunmadı. Frengili, frengisiz bölge ayrımı olamaz. Frengisiz bölge denen yerde de frengili bir genç bulunabilir" dedi. Dr. Fuat Bey buna karşı, "Bunu, kötülüğü en az bir istek olarak ileri sürdüm" diyebildi.

Erzincan Mebusu Hoca Fevzi Efendi ise, "Muayene yapılamayacak hallerde kan analizi (bu deyim aynen kullanılmıştır) ile teşhis mümkün değil midir?" diye sordu ve bunun için mükemmel laboratuvarlara, bakteriyologlara, mikroskoplara ihtiyaç olduğu yolundaki itirazlara karşı da, "Tartışmayalım. Sorduğum şeyin mümkün olduğu anlaşıldı. Şimdi eczacılar bu tahlilleri yapıyorlar. Birçok yerlerde de eczacılar, kimyagerler vardır" diye cevap verdi.

Evlenecekleri muayeneye tabi tutmak isteyen beşinci maddenin tamamen tasarıdan çıkarılmasını isteyen Niğde Mebusu Avukat Hilmi Bey'e karşı da, Malatya Mebusu Hoca Feyzi Efendi, "Böyle şey olamaz. Frengi memleketin en büyük düşmanıdır. Nasıl olur da bu maddeyi çıkarmak istersiniz?" diye bağırdı. Sonunda, illerce düzenlenecek yönetmeliklere göre

muayene yapılmasına karar verilerek tasarı kanunlaştırıldı (Z.C., 3 Ocak 1921; Kanun: 90).

3) İstiklal Mahkemesi aracılığı ile gönderilen armağan

Yine 1921 yılı başlarında bir gündü. Toplantıyı yöneten Meclis Başkanı, Samsun İstiklal Mahkemesi'nden gönderilen armağana ait bir telgraf olduğunu bildirmiş ve telgraf okunmuştu. Telgrafta şöyle deniyordu:

> Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,
>
> Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı gününün yıldönümü günü, il halkı tarafından özel bir tören yapılmış, Milli Hükümet'in yaşaması ve başarıya ulaşması için dualar edilmiş ve tören kurulu tarafından İstiklal Mahkemesi ziyaret edilerek bu davranışlarının Yüksek Başkanlığınıza bildirilmesi rica edilmiştir. Bu arada, Kız Lisesi öğrencileri tarafından işlenmiş bir örtünün de, Büyük Millet Meclisi adına, Samsun öğrencilerinden bir armağan olarak, sizce kabul edilmesi istenmiştir.

Okunan telgrafa karşı alkış ve teşekkür sesleri duyulacağı sanılırken derin bir sessizlik oldu ve tam tersine bir tepki ile sadece şu sözler duyuldu:

Dr. Abidin Bey (Rize) — Bana da bir kat elbiselik gönderseler. Bir cübbelik de Fevzi Efendi'ye... (Gülüşmeler)

Sırrı Bey (İzmit) — Bu gibi meseleler mahkemelerin uğraşacakları işler değillerdir. (Z.C., 4 Ocak 1921)

4) Düello usulü hakkında kanun teklifi

Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki çalışmaları göze batacak kadar çok olan Bursa Mebusu Operatör Emin [Erkul) Bey'in türlü konulardaki kanun tekliflerinden biri de "düello usulü"nün kabulü hakkındaydı. Teklif, tasarı komisyonuna gönderilmiş ve komisyondan şu ilginç ret kararı çıkmıştı:

> Hazreti Muhammed'in temiz İslamlık kurallarına ve İslamlığın eski geleneklerine aykırı olan ve şimdiye kadar eski Meclis-i Mebusânca kabul edilmeyerek reddedilen bir yanlış âdetin, milletin tek din ve şeriat koruyucusu saydığı Yüksek Meclis tarafından

> yeniden ortaya çıkarılmasına yasalar ve töreler izin vermeyeceğinden müspet bilgiye ve din kurallarına uygun olmayan isteğin reddine karar verildi.

Konu üzerinde konuşma olmadı. Meclis, komisyonun raporunu kabul ve teklifi reddetti. (Z.C., 30 Ocak 1921)

5) Orduya armağan edilen uçaklar

Düzenli orduya gidilmeye çalışıldığı, ilkel silah, araç ve gereçlerde bile yoksulluk çekildiği, hele para bakımından büyük bir sıkıntı içinde bulunulduğu günlerde idi. O günkü toplantıya başkanlık eden meclis başkanı, İnebolu'dan çekilmiş bir telgraf olduğunu bildirdi ve okuttu. Telgraf aynen şöyle idi:

> İstanbul'dan satın aldığım ve buraya getirmeyi başardığım uçak, uçarak bugün geldi. Adıma, orduya armağan ediyorum. Kabulünü dilerim. Düşman üzerine ilk bombayı atacak olana iki yüz lira ödül vereceğim. Milletimizin esenliğe kavuşmasını ve başarıya ulaşmasını Tanrı'dan diler, saygı ile ellerinizden öperim.
>
> Erzurumlu Hacımehmetzade Nafiz

Kısa bir süre sonra Nafiz Bey orduya bir uçak daha armağan edecek, bunun üzerine Erzurum Mebusu Asım Bey, verdiği bir önerge ile iki uçak armağan eden Nafiz Bey adındaki vatandaşa meclisçe teşekkür telgrafı yazılmasını isteyecek ve bu istek kabul olunacaktır. (Z.C., 30 Ocak 1921)

Nafiz Bey'in bu eşsiz yurtseverlik davranışı herkese örnek olacak, her yanda bu konuda çalışmalar başlayacak ve birkaç ay sonra yurtsever Sivrihisarlılar da orduya bir uçak armağan edeceklerdir. (Z.C., 18 Haziran 1921)

6) Evlenme zorunluluğu

Erzurum Mebusu Salih [Yeşiloğlu] Efendi "evlenme zorunluluğu" hakkında on yedi maddelik bir kanun teklifi yapmış ve incelemek üzere tasarı komisyonuna gönderilmişti. Komisyon, teklifi meclisçe görüşülmeye değer bulmuş ve düzenli bir metin meydana getirilmek üzere Diyanet İşleri komisyonu ile Sağlık ve Sosyal Yardım komisyonuna gönderilmesini

isteyen aşağıdaki raporu Genel Kurula göndermişti. Raporun gerekçesi şöyleydi:

> Memleketi tahrip eden iki tehlikeli hastalığın varlığı biliniyor: frengi ve verem. Bunların yayılmalarının önlenmesi hakkında şimdiye kadar izlenen usul muayene ve tedaviden ibarettir. Bu da kesin sonuç vermemektedir. Muayene ve tedavi ile hastalığın önü alınamaz. Gerçek sebeplerini aramak ve çarelerini bulmak gerekir. Oysa ki bununla uğraşılmamaktadır. İnsanoğlu yaradılış ve tabiat gereği olarak yer-içer, erkeklik-dişilik yapar. Ve hiçbir kuvvet de bunu önleyemez. Frengi fuhuş ve sefahatten, verem düşünce ve yoksulluktan meydana gelmektedir. Evlenmeyi sağlamakla hastalıkların sebeplerini önlemiş olacağız. Evlenmeyi zorunlu kılarken evleneceklere yardım edip kolaylık göstereceğiz.

Bu gerekçeye dayanan tasarının maddelerinde de şu hükümler vardı:

> — 18-25 yaş arasında evlenme ihtiyaridir (özerktir). 25 yaşını geçtiği halde hiç evlenmemiş olanlar evlenmek zorunluluğundadırlar. Evli olduğu halde, iş ya da memuriyet sebebiyle başka bir yerde ve yalnız başına iki yıl kalmak zorunda olanlar bir kez de orada evleneceklerdir. İki yıl sonunda iki eşini bir yerde birleştirecektir.
>
> — 25 yaşını geçtiği halde evlenmeyenlerin, yıllık gelirlerinden dörtte biri, evleninceye kadar her yıl elinden alınacaktır.
>
> — Evlenecek delikanlı köylü ise ve arazisi yoksa, evine en yakın ve uygun yerde 100-300 dönüm yer verilecektir. Evlenecek genç sanatkâr ise ya da ticaret yapıyorsa ve sermayesi yoksa faizsiz borç para verilecektir.

Rapor, Diyanet İşleri komisyonu ile Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonuna gönderildi. (Z.C., 22 Şubat 1921)

7) Soru önergesinin anlamı

Adalet Bakanı’na, meclisin en genç üyelerinden 27 yaşındaki Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey vekillik etmekteydi. Mahkemeleri halkın ayağına götürebilmek amacıyla “Tek Hâkimli Mahkemeler” kurulması hakkındaki kanunu uygulamaya başlamıştı. Bu davranışın, kendi seçim

bölgesine daha çok hâkim vermek arzusundan ileri geldiğini sanan Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey, bir sözlü soru önergesi vererek, tek ve toplu hâkimli mahkemeler arasındaki farkın ne olduğunu sormuştu. Adalet Bakan Vekili Hafız Mehmet Bey bu soruyu şöyle cevapladı:

Hafız Mehmet Bey — Soru, tek hâkim kanunu ile toplu hâkim kanunu arasındaki farkın ne olduğudur. Bu soru, bir meclis sorusu değildir. Bunu öğrenmek isteyen kimse iki kanunu da okur ve aralarındaki fark ne ise bunu anlar.

Meclis Genel Kurulu bu cevabı gülüşmeler ve alkışlarla karşılarken soru sahibi Yahya Galip Bey kürsüye geldi.

Yahya Galip Bey — Alkışlamak değil, göğe çıkarsanız nafile. “Tek hâkimli mahkemelerden amacım kendi memleketime bir-iki hâkim daha göndermektir” demeliydi. Demek ki bu meclis bu vekil efendilerin keyfine tabidir.

Bu sözler mecliste büyük tepki ve gürültülere sebep oldu. Adana Mebusu Damar Bey, “Sözünü geri al!” diye bağırdı.

Yahya Galip Bey — Ne oluyorsunuz?.. (Ayak patırtıları... ‘Sözünü geri al’ sesleri) Ne var, ne oluyorsunuz? (Gürültüler)

Yahya Galip Bey bocalamıştı, sözünü bağlayamıyordu. Adalet Bakan Vekili Hafız Mehmet Bey tekrar söz aldı:

Hafız Mehmet Bey — Trabzon’a tek hâkim göndermedim. Yahya Galip Bey’in ileri sürdüğü husus kavlen, fiilen ve resmen düşmüştür. Bu önergenin amacı başkadır. Baha Molla diye bir müsteşar vardı, azlettim. “Niçin?” diye sordu, söylemedim. İşte bütün dava budur.

Hafız Mehmet Bey’in son sözleri Genel Kurul üzerinde lehte etki yaptı. Yahya Galip Bey, cevaplara kanmadığı için, içtüzüğün kendine verdiği hakla, sorusunu gensoruya çevirmek istedi. Fakat bunu da başaramadı ve sorunun görüşülmesi bitti. (Z.C., 26 Mart 1921)

8) Ev yakmaktan hükümlü bir Kuva-yı Milliyecinin affı

Hacı Veli Efendi (Eskişehir) — Eskişehir İngilizler tarafından kuşatılmıştı. Kırk tane top kurulmuştu. Dört tane de uçak tepede uçuyordu.

Ali Fuat Paşa, İngiliz generali ile görüşmek üzere Kanlıpınar'a gidecekti. Köylerde ne kadar at, araba, insan varsa bayırların başına dolsun, diye emir verdi. Çünkü kendinin 170 kadar askeri vardı, asker çok görünsün istiyordu. Askerlerini de yol boyunca dizmişti. Durmuş Ağa'nın "yaktı" denildiği ev bir kulübedir. Milli Mücadele'ye karşı olan bir bekçinin kulübesidir. Bu bekçi köyü kışkırtıp "gitmeyin" diyordu. Durmuş Ağa bunun kulübesini yakmakta haklıdır. Biz de onunla beraberiz ve beraatını isteriz.

Şevket Bey (Sinop) — Çavuşoğlu Durmuş Ağa, Kuva-yı Milliye komutanlarındandır. Eskişehir'deki İngilizlere karşı hareket edilirken köylerden acemi asker toplanması gerekli görülmüş. Ali Fuat Paşa emri verirken, çağrılıp da gelmeyenlerin evlerini yakın demiş. Durmuş Ağa da çağrıldığı halde gelmeyen iki kişiden birinin evini yakmış, ötekininkini yakamamış, teşebbüs halinde kalmış. On yıl kürek cezasına çarptırılıp tutuklanmış. Sonra evrakı İstiklal Mahkemesi'ne aktarılmış. İstiklal Mahkemesi de "bu eylem suç değildir, af çıkarılsın" diye konu üzerindeki çalışmasını durdurmuş. Ne var ki eylem suç değilse beraata gidilmek gerekir, af olmaz.

Müfit Efendi (Kırşehir) — Fıkıhta kaidedir: Genel zararı önlemek için özel zarara katlanılır. Meclis de olayı böyle kabul ederse kovuşturmadan vazgeçilmesini emredebilir.

Fakat bir kere ceza verilmişti. Bu sebeple af yoluna gidildi ve af için verilen önergeler kabul edildi. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, affı kabul etmekle beraber, vatan hizmeti için yapılmış olsa bile, maddi zararın karşılanmasını istediyse de kabul olunmadı. (Z.C., 26 Mart 1921)

9) Meclis çalışmalarında usule verilen değer

-a-

Görüşülmesi "gelecek birleşime" bırakılmış olan bir konuyla ilgili tutanağa "gelecek toplantıya bırakıldı" diye yazılmıştı:

Mehmet Şükrü Bey (Afyon) — Geçen toplantıda Koçgiri Olayı hakkındaki evrakın gelecek birleşimde okunmasına karar verildiği halde, Başkanlık yeni bir birleşim yapmamış ve "gelecek birleşim" deyimini de tutanağa "gelecek toplantı" diye yazdırıp geçen toplantıyı kapamış, konuyu bu toplantıya bırakmış, meseleyi bugünkü gündemin de yedinci maddesine

koydurmuştur. Başkanlık makamının bu davranışı bütün sayın üyelerin haysiyet ve yasama hakkına bir tecavüzdür. Süregelen bu tecavüzlerle her gün kişiliği zedelenmektedir. Bu kürsüden rica ediyoruz, yeter artık, buna bir son verelim.

Başkan (Birinci Başkanvekili) Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey — Tutanak özeti hakkında başka düşünce var mı?

Mehmet Şükrü Bey — Tutanak özetinin “gelecek birleşim” olarak düzeltilmesini ve konunun hemen görüşülmesini teklif ederim.

Başkan — Başka düşünce var mı? Eski tutanağı kabullenenler lütfen el kaldırsınlar. (‘Düzeltilerek’ sesleri)

Mehmet Şükrü Bey — Meclis “gelecek toplantıya” karar vermemiş, “gelecek birleşime” karar vermiştir.

Başkan — “Gelecek birleşim” ile “gelecek toplantı”nın farkı yoktur.

Mehmet Şükrü Bey — Başkanlık makamı bunu anlayamıyor.

Başkan — Geçen toplantıda yeni bir birleşim için çoğunluk yoktu. Milli Savunma Bakanı da gelmemişti. Yeni birleşim açılamadı, gelecek toplantıya kaldı. Gündemi de memurlar yapmışlar. Başkanlık makamının meclis haklarına tecavüz ettiği yolundaki sözlerini Mehmet Şükrü Bey’e geri çeviririm. Başkanlık makamı sizin isteğiniz ve güveninizle görev yapar. Görevi de kararlarınızı uygulamaktır. Eski tutanağı kabullenenler el kaldırsın. (‘Değiştirilerek’ sesleri) Aynen oyunuza sunuyorum. Kabul edenler el kaldırsın. İndiriniz. Değiştirilmesini kabul edenler el kaldırsın. Değiştirilerek kabul edildi. O halde istifamı Yüksek Meclisinize sunuyorum.

Mehmet Şükrü Bey — Meclisin haysiyeti her şeyden yüksektir.

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) — Meclis, kendi şerefi uğrunda daha çok başkan feda eder.

Ve Hasan Fehmi Bey, başkanlık kürsüsünden ayrıldı. İkinci Başkan Dr. Adnan Bey kürsüye çıktı. Gündemin yedinci maddesindeki Koçgiri Olayı derhal görüşülmeye başlandı ve verilen bir önerge ile görüşme gizli oldu. (Z.C., 3 Ekim 1921)

Fakat olay bitmemiş ve Hasan Fehmi Bey'in adeta güvensizlik sebebiyle istifa zorunda kalmış olması yeni bir "usul" meselesi doğurmuştu. Ertesi günkü toplantıda konu bu bakımdan tekrar ele alındı.

Hakkı Hami Bey (Sinop) — Olayda bir yanlış anlaşma olduğunu sanıyorum. Bir mebus tutanağın düzeltilmesini istedi. İsteyebilir. Bu, hiçbir vakit, başkanın istifasını gerektirmez. ('Doğru' sesleri) Başkan hangi sözden üzüldü bilemiyorum. Fakat istifayı gerektiren bir sebep yoktur. İstifasını geri aldıklarını söylesinler. Yüksek Meclisiniz bunu onaylar.

Hüseyin Avni Bey — Mesele güvensizlikle sonuçlanmış ve kamuoyuna da böyle ilan edilmiştir. Hasan Fehmi Bey'e saygımız vardır. Gerekirse tekrar seçmekte arkadaşlarımız serbesttir. Fakat bu şekilde düşürülmüş bir başkanın istifasını geri alması olmaz. Ona güveni olanlar, durumu, istifasını geri aldırmakla değil, yeniden seçmekle düzeltirler.

Hakkı Hami Bey — Burada güvensizlik söz konusu olamaz. Güven ve güvensizlik bakanlara karşıdır. Meclis Başkanı'na karşı olamaz. Tüzük açıktır.

Vehbi Efendi (Konya) — Burada güven ve güvensizlik meselesi yoktur. Fakat istifası da eski tutanakta yazılıdır. Meclis bu istifayı kabul etmediğini gösterirse yapılacak iş yeni seçimdir.

Mehmet Şükrü Bey — Herkes istifa hakkına sahiptir. Herkesin istifa etme hakkı olduğu gibi, istifasını geri alma yetkisi de vardır.

Hasan Fehmi Bey — Meclisin haysiyetini, kendi haysiyetimden ve hayatımdan yüksek sayarım. Ben, bu kürsünün edep ve nezahatinin üstüne çıkan sert ve yıpratıcı dilden üzülerek istifa ettim. İstifamda da direniyorum.

Hasan Fehmi Bey'in bu konuşması meclis üzerinde olumlu etki yaptı. Muş Mebusu Abdülgani [Ertan] Bey verdiği bir önerge ile Hasan Fehmi Bey'in istifasını geri almasını teklif etti. Önerge meclis çoğunluğunca da kabullenilince Hasan Fehmi Bey de istifadan vazgeçti. (Z.C., 4 Ekim 1921)

-b-

Oylama özgürlüğü, usul meselelerinin başında gelen bir esas meseleydi. Mesela milli kuvvetler bir yandan Yunan ordusu ile, bir yandan da Çerkes

Ethem kuvvetleriyle çarpışıyorlar, yani Kuva-yı Milliyeciler milli mücadelenin en kuşkulu günlerini yaşıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, mecliste Çerkes Ethem olayını ve son durumunu anlatıyordu. Çerkes Ethem ile kardeşleri Reşit ve Tevfik beylerden söz ederken eskisi gibi ‘bey’ demişti. Erzurum Mebusu Nusret Efendi birdenbire söze karışarak, “Paşa Hazretleri onlara artık ‘bey’ demeyiniz, hain deyiniz” diye bağırdı. Mustafa Kemal Paşa sözüne devam ederek, “Hatırlatmış olduğunuz üzere Ethem ve Tevfik için hainler diyeceğim. Henüz Millet Meclisi üyeliği sıfatını taşımakta bulunan Manisa Mebusu Reşit için de aynı deyimi kullanmak zorundayım. Fakat Yüksek Kurulunuza olan saygımdan ötürü diyemiyorum. Diyebilmem için Reşit Bey’in üyelikten düşürülmesine oy vermenizi rica ederim” dedi. Mecliste “Kabul” ve “Oyla” sesleri yükseldi. Oturuma başkanlık eden İkinci Başkanvekili Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Efendi de konuyu oyladı ve sonucu “Çoğunlukla kabul edilmiştir” diye açıkladı. Fakat ertesi toplantı gününde okunan, bir önceki toplantının tutanak özetinde “çoğunluk” kelimesinin “oybirliği” olarak geçtiği görüldü.

Reşit Bey’in, vatan hainliği ile mebusluktan düşürülmesine itiraz eden olmadığı halde, oylamanın niteliğindeki bu değişiklik oylama özgürlüğünü zedeleyen bir hal olarak ele alındı. Ve büyük çoğunluğun gösterebileceği sert tepkiden çekinilmeden bu değişikliğe karşı koyuldu. İlk sözü alan Balıkesir Mebusu Vehbi Bey, “Reşit Bey meselesinde oybirliği denmiş. Oysa ki çekimserler vardı. Mesela ben çekimserdim” dedi. Samsun Mebusu Nafiz Bey de, “Ben de çekimserlerin arasındayım” diye ekledi. Oy özgürlüğünün böyle cesurca savunulmasına karşı kimse ses çıkaramadı ve Başkan, “Düzeltildi efendim” diyerek konuyu bağladı. (Z.C., 8 ve 10 Ocak 1921)

-c-

Ekonomi Bakanlığı’nın bütçesi görüşülüyordu. Ekonomi Bakanı Yusuf Kemal Bey seyahate çıkmış olduğundan, Manisa Mebusu Celâl Bey, bakan vekilliğine seçilmişti. Yusuf Kemal Bey seyahat dönüşü bakanlıktan istifa etmiş olduğu halde, ona vekillik etsin diye seçilmiş olan Celâl Bey görevine devam ediyordu. Celâl Bey Ekonomi Bakanlığı bütçesini savunuyor, mebuslar da sert eleştirilerde bulunuyorlardı.

Emin Bey (Eskişehir) — Mebusluk demek, millet ne ise o olmak, millete benzemek ve milletin haklarını korumak demektir. Memleketimizin çoğu

çiftçi ve hayvancıdır. Hükümet işlemlerini, programlarını adım adım izliyorum. Bir aralık bunaldık. “Hükümet Bolşevik mi oluyor” dedik. “Komünist yağmacılar mı oluyor” dedik. Bir şeyler telkin edilmeye başlandı. Hükümeti eleştirmek muhaliflik olarak görülüyor. Ben mecliste en muhalif olanları bile inceledim. Hepsinin ruhunda milli mücadelenin sürdürülmesinden başka düşünce yoktur. Bu konuda hükümetin sayın başkanının dikkatini çekerim. “Müteahhitsin, onun için Ekonomi Bakanlığı’na düşmansın” deniyor. Herkesin namusu ile oynanmasın.

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) — Celâl Bey bakan vekilidir. Asıl bakan Yusuf Kemal Bey memlekete gelmiştir, buradadır. Bakanlıktan da istifa etmiştir. Bu durumda Celâl Bey’in göreve devamını zayıf görüyorum.

Celâl Bey — Meclis verdiği güveni geri almadığından, bakan vekili olarak görevimi sürdürüyorum. Kanuni merasimin tamamlanmaması benim kusurum değildir... Bir kusurum varsa, yerime başkası tayin edilmediğinden, gece gündüz çalışmamdır.

Mustafa Kemal Paşa — Bu konuda bir kusur ve bir gecikme varsa doğrudan doğruya bana aittir. Yeni bir aday göstermeyi başaramayışım önemli işlerle uğraşmamdandır. İnanıyorum ki, yeni göstereceğim adaylar arasında Celâl Bey’in adı bulunacaktır. Beyefendiye Genel Kurulun güveni olacağını düşündüğümden acele etmedim. Beş dakika sonra çözülür. Bu durumun bütçe ile ilgisi yoktur.

Hüseyin Avni Bey — Bütçe ile ilgisini görmek benim anlayış hakkımdır ve bunu bildirdiğim makam Yüksek Meclis’tir. Yüksek Meclis de size başvurur. (Z.C., 24 Şubat 1921)

Öyle de oldu. Mustafa Kemal Paşa, Celâl Bey’i aday gösterdi, Genel Kurul da seçti.

10) İnsanlık anlayışının eşsiz örnekleri

-a-

1921 yılının Temmuz ayı idi. Mecliste, Yunanlıların işgalleri altındaki yerlerde savunmasız Türklere yaptıkları insanlık dışı kötülükler anlatılıyordu. Duygular coşmuştu. Kötü bir düşman için söylenebilecek ne varsa söylenmekteydi. Bu arada Bursa Mebusu Muhiddin Baha Bey de söz

almış konuşuyordu. En ağır bir şekilde Yunanlılara çatarak, “Yunanlılar gibi kuvvetleri itibarıyla sefil” dedi, “ahlakları itibarıyla sefil” dedi. “Tarihleri itibarıyla sefil” diyecekti, diyemedi. En acılı duyguların coştuğu anda bile eski uygarlık değerlerini körü körüne çiğnemeye razı olamayarak sadece, “yakın tarihleri itibarıyla sefil” dedi. Muhiddin Baha Bey’in bu davranışı gerçek uygarlık ve insanlık anlayışının değerli bir örneği idi. (Z.C., 9 Temmuz 1921)

-b-

Yunanlıların yaptıkları kötülükleri anlatan Bakanlar Kurulu Başkanı Fevzi Paşa ise sözlerini şöyle bitiriyordu: “Yunan ordusu her yediği dayaktan sonra savaş alanındaki yenilgisinin acısını gerideki suçsuz, silahsız çoluk çocuk ve kadınlardan çıkarmayı amaç edinmişti. Savaş alanında ne kadar ölü bırakmışsa geride o kadar çoluk çocuk öldürüyordu. Fakat bizim ordumuz, özellikle Türk askerleri şimdiye kadar böyle cellatlık, kundakçılık ve yangıncılık yapmamışlardır. Onlar, intikamlarını, savaş alanlarında mertçe düşmanlarından almayı öğrenmişler, yüzyıllardan beri de bunu uygulamışlardır. Onun için Yüksek Kurulunuzdan rica ederim, düşmanlarımızın bu aşağılık derecelerine inmeyelim. (‘Bravo’ sesleri; şiddetli alkışlar) Ordumuzun, milletimizin ve dinimizin adaletini ve merhametini daima düşmana gösterelim. (Alkışlar; ‘Bravo’ sesleri) Büyük bir düşmanlık dünyasına karşı göstereceğimiz bu ağırbaşlılık, kazanacağımız davada en parlak bir örnek olacaktır.” (Z.C., 11 Temmuz 1921)

İnsanlık anlayışının, insanlığa saygı duyuşun eşsiz bir örneği de Fevzi Paşa’nın bu sözleriydi.

-c-

Ve savaşın en kızgın bir zamanında, Mustafa Kemal Paşa’nın cepheden gönderdiği telgrafta açıklanan bir Türk subayının raporundaki şu satırlar adeta Türk’ün insanlık anlayışı hakkındaki raporuydu ve raporda şöyle deniyordu:

> Sivrihisar’daki Yunan hastanesinde otuz kadar Yunan yaralısını ziyaretle hatırlarını sordum. O sırada düşman saldırısı tekrar başladığından, Yunan doktorları da esir edilmiş olduklarından,

> yaralılar yerli iki Müslüman doktora teslim edilerek ve bütün ihtiyaçları sağlanarak yerlerinde bırakılmışlardır. (Z.C., 17 Eylül 1921)

11) İşçilerin en büyük günü

Türk milli mücadelecileri bir yandan ulusal bağımsızlık uğruna savaşlar veriyorlar, bir yandan da halkçılık temeline dayanan yeni bir devlet düzenine yani Cumhuriyete doğru yönelerek köylülerin, işçilerin yani ulusun büyük çoğunluğunun, ulusal bağımsızlığın gerçek sahiplerinin hakları ve yaşantıları ile ilgili kanunlar üzerinde çalışıyorlardı. Bir yandan Köy Kanunu hazırlanırken, bir yandan da o güne kadar hakkı ve hayatı söz konusu bile olamayan Türk işçisinin durumu ele alınıyordu. 1920 Eylülü'nde Bakû'deki Bolşevikler toplantısına Trabzon ili delegesi olarak katılan Mebus Hafız Mehmet Bey, dönüşünde Trabzon'da Avukat Faik Ahmet Bey'in [Barutçu] çıkardığı İstikbal gazetesinde yayınlanan açıklamasında şöyle demişti:

> Her iki tarafın düşmanı bir olduğuna göre, Bolşeviklerle birlikte yürümek, fakat bu birliğin siyaset alanından dışarıya çıkmamasına çalışmak hayati menfaatimizin ve bağımsızlığımızın gereğidir. Tamamen gerçeğe dayanan sözlerimden, komünizmin bizim memleketimizde uygulanmasından doğacak olan akıbeti sizlerin anlayışınıza bırakırım. Bununla beraber, bugünkü idare şeklinin de doğru olmayıp işçi denen halk topluluğunun gelişimini ve geçim kolaylığını sağlayacak program ve kesinlikle ulusal egemenlik kaidesini kabul etmek gerekeceği inancındayım. (Ö. S. Coşar, Milli Mücadele Basını: 222)

Büyük Millet Meclisi hükümeti de aynı düşüncedeydi. Onun için, savaşların en şiddetli dönemlerinde bile, işçilere imkânlar bulmaya çalışıyordu. O yıllarda Türk işçisi denince, akla gelenler maden işçileriydi. Hem sayı bakımından çoktular, hem işleri ağırdı, hem gündelikleri çok az ve çalışma şartları çok kötüydü. Bu sebeple ilk olarak "Zonguldak ve Ereğli'deki kömür tozlarının işçi yararına satılması" hakkındaki kanun tasarısı meclise verildi. Tasarının gerekçesi şöyleydi:

> Zonguldak ve Ereğli kömür madenlerinden çıkan ve çıkacak olan kömür tozları parasının, bu madenlerde çalışan işçilerin geçim

> gelişimini sağlayacak teşebbüslere ve kuruluşlara harcanması için kömür tozlarının Ekonomi Bakanlığı'nın gözetimi altında İşçi Yönetimi Kurulları tarafından satılarak parasının işçiler adına Ziraat Bankası'na yatırılması uygun görülmüştür.

Ekonomi Bakanı Celâl Bey — Küçük gibi görünen bu kanun, gerçekte on binlerce Müslüman ve Türk işçisinin perişan yaşantısıyla ilgilidir. Yüksek Meclisiniz de yoksulların koruyucusudur. Biz, öteki devletlerde olduğu gibi sermayeye verilen değer kadar, işçiye de değer vermek istiyoruz. Başka ülkelerde, işçilerin çalıştıkları yerlerde okulları vardır. Sağlık kurallarına uygun evleri vardır. Hatta yıkanmaları bile sağlanmıştır. Düzenli hastaneleri vardır. Aldıkları gündeliklerle kolay geçinebilmeleri için ekonomik kuruluşları vardır. Kooperatifler kurulmuştur. Kazaya uğrayan işçilere kendi sandıklarından yardım sağlanmaktadır. Bizim işçilerimiz ise aç ve çıplaktırlar. Bazılarının üzerinde gömlek bile yoktur. Ne kalacak yerleri, ne giyecekleri, ne yakacakları vardır. Sözü edilen kömür tozları oralarda yığılıp durmaktadır. Bunları işçi kuruluşlarına verirsek, hiç olmazsa ekmek paralarını kurtarırlar. Aldıkları 80 kuruş gündeliğin yarısı ekmek parası diye kesilmektedir. Madenlerimizin geleceğini güven altına almak için işçi hayatını düzene sokmak zorunluluğundayız. Şimdi buna çalışıyoruz. Bunun için de pek az değeri olan kömür tozlarını onlara veriyoruz. İşçilerin genel hakları hakkındaki kanun tasarısı da komisyondan çıkmış, Yüksek Kurulunuza gelmiştir. Bir an önce çıkarmanızı rica ederim. Bütün öteki ülkelerde iki tarafın hakları da göz önünde tutulmaktadır. Yalnız bir taraf düşünülür, bir taraf baskı altında tutulursa, yalnız bir tarafın hakkı korunursa inanınız ki, haksızlığa uğrayan taraf mutlaka öfkelenip coşar ve memleketin genel durumu zarar görür. (Z.C., 18 Nisan 1921)

Ve yeni bir devlet düzenine yönelmekte hükümetten çok ileride olan ve birbirleriyle adeta yarışır durumda bulunan Birinci Büyük Millet Meclisi mebusları, bu kanun tasarısını hızla görüşüp kanunlaştırdılar. (Kanun: 114)

Sonra da işçilerin genel hakları ile ilgili olan kanun tasarısı ele alındı. İşçilere koğuşlar, hamamlar, hastaneler ve eczaneler, mescitler ve genç işçilerin öğrenimi için gece okulları yapılmasını zorunlu kılan, belli yaştan küçüklerin çalıştırılmamalarını, usulünce belirtilecek taban ücretlerinden az gündelik verilmemesini sağlayan, zorla ya da angarya olarak işçi çalıştırılmasını yasaklayan, iş kazalarına ve ölüme karşı işvereni tazminle

yükümlü tutan, çalışma süresini günde sekiz saat esasına bağlayan bu tasarı da hızla görüşüldü ve bu görüşmeler Sakarya Savaşı'nın yapıldığı günlerde oldu. Türkiye Büyük Millet Meclisi bir yandan cepheden gelecek haberlerle Sakarya Savaşı'nın gidişini izliyor, bir yandan da işçilerin genel hakları ile ilgili tasarıyı görüşüyordu. Ve tasarının görüşülmesi, çok mutlu bir günde tamamlandı. Sakarya Zaferi'nin kazanıldığı 10 Eylül 1921 tarihinde işçilerin genel haklarına ait tasarı da kabul edilip kanunlaştı. (Kanun: 151)

Bunun üzerine, on binlerce işçi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na telgraf çekerek, "Milli hükümetin bu zor zamanlarda vatan savunmasıyla uğraşırken bile işçilerin haklarını korumakta gösterdiği temiz yüreklilik ve şefkatten ötürü" Büyük Millet Meclisi'ne teşekkürlerini ve "On Eylül"ü kendilerince en büyük gün saydıklarını bildirdiler. (Z.C., 17 Eylül 1921)

12) Koçarlı Müfreze Komutanı

Tam bu sıralarda idi ki, Malta'dan kaçıp Anadolu'ya gelen eski ordu komutanlarından Ali İhsan [Sâbis] Paşa'nın, Söke'den Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgraf Ankara'ya geldi.

Malta'daki tutuklular arasında bulunan Ali İhsan Paşa ile on beş arkadaşı, epeyce zamandır tasarladıkları kaçma olayını gerçekleştirerek, on altı kişilik bir grup halinde ilk kaçışı yapmışlar ve 6 Eylül 1921'de, anlaştıkları bir kaçakçı gemisi ile Malta'dan kaçıp İtalya'ya gitmişlerdi. Ali İhsan Paşa, birkaç gün sonra bir İtalyan gemisi ile tekrar yola çıkarak 25 Eylül 1921'de İtalyanların işgalindeki Kuşadası'na gelmiş ve aynı gün Söke'den gelen ve aralarında Saraçoğlu Şükrü Bey'in de bulunduğu karşılayıcılar tarafından Söke'ye getirilmişti.

Ali İhsan Paşa, Söke'ye gelir gelmez, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek anavatana geldiğini, bağımsızlık savaşında üzerine düşen kutsal görevi yapmaya hazır olduğunu ve Ankara'ya doğru yoluna devam etmek üzere bulunduğunu bildirdi. Aynı gün çektiği ikinci bir telgrafla da, Mustafa Kemal Paşa'nın Mareşallik ve Gaziliğini yürekten kutladı. Ertesi gün, Meclis Başkanlığı'na da bir telgraf çekerek Sakarya Zaferi'nden ötürü Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni övdü ve her türlü fedakârlığa ve hizmete bir an önce kavuşmak için yoluna devam ettiğini haber verdi.

Aynı gün Mustafa Kemal Paşa, Ali İhsan Paşa'nın telgrafını cevapladı. Mustafa Kemal Paşa bu cevabında Ali İhsan Paşa'nın anavatana kavuşmasından sevinç duyduğunu açıklıyor, doğruca ve hızla Ankara'ya gelmesini rica ederek yolculuğunun kolaylaştırılması için ilgililere gereken emirlerin verildiğini bildiriyordu. Nitekim Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa da, Ali İhsan Paşa'ya çektiği bir telgrafla, yolculuğunda her türlü kolaylığın gösterilmesi için gereken tedbirlerin alındığını haber verdi.

Böylece, Ali İhsan Paşa, 27 Eylül 1921'de Söke'den hareketle Koçarlı'ya geldi ve burada, Koçarlı çiftliğinin sahibi ve Koçarlı Milli Müfrezesi Komutanı olup düzenli ordu emrine girmiş bulunan genç yedek teğmen Adnan Efendi [eski Başbakan Adnan Menderes] tarafından karşılandı. (Z.C., 29 Eylül 1921; A. İ. Sâbis, Harb Hatıralarım: 37-40)

Aydın'ın Yunanlılar tarafından işgali üzerine, 10 kilometre kadar güneyde bulunan Koçarlı bucağının ileri gelenleri, buradaki İtalyan yarbayının da yardımından yararlanarak yönetimi ele almışlardı. Hacıyunuszade Mehmet, Cihanoğlu Mustafa, Hafız Tevfik, Hacı Halil İbrahim ile mühendis Mithat'ın kurduğu bir yürütme kurulu, halktan para toplayarak ve askeriyeye ait bazı yiyeceklere el koyarak Aydın'dan kaçıp gelen on binlerce insanı beslemiş, soygunculuğa karşı tedbir almış ve daha sonra Yeniköy ile Yoran bucaklarını da kendine bağlayarak Çine Çayı'ndan denize kadar olan bölgede milli teşkilatın ve silahlı müfrezelerin kurulmasını sağlamıştı. (Rahmi Apak, Garp Cephesi Nasıl Kuruldu: 79)

Ali İhsan Paşa'yı karşılayan Milli Müfreze Komutanı Adnan Bey, 1899'da Aydın vilayetinin merkezi olan İzmir'de doğmuştu. Babası hukukçu İbrahim Ethem Bey'di. Onun babası da, Aydın Tahrirat Müdürü İsmail Bey'di. (Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı'nda, vilayet olması sebebiyle Aydın'da Mektupçu bulunduğunu, ayrıca Tahrirat Müdürü bulunmadığını söylerse de Aydın'da Mektupçu yoktu, Tahrirat Müdürü vardı. Çünkü adı Aydın olan vilayetin merkezi Aydın değildi. Aydın vilayetinin merkezi İzmir'di ve Mektupçu oradaydı. Aydın kasabası, merkezi İzmir olan Aydın vilayetine bağlı Aydın livası idi ve burada Tahrirat Müdürü vardı.)

Adnan Bey'in baba soyunun aile adı bilinmemektedir. Bilinen şey, aile adlarının Kâtipzade olmadığıdır. (Ş. S. Aydemir, Menderes'in Dramı'nda Adnan Bey'in baba ailesini Kâtipzade gibi göstermişse de Kâtipzade olan,

Adnan Bey'in babaannesi Fitnat Hanım'ın babasıydı.) Ve İzmirli Kâtipzadeler Anadolu'nun ikinci derecede ayânı durumunda bulunuyorlardı. (İslam A. 2/42) Bu bakımdan, Kâtipzade şeceresinin, Adnan Menderes'in baba aile şeceresi ile bir ilgisi yoktu. (Ş. S. Aydemir'in, Menderes'in Dramı'nda yayınladığı şecere, Adnan Menderes'in şeceresi değildir.) Kaldı ki bu şeceredeki öteki bilgiler de yanlıştır. (Mesela Celâl'in babası Mehmet değil İbrahim'dir. Mehmet evli değil bekârdır.)

Adnan Bey, genç yaşında anne ve babasını yitirmiş, dedesi Ali Paşa'dan annesine kalan Çakırbeyli Çiftliği, annesinin de ölümü ile kendine kalmıştı. Babaannesi Fitnat Hanım'ın himayesinde, İzmir'deki İttihat ve Terakki Lisesi'nin orta kısmında okumuş, Kızılçullu Amerikan Koleji'ne girmiş, İngilizce öğrenmişti. 1916'da Birinci Dünya Savaşı sırasında, 18 yaşında iken silah altına çağrılmış, önce İstanbul'daki Yedeksubay Talimgâhı'na, bir yıl sonra da asteğmen olarak Suriye Cephesi'ne gönderilmişti. Fakat hastalanıp Pozantı'da kalmış, iyileşince, İzmir'deki 17. Kolordu emrine verilmiş, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin yapılmasıyla askerlikten ayrılmış, öğrenimini tamamlamak için Kızılçullu Amerikan Koleji'ne dönmüştü. Bu sırada İzmir'in işgal edileceği söylentileri olmuş, Adnan Bey de 1919 Mayısı başında İzmir'den çıkarak Çakırbeyli Çiftliği'ne gelmişti. Birkaç gün sonra da İzmir'in işgali duyulmuş, düşman birlikleri Batı Anadolu'yu işgale başlamış, Kuşadası ve Çine ile birlikte Çakırbeyli Köyü İtalyan işgal bölgesine girmişti. Bölgenin işgali ile beraber milli müfrezeler de kurulmaya başlayınca yedek teğmen Adnan Bey de kurup başına geçtiği bir Kuva-yı Milliye müfrezesi ile milli mücadele hareketine katılmış, sonra da düzenli ordu emrine girmişti.

Söke'den Koçarlı'ya gelmiş olan Ali İhsan Paşa, 27/28 Eylül 1921 gecesini, kendisini karşılamakla görevli yedek teğmen Adnan'ın konuğu olarak Koçarlı'da geçirdi. Ertesi günü, 28 Eylül'de, Adnan Bey'in hazırlattığı yeni ve dinç bir atla ve Teğmen Adnan'la birlikte yola çıkarak Cumalı'ya geldi. Burada da, yine düzenli ordu emrine girmiş Milli Müfreze komutanlarından Yörük Ali Efe ile karşılaştı. Öğle yemeğinden sonra yola çıkan Ali İhsan Paşa, Teğmen Adnan'dan ayrıldı. Adnan Bey, tekrar görev yerine döndü.

Ali İhsan Paşa ise, bir geceyi de Yenipazar'da geçirdikten sonra, 1921 Eylülü'nün son günü Denizli'ye varmış ve coşkunlukla karşılanmıştı. 5

Ekim 1921’de Ankara’ya vardı. Mustafa Kemal Paşa ile Fevzi Paşa ve birçok mebuslarla bakanlar tarafından karşılandı. İki gün sonra da, Batı Cephesi Komutanlığı emrinde, ordu komutanlığı yetkisi ile Afyonkarahisar Cephesi Komutanlığı’na tayin edildi. İki gün sonra, Afyon Cephesi Komutanlığı adı Birinci Ordu Komutanlığı olarak değiştirildi. 10 Ekim’de Ankara’dan ayrılarak 11 Ekim’de Sivrihisar’a vardı, İsmet Paşa ile görüştü. 12 Ekim’de de İsmet Paşa ile beraber birlikleri denetime başladı. Fakat kendinden daha kıdemsiz olan Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa’nın maiyetine girmiş olmaktan duyduğu huzursuzluğu Ordu Komutanlığı’ndan ayrıldığı güne kadar devam ettirdi. (A. İ. Sâbis, Harb Hatıralarım: 5/33-58)

13) Bütçe görüşmelerinden örnekler

-a-

Parlak sözlü uzun konuşmaları ile tanınmış olan Maliye Bakanı, İstanbul Mebusu Ferit [Tek] Bey, yıl sonunda ancak meclise getirilebilen 1920 yılı bütçesini meclise takdim ederken yine duyguları coşturucu güzel sözlerle dolu uzun bir konuşma yapmış ve sözlerini şöyle bitirmişti:

Maliye Bakanı Ferit [Tek] Bey (İstanbul Mebusu) — Avrupalıların bizim hakkımızdaki görüşleri, güçsüzlük ve beceriksizlik deyimleriyle özetlenebilir. Fakat Yüksek Meclisiniz, türlü ihtiyaçlar içinde kıvrandığımız ve doğuda, batıda, güneyde, hatta kuzeyde kendimizden kat kat kuvvetli Büyük Devletlerin saldırılarına uğradığımız halde ve bütün zorluklar içinde bile bütçesini hemen hemen denk bir şekilde kapatmak ve yine de bütün ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle erginliğini göstermiştir. Hiçbir teşebbüs karşısında eğilmeyeceğiz. Yunanlılar mı bize saldıracaklar? İnşallah biz daha önce saldıracağız. Sanırım ki Yunanlıların denize dökülecekleri hususunda hiçbirimizin kafasında bir şüphe yoktur. Yunanistan ile kozumuzu pek yakında paylaşacağız. İtilaf Devletleri’nin askerleri gelirse onlara da karşı koyacağız. Yüz milyon Türk ve üç yüz milyon Müslüman bize yardım edeceği için iki başlı aslan gibiyiz. (Z.C., 3 Ocak 1921)

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) — Maliye Bakanı’nın uzun konuşmalarındaki en değerli sözler, bütçeye değil, memleketin savunmasına ait olanlardı. Bütün milletin gömleğini vermeye kadar vatan savunmasında kararlı olduğu herkesçe bilinmektedir. Fakat bütçe görüşmelerinde rakamlar üzerinde durmak gerekirdi. Beş altı yıl önceki devlet kuruluşları ile

bugünküler aynıdır ki, bu gereksiz bir harcamadır. Hükümet gereksiz kuruluşları kaldırarak gereksiz harcamaları olmayan bir bütçe ile gelmeliydi. Bu mutlu bir bütçe değil, bir zavallı bütçedir. İnşallah 1921 yılı için bir mutlu bütçe yaparız.

Yahya Galip Bey (Kırşehir) — 23 Nisan'dan bu yana hiç yoktan yepyeni bir teşkilat yaptık. İnsan sayısı durmadan değişen bir ordu kurduk. Bu bütçe, mutlu ulusumuzun, mutlu bütçesidir. Bize olan saldırılar Fransızlara, İngilizlere yapılmış olsaydı yerlerinde yeller eserdi. Daha devrimini tamamlamadan böyle bir meclis kuran bu millet ve düzensiz de olsa bir bütçe getirebilen Maliye Bakanı her zaman övülmeye değer.

Sırrı Bey (İzmit) — Dörtte üçünde öze değinen söz bulamadığım uzun konuşmaları ile Maliye Bakanı, beni bazı açıklamalarda bulunmaya zorladı. Fakat ben, asıl amacımı gözlerinizden kaçıracak şekilde, atalarımızın övünülecek yönlerinden söz etmeyeceğim. Duygularınızı coşturarak, bu coşkunluk anında gerçeği örtmeye çalışmak Yüksek Meclisinizin sağduyusuna saygısızlık olur. Buna cesaret edemem. Bütçe, Maliye Bakanı'nın dediği gibi, amaca ulaşmak için en güvenilir şekilde değildir. Tersine, mücadele yolumuzda ayağımıza takılacak şekildedir. Bütçe yüzde 100 artmıştır ama bunun sebebi nedir? Hangi tedbirler alınmıştır da bütçe artmıştır? İşe yarayan tedbir, bilimsel temellere göre konulacak vergilerle gelir sağlanmasıdır. Bizdeki gelir artışı ise, hep mantıksız, akla uymaz zamlarla olmuştur. Milletin gücü üstündeki mali kanunlar memleketi harap eder. Sütü alınmakta olan koyunun, bir anda zengin olmak için boğazlanması gibi. Bütçe yapılırken hem memleketin dayanabilme gücü göz önüne alınmalı, hem de uzman ve bilginlerin bilgilerinden yararlanılmalıdır. Burada ikisi de yapılmamıştır. (Z.C., 4 Ocak 1921)

Tahsin Bey (Aydın) — Şimdiye kadar, bütçeyi denkleştirebilmek için mümkün olan her vergiyi koyduk. Fakat artık vergileri artırmak mümkün değildir. Bunun için Ereğli ve Zonguldak bölgesindeki kömür madenlerimizi iyi işleterek istihsali artırmalıyız. Bir de ticareti geliştirmeliyiz.

Zekâi Bey (Adana) — Bütçenin sadece denkliği, mutlu olmasını gerektirmez. Bir bütçede, vergiler yoluyla milletten alınan paraların toplamı ile bu paralar karşılığı yapılan hizmetlerin para olarak tutarı arasındaki fark ne kadar az ise, bütçe o oranda mutludur. Ve en mutlu bütçe, bu farkı en aza

düşürebilen bütçedir. Bunu yapabilmek için de memur aylıklarının karşılığı olan harcamayı mümkün olduğu kadar azaltmak gerekir. Memur aylıklarından nüfus başına isabet eden miktar İngiltere'de on frank, Amerika'da sekiz frank, Avusturya'da on dört frank, merkeziyetçiliği sebebiyle en çok memur kullanan Fransa'da yirmi dört franktır. Bizde ise, 48 milyonluk bütçenin 32 milyonu yani üçte ikisi memurlara ait ödeneklerdir. Kâğıt paramızın da İtalyan frankı ile aynı düzeyde değeri olduğunu söylediler. Bu, övünülecek bir şey olmaktan uzaktır. Çünkü kâğıt paramız yani Evrakı Nakdiye-i Osmaniye [Osmanlı Kâğıt Parası], aslında Osmanlı kâğıt parası değildir. Ancak Osmanlı Bankası kadar Osmanlı'dır. Bu para, İngiliz ve Fransız parasıdır, onların itibarına bağlı olarak gelişmektedir. Bu para, milli paramız olsaydı, Osmanlı hükümetinin idamına karar veren mütarekenin imzası ile, Alman parası gibi, bir santime kadar düşmek gerekirdi. Oysa ki İngilizler ve Fransızlar gibi galip devletlerin paralarıyla birlikte ve onlara bağlı olarak yükselmiştir. Çünkü bu paralar Düyunu Umumiye Müessesesi'nin [Genel Borçlar Dairesi] parasıdır ve bu kuruluş, yabancı bir kuruluştur, İngilizlerle Fransızların elindedir. Gerçekten memleket ekonomisine bağlı kâğıt para çıkaralım ve ihracatı çoğaltmak suretiyle değerini yükseltebilirsek övünelim. İhracatımızı artırırken de karşılığında ya altın ya da ihtiyacımız olan işlenmiş maddeleri isteyelim. Maliye Bakanlığı, ihracat ve ithalat konusunda, adeta bir kooperatif teşkilatı kurmalıdır. (Z.C., 4 Ocak 1921)

Daha birçok mebus konuştu ve bütçeyi eleştirdi. Maliye Bakanı tekrar söz alarak yine uzun, çok uzun konuşmalarla açıklamalarda bulundu. Bu uzun ve yer yer övünülecek sözlerle dolu konuşma tarzını bütçeyi kabul ettirmeye yararlı bir taktik gibi kullanıyordu. Fakat meclis, bütçe konuşmalarında uzun ve parlak sözlere yer olmadığı kanısındaydı. Erzurum Mebusu Salih Efendi, "Bu çene sende iken hiç korkma" diye bağırdı; gülüşmeler oldu ve bu yönde sataşmalar devam etti.

Sırrı Bey (İzmit) — Sayın Bakanımız, bilim alanında olduğu gibi, mantığın bir özel konusunda da titizlikle öğrenim yapmışlardır. Sözlerini ya inkâr ediyorlar ya da yorumlayarak değiştiriyorlar. Her ne zaman bir amaca varmak isteseler, önce meclisi coşturuyorlar, atalarımızın övünülecek yönlerinden söz ediyorlar. İyi bir manevra ile isteklerini meclise kabul ettiriyorlar.

Maliye Bakanı — Meclise hakaret etme.

Sırrı Bey — Yine duyguları coşturmak istiyorlar. (Gülüşmeler) Mesela Genel Kurul'un iyi görüşünü bütçenin üzerine çekmek için sözlerinin sonunda, "Efendiler, Çanakkale Savaşı'nı zaferle sona erdiren bu millet ölmeyecektir" diyorlar. (Gülüşmeler)

Maliye Bakanı — Yalan mı?

Sırrı Bey — Fakat bütçe ile ilgisi yoktur. (Gülüşmeler)

Hasan Basri Bey (Balıkesir) — Mugalata [söz kalabalığı ile yanıltmaca]!

Sırrı Bey — Anlamını açıkladınız. (Z.C., 1 Şubat 1921)

-b-

Reji idaresi üzerinde konuşuluyordu.

Zekâi Bey (Adana) — Batı emperyalizmine karşı savaşımız ulusal ve ekonomik bağımsızlık içindir. Bu sebeple, Maliye Bakanı'nın Reji ve Düyunu Umumiye gibi yabancı kuruluşların özelliklerini devam ettirmelerinden yana oluşunu anlayamıyorum. (Z.C., 4 Ocak 1921)

Maliye Bakanı — Reji idaresi memleketimizde her zaman eleştirilmiş bir idaredir. Eleştiriciler de haklıdırlar. Memleketimizdeki bu tekel kuruluşu, halkça bir kötülük idaresi sayıldığı gibi, bu yüzden devletin kendi gelirlerinden yararlanamadığı düşüncesi de vardır. Reji İnhisar Kararnamesi gereğince, Reji İdaresi'nin geliri Düyunu Umumiye'ye verildiğinden Osmanlı Hükümeti eski idare zamanında kendisini alacaklıların elinden kurtaramamış ve daima bir tekel idaresi elinde ezildiği ve bu idarenin süresi 1913'te sona erdiği halde, Osmanlı hükümetince yenilenip uzatılmıştır.

Vehbi Bey (Balıkesir) — Hükümetin bu yenileme isteği reddedilmiştir. Mecliste kabul edilmemiş, hatta görüşülmemiştir. Genel Kurul tarafından onaylanması için bekletilmiş, Genel Kurul'a getirilmemiştir. Bu da, sizin gibi maliye bakanlarının taraftarca davranışları yüzünden olmuştur. Onun için de hâlâ duruyor.

Maliye Bakanı — Bugün var olan Reji İdaresi, benim göreve başladığım zaman da vardı. Reji İdaresi'nin ya doğrudan doğruya devletleştirilmesi ya

da türlü şekillerden birine sokulması gerekir. Rejinin bütün idare ve gelirlerini ele almak, bütün parasının, hiçbir yere verilmeden doğruca devlet hazinesine girmesini sağlamak nazariye olarak doğrudur. Fakat bakanlar kurulu, özellikle gelecekteki politik ilişkileri düşünerek ve özellikle gelecekteki politik ilişkilerde bu gibi özel tedbirlerden yararlanmayı göz önünde bulundurarak ve daima istediğiniz şeyleri halletmeyi düşünerek bugüne kadarki gelir ile yetinmeyi daha çok yararlı, daha çok isabetli, daha çok akla yakın buldu. Sonra yine istediğimizi yaparız.

Vehbi Bey (Balıkesir) — Yasama Kurulu her zaman böyle korkutulur, gelecekteki ilişkilerimizi, politik ilişkilerimizi, yabancılarla olan ilişkilerimizi etkiler diye... Reji, memleketin kırk yıllık bir belasıdır. Bundan ötürü bu memleketin, bu meclisin gayeleri arasında rejinin kaldırılması ve kovulması da vardır. Maliye Bakanı, hiçbir devlette bir benzerini gösteremez. Ben, devrime kalkışan bir millet içinde rejinin bu halde kalmasına razı olamam. Maliye Bakanı'nın, politik ilişkilerimize etkisi vardır diye, adeta memleketin bağımsızlığından fedakârlık yapmaya kalkışmasına aklım ermiyor. Rejinin bu memlekete ettiği zarar o kadar büyüktür ki, insan bunu savunmaya cesaret edemez. (Z.C., 1 Şubat 1921).

-c-

Okul eğitimindeki amaç üzerinde duruluyordu.

Eğitim Bakanı — Kadıköy'den İstanbul'a geçerken Anadolulu bir efendi bana dedi ki; "Eğitim meselesinin halli için düşünülecek nokta, çocuğu ailesine, geleneklerine, geçmişine bağlamaktır. Çocuklarımız köylerden alınıp, kasabalardan alınıp okula verildikten sonra memlekete yabancı olarak çıkacaksa, beni beğenmeyecekse bu konudaki harcamanın benim kalbimde yer tutmasına imkân yoktur."

Bu zat, eğitimin ruhunu anlatmıştır. Amacımız, çocuklarımızı milletin köküne götürmek, geçmişe sadık kalmalarını sağlamaktır. Bunun için bilginler yetiştirmeliyiz. Bunlar, Doğu ve Batı bilimlerinde bilgili olmalıdırlar.

Hasan Basri (Balıkesir) — Öğrenciler okullarda gerçekteki yaşantıdan uzak yaşıyorlar. Köylü ile aralarında büyük farklar olduğu halde okuldan

çıkıyorlar. Öğrencilerin okullarda köylü ve halk yaşantısına yakın bir şekilde yaşamaları sağlanmalıdır. (Z.C., 10 Şubat 1921)

-d-

Azınlık ve yabancı okulları hakkında görüşülüyordu.

Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Bey — Bunlar, milli propaganda yapmak, Rumları Yunanistan'a bağlamak, Ermenileri, yaratılacak bir Ermenistan'a yöneltmek için kendilerince açılmışlardır. Bizim okullarımız ise herkese açıktır. Bizim dinimize verdiğimiz önem, Hıristiyan öğrencilerin haftanın belli günlerinde bir rahipten ders almalarına engel olmaz. Bu okulların, memleketi içinden yıkmak için yaptıkları tehlikeli etkiye dikkat etmezsek çok yanılırız. Amerikan, Fransız, İtalyan, İngiliz okullarına karşı titizlik gösterenler inansınlar ki, öteki okulların yaptıkları kötü etki yanında bu okullar ikinci, üçüncü derecede önemli kalırlar. Bu okullar Antalya'da, Alanya'da, Karadeniz kıyılarında yeni kötülükler hazırlıyorlar. Bunu bile bile onları serbest bırakamayız. Gelsinler, bizim okullarımızda okusunlar. Yüzyıllardan beri kimsenin dinine tecavüz etmedik. Şimdiden sonra da tecavüz etmeye niyetimiz yoktur.

Yabancı okullara gelince; bazı mahzurlar olmasa hepsini kapatırım. Fakat bu, aynı zamanda bir dış meseledir. Amerikan okullarını kapattığınız gün, bunun Amerika üzerindeki yankıları ne olacaktır? Bunu düşünmeliyiz. Yapılacak iş, "okullarımızı, ailelerin yabancı okullarla ilgilenmelerine lüzum kalmayacak şekilde yükseltmektir." Bunu yapmaya çalışacağım. (Z.C., 10 Şubat 1921)

-e-

Basın ve Haberleşme Genel Müdürlüğü bütçesinde gazete ve dergilere yapılan yardımlar söz konusu ediliyordu.

Abdülgafur Efendi (Balıkesir) — Basın Genel Müdürlüğü'nün gazetelere yaptığı yardıma karşı değilim ve fakat gerektiğinden çok para veriliyor. Yenigün dergisi, tanesi üç kuruştan alınıyor, ayda 600 lira veriliyor, taşraya gönderiliyormuş.

Hamdi Bey (Bilecik) — Yenigün'e yardım edilmemiştir. Yenigün yardıma muhtaç değildir.

Abdülgafur Efendi — Ya Hâkimiyeti Milliye de Yenigün gibi satın alınmalı, gönderilmeli, ya da Hâkimiyeti Milliye'ye verilen paraya göre millet de ondan yararlanmalıdır. Basın Genel Müdürlüğü Sebilülreşad'a elinden gelen zorluğu çıkarıp baskı yaptı. Bakanlar Kurulu karar verdiği halde Genel Müdür zorluğu sürdürdü. Fakat sonradan yardım etti, kâğıt vesaire verdi.

Hamdi Bey — Etti, pekâlâ etti.

Şair Mehmet Akif (Burdur) — Bilmeyerek söyleme.

Hamdi Bey — Pekâlâ biliyorum.

Mehmet Akif Bey — Dalkavukluğun gereği yok.

Hamdi Bey — Sensin dalkavuk.

Mehmet Akif Bey — Rezil herif sus.

Hamdi Bey — Rezil herif sensin.

Mehmet Akif Bey — Dalkavuksun hergele, sus! (Gürültüler)

Basın ve Haberleşme Genel Müdürü Muhiddin Bey — Anadolu'daki gazetelere yardım yapıyoruz. Kastamonu'daki Açıksöz, kâğıt bulamadığını bildirince, il ile haberleşerek yardım ediyoruz. Erzurum'daki Albayrak hiçbir yerden yardım gelmediği için Azerbaycan'a, Türkistan'a, İran'a iki yıldan beri göndermekte olduğu gazeteleri kesmek zorunda kaldığını bildirince ona da yardım ettik. Bugün zaten Doğu'da bir bu gazete vardır. Amasya'da çıkan Emel gazetesi de çıkamaz oldu. Yeni Adana 400-500, Kayseri 200 –beş yüzden indirilmiştir– Kastamonu 800, Elazığ'da Şark gazetesi 300 –kâğıtsızlıktan 150 olmuştur– çıkabiliyor. Samsun'daki Rehber çıkamıyor. Diyarbakır 200, Bolu'daki Dertli gazetesi 600 basıyor. Antalya'da da yeni çıkıyor.

İstanbul'dan memurlar getirtip kullandığım iddiasına gelince; bunlar iki kişidirler. Bunların İngiliz Muhipler Cemiyeti ile ilgileri yoktur. Biri Nafi Atıf Bey'dir. İyi öğrenim yapmış bir gençtir. Eğitim memurluklarında, öğretmenliklerde, genel müdür yardımcılığında bulunmuştur. Son görevi Darüleytam Müdüri Umumiliği'dir (Yetimhaneler Genel Müdürlüğü). Çok namusludur, Ali Kemal'e benzetilemez.

Mehmet Şükrü Bey (Afyon) — Elimize verilen basın özetlerinde hep “Kemaliler” deyimi var. Böylece milli harekete hakaret edilmektedir. Her fırsatta bu hareketin bir-iki kişiye ait olmayıp milletçe yapıldığı anlatılmalıdır.

Hasan Basri Efendi (Balıkesir) — Basın Genel Müdürlüğü’nün yurt içindeki görevi, olup bitenlerden halkı gereği gibi haberdar etmek, milli mücadelenin anlamını, amacını ve niteliğini anlatmak, bu konuda bütün belgelerden yararlanmak, halkı tam anlamıyla aydınlatmak ve bilgili kılmaktır. Oysa ki bu daire, milli isteklerden çok kendi düşüncesine göre hareket edip milli mücadeleyi başka bir mecraya dökmek istiyor. Aylar geçtiği halde bir basımevi kuramadı. Binlerce liraya malolan bugünkü basımevi çok ilkeldir. Anadolu’nun gerçek ruhuna ve eğilimlerine göre çalışma zorunluluğundadırlar. Ve eserler köylü dili ile yazılmalıdırlar. (Z.C., 28 Şubat 1921)

II

1922 YILI OLAYLARI

Adana'nın Kurtuluşu

1922 yılının ilk ve önemli sevindirici olaylarından biri Fransız işgalindeki güney bölgesinin, bu arada Adana'nın kurtuluşuydu. 1918 yılının sonunda, Fransızlar tarafından işgal edilmiş olan Adana'da, Ermenilerle işbirliği yapan ve demiryollarının koruyuculuğunu onlara veren işgal kuvvetleri Türklere her türlü kötülüğü yapmışlardı.

Daha ilk günden itibaren, il idaresine el koymak isteyen Fransızların karşısına, o sırada vali vekili olan Rizeli Mektupçu Esad Bey [Özoğuz, Birinci Dönem Rize Mebusu] çıkmıştı. Gerçek ve gözü pek bir yurtsever olan Esad Bey, bütün imkânlarıyla Fransızların müdahalesini önlemeye çalışıyordu. Fransız komutanı, bu alanda ilk emri çıkararak, kapitülasyonların yeniden uygulanmasını ister şekilde, bölge Hıristiyanlarının ilgili mahkemelere gönderilmeyerek, karma yargıçlar kurulu olan Ticaret Mahkemesi'ne gönderilmelerini istemişti. Esad Bey, 29 Eylül 1919 tarihli cevabıyla, işgal altındaki arazide mevcut olan kanunların, barış yapılıncaya kadar yürürlükte kalmalarının işgalci devletler tarafından Lahey Sulh Konferansı'nda tanınmış olduğunu, Osmanlı ülkelerindeki yabancılara verilmiş olan imtiyazların özel bir kanunla kaldırılmış bulunduğunu, bu sebeple emri uygulamayacağını ve durumu İçişleri Bakanlığı'na duyurduğunu bildirmişti.

Fransız komutanı, jandarmaları terhis edip silahlarını Ermenilere dağıtmaya başlayınca, Esad Bey buna da itiraz etmişti. Bunun üzerine, Fransız komutanı 21 Ekim 1919'da, Esad Bey'i vali vekilliğinden ve mektupçuluktan çıkardığını tebliğ etmiş, Esad Bey de durumu İçişleri Bakanlığı'na bildirmişti. İstanbul Hükümeti kendisini İstanbul'a çağırmış ve durum hakkında bir rapor vermesini istemişti. Esad Bey'in verdiği rapor üzerine harekete geçen İstanbul Hükümeti, Fransız Komutanı Bremon'un Adana'dan alınması için teşebbüse geçmiş, Fransız Hükümeti de geri almaya kalkışmışsa da, Fransız komutan, Adana'da zorla topladığı imzalarla yerinde kalmayı sağlamıştı. (Z.C., 26 Şubat 1921)

Yerini sağlamlayan Fransız komutanı, halkın silahlarını toplamış, kimini tutuklayıp kimini öldürmüş, şehir ileri gelenlerini bölgeden çıkarmıştı. İstanbul ve Ankara'daki olaylardan habersiz bazı Adanalılar ise, hâlâ Padişah'tan yardım umuyor ve İstanbul'a telgraflar çekerek, kendi oturduğu şehri kurtaramamış olan Padişah'tan, Adana'yı kurtarmasını istiyorlardı. Özellikle, İkinci Meşrutiyet'te Kozan mebusluğu yapmış olan Ferda gazetesi sahibi şair ve edebiyatçı Ali İlmî ile küçük kardeşi Mesut Fani, Adana Postası gazetesinin sahibi Binbaşı Giritli İlhami Beyler Padişahçılık güdüyor ve milli mücadeleye karşı duruyorlardı. Fakat geri kalan bütün yurtsever Adanalılar daha ilk günden milli mücadele bayrağını açmaya çalışmışlardı. İlk harekete geçenler İstanbul'daki Adanalılar olmuşlarsa da etkili olamayıp dağılmışlardı. (M. Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet: 92) Konya'ya göçen Adanalılar ise, özellikle orada gördükleri büyük milli mücadele heyecanının da etkisinde kalarak canla başla Kuva-yı Milliyecilik yoluna girmişlerdi. Konya Ereğlisi Kaymakamı Avni (Doğan, daha sonra Yozgat Mebusu) Bey'in ve Kuva-yı Milliye Komutanı Cemal Bey'in yardımlarıyla müfrezeler kuran Ahmet Remzi Yüreğir, Damar Arıkoğlu, Beybaba Selâhaddin, öğretmen yedek subay Hulusi, Manisalı Ali Beyler, tekrar kendi bölgelerine girerek düşmanla çarpışmanın yollarını aramışlardı. Niğde'deki 2. Tümen de milli müfrezelere silah ve cephane yardımını üzerine almıştı. (D. Arıkoğlu, Hatıralarım)

Kozan'ın işgali üzerine, Sivas'a gelen bir Kozan heyeti (Kurtoğlu Hulusi, davavekili Mustafa ve Halil Beyler) de Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüşler, insan gücü ve para olarak milli mücadeleye hazır olduklarını, fakat silah ve cephaneleri bulunmadığını, bununla beraber Develi ilçesindeki Aydınlı Aşiretinin çıkarabileceği 5000 silahlıdan yararlanmanın mümkün olduğunu anlatarak direktif istemişler, bunun üzerine Çukurova'da da düzenli bir şekilde Kuva-yı Milliye'nin ele alınıp yürütülmesi kararlaştırılmıştı. Nitekim Sivas'taki komutanlar toplantısından Ankara'ya dönen Ali Fuat [Cebesoy] Paşa, Kayseri'ye uğradığında, Çukurova bölgesine ait kurtuluş tertibini aldırmış, bölge Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na Doğan takma adı ile Topçu Binbaşı Kemal Bey [General Kemal Doğan], bölgenin doğu kısmı komutanlığına Tufan takma adı ile Yüzbaşı Osman Bey [General Osman Tufan], batı kısmı komutanlığına Tekelioğlu Sinan takma adı ile Yüzbaşı Ratıp Bey [Sinan Paşa] getirilmişti. Sinan Paşa'nın 500 silahlı ve 3000 silahsız adamı vardı. Bölgesinin

Silifke'deki milli kuvvetleri Emin Aslan Bey'in emrine verilmiş, Kurtoğlu Yörük Selim takma adı ile Yüzbaşı Selim, Kılıç Ali takma adı ile Üsteğmen Asaf da doğu kesimindeki Kuva-yı Milliye komutanlıklarına getirilmişlerdi. Osmaniye'deki milli müfrezenin başında 27 yaşındaki genç yurtsever kadın Rahime Onbaşı vardı. (H. Saral-T. Saral, Vatan Nasıl Kurtarıldı: 20, 21, 33, 63; M. Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet: 80)

Batı Çukurova Kuva-yı Milliye Komutanı Sinan Paşa, Mart 1920'de, Karaisalı'yı düşmandan geri almış, Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olan Kuva-yı Milliyeci Beybaba Selâhaddin Bey Karaisalı Kaymakamı olmuş, Karaisalı Müftüsü Hacı Mehmet Efendi ile Halil Polat Ağa eşsiz yurtseverlikle geri hizmetleri hazırlamış, Derviş ve Emin Polat Ağalar müfrezelerinin başında savaşmışlardı.

Mersin'de Emin Aslan Bey ile yedek subay Fikri Bey müfrezeleri, bir ara Mersin'i kuşatmışlardı. Ulukışla'da Yüzbaşı Saffet Bey [General Saffet Pozantı] Müfrezesi Çiftehan'daki Fransızlara hücum etmiş, Saffet Bey yaralanıp geri getirildiği halde müfrezesi Çiftehan'ı düşmandan kurtarmıştı. Tarsus bölgesinde, Jandarma Komutanı Teğmen Hasan Bey'den de yardım gören, Şemseddin Bey komutasındaki Cemal Efe [Yüzbaşı Cemal Bey], İsmail Ferahim [Emekli Albay], Molla Kerim, Genç İzzet, Veli Haşim Beylerin müfrezeleri hep birlikte Tarsus üzerine yürümüş, karşılarına çıkan düşman birlikleriyle çarpışarak kasabayı kuşatmışlardı. Boruk'da yedek subay Ferit Celâl, İncirlik'te gazeteci Kethüdazade İbrahim, Topçu yedek subay Saffet, Hacı Yunus Beyler, müfrezelerinin başlarında yiğitçe çarpışmışlardı. Sivas Kongresi delegelerinden Borlu Halit Bey [Mengi] de elinden geldiğince Kuva-yı Milliyecilere yardım etmişti. (D. Arıkoğlu, Hatıralarım)

Bu sırada Fransızların en kuvvetli oldukları yer Pozantı idi. Burayı iyice tahkim edip aşılmaz bir kale haline getirmişlerdi. Bu sebeple Kuva-yı Milliye müfrezeleri hep birlikte Pozantı'ya yönelmiş ve kasabayı kuşatmaya başlamışlardı. Yardımcı kuvvet gelmesini önlemek için de Tarsus'tan gelen yolları tutmuşlardı. Pozantı-Tarsus bölgesinin batısını Emin Aslan Bey, Pozantı-Tarsus ile Misis-Adana arası bölgeyi Sinan Paşa, Misis-Adana bölgesinin doğusunu Kozanoğlu Doğan Bey kontrolleri altına almışlardı. İşbirliğini kolaylaştırmak için de Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin merkezi Karaisalı'ya, Başkan Beybaba Selâhaddin Bey ile

Komutan Sinan Paşa’nın yanına getirilmişti. (Ahmet Hulki Saral, Vatan Nasıl Kurtarıldı: 63-67)

Fransızlar, Pozantı’da kuşatılan kuvvetlerine Nisan 1920’de, yardım göndermek isteyince çarpışma başlamış ve Karaisalı’dan Emin Polat Ağa, İncirlikli Derviş Ağa, Tekeli Mustafa Ağa, Cemal Efe, Küçüklü Kara Hacı, Veli Haşim, Nahit Kızıldağ, Sinan Paşa, Kethüdazade İbrahim, Alaybeyoğlu Rasim müfrezeleri, Adana bölgesinin Birinci Kavaklıhan Savaşı’nı kazanmışlardı. Bir ay sonra tekrar Tarsus’tan Pozantı’ya gelmek isteyen Fransız kuvvetleri ise, ilk darbeyi Türkistanlı Hacı Yoldaş’ın makineli tüfeğinden yemişlerdi. Sonra Cemal Efe’nin pususuna düşmüşler, en sonunda çevreyi kuşatan Kuva-yı Milliye müfrezelerinin ateşiyle büyük kayıplar verip dağılmışlardı. Böylece, Çukurova milli kuvvetleri İkinci Kavaklıhan Savaşı’nı da kazanmışlardı. Bu durum üzerine, Suriye’deki Fransız Genel Karargâhı, Pozantı’ya yardım göndermekten vazgeçmiş, kendi başlarının çaresine bakmalarını bildirmişti. Pozantı’daki Fransız kuvvetleri de, ünlü komutanlarıyla bir çıkış hareketi yapmış, sargıdan çıkarak Tarsus’a gitmek üzere Pozantı’dan ayrılmışlardı. Görünmemek için şoseyi bırakıp patikalardan ilerlemişler ve yanlarına bir yerli kılavuz almışlardı. Fakat kılavuz bir yolunu bulup çevredeki Kuva-yı Milliyecilere haber salmış, haberi alan Gülekli Kemal ve arkadaşları kırk kişilik bir kuvvetle Panzin Boğazı’na giren 500 kişilik Fransız kuvvetini esir etmişlerdi. (D. Arıkoğlu, Hatıralarım)

Buna karşılık Adana şehri içindeki düşman baskısı çok artmış, Ermeniler bir camiyi kilise yapmış, Adanalılar toplu ve devamlı halde göçmeye başlamışlardı. Tarsus bölgesindeki milli kuvvetler ise, Hacı Talip Çiftliği’ne yerleşmiş olan düşman birliğine hücum etmişlerdi. Düşman tarafından esaslı şekilde tahkim edilmiş olan çiftliğin geri alınması gecikince bizzat çiftlik sahibi, çiftliğini yakarak düşmandan kurtarmıştı. Kuva-yı Milliye komutanlarından Molla Kerim de Çeliktaş adlı müfrezesiyle düşmana büyük kayıplar verdirmişse de yakalanıp şehit edilmiş, Küçük Ziyaret Tepesi de düşman eline düşmüştü. Adana’dan gönderilen Fransız kuvvetleri ise, milli kuvvetlerin sargısına düşüp Çakıt Savaşı’nı yitirmiş ve büyük kayıplarla Adana’ya çekilmişti. (D. Arıkoğlu, Hatıralarım; Ahmet Hulki Saral, Vatan Nasıl Kurtarıldı; K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz: 933)

Adana bölgesinin durumu ile yakından ilgilenen Mustafa Kemal Paşa, 5 Ağustos 1920'de, yanında Fevzi Paşa olduğu halde Pozantı'ya gelmiş, Kuva-yı Milliyecileri ve Müdafaa-i Hukukçuları toplayıp görüşmüş, alınan tertip ve tedbirleri yerinde görmüş ve uygun bulmuştu.

Kozanlı genç hukukçu Saim Bey, düşmanın ve özellikle Ermenilerin en kuvvetli oldukları Haçin ilçesine hücum edip kanlı bir savaş sonunda Haçin'i almışsa da, Toprakkale'deki Fransızlara hücum ederken şehit düşmüştü. (Bundan ötürü Haçin'in adı Saimbeyli olarak değiştirilmiştir.) Osmaniye'nin yiğit kadını Rahime Onbaşı da, kırk kişilik müfrezesinin başında, elinde silahı ve omzunda Türk bayrağı olduğu halde, Hekimtepe'deki Fransızlara hücum ederken şehit düşmüştü. Dörtyol'daki mücadeleyi, birkaç arkadaşı ile dağa çıkan ve eşsiz cesaretinden ötürü "Paşa" diye anılan Üzeyirli Köyü'nden Hasan yürütmüştü.

Bu sırada Anadolu'nun başka illerinde halifecilerle Kuva-yı Milliyeciler çarpışıyorlardı. Adana bölgesindeki askerî birliklerden bazıları oralara gönderilmişlerdi. Bunu fırsat bilen Fransızlar hemen saldırıya geçmiş, Tarsus'un kuzey ve kuzeybatı bölgelerindeki köyleri işgal etmişlerdi. Kâhyaoğlu'nda zırhlı trene yerleştirdikleri toplarla da cephe yolunu sürekli ateş altında tutmuşlardı. Buna karşılık topçu yedek subay Selâhaddin Bey, akıl üstü bir cesaretle, nişangâhı bozuk bir gemi topunu zorlukla Kurttepe'ye çıkartarak Adana'daki düşmanları top ateşine tutmuş ve göz kararıyla atılan birkaç mermi işgal ordusu komutanının bulunduğu binanın yakınlarına düşmüştü. Önce telaşa düşen düşman, sonra tepeyi kuşatarak Selâhaddin Bey'i şehit etmişti. Genç bir yiğit olan Karaveli ise, müfrezesiyle Adana-Tarsus arasındaki Yenice İstasyonu'na hücum etmiş, çarpışmayı kazanmış, beyaz bayrak çeken Fransızları teslim almak için ilerlerken istasyon müdürü olan Ermeni tarafından atılan bomba ile şehit olmuştu. Bu sırada, Karaman'da bulunan İsmail Ferahim Bey yetişerek düşman birliklerini geri çevirmiş, Adanalı yedek subay Hulusi Akdağ da, emrindeki süvarilerle, Konya iç çatışmasının Adana bölgesine yayılmasını önlemişti. (D. Arıkoğlu, Hatıralarım; Ahmet Hulki Saral, Vatan Nasıl Kurtarıldı)

Böylece 1921 yılı, Adana ve Tarsus ile Mersin'i ellerinde bulunduran düşman kuvvetleriyle buraları kurtarmaya çalışan milli kuvvetlerin yer yer ve sık sık çarpışmalarıyla girmiş, bu çarpışmalar yıl boyunca sürmüştü.

Fakat Adana cephesinde halkın ve Kuva-yı Milliye'nin binbir fedakârlıkla sürdürdüğü mücadele, silah ve cephane ve özellikle yiyecek-giyecek yoksulluğu yüzünden olumlu sonuçlara varamıyordu. Mesela Tarsus bölgesinde çok yüksek ve dayanıklı bir yer olan ve düşman elinde bulunan Ziyarettepesi'ne yapılan hücum başarı ile gelişmiş, tepenin son tahkimat duvarlarına kadar çıkılarak içerideki Fransız askerleri sımsıkı kuşatılmıştı. Kuşatma iki-üç gün sürdürülebilseydi, Fransızlar teslim olacaklardı. Fakat hava çok soğuktu ve Türk mücahitleri çıplak denecek durumdaydılar. Bu yüzden 24 saat sonra kuşatmadan vazgeçilmişti. (Z.C., 5 Şubat 1921)

Ve böylece Çukurova'daki düşman işgali 20 Ekim 1921'de yapılan Ankara İtilafnamesi'ne kadar sürmüştü. İtilafname gereğince, Fransızlar bölgeyi boşaltmayı kabul etmiş olduklarından, Ankara Hükümeti hemen buralarda yeni idare kuruluşları düzenlemiş ve 1 Aralık 1921'de Adana'da, Tarsus'ta, Ceyhan'da ve Yumurtalık'ta, 3 Aralık'ta Osmaniye'de; 4 Aralık'ta Gaziantep'te; 8 Aralık'ta Kilis'te; 1 Ocak 1922'de Dörtyol'da sivil idareyi kurmuştu. (Z.C., 12 Ocak 1932)

Fransız işgal ordusu da 3 Aralık 1921'de Mamure'yi; 18 Aralık'ta Misis'i; 20 Aralık'ta Adana'yı; 22 Aralık'ta Ceyhan ile Kilis'i; 24 Aralık'ta Osmaniye'yi; 25 Aralık'ta Gaziantep ile Nizip'i; 27 Aralık'ta Tarsus'u; 29 Aralık'ta Toprakkale'yi; 4 Ocak 1922'de Dörtyol ile Mersin'i boşaltmıştı.

Fransızların hemen arkalarından da Türk askerî birlikleri bölgeye girmeye başladılar. 1922 yılı başında Gaziantep'e, 5 Ocak 1922'de Adana'ya girdiler. Yurtsever Çukurovalılar kendi askerlerini sevinç gözyaşları içinde karşıladılar. Adanalılar, Büyük Millet Meclisi'ne çektikleri bir telgrafla duygularını ve teşekkürlerini ve 5 Ocak tarihinin Kurtuluş Bayramı günü olarak kabul edildiğini bildirdiler. 11 Ocak'ta Tarsus, 14 Ocak'ta Mersin, 18 Ocak'ta Payas'tan da aynı şekilde telgraflar geldi ve kısa sürede Çukurova bölgesinin anavatana kavuşması tamamlandı. (Z.C., 2, 12, 19 Ocak 1922)

Çukurova'nın kurtuluşu içte ve dış dost ülkelerde sevinçli gösterilere yol açtı. Buhara Şûra Hükümeti Türkiye Olağanüstü Temsilcileri, hükümetlerinin armağanı olarak, bir Kuran-ı Kerim'i Meclis Başkanlığı'na verdiler. (Z.C., 9 Ocak 1922)

Mustafa Kemal Paşa ise bu sırada Batı Cephesi'nde tedbirler ve tertipler aldırmakla meşguldü. Meclis Başkanlığı'na gönderdiği bir tezkere ile kendi

başkanlığında Meclis İkinci Başkanı, Maliye ve Milli Savunma Bakanları, Genelkurmay Başkanı, Maliye ve Milli Savunma komisyonlarının başkanlarından bir Savaş Komisyonu kurulduğunu bildirdi. (Z.C., 19 Ocak 1922)

Padişah'la Görüşme

4 Şubat 1922 günü meclis kürsüsüne çıkan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Türk milli davasını Avrupa'da savunmak ve davayı insanlık dünyası önünde bir kez daha pekiştirip ispatlamak için Meclis'ten güvenoyu istiyordu. Yusuf Kemal Bey'in yolculuğunun sadece bu amaçla yapılacağını sanan mebuslar istenen güveni tereddütsüzce vermişler, Dışişleri Bakan Vekilliğine de Celâl Bey'i seçmişlerdi. (Z.C., 6 Şubat 1922)

Meclisten istediği güveni alan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey de 7 Şubat'ta yola çıkarak İzmit'e gitmişti.

Ancak bundan sonradır ki, Yusuf Kemal Bey'in bu yolculuğunun başka bir anlamı ve amacı olduğu anlaşılmaya başlandı. Çünkü Yusuf Kemal Bey'in İzmit'e vardığı gün, İstanbul Hükümeti de İzmit'e özel bir tren göndermiş, Yusuf Kemal Bey 15 Şubat'ta bu özel trenle İstanbul'a gitmiş, bir Fransız torpidosu da koruyucu görevle denizden özel treni izlemişti. Bu durum, Ankara Hükümeti'nin, Meclise haber vermeden, İstanbul Hükümeti ile anlaşmalı bir yolculuk hazırladığını gösteriyordu.

Gerçekte de öyleydi. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi ve Ankara Hükümeti'nin kararıyla, Padişahla görüşüp anlaşmak amacıyla İstanbul'a gidiyordu. Nitekim İstanbul'a vardığının hemen ertesi günü, 16 Şubat'ta, Sadrazam Tevfik Paşa'yı evinde ziyaret etti. İstanbul'un Dışişleri Bakanı Ahmet İzzet Paşa da oradaydı. Ahmet İzzet Paşa, önceleri İçişleri Bakanı iken de Padişahla Mustafa Kemal Paşa'nın arasını bulmak için Bilecik'e gelmiş, Mustafa Kemal Paşa tarafından bir tür tutuklama ile Ankara'ya götürülmüş, Hükümetten ayrılacağına söz verince İstanbul'a dönmesine müsaade edilmiş, dönüşünde görevinden istifa etmiş, fakat sonradan yeni bir görev olarak Dışişleri Bakanlığı'nı almıştı.

Sadrazam Tevfik Paşa ile görüşen Yusuf Kemal Bey, Ahmet İzzet Paşa aracılığıyla, 20 Şubat 1922'de, Padişah VI. Mehmet Vahdeddin'in huzuruna

çıktı. Sadrazam Tevfik Paşa da yanındaydı. Padişah, Yusuf Kemal Bey'i dalgın ve kapalı gözlerle kabul etti. Yusuf Kemal Bey, Padişah'a, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin saygı ve bağlılığını bildirerek kendisinden TBMM Hükümeti'ni meşru hükümet olarak tanımasını diledi. Padişah, bu sözleri gözlerini hiç açmadan dinlemiş, sözler bittikten sonra da gözlerini açmamış, hiçbir şey de söylememiş, böylelikle Yusuf Kemal Bey'in dileğini kabul etmediğini, isteğini reddettiğini ve hatta çıkıp gitmesi gerektiğini anlatmıştı. Yusuf Kemal Bey de davranışın anlamına varmış, müsaade isteyerek huzurdan çıkmıştı. (Y. K. Tengirşenk, Vatan Hizmetinde: 255-256)

Ve bütün bunlardan Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin haberi yoktu. Fakat bir-iki gün sonra olay herkes tarafından duyuldu. Halkçılık yolu ile Cumhuriyete doğru yönelmiş olan mebusların büyük tepkilerine yol açtı. İstanbul Hükümeti diye bir hükümetin kabul edilmediği, Padişahlık makamı ile bütün bağların kesilmek istendiği ve meclisçe "Cumhuriyete doğru" yol alındığı bir sırada, Dışişleri Bakanı'nın Meclise haber vermeden, hem de varlığını kabul etmediği İstanbul Hükümeti'nin aracılığı ile Padişah'a giderek Ankara Hükümeti'ni tanıması dileğinde bulunması Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerince aklın almayacağı, anlaşılmaz bir olay gibi görünüyordu. Konuyu açıklığa kavuşturmak için arka arkaya soru ve gensoru önergeleri verildi. Hükümet, Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey'in "Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'daki davranışları", Balıkesir Mebusu Abdülgafur Efendi'nin "Ahmet İzzet Paşa heyetinin Londra seyahati", Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü Bey'le arkadaşlarının "Dışişleri Bakanı'nın İstanbul'daki görüşmeleri", Aydın Mebusu Tahsin Bey ile arkadaşlarının "Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'daki hareket tarzı" hakkındaki iki sözlü soru ile iki gensoruyu birlikte ele aldı ve mecliste çoğunluğun kalmadığı bir sırada Dışişleri Bakan Vekili Celâl Bey [Bayar], hepsini birden cevaplamak isteyerek elindeki yazılı cevabı okumaya başladı.

Dışişleri Bakan Vekili Celâl Bey — İstanbul'dakileri son defa olmak üzere vatan ve vicdan görevine çağırmayı Bakanlar Kurulu uygun gördü. Avrupa'ya giden Yusuf Kemal Bey'e İstanbul üzerinden geçerek gerekenlerle ve isterse Halife ile de görüşme yetkisi verildi. İzzet Paşa, 20 Şubat 1922 günü, Padişah'ın kendisiyle görüşmek istediğini bildirerek Yusuf Kemal Bey'i saraya götürmüştür. Yusuf Kemal Bey, Halife'ye "biz

sizi tanıyoruz, sizin de bizi tanımanızı isteriz” demişse de ters cevap almıştır. Hatta Yusuf Kemal Bey’in Avrupa’ya gittiği şu sırada İzzet Paşa da bir heyetle Avrupa’ya gitmiştir. Fakat Yusuf Kemal Bey denizden ve Pire’ye uğramayan bir araçla Avrupa’ya gidiyor, İzzet Paşa ise karadan ve Yunanlıların müsaadesiyle işgalleri altındaki yerlerden geçerek gidiyor.

Mersin Mebusu Selâhaddin Bey, başkanlığa bir önerge vererek salonda çoğunluğun bulunmadığını bildirdi ve görüşmelerin gelecek toplantıya bırakılmasını istedi. Fakat hükümetin bu tehlikeli konu için şartları uygun gördüğü ve hemen konuşulup görüşmelerin bitirilmesini istediği anlaşılıyordu. Dışişleri Bakan Vekili bu isteğe karşı, “Toplantı açılırken çoğunluk vardı, şimdi yoksa bile görüşmeye devam kanun bakımından mümkündür” dedi. Selâhaddin Bey de, “Bakan Bey, önce size güvensizliğimi açıklarım. Okuduğunuz maskaralık nedir? Söz söyleyeceğiz” diye bağırdı. Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey de görüşmelerin gelecek toplantıya bırakılmasını isteyen bir önerge vermişti. Fakat çoğunluğun bulunmadığı salondaki mebusların çoğunluğu Hükümetten yanaydılar. Bu sebeple, önergeler reddedilerek görüşmelere devam edildi.

Gensoru sahiplerinden Aydın Mebusu Tahsin Bey — Ben önce Bakanlar Kurulu’nun bu konuda görevini yapmadığını ispatlayacağım. Altıncı Sultan Mehmet denen şimdiki Padişah Vahdeddin, Halifelik bayrağını Yunanlılara teslim eden adamdır. Böyle bir adamla görüşmek ve anlaşmaktan iyi bir sonuç beklenir mi? İşte, Bakanlar Kurulu’nun birinci yanlışlığı budur. İkinci yanlışlık Ahmet İzzet Paşa’ya güven duyulması ve onun aracılığı ile Padişahla pazarlığa girişilmesidir. Oysa ki Padişah İstanbul’da esirdir. Esirle değil efendisi ile anlaşmak gerekirdi. Efendisi ise Harrington’du. Onun efendisi de Lloyd George. Bütün bu yanlışlıklar, Bakanlar Kurulu’nun görevini bilmemesinden ve bu gibi meselelerde meclisin düşünce ve kararını almamasındandır. Bundan ötürü, Dışişleri Bakanı’nın geriye çağrılmasını ve Hükümetin devrilmesini isterim.

Edirne Mebusu Şeref Bey de Padişah’ın kötülüklerini anlattı, böyle bir kimseye gitmeyi Hükümet için zayıflık olarak niteledi ve özetle, “Belki biraz yıkacak, belki biraz devireceğiz. Fakat meclis bu zayıflığı kabul etmez. Millet kararını vermiştir. Halifeliğe karşı yüreğindeki ulu duyguları kötüye kullanan halifeye hiçbir zaman boyun eğemez, mümkün değildir.

Sarayın çevresinde yetişenlerden bir şey ummak kadar bahtsızlık olmaz” dedi.

Afyon Mebusu Mehmet Şükrü Bey hükümete çattı. Meclise danışmadan, hatta meclisten gizleyerek yapılan işin sorumluluğunu belirtti. Devleti ve milleti zarara sokan bu davranışlarından ötürü bakanların İstiklal Mahkemesi’ne verilmesini istedi.

Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey, “Bakanlar Kurulu, hiçbir vakit Yüksek Meclisin ve Hükümeti’nin meşruluğunu Padişah’a tasdik ettirme ihtiyacı olduğuna karar veremez” derken Mustafa Kemal Paşa, “Öyle bir şey yoktur, böyle bir karar alamaz” diye karşıladı. Hafız Mehmet Bey konuşmasına devamla, “Dışişleri Bakan Vekili’nin sözlerinde böyle bir anlam var. Bizim amacımız ve amacımızın kutsallığı inkâr edilemez durumda iken yine de Padişah’a sarılmakla, onunla barışmaya çalışmakla, varlığımızın onaylanmasını istemekle bütün İslam ve bütün insanlık dünyasında utandırıcı duruma düşeceğiz. Bu yüzden Türklerin kendi milliyetlerine, kendi benliklerine sahip bulunmadığını, mutlaka bir padişahın esiri olduklarını, önüne düşülmedikçe bir şey yapamayacaklarını dünyaya ilan etmiş oluyoruz. Şimdi yapacak tek şey vardır: Hükümeti düşürmek ve padişahı tahttan atmak. Fakat padişahı atma teklifimi, uygulama imkânsızlığını düşünerek geri alıyorum. Meclis, buna göre durumunu düzenler. Bakanlar Kurulu düşmelidir” dedi.

Bu sert hücumlar karşısında söz alan Bakanlar Kurulu Başkanı Fevzi Paşa, “Yusuf Kemal Bey Avrupa’ya ulusal amacımızı, ulusal andımızı anlatmaya giderken Halifeye uğramadan sıvışıp gidemezdi. Birlik ve beraberlik göstermek gerekirdi” gibi konunun ağırlığı karşısında çok hafif kalan cevaplar vermeye çalıştı ve son sözü, Bakanlar Kurulu’nun tabii başkanı, yasama ve yürütme gücüne birlikte sahip Büyük Millet Meclisi’nin Başkanı ve Başkomutanlık Kanunu gereğince bütün devlet güçlerinin sahibi Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa aldı.

Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa — Yüksek Meclisinizin, bütün milletle beraber izlemiş olduğu bir esastır ki, yüksek halifelik makamına bağlıyız. Çünkü halifelik ve sultanlık makamı herhangi bir kimsenin değildir, bizimdir. Onu koruduk, sonuna kadar da koruyacağız. (Alkışlar) Bundan ötürü, “bu makamda oturan kimse meclis kararlarına, millet isteklerine uyacağını bildirirse onunla da görüşülebilir” diye bakanlar kurulunca karara

varılmıştır. Bu da hükümetin yetkisi içindedir. İstanbul'dakiler bir oyun çevirmişlerse Yusuf Kemal Bey'in ne sebeple kabahati olur? Yüksek Kurulunuzun yapacağı şey, İstanbul'da olanlar ile İstanbul'dan Londra'ya gidenlerin, meşru ve akla uygun teşebbüslerimizi kösteklemek için yapacakları hareketlerin bir değeri olmadığını dünyaya ilan etmektir.

Ve bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın savunmasına ve o sırada meclis salonunda bulunan mebusların çoğunun Paşa'dan yana olmalarına rağmen, Hükümet oldukça büyük bir zorlukla güvenoyu alabildi. (Nutuk: 646; Z.C., 6 Mart 1922)

Cumhuriyete Doğru

Görülüyor ki 1920 ve 1921 yıllarında olduğu gibi, 1922 yılının ilk aylarında da, az sayıdaki aşırı devrimcilere rağmen, savunulan devlet düzeni "Meşrutiyet" idi. Fakat 1921 yılı, savaşlarda ve dış ilişkilerde başarılarla gelip geçerken Üçüncü Meşrutiyet dönemi de, türlü engellere rağmen kendi içinde aşamalar yaparak gelişiyordu. İlk aşama, 20 Ocak 1921'de kabul edilen ve birinci maddesinde "Hâkimiyet kayıtsız ve şartsız milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idaresi esasına dayanır" diyen, maddelerinin hiçbirinde "sultanlık ve halifelik"ten söz etmeyen 85 sayılı Anayasa ile yapılmıştı.

Bu anayasanın türlü yorumlara sebep olmasıyla başlayan gruplaşmalar sonunda kurulan Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun amacını belirten esas maddenin, "Bu grup, devlet ve millet kuruluşlarını da anayasaya göre tespit etmeye ve hazırlamaya çalışacaktır" diyen son fıkrası da ayrı bir aşama olmuş ve bu yüzden başlayan tartışmalarda ilk kez açıkça "Cumhuriyet"ten söz edilmeye başlanmıştı.

Ve şöyle düşünülüyordu: Grubun amacını belirten esas maddeye göre devlet yönetim düzeni değiştirilecektir ve değişim anayasaya dayanılarak yapılacaktır. Anayasada ise padişahlıktan söz eden bir madde yoktur. O halde, devlet şeklinin "Cumhuriyet"e çevrilme ihtimali vardır. Bu ihtimal önemli bir tehlikedir. Bu sebeple, bu tehlikeyi doğuracak olan "Cumhuriyet" şeklinden sakınmak gereklidir.

Mustafa Kemal Paşa bu görüşü yanlışlayarak, anayasada "Cumhuriyet" anlamına gelecek bir şeyin bulunmadığını, sadece "halkçılık" esasının

mevcut olduğunu, Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun özünde de böyle bir amacın olmadığını anlatmış ve şöyle demişti: "Türkiye'nin başında bir halife ve sultan bulunacaktır. Fakat hükümdarın haklarının tespit edilip sınırlandırılması için de birkaç yüzyılın tecrübeleri ve devlet kavramındaki millet haklarının gerçek anlamı etkili olmalıdır. ... Anayasayı çıkarmakta hızlı davranışımızın sebebi, yüzyıllardan beri ehliyetsiz ellerde kötüye kullanılan ulusal hakları korumak için bu hakların sahibi olan millete de söz hakkı vermek ve amacın gerçekleşmesi için bugünkü olağanüstü koşullardan yararlanmaktır." (K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz: 977-986)

Ve bundan sonra mecliste, devlet düzeni üzerinde sık sık konuşmalar olacak, tartışmalar yapılacak ve her seferinde Üçüncü Meşrutiyet düzenine yeni aşamalar eklenecektir. Mesela tek hâkimli mahkemeler kurulmasından söz eden Adalet Bakanı Hafız Mehmet Bey, "Bu usul, meclisin halkçılık esasına da uygundur. Böylelikle hâkimleri ilçe ve bucaklara kadar sokarak mahkemeleri halkın ayağına götürüyoruz" diyecektir (Z.C., 12 Mart 1921). İdare-i Kurâ ve Nevahi Kanunu [Köylerin ve Bucakların Yönetimine Ait Kanun] tasarısı üzerindeki görüşmeler bu bakımdan ilginç olmuştur. Tasarının gerekçesinde şöyle deniyordu:

> Her memleketin ve devlet makinasının en önemli kısmını şehir ve köy idareleri yani "komün"ler teşkil eder. Komün teşkilatı konusunda memleketimizde öteden beri iki akım vardır. Biri, özel hayatını çevresindeki köylerle beraber yaşamış olan her şehir, kasaba ve köyün kendi başına bir komün olarak tanınması, ötekisi de komünlerin birkaç köyden meydana getirilmesidir. Hükümet, birinci görüşten yanadır. Çünkü komün bir idare parçası olmaktan çok, bir sosyal çekirdektir. Sosyal yaşantının doğal yasalarıyla meydana gelmiştir. Böyle olunca da, bir yandan özel ve ortak menfaatlerin sağlanması ve ortak zararların yok edilmesi, öte yandan ellerindeki arazilerde çevre komünlerinden korunma zorunluluğu baş göstermiş ve bunun sonucu olarak da komün hakları ve görevleri ortaya çıkmıştır. Bundan ötürü, devlet kanunları ile komün kurulamaz. Komün başlangıçta zaten vardır. Hükümetin görevi, onun varlığını kabul etmek ve hakları ile görevlerini belirtip düzenlemektir. Komünlerin; köy asayişinin sağlanması, ürünlerin hasardan korunması, içme suyu getirilmesi, toprak kaymasına, yangına karşı koruma tedbiri alınması, sokakların düzenlenmesi ve

temizlenmesi, bugün belediyelerce yapılan görevlerin yerine getirilmesi, ilkokul yapılması gibi görevleri vardır. Birkaç köyün ortak bir sekreter kullanması, birkaç köyün birlikte bir bataklığı kurutması gibi...

Yukarıda özetlenen gerekçeye göre düzenlenmiş olan Köy ve Bucak Kanunu Tasarısı üzerindeki konuşmalar da özetle şöyle olmuştu:

İçişleri Komisyonu Başkanı Van Mebusu Haydar Bey — Şimdiye kadar, köylerimiz ve bucaklarımızla ilgili iki kanun yapılmıştır. Biri 1286, ötekisi 1293 tarihlidir. İkisi de dıştan alındı, uygulanamadı. Memleket ikiye ayrıldı. Hükümet ile millet arasına uçurum girdi. Bu uçurumu sürdürürsek, dünyayı fethetsek bile idareyi bizden daha iyi yapacak bir hükümete teslim zorunluluğundayız. Bir an önce bu uçurumun giderilmesi için bu tasarı getirilmiştir.

Abdülkadir Kemali Bey (Kastamonu) — Bu tasarıda her işin köylüye yaptırılmak istendiğini gördüm. Halka doğru gitmek istenirken halka yüklenilmiştir. Bunun için Avrupalara incelemelere gitmek değil, memleketi incelemek gerekir. Başbakan aramayınız, başkomutan aramayınız, köy muhtarı arayınız. Her şeyden önce yapılacak iş muhtar yetiştirmektir. Köyün kendine okul yapabilmesi için, muhtarın okul hakkında bir bilgisi olması gerekir. Oysa ki bizim çıkardığımız kanunların dili bile köylünün değildir. Mesela bu tasarıdaki “netice-i âmâl” sözünden ne anlayacaktır. Bu yüzden kanunlarımız ancak İstanbul’da Haydarpaşa dalgakıranına, Ankara’da demiryolu istasyonuna kadar gidebiliyor ve uygulanamıyor.

Lütfi Bey (Malatya) — Bu kanunlar hazırlanırken memleketin sosyal yaşantısı, ruhsal durumu ve gerçek niteliği incelenmelidir. Bir çevrede iyiliği görünen kanun, başka bir sosyal çevrede çirkin düşebilir. Halkın durumu ile uygun olmayan kanunlar, uygulanma yeteneklerini yitirirler. Bu sebeple, köylünün muhtarını, bucak müdürünü seçimle işbaşına getirmesi, onların da kanunla verilen görevleri yapmaları imkânsızdır. Çünkü köylü okuryazar değildir. Bu görevler hakkında ilkel bilgisi yoktur. Ve köylü, ağaların elindedir. Bucak müdürü seçimle olacaksa, ağa seçilip bucak müdürü olur. O da müdürlük değil, derebeylik yapar. Bu kanunun çıkarılması zorunlu ise, hiç olmazsa Doğu’da şimdilik uygulanmasın.

Halil İbrahim Bey (Antalya) — Bu kanunla işler köylünün üzerinde bırakılıyor, denmektedir. İşleri hükümete bırakmak mı esastır, halkın kendi idaresine mi? Bu kanun samimiyetle, köylüyü meydana çıkaracak bir kanundur.

İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Hamit Bey — Söylenenlerden, “bu millet henüz bucak kuracak, muhtar seçecek seviyede değildir” anlamını çıkarıyorum. Bence bu görüş yanlıştır. “Yüzme bilmeyen kimse, öğrendikten sonra denize girmelidir” demeye benzer. Oysa ki yüzme, ancak denize girilmekle öğrenilebilir. Eğer halkı kırk yıl önce seçime alıştırsaydık, şimdi muhtarını da, mebusunu da seçkin kimselerden yapardı. Bu kanunu kabul etmekle, yıllardan beri savsakladığımız göreve doğru ilk adım atılmış olur. Bulgarlar bu işe 1293’te ve bizden çok geri durumda iken başladılar. Şimdi bizden ileridirler. Kabahat köylünün değildir. Demiryolunda seyahat etmiş olanlar, çamurlu ayaklarıyla istasyonlara gelen köylülerin yolculardan gazete istediklerini görmüşlerdir. Demek ki halkımız heveslidir...

Mahmut Esat Bey (İzmir) — Bu kanun ulusal tarihimizde, yönetim tarihimizde bir yeni dönüm günü yaratıyor. Prusya Kralı William Frederick, memleketini Fransız istilasına karşı savunmak için silaha sarılmadan önce, Alman halkını kuvvetlendirmeyi düşünmüş ve ilk iş olarak köylüye doğru koşmuştur. Büyük Millet Meclisi ile Hükümeti de yedi yüz yıldan beri bu memleketi kanını vererek savunan köylüye doğru koşarak görevini yapıyor. Büyük bir olay karşısındayız. Bu kanunla, İkinci Sultan Mustafa’dan beri açılan bayrağın ardından koşuyoruz. O bayrak, yenilik bayrağıdır. Bugün Türkiye yenilik istiyor, uygar devlet olmak istiyor. Şimdiye kadar yenilik isteklerinin sonuçlandırılamamasının sebebi, yeni düzen devrimcilerinin içten çok, dışı memnun etmek için çalışmalarıdır. Batı’nın iyi yanlarının alınmasına karşı değilim. Fakat devrimcilerimizin yanlışlığı, Batı’yı olduğu gibi taklit etmek istemeleridir. Oysa ki biz, yalnız prensipleri alacaktık ve bu prensiplere göre memleketimize uygun yeni teşkilat kuracaktık. Bu yapılmadığı için, bütün çabalar boşa gitti. Dışa hoş görünelim derken iç yaralandı. Bu tasarının sebebi, memleketimizin gerçek sahiplerini işbaşına getirmektir. Bu kanunla, idare, memleketin eli kılıçlı ve sapanlı sahibine, Türk köylüsüne bırakılarak gerçek ulus dönemi açılıyor. Devlet, yüzyıllardan beri onu kanı ile savunan köylüye teslim ediliyor. Bazıları, köylümüzün henüz bu işi becerebilecek durumda olmadığını, hatta böyle bir şey istemediğini söylüyorlar. Tarihin hiçbir döneminde halk, idareyi elime

alacağım, dememiştir. Devrim tarihleri böyle bir şey göstermiyor. Halkın hakkını, aydın kişiler bayrak açarak isterler. “Halk henüz bu seviyeye gelmemiştir” nazariyesi çok tehlikelidir. Bu nazariye, Abdülhamid’in otuz üç yıl baskılı yönetiminin gerekçesi oldu. Büyük Millet Meclisi bu aşağılık yola sapamaz. Bu kanunla, köyün ekonomik yönetimi de köylüye veriliyor. Böylece köylünün ekonomik bağımsızlığı da sağlanıyor. Çünkü ekonomisiz özgürlük olamaz. Köy ekonomisini bir yana iterek köylüye özgürlük vermeye kalkışan kanunlar onu aç ve yoksul bırakmıştır. Kaldı ki, halkın kendi kendini yönetmesinin bir sebebi de, devlet anlayışının artık değişmiş olmasıdır. Bugünkü devlet, sadece bir jandarma devlet olmaktan çok uzaktır. Bu sebeple bütün işleri merkezin elinden alıp halka vermek, bugünkü devlet anlayışına uygun olduğu gibi, İslam hukukuna da uygundur.

Şeref Bey (Edirne) — Büyük Millet Meclisi, ilk kez padişahlık görüşünden sıyrılarak ulusal görüşe dayanan bir kanun ortaya koyuyor. Devletin kuruluşundan bu yana çıkarılan kanunlar ulusal nitelikte yapılmış olsalardı Osmanlı Devleti ve Türk milleti bu duruma gelmezdi. Artık hükümetler anlamalıdırlar ki, bundan sonra millet ancak “halkçılık”la yaşayacak, “halkçılık”la yükselecektir. Artık hükümdar, bizzat millet ve onun içinde yaşayan Türkiye Büyük Millet Meclisi’dir (Z.C., 24 Eylül 1921).

Üçüncü Meşrutiyet döneminin “halkçılık” diye adlandırılan bu büyük aşamasındaki görüş, anlayış ve gidiş, gün geçtikçe daha belirli bir hale gelecek ve aynı oranda karşı düşüncede olanların kuşkularını da artırarak Büyük Millet Meclisi’nde tehlikeli bir rejim tartışması doğuracaktır. Bu görüş ayrılığı ve tartışma, özellikle “Bakanlar Kurulu’nun Görev ve Yetkilerine Dair Kanun” tasarısının görüşülmesindeki “kuvvetler ayrılığı” ve “kuvvetler birliği” düşüncesinin karşılaşmasında kendini gösterecektir.

Özel Komisyon Sözcüsü Mersin Mebusu Selâhaddin Bey — Devlet, bir kuvvetler toplamıdır. Milletten alınan kuvvetler, yine milletin yararına uygun şekilde dağıtılır. Devlet kuruluşunun ruh ve esası budur. Yüksek Meclisiniz, 23 Nisan 1920’deki ilk toplantısında, millet işlerine el koyarak, yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamış, milletin iradesini milletin birliğinden alarak çalışmıştı. Haklarını kullanmak imkânsızlığı içinde bulunan hilafet ve saltanat makamına ayrılmış bütün güçleri de kendi benliğinde toplamıştı. Böylece gerek yasama, gerekse yürütme gücü Büyük

Millet Meclisi'nin kişiliğinde birleşmişti. Bu sebeple, bu hak hiçbir suretle bölünemezdi. Fakat Yüksek Meclis en küçük işlere kadar her şeyi kendi yapamayacağından, bu işleri kendine karşı tam sorumluluk içinde ve yeteri kadar yetkili olarak yürütme kuruluna gördürür. İşte bu yürütme kurulu üyelerinin meclise karşı sorumluluklarının ve meclisten aldıkları yetkilerin ne kadar olduğu, hak ve görevlerin nasıl denetleneceği kesinlik ve açıklıkla belirtilmemiş olduğundan böyle bir kanuna ihtiyaç doğdu. Bu konudaki düşüncenin esası Müslüman topluluğunu parçalanmaktan korumak ve Halifelik makamını kurtarmaktır. Bu amaca varmada, en önemli olan ve istenen şey, yürütme kuruluna verilecek olan yetkinin iyi kullanılmasıdır. Meclis bu denetimi bizzat yapamayacağından başkanını denetçi olarak kullanmak zorunluluğundadır. Bundan ötürüdür ki, anayasanın dokuzuncu maddesi, meclis başkanının aynı zamanda yürütme kurulunun da tabii başkanı olmasını hüküm altına almıştır. Fakat meclis başkanının, yürütme kurulunun da tabii başkanı olması, sorumlu bir yürütme amiri olması demek değildir. O sadece denetçidir. Yürütme kurulunun, sorumluluğu üzerine alacak ayrı bir başkanı olması gerekir. Buna göre, yürütme sorumluluğu taşıyan asıl başkan, doğrudan doğruya meclise karşı sorumlu olmalı, tabii başkan aracılığıyla da denetlenmelidir. İşte bu kanunla, anayasanın başkana verdiği hak ve görevlerin neler olduğu belirtilecek, yürütüm sorumluluğu topluca ve doğrudan doğruya, kayıtsız ve şartsız bir kişi üzerinde, asıl yürütme kurulu başkanı üzerinde toplanacaktır. Bizim yaptığımız, yürütme kurulu başkanının ne olduğunu meydana koymaktır. Bize göre, yürütme kurulu başkanı olan kimse, genel politikadan ve devlet yönetiminden doğrudan doğruya sorumludur. Böyle olmak da gereklidir. Oysa ki bugün yürütme kurulu başkanı, adeta yürütme kurulunun görüşmelerini yöneten geçici bir başkan gibidir. Gerek meclise, gerekse kurul arkadaşlarına karşı durumu belirtilmemiştir. Bir kanunla sorumluluğu belirtilmeli ve ona göre de hakları gösterilmelidir ki sorumlu tutulabilsin. İşte bu kanun tasarısı ile yapılmak istenen budur. Devletin genel politikası bir bütündür. Maliye, bayındırlık, dışişleri, içişleri birbirlerinden ayrı yönlerde gidemezler. Devletin bütün bu işlerini tek bir amaca yöneltmek gerekir. Onun için de, bu amacı önünüze getirecek ve sizden güven alacak ortak sorumluluklu bir kurula ihtiyaç vardır. Bu kurula, her türlü baskının dışında, serbestçe çalışma imkânı verilmelidir. Üyeleri ayrı ayrı seçilen bir yürütme kurulunun zayıf kalacağı, bugüne kadarki olaylarla ispatlanmıştır. Bugün bütün devletlerdeki idare şekli iki türlüdür. Birinde yasama ve yürütme güçleri

birleştirilerek kullanılır, ötekisinde güçler ayrılarak kullanılır. Güçleri birleştirmenin sonu “diktatörlük”tür. Güçlerin ayrılığı ise “meşrutiyet”tir. Bu düzende, yasama ve yürütme güçleri ayrı ayrı ve serbestçe görevlerini yaparlar. Bizde yapılan da zaten budur. Yüksek Meclisiniz ilk toplantısında, devletin bütün güçlerini kendinde topladı, ileri derecede merkezciliğe gitti. Bakanlar birer birer seçildi. Hep birden meclise karşı sorumlu olacak ve bakanlara belli bir program gösterecek kimse yoktu. Bu işi meclis başkanı üzerine almıştı. Sonra bu değiştirildi. Bir aşama yapılarak bakanlardan birinin bakanlar kurulu başkanı olması yoluna gidildi. Fakat bir şey eksik kalmıştı. Bakanlar kurulu içinden seçilecek yürütme kurulu başkanının, meclise karşı yüklendiği sorumluluk nasıl bir sorumluluktu? Bu bilinmiyordu. İşte bu kanunla bu eksiklik tamamlanacaktır. Şöyle ki; yürütme kurulu başkanı, yürütmenin sorumluluğunu bir bütün olarak üzerine alacak, bir program yapacak, meclise sunacak, onaylanacak, bütün bakanlar da bu programa göre çalışacaktır. Komisyonumuz, bu konudaki çalışmalarına başlarken, her şeyden önce, hükümetimizin alması gereken şeklin ne olabileceğini araştırdı. Bugünkü Yüksek Meclis, ulusal egemenliği her türlü egemenliğin kaynağı olarak kendinde görmüş ve ulusun kurtarılması için mücadeleye girişmiştir. Madem ki ulusal egemenlik dönemindeyiz, bundan yararlanarak, hiç olmazsa hükümet şeklini karanlıktan kurtarma yoluna gidildi ve bu tasarı, idarenin düzenli bir yola girmesi için ilk temel olarak hazırlandı.

Hafız Mehmet Bey (Trabzon) — İstanbul’daki Padişah’ın hainliğini gördükten sonra, millet, kendi başının derdine düşmüş ve burada bir meclis kurmuş olduğuna göre, artık yapılacak kanunlarda “sultanlık hakları” gibi hususlar söz konusu olamaz. Çünkü millet, kayıtsız ve şartsız ulusal egemenliği kendi kabullendi. Her şey bendedir, dedi ve yürütme yetkilerinin hepsini kendinde topladı. Bence, bakanların ayrı ayrı seçilmesi ile bir kişinin seçilip onun getireceği kurula güvenoyu verilmesi arasında bir fark yoktur. Sözcü, bu yenilik ve değişikliğe gerekçe olarak, bakanlar arasında birlik ve beraberlik olmasını, aynı programa bağlı bulunulmasını, aynı düşüncede olma ihtiyacını ileri sürdü. Böyle olmazsa hükümet mekanizmasının yürüyemeyeceğini söyledi ve bunu meşrutiyet idaresinin gereği saydı. Oysa ki meşrutiyet idarelerindeki bunalım dönemlerinde Temerküz Kabineleri (koalisyon) kurulur. Bu kabineler türlü düşüncedeki, türlü partilerdeki kimselerden meydana getirilir ve bunalım dönemlerini

idare ederler. Aralarındaki anlaşmazlıklarda meclis hakemlik yapar. Bu sebeple, bakanların ayrı ayrı seçilmelerinde bir mahzur yoktur. Kaldı ki bakanlar ayrı ayrı seçilseler de birlik ve beraberlik içinde çalışmak zorundadırlar. Bugün de öyle olmakta ve bir bakan bir iş yapacağı zaman ilgili öteki bakanlarla görüşmektedir. Meclise gelen kanun tasarıları her bakanlıktan ayrı ayrı gelmemekte, yürütme kurulu başkanlığından gelmektedir. Bütün bunlara rağmen, idarede bir değişiklik yapılmak isteniyorsa, bu, böyle bir kanunla olmaz. Çünkü bu bir anayasa meselesidir. Sık sık anayasa değişikliği yapmak da doğru olmayacağından, hükümet yeni bir anayasa tasarısı yapıp getirsin. (Z.C., 24 Kasım 1921)

Müfit Efendi (Kırşehir) — Komisyon acaba, bu kanun tasarısındaki hükümet şeklinin mevcut uygar hükümet şekillerinden hangisine benzediği düşüncesindedir? Uygar devletlerden hangisinin prensibi esas tutulmuştur?

Komisyon Sözcüsü — Bu tasarıdaki hükümet şekli “meşrutiyet” esasına dayanmaktadır.

Müfit Efendi — Elbette hepimiz “dikta idaresi”ne karşıyız; fakat ben, meşrutiyetle yönetilen devletlerden hangisinin örnek alındığını sormuştum. Çünkü biz, o devletlerin hiçbirinin mebusları ve meclisleri durumunda değiliz. Bizim meclis, dünya tarihinin şimdiye kadar kaydetmediği, belki bundan sonra da kaydetmeyeceği bir meclistir. Bu meclisin dayandığı iki esastan biri “İslam hükümeti” olmaktır. Ve İslam hükümetleri yalnız şeriata değil, akla da dayanır. Çünkü aklın kabul etmediğini şeriat da kabul etmez. Böyle olunca da, İslam hükümeti şeriatla aklın karışımından doğar ve meşrutiyet esasına dayanır. Fakat eski hükümetlerimiz, milleti, imam diye başa geçirilen hükümdarlara körü körüne itaat ettirerek egemenliğin zorla elinden alınmasına sebep olmuşlardır. Bunun üzerine millet, zorla elinden alınmış haklarını şeriata uygun olarak geri alabilmek için 10-15 yıl önce ayaklanmış ve eski anayasada değişiklik yaparak işe başlamıştır. Bugünkü meclisimizde hem yasama, hem yürütme yetkisi vardır. Bu tasarı ile ne yapılmak isteniyor? Acaba bu hükümet, hükümdarlar tarafından kesin vekillik yetkisiyle sadrazamların kurdukları hükümetler gibi mi olacaktır? Diyanet işleri bakanı da şeyhülislamın yerine mi geçecektir? Millet, hükümdardan geri aldığı haklarının kullanılmasında bize, mebuslara, meclise vekillik vermiştir. Biz de bir başkasını kendimize vekil mi yapalım? O da bizim adımıza öteki bakanlara vekillik mi versin? Böyle ise neden

bizim vereceğimiz vekilliği, kendimiz vermeyelim de başkasına verdirelim? Bir başkan seçip onun kuracağı hükümete güvenoyu vermekle, bütün bakanları meclisçe seçmek arasında bir fark yoktur. Seçim ile de, güvenoyu ile de verilen şey vekilliktir. Eğer sözcünün dediği gibi, bakanların genel sorumlulukları hakkında kanun yoksa, yapılacak iş, hukuk ve şeriata uymayan, eski hükümdarlık hükümetlerine benzer bir hükümet kurmak değil, genel sorumluluğu koyacak bir kanun maddesi getirmektir. Sonra, bu tasarının sadece bir maddesinde sorumluluktan söz edilmiş, onun da karşılık cezası gösterilmemiştir. Bu ceza, genel kanunlardaki ceza olamaz. Bir hükümetin yapacağı yanlışlıktan bütün millet zarar görür. Buna verilecek ceza, bir kişinin hakkını savunmayan vekile verilecek ceza olabilir mi? Öyle düşünülüyorsa, ne denilirse denilsin, hükümetlerin sorumlulukları yoktur. Çünkü cezasız sorumluluk olamaz. Buna karşılık, bu tasarı ile hükümete verilmek istenen öyle yetkiler var ki, aklım almıyor. Mesela hükümet bir karar verirse, onu meclis başkanına bildirecektir. Meclis başkanı, bu kararı 48 saat içinde onaylamak zorundadır. Onaylamazsa, hükümet kararı uygulayabilecektir. Milletin bütün haklarına sahip olan bir meclisin başkanı bir kararı onaylamazsa, nasıl olur da, aynı meclise vekillik ederek işbaşında bulunan hükümet, o meclisi dinlemeden kararını uygulayabilir? Oysa ki böyle bir anlaşmazlık halinde konu meclise getirilmeli ve meclis ne karar verirse hükümet ona uymalıdır. Biz, bir başkan seçemeyiz yani yeniden bir sadrazamlık yaratamayız. Meclis, bakanları seçer. Bakanlar da kendi aralarından birini başkan seçerler. Burada tek önemli nokta adaylıktır. Tecrübeler gösterdi ki, bugünkü usulde oylar çok dağılmaktadır. Bu yüzden de, çok az açık oy almış bir arkadaşı, sonra parmak kaldırarak vekil yapmaktayız. Bu da, meclis başkanları ile komisyon başkanlarının bir araya gelerek her bakanlık için üç aday göstermeleriyle kolayca hallolur.

Hasan Basri Bey (Dersim) — Ben bir başka önemli noktaya değineceğim. O da bütün işleri bir kişiye yüklemenin doğuracağı mahzurdur. Mustafa Kemal Paşa bizi buraya, vatanın kurtarılması ve yükselmesi için gerekli tedbirleri alalım diye topladı. Şimdi, her işi bu sayın kişiye yüklemek istememiz, bakanları atamak görevini de onun üzerine yüklememiz, sonra da bundan ötürü onu sorumluluk karşısında bırakmamız, bence doğru değildir. Enver Paşa, Balkan Savaşı'ndan Genel Savaş'a kadar nasıldı? ('İyiydi' sesleri) Evet, iyiydi. Sonra ne yaptık? İyi işler gördü diye, bütün

işleri onun eline bıraktık. Vatanı tepetaklak döndürdü. De buyur! Bunu Enver mi yaptı, biz mi yaptık? Biz yaptık. Onu oraya biz attık. Çünkü ona o yetkileri biz verdik. Şimdi Mustafa Kemal Paşa’yı da onun akıbetine uğratmak istiyorsak bunu verelim.

Mustafa Kemal Paşa — Başkanı, Enver’in akıbetine uğratmak senin elinde değil, başkanın kendi elindedir. O yetkiyi Enver Paşa’ya sen mi verdin? Beni onunla karşılaştırmayınız.

Hasan Hayri Bey — Yanlış Paşam.

Mustafa Kemal Paşa — Yanlış değil, yanlış değil... Ben çok iyi anlarım.

Sırrı Bey (İzmit) — Tasarının gerekçesinde “Osmanlı Anayasası’nın bir kanunla kaldırılmamış olan hükümleri devam ettiğinden ve bu sebeple 1-7’nci maddelerindeki halifelik ve sultanlık hakları saklı bulunduğundan görüşme ve tartışmaya muhtaç olmayan bu esaslar olduğu gibi kalmak üzere” denilmektedir. Oysa ki bugün o hakların saklı olduğunu söyleyebilmemiz ve o hakların korunmasını üzerimize alabilmemiz için çok düşünmemiz gerekmektedir. Mesela bu maddelerin üçüncüsünde, “Osmanlı sultanlığı, halifeliğe de sahip olarak, Osmanlı soyunun en büyük oğluna aittir” deniyor. Biz ki, devletin tümüne el koymuş durumdayız, bunu da mı kabul edeceğiz? Yine mesela, bu maddelerin birinde, “Padişah ailesinden bir çocuk doğar doğmaz, onun için, bütçeye ödenek konur” deniyor. Bu hüküm konduğu zaman, memleket Bosna’dan Kafkasya’ya kadar uzanırdı. Bugün, devlet bu kadar küçüldükten sonra da yine padişah ailesinin bu geniş harcamalarını karşılayacak mıyız? Bence, padişahlık haklarına ait hükümlere değinmenin zamanı değildir. Zamanı geldiğinde millet, ona ne şekil vereceğini düşünür.

Şeref Bey (Edirne) — Padişahlık haklarının devam etmekte olduğunu söylemek, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni kurduğumuz ve Türk milletinin büyük davasını bütün dünyaya anlatmaya çalıştığımız bir sırada “sosyal güç ancak ve yalnız bir kişide toplanır” demektir. Oysa ki millet, ulusal iradeyi egemen kılmak, geçmişi bir yana bırakarak güvenilir bir duruma ve parlak bir geleceğe yönelmek için sizi buraya getirdi ve devlet kuvvetlerini kendinde topladı. Nezaket olsun diye de, hükümdarın esarette olduğu gerekçesini ileri sürdü. Meclis, yasama gücünü kendi kullandı. Yürütme gücünü de kendi içinden seçtiği arkadaşlara gördürdü, onlara vekillik verdi.

Bu tasarı ile o vekillerin görev ve yetkileri belirtilecekti. Fakat vekillere sorumluluk yüklerken, hükümdarlık haklarını bakanlar kurulu başkanına veremezsiniz. Çünkü "hükümdarlık" hakkı denen hak, milletin hakkıdır. Bu hak kimseye verilemez, ancak meclisin vekillerince kullanılır. Bu vekiller ayrı ayrı ve hep birlikte meclise karşı sorumlu olurlar. Şimdi geri dönerek, bir "kabine" kurmaya kalkışırsak yine "eski tas, eski hamam" olur. Mecliste yürütme gücü kalmaz, sadece yasama gücü kalır. Bu takdirde, hükümet ile meclis arasında çıkacak anlaşmazlığı kim halledecektir? Öyleyse bugünkü şekli devam ettirelim ve devlet güçlerini dengeleyen yeni bir anayasa yapalım.

Lütfi Bey (Malatya) — Bizim devlet şeklimizin özelliği vardır. Bizim hükümdarımız başkalarına benzemez. Bizim hükümdarımız hem imam, hem halifedir. Hem maddi, hem manevi gücü kendinde toplamıştır. Fakat bugün imam ve halife olan kişi, esir durumundadır. Böyle olunca da, sultanlık ve halifeliğe ara verilmiştir. Biz de toplanarak sultanlık ve halifelik haklarını milletçe üzerimize aldık. Bu sebeple yasama gücü de, yürütme gücü de meclistedir. Bu güçlerden hiçbiri bir sadrazama ya da bir başbakana verilemez, ancak vekillik verilebilir. Misak-ı Milli'ye göre amacına varınca da birini halife seçer, hepimiz ona uyarız ve ancak ondan sonra kabine usulüne dönebiliriz.

Zekâi Bey (Adana) — Bu tasarı "kuvvetler ayrılığı" esasına göre düzenlenmiş görünüyor. Bağımsız birer güç olan "yasama", "yürütme" ve "yargılama" güçlerini birbirlerinden ayırmak istiyor. Bu, Avrupa'nın meşrutiyetle yönetilen birçok memleketlerinde uygulanan bir nazariyedir. Birçok hukukçular bu sistemi, yani "kabine usulü"nü, daha iyi bulurlar. Çünkü bu kuvvetlerden birinin ötekini baskı altına alması halinde kötülük doğacağı kanısındadırlar. Fakat bu kötülüğü önleyecek yol "kuvvetlerin ayrılığı" değil, "kuvvetlerin birleştirilmesi"dir. Bu sebeple son yıllardaki hukuk görüşü karşısında bu nazariye çok sarsılmış, zedelenmiştir. Bu nazariyeye karşı yapılan en önemli itiraz da, milli iradedeki birliğe engel olduğu şeklindedir. O halde "kuvvetlerin birleştirilmesi" nasıl olacaktır? Bizde bu işi padişah, yeni seçime gitmekle yapardı. Eski anayasamıza göre, bir kabine düşer ve yeni kabine de eskisinin düşüncesine uyarsa, padişah milletin oyuna başvurabilir, meclisi feshederek yeni seçim yaptırırdı. Amerika'da bu hak meclisindir. Fransa'da ise cumhurbaşkanı meclisi feshedebilir, fakat senatonun rızasını alır. Biz de bu hakkı Büyük Millet

Meclisi'ne veririz. Bazı yerlerde seçim yerine referanduma gidilirse de, bu, tartışılacak bir konudur. Çünkü halkın anlaşmazlık konusunu anlayabilmesinin mümkün olup olmadığı düşünülebilir. (Z.C., 26 Kasım 1921)

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) — Düşmanlarımızın ve sarayın yüzünden Ankara'ya geldik, uygar milletler gibi yaşamak için bu meclisi kurduk. Millet bütün haklarını kendi eline aldı ve bunu ilan etti. Hepsini birden kullanması mümkün olmadığından vekiller seçti. Anayasa ile bütün hakların sahibi olan meclisin görev ve yetkilerini sınırlandırdık, fakat hükümetin görev ve yetkileri belirtilmedi. Oysa ki yapılacak iş buydu. İşte bu tasarı bu boşluğun doldurulması ihtiyacından doğmuştur.

Dr. Mazhar Bey (Aydın) — Milletler, kendi mutluluklarını ve kalkınmalarını sağlamak için "krallık", "meşrutiyet", "cumhuriyet" gibi devlet şekillerinden yararlanırlar. Fakat öyle hükümetler vardır ki, tam bir meşrutiyet ya da tam bir cumhuriyet değildirler. Ama milli iradeye dayanan hükümetler kadar milletlerinin isteklerini sağlayacak bir şekildedirler. Biz de, milletin ve memleketin gereklerini düşünerek bugünkü hükümet şeklini bulduk. Bu sebeple, Büyük Millet Meclisi'nin bir kısım görevlerini ve yürütme yetkilerini kesin olarak hükümete aktaran "kabine" şekline karşıyım. Kaldı ki, anayasamız da bakanlar kurulunun kendi arasından bir başkan seçeceğini göstermiştir. Bu hüküm yürürlükte iken, başka bir kanunla yeni bir hükümet şekli teklif etmek mümkün değildir. Ve hiç gereği yokken halifelik ve sultanlık haklarını pekiştiren sözler edilmesi uygun değildir. Çünkü millet artık sultan istemiyor. Fakat Halifemizi kurtaracağız.

Aydın Mebusu Dr. Mazhar Bey'in bu son cümlesi, Üçüncü Meşrutiyet döneminde çok esaslı bir aşama noktasını ortaya koyuyordu. O ana kadar "halifelik ve sultanlık" gibi tek bir hükümdarlık makamı varken ve hep böyle ele alınırken, bunun ayrılmasına hiç kimse razı değilken, hatta böyle bir şeyi düşünemezken, şimdi Mazhar Bey, bu tek ve bütün gücü "sultanlık" ve "halifelik" olarak ikiye ayırıyor ve büyük bir aşamanın öncüsü olarak milletin sultanlığı istemediğini açıkça söylüyordu. Gerçekten de, gittikçe gelişen Üçüncü Meşrutiyet döneminin en büyük aşamalarından biri bu temele dayanacak, önce sultanlık kaldırılacaktır.

Yahya Galip Bey (Kırşehir) — Ben de milletten alınan yetkileri, bir başbakan tarafından seçilen hükümete teslim etmeden yana değilim. Yarın

düşmanlarımızdan biri çıkıp da, “Siz Anadolu’da bir milli hükümet değil, bir kişi hükümeti kurdunuz” diyemesin. Bu tasarının getirmek istediği sistem “parlamento sistemi”dir, parti esasına göre kurulan güç demektir. Kaynağı İngiliz Anayasası olup çoğunluk partisine dayanır. Parlamento sistemini kabul edebilmek için ya bir padişah ya da bir cumhurbaşkanı olmak gerekir. Bu sistem, partileri çok gelişmiş memleketlerde, mesela İngiltere’de, yararlı olabilir. Kaldı ki İngilizler bile bundan yakınmaktadırlar. Çünkü çoğunluk partisinin istibdadı doğuyor ve umulan yarar sağlanamıyor. Bakanları cezalandırmanın da bir anlamı yoktur. Milletin isteği yerine gelmelidir. Bu sebeplerle, milletin bize verdiği yetkiden bir kısmını ayırıp kimseye veremeyiz. Makyavel, “Milletlerin haklarını elinden almak ve onları çiğnemek için, ayırınız, bölünüz” demiştir.

Komisyon Sözcüsü — Tasarımız yanlış anlaşılıyor. Biz, kuvvetlerin ayrılığı ile parlamenter düzen ile karşınıza gelmedik. Bakanlar kurulunun görevlerini tespit için geldik. Bakanlar kurulunun yapacaklarını saymak çok uzun olurdu, yapamayacaklarını gösterdik ki, bunlar meclisin kendi yapacağı işlerdir. Milli hâkimiyetten kimseye bir şey vermedik. Yapmak istediğimiz şey düzenli bir sorumluluk silsilesi altında çalışmayı sağlamaktır.

Operatör Emin Bey (Bursa) — İki önemli mesele önümüze geldi: Bir, hükümetin şeklinin açıklanması; iki, hükümetin şeklinin anayasa gereğince belirtilmesi... Hükümetin şekli Erzurum Kongresi’nde belirmeye başlar, Sivas Kongresi’nde pekişir, İstanbul Meclisi Mebusânı’nda sınırlandırılır, Yüksek Meclisinizde ise Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak tespit edilir. Büyük Millet Meclisi açıldığı günden beri süregelen kanlı olayların sebebi, hükümdarın elindeki kuvveti millete vermemek istemesi, bunun için tedbirler almasıdır. Durum bu iken, şimdi “Affedersiniz yanlış oldu” diyerek hükümdarlığı geri mi getireceğiz?

Hacı Tevfik Efendi (Çankırı) — Tanrı’nın emri, kendimizi idare edecek olanı içimizden seçmektir. Biz de bunu yapıyoruz. Sultanlık ile Halifelik birdir ve dinimizde “veliahtlık” yoktur. Bu, sonradan Muaviye tarafından konmuştur. Bugün hükümdarlık hakları kendi elimizdedir. Bunu kimseye veremeyiz. Ehlini ve zamanını bekleyeceğiz. Bugün bunlardan söz etmenin zamanı değildir. (Z.C., 28 Kasım 1921)

Gerçekten de, henüz bu konulardan söz etmenin zamanı değildi. Ulusun büyük çoğunluğundaki padişahlık tutkusu henüz kafalarda yaşamaktaydı ve açıktan açığa yeni bir devlet düzenine yönelmenin kesin adımlarını atabilmek için gerekli gücü sağlayacak olan askerî harekât bitmemişti. Henüz düşman vatanın içinde ve olanca gücü ile yeni saldırılara hazırlık peşindeydi.

Ve Mustafa Kemal Paşa bu sırada, kurduğu Müdafaa-i Hukuk Grubu ile meclis çoğunluğunu elinde tutuyordu. Meclis başkanlığı da eklenince meclise hâkim bir durumu vardı. Ayrıca hükümetin de tabii başkanı idi. Başkomutandı ve bu yetki ile bütün devlet güçlerini, geçici süre için de olsa elinde toplamıştı. Böyle kritik bir zamanda, bu kadar hâkim durumda iken, devlet güçlerinden bir kısmını, hem de bütün yürütme yetkilerini bir başkasına veremezdi. Buna memleketin şartları kadar, Mustafa Kemal Paşa’nın gerçek kişiliği de müsaade etmezdi.

O halde, ne olursa olsun, devlet düzeni şimdilik olduğu gibi kalmalı, bütün yetkiler mecliste, yani bütün güç kendi elinde bulunmalıydı. Devlete yeni bir düzen vermekten önce, devleti kurtarmak, devlete hâkim olmak, devleti elde bulundurmak gerekliydi. Bunun için, mevcut düzeni savunmak, bilinen öteki hükümet şekillerinin hepsini, hatta meşrutiyeti, cumhuriyeti, demokrasiyi yetersiz, zararlı, hiç olmazsa zamansız göstermek, bilinen hükümet şekillerinden hiçbirine benzememekle beraber mevcut hükümet şeklinin, toplumun sosyal niteliği ile bağdaşmış, en uygun hükümet şekli olduğunu ileri sürmek gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa da öyle yaptı ve düşüncelerini açıkladı.

Mustafa Kemal Paşa — Bir kurul ki, milletin irade ve hâkimiyetini ortaya çıkarmış ve temsil ettirmiştir, onun üstünde kuvvet yoktur. Bu sebeple Yüksek Meclisiniz, görev yapmakta hiçbir sınır tanımaz. Kendi yetkilerini, hele meclisi fesih yetkisini kimseye veremez. Çünkü insanlar kuvvet kullanmaya ve özellikle başkasının kuvvetini kullanmaya doğuştan heveslidirler. Bu yetkiyi kime verirseniz kendi için kullanır. Padişahlar bu noktaya dayanarak meclisleri kovdular. O halde bu görev, ancak, her bakımdan güvene layık görerek başkanlığa seçeceğiniz kimseye verilebilir. Komisyon tasarısında ise, “Başkanın oyu danışmalıktır” denilmektedir ki, bu kayıt, başkanlığa seçeceğiniz kimsenin onurunu kırmaktan başka bir şeye yaramaz.

Tasarının gerekçesinden anlaşıldığına göre, komisyon en önemli mesele olarak hükümetin şekli üzerinde durmuş ve hükümetimizin şeklinin ne olduğunu ve ne olması gerektiğini araştırmıştır. Oysaki bizim hükümetimiz, kendine özgü bir hükümettir.

Bizim hükümetimiz demokratik bir hükümet değildir, sosyalist bir hükümet değildir. Bilimsel niteliği yönünden kitaplardaki hükümet şekillerinden hiçbirine benzemeyen bir hükümettir. Fakat ulusal egemenliği, ulusal iradeyi gerçekleştiren tek hükümettir. Bilimsel ve sosyal niteliği bakımından halk hükümetidir. ... Sosyal meslek bakımından düşünürsek biz, hayatını ve bağımsızlığını kurtarmak için çalışan işçileriz, zavallı halkız. Kurtulmak, yaşamak için çalışan ve çalışma zorunda olan bir halkız. Çalışarak haklara ve yetkilere sahip oluruz. Arkaüstü yatmak ve çalışmadan yaşamak isteyenlerin sosyal topluluğumuz içinde yeri yoktur, hakkı yoktur. Halkçılık, sosyal düzenini çalışmaya dayatmak isteyen bir sosyal meslektir. Bunun için bizler, bizi yok etmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı milletçe mücadeleyi gerekli gören bir mesleği izlemekteyiz. İşte bizim hükümetimizin şekli, esası budur. Fakat ne yapalım ki, demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş, hiçbir şeye benzemiyormuş. Biz benzememekle ve benzetmemekle övünmeliyiz. Çünkü biz, bize benzeriz.

Komisyon sözcüsü, devletimizin İslam dünyası ile olan samimi bağlarından, milletimizin İslamlığı yüceltmek için yaptığı fetihlerden söz etti. “Bu sözlerle anlatılmak istenen şey panislamizm midir” diye düşündüm. Her insan kafasında bir ideal besleyebilir. Bunda özerktir, özgürdür. Kimse karışamaz. Fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin belli bir politikası vardır. O da, belli ulusal sınırlar içinde hayatını ve bağımsızlığını sağlamaktır. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümeti hayalden tamamen uzaktır ve tamamen gerçekçidir. Büyük, geniş ve fakat hayalden ibaret duyguların peşinde koşmaz ve böyle duygulara dayanan kanunlar yapmaz, uygulamaz. Çünkü milleti bugün idam sehpasının karşısında bulunduran davranışların kaynağı, böyle duygulardır. Panislamizmi ben şöyle anlıyorum: Milletimiz ve onu temsil eden hükümetimiz dünyadaki bütün dindaşlarımızın, bütün sosyal toplulukların mutlu ve geçimli olmasını ister. Fakat bütün bu toplulukların büyük bir imparatorluk halinde bir noktadan idaresini düşünmek bir hayaldir. Bilgiye, mantığa, fenne aykırıdır. İnsanlar gibi, sosyal varlıkların da tabii sınırları

vardır. Bu sınır bozulursa, karşınıza ya bir cüce ya da dev gibi bir şey çıkar. Topluluklarda da durum tıpkısıdır. Birkaç yüzyıl önce Afrikalar, Suriyeler, Iraklar, Makedonyalar, Bulgaristanlar, Sırbistanlar ve daha başka yerler bir idare altında idi. O geniş alanda, her şeyi değişik olan bu toplulukları bir imparatorluk idaresinde bulundurmak mümkün müydü? Tabiatın ve aklın kanunlarına aykırı olduğundan sonucunu görüyorsunuz.

Bütün İslam dünyası için kutsal ve yüce bir bağlılık noktası olan halifelik makamı da bütün İslam dünyası ile beraber, belki daha da kuvvetle, milletimizce yüce ve kutsaldır. Fakat bu makamda oturacak kimseyi hiçbir vakit millete efendi yapmak da söz konusu değildir. Millete efendilik yoktur, millete hizmet vardır. Ancak bu millete hizmet eden, onun efendisi olur. Saygıdeğer Osmanlı ailesine de milletimiz derin tarih anılarıyla saygı duyar. Fakat bu saygısı, kendisine efendi aramak ve bulmak için değildir. Millet, ona ancak kanuni durumunu, meşru yerini verir.

Bütün bu sebeplerle biz, büyük hayaller peşinden koşan, yapamayacağı şeyleri yapar gibi görünen sahtecilerden değiliz. Büyük ve hayali şeyleri yapar görünmek yüzünden bütün dünyanın düşmanlığını memleketin, milletin üzerine çektik. Hiçbir zaman panislamizm, panturanizm yapmadık, sadece yapıyoruz ve yapacağız dedik. Düşmanlar da, yaptırmamak için çabucak öldürelim dediler. Biz ise, sadece hayat ve bağımsızlık isteyen milletiz ve ancak bunun için canımızı veririz.

Tasarıda, egemenlik hakkının, günün durumundan ötürü, milletçe kullanıldığından söz ediliyor. Ben, günün durumunu ve öteki sebepleri bilmiyorum. Bildiğim, bilinmesi ve ilan edilmesi gereken bir gerçek varsa, o da milletin, hiç kimsenin uygun bulmasını gerekli görmeden, uygun bulmayanlara karşı ayaklanarak ulusal egemenliği almış ve öylece kullanmakta bulunmuş olmasıdır. Ve bu egemenlik hiçbir sebep ve suretle bırakılamaz, başkasına verilemez. Bu egemenliği geri alabilmek için, alınırken kullanılmış olan araçları kullanmak gerekir.

Görülüyor ki tasarıdaki maddelerin hemen hepsi Osmanlı anayasasından alınmıştır. Böylece, Osmanlı anayasasının yeniden yürürlüğe girmesine doğru bir adım atılmış oluyor ve bu adım bizim anayasamızın iptalini gerektiriyor. Durumu iyice anlamak için anılarımıza başvuralım. On dokuzuncu yüzyılın başında, Avrupa'da doğan kardeşlik düşüncelerinden ötürü herkes kendine layık birtakım bilimsel ve idari kuruluşlar meydana

getirirken, Osmanlı Devleti'ni geniş bir imparatorlukta müstebid bir sultanlık yönetiyordu. İkinci Sultan Mahmut, memleketin idaresini düzeltmek ve ilerletmek için Avrupa'yı taklit etmek, Avrupa kanunlarını almak, Avrupa elbisesi giymek gibi çarelere başvurdu, fakat olumlu sonuç alamadı. Çünkü taklitçilikle düzeltme olamaz. Bu sebeple, bizim hükümetimizin taklitçi olmasını istemek yanlıştır. Sultan Mahmud'un taklitçi çabalarından doğan karışıklık bugün bile devam etmektedir. Kıyafete bakınız... Altta pantolon, üstte cepken ve üstte ceket, altta şalvar. Bir türlü benimsenemedi, benimsenemiyor. Taklitçilikte olağanüstü yetenek sahibi olan Deli Petro bile başarıya ulaşamamıştı. Rusları, ilerletmek isterken Rusluktan çıkardı, Alman ya da İngiliz yaptı. Bu da mümkün olmadığından Ruslar hem bir şey olamadılar, hem de benliklerini yitirdiler. Çünkü Deli Petro yaratıcılıkta olağanüstü yeteneğe sahip değildi. Taklitçilik dehâsı ile de ancak böyle karmakarışık yaratıklar meydana çıktı. Demek oluyor ki, taklitçilikle bir şey kazanılamaz. Nitekim dünya yüzünde birbirinin aynı olan iki hükümet yoktur. Sultan Abdülhamit zamanında dış baskı ile ve içinde Hıristiyanların da bulunduğu bir kurula yaptırılan anayasanın ulusal egemenlikle, ulusal irade ile bir ilgisi yoktur. Abdülhamit, anayasaya kanarak gelen milletvekillerini çabucak dağıttı. Otuz üç yıl milleti köle gibi kullandı. Bunun üzerine millet, yeniden özgürlük ve egemenlik mücadelesine kalkıştı. Ben ve arkadaşlarımın çoğu bu çabaların içindeydik. 1908'de özgürlüğün ilanını istedik. Aynı Osmanlı anayasasına göre milletvekilleri yine İstanbul'da toplandılar. Kısa bir süre sonra da 31 Mart Olayı çıktı. Yanında, belki de başında bulunduğum Hareket Ordusu İstanbul'a girdi. Birçok kanlar akıttık, insanlar astık ve anayasayı uygulayacağız dedik. Peki, denildi de ne oldu? Sultan Hamit tahttan indirildi, Sultan Reşat padişah oldu ve bu anayasa yürürlükte kaldıkça istibdat ve diktatörlük önlenemedi. Sultan Reşat'ın yerine bugünkü Padişah geldi. O da bu anayasanın verdiği yetkileri kullanmakta kusur etmedi, milletvekillerini kapı dışarı etti. Sonra Erzurum Kongresi oldu, Sivas Kongresi oldu. Millet bu kongrelerde egemenlik haklarını istedi. Padişah da eldeki anayasaya göre, isteği kabul etti. Millet de yine bu anayasaya aldanarak vekillerini İstanbul'a gönderdi. Sonra ne oldu? Demek ki, bu kitap (Osmanlı Anayasası) bir anayasa değil, bir paçavradır. O halde içinizde, böyle bir anayasayı yaşatmak isteyecek tek kimse yoktur.

Bizim anayasamıza gelince... İlk davranışı Erzurum Kongresi'nde gösterdik. Milli gücü ve milli iradeyi egemen kılma kararı verildi ve ilan edildi. (Bkz. M. Goloğlu, Erzurum Kongresi; 141, 143) Sivas Kongresi aynı prensibi bütün millet adına kabul etti. (Bkz. M. Goloğlu, Sivas Kongresi; 92) Fakat bu istek Osmanlı Anayasası ile olamazdı. Millet, bir kez daha aldanmak istemiyordu. Bu sebeple sizleri buraya gönderdi. (Bkz. M. Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet; 102) Burada, bugünkü hükümet şeklini tayin ve tespit eyleyerek bugünkü çalışma şekline koyduk. Bu sebeple bizim anayasamız, yalnız bizim kafamızdan çıkmış bir kanun değildir. Milletin her kişisinin kalbinden ve vicdanından kendiliğinden doğmuş, toplumun yüksek vicdanında belirmiş, sonra yürürlüğe girmiştir. Gerçek kanun da böyle olur. Taklit ile kanun olmaz. Gerçek kanunun, tabii ve İlahi olması gerekir. Bizim anayasamız böyle bir gerçek kanundur. O halde hiçbiriniz, bizim anayasamızın yıkılması ve Osmanlı Anayasası'nın yeniden yürürlüğe girmesi isteğini vicdanında bulamaz.

Şimdi gelelim "kuvvetler ayrılığı"na... Tasarı meşrutiyet esasına dayatılmıştır. Meşrutiyet de kuvvetler ayrılığı esasına dayanır. Gerçekte, tabiatta, dünyada kuvvetlerin bölünmesi diye bir şey yoktur. Yani milli irade denen kuvvette bölünme yoktur. Önemli olan "idare"dir. "Hükümet", idareden daha az bağımsız ve daha az önemlidir. Bütün ihtilallerde hükümet düşürülmüş, fakat idare devam etmiş, hükümet türlü şekiller almıştır. Bunu göz önünde tutan bilginler, asıl "idare kuvveti"ni bağımsız tutacak olan Stratum Administrative'i buldular. Tarihlerin yazdığına göre, ancak bu idare şekli insanlığın mutluluk ve gerçek güvenini sağlayabilecektir. Benim incelemelerime göre bu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti demektir.

İdare, genel güçlerle genel hizmetleri yöneten bir genel cihazdır ve üç unsuru vardır: Güç, Kuruluş, Görev. İşte irade, hâkimiyet vesaire dediğimiz kuvvet, bu kuvvettir. Yani birlikte yaşamak zorunluluğunda bulunan insanların bir araya gelmeleri ile birleştirdikleri güçlerinden doğan güç toplamıdır. Ulusal egemenlik ve irade deyimiyle anlatılan bu güç, toplum bir siyasi varlık durumuna gelince, kimseye verilemez. Verilirse, o siyasi varlık ortadan kalkar. O halde ulusal egemenlik ve irade denilen güç, ayrılamaz ve bölünemez. Ne yazık ki eski kitaplarda kuvvetler ayrılığı vardır ve bunu doğuran da meşrutiyettir. Ben şimdi size meşrutiyetin, meşru olmayan, anormal ve kanunsuz olduğunu ispatlayacağım. Meşrutiyet nazariyesini koyan filozoflar bu gücü üçe ayırırlar ve her birinin bağımsız

çalışmasını isterler, bunu sağlamaya çalışırlar. Adlarına da yasama, yürütme, yargılama derler. Ulusal egemenlik yasama kurullarında tecelli ettirilir. Kanunları yapan yasama kurulları, o kanunlarla ancak meydana çıkan yürütme kurullarının üstünde olurlar. Oysa ki ulusal egemenlik yasama kurulunda değil, yürütme gücünde tecelli eder. Yargılama gücünün dayanağı da yürütme gücüdür. Yürütme gücü, yasama gücünün üstündedir. Çünkü yasama gücü kanun yapar ama uygulanmasını ancak yürütme gücü sağlar. Yine mesela, yargılamanın mümkün olabilmesi için kullanılan polis ve jandarma da yürütme gücündedir. Uygulayan ve yapan ise, daima, karar verenden daha güçlüdür. O halde, kuvvetler varlığının kaynağını başka bir yerde aramak gerekir. Bence; insanlar doğuştan beraber yaşarlar ve beraber yaşayan insanlar da mutlaka idare edilmek ihtiyacındadırlar. İnsan topluluklarının en basiti olan ailede, ailenin başkanı olan baba, başlangıçta bu başkanlığı tabii olarak üzerine alır. Çünkü aile kişileri zayıf ve güçsüzdürler, yardıma muhtaçtırlar. Çocuklar, bilerek değil, bilmeyerek varlıklarını bu başkana teslim ederler. Fakat çocuk erginleşince, benliğini bulunca yani kişilik sahibi olunca, artık kayıtsız ve şartsız bir şekilde babasına uymak istemez. Şu halde birisi toplumun gerçek gücü, tabii gücü, iradesi, egemenliğidir. Ötekisi ise istenmeden emreden, tahakküm eden, istibdat yapan güçtür. Bu iki gücün mücadelesi, ilk günden beri süregelmektedir. Bundan sonra da sürüp gidecektir. Bu mücadele, asıl gücün sahibi olan toplumun gerçek mutluluğuna yönelmiş bir çabanın istibdat gücü ile mücadelesidir. Bu mücadele, asıl gücün, milli iradenin istibdat gücüne karşı şekil ve durum almasıdır. Fakat hiçbir zaman o müstebit güç, bu asıl gücün meydana çıkmasını istemez. Bundan ötürü, insanlar ilerledikçe, yavaş yavaş, müstebit güç de asıl gücü tanımaya başlar. İnsanların mutluluğunu düşünen bazı kimseler, asıl gücü, bu müstebit gücün baskısından kurtarmak istemişlerdir. İşte, kuvvetlerin ayrılığı nazariyesi, bu aramalar sırasında en az kötü yol olarak bulunmuştur. Müstebit gücün sahibini de gücendirmemek istemişler, onu yürütme gücünün başında tutmuşlar, millete bir hak vermiş olmak için ona da yasama gücünü vermişler. Müstebit gücün etkisini azaltmak isteği ile de yargılama gücünü ayırmışlar ve böylece kuvvetler ayrılığı nazariyesini ileri sürmüşlerdir. Ne var ki bu yol hiçbir zaman insanlığın gerçek mutluluğunu sağlamaya yetmemiştir. Çünkü meşru değildir, gerçek değildir ve en az kötü şekil olarak zorlukla yapılmıştır.

İnsanlar daima bu şekilden kurtulmak için çalışmışlar, devrimler yapmışlardır. Bunların en önemlisi Büyük Fransız Devrimi’dir. Çünkü insana kendi gücüne sahip olma düşüncesini vermiştir. Fakat bu devrimle bulunan şekil de istenen mutluluğa yetmemiştir. Bu sebeple hükümet şekilleri daha da değişecektir. Ben inanıyorum ki eğer insanlar mevcut şekillerden bir adım daha ileriye çıkabilirlerse, bulacakları şekil Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin şekli olacaktır.

Ve bu hükümet şekli, insanlık tarihinde yeni görülmemiştir. Bu şekil idarenin aslı, güç sahibi olan insanların bir araya gelerek yasama, yürütme ve yargılama görevlerini, doğrudan doğruya kendilerinin yapmasıdır. Bu, tarihte olmuştur. Roma’da, İsparta’da, Atina’da, Kartaca’daki genel meclisler gerçekte bizim yaptığımızı yapıyorlardı. Bu meclisler kanun yaparlardı, memurları seçerlerdi, kişileri yargılar ve cezalandırırlardı, her şeyi yaparlardı. Roma’daki dört milyon halk şaşılacak bir şekilde toplanır ve beş on kişilik kurullardan daha çabuk, özellikle daha doğru ve haklı bir surette yürütme, yargılama ve yasama görevlerini yaparlardı. Fakat iki bin yıl önceki bu usulü müstebidler yıkmak isteyerek krallıklar, imparatorluklar meydana getirmişlerdir. “Halk hükümeti” bu şekliyle, bugün için ancak ve yalnız bizde uygulanmaktadır.

Meşrutiyet nazariyesini bulan büyük filozofların çalışma esaslarını da inceledim. Mesela Jean-Jacques Rousseau üzerinde durdum. Özel durumunu araştırdım. Anladım ki, bu adam bir deli idi ve eserini de bu deliliği sırasında yazmıştır. İşte, meşrutiyet nazariyesi böyle bir dimağın mahsulüdür.

Bizim anayasamıza göre hükümet, Yüksek Kurulunuzdur. Bütün kuvvetler, daha doğrusu tek kuvvetten ibaret olan milli irade ve hâkimiyet Yüksek Kurulunuzdadır. Onunla temsil edilir. Millet, bu kayıt ve şartla bizi buraya göndermiştir. Milletin bize vermiş olduğu bu görevi, yetki ve sorumluluğu içimizden herhangi birine verip de onun millet ve devlet işlerinde arkadaşlarıyla birlikte bize karşı sorumlu olmasını varlığımızın şeriatı kabul edemez. Buna izinli değiliz. Bu sebeple, teferruata ait yürütme işleri için görevlendirdiğimiz bazı arkadaşların meydana getirdiği kurul, milli irade ve hâkimiyetin dayanağı olamaz. Her şeyin mercii Türkiye Büyük Millet Meclisi’dir. Meclis, bu niteliğini kimseye veremez. Bu bakımdan, bir kabinenin, programı ile gelerek güven alıp işe başlaması,

bizim idare şeklimize göre doğru değildir. Kuvvetlerin ayrılığı prensibi bir yana bırakılarak “görevlerin bölünmesi” ele alınsa dahi, bunun en iyi şekli bakanların ayrı ayrı meclis tarafından seçilmesidir. Görev bölünmesi de ancak böyle olur. Yoksa görev bölünmesi için kabine usulüne gidilmesi, aslında görevlerin birleştirilmesi yani bir elden yönetilmesidir. Kuvvetlerin ayrılığı diye, kuvvetlerin birleştirilmesine gidiliyor. Çünkü bütün kuvvetlerin tek kişiye verilmesi, onun arkadaşlarını makina gibi çalıştırarak tek başına sorumlu olması görevlerin bölünmesi değil, birleştirilmesidir. Yürütme işlerinde kabine usulü, birlik sağlayan güzel bir şey gibi görünürse de aslında buna lüzum bile yoktur. Çünkü mademki asıl hükümet meclistir, o halde birlik ve beraberlik mecliste olmalıdır. Aranacak asıl birlik ve beraberlik budur.

Bütün bu sebeplerle, meclis, devlet işlerini bir adama güvenerek ve o adamın seçip güveneceği insanlarla çeviremez. İşleri biz çevireceğiz. Ancak, bakanlar aracılığı ile ikinci derecede bazı işleri yaptıracağız. En doğru, en iyi yol budur. Nitekim bakanlar kurulu kanunu yapılırken, bazı arkadaşlar “bakanların meclisçe seçimleri karışık olacaktır, siz kimi isterseniz o olsun” dedikleri zaman bunu şiddetle reddetmişimdir. Çünkü bu durum, Yüksek Meclisinizin yetkilerini küçülttüğü gibi, benim tarafımdan seçilecek bir bakanın gücü ve yetkisi de zayıf olur. Bununla beraber, meclisteki üyelerin birbirlerini tanımamalarından ötürü bazı yanlış seçimler yapılınca bir tedbir olmak üzere tarafımdan aday gösterilmesi usulü kondu. Bu usul mahzurlu görülüyorsa, ben sizden rica ederim ki, bunu değiştiriniz, genişletiniz. Bunu bir kanunla yapabilirsiniz. Bir anayasa meselesi değildir, böyle bir değişiklik yapılmakla anayasaya dokunulmuş olmaz. (Z.C., 1 Aralık 1921)

Mustafa Kemal Paşa’nın karşıt ve karmaşık anlamlı gibi görünen bu konuşmasındaki deyimler ve konuşması üzerindeki yorumlar ne olursa olsun, açık ve seçik olarak ortaya çıkan gerçek şuydu ki, Mustafa Kemal Paşa iki bin yıl kadar önce bazı ülkelerde yapılmış olduğu gibi, halkın bilfiil bir araya toplanarak kendi işlerini bizzat kendisinin görmesi usulünü ideal edinmişti. Bu konudaki sözleri, Üçüncü Meşrutiyet döneminin, “Cumhuriyete doğru” yöneleceğinin açık belirtisi idi. Çünkü “halkçılık” dediği bu usul “demokrasi”nin ve demokrasiyi uygulama alanına çıkaran “Cumhuriyet”in temeli, çekirdeği idi.

Ve Mustafa Kemal Paşa, özel komisyonca düzenlenmiş tasarının kabul edilmemesini istedi. Bu sırada yeterlik önergesi de verilmişti. Toplantıyı yöneten başkan, komisyon sözcüsüne bile söz vermeden yeterlik önergesini oyladı ve kabul edildiğini bildirdi. Bunun üzerine, komisyon sözcüsü Mersin Mebusu Selâhaddin Bey, bir önerge vererek tasarıyı geri istedi. Meclis Genel Kurulu, tasarıyı reddetmeyerek, Selâhaddin Bey'in önergesini kabul ile tasarıyı özel komisyona geri verdi. Bu defa da Mustafa Kemal Paşa, 35 arkadaşı ile imzaladığı bir önergeyi vererek, tasarının aynı zamanda Anayasa Komisyonu'nda da görüşülmesini istedi. Bu önerge de kabul edildi. (Z.C., 3 Aralık 1921)

Böylece 1922 yılı, "Üçüncü Meşrutiyet" döneminin "Cumhuriyete doğru" yönelişi ile girmiş, birkaç gün sonra da bakanlar kurulu, "Bakanlar arasında çıkacak anlaşmazlıkta muhalif kalan bakanın, isterse, gerekçesini yazarak, konuyu meclise getirebileceği hakkındaki" kararnameyi çıkarmıştı. (Düstur 3, Tertip c 2, s: 201)

Ne var ki, devrimciliğinde yıkıcı olmayan Mustafa Kemal Paşa (Bkz. M. Goloğlu, Sivas Kongresi: 116), şartların olgunlaşıp tamamlanmasını bekleyerek adım adım, fakat sağlamcasına amaca doğru ilerlemek isterken, zaman zaman frenleyici davranışlarda bulunmak, hatta mevcut düzeni savunmak zorunda kalıyordu. Fakat son defa, Dışişleri Bakanı'nın, Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı ile de olsa, meclisten habersizce, padişahla görüşmesinin mebuslar üzerinde yaptığı tepkiden ve mebusların bu konuda hükümete yönelttikleri ağır tenkitlerden sonra artık eski devlet düzeninde esaslı bir değişiklik yapmak kaçınılmaz zorunluluk haline gelmişti ve epeyce de kolaylaşmıştı.

Padişah'ın, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ve Hükümeti'ni tanımadığını ve tanımayacağını belirtmesi, bu değişikliğin haklı ve meşru gerekçesini hazırlamış ve padişah kişiliğinde toplanan Sultanlık ile Halifelikten hiç olmazsa sultanlığın kaldırılması için gerekli şartları olgunlaştırmıştı.

Böylece, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasıyla başlayan Üçüncü Meşrutiyet dönemi, açıktan açığa, "Cumhuriyete doğru" yöneldi ve Mustafa Kemal Paşa, martta başlayan yeni toplantı yılı münasebetiyle yaptığı konuşmada, yönelinen yeni devlet düzeninin esaslarını belirtti.

Mustafa Kemal Paşa — İdare usulümüz, kayıtsız ve şartsız egemenliğine sahip olan halkımızın geleceğini kendinin yönetmesi temeline dayanır.

— Adalet politikamızda izlenecek amaç; halkı yormaksızın hızla, isabetle, güvenle adaleti dağıtmaktır.

— Ekonomi politikamıza gelince; Türkiye'nin gerçek sahibi köylüdür. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti herkesten çok köylünün mutluluğu ve kalkınması amacına yönelmiştir. Önemli hedeflerinden biri de, kamu yararını doğrudan doğruya ilgilendirecek kuruluşları ve ekonomik teşebbüsleri, mali ve fenni gücümüzün elverdiği kadar devletleştirmektir. Bununla beraber, sadece ekonomik fayda amacıyla, ekonomi ve bayındırlık alanlarında, kullanılmak istenen sermayenin sahiplerine hükümetimizce her türlü kolaylığın gösterileceği de şüphesizdir.

— Mali politikamızda usulümüz; halkı baskı altında tutmaktan ve sıkmaktan kaçınmakla beraber, mümkün olduğu kadar dışarıya muhtaç olmadan, yeteri kadar geliri sağlamak esasına dayanır. Bayındırlığı, üretimi ve kalkınmayı sağlayacak, gelir kaynaklarımızı geliştirecek dış borçlara da taraftarız.

— Eğitim politikamıza gelince; insanlar gibi, uluslar da maddi güçler kadar, manevi güçlerin de etkisi altında yapıcıdırlar. Manevi güçler ise, özellikle "bilim" ve "inanç" ile yüksek bir şekilde gelişir. Bu işte başarıya ulaşabilmek için izlenecek program; ulusumuzun bugünkü durumu ile hayati ve sosyal ihtiyaçları, çevrenin koşulları ve günün gerekleriyle tüm uygun olmalıdır. Buna göre, izlenecek eğitim politikamızın esası, memleketteki genel bilgisizliği ortadan kaldırmaktır. Bütün köylüye okuma yazmayı ve amali arbaayı (matematiğin ilkel bilgisi olan dört işlem: toplama, çıkarma, bölme, çarpma) öğretmek ve vatanını, dinini, dünyasını tanıtacak kadar tarih, coğrafya ve ahlak bilgisi vermek ilk hedeftir. Memleket çocuklarını sosyal ve ekonomik hayatta etkili ve verimli yapabilmek için de bilgileri pratik bir tarzda vermek, eğitim sistemimizin temeli olmalıdır. Kadınlarımızın da aynı eğitim derecelerinden geçerek yetişmelerine önem verilecektir. Yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri eğitimin derecesi ve sınırı ne olursa olsun, en önce ve her şeyden önce Türkiye'nin bağımsızlığına, kendi benliğine, ulusal geleneklerine düşman olan her şeyle mücadele etmenin gerekliliği öğretilmelidir. Çünkü böyle bir mücadelenin gerektirdiği ruhi unsurlarla

donatılmış olmayan kişilere ve bu kişilerden meydana gelmiş topluluklara hayat ve bağımsızlık hakkı yoktur. Ve bir milletin mutluluk hedefi olan ortak yönde yürümesini sağlamada basın, başlı başına bir güç, bir okul, bir yol göstericidir.

— Din işlerimizde, camilerin kutsal minberleri halkın ruh ve ahlak gıdalarının en yüksek ve verimli kaynaklarıdırlar. Bu minberlerden yapılacak halkı aydınlatıcı ve doğruya yöneltici konuşmaların halkça anlaşılması imkânı sağlanmalıdır. Halkın anlayabileceği dille yapılacak konuşmalarla Müslümanların vücutları canlanır, dimağları arınır, inançları güçlenir, yürekleri cesaret bulur. Bunun için de, konuşmacıların sahip olmaları gereken bilimsel nitelik, özel yetenek, dünya durumu hakkında bilgi sahibi olma konuları önemlidir.

— Dış politikamızda başka bir devletin haklarına tecavüz amacı yoktur. Ancak hakkımızı, hayatımızı, memleketimizi, namusumuzu savunuyoruz ve savunacağız. Rusya ile ve Doğu devletleri ile bağlarımız, bugünkü dünya ilişkilerinin ekonomik ve politik durumundan doğan değişmez bazı doğal etkenlerin etkisi altında, hepimizin yararına ve amacına uygun bir tarzda gelişmekte ve güçlenmektedir. Tam ve gerçek bağımsızlığımızı, açık ve samimi olarak, en önce teslim edip bize dostluk elini uzatan Rus Şûralar Cumhuriyeti ile kardeşlik bağlarımızın güçlendirilmesi dış politikamızın esasıdır. Elbette bu, tam bağımsızlığımızı kabul edecek herhangi bir devletle ilişkilerimizi yenilememize engel olamaz. Nitekim Batı devletleriyle olan ilişkilerimizde de, öteki yıla göre, bazı hayırlı gelişmeler kaydedebileceğiz. (Z.C., 1 Mart 1922)

Yeni bir devlet düzeninin esaslarını anlatan bu sözler, devrimci mebusların atak ve davranışlarını daha da hızlandırdı, muhalif ve muvafık bütün devrimci mebusları aynı anlayışta birleştirdi. Mesela İkinci Grup ileri gelenlerinden Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, devlet daireleri kadrolarının meclis komisyonlarında tespiti konusunda konuşurken şöyle diyordu:

Hüseyin Avni Bey (Erzurum Mebusu) — Milleti tanımayan insanlar, İslam kılığına bürünüp saraylarda yaldızlı üniformalarıyla keyif ve zevk içinde bulunan adamlar, milleti uçurumlara sürüklediler. Bunu yıkacağız. Yıkacağımızı da şununla ispatlıyoruz ki, yeni anayasayı çıkarmak için herkes var gücü ile çırpınıyor. İki üç yıl önce, anayasa ruhunu kimse

anlamıyordu. Bugün ise, değil Yüksek Meclis, halkın yüzde sekseni anlıyor. O, hakkını alacaktır. Ayaklanma ile değil, bizim halk mebusu olduğumuzu ispat etmemizle... Yüksek Kurulunuz, kısa süre sonra, anayasayı uygulamak zorunda kalacaktır. Çünkü devrim böyle olur. Ve anayasanın uygulanmasında zorlukla karşılaşmamak için şimdiden hazırlanmamızı istiyorum. Yarın doğacak olan ulusal bağımsızlığımızı yalnız kendimize saklayalım. Çünkü ulusal bağımsızlık milletindir. Milleti Hükümete ısındırmak için, kuracağımız hükümetin şeklini bütün devlet dairelerine öğretelim. Milleti idare edecek elleri hazırlayalım. Bugünden muhtaç olunan teşkilatın esasını kuralım. (Z.C., 24 Nisan 1922)

Bu sırada hükümet de, Cumhuriyete doğru gidiş yolunda sessiz, fakat esaslı bir adım atarak, dış ülkelere gideceklere verilmekte olan pasaportlardaki ‘Namı Namii Hazreti Padişahî’ deyimini kaldırıp yerine “Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti adına” deyişini koyan kararnameyi çıkardı. (Düstur 3, Tertip c 3, s: 81)

Bu sırada, bakanlar kurulunun seçilme usulüne dair olan kanun tasarısı da meclis genel kuruluna geldi ve görüşülmesine başlandı. Tasarının gerekçesinde özetle şöyle söyleniyordu:

> Bakanlar kurulunun kuruluş ve seçiliş usulleri hakkındaki bu kanun tasarısının bazı kısımları çağımız uygar devletlerinin halkçılık vadisinde en ilerisi olan İsviçre devleti anayasasının bazı maddeleriyle benzerlik göstermektedir. Ancak bu benzerlik, birçok kanunlarımızın sakatlığı gibi tam bir taklit olmayıp memleketimizin meşrutiyet hayatında olagelen yenilik ve düzeltmelerin ve milli siyaset ihtiyacının hazırladığı zorunlu bir gelişmeden ileri gelmiştir. Olağanüstü zamanların zorlaması ve ihtiyacı ve milli tarihimizin etkisi altında olarak anayasamızda toplumun egemenliği esasına doğru olagelen bu önemli değişiklik anayasa hukuku bakımından takdire değer. Bugün uygar devletlerde bakanlar kurulunun kurulması ve seçilmesi üç temele dayanmaktadır. Birincisi, “Tefriki Kuvva” (kuvvetler ayrılığı) usulüdür ki, bugün Kuzey Amerika Birleşik Cumhuriyetleri’nden bazılarında uygulanmaktadır. Bu usulde, bakanlar kurulu, cumhurbaşkanı tarafından seçilir ve meclise karşı sorumluluk kabul etmez. İkincisi, “Kabine Sistemi”dir ki, İngiliz meşrutiyet tarihinin bir gelişimi sonucu olup Fransa Büyük

> Devrimi ile Avrupa anayasalarına girerek bugün Batı devletlerinin önemli kısmında kabul edilmiştir. Bu usulde de bakanlar kurulu, kral ya da cumhurbaşkanınca seçilen bir başbakan tarafından seçilmiş kimselerden meydana gelmekte ve meclisten güven alırsa göreve başlamaktadır. Üçüncüsü, bakanlar kurulunun doğrudan doğruya ve teker teker Millet Meclisi tarafından seçilmesi usulüdür ki, tarihte zaman zaman meydana gelen "Yürütme Kurulu" diktatörlüklerine önemli derecede engel olmaktadır. Büyük Millet Meclisi'nde ilk gününden beri uygulanmakta olan bu usul bu tasarıda da kabul edilmiştir.

Seçimde reylerin gereksiz şekilde dağılmaması, birlik ve beraberliğin sağlanması için de başkanlık divanı üyeleri ile komisyon başkanları ve bakanlar kurulu başkanının bir araya gelerek her bakanlık için üç aday göstermesi kabul edilmişti. Bu maddenin görüşülmesi büyük tartışmalara, gürültülere, hatta kavgalara sebep oldu. Genellikle İkinci Grup mebusları Selâhaddin (Mersin), Hüseyin Avni (Erzurum), Ali Şükrü (Trabzon), Ziya Hurşit (Rize), Mehmet Şükrü (Afyon), Reşit Ağa (Malatya), Hakkı Hami (Sinop) Beyler, her bakanlık için üç aday gösterilmesinin mahzurlarını sayıp döktüler. Karşı düşüncede olanların ve özellikle Mahmut Esat Bey'le Yunus Nadi Bey'in uzun ve hukuki konuşmaları etkili olamadı. Tokat Mebusu Hamdi, Afyon Mebusu Mehmet Şükrü, Dersim Mebusu Mustafa, Denizli Mebusu Mazlum Baba, İçel Mebusu Naim, Mersin Mebusu Selâhaddin ve Genç Mebusu Hamdi Beyler tarafından verilen önergelerin kabulü ile bu hüküm kanundan çıkarıldı. Ertesi birleşimde Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey ile İzmir Mebusu Mahmut Esad Bey, önceki birleşim başkanının yanlış oylama yaptığı gerekçesi ile konuyu tekrar ele almak istedilerse de Sivas Mebusu Kara Vasıf Bey ile Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey karşı koydular. Muğla Mebusu Dr. Tevfik Rüştü Bey'in konuşması ve önergesi de olumlu bir sonuca varamadı. Sivas Mebusu Vasıf Bey ile 84 arkadaşının verdikleri önerge kabul edilerek, "Bakanlar Kurulu Başkanı ile bakanların Büyük Millet Meclisi'nce gizli oy ve salt çoğunlukla mebuslar arasından ayrı ayrı seçilmesi" 14 çekimser, 46 redde karşı 124 oyla kabul olundu. (Z.C., 6 ve 8 Temmuz 1922)

Bunun üzerine usul değişikliği gerekçesiyle bütün bakanlar teker teker istifa ettiler. Hüseyin Avni Bey'in oylanan bir önergesi ile, "İstifa eden bakanların yerlerine seçim yapılıncaya kadar eskisi gibi görevlerine

vekâleten devam etmeleri” kararlaştırıldı. İki gün sonra, yeni kanundaki usule göre yapılan seçim sonunda da aşağıdaki bakanlar kurulu meydana geldi:

Bakanlar Kurulu Başkanı	Hüseyin Rauf Bey (Orbay, Sivas)
Diyanet İşleri Bakanı	Abdullah Azmi Efendi (Torun, Eskişehir)
Genelkurmay Başkanı	Fevzi Paşa (Çakmak, Kozan)
Milli Savunma Bakanı	Kâzım Paşa (Özalp, Balıkesir)
Dışişleri Bakanı	Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk, Kastamonu)
Maliye Bakanı	Hasan Fehmi Bey (Ataç, Gümüşhane)
Eğitim Bakanı	Vehbi Bey (Bolak, Balıkesir)
Ekonomi Bakanı	Mahmut Esat Bey (Bozkurt, İzmir)
Adalet Bakanı	Celâleddin Arif Bey (Erzurum)
Bayındırlık Bakanı	Reşat Bey (Kayalı, Manisa)
Sağlık Bakanı	Dr. Fuat Bey (Umay, Bolu)

Rauf Bey, Meclis ikinci başkanlığından ayrıldı. Yerine Dr. Adnan Bey seçildi. Birkaç gün sonra da Bakanlar Kurulu’nun görev ve yetkisi hakkında özel komisyonca düzenlenmiş olan kanun tasarısı meclis genel kuruluna geldi ve görüşülmesine başlandı. Şebinkarahisar Mebusu Mustafa Bey ile Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey’in eleştirmelerine karşı Edirne Mebusu Şeref Bey tasarı metnini savundu ve şöyle dedi: “Dünyanın en kuvvetli hükümeti halk hükümetidir. Halk hükümeti demek, herkesin kendi başına hükümet işini görmesi, devlet işine karışması demek değildir. Halk hükümeti en sert pençeyi, en haşin yumruğu kullanan hükümettir. Halk hükümeti, hükümdarlık hükümetlerinden çok yüksektir. Çünkü orada kişinin değil, toplum vicdanının egemenliği vardır, başka hiçbir egemenlik yoktur. 1300 yıl önce doğan İslamlık da halk temeline dayanmıştır. Aynı temele dayanan anayasamız da şûra esasına göre düzenlenmiştir. ... Siz halka doğru gidiyorsunuz, hükümeti halkın ayağına götürüyorsunuz. Nitekim Bucak Kanunu böyledir. O düşünce ile yapıyorsunuz. Bunu böyle yaparken yani halk idaresini kurmaya çalışırken, eski anlayışın, saltanat idaresinin burjuvazi kafasıyla yaptığı kanunlara göre sorumluluğunu takdir ettiğiniz bakanların ayrı bir mahkemede yargılanmalarına karşıyım. Bir padişahın hukuk bakımından bir çobandan ayrılığı yoktur. Bir mehmetçik neyse bir bakan da odur. Ayrıca bir Yüksek Adalet Divanı kurmak

halkçılığa aykırıdır. Böylece, halk hükümetini kuran Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin saltanat idaresine son verdiğini ispatlamalıyız."

Ve tasarı üzerindeki konuşmalar, her seferinde saltanat rejiminden biraz daha uzaklaşarak ve her seferinde Üçüncü Meşrutiyet dönemini biraz daha Cumhuriyete doğru yönelterek devam etti. (Z.C., 15 Temmuz 1922)

Büyük Devletlerin Mütareke İsteği

Bu sırada, yeni bir askerî harekâtın başlamamış olması, mebuslar arasında tartışma konusu idi. Sakarya Zaferi'nden sonra hemen derlenip toparlanarak Yunanlılara taarruz etmeyi uygun bulanlar, aradan geçen altı aylık zamanı hazırlık için çok görüyor, çoktan taarruza geçilmiş olması gerektiğini ileri sürüyorlar, taarruzu geciktirdiği ve orduyu hareketsiz bıraktığı için hükümeti eleştiriyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, 4 Mart 1922'de, durumu düzenlemek için cepheye gitmişti. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey de henüz Avrupa'daydı.

Yakındoğu durumunu görüşmek üzere Paris'te toplanmış olan İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük devletlerin dışişleri bakanları, 22 Mart 1922'de, Yakındoğu'da barışı geri getirmek ve yeniden can ve mal kaybına imkân vermeden Türkiye'nin boşaltılmasını sağlamak gibi yüksek ve insancıl amaçlarla bir mütareke yapılmasını kararlaştırdılar ve bunun için Yunan Hükümeti ile İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti'ne ve Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi Hikmet Bey'e birer nota verdiler. Bu notaya göre, iki taraf askerî birlikleri arasında on kilometrelik bir alan askerden boşaltılacak, birliklerin yerleri değiştirilmeyecek, en küçük bir askerî hareket yapılmayacak, bütün askerî durum İtilaf Devletleri'nin kontrolüne verilecekti. Yunanlılar bu şartları kabullenmişler ve Türkiye'nin boşaltılmasının dört ayda mümkün olacağını bildirmişler, fakat İzmir ile Edirne'yi de istemişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa cephede birlikleri denetlemekte olduğundan, Ankara Hükümeti bu notaya cevap veremedi ve Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmeye başladı. İtilaf Devletleri ise, 26 Mart 1922'de ikinci bir nota verdiler. Bu notaya göre, İzmir ve Tekirdağ Türklere, Edirne ve Kırklareli Yunanlılara bırakılacak, buralarda ikili idare kurulacak, doğuda da bir Ermenistan teşkil olunacaktı. (Nutuk: 647-651)

Ankara Hükümeti, önce bu ağır şartları halka duyurdu ve her yanda protesto hareketleri başladı. Sonra notalara cevap hazırladı. Hükümet adına Dışişleri Bakanı tarafından verilecek olan bu cevapta şöyle deniyordu:

> Çarpışmaların hemen bırakılması hakkındaki ısrarlı öğütleri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin önemli karşıladığını bildirmekle onurlanırım. ... Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti mütarekeyi esas itibarıyla kabul eder. Ancak, düşmanımızın yeniden ve taze kuvvetlerle tekrar istilaya başlaması için mütarekenin kendisine fırsat vermesine de göz yumamaz. Çünkü 1921 Mart'ında Londra'daki barış çalışmalarını, Kral Konstantin hükümeti, ordularına başarısız bir saldırı emri vermekle karşıladığı gibi, aynı yıl Haziran'da Paris'te toplanan dışişleri bakanlarının barış öğütlerini de İzmir'e çıkan Konstantin ordusunu büyük kayıplara sebep olan bir saldırıya yöneltmekle karşıladı. Bu sebeple hükümetim, mütareke için esas şart olarak, mütareke görüşmeleriyle birlikte boşaltmanın da başlamasını gerekli saymaktadır. Notada ise böyle bir güvenlik yoktur. Bundan ötürü, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti, mütareke süresinin de, Anadolu'yu boşaltma süresi olan dört ay olarak hesaplanmasını ve boşaltmadan sonra da barış görüşmelerinin devamı gerekiyorsa mütarekenin üç ay daha uzatılmasını teklif eder ve dört ay içinde, İzmir de dahil olduğu halde, işgal altındaki arazinin tamamının boşaltılmış olmasını zorunlu görür.

Hükümetçe hazırlanmış olan bu karşılık notada dikkati çeken en önemli nokta, Yunanlılara bırakılarak ikili idareye tabi tutulacağı bildirilen Edirne'den hiç bahsedilmemiş olmasıdır. Bu sebeple, onaylanmak üzere meclise sunulan bu cevap tasarısı Dışişleri Komisyonunca aynen kabul edilerek genel kurula gönderilmiş ve genel kurul büyük çoğunlukla aynen kabul etmişse de, Edirne Mebusu Faik Bey, "Trakya mebusları bu teklifi kabul etmiyorlar" diye bağırmıştır.

Ve bu sırada duyulan mütareke şartlarına karşı Anadolu'nun her yanından protesto telgrafları gelmeye başlamıştı. Meclis başkanlığına gönderilen telgraflarda mütarekenin kabul edilmemesi isteniyordu. Fakat hükümet, meclise onaylattığı cevabını, 5 Nisan 1922'de, Büyük Devletler dışişleri bakanlarına gönderdi. İstanbul hükümeti de, Anadolu'yu boşaltacak olan

Yunan kuvvetlerinin Trakya’ya gönderilmemesini şart koşan 8 Nisan 1922 tarihli cevabını verdi. (Türk İstiklâl Harbi 2/6-1: 133, 150; Z.C., 1, 4, 6 Nisan 1922)

Ancak, Büyük Devletler’in böyle şartlı cevaplar beklemediği anlaşılıyordu. Çünkü 10 Nisan 1922’de, uluslararası ekonomik ve mali meseleleri görüşmek üzere Cenevre’de toplanacak olan konferansa bütün dünya devletlerini çağırdıkları halde Türkiye’yi çağırmadılar (Z.C., 10 Nisan 1922) ve 15 Nisan 1922’de üçüncü bir nota vererek, “Mütareke görüşmeleri başlamadan boşaltmaya başlanamayacağını, fakat mütarekenin esas şartları önceden kabul edilirse Batı Anadolu’nun boşaltılmasının çabuklaştırılacağını” bildirdiler. (Türk İstiklâl Harbi 2/6-1: 150)

Mecliste bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa, ilk iki notaya verilen cevabın İtilaf Devletleri’nce hiç dikkate alınmadığını, üçüncü notanın ise öncekilerden daha sert olduğunu açıkladı. (Z.C., 18 Nisan 1922)

Bununla beraber, Ankara Hükümeti, üçüncü notaya da bir karşılık hazırladı. Bu karşı notada mütareke ile birlikte boşaltmanın da başlaması gerektiği şartı tekrarlanıyor ve yeni bir uzlaşma yolu daha açılarak, karşılıklı görüşlerin bağdaşmalarının mümkün olup olmadığını İtilaf Devletleri delegeleri ile görüşmek üzere Türk delegelerinin İzmir’de buluşmaya hazır oldukları bildiriliyordu. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey’in meclise sunduğu bu cevap tasarısında Dışişleri Komisyonu bazı değişiklikler yaptı ve Meclis Genel Kurulu bu cevabı da onayladı. (Z.C., 22 Nisan 1922)

Fakat bütün bu mütareke, anlaşma, barışa ulaşma çabalarının samimi olmadığı anlaşılıyordu. Çünkü bir yandan Batı Anadolu’yu boşaltmaya razı olmuş görünen Yunan ordusu, bir yandan yeni takviyelerle yeni hareketlere hazırlanıyordu. Nitekim İtalyanlar 13 Nisan 1922’de çekilme kararı vererek 21 Nisan’da Söke bölgesini boşaltmış, boşalan yerlere Türk jandarması girmiş, fakat aynı gün Yunanlılar harekete geçip Türk jandarma taburu ile çarpışarak 21 Nisan 1922’de Söke’ye girip, 30 Nisan 1922’de de Kuşadası dolaylarını ele geçirerek bütün Söke bölgesini işgal etmişlerdi. (Türk İstiklâl Harbi 2/6-1: 139)

Böylece, mütareke ve barış isteklerinin gerçekleşmesine imkân olmadığı açıkça anlaşılıyor, iki taraf da daha çok savaş hazırlıklarıyla uğraşıyordu.

Trabzon Meselesi ya da Enver Paşa Olayı

Birkaç gün sonra da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gürültülü görüşmelere sebep olan "Trabzon Meselesi"ne ait gensoru, meclis başkanlığına verildi.

Kastamonu vilayetine bağlı İnebolu ilçesinin Abana bucağının Perşenbepazarı köyünden Hacı Kaptanoğlu Hafız Kâmil Bey'in iki oğlu vardı. Biri 1860 doğumlu Hacı Ahmet (önce fen memuru, sonra oğlunun emriyle Paşa), ötekisi 1882 doğumlu Halil [General Kut] idi. İki kardeş arasında 22 yaş fark vardı. Hacı Ahmet, erken evlenmiş ve henüz kardeşi Halil dünyaya gelmeden bir çocuk sahibi olmuştu. Ali Enver [Enver Paşa] adı verilen bu çocuk, fen memuru olan babası Hacı Ahmet Efendi'nin görevle bulunduğu İstanbul'da, 1881 yılında, amcası Halil'den bir yıl önce doğmuştu. Amcası Halil bir yıl sonra doğmuş, sekiz yıl sonra, 1889'da da kardeşi Nuri [General Killigil] dünyaya gelmişti.

Bu arada, Nuri Paşa'nın dünyaya gelişinden dört yıl önce ve Enver Paşa'nın doğumundan dört yıl sonra, 1885'te, yine Karadeniz kıyılarından, fakat biraz daha doğusundan Trabzon'un Vakfıkebir ilçesinden Reiszade Hacı Ahmet Efendi'nin, yine İstanbul'da ve yine Ali adında [Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey] bir çocuğu olmuştu. Ali Enver [Paşa] ile Ali Şükrü'nün çok ilginç benzerlikleri vardı. İkisinin ailesi de Karadeniz kıyılarındandı. İkisinin de babalarının adları Hacı Ahmet'ti. İkisi de İstanbul'da doğmuştu. İkisinin de ilk adları Ali idi. İkisi de taassup derecesinde vatanperver, dindar, ahlaklı ve idealisttiler. İkisi de cesur, ikisi de içki düşmanı, ikisi de çevrelerine etkiliydiler ve ikisi de askerî öğrenim yapmışlardı. Ali Enver, 1902 yılında Kurmay Okulu'ndan Kurmay Yüzbaşı çıkarken, aynı yıl Ali Şükrü Bey de Deniz Harp Okulu'ndan mezun olmuştu. Ne var ki Ali Enver'le amcası Halil ve kardeşi Nuri askerî eğitim ve kademelerden geçerek paşa olmuşlardı, Ali Şükrü Bey ise daha yüzbaşılığında askerlik mesleğinden ayrılmıştı.

Ali Şükrü Bey, Deniz Harp Okulu'nu bitirdikten sonra İngiltere'ye giderek öğrenimini geliştirmiş, dönüşte donanmaya katılmış, 1908 Meşrutiyeti'nden sonra, Türk Donanması'nın güçlendirilmesi için kurulmuş olan Donanma Cemiyeti'nin kurucularından olmuş, bu alanda büyük çabalar harcamış, başarılar elde etmiş, cemiyet hesabına Avrupa'dan Reşitpaşa ile Mithatpaşa vapurlarını, İngiltere'den de Yadigâr-ı Millet tipi

(daha önce Almanya'dan alınan S165) dört torpido muhribini alıp getirmişti. 1912'de önyüzbaşı iken askerlikten ayrılmış, Donanma Cemiyeti pullarının basılmasına nezaret etmek üzere Londra'ya gönderilmiş, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'dan alınan deniz lağımları kapsüllerinin getirilmesiyle görevlendirilmişti. Bu arada, Donanma Cemiyeti tarafından çıkarılan Donanma dergisinde bilimsel yazılar yayınlamış, Barbaros'un Beşiktaş'taki mezarının perişanlıktan kurtarılıp meydana çıkarılmasını sağlamış, daha henüz teğmenken, 1909'da yazdığı Pusula Hatası ve Tashihi adlı eseri Deniz Harp Okulu'nda ders kitabı olarak okunmuştu. İngilizceyi çok iyi bilen Ali Şükrü Bey, milli mücadelenin Anadolu'da başlatılması düşüncesini ilk ortaya atanlardan olmuş, memleketi olan Trabzon'a giderek oradaki Kuva-yı Milliyecilerle ilişkiler kurmuş, İstanbul'da toplanan son Osmanlı Meclisi Mebusânı'na Trabzon mebusu olarak girmiş, Meclisi Mebusân'ın kapanması üzerine İstanbul'dan kaçıp Ankara'ya gelmiş, Trabzon mebusu olarak Birinci Büyük Millet Meclisi'ne katılmıştı. İlk günden itibaren hızlı bir çalışma dönemine girmiş, hemen her önemli konuda düşüncelerini açıklamaktan geri kalmayarak sağlam karakter ve geniş kültürü ile mecliste kendini tanıtmış, sevdirmiş, saydırmış ve güçlü konuşma yeteneği ile de sözlerini kolaylık ve rahatlıkla dinletir olmuştu. Dimağ ve ruh bakımından olduğu kadar vücut bakımından da sağlam bir insan olan Ali Şükrü Bey, her şeyden önce memlekette bir genel ahlak düzeninin bulunmasını gerekli saymış, hem bu bakımdan, hem de sağlık yönünden ve ekonomik sebeplerden içkinin şiddetle aleyhinde bulunmuş, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin açılışından hemen beş gün sonra, 28 Nisan 1920'de yaptığı teklifini kabul ettirerek içkiyi yasaklayan ve 1926 yılına kadar yürürlükte kalmış olan 22 sayılı Men'i Müskirat kanununu çıkarttırmıştı.

Ali Şükrü Bey, Meclis Genel Kurulu'nun olduğu kadar, meclis komisyonlarının da devamlı ve çalışkan bir üyesi olmuş, Yunus Nadi'nin başkanlığındaki İrşad Encümeni'nde [Propaganda Komisyonu] Mazbata Muharriri [Sözcü] olduğu gibi, Refik Şevket, Refik Saydam, Operatör Emin Beylerle birlikte Kanun-u Esasi Encümeni'ne [Anayasa Komisyonu] üye seçilmiş, aynı zamanda Bekir Sami başkanlığındaki Hariciye Encümeni [Dışişleri Komisyonu] üyeliğine de getirilmişti.

İnandıklarını açıkça söylemekten ve yanlışlığını gördükçe hükümeti eleştirmekten geri kalmayan ve bunu bir vatan hizmeti bilerek yılmadan

yapan Ali Şükrü Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu Müdafaa-i Hukuk Grubu'na ya da Birinci Grup'a alınmamış, o da İkinci Grup'un kurucu ve liderlerinden olmuş ve Mustafa Kemal Paşa ile ilk ciddi karşılaşmasına sebep olan Trabzon Meselesi'ni bir gensoru ile meclise getirmişti.

Ali Enver Bey'e [Enver Paşa] gelince; Anadolu'da iken, Rumeli'nin uğraması muhtemel akıbetten Anadolu'yu kurtarmak için halkı çeteler şeklinde teşkilatlandırmak için amcası Halil Bey'le birlikte çalışmış, 1906 yılında Selânik'te iken amcası Yüzbaşı Halil Bey'le tekrar buluşmuş, onun aracılığı ile Meşrutiyet idaresinin kurulmasını ve 1876 Anayasası'nın uygulanmasını amaç edinmiş olan gizli teşkilata katılmış, daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın da gireceği bu teşkilatta Posta Memuru Talat Bey [Talat Paşa] ile tanışmış, "Ya hürriyet, ya ölüm" sloganını kabullenmişti. 1907'de olağanüstü yükselme ile binbaşı olmuş, kendi deyimiyle, "Tanrı ve Peygamber'den sonra millete olan güveniyle" tam bir ihtilalci olma yoluna girmişti. 3 Temmuz 1908'de Resneli Yüzbaşı Arnavut Niyazi Bey'in 160 kişilik müfrezesiyle ayaklanması üzerine Binbaşı Ali Enver Bey de, arkadaşları ve amcası Önyüzbaşı Halil Bey'le anlaşarak dağa çıkmış, Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti'nin Rumeli Teşkilatı Dahiliye ve Kuvve-i İcraiye Müfettişi Umumisi ve Osmanlı Ordusu Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Enver Binî Ahmet imzasıyla, Meclisi Mebusân'ın dağıtılmasına karar veren istibdad idaresine karşı ayaklandığını açıklayan beyannameyi yayınlamıştı. 10 Temmuz'da da halkın ayaklanması sağlanacaktı. Fakat o gün Hükümet'in verdiği teklif ile Padişah Abdülhamit, 23 Temmuz 1908'de, 1876 Anayasası'nın uygulanmasını kabullenerek Hürriyeti ilan etmiş, Ali Enver Bey de 'Hürriyet Kahramanı' adını almıştı. 1909'da Berlin'e Ataşemiliter gitmiş, 1911'de Trablus'u işgal etmeye kalkışan İtalyanların karşısına bağımsızlığın lideri olarak çıkmış, Balkan bozgunundan sonra Edirne'yi kurtaran orduda bulunmuş, 1913'te Savunma Bakanı olmuş, 1914'te İngilizler, Fransızlar ve Ruslar gibi Büyük Devletler'in düşmanlığına ve saldırısına uğrayınca Almanlarla birlikte Birinci Dünya Savaşı'na katılmıştı.

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekenamesi'nin imzalanması ile Osmanlı Devleti savaş yenilgisini kabul edince, Enver Paşa ve öteki İttihat ve Terakki liderleri yurtdışına çıkmışlar, yurtdışına çıkamayanlar da İstanbul'dan kaçmışlar, İstanbul'da kalanlar ise İngilizler tarafından tutuklanmışlar ve Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilmişlerdi. 28 Mayıs 1919'da

altmış altı kişilik ilk kafile Malta'ya gönderilmiş, geride kalanlardan Halil Paşa ile İttihat ve Terakki Fırkası'nın genel merkez üyelerinden Küçük Talat Bey, kendilerini muhafaza ile görevli Teğmen Reşat Efendi'nin yardımıyla ve onunla birlikte kaçmışlar ve Anadolu'ya geçebilmek için İstanbul'daki Kuva-yı Milliyecilerle ilişki kurmuşlardı. Mustafa Kemal Paşa da, Halil Paşa'nın Anadolu'ya kaçırılmasını istemişti. Böylece, İstanbul Kuva-yı Milliyecilerinin başı Kara Vasıf Bey'in aracılığıyla Anadolu'ya kaçan Halil Paşa, Eskişehir-Ankara yoluyla Sivas'a gitmiş, şehre iki konak mesafede Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılanmış, Mustafa Kemal Paşa'nın kaldığı ve kongrenin yapıldığı Sivas Lisesi binasında on gün kalmış, milli mücadele için her türlü hizmete hazır olduğunu bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa, Rusya'ya giderek Ruslardan yardım sağlamasını isteyince de Bakû'ye gitmişti.

Halil Paşa'nın İstanbul hapishanesinden kaçtığı gün, Batum'da İngilizler tarafından tutuklanıp hapsedilmiş olan yeğeni yani Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa da, bir Azerbaycanlının yardımıyla kaçmış, Azerbaycan'a ve Dağıstan'a giderek Kızılordu'ya karşı bir direnme hattı kurmuştu.

Bakû'deki Türkiyeli komünistlerden Baha Said ile Dağıstanlı komünist Celâl Korkmazof, Halil Paşa'ya başvurarak, Nuri Paşa tarafından teşkilatlandırılan bu mukavemetin durdurulmasını istemiş, Kızılordu'nun Azerbaycan'a bir dost gibi gireceğini söylemişlerdi. Mustafa Kemal Paşa da, o sırada, tek yardım kaynağı olabileceğini düşündüğü Bolşeviklerle sınırdaş olmayı istiyordu. Böylece Halil Paşa Dağıstan'a gitmiş, Nuri Paşa'yı da alıp Bakû'ye dönmüş, Kızılordu da Azerbaycan'a girmişti. Bundan sonra, Halil Paşa Moskova'ya gitmiş, Dışişleri Komiseri Çiçerin ve yardımcısı Karahan ile görüşmüş, yardım isteğini kabul ettirmiş ve kısa bir süre sonra silah ve cephane yardımı başlamıştı. Para yardımı konusundaki görüşmeler birkaç hafta daha sürmüş, sonunda üç milyon Rus altını ile birer tonluk sekiz külçe altın verilmesi kararlaştırılmış, Halil Paşa, yaveri Naim Cevad Bey'le birlikte bu altınları, sekiz manda arabasıyla Karaköse'ye getirip 15. Kolordu Kurmay Başkanı Albay Kâzım Bey'e [Enver Paşa'nın eniştesi General Orbay] teslim etmiş ve geri dönmüştü.

Daha sonra Bakû'ye gelmiş, oradaki İttihatçı arkadaşlarını teşkilatlandırmış, Rusya'da kalmış Türklerden silahlı yardımcı birlikler kurmaya çalışmış ve Moskova'ya gitmişti. 10 Ağustos 1920'de İstanbul

hükümeti Sevr Antlaşması’nı imzalayınca gerek Rusya’daki Türklerin, gerekse Anadolu’daki milli mücadelecilerin Bolşevikliğe eğilimleri daha hızlı olmuş, Enver Paşa da 16 Ağustos 1920’de Berlin’den Moskova’ya gelmiş ve 26 Ağustos 1920 tarihli bir mektubu Mustafa Kemal Paşa’ya göndererek, çalışmalarının gelişimini anlatmış, “Bugün Bakû’ye gidiyorum. Orada ordunun yeniden kurulmasına ve memleket için faydalı olmaya çalışacağım. Saygıyla gözlerinizden öper ve her zaman başarınıza dua ederim, Kardeşim Efendim” demiş, aynı gün yola çıkarak 1 Eylül 1920’de Bakû’ye varmış, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Nerimanof [Belgelerde Cumhurbaşkanı olarak adı geçen Dr. Nerimanov, aslında bu dönemde Azerbeycan Devrim Komitesi ve Azerbeycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Konseyleri Sovyeti’nin başkanıdır (yhn).] tarafından Malinof tiyatrosunda açılan Şark Milletleri Kongresi’ne Fas, Tunus, Cezayir, Trablusgarp delegesi olarak katılmış, yazılı açıklamasını Mehmet Emin Vehbi Efendi’ye okutmuştur. Bu açıklama üzerine istilacılara karşı savaşan Türkiye’ye yardım edilmesine, Türk işçi ve köylüsünün bağımsız bir kuruluş ve düzenle bir araya toplanmasına karar verilmiş ve bu karar Ankara’ya bildirilmişti. Enver Paşa, kongre bitince geri dönerek 15 Eylül 1920’de Moskova’ya varmıştır.

Bu sırada Halil Paşa da Moskova’dan Bakû’ye gelmekte idi. Enver Paşa’nın ayrılmasından iki gün sonra Bakû’ye gelmiş, burada Bolşevik ileri gelenleriyle görüşmüş, henüz Bolşevikleşmemiş olan Ermenistan ile Gürcistan’a karşı ortak bir davranışta bulunulması düşünülmüş, bu konuyu görüşmek üzere 18 Eylül’de tekrar Moskova’ya gitmişti. Gitmeden bir gün önce de, Kâzım Karabekir Paşa’ya bir mektup yazarak ailesini görmek üzere Türkiye’ye gelmekte olan Küçük Talat Bey’e kolaylık göstermesini istemişti. Enver Paşa da Moskova’dan yazdığı 28 Eylül 1920 tarihli mektupla çalışmaları hakkında bilgi vererek, “Ruslara, hiç olmazsa ilkbahar için İslamlardan gönüllü süvari teşkilatı yapalım dediğimde, ‘eğer Polonya ile barış olur ve Vrangel [General P.N. Wrangel] ezilirse süvari ordumuzu göndeririz’ dediler. Bu ordu memlekete girerse bilmem ne olur... Ben İtalya ve Almanya’dan silah ve cephane getirtmek yolunu bulmak için bir kere daha kısa süre ile yine oraya gidiyorum. Almanya’dan dönüşte belki başka bir isimle size kadar gelirim, durumu bir parça görüşmüş oluruz” demişti. Daha sonraki bir mektubunda da, kurduğu teşkilat için subaya ihtiyacı olduğunu bildirerek mümkünse, “fazla içki içmeyen ve dinine bağlı olan”

subaylardan gönderilmesini istemişti. Almanya'dan, Halil Paşa'ya gönderdiği bir mektupta da, Asya'daki Müslüman-Türklerden toplanacak süvarilerle Anadolu'ya geçmek ve hiç beklenmedik bir zamanda, hiç beklenmedik bir yerden Yunanlılara hücum ederek milli mücadele cephesini güçlendirmek istediğini yazmış, Halil Paşa da Ruslarla konuyu görüşmüş, fakat olumlu bir sonuç alamamıştı. 11 Ocak 1921'deki son görüşmede ise Karahan, böyle bir askerî birlik verilemeyeceğini kesinlikle bildirmişti.

Bu sırada, Ankara Hükümeti'nin temsilcisi olarak Bakû'deki Bolşevikler toplantısına katılmış olan ve henüz Rusya'da bulunan Dr. Albay Mahmut Tali [Öngören] Bey de Tuapse'den gönderdiği mektupta şunları yazmıştı: "Ruslar, Enver Paşa'ya ordu vermeyeceklerini açıkladılar. Enver Paşa, tek başına da olsa memlekete gelip çalışmak düşüncesinde. Ruslar, kendisini pek sol tanıdıklarından Anadolu'nun İstanbul ya da İtilaf Devletleri ile uyuşması ihtimalinden ötürü kendisini Anadolu'da iş başına geçirmek üzere kışkırtıcı sözler söylüyor, bir alet gibi kullanmayı düşünüyorlar. Yoksa ciddi bir şey verecekleri umulmaz. Kendisine memleketin bugünkü birlik ve sessiz düzenini koruması için mümkün olduğu kadar dışarıda çalışmasını öğütledim. Halil Paşa ile Bahattin Şakir de Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmesine karşı görünüyorsa da belki kışkırtanlar da vardır. Eski devlet adamları, her fırsatta Anadolu'ya geçmek istediklerine göre, Trabzon'da bulunan Küçük Talat ve Hacı Sami [Kuşçubaşızade] Beylerle Ankara'da olduğu haber alınan Nail Bey'in davranışlarının daima göz önünde tutulmasını ve hatta önemli bir tedbir olarak Trabzon ve Ankara'da kalmalarına müsaade edilmeyerek daha içeri bölgelere gitmekte serbest bırakılmalarını ve bu surette deniz yolundan birbirleriyle bağlantı kurmalarının yasaklanmasını uygun görmekteyim." Bu mektup ancak 23 Mart 1921'de Kars'a ulaştı ve Ankara'ya bildirildi. 29 Mart'ta da, Enver Paşa'nın 24 Şubat 1921 tarihli mektubu gelmişti. Enver Paşa bu mektubunda, Berlin'de silah ve cephane satın alma işini ayarladığını, bunun için İsviçre'de bulunan Levazım Dairesi eski başkanı ile görüştüğünü, kendisine temsilcilik vermek gerektiğini anlatıyor ve başkaca kalmasını gerektirir bir durum olmadığından Berlin'den Moskova'ya geldiğini bildiriyordu.

Enver Paşa'nın, Anadolu harekâtı ile böyle yakından ilgilenmesi ve gerektiğinde Anadolu'ya geçmeyi düşünmesi, Mustafa Kemal Paşa ile çevresi üzerinde kuşkulu bir tepki yaratmıştı. Tanınmış İttihatçıların birer

sebeple Anadolu’ya geçmeye başlamaları, Küçük Talat’la Nail’in Anadolu’ya geçip Trabzon’a gelmiş bulunmaları anlam kazanıyordu. Tam bu günlerde Halil Paşa’nın da Trabzon’a gelmekte olduğu duyulunca Ankara’daki kuşkular iyice büyümüştü. Bütün bu gelişlerin, Enver Paşa’yı Anadolu’ya getirip işin başına geçirmek olduğu kanısı kesinleşince, memleket içindeki İttihatçıların sınır dışı edilmesi ya da tutuklanması yoluna gidilmiş, Trabzon’daki Küçük Talat Bey yakalanıp İstanbul’a gönderilmiş, Halil Paşa’nın da geldiği vapurdan çıkarılmayıp geri çevrilmesi emredilmişti. Bunun üzerine, Trabzon’daki tümenin komutanı Nuri Bey ile Halil Paşa’nın eski yaveri Binbaşı Fuat Bey iskeleye giderek Halil Paşa’yı karşılayıp durumu anlatmışlardı. Halil Paşa, ciğerlerinden hasta olduğu için doktor tavsiyesi ile dinlenmek üzere Trabzon’a geldiğini, durumun Ankara’ya anlatılmasını ve beraberinde getirdiği Enver Paşa’nın mektubunun gönderilmesini, cevap alıncaya kadar da Trabzon’da kalmasına müsaade edilmesini istemiş ve Ankara’dan gelecek cevabı beklemek üzere eski yaveri Binbaşı Fuat Bey’in mahalle içindeki ahşap evine konuk olmuştu. Tümen komutanı durumu Ankara’ya bildirmiş ve Enver Paşa’nın 4 Mart 1921 tarihli mektubunu da aynen aktarmıştı. Enver Paşa bu mektubunda şöyle diyordu:

> Aziz Kardeşim Efendim. Halil’in verem olmaya başladığını doktorların söylemesi ve güneyde dinlenmesini öğütlemesi üzerine Türkiye’ye gitmesini uygun bulduk.

Sonra uzun uzadıya kendi tutum ve davranışları ile düşüncelerini anlatıyor ve açıklamalarını şöyle özetliyordu:

> 1) Ben İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı ile başta İngiltere olmak üzere Avrupa emperyalizmi ve bizi ezmek isteyecek olan kapitalizme karşı mücadeleye devam edeceğim. Tabii bundan Türkiye’nin mukadderatı müteessir olmayacaktır. Çünkü icabında Türkiye hükümeti de aleyhimde bulunabilir ve benimle alacağı vereceği olmadığını söyler.
>
> 2) Bu konuda Türkiye’de çalışmak üzere bir sol partinin bulunması gereklidir.
>
> 3) İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı, komünist olmayarak fakat tahrip edecekleri hedefin müşterek olması dolayısıyla dünya komünistleriyle çalışmalarını birleştirecektir. Ve her İslam

memleketi, hiçbir emperyalist siyasetine alet olmayarak mücadelesine devam edecektir.

Ne var ki bu sırada, Enver Paşa'nın Almanya'da iken Halil Paşa'ya yazdığı, Anadolu'ya geçmekten söz eden mektubunun örneği de, Moskova'daki Türk elçiliğinden Ankara'ya gönderilmiş ve ilgililerin eline varmıştı. Böylece, son dereceyi bulan kuşku yüzünden, Halil Paşa'nın Trabzon'da kalma isteğine bir cevap gelmiyordu. Fakat Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri durumu öğrenince adeta ayaklanır gibi bir davranışla, Halil Paşa'yı kalmakta olduğu evden alıp Soğuksu denen sayfiye yerindeki Kostaki Köşkü'ne [şimdiki Atatürk Müzesi] götürmüşler, her türlü ihtiyacını sağlamışlar, Yahya Kâhya'nın üç yüz kişilik silahlı müfrezesiyle de çevrede güvenlik tedbirleri almışlardı. Bu durum karşısında Trabzon'daki tümenin Halil Paşa'yı Trabzon'dan çıkartmaya gücü yetmeyecekti. Böylece Ankara'nın müracaatlara cevap vermeyip susuşu bir bakıma müsaade anlamına alınmış ve Halil Paşa, İstanbul'dan gelecek eşini beklemek üzere üç ay kadar Trabzon'da kalmış, eşinin İstanbul'dan gelmesi üzerine, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden 600 lira yol parası alarak Batum'a gitmişti.

Halil Paşa'nın Trabzon'a gelmesiyle son derecesine varan kuşku ve kuruntu ile Ankara çevreleri ve Kâzım Karabekir Paşa bir yandan gazetelerle İttihatçılar aleyhine yayınlar yaptırıyorlar, bir yandan da asker-sivil, yakın-uzak, Enver Paşa ile herhangi bir ilgisi ya da bağlılığı olanları tespite ve zararsız hale getirmeye çalışıyorlardı. Orduda Enver Paşa'yı sevip sayan ve ondan yana olan çok subay mevcuttu. Mesela Trabzon'daki Tümen Komutanı Nuri Bey'in, Enver Paşa'ya bağlılık derecesine varan saygısı vardı. Alay komutanlarından eski Kuva-yı Milliyeci Yenibahçeli Şükrü Bey, Enver Paşa'nın eski yaveriydi. Şükrü Bey daha önce de bu bölgeye gelmiş, Enver Paşa'nın Dünya Türk ve İslami Birliği amacı için meydana getirdiği Teşkilâtı Mahsusa adlı gizli teşkilatı burada da kurmuştu. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı olan Barutçuzade Ahmet Efendi de bu teşkilatın Trabzon temsilcisi olmuştu. Şükrü Bey'in kardeşi Nail Bey İttihatçıların ileri gelenlerindendi, yurtdışına çıkmış, sonra Küçük Talat Bey'le birlikte memlekete dönmüş, 20 Ekim 1920 günü Küçük Talat Bey'le birlikte Erzurum'a varmıştı. Ve Nail Bey Trabzon'dan evli idi. Trabzon'daki Enver Paşacıların Ankara'daki adamları ise Trabzon'dan Batı Cephesi'ne giden 3. Tümenin Komutanı Albay Halit Bey [Deli Halit Paşa]

idi. Çünkü Halit Bey de, Enver Paşa’nın kurduğu Teşkilâtı Mahsusa’dandı ve bu teşkilatı kurması için Yenibahçeli Şükrü Bey’i vaktiyle Trabzon’a o göndermişti. Kâzım Karabekir Paşa bütün bu bilgileri 26 Mayıs 1921 tarihli telgrafla Ankara’ya bildirmiş, Mustafa Kemal Paşa da, Doğu Cephesi Kurmay Başkanı Kâzım Bey’in [Orbay; Enver Paşa’nın eniştesi] daha fazla görevine devam ettirilmemesini istemiş, Kâzım Bey görevinden alınmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa’nın habersizce karşısına çıkması ya da ad ve kılık değiştirerek Anadolu’ya girmeye çalışması ihtimaline karşı da gereken tedbirlerin alınmasını rica etmişti. Ve Enver Paşa’nın Anadolu’ya geçişi şöyle tasarlanıyordu: Anadolu’ya geçmek için en uygun kapı Trabzon’dur. Trabzon Müdafaa-i Hukukçuları Enver Paşacıdırlar. Trabzon denizcileri de Müdafaa-i Hukuk’a bağlıdır. Trabzon’daki tümende Enver Paşacı subaylar vardır. Başta Ali Şükrü Bey olmak üzere, Trabzon mebuslarının bir kısmı da Enver Paşacıdırlar. O halde Enver Paşa, ad ve kılık değiştirerek Trabzon’a gelebilir, burada sığınma imkânını bulur, sonra Müdafaa-i Hukukçuların emrinde ve Yahya Kâhya’nın komutasındaki 300 kişilik müfreze ile, herhangi bir gönüllü gibi Ankara’ya gider, orada Tümen Komutanı Halit Bey ile birleşir ve onun komutasındaki eski Trabzon Tümenini emrine alarak Mustafa Kemal Paşa’nın karşısına çıkar, onu yerinden atıp Anadolu harekâtının başına geçebilir.

(Bu sırada, Batı Cephesi’ne gönderilmiş olan 3. Tümen’in yerine Trabzon’da 13. Tümen kurulmuştu. Tümen ile 54. Alay, süvari bölüğü, sıhhiye takımı, dört toplu bir batarya ve öteki bağlı birlikler Trabzon’da, 53. Alay’ın iki taburu Rize’de ve bir takımı Hopa’da, 55. Alay’ın iki taburu Erzincan’da, bir taburu Kemah’ta kuruluyordu. 18. Tümen komutanı da bir genelge yayınlayarak, Trabzon bölgesine Yunan donanmasının çıkarma ya da bombardıman yapması ihtimalini bildirerek halkı uyarmıştı.)

Durum son derece karışıktı. Moskova Antlaşması’nı imzaladıktan sonra geri dönmekte olan delegelerden Dr. Rıza Nur Bey de, 25 Mayıs 1921’de Trabzon’dan Doğu Cephesi Komutanlığına gönderdiği raporda, Rusya’nın Türkiye’deki en faal casus ve haberleşme teşkilatının Trabzon’da olduğunu bildirmiş, Trabzon’un iskele kâhyasının üzerine ilgililerin dikkatini çekerek Rusların Yahya Kâhya’yı elde etmeye çalıştıklarını haber vermişti. Bunun üzerine hemen harekete geçilerek Trabzon’daki tümenin ve tümene bağlı birliklerin komutan ve subayları arasında hayli değişiklik yapılmıştı.

Halil Paşa’nın sınır dışı edilmesi ise Enver Paşa üzerinde büyük bir tepki yapmıştı. Bütün bunların, kendisinin Anadolu’ya geçmek istemesinden doğduğunu da anlamış ve Mustafa Kemal Paşa’ya 16 Temmuz 1921 tarihli bir mektup göndererek, kendisinin ve arkadaşlarının iki yıllık çalışmaları hakkında açıklamalarda bulunmuş, bütün çabalarının sadece Türk milletinin ve İslam âleminin kurtarılması amacına dayandığını, Anadolu’ya gelmek arzusunun da sadece milli mücadeleye yardımcı olmak ve Türk halkının milli mücadelesinde başarıya ulaşarak yeni bir dikta idaresine girmesini önleme hevesinden ileri geldiğini, yoksa hiçbir özel çıkar peşinde olmadıklarını bildirerek şöyle demişti:

> Bütün bu açıklıklara rağmen siz karşınızda bir düşman varmış gibi davranıyorsunuz. Daha önce de dediğim gibi, ben ve arkadaşlarımız iki yıldan beri izlediğimiz ülkünün ve İslam’ın kurtuluşu yolunu güdüyoruz. Bununla beraber, memlekette halka dayanan ve onun yararını amaç edinen bir düşünce ile çalışmaktan yanayız. Eğer siz bizi kendinize rakip sanıyorsanız yanılıyorsunuz. Bu aklımızdan geçmemiştir. Bizce memleketin kurtulması esastır. Değil bunu sizin gibi uzun yıllar beraber çalıştığımız bir arkadaş, belki Ferit Paşa gibi bir hırslı ihtiyar yapabilseydi ona karşı da saygı duyar ve başarısına yardım ederdik. Yalnız bir ricam var, gereksiz duygulara ve kuruntulara kapılmayın. Sizden, cidden sizi seven bir kardeş gibi rica ediyorum. Şimdi mevkiinize bakarak kandırıcılara uyup memlekette bir kişinin, birkaç kişinin diktasına doğru gitmeyiniz. Yoksa yine gereksiz baskılar ve bunun sonucu ayaklanmalar doğabilir.
>
> Bugün inanınız ki, vatanını seven herkes, olup biten her şeye rağmen sizin başarınıza çalışıyor. Çünkü senin başarın, Anadolu’nun başarısı demektir. Fakat eğer siz, şimdiden kanunsuz hareketler ve gereksiz şiddetlerle yürürseniz korkarım ki, hayırlı bir sonuç vermez. Millet, Sultan Hamid zamanındaki millet değildir. Artık tahakküme fazla dayanamaz. Bak, seni, bütün arkadaşlarım adına temin ediyorum ki, bizim hiçbir mevkide ve memuriyette gözümüz yoktur. Bana gelince, ben yalnız idealimi izleyeceğim. O da İslam’ı ezen Avrupa canavarlarıyla pençeleşmek için Müslümanları harekete getirmektir. Onun için benden çekinmeyin. Kuruntuya düşerek düşmanlarımıza memlekette yeni bir mücadele çıkacak

> ümitlerini verdirmeyin. Gereksiz şiddetleri bırakın. Memlekete gelmemizi istemediğinizi anlıyorum. Eğer bunun Halil'i de kapsamına aldığını bilseydim, memleketin hatırı için, veremden ölmesine katlanır da göndermezdim.
>
> Şimdi sen, başta ben olmak üzere, arkadaşlardan hiçbirinin gelmemesini istiyorsun değil mi? Sebep de güya bizim gelmemizle memlekette ikilik çıkacak diyorsun değil mi? Oysaki ben ve arkadaşlarım o kanıdayız ki, eğer memlekette bulunsaydık, belki de bugün süregelen gereksiz baskılara hiç lüzum kalmayacaktı. Bununla beraber şimdilik Moskova'da bulunarak dışardan memlekete yardıma devam edeceğiz. Bunun için gelmiyoruz. Fakat şunu da açıklamamız gerekir ki, hiçbir kanuni sebep olmayarak memleket dışına sürülmemiz şeklindeki isteğinize dünyanın sonuna değin dayanmak bize gerçekten çok ağır ve aşağılık gelir. Fakat vatan için şimdi buna da katlanıyoruz. Bundan ötürü, dışarıda kalmanın, genel amacımız olan, başta Türkiye olmak üzere kurtarmaya çalıştığımız İslam âlemi için yararsız ve belki de tehlikeli olduğunu duyduğumuz anda memlekete geleceğiz. İşte o kadar.
>
> Şimdi yine tüm saygıyla gözlerinden öper, Tanrı'dan senin için iyilikler diler ve İslam'a ve vatana yararlı büyük büyük başarılar dilerim.

Ve Enver Paşa, mektubun Ankara'ya vardığı günlerde, 30 Temmuz 1921'de, beraberinde Doktor Nâzım ve Trabzon'dan kaçarak Rusya'ya gitmiş olan Dr. Yüzbaşı Faik olduğu halde, amcası Halil Paşa'yı görmek üzere Moskova'dan Batum'a geldi. Bu geliş, Ankara'daki kuşku ve kuruntuyu son derecesine vardırarak bütün bir şiddetle Trabzon'un ele alınmasına sebep oldu. Oysaki milli mücadele uğrunda herkesten önce ve bütün varlığıyla çalışan ve savaşan Trabzon halkı hiçbir zaman, aynı şekilde çalıştığına inandığı Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olmamış, değişen şartlara rağmen Ruslara ve Bolşevikliğe yanaşmamış, kendisine saygı ve hayranlık duyduğu Enver Paşa'yı da Anadolu'ya geçirip Mustafa Kemal Paşa'nın karşısına çıkarmayı düşünmemişti. Nitekim Enver Paşa'nın Batum'a gelmesi üzerine, Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey de Batum'a gitmiş, Enver Paşa ile görüşmüş, resmi makamlara haber vermeden Anadolu'da herhangi bir teşkilat kurmaya kalkışmamasını, bu yolda hiçbir faaliyette

bulunmamasını, Mustafa Kemal Paşa'nın bu konularda çok titiz olduğunu, doğacak bir iç mücadeleden memlekete fenalık gelebileceğini söylemiştir. Enver Paşa ise bu düşüncelerin daha çok Hafız Mehmet Bey'in, Küçük Talat'ı çekememesinden ileri geldiğini sanarak, uzun tartışmalardan sonra, hiç olmazsa şimdilik bir faaliyette bulunulmaması ve gerekirse faaliyete geçilmesi sonucuna varmıştır. Görüşmenin bitiminden sonra Hafız Mehmet Bey Trabzon'a dönerken komünistler tarafından tutuklanmış ve ancak Halil Paşa'nın yardım ve aracılığı ile kurtularak memlekete dönebilmiştir.

Enver Paşa bundan sonra yurtdışındaki İttihatçıları bir araya toplamaya çalışmış ve İttihatçılar tarafından Batum'da kurulmuş olan Halk Şûralar Fırkası'nın kongre hazırlıklarıyla uğraşmıştır. 5 Eylül 1921'den 8 Eylül 1921'e kadar süren kongrede, Sakarya Zaferi saygı ile anılarak savaşın daha uzun zaman devam edeceği kanısıyla amaca varılıncaya kadar elbirliği ile çalışmanın gerekli olduğuna, İttihatçılara uygulanan işlemlerin protesto edilmesine ve Halk Şûralar Fırkası mensuplarının serbestçe çalışmalarına imkân verilmesi hususunun Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne duyurulmasına karar verilmiş, 9 Eylül tarihli bir yazı ile de kongre kararları Ankara'ya gönderilmiş, o günden sonra İttihat ve Terakki Fırkası'nın adı ile mührü tekrar kullanılmaya başlamıştı.

Enver Paşa yine bir liderdi. Yepyeni ve devrimci bir düşünceyle yine Türk ve İslam birliğini kurmaya çalışan İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın başındaydı. Rusya'daki Türklerin çoğu ona inançla bağlanmışlardı ve o sıralarda Türkiye'deki gazetelerde Enver Paşa aleyhinde çıkan yazılara üzülüyor, hatta kızıyorlardı. Ankara'daki Basın ve Haberleşme görevini bırakarak Rusya'ya gitmiş olan Muhiddin Bey, Kâzım Karabekir Paşa'ya, Tiflis'ten gönderdiği mektupta durumu şöyle anlatıyordu:

> Bu mektubu size, Hâkimiyeti Milliye ile Varlık gazetelerinde çıkıp da benim yeni okuduğum iki yazı sebebiyle gönderiyorum. Her iki yazıda da Enver'e pek acı bir şekilde hücum ediliyor. Şekil acı olunca etkisi de acı olur ve yazıyı yazdıran düşüncenin lehinde olduğu kadar aleyhinde de etki yapar. Benim Enver hakkındaki düşüncelerimi yanınızda bulunan Ağaoğlu Ahmet Bey çok iyi bilir. Bu defa da beş aydır bu topraklarda olduğum halde ne Enver'i, ne de arkadaşlarından herhangi birini görmüş değilim. Türlü yollardan edindiğim bilgilere göre İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı, yararlı bir

dernektir. Şunu da anladım ki, Enver'de büyük bir devrimci değişme vardır. Ve öğrendim ki, bu demek, bazı önemsiz yardımdan başka Bolşeviklerden paraca hiçbir yardım görmemiş ve görmek istemediği için de saygı kazanmıştır. Cemiyetin parası da pek masum ve çok az bir yardımdan ibarettir. Komünistlerle olan ilişkileri ise, uzaktan görülmekle varılacak düşünce yollarından çok ayrıdır. Hatta sağlam prensipli insanlar olan komünistler, sanıldığı gibi İslam İhtilal Cemiyeti ile kolayca kardeş ve dost olamazlar. Şimdi yukarıda sözü edilen iki yazıyı incelemeye geçeceğim:

1 — Bu yazılarda Enver'in kusuru olarak gösterilen hallerden biri "Enver diktatördür, baskıyı sever, delice ve akıl dışı cesaret isteyen işlere çocukça bir akılsızlıkla atılır, bu yüzden memleketi felakete sürüklemiştir" şeklindedir. Sanırım ki, böyle bir hücum doğru değildir. Bir devrim ve mücadelede baskıyı sevenler, diktacılar, çocukça inançlarla büyük cesaret isteyen işlere atılanlar bulunmak zorunludur. Hatta sadece devrimlerde değil, normal hallerde bile bunlar vardır. Almanya'yı savaştan önceki duruma getiren Kayzer'dir, bugünkü duruma sokan da odur. Devrimler sırasında atak Enver iyidir, kahramandır, çünkü başarılıdır. Sarıkamış'ta atak Enver iğrençtir, çünkü yenilmiştir. Hayır, sanırsam Enver'de bulunabilecek kusur, bu değildir. Hele bizim memleketin sosyal ve siyasal şartlarına göre, bu hal kusur bile değildir. Eğer Enver atak olmasaydı memleketimiz şimdiye kadar hep hükümetsiz kalırdı. Ancak ataklardır ki, her yerde, hatta bu zamanda bile –hele bizim memlekette– sosyal sürülere hükümet edebilmişlerdir. Anafarta'yı bu ataklıkla kazandık, Ankara'yı da çok büyük bir ataklıkla kurduk. Eğer bu ataklık iyi sonuç verirse yarın sivrileceğiz ve beğenileceğiz, eğer başarılı olamazsak Enver gibi serseri olacağız. Ve henüz başarıdan da epeyce uzaktayız.

Zorbalık konusunda ise, bizim memlekette şimdiye kadar yalnız şekil değişmiştir. Enver'in zorbalığında yumruk vardı, bugünkü yönetim için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Eğer zorbalık yalnız bir dimağın ve yalnız bir iradenin egemenliği ise, bugün aynı sonucu diplomasiyle, yani ayırmak, parçalamak yoluyla elde ediyoruz. Programsız, fikirsiz bir topluluk içinde daima tek iradeler egemen olurlar. Ve ne yazık ki, biz henüz bu dönemi geçiremedik. Bugün ile

dün arasındaki ayrılık yalnız şekildedir. Dünkü zorbalık sert ve haşin, bugünkü zorbalık yumuşak ve güler yüzlüdür.

2 — Enver'in yanlışlıklarıyla vatanı mahvettiği iddiasına gelince; biz iyi davranışlarımızla vatanı kurtardığımız zaman da bu iddia doğru olmaz. Çünkü tarihsel olayların birbirine bağlı olduğu bilimin kabullendiği bir gerçek ise vatanın kurtulması, vatanın yok edilmesi düşüncesiyle karşıttır. Eğer bizim sevaplarımıza rağmen vatan yok olursa o zaman Ali Kemal ile Padişah Altıncı Mehmet Vahdeddin hak kazanacaklarına göre böyle bir hücumun doğru olmadığını sanacağım. Enver'in uğradığı hücumlardan, beni en çok üzenler bunlar değildir, Sayın Paşam; böylesine hücumlar, gazeteciliğin ve politikanın pek basit anlaşıldığı çağlarda yapılırdı. Bugün Avrupa'da böyle bir mücadele pek azdır ve ancak değersiz sayfalarda görülür.

3 — İttihat ve Terakki Halk Şûralar Fırkası, Enver ile bazı arkadaşlarında, özellikle Enver'de, meydana gelen büyük devrimsel dönüşümün ürünüdür. Eski İttihat ve Terakki ileri gelenlerindeki bu değişiklik hoşnutluk verici bir olaydır. İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadına gelince, bunun çok yararlı bir kuruluş olduğu hakkındaki kanım kesindir. Bu kuruluş Türkiye için çok yararlıdır. Bu kuruluşa, şüpheli ve gizli bir cemiyet gibi hücum etmek şanlı ve şerefli bir şey değildir. Bugün Ankara'da kutsal Anadolu mücadelesini idare edenler arasında İtalyanlar ve Fransızlarla gizli ilişkiler sürdürenler ve hatta ortaklık yapanlar bulunduğunu nasıl çok iyi biliyorsam, İhtilal Cemiyetleri İttihadının böyle bir lekesi bulunmadığına da şiddetle inanıyorum.

Ankara, içinde Enver de bulunduğu için bu cemiyeti baltalamaktadır. İngilizleri hayli sevindirecek olan bu siyaset, bindiğimiz dalı kesmek gibi bir şey oluyor.

4 — Enver ile arkadaşlarına karşı onur kırıcı, hakaret dolu kelimeler kullanılmasına ve dolaylı suçlamalara gelince; bana göre, Enver'de derin bir devrimcilik anlayışı doğduğu, birtakım yeni düşünceler beslemiş bulunduğu kanısına varmakla beraber bazı duygulardan kurtulamamış olduğunu teslim etmek gerekir. Talât ölünceye kadar gerek onda, gerek arkadaşlarında Anadolu işlerine karışmama düşüncesi kesindi. Yakın zamanlara kadar da aynı düşünce ve siyaset devam etmiştir. Buna karşılık, İslam İhtilal

Cemiyeti İttihadı ile Türkiye mücadelesine dıştan yardım etmeyi düşünen bu insanlara karşı hep güvensizlik, değersizlik, hatta biraz da hakaret gösterildi. Sade onlara karşı değil, hatta bizim gibi İttihatçılığı yüksek bir duygu ile memleket için savaşmaktan ibaret anlamış çok arkadaşlara karşı da sürekli olarak güvensizlik gösterilmiştir. Zekâ ve kararlılığının hayranı olduğum Mustafa Kemal Paşa'yı, zor zamanlarda her gün değişen dostlarının hücumlarına karşı bütün gücümüzle hep bizler savunduğumuz, memleketin temiz duygularını ve kararlı aydınlarını onun çevresinde toplamayı görev bildiğimiz halde bu duygu ve düşünce, on üç yıldan beri bütün ayrıntılarını çok yakından bildiğim sebeplerden ötürü, aynı güçle karşılık göremedi. Tarihin determinizmine kuvvetle inanmış olduğum için bu durumdan ötürü kimseyi ayıplamak istemiyorum. Ancak şunu belirtmek isterim ki, Enver'e karşı, sonsuz kişisel isteklerine ve bencilliğine kurban olmak gibi ağır suçlamalarda bulunulacak olursa ve o da karşılıkta tıpkısı gibi davranırsa ileri sürdüklerini pekiştirebilecek çok belge gösterebilecektir. İttihatçılara karşı gösterilmiş olan güvensizliği çok güzel anlardım, eğer memlekette bol sayıda işe yarar eleman bulunsaydı. Mademki yoktu, şu halde bugün henüz eşiğinde bulunduğumuz Anadolu mücadelesini başarmak için kuvvetleri ayırmak değil, toplamak, canlandırmak, şuurlandırmak ve açık gidişatlı, belirli bir programa bağlamak gerekirdi. Ben, buna çok çalışmış olanlardan biriyim. Sonunda, özel istekler ve düşmanlık duyguları, bilgisizlik ve taassup, özellikle aşağılık özel çıkar düşüncelerinden meydana gelen dalgalara karşı yenildim. Fakat bu yenilgi benim kişiliğimde kalacaktır, düşüncenin zafere ulaşacağına kuvvetle inanıyorum. Sayın Paşam, müsaade buyurunuz da, size Türkiye tarihinin şu çok büyük dağdağalı olayları önünde, en yakın on üç yıldan beri Türkiye'nin sarayı, halkı, kara ve deniz orduları, maliyesi ve jandarması, özetle Türkiye bürokrasisi yararı için diyar diyar kan dökmüş olan zavallı Anadolu halkının bu defa doğrudan doğruya hayatı ve varlığı ile ilgili bir mücadelenin gerektirdiği temiz yüreklilikle, açık ve doğru, dolaşık ve çapraşık olmaya lüzum görmeksizin, sadece bir gerçeği söyleyeyim; sınırsız istek ve bencillik kurbanları sade Enver ve arkadaşları değildirler. Hepimiz az çok, derece derece bu hastalığın kurbanıyız ve eğer öyle

olmasaydı 1918’den sonra, bir İrlanda gibi olmasa bile, bir Ermenistan gibi olsun çalışabilirdik.

Fakat, İttihat ve Terakki’nin merkez ve sol elemanlarından başka bir şey olmayan Kuva-yı Milliyeciler, amaçlarının kutsallığına rağmen, bir blok durumuna gelmeyi başaramadılar. Çünkü Türkiye henüz bu sosyal ve siyasal terbiyeye erişmiş bulunmuyordu. Şuna kesinlikle eminim ki, siz de benim gibi, 1920 Mayısı’ndan 1921 Mayısı’na kadar Ankara’da bulunmuş ve işlerin içyüzünü yakından görmüş olsaydınız, değil sadece Enver ile arkadaşlarının ve onlarla beraber hepimizin sonu gelmez isteklerimiz ve bencilliğimize, daha birçok şeylere birden vicdanınızın bütün coşkunluğu ile isyan ederdiniz. Ben, isyana bile imkân bulamadığım için iğrenerek buralara geldim. İhtilal Cemiyetleri İttihadına karşı başlayan ve yakında bir siyaset şeklinde belireceği kanısında bulunduğum hücumların Rusya’da, Asya’da bizi çok düşüreceğine şiddetle inanıyorum. Zaten Rus devrimcileri arasında manevi itibarımız tamamen düşmüştür, buna bir de uzaktan gelen davul sesiyle hülyalara dalan doğulu kardeşlerimizin kalp kırıklığını eklersek durumun kötülüğü bütün olağanüstü gösterişi ile meydana çıkar. Bu dış tehlikeye bir de içerdekini ekleyelim: Evvela Enver ile arkadaşlarından yana olanlar ve dostları vardır, sonra haksız noktaları bilenler vardır, daha sonra uzayan mücadelenin yorgunluğu ve sinirliliği vardır. Bütün bunlar bir araya gelince memleketin dostları arasında bir çözülme ve ayrılma olacaktır. Unutulmamalıdır ki, Enver ve arkadaşları bu defa da çok önemli bir meseleyi ortaya atmış bulunuyorlar: Sosyal Devrim. Bu düşüncenin dostları çoktur ve sanıyorum ki İttihat ve Terakki’nin merkez ve sol elemanlarından kurulması gereken blok için geçen yıl işte bu iki kelime program olacak ve o zaman kişi ve kişilikler bir yana bırakılarak memlekette ilk defa olarak düşünce ve program saltanatı kurulacaktı.

Sosyal hareket istediği ve bu amaçla Halk Şûralar Fırkası’nı ortaya attığı için, Ali Kemal’e hücum eder gibi yazılarla Enver’i susmaya zorlamak ve vatan haini olmadıkları bilinenleri vatan hainliği ile suçlamak siyaset değildir. Bu konuda çok emek harcamış olanların sözleri biraz dinlenmiş olsaydı, rakipleri tam olarak barıştırmak mümkün olmasa bile, anlaşmazlık konularında uzlaşma

> imkânı bulunabilirdi. Buna inanıyorum. Eğer Enver'e yapılan bu hücumların arkasında Batı ile anlaşmak gibi bir amaç varsa, cidden büyük ve sonucu çok zararlı, hatta tehlikeli bir yanlışlığa düşülmüş demektir. (K. Karabekir, Enver Paşa: 170)

Bütün bu olaylar karşısında Trabzon'daki tümenin yeni komutanı Seyfi Bey ne kendine, ne de emri altındaki birliklere hâkim olamayacak, hatta güvenemeyecek kadar güçsüz bir duruma, kuruntu ve hatta ürküntü içine düşmüştü. Cümleleri bile doğru dürüst düzenlenememiş olan ve yukarıda özetlediğimiz tasarı gibi Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçişini anlatan ve 31 Ağustos tarihli ve Ali imzalı bir mektubu, Enver Paşa'nın Kâhya'ya gönderdiği mektup diye 31 Eylül 1921'de Ankara'ya yollar ve "Paşaların maskeleri düşmüş oluyor. Yazı Enver Paşa'nındır. Müdafaa-i Hukukçuların, Şehbender Firuz Bey'i Batum'a giderken çağırıp Hafız Mehmet ve Dr. Tevfik Rüştü Beylerin yapacakları teşkilata kadar beklemesinin Halil Paşa'ya tebliğini rica eylemeleri de mektubun anlamını aydınlatıyor" diye kanısını açıklar. Sonra, bu duruma bir çare bulmak için hayal gücünü kullanarak, açıkça karşısına çıkmaktan çekindiği Yahya Kâhya'nın çok değerli iki sandığı Batı Cephesi'ne göndermek üzere görevlendirilmesini, motorla Samsun'a çıkınca da sandıklarla birlikte muhafaza altında Ankara'ya götürülmesini teklif eder.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, ne dereceye kadar inanacağını kestiremediği bu bilgiler hakkında 1 Ekim 1921'de Kâzım Karabekir Paşa'nın düşüncelerini sorar:

> İttihat ve Terakki Merkezi Umumisi adına "Ali" takma adı ile Enver Paşa'dan Trabzon'da kayıkçılar kâhyası Yahya Bey'in adresine gelen mektuptan söz eden 13. Tümen Komutanlığı'nın 31 Eylül 1921 tarihli şifresi dikkat çekicidir. Yahya Bey'in Trabzon'dan uzaklaştırılması için teklif edilen bahanenin başarıya ulaşmasını ihtimal dışında görüyorum. Bu şifreden paşaların Trabzon'da büyük çapta bir faaliyet şebekesi bulunduğu ve buraya gelen Trabzon tümeninde adamları (3. Tümenin Komutanı Deli Halit Paşa) olduğu anlaşılıyor. Ben Trabzon tümeni hakkında gereken tedbiri aldıracağım. Ancak gerek Yahya Bey'in Trabzon'dan uzaklaştırılması hakkında ve gerek kurmaya giriştiği Trabzon

kıyılarındaki teşkilata karşı ne gibi tedbir alınmasının düşünüldüğünün bildirilmesi.

Kâzım Karabekir Paşa, Fevzi Paşa'nın dikkat çekici olarak nitelediği bilgilere 3/4 Ekim 1921 günü özetle şu cevabı vermişti:

> Şiddetli davranışlarla hükümetin gücünü göstermek, mevcut akımları yatıştırmak için en etkili çare olacağından, her şeyden önce kayıkçılar kâhyası Yahya ile en etkili adamlarının birdenbire ve aynı zamanda tutuklanarak kamyonlarla Doğu Cephesi karargâhına gönderilmelerini Trabzon Tümen Komutanı Seyfi Bey'e 4 Ocak'ta emrettim. Davranışı hakkında gereken talimatı da verdim. ... Mektupta adı geçen Halit Bey'in, Doğu Cephesi'nden Batı'ya alınan Trabzon Tümeni'nin Komutanı Halit Bey olduğundan şüphe etmiyorum. Bendeki kanı, Halit Bey'in yükselme ve ün kazanmak hevesiyle her türlü kötülüğü yapabileceğidir. Buralarda iken Ardahan Mebusu Hilmi Bey'le İttihatçıları birleştirmeye çalıştığını da öğrenmiştim. Vaktiyle Mustafa Kemal Paşa tarafından okula gönderilmiş olan şimdiki Meclis Muhafız Taburu Komutanı Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi de Halit Bey'in güvendiği kimselerdendir.

Çok dikkat çekicidir ki, Kâzım Karabekir Paşa, şimdi Envercilikle suçladığı Albay Halit Bey'den [Deli Halit Paşa], bir zaman önce de, gerektiğinden çok Mustafa Kemal Paşacı diye yakınmıştı. (Bkz. M. Gologlu, Erzurum Kongresi: 125 ve Sivas Kongresi: 144)

Ve bundan sonraki olayların gelişi şöyle olmuştu: Trabzon'daki 13. Tümen Komutanı Seyfi Bey, 16 Ekim 1921 tarihli telgrafla, üç günden beri çağrılmakta olan Kâhya'nın birer bahane ile gelmediğini, buna göre silahlı kuvvetle sokakta ya da evinde bastıracağını bildirmiş, fakat bir türlü de yakalayamamıştı. Ankara ise kuşku içindeydi ve Kâzım Karabekir Paşa'yı sıkıştırıyordu. Kâzım Karabekir Paşa da, kendisinden şüphe edildiği kanısı ile telaşa düşmüş ve işi kökünden halletmeye karar vererek kendisine büyük güveni olan Kars Süvari Tümeni Komutanı Albay Sami Sabit Bey'e açılmış, "Enver işi azıttı. Trabzon kayıkçılar kâhyası Yahya ile haberleşmekte, Ankara da benden şüphe eder görünmektedir" demiş ve kendisini Trabzon'a göndereceğini bildirmişti. 23 Ekim 1921'de de Sami Sabit Bey'in [General Karaman] Trabzon komutanlığına tayin emrini vermişti.

Ekim ayı sonunda yola çıkan Sami Sabit Bey, Erzurum-Trabzon şosesinde alınmış çok sıkı güvenlik tertipleri içinde ve debdebeli bir şekilde Trabzon'a varmış, hemen de kendisine Enverci diye bildirilmiş olanların kovuşturmasına başlamıştı. Yakalanacağını anlayan Yahya Kâhya kaçıp gizlenmiş olduğundan mahallelerde, köylerde baskınlar yaparak yolları keserek Kâhya'yı arıyordu. Kardeşi Zekeriya ile birkaç arkadaşını yakalamış, mevsimin kış olmasına rağmen, Erzurum ve Erzincan'ı dolaştırarak, Sivas'a mahkemeye göndermişti. Kâhya'nın müfrezesinde çeteci olarak çalışan hapishane kaçkınları ile asker kaçaklarını yakalatıp içeri tıktırmış, bir kısmı da kendiliğinden teslim olmuştu. Suçluları hapishaneye, asker kaçaklarını da cepheye göndermişti.

Sami Sabit Bey'in bu sert davranışlarına karşı yakınanlar, sızlananlar olmuştu. Fakat hangi sebeple olursa olsun, şehirde bir derebeyi gibi saltanat süren kayıkçılar kâhyası Yahya'ya karşı olan bu tutum ve davranışlar, bir kısım ileri gelenlerle gençleri ve halk topluluğunu sevindirmişti. Görgüsüz ve bilgisiz bir çete reisinden başka bir şey olmayan Yahya Kâhya, emrindeki silahlı kuvvete dayanarak, hükümet içinde hükümet gibiydi. İstediği vergiyi kor, istediğini alır, herkese istediğini yapabilirdi. Özellikle aldığı talimata uyarak Mustafa Suphi ile arkadaşlarını ölü-diri denize atıp yok ettikten sonra işi iyice azıtmıştı. Arkasında da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti vardı. Trabzon'un iki güçlü mebusu olarak Hafız Mehmet Bey ile Ali Şükrü Bey de Müdafaa-i Hukukçuları tutuyorlardı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi her yana şikâyet telgrafları gönderiyor, oğlu Faik Ahmet [Barutçu] Bey de İstikbal adlı gazetesinde Tümen Komutanı Sami Sabit Bey'e ateş püskürüyordu. Sami Sabit Bey ise bunlara hiç aldırmıyor ve bu konudaki 12 Kasım 1921 tarihli soruya aynı gün verdiği cevapta, "Hacı Ahmet Efendi yarı resmi bir maske altında, Kâhya'nın ikinci nüshasıdır. Müdafaa-i Hukuk, Küçük Talat'tan aldığı derslerin henüz etkisi altındadır. Polis de, jandarma da Kâhya'nın esiridir. Rüsumat İdaresi haraca bağlanmıştır. Bugün yarın ele geçeceğine inandığım Kâhya'nın böylece aşağılık bir duruma düşürülmesi ve adamlarının tutuklanması valinin de isteğine uygundur. Vali de Kâhya'nın yakalanması için her yana genelge göndermiştir. Kâhya ve adamları hakkındaki davranışımız kamuoyunca da uygun görülmüş, hatta sevinçle karşılanmıştır. Vali Bey ancak bugün, kayık ve araba ücret tarifelerini

düzenletebilmiştir. Haydutlarla onları koruyanlardan başkasınca bir yakınma duyulmayacağına güvenmenizi dilerim" diyordu.

Ve bütün bunların sebebi, Enver Paşa'yı Anadolu'ya geçirip Mustafa Kemal Paşa'nın karşısına çıkaracağı sanılan gücü ortadan kaldırmaktı. Sami Sabit Bey bu amaca varmaya uğraşırken, Mustafa Kemal Paşa da, Anadolu'ya gelmemesi için Enver Paşa'ya öğütçü gönderiyordu. Ardahan Mebusu Hilmi Bey'i, "Enver ve Halil Paşalarla arkadaşlarına gerçek durumu açıklamak ve davranışları hakkındaki bazı görüşleri bildirmek üzere" yola çıkarmış, kolaylık gösterilmesi için de Moskova elçisi Ali Fuat Paşa'ya yazdığı 3 Kasım 1921 tarihli tavsiye mektubunu vermişti. Fakat aldığı talimat ve mektupla, Rusya'ya gitmek üzere Trabzon'a gelen Hilmi Bey, Enver Paşa'nın memlekete gelmesi konusunda herkesten şüphelenip her şeyden kuruntu eden Sami Sabit Bey tarafından Hilmi Bey'in Enver Paşa ile ilişki kurması halinde, Trabzon'daki Enverciliğin daha da ateşleneceği gerekçesiyle yoldan alıkonulmuştu. Sami Sabit Bey'in bu görüşüne Kâzım Karabekir Paşa da katılınca 21 Kasım 1921 günü vapura binmek üzere iskeleye giden Hilmi Bey, Tümen Komutanı'nın talimatıyla hareket eden Vali Ebubekir Hazım [Tepeyran] Bey'in emriyle polis tarafından geri çevrilmişti. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa da bu seyahatin tehlikesine inandırılmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın geri dönme emri üzerine Trabzon'dan ayrılıp Ankara'ya gitmişti. Bu arada, Yomra bucağının Şana Köyü muhtarı Aziz Çavuş da 11 Kasım 1921'de yakalanıp hapsedilmişti.

Tümen Komutanı Sami Sabit Bey'in, hangi sebeple olursa olsun, Kâhya ve çetesi hakkındaki tutum ve davranışları, Trabzon'daki Müdafaa-i Hukuk yöneticilerini tutmayanların, gidişlerini beğenmeyenlerin, aynı düşüncede olmayanların da varlığını meydana çıkarmıştı. Müdafaa-i Hukukçuların ve Kâhya'nın Trabzon üzerindeki baskısı kalkınca, onlara karşı olanlar da birdenbire harekete geçmişler ve Müdafaa-i Hukukçuların İstikbal gazetesine karşı Güzel Trabzon gazetesini çıkarıp Sami Sabit Bey'den yana olmuşlardı. Gazetenin kurucularından ve yazarlarından olan Ali Becil Bey [3. Dönem Trabzon Mebusu], Sami Sabit Bey'e yazdığı bir tezkere ile gazetenin çıkışını şöyle anlatmıştı: "Birkaç yıldan beri, yurtseverlik süsü altında memlekette zorbalık yapmak ve menfaat toplamak yollarını izleyen çok az sayıdaki birkaç kişi hakkında kanun hükümlerini uygulama prensibinize ve yaptıklarınıza gençlik bütün gücüyle yardım etmek suretiyle

kanuna uygun iş ve davranışlarınızı halkın gözünde değerlendirerek vatan ve memleket adına en çok faydayı sağlamak ve bu konuda bunca işlerinizden bir küçük kısmını olsun savunabilmek amacı ile gazetemizi yayınlamaya başladığımıza güvenmenizi dileriz.”

Hükümet, önce Müdafaa-i Hukukçuların usul bakımından yaptıkları bir müracaatı dikkate alarak, 3 Aralık 1921 tarihli emirle, Trabzon’un savaş alanı olmaktan çıkarılmış bulunması sebebiyle işin sıkıyönetim meselesi olarak ele alınmayıp sivil makamlara bırakılmasını; 11/12 Aralık 1921 tarihli emirle de, Kâhya ile arkadaşlarının Sivas hapishanesine ve evrakının Sivas’taki Yargıtay Başsavcılığı’na gönderilmesini bildirmişti.

İşte, buraya kadar olan olayların tümüne birden “Trabzon Meselesi” denmiş, meclis görüşmelerinde ve hatta resmi işlerde bu ad kullanılmış ve Genelkurmay Başkanlığı’nın 18 Aralık 1921 tarihli yazısı ile Trabzon Meselesi’nin soruşturulması, Evliye-i Selâse’de soruşturma yapmakla görevlendirilmiş olan Said Paşa ile Trabzon Valisi Ebubekir Hazım Bey’den [2. Dönem Niğde Mebusu Tepeyran] kurulu iki kişilik Soruşturma Kuruluna verilmiş, Gümüşhane muhasebecisi de kurula yardımcı yapılmıştı.

Kurul adına Said Paşa soruşturmaya başlamış, bu sırada Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey de Trabzon’a gelerek sık sık Said Paşa ile görüşmüş, Tümen Komutanı Sami Sabit Bey’in başka bir yere gönderilmesinde görüş birliğine varılmıştı. Said Paşa, bunun kolaylıkla sağlanabilmesi için Heyeti Merkeziye’nin de istifasını istemiş, Ali Şükrü Bey’in aracılığı ile Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziye üyeleri 31 Aralık 1921’de istifa etmiş, 12 Ocak 1922’de de Kâhya teslim olmuştu. Sıkı güvenlik tedbirleriyle Samsun’a gönderilen Kâhya, orada serbest bırakılmış, o da yargılanmak üzere Sivas’a gitmişti.

Tümen Komutanı Sami Sabit Bey de Trabzon’dan kaldırılıp Kars’a verilmiş ve yerine, Muğlalı Mustafa Bey tayin edilmişti.

Fakat ne istifalar kabul edilmiş, ne de Sami Sabit Bey Trabzon’dan uzaklaşmıştı. Birkaç gün sonra da Vali Hazım Bey görevle Trabzon’dan ayrılmış ve ayrılacağı gün Sami Sabit Bey’e gönderdiği 11 Şubat 1922 tarihli tezkere ile vali vekilliğini kendisine bıraktığını bildirmişti.

Bu sırada, Heyet-i Temsiliye yerine geçmiş olan Müdafaa-i Hukuk Grubu da bir genelge yayınlamıştı. Buna göre, bütün Heyeti Merkeziye üyeleri için yeni seçim yapılacaktı. Yeni seçime kadar da, eski Heyeti Merkeziyelerden “maksada uygun olanlar” müteşebbis heyet olarak göreve devam edecekler, “maksada uygun olmayanlar”ın yerine yeni müteşebbis heyetler kurulacaktı. Sami Sabit Bey, bu bildiriden yararlanarak derhal bir müteşebbis heyet hazırlama yoluna gitti ve vali vekili olarak da karakollara kadar gönderdiği bir bildiri ile; Trabzon Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkeziyesi’nin artık hiçbir yetkisi ve görevi kalmadığını, bundan sonra kendilerinin tanınmamasını, sözlerinin dinlenmemesini tembihledi. Müdafaa-i Hukukçuların olayı protesto etmeleri üzerine de, İçişleri Bakanlığı, yeni Heyeti Merkeziye seçilinceye kadar Belediye Meclisi’nin, müteşebbis heyet olarak görevlendirilmesini bildirdi; Müdafaa-i Hukukçular bunu da kabul etmemişler ve suçları varsa mahkemeye verilmelerini istemişler, aksi halde göreve devam edeceklerini bildirmişlerdi. Trabzon’daki huzursuzluk ve ikilik gittikçe büyümeye ve etkileri il sınırlarını aşmaya başlamış, “Trabzon Meselesi” ülke çapında önem kazanmıştı. Bu sebeple bizzat İçişleri Bakanı, Nisan’da Trabzon’a gelmiş, durumu yerinde incelemiş, Soruşturma Kurulu’nun tez elden raporunu vermesini istemiş, Ankara’ya gelmek üzere Trabzon’dan ayrılmıştı. Soruşturma hemen tamamlanmış ve Ankara’ya gitmekte olan İçişleri Bakanı, henüz Samsun’da iken rapor kendisine yetiştirilmişti.

Rapora göre Cemiyet Başkanı Barutçuzade Ahmet Efendi’nin 800 ve Heyeti Merkeziye Danışman üyesi Yahya Kâhya’nın 26 bin lira zimmetleri vardı. Bunun üzerine Ankara’ya gelen İçişleri Bakanı, Trabzon Müdafaa-i Hukukçularının protesto ve şikâyetlerine cevap olarak valiliğe çektiği 3 Mayıs 1922 tarihli telgrafla, fuzuli olarak hâlâ kendisine Müdafaa-i Hukuk Başkanı diyen Hacı Ahmet Efendi ile arkadaşlarının kötü durumlarının Soruşturma Kurulu raporu ile meydana çıktığını, zimmetlerinde görülen paraları hemen ödemelerini, aksi halde mahkemeye verileceklerini bildirdi. Vali vekilinin bir kenar yazısı ile kendilerine tebliğ edilen bu telgrafa karşı, Müdafaa-i Hukukçular şiddetli bir tepki göstererek, zimmetlerine para geçirme iddiasını katiyen kabul etmediklerini, şiddetle reddettiklerini, mahkemeye gitmeyi şeref saydıklarını, İçişleri Bakanı’nın kendisini bir “halk hükümeti bakanı” olarak hatırlamasının faydalı olacağını açıklayan telgraflar çektiler. İstikbâl gazetesinde de, önceki tümen komutanları

zamanında, askeriye ile işbirliği halinde çalışan Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yaptığı vatan hizmetlerini, askeriyeye yardımlarını anlatan yazılar yayınlanmakta ve eski tümen komutanı Erzurumlu Dadaş Rüştü Paşa tanık tutulmaktaydı. Kâzım Karabekir Paşa, belki de bu yazıların Tümen Komutanı Sami Sabit Bey üzerinde yapacağı etkiden telaşlanarak, kendilerinden her zaman saygı ile bahsettiği Trabzonluları korkunç bir şekilde kötüleyen ve her nedense yayımlanmış anılarına ekli belgeler arasında bulunmayan, 15 Mayıs 1922 tarihli telgrafı Trabzon Tümen Komutanı Sami Sabit Bey'e gönderdi. Çok ağır ithamlarla dolu yazıda şöyle deniyordu:

> Trabzon'da yayınlanan İstikbâl gazetesi, istifa etmiş Müdafaa-i Hukuk heyetinin şimdiye kadar yaptığı değerli hizmetlerden, fedakârlık ve yardımlardan söz etmekte ve birçok konularda askeriyeyi ve o vakit tümen komutanı olan Rüştü Paşa'yı tanık tutmaktadır. Her zamandan çok birliğe muhtaç olduğumuz istiklal savaşları sırasında ayrılık doğuracak davranışlardan ve yayınlardan kaçınmak ve vaktiyle olup bitenleri unutup el ele verip çalışmak gerekli iken yalan yanlış yayına kalkışmak ve orduyu tanık tutmak kesinlikle yanlıştır. Trabzon'da yeni olduğunuz için, şimdiye kadar olup bitenlerden sizi biraz aydınlatmayı uygun gördüm.
>
> 1) Mütarekeden hemen sonra, İstanbul hükümetinin aldığı belli şekil üzerine, İstanbul ile her türlü haberleşmenin kesilmesi emredildi. O vakit, Trabzonlular adına, sekiz imza ile bana çekilen bir telgrafla resmi haberleşmenin devamı istendi. Makine başına gelenler arasında sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olan Hacı Ahmet ile üyelerden Hafız Mehmet ve Hatipzade Emin vardı.
>
> 2) Ankara'da milli hükümet kurulup da eksik mebuslar toplanırken, bazı Trabzonluların kışkırtması ile seçime yanaşılmamış ve bu suretle Ankara'nın meşru milli hükümeti tanınmamak istenmişti.
>
> 3) İstanbul'un, milli mücadelecilerin öldürülmesini öğütleyen fetvasına karşı Anadolu din adamlarının çıkardığı fetva, Trabzon müftüsünce imzalanmıyordu.
>
> 4) 1920 yılındaki Ermeni harekâtına, Trabzon'daki 3. Tümen'in de katılması gerektiği halde, aykırı akımların kabarmasına meydan

vermemek için bu tümen seferberlik dışı bırakılarak Trabzon'da tutulmuştur.

5) İngilizler, ambarlardaki mühimmatı istedikleri zaman da bombardımandan korkarak teslim edilmesinden yana olmuşlardır.

6) Pontosçuların propagandaları sonucu Yunanlıların Trabzon'u işgal edecekleri kanısına varan bazı Trabzonlular, Pontosçu Rumlarla birbirlerini koruyacaklarına dair sözleşmişlerdir.

7) Kâhya aracılığı ile Enver'i getirmek için kurulan dolabın bütün belgeleri ele geçmiş olduğu halde Kâhya'nın Sivas'ta beraatine karar verdirilerek geri getirilmekte olduğu anlaşılmıştır.

Bütün bu olaylar, kişisel çıkarlar peşinde ortaya atılan ve sonra Müdafaa-i Hukuk kisvesine bürünenlerin yüzünden çıkmıştır. Trabzon'un kıyıda bulunması ve dış etkilere uğraması, buradaki birliği bozmakta ve bu yüzden şimdiye kadar pek parlak olan Trabzon'un tarihi lekelenmektedir. Askeri makamların bu muhalefetten çektiği zorluk, savaş alanlarında uğradığı zorluktan az değildir. Ulusal bağımsızlığımızın üçüncü yıldönümünde dahi birliği bozacak aykırılıklar yaratılmasına engel olmak konusunda sivil ve askeri makamların el ele yürümesi önemli ve zorunludur.

Ne var ki, konu artık Kâzım Karabekir Paşa'nın kuşku ve kuruntudan doğma düşüncelerinin sınırı dışına çıkmış, Sivas'ta Yargıtay'ın ve Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin görev ve çalışma alanına girmişti.

18 Mayıs 1922 tarihli meclis toplantısını yöneten İkinci Başkan Rauf Bey, "Ali Şükrü Bey'le arkadaşlarının İçişleri Bakanı hakkında gensoruları var, okutuyoruz" dedi ve 7 Mayıs 1922 tarihli gensoru önergesini okuttu:

İçişleri Bakanı Fethi Bey'in, kanımızca memleketi gereği kadar tanıyamaması ve halkın ruhsal durumunu bilmemesi, hatta uzun süre memleketten uzakta kalmış bulunduğundan bugünkü ulusal kuruluşlarımızı ayrıntılarıyla kavrayamamış bulunması yüzünden bugüne kadar hoşgörürlüğü önünde, yapımına müsaade ettiği kanunsuz, yolsuz ve bağımsızlık mücadelemizin ruhuna aykırı işlerin bir süre daha olagelmesini ulusal yararımıza tümden aykırı gördüğümden aşağıdaki on bir maddenin İçişleri Bakanından tez elden sorulup açıklanmasını isterim.

Madde 1 — Seçim çevremin merkezi olan Trabzon şehri yöresinde askeri komutanın keyfî işleri sonucu olarak kanunsuz tutuklamalar, hapis, eve saldırı, halkı silahla ürkütme ve belli zamanlarda genel ve özel yolları kapatarak gerek şehir içinde ve gerek şehir ile bağlı yerler arasındaki gidiş-geliş ve her türlü işin durdurulması, bu maddenin ayrıntılarıyla ilgili olayların birer örneği aşağıda belirtilmiştir:

1) Yomra bucağının Şana köyü muhtarı Aziz Çavuş'un kanunsuzca tutuklanması ve Kale'de hapsi, sonradan benim başvurmam üzerine sivil makamlara teslimi ve savcının men'i muhakeme ve hapisten çıkarma kararına rağmen komutanlıkça tekrar tutuklanıp Kale'ye hapsi.

2) Evlere yapılan saldırılara örnek olmak üzere arkadaşlarımızdan Trabzon Mebusu Celâleddin Bey'in, evine subayların girmesini ve oğlu Bedri Efendi'yi korkutmalarını ve Yomra bucağına bağlı köylerden birçoğunda girilmedik ev kalmadığını söylemekle yetinirim.

3) Değirmendere'de bir bakkaldan piyasanın altında fiyatla şeker almak isteyen bir subayın, bakkalın vermemesi üzerine bakkalı korkutması ve doğan dil çatışması üzerine de silahlı erleri siperlere yatırarak silahla ürkütmesi.

4) Şehir içinde belge yoklamak bahanesiyle hem de alaturka saat on bir - on bir buçukta, bütün gidiş ve gelişin birden durdurulması.

5) Değirmendere Yolu gibi Trabzon'dan Erzurum'a giden bir ana caddeyi kesmek suretiyle şehirle ona bağlı yerler arasındaki bağlantıların uzun süre kapatılıp durdurulması.

Madde 2 — Bütün bu yolsuz ve halkı ezici işler sonucu olarak merkeze yapılan yakınmalar üzerine Trabzon'a gönderilen soruşturma kurulunun soruşturmalarının henüz bir sonuca varmaması.

Madde 3 — Erzurum, Sivas Kongreleri kararlarına uygun olarak seçilmiş olan ve memlekete yaptıkları hizmetleri herkesçe bilinen ve teslim edilen Trabzon Heyeti Merkeziyesi işlerinin, kanunun açık hükmüne rağmen hükümetçe incelettirilmesi.

Madde 4 — Ulusal dernekler, özellikle bugünkü kuruluşumuzun temelleri olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, eldeki özel tüzüklerine ve Cemiyetler Genel Tüzüğü hükümlerine göre, doğrudan doğruya kongrelerine karşı sorumlu ve özellikle hesaplarını kongrenin tetkik ve onayına sunmak zorunluluğunda bulundukları halde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi'nden hükümetçe kanun ve usule aykırı olarak hesap istenilmesi.

Madde 5 — Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi'nin işlemlerini ve hesaplarını incelemekle görevlendirilen kurulun incelemelerini düşmanca bir yolda yürütmek istediğini anlayan Heyeti Merkeziye başkan ve üyeleri, çok bunalımlı geçen şu son yıllar içinde, yaptıkları vatanseverlik hizmetlerinin ters bir tecellisi kabul ettikleri bu layık olmadıkları haysiyet kırıcı işlem üzerine derhal istifa ettikleri halde istifaları kabul edilmeyerek, birçok aylar sonra ortada bulunan tüzüğün kesin açıklığına rağmen vali vekilince kurulan bir müteşebbis heyete işlerin aktarılmasına zorlanmaları ve hatta Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkeziyesi'nin hiçbir sıfat ve yetkisi kalmadığı yolunda karakollara kadar emirler vermek, bildiriler yayınlamak suretiyle memleketin seçme, yurtsever ve yardımeder çocuklarını küçültme ve kötüleme için ayağa kalkılması.

Madde 6 — Özellikle Trabzon Meselesi adı altında hiç yoktan yaratılan meselede kişisel ilgisi olan tümen komutanı, epey zaman önce başka bir yere atandığı ve yerine başka bir komutan gitmiş olduğu halde vali vekili olarak hâlâ Trabzon'da bırakılarak kendi hakkında belki de çok haklı bir surette yakınmış olan Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkeziyesi üyelerinin yine komutan aracılığı ile manen ezdirilmek istenmesi.

Trabzon Mebusu Ali Şükrü
Canik Mebusu Süleyman [Boşnak]
Erzurum Mebusu Salih [Yeşiloğlu]
Tokat Mebusu Hamdi [Mütevellioğlu]
Bayezit Mebusu Atıf [Beyazıt]
Malatya Mebusu Lütfi [Evliyaoğlu]
Bayezit Mebusu Şevket [Beyazıt]
Trabzon Mebusu Celâleddin [Aykar]

Çorum Mebusu A. Dursun [Yalvaç]
Bursa Mebusu Hüseyin Necati [Kurtuluş]
Tokat Mebusu Rıfat [Arkun]
Van Mebusu Tevfik [Demoroğlu]
Siverek Mebusu Lütfi [Azer]
Afyon Mebusu Ömer Lütfi [Argeşo]
Bolu Mebusu Şükrü [Gülez]

Başkan, okunan gensoru önergesinin kabul edilip gündeme alınmasını görüşmesiz olarak oyladı. Meclis Genel Kurulu gensorunun gündeme alınıp görüşülmesine karar verdi, bir ay sonra görüşülecek olan önerge İçişleri Bakanlığı'na gönderildi (Z.C., 18 Mayıs 1922).

Gensorunun meclisçe kabulü, hükümeti, Trabzon'da bazı yatıştırıcı tedbirler almaya yöneltti. Dersim bölgesinde soygun mevsiminin başlaması ve bu yüzden Erzincan-Sivas yolunun korunması gerekçesiyle Trabzon'daki 13. Tümen Karargâhı ile merkezdeki 54. Alay Erzincan'a aktarıldı. Trabzon'da ayrı bir kıyı komutanlığı kurularak topçu birliği de alay haline getirildi. 25 Mayıs'ta 13. Tümen'in Erzincan'a aktarılmasına başlandı, 5 Haziran'da da tamamlandı. Aynı gün Sivas'ta yargılanmakta olan Trabzon'un iskele kâhyası Yahya da beraat ederek Trabzon'a döndü.

Bu tedbirler, Trabzon Meselesi'nin kapanmasına, gensoru görüşmelerinin tatlıya bağlanmasına, olup bitenlerin unutulup hayatın normale dönmesine yetebilirdi. Fakat tümen komutanlığından alınmış, tümeni Erzincan'a nakledilmiş olmasına rağmen Tümen Komutanı Albay Sami Sabit Bey, vali vekilliği bahanesi ile yine Trabzon'dan ayrılmadı. Bu hava içerisinde Ali Şükrü Bey'in gensoru önergesinin görüşülmesine başlandı. Ve bu görüşmeler ana hatları itibarıyla şöyle oldu:

İçişleri Bakanı İstanbul Mebusu Ali Fethi Bey (Okyar) — Birinci maddedeki, Yomra bucağına (şimdi Trabzon'un ilçesi) bağlı Şana köyü muhtarı Aziz Çavuş'a yapılan muamele 11 Kasım 1921'de olmuştur. Geçen yıl, Yunan donanmasının saldırısı üzerine Karadeniz kıyıları savaş bölgesi ilan olunmuş ve sıkıyönetim kurulmuştu. Benim bakanlığım zamanında Karadeniz kıyıları savaş alanı olmaktan çıkarıldı. Sözü edilen olay, sıkıyönetim zamanına aittir.

Trabzon'da bulunan ve yakalanmasına karar verilmiş olan birinin (Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti danışman üyelerinden, silahlı müfreze komutanı, iskele kayıkçılar kâhyası olup Rusya'daki Enver Paşa ile mektuplaştığı ve Enver Paşa'yı Anadolu'ya geçirerek Mustafa Kemal Paşa'nın karşısına çıkaracağı sanılan ve bundan kuşkulanılan Yahya Kâhya'nın), 11 Kasım'da, yanında bir başkası olduğu halde Şana Köyü'ne gittiği, bir süre sonra da Muhtar Aziz Çavuş'un yedeğindeki bir hayvanla birlikte Trabzon'a döndüğü görülmüştür. Bunu gören tümen komutanı, Aziz Çavuş'un aranan kişi Yahya Kâhya'ya yardım ve yataklık etmekte olduğundan şüphelenerek kendisine bu hayvanları nereden getirdiğini sormuştur. Hayvanları yolda rastladığı birinden kiraladığını, fakat kim olduğunu bilmediğini söylemiştir. Araştırılınca hayvanların aranmakta olan Yahya Kâhya'ya ait olduğu anlaşılmış, Aziz Çavuş tutuklanmıştır. Sıkıyönetimin kaldırıldığı bildirilince de tutuklu, sivil makamlara teslim edilmiştir. Sorguya çekilmiş ve serbest bırakılmıştır. Fakat tümen komutanı, Aziz Çavuş'u tekrar yakalatmış, sorguya çekmiş, sonra o da kefaletle bırakılmıştır. Bu olaylar hem askeriyece yapılmıştır, hem de benden önce olmuştur.

Trabzon Mebusu Celâleddin Bey'in evine taarruz ve oğlu Bedri Bey'i tehdit konusuna gelince; Azerbaycan'ın Gence halkından olup devlete hizmeti kabul etmiş bulunan Süvari Teğmeni Hüdadad Efendi adında bir subay, birliğine katılmak üzere Trabzon'a gelir, tümen karargâhından bir arkadaşı ile beraber, beş on gün bir odada kaldıktan sonra ev bulmak ister ve tümen yakınında bir bakkala başvurarak kiralık ev olup olmadığını sorar. Bakkal da, "bilmiyorum, sorunuz, belki vardır" der. Onun da gözüne Celâleddin Bey'in büyük evi ilişince kapıyı çalar, içeriye girer, avluda oynayan çocuğa kiralık oda olup olmadığını sorar. Celâleddin Bey'in oğlu Bedri Bey gelir, "burada kiralık ev yoktur, dışarı çık" diyerek kovar. Subay da, "beni böyle kovamazsın" der. Çekişme başlar. Arkadaşı, subayı kolundan tutarak dışarı çıkarır. Mesele budur. Gerekli yerlere başvurulur, gerekli ceza verilir. Bunda benim sorumluluğum nedir? Mahkeme kapıları açıktır.

"Yomra bucağında girilmedik ev kalmadı" iddiasına gelince; Trabzon'a yakın olan Yomra bucağı 200 kadar evli bir yerdir. Bu bucakta katiller, kaçaklar, asker kaçakları, türlü kötülükler yapmış kimseler varmış. Aranmış, çoğu yakalanmış, hapse konmuş; böylece Trabzon şehri ile

çevresinde asayiş sağlanmış. Halk bundan çok hoşnuttur. Hoşnut olması da gerekir.

Değirmendere'deki 'bakkaldan şeker alma' olayının incelemesine göre; gerçekten, orada böyle bir bakkal vardır. Adı da Temel'dir. Sorulduğunda böyle bir olaydan haberi olmadığını, dükkânına subay gelmediğini söylemiştir. Müdafaa-i Hukukçularca sorulunca; söyleyemez, çünkü oğlunun askerlik yaşında bulunduğundan oğluna bir fenalık gelir diye korktuğunu bildirmişlerdir. Oysa ki yapılan araştırmada, 1901 doğumluların askere alındığı, oğlunun ise 1903 doğumlu olduğu anlaşılmıştır.

Belge yoklamak bahanesi ile işlek saatlerde yolların kesilmesi olayına gelince; bu tedbir, eşkıya ve eşirra (kötü kimseler) içindir. Hatta bu yüzden bucak, jandarma ile abluka edilmiştir.

Müdafaa-i Hukuk meselesine gelince; her yerde olduğu gibi, Trabzon'da da Müdafaa-i Hukuk Heyeti vardır. Bu heyet, 2 Ağustos 1920 gününden 31 Aralık 1921 gününe kadar görev yapmıştır. Ve 'Müdafaa-i Hukuk Payı' adı ile halktan birçok resim ve vergi almıştır. Aldığı vergiler çok ağır olduğundan halk yakınmıştır ve kaldırılması istenmiştir. Bunun üzerine ben, bu verginin alınmamasını rica ettim. Cemiyetin hesaplarının incelenmesini de emrettim. Bunu, kanunun açık hükmüne dayanarak yaptım. Yetkimdedir. İnceleme Kurulu'nu seçerken de çok titiz davrandım. Tarafsız birini aradım. O sırada, Malta'dan yeni gelmiş olan Said Paşa vardı. Politika ile partiler ile hiçbir ilgisi yoktu. Soruşturma Kurulu'na koyduk, valiyi de başkan yaptık. Gümüşhane muhasebecisi de yanlarına verildi. Vali, kendi işleriyle uğraştığından, bu işle Sabit Paşa bir ay kadar uğraştı. Kırk sekiz sayfalık bir rapor verdi. Raporda deniyor ki; Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin, yukarıdaki görev süresi içinde, 61.570 lira alımı vardır; 42.890 lira da vermiştir. Sandıkta 18.733 lira bulunması gerekir. Oysaki kasada para yoktur. Araştırıldıkta; bu paradan, 17.800 lirasının Hey'et-i Merkeziye danışman üÜyesi Yahya Kâhya'da, 898 lirasının Başkan Hacı Ahmet Efendi'de olması gerekiyordu.

Bu paranın 40 bin küsur lirası kırk gün içinde sevk edilen her koyundan ikişer, her sığırdan beşer lira, Müdafaa-i Hukuk Payı diye alınmıştır. Bu kadar vergi halka çok ağır geldiğinden, doğan yakınmaları kurulumuz incelemiş ve vergiyi kaldırmıştır. Bu kararımıza rağmen, Müdafaa-i Hukuk Başkanı ile danışman üye Yahya Kâhya yine de bu parayı almaya devam

etmişler, ancak nispetini hafifletmişlerdir. On altı ay alıma devam edilmiş, koyun başına elli ve sığır başına yüz kuruş alınmıştır. Sonra bu nispeti de azaltmışlar, dört ay süre ile de her koyundan on ve her denk eşyadan beş kuruş almışlardır. Tabii, hem Hükümet'e vergi verilmesi, hem de Müdafaa-i Hukuk'a böyle para verilmesi dedikodulara sebep olmuştur. Öyle ki, Trabzon halkı arasında 'İskele Hükümeti' diye bir söz vardır. Müdafaa-i Hukuk, askere verilen mısır ununu, buğday ununa çevirebilmek için, ikisi arasındaki fiyat farkını halktan tahsil etmiştir. Yedi bin küsur liradır ve Askeriye adına alınmıştır. Böylece, kayıkçılar kâhyasınca toplam olarak 47.900 lira alınmıştır. Toplanan paranın tam hesabını çıkarabilmek için Karantina İdaresi ile Rüsumat Başmüdürlüğü'nden cetveller, kayıtlar alınmıştır. Bu belgelerdeki sayılar, Kâhya'nın gösterdiği sayılara uymamaktadır. Kâhya'nın gösterdiği sayı eksiktir. Aradaki farkı teşkil eden eşyalardan alınan paralar da deftere yazılmamıştır. Ya da bir kısım eşyadan para alınmamış demektir. Eksik para 8-10 bin lira kadardır. Bu paranın da Kâhya'nın zimmetinde olması gerekir. Böylece zimmetinde kalan para, 26.611 liraya yükselir.

Harcama gösterilen 42.836 liraya gelince, bu para Hey'et-i Merkeziye yazman ve hizmetlileriyle, yolluklara, ziyafetlere, Teşkilât-ı Mahsusa'ya (Enver Paşa'nın Dünya Türk ve İslam Birliği'ni gerçekleştirmek amacıyla kurmuş olduğu ve Müdafaa-i Hukuk Başkanı Barutçuzade Ahmet Efendi'nin Trabzon temsilcisi bulunduğu gizli teşkilat), bir Azerbaycanlıya, Halil Paşa'ya (Enver Paşa'nın amcası), Nuri Paşa'ya (Enver Paşa'nın kardeşi), Küçük Talat'a (ünlü İttihatçı), telgraflara, değişik işlere, motor masraflarına, yardım olarak bazı kimselere verilmiştir.

Vatan hizmeti için harcanan paraya gelince; 1260 lira silah ve cephaneye harcanmıştır. sekiz yüz elli lira Hey'et-i Temsiliye'ye gönderilmiştir. Yedi yüz yetmiş beş lira Ruslardan alınan keten bezine, 13.000 lira da askerî makamlara verilmiştir. Hepsi 19.778 lira eder. Öteki harcamalar için, raporda deniyor ki, 'işe yarar belgeleri yoktur'. Defterin durumu kurulun dikkatini çekmiştir. Çünkü bir yıldan beri kullanılmış olması gereken defter yepyeni idi. Baştan sona aynı kalem ve boya ile yazılmıştı. Hesapların sorulacağı anlaşılınca hemen uydurmadan yapılmış kanısını vermiştir.

İşte, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hesaplarının soruşturulması denen Trabzon Meselesi budur. Olayı aydınlatmama imkân verdiği için Ali

Şükrü Bey'e teşekkür ederim.

Hükümetçe, usulsüz ve kanunsuz hesap istendiği düşüncesi yanlıştır. Hesap isteyiş usule ve kanuna uygundur. Kurul da kesinlikle, düşmanca bir inceleme yapmamıştır. Dikkatli bir surette hesap ve belge istemiştir. Müdafaa-i Hukuk Heyeti'nin vatan hizmetinde bulunduğu kanısına ben de katılırım. Fakat belgeleri gizlemenin anlamını kavrayamıyorum. Mademki vatan hizmeti görmüştür, bunu ispata da hazırdır, o halde bu hesabı övünerek kendisinin göstermesi gerekirdi. Bunda utanç verici bir yön görmüyorum. Kendine güvenen, vatan hizmetinde bulunduğu kanısında olan kimse işlemlerini ve belgelerini saklamaz. Ben, bu hesabı arayarak bu para toplama işine son verdiğim için övünürüm. Ben, halkın yakınmalarına rağmen ve İskele Hükümeti adıyla halktan alınan vergilerin devamına müsaade etseydim ve bunlardan hesap sormasaydım, o zaman Yüksek Meclisinizin beni sorumlu tutmasından korkardım. Gerçekten de o zaman sorumlu olmam gerekirdi. Tutum ve davranışımın hedefi, halkın cebinden alınmış olan paranın hesabını istemektir. Ve davranışım kanuna uygundur. Hesapları incelettim ve işlemlerine son verilmesini emrettim. Merkez Heyeti'nin bunun üzerine istifa etmiş olması ve istifanın aylarca sürüncemede kalması, sanırım ki İçişleri Bakanlığı ile ilgili değildir. Bilmiş olduğunuz üzere, Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinde istifalar kabul etmek İçişleri Bakanlığı'na ait bir iş değildir. Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin yeniden seçime gitmelerine meclisteki Müdafaa-i Hukuk Grubu karar vermiştir. Ben o zaman daha Samsun'a gelmemiştim. Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin Hey'et-i Merkeziye seçimlerinin nasıl yapılacağı hakkında bir yönetmelik düzenlenmiş. Bana da tebliğ edildi. Bu yönetmelikte deniliyor ki, "Müdafaa-i Hukuk Heyetleri'nin yeniden seçimi yapılacağından güvenilir heyetler yerlerinde kalmak ve güvenilmeyenler de güvenilir kimselerle değiştirilmek üzere kurulacak bir Müteşebbis Heyet aracılığı ile yeniden seçime gitmek gerekir." Bu talimatı, bir genelge ile gerekenlere bildirdim. Bu arada Trabzon'a da bildirildi. Fakat düşündüm ki, Trabzon Meselesi dikenli bir meseledir. Birçok itirazları ve dedikoduları gerektirecektir. Bu konudaki tarafsızlığımı göstermek için ayrıca Trabzon için bir emir yazdım ve dedim ki, kurulacak müteşebbis heyetin, bence, Belediye Meclisi olması uygundur.

Gerçekten de Belediye Meclisi, halkın güvenini kazanmış bir kurul olduğu için bu işi üzerine alması hiçbir suretle dedikoduyu gerektirmez

sandım. Böylece, Müteşebbis Heyet, Belediye Meclisi'nden kuruldu.

Bu sırada Trabzon Valisi Artvin'de bazı önemli incelemeler yapmakta olduğundan, valiliğin uzunca zaman boş kalmaması için vali vekilliği de Trabzon Tümen Komutanı Sami Bey'e verilmiştir. Sami Bey'in, gerek Yomra eşkıyasını temizlemesi ve gerekse Lazistan asayişini sağlaması bakımından halkın önemli kısmının güvenini kazanmış olduğu kanısındayım. Oraya gittiğimde de bu duygu ile doldum. Bu sebeple Vali Hazım [Tepeyran] Bey dönünceye kadar, Sami Bey'i vali vekilliğinde tuttum. Sık sık adam değiştirmek idareciliğe uygun değildir. Bu sebeple Ali Şükrü Bey'in bu adamın muhakkak kaldırılmasını istemesine ret cevabı verdim. 'Kanunsuz olarak, gerekçesi gösterilmeden bir adamı bir yerden kaldıramam' dedim. Bunun üzerine bu gensoruyu verdiler. Niçin kaldıracakmışım? Kabahati neymiş? Onu görmek isterim. Bu sebeple bugün de, Vali Hazım Bey gelinceye kadar, Sami Bey'e yerinde görev yaptırmak zorunluluğundayım. Meselenin bundan sonrasını başka bir oturumda anlatabilirim.

Ali Şükrü Bey (Trabzon) — İzinli olarak buradan ayrılıp Trabzon'a hareket ettiğim anda bir Trabzon Meselesi yoktu. Samsun'a vardığımda eski Trabzon Valisi Naci Bey'i gördüm. "Kâhya dağa çıkmış" dedi. Trabzon'a gittiğimde, iskele kâhyası Yahya Efendi'nin kaçıp gizlenmiş olduğunu söylediler. İşe el koyarak inceledim. Yakınılan mesele Aziz Çavuş'a uygulanan işlemdi. Aziz Çavuş, Trabzon'daki tümende yüz kişi bile yokken, beş yüz kişilik müfrezesi ile gelmiş, İngiliz donanmasının beklenen çıkarmasına karşı siperlere girmiştir. Düşman polis ve askerleri şehirde iken geceleri sırtlarında silah ve cephane kaçırmışlardır. Ne hükümetten, ne de milletten beklediği bir şey yoktur. O sadece halkın seçtiği bir muhtardır. Madem ki Kâhya ile beraber gittiği görülmüştür, o zaman niçin tutuklanmamıştır? Mademki Kâhya'nın onunla köye gittiği sabittir, o halde Kâhya'nın evinin bulunduğu Çömlekçi Mahallesi'ne yüz altmış süngülü ile niçin saldırılmıştır? Demek ki, ihbar yanlıştır, İçişleri Bakanı'nı kandırmışlardır. Olayın gerçeği, Aziz Çavuş'un anlattığı gibidir, esasen Kâhya'nın atı da yoktur.

Kâhya'yı aramak hükümetçe önemli bir mesele olabilir. Aziz Çavuş'tan şüphe edebilir ve bu şüpheden ötürü de tutuklayabilir. Fakat bu adam tutuklandığı zaman Trabzon'da sıkıyönetim yoktu. Buna rağmen yirmi

gündür askerî hapishanedeydi. Tümen komutanına gittim. “Yanlış olmuştur, şimdi emir vereceğim, sivil idareye teslim edeceğim” dedi. Akşam haber aldım ki, sivil idareye verilmemiştir. Tekrar telefon ettim. “Emrimi yanlış anlamışlar, şimdi gönderirim” dedi ve ertesi günü adliyeye gönderildi. Savcı sorgusunu yaptı, bir şey bulamadı, serbest bırakılmasına karar verdi. Fakat jandarma komutanı valiye, vali tümen komutanına sordu ve tümen komutanı da tekrar hapse attı ve on iki gün sonra Nemlizade’nin kefaletiyle bıraktı.

Eve girme meselesine gelince; Celâl Bey tafsilatıyla anlatır. Fakat şunu söyleyeyim ki, vali, kendine verilen şikâyet dilekçesini adliyeye göndereceğine, tümen komutanlığına göndermiştir. Kaldı ki, bir yerde valilik hüküm ve nüfuzunu eline alan iki kişi olursa, orada adliye filan olamaz.

Yomra’daki baskında ise, kötü kişiler değil, Kâhya aranmış, baskın onun için yapılmıştır. Böyle de olsa, herhangi bir yere girildiği zaman suçsuz halkın sandıklarını kırmak, içindeki değerli eşyalarını yağma etmek mi gerekirdi? Yapılan yazılı şikâyetlerden anlaşıldığına göre; Yomra bucağına bağlı Arsen Köyü’nde Usta’nın oğlu Hafız’ın 50 koyunu alınmış, elli değnek vurulmuştur, on yedi gün askeriyece hapsedilmiştir. Subay İhsan Bey’in emriyle, Değirmendere’de kapısı kırılarak zorla Ömer’in değirmenine girilip işgal edilmiştir. Yapılan müracaatlardan hiçbir sonuç alınamamıştır.

Efendiler, Trabzonlular her bakımdan haklarını korumasını bilirler. Fakat Trabzon tarihinde isyan yoktur. Ucuz şeker vermediği için tehdit edilen bakkal Zafanoslu Temel’dir. Korkudan olayı inkâr etmiş olabilir; ona değil, komşularına sorulmalıydı. Yolların kesilerek silah aranması sonunda ‘sokaklarda silahlı sivillerin dolaşmasına son verilmiş’ deniyor. Trabzon mebusları da dahil olduğu halde herkese sorarım, Trabzon’da askerlerden başka silah omuzda dolaşan kimseyi görmüşler midir? Ancak itiraf ederim ki, Trabzon’da herkesin bir silahı vardır. Fakat onlar, silahlarını ne zaman kullanacaklarını bilirler. Hatta son zamanlarda Trabzon’da önemli sayıda asker yokken silahlarını düşmana karşı kullanmaya hazırlanmışlardı.

Müdafaa-i Hukuk meselesine gelince; bugün suçlanmak istenen bu insanlar, İzmir’in işgalinden daha aylarca önce, Aralık 1918’de, Trabzon Kongresi’ni yapmışlardır. Paris Konferansı’nda İtilaf Devletleri’nin

delegeleri Trabzon'u Pontosculara ya da Ermenilere vermek isterlerken, 'Canımızla, kanımızla koruruz da vermeyiz' diye ortaya atılanlar bunlardı. Milli mücadelede bu derece öncelikleri olan bu insanlar varlıklarını, servetlerini, hiçbir şeyi önemsemeden sadece vatan duygusu ve memleket aşkı ile harcayarak tedbirler almışlardır. Ermenistan harekâtı sırasında Çoruh Grubu'nu kuranlar, Batum'da milli teşkilat yaptıranlar yine bu insanlardır. Bugün, resmi rapora göre, hırsız ve namussuz denenler, işte bu vatanperverlerdir. İşte bu sebeple benim amacım şimdi onların hukukunu korumaktır.

Gensorumda da belirtmiş olduğum gibi, Trabzon Meselesi zorla yaratılmıştır. Trabzonlular, şu milli coşkunluk döneminde, hiçbir zaman, hiçbir şeyden, hiçbir fedakârlıktan geri kalmamışlardır. Onlar böyle çalışırlarken, olabilir ya, siyasetçilerden bazılarının düşüncelerinde doğabilen "kuruntu" –evet "kuruntu" diyorum– üzücüdür ki, memlekete ikilik sokacak bir nitelik göstermiştir. Ve bu hiç istenilmeyen bir zamanda olmuştur. Trabzon'da Tümen Komutanı Sami Sabit Bey'den önce, şimdi Kars'ta bulunan Erzurumlu Rüştü Paşa vardı. Trabzon'daki İngilizlere, Fransızlara, Yunanlılara, Hürriyet ve İtilafcı Vali Galip Bey'e karşı, Müdafaa-i Hukukçularla elbirliği ederek milli mücadele çabalarında bulunmuşlardır. Ondan sonra Yarbay Ali Rıza Bey tümen komutanı olmuş, o da bu insanlarla işbirliği yaparak çalışmıştır ki, Ali Rıza Bey Batum'u işgal eden Çoruh Grubu komutanıdır. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 24 saat içinde Çoruh Grubu'nu, kadın-erkek çalışarak, cemiyet binasını atölye haline getirerek, hiçbir fedakârlıktan çekinmeyerek giydirip kuşatmış ve donatmıştır. Ali Rıza Bey'den sonra Nuri Bey gelmiş, Müdafaa-i Hukukçular onunla da işbirliği yaparak birçok işler başarmışlardır. Trabzon'a geleli üç gün olan Sami Sabit Bey ise bu insanların kötülüğünü nasıl anlamıştır?

Kâhya iyi adamdır, fena adamdır; bunu söz konusu etmiyorum. Fakat Sami Sabit Bey, Kâhya'yı bir "kuruntu" üzerine tutuklamaya kalkışmıştır. Kâhya gizlenmiştir, Kâhya'yı bulacağım diye de kanunsuz ve yolsuz işler yapmıştır. Kardeşi Zekeriya'yı ve daha beş-altı kişiyi yakalamıştır. Onları Kars'a, oradan Erzincan'a, oradan Sivas'a perişanlıklar içinde sevk ettirmiştir. Ve bunca perişanlıktan sonra vardıkları Sivas'ta beraat ederek serbest kalmışlardır.

Kâhya'yı aramak bahanesiyle yapılan bu kanunsuz işler üzerine, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Merkeziyesi, bütün makamlara başvurarak şikâyetlerde bulunmuştur ki, Müdafaa-i Hukukçuların bütün fenalıkları, kabahatleri budur. Haksızlığa karşı susmayıp şikâyet etmişlerdir.

Bunun üzerine, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Merkeziyesi feshedilip Belediye Meclisi, müteşebbis heyet olarak tayin edildi. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkan ve üyeleri 1 Mart 1922 gününde İçişleri Bakanlığı'na bir telgraf çekerek durumu protesto eder, suçları varsa mahkemeye verilmelerini isterler. Ve bu yakınmalar sürüp gelir.

İçişleri Bakanlığı'ndan valiliğe gelen 3 Mayıs 1922 tarihli telgrafta ise şöyle deniyordu:

> Gereksiz olarak kendine Müdafaa-i Hukuk Başkanı adını vermekte olan Hacı Ahmet Efendi ve arkadaşlarının Soruşturma Kurulu raporu ile meydana çıkan kötü durumları açık iken zimmetlerinde kalmış olan paraları bir an önce geri vermekle bu apaçık suçluluktan kurtulmaya çaba gösterecek yerde pervasız ve düşmanca sözlerle gerçeği örtbas etmeye başvurmalarının sonuçsuz kalacağını, uygun görürseniz kendisine ve arkadaşlarına bildirebilirsiniz. Gerektiğinde istekleri gibi mahkemeye verilmelerinde hükümetin tereddüt etmeyeceğini eklemek de yararlı olur.

Vali vekili Sami Sabit Bey de bu telgrafın altına, "Davranışlarınızı buna göre düzeltip düzenlemeniz tebliğ olunur" diye yazarak, Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi'ye gönderdi. Müdafaa-i Hukuk başkan ve üyeleri de bu tebliği, bir protestoname ile karşıladılar:

> Müdafaa-i Hukuk başkanlık ve üyeliklerini gereksiz olarak değil, milletin seçmesiyle kazanmış bulunuyoruz. Ve istifa etmiş olmakla beraber yeni bir kurul seçilinceye kadar geçici olarak işleri görmeyi de olağan sayıyoruz. Zimmetimizde para bulunduğu isnadını ve düşmanlık deyimini reddederiz. Esasen gelirinin üçte ikisi Hey'et-i Merkeziye üyelerinin bağışları olan cemiyetin Hey'et-i Merkeziye üyelerine karşı zimmet sözünü kullanmanın anlamındaki ağırlıktan çok zayıflığı gözler önüne kor, görüş ve anlayışınızı belirten telgrafınızı, vatan hizmetinin bir karşılığı olmak üzere tarihî

> belgelerin arasına koymayı ve milli mücadele sonunda ve hizmet yolunda mahkemeye gitmeyi şeref sayacağımızı ekleyerek Halk Hükümetinin İçişleri Bakanı olduğunuzu hatırlatmayı da yararlı buluruz.

Barutçuzade Ahmet, Mehmet Salih, Hafız Mehmet imzalarıyla bana çektikleri telgrafta da, seçimle gelmiş bir yürütme kurulunun yerine İçişleri Bakanlığı'nca bir müteşebbis heyet getirilmesinin ve yeni seçim yapılacağının ilan edilmesinin kanunlara aykırı ve seçim hakkına tecavüz olduğunu, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hakkında ancak meclisten seçilecek bir kurulun soruşturma yapabileceğini, Vali Vekili Sami Sabit Bey'in saray taraftarı olduğu için Kuva-yı Milliyecilere bu davranışta bulunduğunu bildirdiler ve telgrafın mecliste okunarak meclisten seçilecek bir Soruşturma Kurulunun gönderilmesini istediler.

Kâhya'nın durumuna gelince; ailesi müracaatla, "Vali Bey askeriyeye vermeyeceğini tekeffül ederse, Kâhya'nın teslim olacağını" bildirdi. Vali Bey bir zaman söz veremedi. Sonra söz verince Yahya Kâhya teslim oldu. Sorguya çekildi. Soruşturma Kurulu Başkanı Ali Said Paşa serbest bıraktı. Fakat o akşam Kâhya tekrar tutuklandı, gözaltına alındı. Herhangi bir kimse ile görüşmesi yasaklandı. Güya, Kâhya birisine (Enver Paşa'ya) mektup yazmış. Merkez savcısı bu mektubu eline alır almaz sahteliğini anladı, ama bu mektup ya da mektuplar esas tutularak kanunsuz işlere girişildi. Bir akşam, sanki Trabzon halkı hükümete karşı silahlanıp ayaklanarak Kâhya'yı ellerinden alacakmış gibi, otomobiller içinde silahlı askerlerle limana götürülüp bir gemiye kondu ve gemi derhal hareket ettirildi, Samsun'a gönderildi. Fakat Samsun Mutasarrıfı, Kâhya'yı serbest bıraktı, Kâhya da kaçmadı. Ben Samsun'a geldiğim zaman Kâhya Samsun'da serbest dolaşıyordu. Birkaç gün sonra da yargılanmak üzere, kendi başına Sivas'a gitti. Orada da beraat ettirilip serbest bırakıldı.

Soruşturma Kurulu'na gelince; Ali Said Paşa benim gözümde çok saygıdeğer bir kişidir. Kendilerini son derece sever ve sayarım. Trabzon'a geldiklerinde Müdafaa-i Hukuk Heyeti'nden hesap istediler. Soruşturma işi kanuna uygun görülmediği için hesaplar verilmemiştir. Çünkü bu heyet, bakanın okuduğu kanun maddelerine göre kurulmamıştır. Normal bir soruşturma kurulu değildir. Özel şekilde cemiyetin hesap ve işlemlerini soruşturmak için merkezden gönderilen bir kuruldur. Bu kurula yaptırılmak

istenen inceleme ve soruşturma ise, cemiyetin tüzüğü gereğince kongrelerine aittir. Buna rağmen ben onları ikna ettim, hesapları verdiler. Soruşturma bir hayli uzadı. Çünkü “başka şeyler” arıyorlardı. Rüsumat Başmüdürlüğü ile Karantina İdaresi’nden de hesap aldılar, fakat Kâhya’nın defterindeki hesap hepsinden yüksekti, bir türlü o sayıyı tutturamadılar. Ve Said Paşa Trabzon’da padişahçılarla birlik olarak çalıştı.

Benim İçişleri Bakanı Fethi Bey’e çok saygım vardır. Malta’ya gittiğine çok üzülmüştüm. Fakat Fethi Bey, Malta’da bulundukları için başlangıçta burada olup bitenleri tam olarak bilmediklerinden, milli harekâtın ayrıntılarından habersizdirler. Bu şekilde vergi almayan hangi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti vardır? (‘Hepsi almıştır’ sesleri) Sanırsam, Oktava Resmi diye Bursa’da her ay en az yüz bin lira alınıyordu. (‘Doğru’ sesleri) Ortada hiçbir devlet teşkilatı yok, Hazine yok, millet kendi başına kalmış, zenginlerden birçoğu İstanbul’da... Teşkilat yapmak, memleketi kurtarmak için para bulmak ve bu zorunlulukla da bir vergi koymak gerekmiştir. Ve bu verginin alınması Trabzon’da ancak kırk gün sürmüştür. Bu vergi, Trabzon’un arkasında bulunan Anadolu halkını ve bizzat Trabzon’u hiç üzmemiştir. Trabzon’da alınan hayvan vergisinin farkını İstanbul’daki tüketici ödemiştir. Bu vergi onlardan çıkmıştır. İstanbul’a giden ve İstanbul’da satılan eşyadan vergi alınmıştır. Keşke daha çok alınsaydı. İstanbul’dan gelen ve Anadolu halkı tarafından tüketilen eşyadan alınmamıştır. Alınsaydı ancak o zaman halk ezilmiş olurdu.

Eğer bu vergi işini suçlamak istiyorsa, Said Paşa gitsin Doğu Cephesi’ni suçlasın. Çünkü Trabzon’daki bu vergiyi, Müdafaa-i Hukuk’tan önce, Doğu Cephesi koymuştur. Müdafaa-i Hukuk da bu vergiyi, Doğu Cephesi komutanı ile görüştükten sonra almıştır. Kaldı ki, okuduğum isimlerden de anlaşılacağı üzere vergi diye alınan paranın büyük kısmını verenler Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin faal üyeleridirler. Bunların dışında halktan alınan paraların toplamı sadece 9372 liradır. Kâhya’nın üzerinde kaldığı bildirilen para ise, Kâhya’nın gizlenmiş olduğu zamana aittir, kasası elinde olsaydı bu parayı hemen verecek durumdaydı. Sekiz yüz bilmem kaç lira zimmetinde olduğu söylenen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Hacı Ahmet Efendi [Barutçuzade] ise, istilada çok zarar görmüş olmasına rağmen sekiz yüz lirayı değil, sekiz bin lirayı bile bulup verebilecek durumdadır. Şayet ve faraza, bu parayı yemiş olsaydı bile, namusunu, haysiyetini lekelememek için yine bulur buluşturur, verirdi. Öteki Müdafaa-

i Hukukçular da her şeylerini vermekten çekinmeyen insanlardır. Eskiden beri zengin olan Mehmet Salih Efendi [Hacıalihafızzade], teşkilat yapmak için para ihtiyacı ortaya konduğu zaman, “İşte kasam açıktır, buyurun teşkilata başlayalım” demiştir.

Fakat Trabzon’daki soruşturmanın hedefi, Müdafaa-i Hukuk’un yolsuz hesaplarını bulmak için değildi. Öyle olsaydı öteki Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin de hesabına bakılırdı. İçişleri Bakanı başka hangi cemiyetin hesaplarına bakmıştır? Sadece Trabzon’da soruşturma açmanın maksadı nedir? Daha ileri gideceğim. Heyet-i Temsiliye’ye hesap vermiş midir? Hangi kongreye hesabını vermiştir? Fakat bu sözlerimle bir yolsuzluk iddiasında bulunmak istemiyorum. Bunlar birtakım hesaplardır ki, her yerde öylece kalmıştır. Fakat özellikle Trabzon’da aranılmıştır. Ve yardım olarak Halil Paşa’ya [Enver Paşa’nın amcasına] 600 lira verilmiştir deniyor. İşte hesapları incelemenin asıl ruhu buradadır.

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) — Trabzonlulara, ‘Trabzon’dan çıkarın’ dendi, çıkarmadılar. Söz tutmayanların hali budur.

Ali Şükrü Bey — Memleket hesabına daha ileri gitmek istemiyorum. (‘Söyle, söyle’ sesleri) Halil Paşa Trabzon’a gelmiştir. Halil Paşa, Hükümet’in güvenini kazanmış bir adamdı. Öyle kabul edilmişti. Halil Paşa’nın Trabzon’dan çıkarılması istendi. Hükümet emridir diye Müdafaa-i Hukuk da hükümetten yana olmak istedi. Fakat Halil Paşa, bu memleketin bir generalidir. İyi adam, fena adam bence söz konusu değil. Bu adam gelmiş tümen komutanının karşısına, “Ben Rusya’ya gideceğim ama cebimde on param yoktur. Ailem de yanımda, aç kalacağım” diyor. Hükümetin güvenini kazanmış bir tümen komutanı da, “Benim param olsaydı verirdim, fakat yoktur. Hacı Efendi siz verir misiniz” diyor. Bunun üzerine, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de, Halil Paşa’ya 600 lira veriyor. Cinayet mi yapmış olur?

Nuri Paşa’nın (Enver Paşa’nın kardeşi) adamına da verilmiştir. Bu adamı ben de gördüm. Kahraman bir Azerbaycanlı. Bir dindaşını İngilizlerin darağacından kurtarmak için iki İngiliz neferini öldüren bir adam. Fena ve perişan bir halde Trabzon’a düşmüş. Buna da 200-300 lira vermişler, günah mı etmişler?

Şimdi ruhlu saydığım ve saygıdeğer kurulunuzdan hallini istediğim bir noktaya geleceğim. Soruşturma Kurulu Başkanı Ali Said Paşa bana dedi ki, "Size bir teklifte bulunacağım, eğer becerebilirsen çok iyi olur. Başlangıçtan beri bu memlekette bütün varlıkları gösterenlerin ve hizmetleri yapanların bunlar oldukları sabittir. Fakat mademki hükümetçe böyle bir mesele olmuştur, iki tarafı tatmin edecek bir çare bulmak lazımdır. Bu kurul istifa etsin, yerine yine kendilerinden başka bir kurul gelsin. Mesela Hacı Ahmet Efendi istifa etsin, yerine oğlu Faik Efendi (Barutçu) geçsin. Zeki ve daha çalışkan bir gençtir." Ben de Müdafaa-i Hukuk Heyeti'ne, uygun bir zamanda istifa etmelerini tavsiye ettim, kabul ettiler. Tekrar seçilseler bile kabullenmemeye karar verdiler ve istifa ettiler. Bu sırada tümen komutanı Kars'a tayin olundu ve yerine Muğlalı Mustafa Bey gönderildi. Fakat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin istifası kabul olunmadı. Zaten bunu kabul edecek bir merci de bilmiyorum. Evvelce Heyet-i Temsiliye vardı, şimdi yoktur. Her nasılsa yerine Grup bakıyormuş. Grup da bir şey söyleyememiş.

Ne var ki, bu arada, ilgili makam tarafından başka bir tümene tayin olunan tümen komutanı da [Sami Sabit Bey] komutanlıktan ayrılmasına rağmen yine Trabzon'da kaldı, şimdi de vali vekilliği yapıyor. Bütün bu olaylar, tümen komutanının Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından şikâyet edilmesi üzerine çıkmıştır. Baştan beri Trabzon Müdafaa-i Hukuk Meselesi ile ilgilenen bu tümen komutanı, şimdi de vali vekilliğini elinde tutuyor. Bundan sonra nasıl davranacağını siz takdir edin. Trabzon'a gelişinde ilk yaptığı iş buradaki muhalif düşüncelileri uyandırmak olmuştur. Öteden beri muhalif olan bir gazeteye yardım edilmesini belediyeye tavsiye etmiştir. Erzurum Kongresi zamanında Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey hakkında yazan gazete de aynı zümredendi.

Vali eekili [Sami Sabit Bey] tutmuş, azledilmiş bir memura, Güzel Trabzon adlı bir de gazete çıkarttırmıştır. Tabii bu da Müdafaa-i Hukuk'a hücuma başlamış. Trabzon'da iki tarafta iki gazete birbirleriyle çarpışıyorlar. Fakat muhaliflerin taraftarı yoktur, ancak birkaç kişidir. Bu sırada, kim olduğu belirsiz bir muhabirin Trabzon hakkındaki bir yazısı, İstanbul'da çıkan Yeni Şark gazetesinin 13 Mayıs 1922 tarihli nüshasında yayınlanıyor ve Trabzon'u Ankara'ya yüz çevirmiş gibi gösteriyor. Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, Rize Mebusu Mehmet Necati ile Ticaret Odası azası Mustafa Fâzıl, Ziraat Bankası azası Mehmet Salih, Vilayet azası

Muharrem ve öteki şehir ileri gelenleri tarafından imzalanmış olan 24 Mayıs 1922 tarihli bir telgrafla bu yazı protesto edildi.

Bu açıklamalardan sonra, şimdi geliyorum Trabzon Meselesi'nin özüne. Ben Trabzon'da iken, şimdi Basın ve Yayın Genel Müdürü olan Ağaoğlu Ahmet Bey, Kars-Erzurum yolu ile Trabzon'a gelmişti. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde kendisiyle görüştüm. Bana "Ali Şükrü Bey, sen Enver Paşa'ya bir mektup yazmışsın. Yalnız sen değil, birkaç arkadaş. Bu arkadaşların adlarını söylemek istemiyorum" dedi. Şaşırdım. Güya biz, Enver Paşa'ya demişiz ki, "Sen bu işin erisin. Er geç sen geleceksin. Mustafa Kemal Paşa da bu gerçeği açıklamıştır. Fakat şimdi zamanı değildir. Senin sınır boylarında dolaşman gerekmez. Bundan ötürü sınırdan uzaklaşmanızı rica ederim." Bunu kimden işittiniz, diye sordum. "Kâzım Karabekir Paşa'ya Trabzon'dan çekilmiş bir telgrafı kendim okudum" dedi. Bu bilginizden yararlanabilir miyim, diye sordum. "Her yerde söyleyebilirsiniz, çünkü kendi gözlerimle gördüm" dedi. "Ben şimdiye kadar Enver Paşa ile görüşmedim ve fakat gerçekten sınırda dolaşmasına ben de karşıyım. Onu sınırdan uzaklaştırmak için böyle bir koltuk vermek gerekiyorsa verir ve böyle bir mektubu imza ederim" dedim. Ahmet Bey dedi ki, "Yalnız bu da değil, daha başka telgraf da çekilmiş." Meğer altmış kişilik bir ziyafette ben ve bir arkadaşım Mustafa Kemal Paşa aleyhinde söz söylemişiz. Evet, böyle bir ziyafet oldu. General Fronze'nin (Türkiye ile bir antlaşma yapmak üzere gelen ve geri dönerken Trabzon'a uğrayan Ukrayna Orduları Başkomutanı) şerefine verilen ve tümen komutanı ile valinin bulunduğu bir ziyafetti. Eğer böyle bir şey söylemek gerekseydi bile orası yeri miydi? Yabancılar varken böyle bir şey söylemek gerekir mi? Söylemekte fayda nedir? Bunu anlamayacak kadar kafasız mıyım? Sonra orada vali, komutan ve öteki hükümet ileri gelenleri vardı. Bu gibi yerlerde TPH'ler (gizli güvenlik memurları) yok mudur? İşte bunların uydurmasıdır. İşte memleket böyle idare ediliyor. Şimdilik sözlerim bundan ibarettir. Cevap verilecekse ben de cevap hakkımı saklı tutuyorum.

Hasan Basri Bey (Balıkesir) — Bilmediğimiz, işitmediğimiz birçok gerçekler öğrendik. Öteden beri birliği, beraberliği, dini, taassubu, meziyetleriyle ve Müslümanlığıyla tanınmış koca bir vilayette bugün kötü şeyler dönüyor, koca vilayet üzücü bir dönem geçiriyor, ikiye ayrılıyor. Bu vilayetin acılarını sürdürmemek için bu işi bugün halledelim.

İçişleri Bakanı Fethi Bey — Basri Bey kardeşimizin pek çabuk hüküm verdiğini coşkun konuşmalarından anladım. Ben de haftaya bırakılmasına karşıyım. Çünkü ben, zan ve şüphe altında görev yapacak bakanlardan değilim. Meclis ya bana ya da Ali Şükrü Bey'e hak vermelidir. Bir hafta şüphe altında görev yapamam.

Ziya Hurşid Bey (Rize) — Benim anladığım; bu adalet meselesi değil, tahakküm meselesidir. Biraz da "kuruntu"dur. Halil Paşa'nın ve ötekilerin yapacakları propagandalardan Trabzon'da bir düşünce vardır diye bir kuruntu ile Trabzon'a leke sürülmek istenmektedir. Trabzon halkı, yaptığı fedakârlıklara karşı, Halil Paşa'ya misafirperverlik gösterdi. Bununla bütün Trabzonlular övünebilir. Ben bütün Trabzonlulara teşekkür ederim. Trabzonlular bu misafirperverliği herkese göstermişlerdir.

İçişleri Bakanı Fethi Bey — Ağaoğlu Ahmet tarafından Ali Şükrü Bey'e bazı sözler söylenmiş, birtakım telgraf ve haberleşmelerden söz edilmiş. Bunların İçişleri Bakanlığı ile ilgisini anlayamıyorum. Bu, benimle hiç ilgili olmayan bir meseledir. Şehirde asayişsizlik olduğunu müftü ve belediye başkanları telgrafla bildirmişlerdi. Onların hepsi kötü de yalnız Ali Şükrü Bey'in savundukları mı iyidir? Bir hesap incelemesini bütün Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerine bir tecavüz gibi göstermek doğru değildir. Halk zulüm ve kötülük içinde bulunduğundan yakınınca gerekli tedbirleri aldık.

Selâhaddin Bey (Mersin) — Bugün meclisin karara bağlaması gereken önemli bir nokta var ki, İçişleri Bakanı'nın konuşmalarından bunu açıkça anlayamadım. Herhangi bir özel ya da tüzel kişi hakkında mahkemeye gitmek gerekmez mi? Mahkemeye gitmeyip de hükümetler, canlarının istediği yerde baskı ve benzeri işlemlerle millet ve kişiler üzerinde direnecek mi? Hal böyle ise, bu, memleketi yıkar. Mahkemeler varken bu işi hükümet niçin üzerine almıştır? Bunu açıklayınız.

İçişleri Bakanı — Trabzon'da bir kayıkçılar meselesi vardır. Hükümetin gözü önünde cereyan etmiş bir meseledir. Biz bunu tetkik ettirdik ve elimize şu rapor geldi. Yanlış hareket ediyorsam, Millet Meclisi beni aşağıya alıp başka birisini yerime koyar. Hükümet millettir. Milleti, hükümetten ayrı ve ondan aşağı sanmak gibi bir şey kabul etmiyorum. Hükümet, milletin yürütme görevini yapmaktadır. Benim bakanlığım sizin elinizdedir. Kırmızı rey verirsiniz, milletin hâkimiyetini gösterirsiniz, beni de bu zor durumdan kurtarırsınız.

Başkan — Görüşmeleri yeterli bulanlar lütfen el kaldırsın. (Gürültüler) Rica ederim yerlerinize oturunuz. Anlayamıyorum, çoğunluk var mıdır, yok mudur? Görüşmeleri yeterli bulanlar ayağa kalksınlar. Yeterli görülmüştür. (Z.C., 8 Haziran 1922)

Bundan sonraki birleşim gizli oldu ve ertesi açık toplantı için yapılan gündeme, "İçişleri Bakanı Ali Fethi Bey'e gensoru sonucu güven gösterilmesi" maddesi kondu. Bu madde sebebiyle Ali Şükrü Bey tekrar söz alarak eski iddiaları üzerinde yeni açıklamalarda bulundu ve Tümen Komutanı Sami Sabit Bey'in lehinde hükümete telgraf çektikleri anlaşılan Müftü Mahir ve Belediye Başkanı Hüseyin efendilerin padişahçı olduklarını, vaktiyle saraya da bağlılık telgrafı çekmiş bulunduklarını, Müftü Efendi'nin Anadolu'nun o zamanki karşı fetvasını imzadan çekinmiş bulunduğunu sözlerine ekledi. Ve gensoru konularında İçişleri Bakanı'nın açıklamalarını eleştiren bir telgrafı okudu. İçişleri Bakanı, meclis dışından eleştirme yapılmasına kesinlikle razı olmayacağını bildirdi. Salonda hem "doğru," hem "doğru değil" sesleri yükseldi. Bir mebus, "Halka karşı böyle şey yapamazsınız" diye bağırdı. İçişleri Bakanı, "Bunlara cevap vermek küçüklüğünde bulunamam, ben yalnız size cevap veririm" diye karşıladı. Ali Şükrü Bey, "Halk da millettir. Halkın, içişleri bakanından değil, mebusun kendisinden bile şikâyete hakkı vardır" diyerek İçişleri Bakanı'nı ve Tümen Komutanı'nı eleştiren telgrafları okudu. İçişleri Bakanı'nın kandırıldığını ileri sürerek, "İçişleri Bakanı, bu olaylar benim zamanıma ait değildir, demişlerdi. Oysa ki İçişleri Bakanı 10 Ekim 1921'de bakan oldular. Ben de 29 Ekim'de Ankara'dan Trabzon'a hareket ettim. Olaylar ise ben Trabzon'a gittikten sonra cereyan etti. O halde Fethi Bey'in bakanlığı zamanına aittir" dedi. İçişleri Bakanı, "Ben rapora göre söylüyorum. Kandırmışlarsa beni değil, Soruşturma Kurulu'nu kandırmışlar" diye cevapladı.

Ali Şükrü Bey — Fakat bugün vali vekilliğinde bulunuyor. İstenmiyorsa söylemeyeyim.

Ziya Hurşit Bey (Rize) — Bir Trabzon Meselesi söz konusudur, bir de komutan. Koca Trabzon'u bir komutana takdim mi edeceğiz? Devam Ali Şükrü Bey.

Ali Şükrü Bey — Önemli bir nokta olarak, "Müdafaa-i Hukuk üyelerinin hizmetleri varsa ne korkuyorlar, halk kendilerini tekrar seçer" diyorlar, çok

doğru. Bizim istediğimiz de, seçime hükümet karışmasın, serbest seçim yapılsın. Eğer bunlar seçilmezlerse o zaman mesele kendiliğinden ispatlanacaktır. Seçilirlerse hizmetleri meydana çıkacaktır. Benim gensoru esaslarımdan biri de budur, yani hükümetin seçime karışmasındaki gereksizliktir. Hükümetin Sivas Kongresi kararlarına aykırı olarak Müteşebbis Heyet kurmak suretiyle olsun, velev ki şehri temsil eden Belediye Meclisi'ni bir müteşebbis heyet durumuna sokmak suretiyle olsun, seçime karışmasıdır. Seçim serbest bırakılsın da gerçek ortaya çıksın. Bundan korkacak ben değilim. Korku varsa, seçime karışmak isteyenlerde, bunları seçtirmemek kastıyla hareket edenlerdedir. Bütün Trabzonlular ayak altına alındıktan sonra sonuç ne olacak? İsteğimiz, seçimin kongre kararlarına göre yapılmasıdır. Bakan Bey bu isteğimizi kabullenseydi bu kadar gürültüye ve gensoruya lüzum kalmazdı.

İçişleri Bakanı Trabzon'da bir "İskele Hükümeti" olduğunu söylediler. İskele kâhyası Yahya'nın kanunsuzluklarından söz ettiler. Fakat Trabzon'da ve Samsun'da mahkeme varken Sivas'a gönderilen ve aleyhindeki on bir maddelik suçlamadan hiçbiri ispatlanmayarak beraatine karar verilmesiyle anlaşılmıştır ki, öyle kuşkulanıldığı gibi İskele Hükümeti diye bir şey yoktur. Eğer Kâhya'nın, milli mücadeleden önceki haliyle şimdiki arasında fena bir başkalık varsa sorumlusu yine hükümettir.

Yardım paralarının toplamı 20.000 liradır, ama Trabzon'a, Azerbaycan'dan, hatta Koban'dan akın akın göçmenler geldiği zaman hükümet bunları besleyemedi. O zaman Vali Sabri Bey, Müdafaa-i Hukuk Heyeti'ni çağırıp rica etti, onlar da kabul ettiler. Hatta onların da mali gücü yetişmeyince, ben Ankara'ya dönerken Giresun'a uğramış, Osman Ağa ile görüşmüştüm. Bir kısım göçmen masraflarını da Giresun Müdafaa-i Hukuk Heyeti kabullenip yaptı. Bu uğurda harcanan para 20 bin değil, belki de 40 bin liradır. Ve Trabzon halkı, başlarında bugün suçlanmak istenen insanlar olduğu halde, İzmir'in işgalinden, Erzurum ve Sivas kongrelerinin yapılmasından önce işe başlamışlardır.

Mahmut Celâl Bey (Manisa) — İzmir hepsinden öncedir.

Ali Şükrü Bey — İzmir'de gizli yapılmıştır. Trabzonlular ise, 5 Şubat 1919'daki kongreleri ile teşkilat kurup açıkça çalışmaya başlamışlardır.

Ali Şükrü Bey'in konuşması her seferinde olduğu gibi çok uzundu. Buna rağmen kendini dinletiyor ve pek az kişinin sataşmasına uğruyordu. İçişleri Bakanı'nın güvenoyu alması çok zor bir hale gelmişti. Tam bu sırada Afyon Mebusu Ali Bey, Ali Şükrü Bey'e, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden para alıp almadığını sordu. Ali Şükrü Bey milli dava uğruna, her şeyini harcadığını, Basımevinin büyük kısmını sattığını, elinde Trabzon'dan Ankara'ya gelebilecek yol parası da kalmadığı için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden 400 lira borç aldığını, borcunun senede bağlı olduğunu, yıllık mebus ödeneğinin aylık maaşa çevrilmesi sebebiyle hepsini birden ödeyemediğini, ancak 100 lirasını ödeyebildiğini, gerisini de ödemek üzere iken Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bu parayı cemiyet adına çekilen telgraflar için harcadığı para karşılığı olarak kabul ettiğini, fakat kendisinin buna da razı olmadığını, borcunu ödeyeceğini Trabzon'a yazdığını, bu işin tam gensoru görüşmeleri bitirilirken ortaya atılmasının sadece mebusları etkilemek amacına dayandığını anlattı. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, bunun millet sesini boğmak için bir taktik olduğunu söyledi. Ziya Hurşit Bey de aynı sözleri oturduğu yerden bağırarak tekrarladı.

Adliye Bakanı Refik Şevket Bey ise, Ali Şükrü Bey'in kendisinden, hükümetin Müdafaa-i Hukuk hesaplarını incelemeye yetkisi olup olmadığını sorduğunu, 'vardır' diyerek kanunda yerini aradığını, fakat bulamadığını, bulduğu maddenin de yeterli olmadığını, bu şekilde ayrıldıklarını, fakat sonradan tekrar araştırarak, kuşbakışı baktığı için görmediği maddedeki düsturun son sayfasının son satırında bulduğunu anlattı. Osmaniye Mebusu İhsan Bey de, "Ortada baştan aşağıya Büyük Millet Meclisi'ne bağlı bir Trabzon vilayeti var. Davanın başında, bu işle başa çıkılmaz, memleket mahvolur diye düşünenler ve yanlış davrananlar olmuştur. Fakat bu yanlışlık bugün Anadolu'da kalmamıştır, birlik ve beraberlik halinde bir toplu savunma meydana gelmiştir" dedikten sonra, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin artık bir yürütme organı gibi çalışma döneminin geçtiğini, meşru hükümetin işbaşında bulunduğunu, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin milletin kararlılığını güçlendirecek bir dernekten ibaret duruma geldiğini ve bir dernek olarak da yolsuz işlerini hükümetin her zaman denetleyebileceğini, meclisçe verilmiş karara rağmen Trabzon'daki Müdafaa-i Hukuk teşkilatının dolambaçlı yollardan iskele vergisini almaya devam ettiğini, şikâyetler üzerine yapılan incelemede on sekiz bin lira açık bulunduğunu, sanık durumundaki yönetim kurulunun göreve devam

ettirilmemesinin de tabii olduğunu, kendi anlayışına göre bu işin içinde bir komitecilik bulunduğunu anlattı, İçişleri Bakanı'nı tebrik etti.

İçişleri Bakanı'nın lehindeki bu konuşma biter bitmez, başkan yeterlik önergesini oylamak istedi. Sonra vazgeçerek, Maraş Mebusu Tahsin Bey'in de İçişleri Bakanı'ndan bir gensorusu olduğunu bildirdi ve İçişleri Bakanı'na, "Bu arada ona da cevap vermeyi kabul buyuruyor musunuz?" diye sordu. Başkanın bu sorusuna, "Gensoru sahibi yoktur" sesleri ile cevap verildi. Fakat başkan, sanki Fethi Bey'den olumlu cevap almış gibi, "Gensoru önergesi usulen meclise mal olmuştur. İçişleri Bakanı da cevap vermek istiyor" diye diretti. Mebuslar, "Başka bir güne kalsın" diye bağırıyorlardı. Bir mebus da kürsüye çıkıp, sahibi olmadan gensoru önergesinin görüşülemeyeceğini anlattı. Salondan "yoktur" sesleri geliyordu. Fakat başkan yapacağını kararlamıştı. Hiç kimseyi ve hiçbir şeyi dinlemedi, İçişleri Bakanı'nı kürsüye çağırdı. Gensoru önergesini okuttu. Önemli bir şeyler değildi. Kısa kısa cevaplandı. Bundan sonra yeterlik önergesini oyladı, kabul edildiğini bildirdi, güven oylamasını yaptı. İçişleri Bakanı Ali Fethi Bey, oylamaya katılan 163 mebustan 117'sinin oyu ile güven almış oldu ve gensorunun görüşülmesi tamamlandı. (Z.C., 10 Haziran 1922)

Fakat Ali Şükrü Bey tekrar uzun bir konuşma yaptı, bu arada Sami Sabit Bey'in yaptıklarından hoşnutluğunu belirten ve Belediye üyesi olan saygıdeğer sakallı kişinin Hüseyin Avni Bey [Abanozzade] olduğunu, damadının (Yüzelliliklerden Ömer Fevzi Eyüboğlu) Balıkesir'de milli mücadelecilere karşı İrşad gazetesini çıkardığını, oğlunun (eski kaymakamlardan Selâhaddin Abanozoğlu) milli hükümetçe mahkûm edildiği için Trabzon'a gelemediğini, Hüseyin Avni Bey'in bu sebeplerle Müdafaa-i Hukukçulara kırgın bulunduğunu açıkladı, Ömer Fevzi Bey'in Selâmet gazetesinde çıkan aleyhteki bir yazısını okudu. Ali Şükrü Bey konuşmasına devam ederken, Mustafa Kemal Paşa söze karıştı ve toplantı başkanına, "Rauf Beyefendi, Beyefendi'nin beyanatını kesmek için müsaade buyurun" diyerek şunları söyledi: "Beyefendi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve geçmişi hakkında birçok şeylerden söz ediyorsunuz ve bunu İçişleri Bakanı'nın gensorusuyla karıştırıyorsunuz. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti meselesi hakkında pek çok şeyler anlamak istiyorsanız, sanırım ki, gensoruyu benden yapmalıydınız. İçişleri Bakanı için verilecek gensoru; eldeki kanuna göre onların hesaplarını incelemeye yetkili midir,

değil midir? Yalnız bu, söz konusu olacak. Fakat bizi, o incelemeye zorlamış başka sebepler de vardır.”

Ali Şükrü Bey — Meclis Başkanı için gensoru vermek hakkımız olduğunu bilmiyordum, bilseydim...

Mustafa Kemal Paşa — Deminden beri, orduda tümen komutanlığı yapmış namuslu bir komutandan söz ediyorsunuz. Ben de Başkomutan’ım. Başkomutan sıfatıyla benim için de gensoru verebilirsiniz. Tümen komutanlığı yapmış güçlü bir askeri paçavra gibi tahkir ediyorsunuz.

Ali Şükrü Bey — Kat’iyyen ne namusundan söz ettim, ne de askerliğinden... Yalnız idaresinin aleyhinde bulundum. Bugünkü idaresi ise, sivil idaredir. Askerlik idaresinden söz etmedim. Ben de askerim, askere nasıl davranılacağını bilirim. Başkomutan için gensoru veremem, çünkü söz konusu mesele askerliğe ait değildir.

Mustafa Kemal Paşa — Komuta merkezinde bulunan bir askere karşı bu kadar söz söylenemez.

Trabzon Meselesi hakkındaki gensoru görüşmesi bitmişti, ama Trabzon Meselesi bitmemişti. Sami Sabit Bey, vali vekili olarak henüz Trabzon’da idi. Kâzım Karabekir Paşa’nın etkisiyle Müdafaa-i Hukukçulara yaptığı bütün suçlamalara rağmen sonunda tümeni Trabzon’dan kaldırılmış, kendisi Kars’a verilmiş, iskele kâhyası da Sivas’ta beraat ettirilip geri gönderilmiş, Vali Hazım Bey de Trabzon’a gelmişti. Kâzım Karabekir Paşa, Ankara’ya başvurarak, Kıyılar Komutanlığı görevinin verilerek Sami Sabit Bey’in bir zaman daha Trabzon’da bırakılmasını istedi. Fakat istek kabul edilmedi. Sami Sabit Bey, tümden görevsiz durumda kaldı ve kendisine Kars’taki tümen komutanlığı görevine dönmesi tebliğ edildi.

Fakat Sami Sabit Bey, yine de Trabzon’dan ayrılmadı. Henüz üzerine aldığı görevi tamamlamamış bir hali vardı ve ne olursa olsun tamamlamadan gitmek istemez gibiydi. Nitekim 3 Temmuz 1922 günü, Yahya Kâhya arkadaşlarıyla beraber kendi otomobilinde, Soğuksu denen sayfiye yerine giderken, Erdoğdu Mahallesi’ndeki büyük kışlanın önünde birkaç kişinin saldırısına uğradı ve öldürüldü. Olayın duyulması gerek Trabzon’da, gerekse Ankara’da genel iç politik durumun gergin bir hava içine girmesine sebep oldu. Büyük bir kalabalıkla kaldırılan cenazenin

namazı kılınırken, Sami Sabit Bey de caminin karşısındaki bir açık kahvehanede töreni seyrediyordu. O zaman halk, “Katili isteriz, hükümetten katili isteriz” diye bağırmaya başladı. Sami Sabit Bey’in Trabzon’daki durumu kendisi için de tehlikeli olmaya başlamıştı. Bir gece de evini bastılarsa da yaveri Cevad Bey’le birlikte aldığı tedbir sayesinde zorlukla kurtuldu. Saldıranların yakalanması için adliyeye yaptığı müracaattan bir sonuç alamayınca Trabzon’da daha fazla kalamadı ve 10 Temmuz 1922’de şehirden ayrılıp gitti.

Ankara’daki duruma gelince; 8 Temmuz 1922 günü kabul edilen kanun gereğince 12 Temmuz 1922’de başbakanlık görevine getirilmiş olan Rauf Bey işi önemle ele aldı. Trabzon Meselesi’nin bu yeni gelişimi için bir meclis soruşturma kurulu meydana getirildi. Bursa Mebusu ve eski Diyanet İşleri Bakanı Mustafa Fehmi Efendi [Gerçeker] başkanlığında Elazığ Mebusu Naci, Mersin Mebusu Muhtar, İçişleri Bakanlığı Müfettişi Kemal ve Adalet Bakanlığı Sicil Müdürü Hami Beylerden meydana getirilen soruşturma kurulu, 24 Temmuz 1922 tarihli tebligat gereğince, (Ek: 9-a) hemen yola çıkarak 4 Ağustos 1922’de Trabzon’a vardı. Soruşturma talimatnamesi (Ek: 9-b) gereğince askerî, mülki ve adli makamlardaki bütün evrak ve bilgiyi alarak soruşturmaya başlandı. (Z.C., 20 Temmuz 1922)

Yirmi gün kadar sonra Kâzım Karabekir Paşa da Trabzon’a geldi. Ali Şükrü Bey’in de meclisten izin alarak Trabzon’a gelmekte olduğu duyuldu. Müdafaa-i Hukukçulara karşı olanlar ve Kâhya’nın baskısından kurtulmuş bulunanlar açıkça hücuma geçtiler. Daha sonra Rusya’ya gidip orada kalacak olan Ömer Esad Eyyûbi’nin mizah gazetesinde, Ali Şükrü Bey’e ve Müdafaa-i Hukukçulara, “Geliyor” ve “Muhterem Mebusumuz Geliyor” başlıkla manzum ve düz yazılarla ağza alınamayacak hakaretlerde bulunuldu. (Kahkaha gazetesi, 30 Ağustos 1922)

Kâhya’nın öldürülmesi olayı üzerine yetkili memurların görevlerini iyi ve doğru yapmadıkları kanısına varan soruşturma kurulu, bu kanısını gazetelerde de açıkça yayınladı. (Güzel Trabzon gazetesi, 2 Eylül 1922; İstikbâl gazetesi, 13 Eylül 1922)

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Kâhya’yı öldürdükten sonra askerî kışlaya doğru kaçtıkları görülen katiller hakkında zamanında gereken araştırma yapılmamış olduğundan bulunmaları imkânsız hale gelmiştir.

Soruşturma kurulu da, 13 Eylül 1922 tarihli raporunda, bu sonucu belirtmekle yetindi ve 17 Eylül 1922'de Trabzon'dan ayrıldı. (Z.C., 25 Eylül 1922)

Kaldı ki o sırada yurtsever Trabzon halkının bu olayla ilgilenecek hali yoktu. Çünkü Büyük Zafer kazanılmış, düşman denize dökülmüştü. Muhalifi-muvafıkı, kadını-erkeği, çocuğu-kocamışı yani yedisinden yetmişine bütün Trabzonlular düşmandan kurtuluşun, bağımsızlığa kavuşmanın coşkun sevinci içindeydiler. Enver Paşa olayı da, Trabzon meselesi de, Yahya Kâhya'nın ölümü de önemini yitirmişti. Herkes Büyük Zafer'in sevinç sarhoşluğu ile coşuyordu. 13 Eylül 1922'de Trabzon'da, o güne kadar örneği görülmemiş derecede büyük ve coşkun sevgi gösterilerinde bulunularak öğleye doğru Zağnos Meydanı'nda toplanan halk, başlarında Doğu Cephesi Komutanlığı Bandosu olduğu halde, Güzelhisar'a doğru yürüyüşe geçmişlerdi. En önde şehit yavruları, sonra bilginler, şeyhler, soylu kişiler, komutanlar ve sivil amirler, subay ve memurlar, idare meclisleri, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, İl Meclisi, Belediye Meclisi, Kızılay Cemiyeti, Ticaret Odası, Baro Yönetim Kurulu, Çocuk Esirgeme Kurumu, şehir ileri gelenleri ve tüccarlar, Öğretmenler Cemiyeti, İdman Ocağı spor kulübü, İdman Grubu spor kuruluşu, Kayıkçılar Heyeti, Kız Okulları, Çocuk Alayları, Lise, Öğretmen Okulu, askerî birlikler, folklor ekipleri ve kemençeciler, atlı ve yaya halk, Trabzon Yetimler Sanat Okulu öğrencileri bandosunun çaldığı zafer havaları ve dedelerle dervişlerin Tanrı'nın birliğini ve büyüklüğünü dile getiren ilahileri ve tekbir sesleri içinde Çarşı Caddesi'nden geçtiler. Her yandan kolonyalar serpiliyor, hediyeler veriliyordu. "Tanrı'nın ve peygamberlerinin beğendiği güçlü vuruşlarıyla, hakkı çiğneyen kirli ve özü bozuk düşmandan temiz topraklarımızın kurtuluşundan ötürü büyük milletimizi; onun yüreklere saygı ve korku veren ordusunu ve kahramanlarını ruhumuzdan taşan, dille anlatılması imkânsız sevinçlerle kutlarız" diye gazetelere ilanlar veren Hacıharunzade Faik ve Çocukları Ticaretevi, halka Kızılay kartları dağıtıyordu. Güzelhisar'da toplanan halkı temsilen Avukat Faik Ahmet Bey, orduyu öven ve teşekkür eden bir konuşma yaptı. Buna Kâzım Karabekir Paşa cevap verdi. Kurbanlar kesildi, 101 top atışı yapıldı, geçit töreni düzenlendi. Hep birlikte İnönü Meydanı'na gidildi. Rus konsolosu da burada törene katıldı. Burada da Avukat Salih Zeki Bey bir konuşma yaptı. Sonra Öğretmen Okulu öğretmenlerinden Hıfzırrahman Raşit Bey'in

takdim konuşması ile İdman Ocağı ve okullar jimnastik gösterilerinde bulundular. Gece de şehrin her yanında fener alayları yapıldı. (İstikbâl gazetesi, 14 Eylül 1922)

Ve bütün bu olaylar meydana getirilir, özellikle Enver Paşa'nın Trabzon'a gelip Mustafa Kemal Paşa'nın karşısına çıkarılması teşebbüsünü önlemek için her çareye başvurulurken Enver Paşa, çoktan, ideal arkadaşı Kuşçubaşızade Hacı Sami ile kendisini gözaltında tutmakta olan Rusları dahi atlatarak gizlice Türkistan'a gitmiş, Türkistan ordusunun başına geçerek Bolşevik Ruslara karşı savaşa başlamış, subay ve erleriyle birlikte Kurban Bayramı namazını kılarken saldıran düşmana karşı, birliklerinin en önünde hücuma geçerek üzerine yağdırılan düşman kurşunları ile 5 Ağustos 1922'de şehit düşmüştü. (K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz ve Enver Paşa; S. S. Karaman, İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa; Ş. S. Aydemir, Enver Paşa ve Son Osmanlı Paşası Halil Paşa'nın Hatıraları)

(Enver Paşa'nın ölümü ile "Enver Paşa Olayı" olarak kapanan "Trabzon Meselesi" bir zaman sonra Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi ile "Ali Şükrü Bey Olayı" olarak tekrar meydana çıkacaktır.)

Başkomutan Savaşı ve Büyük Zafer

Trabzon Meselesi belki daha başka yönlere de sıçrayıp, başka olaylarla sürebilirdi. Fakat bu sırada Başkomutanlık Meydan Savaşı kazanılmış, düşman denize dökülmüş, zafere ulaşılmıştı. Ve bu sonuç şöyle elde edilmişti:

1921 yılı sonlarındaki genel askerî duruma göre;

1 Piyade Tümenlik Elcezire Komutanlığı'nın karargâhı Diyarbakır'da;

2 Piyade Tümenlik Adana Komutanlığı'nın karargâhı Adana'da;

1 Piyade ve 1 Süvari Alayından kurulu Gaziantep Bölgesi Komutanlığı Gaziantep bölgesinde;

1 Süvari Tugayı ile 1 Piyade Tümeninden kurulu Merkez Ordusu Komutanlığı'nın karargâhı Amasya'da (1922 Şubatı'nda kaldırılmıştır);

İnebolu, Sinop, Ereğli, Çayırcuma Müfrezelerinden kurulu Kastamonu Dolayları Komutanlığı;

1 Süvari Alayı ile 1 Piyade takımından kurulu Ankara Komutanlığı;

3 Piyade ve 1 Süvari Tümeni ile bir Müstahkem Mevki Komutanlığı'ndan kurulu Doğu Cephesi Komutanlığı'nın karargâhı Sarıkamış'ta idi.

Karargâhı Sivrihisar'da bulunan Batı Cephesi Komutanlığı'nın kuruluşuna gelince; Cephe Komutanı Tuğgeneral İsmet Paşa [Orgeneral İnönü], Kurmay Başkanı Kurmay Albay Asım [Orgeneral Gündüz], 1. Ordu Komutanı Tuğgeneral Ali İhsan Paşa [Sâbis], Kurmay Başkanı Yarbay Halit [Albay Akmansu] idi.

1. Kolordu Komutanı Kurmay Albay İzzeddin [Korgeneral Çalışlar]; 2. Kolordu Komutanı Tuğgeneral Selâhaddin Paşa [Korgeneral Âdil]; 3. Kolordu Komutanı Tuğgeneral Kâzım Paşa [Orgeneral Özalp]; 4. Kolordu Komutanı Albay Kemaleddin Sami [Korgeneral K. Sami Paşa]; Süvari Kolordusu Komutanı Tuğgeneral Fahreddin Paşa [Orgeneral Altay] idi.

Kocaeli Grubu Komutanı Albay Halit'in [Tuğgeneral Deli Halit Paşa] karargâhı Dağköylü'de idi ve bu grupta; bir Piyade Tümeni, bir Süvari

Alayı, bağlı birlikler ve genellikle her biri birer bölük kuvvetinde İzmit, Geyve, Öcalan, Akhisar, Sapanca akıncı müfrezeleri ile Adapazarı Süvari, İntikam, Yıldırım, Zafer, Sakarya, Halit Pehlivan, Bağımsız Süvari müfrezeleri vardı.

Ve Batı Cephesi genel kadrosu; 6600 subay, 133 bin er, 500 hayvan, 660 araba, 47 motorlu araç, 230 top, 500 hafif ve 570 ağır makineli tüfek ile tüfek ve cephanesinden ibaretti. İkisi güneyde ve biri kuzeyde olmak üzere üç kolordudan kurulu Yunan ordusunun personel sayısı toplamı ise 177 bin kişi idi. Dört Türk uçağına karşı 50'ye yakın tayyare, Karadeniz'deki derme çatma teknelerden ibaret milli mücadele donanmasına karşı da modern savaş gemileri vardı.

Durum böyleyken, Genelkurmay Başkanlığı, Yunan ordusunun daha çok güçlenmesine meydan verilmeden, Eskişehir-Afyon hattındaki düşmana taarruz edilmesi düşüncesine varmış, 15 Ekim 1921'de birliklere hazırlık emrini vermiş, bu konudaki haberleşmelerde 'Sad' diye okunan eski harfin kullanılmasını bildirmişti. Böylece, 1921 Ekim ayında tasarlanan bu taarruz planının adı Sad Taarruz Planı olarak kalmıştı.

Fakat bu konuda komutanlarla yapılan haberleşmeler ve özellikle 1. Ordu Komutanı Ali İhsan [Sâbis] Paşa'nın, taarruza başlayabilmek için yüz bin insan ile yirmi bin hayvan için gerekli yiyecek ve cephanenin Dinar'ın kuzeyinde toplanması, Dinar-Sandıklı bölgesinde ulaştırma işlerinin düzenlenmesi, erlere ve birliklere taarruz eğitimi yaptırılması, tüm eksiklerin tamamlanması gerektiğini bildirmesi üzerine 1921 sonbaharı için tasarlanan Sad Taarruzu'nun 1922 ilkbaharına bırakılması sonucuna varıldı. Sandıklı-Dinar bölgesinde toplanmış olan 5. Süvari Kolordusu'nun 17-18 Ekim günleri zayıf düşman kuvvetlerine karşı yaptığı taarruzların başarısızlığa uğraması da bu kanıyı pekiştirdi ve kesinleştirdi. İkmal işleri 1. Ordu Komutanlığı'na bırakılarak "Gönüllü ve Muzaheret" gibi adlarla kullanılan müfrezeler kaldırılıp sadece erleri gönüllü olan ve subaylarına sonradan rütbe verilen 3. Milis Süvari Tümeni bırakıldı. Bu sırada Yunan Cephesi gerisinde 800 kadar milli müfreze vardı. Bandırma, Biga, Sındırgı, Bigadiç, Akhisar, Manisa, Ödemiş, Tire, Nazilli, Alaşehir, Simav, Akdağ'da faaliyet gösteren bu müfrezelerin en kuvvetlileri Gönen ve Edremit bölgelerindeki Ali Bermay ve Kâzım, Simav-Sındırgı bölgesindeki Parti Pehlivan müfrezeleriydi. Aralık 1921'de genel olarak cephelerde durgunluk

vardı ve mevzî çarpışmalar olmuştu. Fakat bu sırada en önemli olay, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile 1. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa arasında başlayan görüş ayrılığıydı.

Ocak 1922’de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında bir Savaş Komisyonu kurulmuş ve 22 Ocak 1922’de ilk toplantısını yapmıştı. Bu sırada, Yunanistan’da iç politik durum çok kötüleşmiş, İzmir’deki Yunan askerleri arasında particilik kavgaları olmuş, birkaç kişi ölmüş, terhis isteyen 400 kişi tutuklanmıştı.

Şubat 1922’de taraflar savunmalarını kuvvetlendirmeye çalışmışlar, Mart ayı ise sonuçsuz mütareke haberleşmeleri ile geçmişti. Nisan 1922’de iki taraf keşif kolları arasında yer yer çarpışmalar olmuştu. Mayıs ayı da, cephe hattı üzerinde karşılıklı keşifler ve önemsiz küçük çatışmalarla geçmişti.

Haziran 1922’de Batı Cephesi Komutanı ile 1. Ordu Komutanı arasındaki anlaşmazlık çok şiddetlenmiş, Ali İhsan Paşa görevinden alınmış, açıkta bulunan Merkez Ordusu Komutanı Nureddin Paşa 1. Ordu Komutanlığı’na getirilmişti. Yunan Ordusu Başkomutanı Papulas istifa etmiş, Haci Anesti başkomutan olmuştu. Mustafa Kemal Paşa Büyük Taarruz kararını vermiş, Kocaeli bölgesinde bir inceleme gezisi yapmış, Sarıköy’de İsmet Paşa ile görüşmüş, taarruz hazırlıklarına başlanmıştı.

22 Temmuz 1922’de Yunanistan, İtilaf Devletleri’ne birer nota

vererek, “Türk milli hükümetini barışa zorlayacak tek çarenin

İstanbul’un kendileri tarafından işgali” olacağını bildirdi. Fakat İtalyanlarla Fransızlar bu görüşe karşı oldular, İngilizler de onlara uydu.

25 Temmuz’da Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 27 Temmuz’da da Mustafa Kemal Paşa Akşehir’e geldiler. 27/28 Temmuz 1922 gecesi taarruz planını yeniden gözden geçirdiler, tartışıp son şeklini tespit ettiler. Ertesi günü tertiplenen bir futbol maçında bulunmaları bahanesiyle de ordu komutanlarını Akşehir’e çağırdılar ve 28/29 Temmuz gecesi taarruz planının son şeklini anlattılar. 30 Temmuz’da Milli Savunma Bakanı Kâzım [Özalp] Paşa da Akşehir’e geldi. Durum yeniden görüşüldü ve taarruz hazırlıklarının tez elden tamamlanmasına karar verildi. (Türk İstiklâl Harbi, 2/6-1)

Bu sırada Türkiye Büyük Millet Meclisi de, ordunun Kurban Bayramı’nı tebrik etmek üzere, Ankara Mebusu Ali Fuat Paşa ile Balıkesir Mebusu Abdülgafur Efendi ve Burdur Mebusu Akif, Kayseri Mebusu Atıf Beylerden meydana getirilen bir kurulun cepheye gönderilmesini kararlaştırdı. (Z.C., 29 Temmuz 1922)

1 Ağustos 1922’de Batı Cephesi’ndeki ordu birliklerinin konuşu özetle şöyleydi: Komutan İsmet Paşa [Orgeneral İnönü] olan Batı Cephesi Karargâhı Akşehir’deydi. Kurmay Başkanı Albay Asım [Orgeneral Gündüz], Topçu Komutanı Binbaşı Vehbi [Tümgeneral Kocagüney] olan Batı Cephesi Komutanlığı’nda esas olarak 1. ve 2. Ordular ile 5. Süvari Kolordusu ve kolordu yetkisinde Kocaeli Grubu vardı.

Komutanı Nureddin Paşa [Tuğgeneral], Kurmay Başkanı Albay Emin Bey [Korgeneral Koral] olan, karargâhı Çay’da bulunan 1. Ordu’ya bağlı 1. Kolordu’nun Komutanı Albay İzzeddin Bey [Orgeneral Çalışlar], Kurmay Başkanı Binbaşı Muharrem Mazlum Bey [Orgeneral Iskora] idi ve karargâhı Akarım’daydı. Bu kolorduya bağlı tümenler ise Yarbay Naci [Korgeneral Tınas], Yarbay Ömer Halis [Korgeneral Bıyıktay], Albay Reşat komutasındaydılar. Bağımsız tümenlere Albay Hüseyin Nazmi [Korgeneral Solok], Albay Kâzım [General Sevüktekin], Yarbay Ethem Necdet, Süvari Tümeni’ne de Yarbay İbrahim [Çolak] komuta etmekteydiler. 1. Ordu emrinde bir de tugay yetkisinde Dinar Müfrezesi vardı.

Komutanı Yakup Şevki Paşa [Orgeneral Subaşı], Kurmay Başkanı Hüseyin Hüsnü [Tümgeneral Erkilet] olan, karargâhı Bolvadin'de bulunan 2. Ordu, üçer tümenli üç kolordu ile iki tümenli bir kolordudan meydana getirilmişti. Komutanı Albay Ali Hikmet [Korgeneral Ayerdem], Kurmay Başkanı Yarbay İbrahim Rahmi [Tümgeneral Beğen] olan ve karargâhı Aziziye'de bulunan 2. Kolordu'ya bağlı üç tümenin komutanları Albay Kâzım [Orgeneral Orbay], Albay Mehmet Sabri [Tümgeneral], Albay Naci [Korgeneral Eldeniz] idiler.

Komutanı Albay Şükrü Naili [Korgeneral Gökberg], Kurmay Başkanı Yarbay Hayrullah [Tümgeneral Fişek] olan ve karargâhı Sivrihisar'da bulunan 3. Kolordu'ya bağlı üç tümenin komutanları Albay Abdurrahman Nafiz [Orgeneral Gürman], Yarbay Salih [Orgeneral Omurtak], Albay Alâeddin idiler.

Komutanı Albay Kemaleddin Sami [Korgeneral], Kurmay Başkanı Binbaşı Yusuf Ziya Bey olan ve karargâhı Ağılören'de bulunan 4. Kolordu'ya bağlı üç tümenin komutanları Yarbay Halit [Akmansu], Yarbay Derviş [Korgeneral], Albay Osman Nuri [General Koptagel] idiler.

Komutanı Kâzım Paşa [General İnanç], Kurmay Başkanı Binbaşı Mehmet Nihat Bey olan ve karargâhı Özburun'da bulunan 6. Kolordu'ya bağlı iki tümenin komutanları Albay Âşir [Tümgeneral Atlı] ile Albay Nureddin Bey idiler.

Komutanı Fahreddin Paşa [Orgeneral Altay], Kurmay Başkanı Binbaşı Mehmet Şükrü [Koçak] olan ve karargâhı Ilgın'da bulunan 5. Süvari Kolordusu'na bağlı tümenlerin komutanları Albay Mürsel [General Bakû], Yarbay Ahmet Zeki [Soydemir], Yarbay Mehmet Suphi [Kula] idiler.

Komutanı Albay Halit [General Halit-Deli Halit Paşa], Kurmay Başkanı Binbaşı Hidâyet olan ve karargâhı Geyve İstasyonu'nda bulunan Kocaeli Grubu'na bağlı tümenlerin komutanları Yarbay Mehmet Hulusi ile Albay Hacı Mehmet Arif idiler.

Bunlardan ayrı olarak, milli müfrezelerin kaldırılması üzerine Gümele-Akçasu arası boş kalan Sakarya geçitlerinden yararlanan Rum ve Ermeni çetelerinin Sakarya kuzeyindeki köylere baskınlar yapmalarına karşı halk tarafından kurularak geçitleri tutan İnhisar Müfrezesi ile Menderes

bölgesinde yerli gönüllülerle ordu birliklerindeki erlerden kurulmuş Çivril, Çal, Sarayköy, Çiftlik, Karahayat, Koçarlı, Sarıkımer bölükleri vardı. Bunlar hem koruma görevini yapıyor, hem de düşman işgalindeki yerlerde telefon ve telgraf tellerini kesiyor, demiryollarını bozuyorlardı.

Toplam olarak Batı Cephesi'nde 8658 subay, 200 bin kadar er, 6800 hayvan, 80 bin kadar hayvanlı taşıt aracı, 10 tane de uçak vardı. Birliklere 100 bin kadar tüfek, 2000 kadar hafif ve 1000 kadar ağır makineli tüfek, 5000 kadar kılıç, 323 top dağıtılmıştı. Yiyecek ve giyecek için de, Mustafa Kemal Paşa'nın istediği yardım ve fedakârlığı, millet, yurdun her yanında seve seve yapıyordu. Türk kadını kendi yoksulluğunu unutmuş, evini ya da başını ancak sokabildiği odasını ordu için atölye haline getirmişti.

Savaş tertibi üç mevzi üzerine yapılmıştı. Birincisi İleri Mevzi idi ki, güvenlik hattı adıyla oyalama savaşları için düzenlenmişti. İkincisi asıl Savunma Mevzii olup ilk günden beri hazırlanıp güçlendirilmişti. Üçüncüsü Emir ve Sultan Dağları batı yamaçlarındaki diz çukuru mevzileri idi.

Yunanlıların 1 Ağustos 1922 günündeki durumuna gelince; Yunan Küçük Asya Ordusu, dörder tümenli üç kolordu ile üç alaylı bir süvari tümeni ve bağlı birliklerden ibaretti. Ayrıca dokuz tane de bağımsız piyade alayı vardı. Rum ve Ermeni çeteleri de Yunanlılara yardımcıydılar. Yunan ordusundaki subay sayısı 6564 olarak Türk ordusundaki subay sayısından daha az, er sayısı ise 218 bin kadar olarak Türk ordusundaki er sayısından daha çoktu. Yunanlılar özellikle motorlu taşıt ve uçak bakımından çok üstün durumdaydılar.

6 Ağustos 1922'de, Batı Cephesi Komutanlığı "taarruza hazırlık" emrini verdi. 1. Ordu Komutanlığı da, Batı Cephesi Komutanlığı'nın emrini beklemeden, aynı gün taarruza hazırlık emrini vermişti. 2. Ordu ise, Batı Cephesi Komutanlığı'nın emrini aldıktan sonra, 8 Ağustos 1922'de taarruza hazırlık emrini verdi.

16 Ağustos 1922'de de, Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi'ne gönderdiği emirde, "Osmanlı Bankası'nda bulunan 600 bin lira kadar paranın askerlik ihtiyaçları için Milli Savunma Bakanlığı emrine verildiğini; ... taarruz hazırlıklarının 5-10 gün içinde tamamlanmasını; ... daha fazla beklemenin yararsız olduğunu" bildirdi. Batı Cephesi Komutanı, aynı gün bu emri cevaplayarak, "... Taarruz için Sandıklı'da depolamada

bulunmak gerektiğini, oysa ki Sandıklı'da bir şey bulunmadığını; halktan vergi olarak toplama ve satın alma yoluyla depolamaya çalışılacağını; ... top cephanelerinin henüz gelmediklerini, altı güne kadar ilk partisinin geleceğinin umulduğunu; ... avcı uçaklarından ikisinin hazırlandığını, üçüncüsünün de üç güne kadar hazırlanacağını; ... iki günlük yürüyüşte çok sayıda ayak vurgunu olduğundan çarık ihtiyacından vazgeçilemeyeceğini; ... bütün bu ihtiyaçların mümkün olduğu kadar giderilmesi halinde ancak 26 Ağustos'ta taarruza başlanabileceğini" anlattı.

Mustafa Kemal Paşa ise, 17 Ağustos 1922 tarihli emrinde "Sandıklı depolamasını sağlamak için gerekli tedbirlerin alındığını; ... ağır topçu cephanesinin tez elden getirilmesi için Milli Savunma Bakanlığı'na emir verildiğini; ... çarık ihtiyacının giderilmesine çalışılmakla beraber bu ihtiyacın taarruz harekâtına engel gibi düşünülmemesi ve geleceğe ait hazırlıklar için fazla kuşkuya düşülmemesi gerektiğini ve taarruzun 24 Ağustos'ta başlamasının mümkün olacağı düşüncesinde bulunduğunu" bildirdi. Sonra, Çankaya Köşkü'nde bir ziyafet vereceği haberini gazetelerde yayınlatıp kendinin şehirde olduğu kanısını pekiştirerek otomobille yola çıktı, cephe karargâhının bulunduğu Akşehir'e gitti. Fakat Akşehir'e vardığı zaman, Batı Cephesi Komutanı'nın birliklere gönderdiği bir genelge ile taarruz gününü 26 Ağustos olarak bildirdiğini öğrendi. Böylece 26 Ağustos, taarruz günü olarak kesinleşti.

Genelkurmay Başkanlığı karargâhı da Akşehir'e gelmişti. Mustafa Kemal Paşa, ordu komutanlarını Akşehir'e çağırdı ve 20/21 Ağustos gecesi, harp oyunu şeklinde, taarruz planını bir defa daha bütün inceliklerine kadar anlattı. 25 Ağustos günü 2. Ordu'nun bir taarruz davranışında bulunması ve asıl taarruzun 26 Ağustos sabahı 1. Ordu cephesinden yapılması kararlaştırıldı. Bu sırada, düşmanı şaşırtmak için de, değişik yerlerden baskın hareketleri ve birliklere yer değiştiriliyormuş gibi aldatıcı yürüyüşler yaptırılıyordu.

25 Ağustos 1922 günü saat 12.30'da Batı Cephesi Komutanı, birliklerine şu emri verdi:

1) Düşman büyük kısmıyla 2. Ordu karşısında bulunmaktadır.

2) 26 Ağustos 1922 sabahı düşmana taarruz edilecektir.

3) 1. Ordu, Afyon'un güney ve batısında bulunan düşmana yok edecek surette taarruz edecek, düşman mevzileri ele geçirildikten sonra genel harekât ayrıca düzenlenecektir.

4) 2. Ordu'nun asıl görevi Afyon Cephesi'ndeki düşmanın 5. ve 12. tümenleriyle yedeklerini taarruzla yerinde tutmak ve uğraştırmaktır.

5) Kocaeli Grubu, karşısındaki düşmanı, bulunduğu yerde tutmak için taarruzlarda bulunacaktır.

6) Cephe karargâhı Kocatepe güneyinde bulunacaktır.

Bundan sonra emirler birbirini kovaladı ve taarruz emri en küçük birliklere ulaştırıldı. Bütün birlikler taarruz tertibini aldılar. 25 Ağustos akşamı Başkomutanlık, Genelkurmay Başkanlığı, Batı Cephesi Komutanlığı karargâhları, Kocatepe güneybatı yamaçlarında çadırlı ordugâha yerleştiler. Ve 26 Ağustos 1922 günü, Başkomutanlık Meydan Savaşı'nın birinci günü başladı.

26 Ağustos 1922'de gün henüz ağarmamışken Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 1. Ordu Komutanı Nureddin Paşa Kocatepe'deki gözetleme yerindeydiler. Saat 04.30'da başlaması gereken topçu ateşi sis yüzünden yarım saat gecikerek saat 05.00'te bütün cephede birden başladı ve yarım saatte düzenlenerek tahrip ve imha ateşine geçildi. Saat 05.35'te, bütün cephelerdeki piyadeler ilerlemeye başladılar.

4. Kolordu'ya bağlı 5. Kafkas Tümeni'ndeki Hücum Taburu, saat 07.00'de süngü hücumuna kalkarak, Kalecik Sivrisi ile Poyralıkaya tepelerini ele geçirdi.

1. Kolordu'ya bağlı 23. Tümen'in Hücum Taburu da saat 09.00'da Belentepe'yi kurtardı.

14. Tümen, akşama kadar süren savaşlar sonunda Kırcaarslan Tepesi'nde başarılı duruma geldiyse de tepeyi alamadı. 15. Tümen ise, akşama kadar süren şiddetli savaşlar sonunda Tınastepe'yi ele geçirdi.

Bütün cephelerde süregelen şiddetli savaşlardan sonra, 26 Ağustos 1922 akşamında;

Kocaeli Grubu, Gemlik-Orhangazi-İznik-Bilecik hattında Yunan birlikleriyle temasta,

2. Ordu'nun 1. Tümeni yedekte olarak İskânkuyusu'nun güneyinde, öteki birlikler birinci hatta Yunanlılarla temasta idiler.

1. Ordu'nun, Belentepe'yi ve Tınastepe ile Kırcaarslan'daki Yunan mevzilerinin birinci hattını işgal etmiş olan 1. Kolordusu ile Kalecik Sivrisi ve Poyralıkaya Tepesi'ni ele geçirmiş olan 4. Kolordusu, verilen hedeflere varamamış olarak savaşlara devam ediyorlardı. 2. Kolordu'nun iki tümeni yedekte, bir tümeni cepheye doğru yürüyüşte, bağımsız 6. Tümen Yunan birlikleriyle temasta idi.

Bu sırada, taarruzun başladığı, Genelkurmay Başkanlığı tarafından hükümete bildirilmiş, bakanlar kuruluna başkanlık eden Rauf Bey de, toplantı halinde bulunan Meclis Genel Kurulu'na bir gizli birleşim yaptırarak olayı mebuslara duyurmuştu. Meclis, Başkomutan'a, taarruzu onaylayan ve orduyu yücelten bir telgraf çekmiş, Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey de yayınladığı bir bildiri ile savaşın başladığını halka duyurmuş ve bildirinin bir örneğini Meclis Başkanlığı'na vermişti. (Türk İstiklâl Harbi 2/6-2: 1-116; Z.C., 28 Ağustos 1922)

27 Ağustos 1922 günkü taarruzun ilk başarısını 8. Tümen'in birlikleri, saat 04.00'te, Kurtkaya Tepesi'ni ele geçirerek kazandılar. Sonra Erkmen Tepeleri alındı. 1. Kolordu, Türkmentepe-Kızkulesi hattını ele geçirdi. Saat 14.15'te 23. Tümen Komutanı, Sinirköy tepesinden Kolordu Komutanlığı'na şu raporu gönderdi: "Saat 14.00'te Sinirköy'deyim. Gazi Başkomutanımızı cephede göremediğinden bahseden gururlu Haci Anestini'nin, Sincanlı Ovası'nı dolduran perişan birliklerinin kaçışını seyrediyorum. Hangarlar alevler içinde. Bir uçak, Yunan ordusunun kırık durumunun sembolü gibi kanatları kopuk yatıyor. Düşman çekilmekte. Yunanlıların bir yıldan beri tahkim ettikleri kuvvetli mevzileri en çabuk bir surette zaptetmek başarısını bize kazandıran Tanrı'ya şükürler eder, şehitlerimizi Fatihalarla anarım." Çok uygunsuz bir arazi üzerinde taarruz zorunda kalan 57. Tümen birliklerinin bir türlü Tınastepe'yi alamamasına üzülen ve bunu kendi başarısızlığı sayan Tümen Komutanı Albay Reşat Bey, tabancasını şakağına dayayarak intihar etmiş ve az sonra da birliklerinin düşmanı Tınastepe'den geri püskürttükleri haberi gelmişti. Saat 14.00'te, Yunanlıların mevzilerini yitirerek ovaya döküldüklerini gören 1.

Ordu Komutanı, birliklerine, “düşmanın yakın bir hatta tutunmasına meydan verilmeden şiddetle kovalanması” ve taarruzun şiddetlendirilerek, “Afyon-Kütahya yoluna hâkim olunması” emrini verdi. Saat 14.20’de Batı Cephesi Kurmay Başkanı, gözetleme yerinde şunları tespit etmişti: “Düşman çekiliyor, Afyon Hükümet Konağı yanıyor. Başka yerlerde de yangın var.” Ve 8. Tümen iki kolla Afyon’a hareket etti. 27 Ağustos 1922 günü saat 17.30’da 189. Alay Afyon’a girdi.

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa sevinçli olayı, “İki gündür aralıksız süregelen savaşlar sonunda düşmanın Afyon mevzileri düşmüş ve Afyon geri alınmıştır” diye başlayan; epeyce esir ve düşman malı elde edildiğini bildiren; erat ve subayların eşsiz kahramanlıklarını anlatan bir telgrafla meclise duyurdu. (Türk İstiklâl Harbi 2/6-2: 116-148; Z.C., 28 Ağustos 1922)

Bu büyük başarı üzerine yurdun her yanından tebrik ve sevinç telgrafları gelmeye başladı. Afgan ve İran elçileri de, Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey’i ziyaret ederek sevinç ve tebriklerini bildirdiler. Rauf Bey de, bir telgrafla Batı Cephesi Komutanı’nı kutladı. (Türk İstiklâl Harbi 2/6-2: 149; Z.C., 30 Ağustos 1922 ve 2 Eylül 1922)

28 Ağustos 1922 günü savaşlar şiddetle devam etti ve durumda esaslı bir değişiklik olmadı. 29 Ağustos 1922’de Başkomutanlık, Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi Komutanlığı karargâhları Afyon’da, 1. Ordu Komutanlığı karargâhı da Balmahmut’taydı. Yunan ordusunun büyük kısmı kuzey, doğu, güney ve güneybatı yönlerinden kuşatılmıştı. Mustafa Kemal Paşa ile Fevzi ve İsmet Paşalar durumu gözden geçirip görüştüler. Taarruzun şiddetle devam ettirilmesine ve durmaksızın düşmanın kovalanmasına karar verdiler.

30 Ağustos 1922 günü, Batı Cephesi Komutanı’nın, saat 06.00’da ordulara gönderdiği emirde şöyle deniyordu:

> Orduların görevi; Aslıhanlar Meydan Savaşı’nın bütün kuvvetleriyle ve hızla sonuçlandırılması, Dumlupınar’ın çabucak düşürülerek düşman çekilme yollarının tamamen kesilmesi ve İzmir doğrultusunda kovalamanın aralıksız sürdürülerek kurtulmuş olması umulan dağınık düşman kollarının da savaşa ve teslime zorlanmasıdır.

Ve Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'yı Afyon'daki karargâhında bırakarak Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'yı, Altıntaş bölgesinden hareket eden 2. Ordu ile daha batıdan ilerleyecek olan 5. Süvari Kolordusu'nun yönetimine gönderdi. Kendisi de güneyden taarruz edecek olan 4. Kolordu'nun hareketlerini izlemek üzere 1. Ordu karargâhına gitti.

Gün ağarırken Çal dolaylarındaki Yunanlıların şaşkın bir durumda öteye beriye gidip geldikleri, Çal'ı yakarak batıya ve Adatepe eteklerinden Dumlupınar doğrultusuna yürüyüşe geçtikleri görülüyordu. Büyük Yunan birlikleri Aslıhanlar kuzeyinde toplanıyordu. Ovaya dökülmüş düşman askerlerinin etkili topçu ateşi ile darmadağınık bir hale geldikleri bildiriliyordu. Batıya giden 30 kadar motorlu araç ve birçok yüklü araba yollarda kalmıştı. Yunan erleri yük hayvanlarına binip, yükleri bırakıp kaçıyorlardı. Atlı subaylar zaten kaçmaya başlamışlardı. Düşmanın vaziyeti tam bir bozgundu ve 23. Tümen şiddetle kovalıyordu. Saat 09.25'te, 1. Ordu Komutanı, Akçaşehir'deki karargâhından 4. Kolordu'ya verdiği emirde şöyle diyordu:

> 23. Tümen cephesinde iki tümen tahmin edilen düşman kuvvetleri pek perişan bir surette Aslıhanlar'dan kuzeybatıya atılmıştır. Düşman, yüklerini bırakarak ve hayvanlara binerek Kızıltaş deresi doğrultusunda kaçmaktadır.

Sonra, Kızıltaş Boğazı'nı 4. Kolordu'nun teslim alıp 23. Tümen'i kovalamada serbest bırakmasını istedi. Saat 10.00'da Mustafa Kemal Paşa da, 1. Ordu Komutanı ile birlikte karargâhın bulunduğu Akçaşehir'deydi. Bu sırada esir bir Yunan subayından, çekilmekte olan düşmanın iki kolordu komutanının da yürüyüş kolu içinde olduğu öğrenildi ve hemen taarruza geçilerek bunların kaçıp kurtulmalarına imkân verilmemesi 4. Kolordu Komutanlığı'na emredildi. 4. Kolordu'nun birliklerinden çoğu birinci hatta, karışık ve yorgun bir halde olduğundan, kolordu komutanı saat 14.00'te taarruz edebileceğini tespit etti. Fakat aynı sebeplerle taarruz ancak saat 17.00'de başlayabildi.

Ve 30 Ağustos 1922 günü akşamüzeri saat 20.00'de Yunan ordusunun büyük kısmı yok edilmek üzereydi. Türk ordusu bütün seferi kazandıracak kesin savaşları yapıyordu. Menderes bölgesindeki Yunanlılar çekilmiş,

Eskişehir bölgesinde çekilme belirtileri görülmüştü. Porsuk Müfrezesi ve 41. Tümen bölgesindeki düşman kuvvetleri savunmayı sürdürüyorlardı.

30/31 Ağustos gecesini Dumlupınar istasyonunda Başkomutanla birlikte geçirmiş olan 1. Ordu Komutanı, 31 Ağustos 1922 günü saat 02.30'da yayınladığı emirle ordunun bugün de taarruz ve kovalamayı sürdüreceğini bildirdi.

31 Ağustos 1922 günü başladığında Kocaeli bölgesindeki birlikler eski durumlarındaydılar ve ateş savaşını sürdürüyorlardı.

2. Ordu Komutanı Beşkarışhöyük'te, iki tümen yedekte, ötekiler mevzilerdeydi. Porsuk Müfrezesi ile 41. Tümen bölgelerinde gösteri taarruzları sürdürülüyordu.

1. Ordu birlikleri düşmanla temastaydı. Menderes Bölge Komutanlığı, Çivril ve Şeyhelvan dağını işgal etmişti. Öteki birlikleri eski durumdaydı. Ordu Komutanı ile Genelkurmay Başkanı ve Başkomutan, Dumlupınar istasyonunda savaşı izleyip yönetiyorlardı. Batı Cephesi Komutanı geride Afyon'daydı. Sabahtan itibaren savaş meydanını dolaşan Başkomutan, öğleyin, düşmanın yakıp yıktığı Çalköy'de Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı ile buluştu, durumu yeniden gözden geçirdi ve şu karara vardı:

> Yıkık bir evin avlusundaki kırık kağnı arabasının döşemesine iliştik. Bundan sonraki durumu inceledik. Kazandığımız Meydan Savaşı'nın, bütün seferi sona erdirecek büyüklük ve önemde olduğunda birleştik. Şimdi Bursa doğrultusunda çekilen düşman kuvvetlerini mahvetmekle beraber, ordunun büyük kısmıyla durmaksızın İzmir'e yürüyecektik.

Bu karardan sonra "Büyük Takip" başladı. Başkomutan, yakın muharebe hatlarına kadar gidiyor, Türk erinin yiğitçe hücum ve taarruzlarını yakından izliyordu. Anadolu coşmuş, Anadolu kükremiş, Anadolu sel olmuş akıyordu.

Mustafa Kemal Paşa daha fazla beklemedi ve derhal şu beyannameyi yazdı ve Batı Cephesi birliklerine duyurulmak üzere Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdi:

> Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları!
>
> Afyon-Dumlupınar Büyük Meydan Savaşı’nda zalim ve gururlu bir ordunun temel varlığını, inanılmayacak kadar az bir zamanda yok ettiniz. Büyük ve temiz soylu ulusumuzun fedakârlıklarına layık olduğunuzu ispatladınız. Sahibimiz olan Büyük Türk Milleti geleceğinden güvenli olmaya haklıdır. Savaş alanlarındaki ustalık ve fedakârlığınızı yakından görüp izliyorum. Milletimizin hakkınızdaki takdirlerine aracılık etmek görevimi, arkasını bırakmayarak, sürekli olarak yapacağım. Başkomutanlığa tekliflerde bulunulmasını Cephe Komutanlığı’na emrettim. Bütün arkadaşlarımın Anadolu’da daha başka meydan savaşları verileceğini göz önünde tutarak ilerlemelerini ve herkesin akıl gücü ile yurtseverlik kaynaklarını kullanarak yarışmayı sürdürmesini isterim. Ordular, İlk Hedefiniz Akdeniz’dir, İleri!

Ayrıca, yayınladığı bir bildiri ile de sevinçli zafer olayını bütün millete duyurdu. (Türk İstiklâl Harbi, 2/6-2: 149-305)

1 Eylül 1922 günü sabahı uçakların keşif raporları şöyleydi: Uşak ve Eskişehir yanmaktadır. Yangın dumanlarından Eskişehir kesimi görülmemektedir. Uşak’taki düşman, dağınık yürüyüş kollarıyla, batıya doğru gitmektedir. Bozüyük’te 3 lokomotif, 150 kadar vagon ve bazı perakende erler görülmektedir.

Ve 1 Eylül 1922 günü, bütün birlikler düşmanı kovalamaya devam ettiler. Bu arada, bir gün önce düşmandan ele geçirilmiş topları almak ve tümene getirmekle görevli 16. Tümen İstihkâm Bölüğü’nün komutanı Üsteğmen Celâl, maiyetindeki üç manga kadar askerle, çevre ormanlarına sığınmış olan bin kadar Yunan eri ile ikisi tümen komutanı olmak üzere 60 kadar subayı esir etti.

1. Kolordu’nun Mürettep Süvari Alayı ise, saat 18.00’de Uşak’a girdi. Uşak yanıyordu. Türk süvarileri, henüz düşman artçıları tamamen çekilmeden şehre girip yangını söndürmeye çalıştıkları halde 1785 ev, 12 cami ve mescit, 636 dükkân yandı.

2 Eylül 1922 günü sabahı Başkomutanlık Karargâhı ile Batı Cephesi Karargâhı Dumlupınar’dan Uşak’a geldi. Aynı gün saat 10.00’da Porsuk Müfrezesi’ne bağlı iki taburlu 61. Alay Eskişehir’e girdi.

Toplantı halinde bulunan mecliste başkanlık görevini yapmakta olan İkinci Başkan Dr. Adnan Bey, birdenbire görüşmeleri keserek, “Ordumuz Eskişehir’e girmiştir, müjdelerim” dedi. Haber alkışlarla karşılanırken Kırşehir Mebusu Müfit Efendi ayakta bir dua okudu. Sonra Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey söz alarak Uşak’ın da geri alınmış olduğunu duyurdu. Daha sonra meclise gelmiş kutlama telgrafları olduğu bildirildi ki, bunlardan biri Ali İhsan Paşa’dandı. (Z.C., 2 Eylül 1922).

Mustafa Kemal Paşa Meclis Başkanlığı’na bir yazı göndererek, “Afyon, Dumlupınar meydan savaşlarındaki olağanüstü hizmetlerinden ötürü” Tuğgeneral Kâzım Paşa ile Albay Osman Nuri, Âşir, Alâeddin ve Yarbay Edhem Beylere “Meclis Takdirnamesi” verilmesini istedi.

Aynı gün akşamüzeri, saat 17.50’de, içlerinde Yunanlıların 1. Kolordu Komutanı General Trikopis ile 2. Kolordu Komutanı General Diyenis’in de bulunduğu dört yüze yakın subay ile dört binden çok er beyaz bayrak çekerek 23. Tümen’in 69. Alayı’nın 1. Tabur Komutanı Yüzbaşı Nihad Ok’a teslim oldular. O da, iki generali, emir subayı Teğmen Sungurlu Nuri ile tümen karargâhına gönderdi. Fakat o bölgede görev almaya gelen 5. Kafkas Tümeni Komutanı, yolda rastladığı esir generalleri emir subayının elinden alarak kendisi Uşak’a getirdi ve generaller, beraberinde Genelkurmay Başkanı ile Batı Cephesi Komutanı da olduğu sırada, Mustafa Kemal Paşa’nın huzuruna çıkarıldı.

3 Eylül 1922’de, Batı Cephesi Komutanlığı’nın bütün birliklere gönderdiği bir genelgeyle, 30 Ağustos 1922’de Çalköy-Adatepe-Aslıhanlar bölgesindeki yok etme savaşına Başkomutan Savaşı adı verildi.

Aynı gün içlerinde Genelkurmay Başkanı ile Batı Cephesi Komutanı’nın da bulunduğu birçok komutan birer derece terfi ettirildiler. Fakat hükümetçe yapılan bu terfiler, Büyük Millet Meclisi’nde, önce bir usul, sonra bir anayasa meselesi olarak tartışmalara sebep oldu. İlk sözü İkinci Grup’tan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey alarak, yapılan terfilere ait kararnameyi Hâkimiyeti Milliye gazetesinde okuduğunu, burada “terfiler hakkında milli irade çıkmıştır” kaydını gördüğünü, oysaki bu terfileri hükümetin yaptığını, milli irade sahibinin Büyük Millet Meclisi olduğunu, meclisten çıkmayan terfiler için “milli irade” sözünün kullanılmaması gerektiğini, bunun büyük bir yanlışlık olduğunu, aslında bu terfilerin milli iradeye dayanmasının yani meclisten çıkmasının uygun olduğunu, böylece

üniformaların kutsallık kazanacağını, kaldı ki bu meselenin bir "hükümdarlık hakkı" meselesi olduğunu, bu hakkın meclise ait bulunduğunu, milletin bu hakkı hiç kimseye vermemek, hiç kimsenin iradesi altına girmemek için çırpındığını anlattı ve "Bizim bu hakkımıza riayet etmeyenler, ulusal egemenliğin doğduğu yere saygı göstermeyenler, Yunanlılar kadar, millete düşmandırlar" dedi ve herkesin kanuna uymasını isteyerek, ana kanunun da ulusal egemenlik kanunu olduğunu, en yüksek komutanlık rütbesi olan "mareşallik" rütbesini ancak Büyük Millet Meclisi'nin verebileceğini, çünkü bu komutanın Meclis Komutanı olduğunu söyledi.

Milli Savunma Bakanı Kâzım [Özalp] Paşa cevap vererek, terfi işlemlerinde kanunsuzluk ve usulsüzlük olmadığını, rütbelerin bir bakanın cebinden değil, meclis adına verildiğini, şimdiye kadar yapılandan başka bir şey yapılmamış olduğunu, bakanların sorumluluğu kanununun henüz meclisten çıkmadığını anlattı. Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey'in, "Fakat içlerinde mareşallik de var" demesine karşı, "Mareşalliğin öteki rütbelerden ayrı bir işleme tabi tutulacağı hakkında bir kanun hükmü bulunmadığını" ileri sürdü. Yozgat Mebusu Feyyaz Âli Bey'in, "Mustafa Kemal Paşa'ya mareşalliği meclis vermiştir" demesine karşı da, "Meclis ne isterse yapar" sözü ile yetindi. Bu sırada Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey [Orbay] salona girdi ve söz alarak, "Hükümeti, Yunanlılar kadar memlekete zararlı gören bir mebusun o hükümeti iş başında tutması da memlekete Yunanlılardan çok kötülük getirir" diye söze başladı ve terfi işlemlerinin kanun ve işlemlere uygun yapıldığını, ulusal egemenliğe bir tecavüzde bulunulmadığını anlattı, valilerin tayin ve terfilerinin de meclisten geçmediğini belirtti. Hüseyin Avni Bey, yukarıdaki sözü bütün hükümetlere değil, meclisin haklarına tecavüz edecek hükümetlere söylediğini açıkladı ve "Benim sözlerim bu egemenliğe tecavüz şartı iledir. Mademki böyle bir tecavüz yoktur, o halde mesele yoktur" dedi.

Bununla beraber konu üzerindeki görüşme ve tartışmalar sürdürüldü. Bu terfilerin bir kere de meclisin onayından geçirilmesini isteyenler oldu. Hüseyin Avni Bey, işlemdeki kanunsuzluğun meclis kararı ile düzeltilmesini isteyen bir önerge verdi. Fakat oy çokluğu ile reddedildi. Böylece hükümetin yaptığı işlemin kanun ve usule uygunluğu kabul edilmiş oldu. [Türk İstiklâl Harbi, 2/6-3: 1-59; Z.C., 2 ve 4 Eylül 1922)

Bu sırada Batı Anadolu'da savaş bütün şiddetiyle devam ediyordu. 2. Süvari Tümeni'ne bağlı 4. Süvari Alayı 4 Eylül 1922 günü saat 6.00'da Kula'ya girmişti. 5. Süvari Kolordusu karargâhı ile bağlı birlikleri Kula'ya aktarıldı. Demirci Kaymakamı Ethem Bey Milis Müfrezesi Bigadiç'i işgal etti.

1. Süvari Tümeni'ne bağlı 2. Süvari Alayı çok hızlı bir hareketle Yunan kuvvetlerini baskına uğratıp 5 Eylül 1922 günü saat 08.15'te Salihli'ye girdi ve sokak savaşlarıyla düşmanı temizledi, istasyonu işgal etti.

6 Eylül 1922'de Demirci Kaymakamı Ethem Bey Milis Müfrezesi Balıkesir'e girip işgal etti. Kocaeli Grubu'na bağlı 18. Tümen Müfrezesi Yenişehir'i geri aldı. Aynı günün akşamı Batı Cephesi ve Başkomutanlık Karargâhları Alaşehir'de, 1. Ordu Komutanı Salihli'de idi. Menderes Bölge Komutanlığı, Nazilli'yi işgal etmiş, asıl birliklerini Sarayköy dolaylarında toplamıştı.

7 Eylül 1922 günü saat 1'de, 14. Süvari Tümeni Bintepeler'i ele geçirdi. Saat 9'da Alaşehir'den hareket eden Başkomutanlık ve Batı Cephesi karargâhları Salihli'ye geldiler. Bozdağı'ndan inen zeybekler, Ahmetli'den Turgutlu'ya çekilen Yunanlılara ateş baskınları yaparak çok kayıp verdirdiler.

7/8 Eylül 1922 gecesi Sinirli'de bulunan Süvari kolordusunun komutanı, Yunanlıların panik halinde İzmir'e doğru kaçtıklarını, İzmir'e varanların vapur beklediklerini, yabancı devlet donanmalarının İzmir limanında bulunduğunu haber aldı, haberi üst makamlara ulaştırdı ve sıkı bir kovalamaya girişti. Öğleden sonra Başkomutan, Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı, 2. Ordu'nun Adala'daki karargâhına gelerek durumu görüştüler. Bu sırada, İzmir'deki konsoloslar, şehrin teslimi için Türk ordusunun en yakın komutanı ile görüşmek istediklerini ve temsilcilerini göndermek üzere acele bir randevu rica ettiklerini, İzmir limanındaki bir Fransız kruvazörünün telsizi ile yayınladılar. Başkomutanlık verdiği cevapta, temsilcilerin beyaz bayrak taşıyan otomobillerle İzmir-Turgutlu şosesinden gönderilmesini bildirirken, Süvari Kolordusu'na da, bütün kuvvetiyle İzmir'e yetişip şehri işgal etmesi emrini verdi. 2. Kolordu'nun atlı takip kolu da 18.30'da Kemalpaşa'ya girdi ve kasabayı kısmen de olsa yangından kurtardı. Gece ordu komutanı Turgutlu İstasyonu'na geldi.

Yunan ordusu artık kendini yönetecek durumdan çıkmış gibiydi. 7 Eylül'de Tekirdağ'dan İzmir'e getirdikleri Yunanlı birlikleri karaya çıkmamışlardı. Bu birlikler gemi ile Urla'ya götürülerek 8 Eylül'de Urla'da karaya çıkarılmak istenmişse de askerler çıkmamakta direnmişler ve ancak geminin batırılacağı tehdidi ile çıkarılabilmişlerdi. Bu durum karşısında, İzmir'deki Yunan ordusu komutanı, 9 Eylül sabahından itibaren İzmir'i boşaltma kararı vermiş, General Franko da 8 Eylül'de saat 16.00'dan itibaren birliklerini İzmir'e doğru geri çekmeye başlamıştı.

Ve 9 Eylül 1922 günü saat 06.30'da, 1. Ordu Komutanı şu emri yayınladı:

> İzmir konsolosları, şehri teslim etmek üzere bugün İzmir-Kemalpaşa-Turgutlu yolu ile ve beyaz bayrak çekerek geleceklerini bildirmişlerdir. 3. Süvari Tümeni Torbalı'dan İzmir'e yanaşmaktadır. 2. Kolordu Atlı Takip Kolu düşmanın bir alayını geri atarak dün akşam Kemalpaşa'yı işgal etmiştir. 5. Süvari Kolordusu Manisa'ya girdi, Menemen doğrultusunda ilerlemektedir, bütün kuvvetleriyle İzmir'e girmesi emredilmiştir. Kolordu inzibat bölüklerinin de, 8. Tümen'le birlikte, saat 8'de Turgutlu'dan İzmir'e gitmeleri emredildi. 8. Tümen İzmir'e girince, 3. Süvari Kolordusu şehri ona bırakacaktır. 8. Tümen Komutanı, İzmir Mevki Komutanı olacaktır. 1. Kolordu Komutanı, İzmir Askerî Valisidir. Ordu karargâhının süvari bölüğü, konsolosları Turgutlu'dan alarak ordu karargâhına getirecektir. Ordu karargâhı da öğleden sonra İzmir'e gidecektir.

Saat 8'de, Başkomutanlık, Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi karargâhları Salihli'den Turgutlu'ya geldiler.

İzmir'i işgalle görevli 5. Süvari Kolordusu'nun 14. Süvari Tümeni ise, saat 3'te Emiralem istasyonundan yürüyüşe geçmiş, saat 5'te Menemen'e girmişti. Tümenle beraber olan ve Rum göçmenlerinin Karşıyaka'da toplandıklarını haber alan kolordu komutanı, saat 9.45'te verdiği emirle, Rum ahaliye teslim teklif edileceğini, teslim olanlara fena muamele yapılmayarak muhafaza altına alınacağını bildirdi. Ve 14. Süvari Tümeni 16.30'da Karşıyaka'ya girdi, top atarak işgali ilan etti, daha ileri gitmeyerek burada kaldı.

1. Süvari Tümeni de sabah saat 03.00’te yürüyüşe geçmiş ve gün ağarırken Bornova şosesine varmıştı. 1. Süvari Tümeni’nin öncüsü olan 14. Alay’ın yürüyüşünü gören 2. Süvari Tümeni’nin birlikleri de, 20. Alay’ın 4. Bölüğü’nden Teğmen Enver komutasındaki keşif kolunu ileri göndererek yürüyüşe geçtiler. İki tümenin birlikleri karışık bir halde ilerlerken düşman ateşi ile karşılaşmaları üzerine, tümen komutanları görüşüp anlaşarak birlikleri ayrı ayrı yürüyüş düzenine soktular.

14. Süvari Alayı saat 9’da Bornova’ya girdi, karşılaştığı düşman ateşini taarruzla susturarak İzmir’e doğru ilerledi. Bu sırada, komutanından özel izin alan 54. Alay’ın akıncı kolu komutanı Abdurrahman [Özgen] da, müfrezesiyle birlikte gelip 14. Alay’a katıldı. Bütün süvariler, hep birlikte ve yarış edercesine dörtnala İzmir’e gidiyorlardı. Ve sanki İzmir’e bir birlik, bir ordu değil de, tarihin her çağında eşsiz yurtseverlik örnekleri vermiş olan şahlanmış bir halde bütün Anadolu gidiyordu.

2. Süvari Tümeni’ne bağlı, Binbaşı Reşat komutasındaki 4. Süvari Alayı’nın Yüzbaşı Şerafeddin komutasındaki öncü bölükleri şehre girmeye başlamışlardı. Hız kesilmişti ve çevredeki binalardan ateş açılması ihtimaline karşı bir tedbir olarak sekiz er, tüfekleri ellerinde olduğu halde, süvarilerin önünde yaya olarak ilerliyorlardı. Birdenbire bir Rum fabrikasından açılan ateşle dördü şehit oldu. Fakat yapacak bir şey yoktu. Bir an önce şehre girmek, yönetime el koymak ve düşmanın giderayak yeni kötülüklerini önlemek gerekli idi. Yüzbaşı Şerafeddin komutasındaki bölükler de öyle yaptılar ve şehitlerini orada bırakıp tekrar dörtnala ilerlediler. Kordonboyu’nda, Yüzbaşı Şerafeddin, bir Rum’un attığı bomba ile başından yaralandı ise de yürüyüş hızını kesmedi, saat 10.30’da Hükümet Konağı önüne vardı. Balkona çıktı ve yarasının kanına bulanmış bayrağı direğe çekti.

Bu sırada başka yerden İzmir’e girmiş olan 1. Süvari Tümeni’ne bağlı 14. Alay’ın Yüzbaşı Zeki komutasındaki uç bölüğü de kışlaya varmış, direğine bayrak çekiyordu. 1. ve 2. Süvari Tümenleri birbirleriyle yarışırcasına aynı zamanda İzmir’e girerek dört yıldır düşman işgalindeki şehri ve Türkleri yeni kötülüklerden kurtarmışlar, İzmir’i anavatana kavuşturmuşlardı.

Bu sırada, 3. Kafkas Tümeni’nin süvari bölüğünden Asteğmen Besim de, emrindeki kuvvetlerle Kadife Kale’ye vardı ve saat 13.00’te kaleye Türk

bayrağını çekti. 4. Süvari Alayı Komutanı Binbaşı Reşat da gelerek Kale'nin işgalini tamamladı.

Düşman çetelerinin mukavemetini kırarak Menemen'e girmiş ve tekrar yoluna devam ederek Karşıyaka'ya gelmiş olan 14. Süvari Tümeni de toplarını vapur iskelesi yanına yerleştirerek 21 pare top atışı ile İzmir'i selamladı.

Şehrin işgali tamamlanırken, limandaki Fransız savaş gemisinden gelen bir deniz subayı, 1. Süvari Tümeni Komutanı Mürsel Bakû'ye bir emirleri olup olmadığını sordu. Tümen komutanı bu nazik davranışa teşekkür ederek, İzmir'e girildiğinin Ankara'ya müjdelenmesinden başka isteği olmadığını bildirdi. Bunun üzerine Fransız savaş gemisi, kendi telsizi ile, İzmir'in alındığını bildiren mesajı yayınladı. Ankara, İstanbul ve Doğu Cephesi Komutanlığı sevinçli haberi öğrendiler. Tümen komutanı, saat 14.00'te de İzmir Hükümet Konağı'ndan, Batı Cephesi Komutanlığı'na şu raporu verdi:

> Yunanlılar sevgili İzmir'imizi kılıçlarımıza bırakarak kaçmaktadırlar. Direnenlerin önemli kısmı yok edildi, ötekiler esir alındı. Saat 10.30'da İzmir'e girdik. Bütün halk ve yabancı uyruklular ordumuzu büyük sevinç ve heyecanla karşıladılar. Limanda Yunan vapuru yoktur. İki tümen emrimde olarak İzmir Komutanlığı'nı elime aldım.

Daha sonra Süvari Kolordusu Komutanı Fahreddin Paşa [Altay] da, Emir Subayı Üsteğmen Fevzi [General Uçaner] ve karargâhı ile İzmir'e gelip kışladaki komutanlık dairesine yerleşti. Ertesi gün, yani 10 Eylül 1922'de de Mustafa Kemal Paşa İzmir'e geldi. (Türk İstiklâl Harbi, 2/6-3: 59-127; F. Altay, 10 Yıl Savaş: 351-354; Abdurrahman Özgen, Türk Akıncıları: 65-68)

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yurtiçinden ve yurtdışından sevinç ve kutlama telgrafları yağıyordu. Bunların arasında Beyrutlu Misbah Muhayyeş ile Hint Hilafet Komitesi'nden gelenler de vardı. Afgan elçiliğinde misafir bulunan Hintli Ebülfazıl Mehmet Hannani ise, bütün Hint halkı ve İslam cemiyetleri adına bir bayrak armağan etmişti. İstanbul Mebusu Mazhar Bey de, verdiği bir önergeyle, düşmanın Bursa'yı işgali üzerine başkanlık kürsüsüne konulmuş olan "kara örtü"nün kaldırılarak yerine bir yeşil örtünün konulmasını istedi. Bursa henüz kurtulmamıştı, ama

artık herkes vatanın tümünün kurtulacağına inanmıştı. İstek oylanıp kabul edildi. (Z.C., 6, 7, 9 Eylül 1922)

Bursa bölgesindeki savaşlar şiddetle devam ediyordu. İzmit Taburu ile Yalova Bölüğü'nün övünülmeye değer kahramanca savaşları sonunda, 10 Eylül 1922 gününün gecesi Gemlik'e girildi. Bu sırada Bursa bölgesindeki düşman birlikleri ateşi kesmiş, çekilmeye başlamışlardı ve öylesine hızlı çekiliyorlardı ki Bursa bu çekilmede herhangi bir kötülüğe ve zarara uğramamıştı. 3. Kolordu'ya bağlı 1. Tümen, 10 Eylül 1922 saat 21.50'de Bursa İstasyonu'nu işgal etmişti. 38. Süvari Alayı da istasyona geldi ve Hücum Taburu saat 22.55'te Bursa şehrine girdi.

11 Eylül 1922 günü Meclis Genel Kurulu toplantı halindeyken Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey, başkana, "Bursa'nın alındığına dair bir haber dolaşıyor. Rica ederim, Milli Savunma Bakanı'nı kürsüye çağır bizi aydınlatsın" dedi. Başkan Kâzım Paşa kürsüye gelerek şu cevabı verdi: "Bursa cephesindeki komutandan ordumuzun Bursa istasyonuna girdiğini ve bir birliğimizin de şehrin asayişini sağlama ile görevlendirildiğini şifre ile haber aldım. Buna göre, Bursa alınmıştır, tebrik ederim." Manisa Mebusu Refik Şevket ile İstanbul Mebusu Ali Rıza ve Muş Mebusu İlyas Sami Beyler verdikleri ortak bir bildiri ile Başkomutan'a milletin sonsuz teşekkürlerinin bildirilmesini istediler, önergeleri oybirliği ile kabul edildi. (Z.C., 11 Eylül 1922; Türk İstiklâl Harbi, 2/3-6: 127-198)

Mecliste bu konuşmalar yapıldığı sırada Mudanya henüz düşman işgali altındaydı ve kasabada yedi yüz kadar Yunan askeri ile üç bin kadar Rum ve Ermeni çetecisi vardı. Ve Mürettep Süvari Tümeni'nin 37. Alayı'nın 2. Bölük Komutanı Yüzbaşı Abidin, emrindeki kuvvetlerle ve kendi başına gün kararırken birdenbire Mudanya'ya girdi. Şaşkınlık içinde kalan düşmanın bu durumundan yararlanarak kasabanın her yandan sarılmış olduğunu ve teslimden başka çareleri kalmadığını bağırarak haber verdi. Durumu bir türlü kavrayamayan düşman, saat 23.00'te teslim olacağını bildirdi. Yüzbaşı Abidin de, esirleri parti parti sevk etmeye başladı, sevkiyat sabaha kadar sürdü. Fakat 12 Eylül 1922 günü sabahının ilk saatlerinde bir Yunan tümeni Mudanya'ya gelince durum değişti. Yüzbaşı Abidin, tümeni biraz oyalayarak halkı silahlandırdı ve esirleri camilere hapsederek büyük bir zorlukla da olsa düşman hatlarını yarıp çıkmayı başardı. Biraz sonra da Kocaeli Grubu birlikleri Mudanya'ya yetiştiler. Yunan tümeni ile yaptıkları

savaşı kazandılar, düşman tümenini esir ettiler ve saat 13.00'te Mudanya'ya girdiler.

Zafer sevinç ve şenlikleri yurdun her yanında büyük coşkunluklar içinde devam ediyor, Büyük Millet Meclisi'ne kutlama telgrafları yağıyor, Samsun Valisi Faik ve Belediye Başkanı Nihad Beyler çektikleri bir telgrafla Samsunluların sekiz milyon sigarayı hazırlayıp orduya armağan ettiklerini bildiriyorlardı. Bursa mebuslarının telgraflarından anlaşıldığına göre de Bursa'da herhangi bir düşman hasarı yoktu, eski haliyle aynen geri alınmıştı. (Z.C., 13, 14, 16 Eylül 1919; Türk İstiklâl Harbi 2/6-3: 198-208)

17 Eylül 1922 günü sabah olurken Kocaeli Grubu Komutanı, emrine aldığı 61. Alay'la, Bandırma'ya girdi. Önünde akıncı bölükleri olan Kocaeli Grubu, 18 Eylül 1922 günü sabahı da yanmakta olan Erdek'e ulaştı. 17/18 Eylül 1922 gecesi saat 22.00'de Batı Cephesi Komutanlığı bir bildiri ile durumu şöyle özetledi:

> Ordularımızın sürekli kovalaması sonunda Urla yarımadasına tıkılan düşman Çeşme'den tamamen kovuldu. 26 Ağustos 1922'den beri yaptıkları savaşlardan dolayı ordulara ve süvari kollarına teşekkür ederim. Edremit'ten itibaren bütün Batı Anadolu'da düşman kalmamıştır.

Ordular yeni kuruluşlarına geçtiler. 2. Ordu emrindeki milis kuvvetlerden Demirci Kaymakamı İbrahim Edhem Bey, Parti Pehlivan, Arap Ali Osman, Aslan Müfrezeleri Balıkesir'de, Bakırköylü Saçlı Mestan Efe Kırkağaç'ta, görevlerini bitmiş sayıp, silahlarını kaymakamlığa teslim ederek köylerine gittiler. Gönen, Manyas, Ayvalık, Edremit, Biga bölgelerindeki İnce Mehmet, Altı Parmak, Küçük Hüseyin Müfrezeleri işi çeteciliğe döktüklerinden ve halkın sızlanmasına sebep olduklarından bir ay kadar sonra silahları alınıp dağıtılmış, suçlular hakkında kovuşturma yapılmıştır.

18 Eylül 1922'de, İtilaf Devletleri, bir nota ile İstanbul'da ve Boğazlar'da İtilaf Devletleri'nin işgal bölgesinde tarafsızlığa riayet edileceğini umduklarını bildirdiler. Bunun üzerine, Kocaeli Grubu'nun İzmit bölgesine, 2. Süvari Tümeni'nin de Çanakkale'ye ilerlemeleri emredildi. 2. Süvari Tümeni İngiliz işgalindeki Çanakkale'yi almak üzere Edremit'ten hareket etti. (Türk İstiklâl Harbi, 2/6-3: 208-226)

Başkomutan Savaşı kesin zaferle sonuçlanmış, Anadolu Yunan işgalinden kurtulmuştu. Büyük Millet Meclisi'ne her yandan ve herkesten kutlama telgrafları gelmekte devam ediyordu. Bunların arasında İstanbul Kız ve Erkek Öğretmen Okulları Derneği, Azeri Türk Birleşme Derneği, General Yadigâref, Yusuf Vezirof, Demir Makinisti Bakı Rıza ile Sivas Ermeni Murahhası tarafından çekilenler de vardı. Roma elçimiz Erzurum Mebusu Celâleddin Arif Bey'den gelen telgrafta şöyle deniyordu:

> Kutsal vatanın şimşek gibi bir hızla din düşmanının elinden kurtuluşu haberi geldikçe, Tanrı'ya dua ediyor ve Yüksek Meclisi, Milli Orduyu, komutanlarıyla, bütün amir, subay ve erlerini kutlamayı borç sayıyorum. Hele Yeşil Bursa'nın kurtuluşu ve başkanlık kürsüsüne, benim zamanımda, Yüksek Meclis kararı gereğince germiş olduğum kara örtünün kaldırılması töreninde bulunamadığımdan üzgünüm. Gözlerim sevinç yaşları ile dolu olarak, burada bütün Müslümanların ve İtalyan ileri gelenlerinin tebriklerini kabul ediyor ve Yüksek Meclisiniz adına teşekkür ediyorum. Yarınki Cuma günü bütün İslam âleminde olduğu gibi, elçilikte de dualar edilecek ve şehitlerin ruhlarına fatihalar okunacaktır. Alçak düşmanın kaçarken yaptığı kötülükleri, toplantı halinde bulunan Cemiyeti Akvam'a (Milletler Cemiyeti) şiddetle protesto eylediğimi bildiririm.

Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey'in Uşak'tan gelen telgrafı ise, Yunanlıların kaçarken yaptıkları insanlık dışı kötülüklerin en korkunç örneklerinden birini veriyordu:

> Alçak düşman Uşak'tan çekilirken annem ile kız kardeşimi kurşunla şehit etmiş, evlerimi, dükkânlarımı yakmıştır. Memleket haraptır. Namussuzlar ancak yerlerde kül, yüreklerde kin bırakmışlardır.

Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey ile Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, "bazı meseleleri halletmek üzere" 19 Eylül 1922 günü Başkomutanlık Karargâhı'na gittiler. Rauf Bey'in Uşak'tan gönderdiği telgrafı da, düşmanın kötülüklerini tekrarlıyor, fakat halkın anavatana kavuşma sevinci içinde meclise ve orduya sevgi gösterilerinde bulunduklarını belirtiyordu. Rauf Bey Afyon'dan da aynı anlamda bir telgraf göndermişti.

İran Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Kıvamussaltana Mirza Ahmet Han ise, elçilik ve dışişleri bakanlığı aracılıklarıyla gönderdiği kutlama telgrafında, "Kahraman Türk ordularının elde ettikleri son başarıların İran'da büyük sevinç yarattığını" bildiriyor, İran devleti adına tebriklerini sunuyordu. Hint Hilâfet Komitesi Hindistan'ın ve Afrika'nın her yanından Gazi Mustafa Kemal Paşa ile orduyu kutlayan telgraflar geldiğini bildiriyordu. Meclise gelen kutlama yazıları arasında İstanbul'da Yusuf Ziya Paşa ile öteki on bir âyan üyesinin, Ermeni temsilcisi ve mebusunun, Beşiktaş'ta Sosyal Demokrat Parti Başkanı Ziya Bey'in, Batı Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin, Buhara hükümetinin ve Lozan Türk Kongresi'nin tebrikleri de vardı. (Z.C., 18-30 Eylül 1922)

Ve Mustafa Kemal Paşa, bu Büyük Zafer'in nedenini şöyle açıklıyordu: "Bu Anadolu zaferi, tarihte bir millet tarafından tamamen benimsenen bir fikrin ne kadar güçlü ve yaratıcı bir kuvvet olduğunun en güzel örneği olarak kalacaktır. ... Milletimiz, tek bir insan gibi, gösterdiği sarsılmaz birlik ve çaba ile bu başarıyı kazanmıştır. Milletimizin, barış işlerinde de, barıştan sonraki işlerde de aynı çalışma ve birliği göstererek bu zaferi tamamlayacağına şüphe yoktur." Sözlerini şöyle tamamlıyordu: "Bu hareketi yapan ordunun babalarından ve analarından ibaret olan milletimiz bütün dünyada en yüksek saygı ve onur yerini kazanmıştır. Milletimiz, çekinmeksizin övünebilir. Bu, en kuvvetli şartlarla hakkıdır. Ve ben, böyle bir milletin ferdi olmakla en büyük mutluluğu duyuyorum. Savaş alanlarında eşsiz yiğitlikler, kahramanlıklar göstermiş komutanlarımızın, subaylarımızın ve erlerimizin her biri ayrı bir destan olan davranışlarını saygı ve takdirle anarım. Yiğitlik meydanlarında Tanrı'nın rahmetine kavuşan şehitlerimizin aziz ruhlarına hep beraber fatihalar sunalım. (Ayakta fatihalar okundu.) Er meydanlarında ölenlerin analarına ve babalarına üzüntülerimizi değil tebriklerimizi gönderelim."

Ve savaş sonu cepheden gelerek, büyük sevgi gösterileri arasında mecliste bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa'yı aynı birleşimde konuşan iki mebus en samimi duygularla yüceltti ve tebrik etti. Bunlardan biri Birinci Grup üyesi Edirne Mebusu Şeref Bey'di, öteki de İkinci Grup üyesi Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'di. (Z.C., 4 Ekim 1922)

Mudanya Ateşkes Antlaşması

Süvari Kolordusu Komutanı Fahreddin Paşa (Altay) anlatıyor:

“10 Eylül 1922 günü Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, öteki komutanlarla beraber İzmir’e gelecekti. Sabahleyin erkenden kalkıp onları karşıladım. Komutanlar Hükümet Konağı’na doğru gelirlerken piyadelerimiz de şehre girmeye başlamışlardı. Halk, Hükümet Meydanı’na yığıldı. Gazi Paşa, balkondan halka karşı bir konuşma yaptı ve ‘Bu başarı milletindir’ dedi. 1. Kolordu Komutanı İzzeddin Paşa [Çalışlar] İzmir Askerî Valiliği’ne tayin edildi. Mustafa Kemal Paşa, İzmir’deki yabancı devlet temsilcilerini kabul etti. Bu arada, İzmir’de korkunç kötülükler yapmış olan Yunan askerlerini gemiden çıkarlarken kutsayan Rum Metropoliti Hristostomos da Mustafa Kemal Paşa’yı ziyarete gelmişti, fakat Mustafa Kemal Paşa kabul etmedi. 1. Ordu Komutanı Nureddin Paşa ile görüşebildi. Hükümet Konağı’ndan çıkıp giderken de etrafını saran ve peşine takılan halk arasında kalıp ayaklar altında çiğnenip öldü. Olayı duyan Mustafa Kemal Paşa ise üzüntüyle, ‘Bu olmamalıydı’ dedi. Sonra yabancı devlet temsilcileriyle görüşmelerine devam etti.” (F. Altay, 10 Yıl Savaş: 351-362)

Başkomutan Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa anlatıyor:

“İzmir’e girdiğimiz zaman, limanda İngiliz amiralinin komutası altında, bir İtilaf Donanması vardı. 1. Ordu Komutanımızla görüştüler. İzmir’deki uyrukları için bir güvenlik sağlamak istiyorlardı. Bu görüşmeye siyasi ilişkilerin başlangıcı denebilir. İngiliz amiral, 1. Ordu Komutanı’na, ‘Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin Büyük Britanya hükümetine karşı durumu nedir? Savaş halinde mi, barış halinde mi sayılıyor’ demiş. Komutanımız da Büyük Britanya hükümetinin Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine karşı ne durumda olduğunu sormuş. Amiral, siyasi ilişkilerin bulunmadığını ve bu ilişkilerin kurulması gerektiğini söylemiş. Komutanımız da aynı düşüncede olduğunu bildirmiş. Bu görüşme sonunda fiilen savaş durumunda olmadığımız düşüncesi iki tarafça da kabul edilmiş oluyordu.

Bu sırada, vaktiyle konsolosluk yapmış olan bir İngiliz benimle görüşmek istedi. İsteğinde direnince kendisiyle görüştüm. Kendisini resmen tanımadığımı belirttim. Gücenerek, ‘Siz İngiltere hükümetine savaş mı ilan ediyorsunuz’ dedi. ‘Siyasi ilişkiler kurulmamıştır ki, yeniden savaş ilan edilsin’ dedim. Bu görüşme yanlış anlamalara sebep oldu. Şuna buna gitmiş, özellikle Amerikalılara savaş ilanından söz etmiş. İngiliz amiralden

bir mektup aldım. ‘Konsolosumuzu kabul etmiş ve kendisine savaşla ilgili sözler etmişsiniz. Oysa ki 1. Ordu Komutanı ile aramızda buna dair bir kelime konuşulmamıştır. Gerçek düşüncenizi öğrenirsem hükümetime bildireceğim’ diyordu. Cevap vererek, 1. Ordu Komutanı ile aralarındaki konuşmaya katıldığımı bildirdim. Amiral memnun olmuş, ‘Bunu ilgili devletlere yazacağım, alacağım cevabı bildiririm’ demiş.

Ondan sonra idi ki, General Pellé benimle görüşmek istedi ve İzmir’e geldi. Yarı resmi durumda gelmişti ama hükümetince gönderilmişti. Çanakkale ve İstanbul yönlerindeki askerî harekâtımıza değinerek, kendilerince tarafsız saydıkları bir bölgeye girilmemesini söyledi. Oysa ki şimdiye kadar hükümetimize tarafsız bölgeden söz edilmemiş ve hükümetimizce böyle bir bölge kabullenilmemişti. Kendisine böyle bir bölgeden haberim olmadığını, düşmanı takip etmek için yürümeye mecbur olduğumuzu söyledim.

Bundan sonra, Mösyö Franklin Bouillon’dan özel bir telgraf aldım. Eski arkadaşımdı, bu sıfatla benimle görüşmek istiyordu. İzmir’de görüşebileceğimiz cevabını verdim. İzmir’e geldi. Geldikten sonra anlaşıldı ki, Fransa hükümetinin temsilcisi olarak ve üç büyük devlet adına görüşmeye gelmiştir. Bu sırada, bir konferansa davet notası da geldi.” (Z.C., 4 Ekim 1922)

Birinci Grup Başkanı Ali Fuat Paşa anlatıyor:

“Savaş işleri ile uğraşacağı için ayrılan Mustafa Kemal Paşa’nın yerine Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk grubu başkanlığına seçildiğimden, Moskova elçiliğinden istifa etmiştim. Mustafa Kemal Paşa’nın çağrısı üzerine, genel durumu görüşmek için Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf ve Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey’le birlikte İzmir’e gittim. 19 Eylül’de yola çıkmış, 21 Eylül akşamüzeri İzmir’e varmıştık. İstasyonda Mustafa Kemal Paşa ile maiyetindeki komutanlar, tören birliği ve kalabalık halk topluluğu tarafından karşılandık. Mustafa Kemal Paşa, İzmir’in ileri gelenlerinden Uşakîzade Muammer Bey’in Göztepe’deki köşklerinden birini karargâh olarak kullanıyor, kendisi de burada kalıyordu. Köşkün işlerine, Muammer Bey’in kızı Latife Hanım bakıyordu.

Başkomutan Paşa’nın anlattığına göre, bir gün limandaki İngiliz donanmasının amirali dışarı çıkmak istemiş, fakat karadaki nöbetçimiz

bırakmamış. Bunun üzerine geriye dönen amiral de gemilere savaş durumu aldırıp toplarını şehre çevirtmiş. Durumu öğrenen 1. Ordu Komutanı Nureddin Paşa ile İzmir Valisi Mustafa Abdülhalik Bey olayla ilgilenmişler. Bu nedenle 1. Ordu Komutanı Nureddin Paşa ile İngiliz amirali arasında görüşme olmuş ve iki taraf birbirleriyle savaş halinde olmadıkları sonucuna varmışlar.

Fakat amiral aynı konuyu bir kere de Mustafa Kemal Paşa'dan öğrenmek istemiş ve Selânik'ten getirttiği Başkonsolos Sir Loinbi'yi Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş. O da Mustafa Kemal Paşa'ya, 'İngiliz devleti ile harp halinde misiniz?' diye sormuş. Mustafa Kemal Paşa, 'Yunan'ı Ankara'ya çıkaran sizsiniz, vatandan dışarı atan biziz. Durum bu olunca, karar vermek size düşer' diye cevaplamış. Bu söz yanlış anlaşmalara sebep olacak şekilde aktarılmış, fakat sonra anlaşmaya varılmış.

İngiltere, Fransız Devlet Adamı Raymond Poincaré ve İtalyan Devlet Adamı Sforza ile görüşmek üzere, Lord Curzon'u 19 Eylül'de Paris'e göndermiş. Üç devlet adamı 20 Eylül'de toplanıp görüşmüşler ve Doğu Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesini kararlaştırarak 23 Eylül 1922 tarihli bir nota düzenleyip göndermişler. Fakat nota henüz gelmeden, Fransız diplomatı Franklin Bouillon, 28 Eylül'de İzmir'e geldi. Franklin Bouillon, Başbakan Poincaré'nin bir mektubunu da Mustafa Kemal Paşa'ya getirmişti. Görüşmeler yapılırken 23 Eylül 1922 tarihli nota da geldi. Bu nota ile Venedik'te ya da başka bir yerde bir konferans yapılmak istendiği, İngiltere, Fransa, İtalya'dan başka Japonya, Yugoslavya, Bulgaristan'ın da konferansa çağrılacağı, Yunanistan ile Türkiye'nin de delegelerini tez elden göndermeleri, Doğu Trakya'nın Türklere geri verileceği, ancak Boğazlardaki tarafsız bölgelere asker sokulmaması bildiriliyordu. General Harrington da Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup yazmıştı. Mustafa Kemal Paşa, verdiği cevapta, Boğazların serbestliğini korumanın Türkler için prensip olduğunu bildirdi. Siyasi havadaki gerginlik gevşedi. Mudanya'da bir konferans toplanması kararlaştırıldı. Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya döndü." (A. F. Cebesoy, Siyasî Hatıralar: 66-80)

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey anlatıyor:

"Fransa, İngiltere ve İtalya hükümetlerinden aldığımız 23 Eylül 1922 tarihli notaya göre; üç müttefik hükümet, Yunan kuvvetlerini, konferanstan önce üç müttefik devletin generalleri ile Türk ve Yunan askerî ileri

gelenlerinin belirtecekleri çizgiye çektirmek için nüfuzlarını kullanacaklardır. Buna karşılık Ankara hükümeti, tarafsızlığı ilan edilmiş olan bölgeye ne konferanstan önce, ne de konferans sırasında askerî birlik göndermemeyi, ne Boğazları ve ne de Marmara'yı geçmemeyi kabul edecektir. Yukarıda sözü edilen çizgiyi belirtmek için ya Mudanya'da ya da İzmit'te Mustafa Kemal Paşa ile müttefik devletler generalleri arasında bir toplantı yapılabilir.

Bu notanın görüşülmüş olduğu konferansa başkanlık etmiş bulunan Fransa Hükümet Başkanı ve Dışişleri Bakanı Mösyö Poincaré'ye verdiğimiz ve üç hükümete de tebliğ ettiğimiz 29 Eylül 1922 tarihli notada, 'Trakya'nın Yunan ordusunun işgali ve hükümetinin yönetimi altında bir gün daha fazla yaşaması türlü tehlikeleri ve Türkler için dayanılmaz acıları doğurduğundan, Edirne de dahil olduğu halde, Meriç batısına kadar Trakya'nın hemen boşaltılarak tez elden Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine teslimi gerekmektedir. Bu acele konuyu karara bağlamak üzere Mudanya'da 3 Ekim 1922'de bir konferans toplanması, İtilaf Devletleri'nin isteklerine uygun olarak teklif olunur. Mudanya Konferansı için, bizce, Batı Cephesi Orduları Komutanı İsmet Paşa görevlendirilmiştir. Teklif uygun görülüyorsa görevlendirilecek generallerin bildirilmesini rica ederim' denilmiştir. Teklifimizi kabul ettiler. Ekimin üçünde Mudanya'da görüşmeler başladı. (Z.C., 11 Ekim 1922)

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi anlatıyor:

"İtilaf Devletleri'nin ilk mütareke teklifi, Başkomutan Savaşı'nın kazanılmasından hemen sonra olmuş ve Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey bu teklifi, 4 Eylül 1922'de, cephede bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa, 'Türk ordusu henüz İzmir'e varmamış olmakla beraber, Anadolu'daki Yunan ordusunun yenilgisinin artık açık olarak kesinleştiği, bu ordunun yeni bir direnme ihtimalinin bulunmadığı, mütarekenin ancak Trakya için söz konusu olabileceği' cevabını vermişti. 7 Eylül 1922'de yeni bir mütareke teklifi gelmiş, bunun yazışmaları yapılırken Türk ordusu da İzmir ve Bursa'ya girmişti. Askerî Harekât İstanbul ve Çanakkale'ye doğru devam ediyordu. 2. Süvari Tümeni, 6. Kolordu emrine girmiş ve Çanakkale'yi işgal etmek üzere 19 Eylül'den itibaren harekete geçme emri almıştı. İngiltere de, Çanakkale'yi savunmak için yeniden savaşı göze alır bir durum takınmıştı. Fakat bu davranışında

hiçbir yandan destek görmediği gibi İtalyanlar Çanakkale'deki kuvvetlerini geri çektiler, Fransızlar da geri çekilme emri verdiler. Bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon 19 Eylül'de Paris'e gelerek Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Poincaré ve İtalya'nın Paris Büyükelçisi Kont Sforza ile görüşmelere başladı. Aynı gün, İzmir'e gelmiş olan İstanbul'daki Fransız Olağanüstü Komiseri General Pellé de Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Mustafa Kemal Paşa Türk milletinin amacını, 'Trakya ile İstanbul'un kurtarılması ve Boğazların serbestliğinin korunması' olarak özetledi. Franklin Bouillon da, Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği 21 tarihli telgrafla 25 Eylül'de yola çıkarak İzmir'e geleceğini bildirdi ve kendisi gelmeden bir karara varmamasını rica etti. 23 Eylül'de de Paris'te toplanan İtilaf Devletleri temsilcileri, Edirne'yi de içine alan Doğu Trakya'nın boşaltılıp Türklere geri verilmesini kararlaştırdı ve aynı tarihli bir notayı Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdi. Bu sırada Çanakkale dolaylarındaki Türk süvarileri Erenköy ile Biga'yı işgal ediyorlardı. İngilizler Çanakkale'ye yeni kuvvet gönderdiler. İngiliz Kuvvetleri Başkomutanı General Harington da 26 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek, 'görüşmelere kadar süvarilerin tarafsız bölgeden çekilmesini' istedi. Mustafa Kemal Paşa aynı günkü cevabında, 'tarafsız bir bölgenin varlığından haberi olmadığını, yapılan harekâtın Yunan ordusunu takip amacına dayandığını, Türk milletinin Boğazlar'ın serbestliği düşünce ve kararında olduğunu' bildirdi. General Harington, 27 Eylül'de, İngiliz askerlerinin Çanakkale'deki düşmanca davranışlarını ve Yunanlılara yardımlarını tevil etmeye çalışan bir cevap verdi, 'Türklerin İngiliz askerlerine karşı harekete geçmemiş olduklarını öğrenmekten memnunluğunu' belirtti. 28 Eylül'de Franklin Bouillon İzmir'e gelip görüşmelere başladı. Bu sırada 23 Eylül tarihli nota da İzmir'e ulaştı. Türk ordularının Boğazlara yöneltilmiş olan harekâtı durduruldu ve durum 28 Eylül tarihli telle Mustafa Kemal Paşa tarafından General Harington'a bildirildi.

Aynı gün, yapılacak mütareke görüşmelerine çağrılmadığı için durumu protesto eden ve Türk milli hareketini destekleyerek öteki devletleri suçlayan ve 'Boğazlar konusunun kendisi olmadan görüşülemeyeceğini' ileri süren Sovyet Rusya'nın 24 Eylül tarihli notası Mustafa Kemal Paşa'ya verildi. Birer örneği de İngiltere, Fransa, İtalya, Yugoslavya, Yunanistan, Bulgaristan ve Mısır hükümetlerine verilmişti.

Mustafa Kemal Paşa, 29 Eylül tarihli bir nota ile İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül tarihli notasına cevap verdi ve 2 Ekim'de Mudanya'da buluşulup görüşülmesini teklif etti ve İsmet Paşa'yı görevlendirdiğini bildirdi.

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 30 Eylül akşamı İzmir'den Mudanya'ya hareket etti. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile Refet Paşa da, İsmet Paşa ile birlikte Mudanya'ya gittiler, görüşmelerin devamı süresince orada kaldılar ve görüşmelerin akımı üzerindeki görüş ve düşüncelerini kendisine bildirdiler.

Konferansın konusu Doğu Trakya'nın boşaltılarak Türklere teslimini karara bağlamak ve teslim esaslarını tespit etmekti. Fransa adına Kuvvetler Komutanı General Charpy, İngilizler adına İşgal Orduları Komutanı General Charles Harinton Harington, İtalya adına General Monbelli gelmiş, Franklin Bouillon da görevsiz olarak katılmıştı. 2 Ekim akşamı da İsmet Paşa Mudanya'ya geldi. 3 Ekim 1922'de Mudanya Askerî Sözleşme görüşmeleri başladı. 4 Ekim'de Yunan delegeleri geldilerse de, Yunan ordusunun Doğu Trakya'dan geri çekilmesi isteğinin görüşüleceğini anlayınca görüşmelere katılmadılar. Konferans Türk, İngiliz, Fransız ve İtalyan delegeleri arasında başlamıştı, fakat anlaşılmaz bir şekilde önemsiz konuların tartışılması ile uzuyordu. 6 Ekim 1922'de Yunan delegeleri, müttefik devletler generallerine birer beyanname vererek, Yunan ordusunun Meriç batısına çekilmesinin sadece askerî bir tedbir olmayıp aynı zamanda siyasi bir mesele olduğunu, kendilerinin siyasi kararlar almaya yetkileri bulunmadığını, siyasi kararların ancak Yunan hükümetince verilebileceğini bildirdiler. Aynı gün Mustafa Kemal Paşa da, İsmet Paşa'ya bir telgraf çekerek, '6 Ekim 1922 saat 14.30'da toplanacak olan konferansta, ileri sürülen noktaları kabul etmedikleri takdirde, harekâtın durdurulması hakkındaki yetkinin 6 Ekim 1922 saat 18.00'den itibaren kaldırılacağını' bildirdi. Mudanya'da çok tehlikeli bir hava doğdu. Fransız delegesi General Pellé ile o sırada İstanbul'da bulunan Franklin Bouillon hemen Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmeye girişip aracı oldular ve yeni bir savaşın çıkmaması için büyük çaba gösterdiler. Bu haberleşmeler sebebiyle 6 Ekim saat 14.30'da toplanması gereken konferans ancak saat 20.30'da başlayabildi. İtalyan delegesi söz alarak, İtilaf Devletleri generallerinin İstanbul'da yaptıkları toplantıda alınan karar gereğince, henüz çözümlenmemiş iki nokta olarak, 'Edirne deyimine tabyalar hattı ile Karaağaç İstasyonu'nun dahil olduğunu' ve 'Trakya'nın derhal tesliminin

kendi hükümetince kabul edilmiş bulunduğunu' bildirdi. Fransız delegesi de aynı karara kendi hükümetinin de katılmış olduğunu bildirdi. İngiliz delegesi ise Londra'dan talimat beklediğini söyledi. 6/7 Ekim gecesi Lord Curzon Paris'e gitti, müttefik devletler temsilcileri ile tekrar buluşup görüştü. Bu görüşme sonunda, Trakya'nın hızla boşaltılıp teslim edilmesi, bir ay içinde Türk askerince teslim alınması, konferans müddetince müttefiklerin tarafsız bölge ile Meriç sağ kıyısında bazı noktaları işgal etmeleri karara bağlandı. Konu çözümlenmiş, savaş tehlikesi kalkmıştı. Fakat Londra'dan talimatın gelmesi gecikmişti. Bu sebeple 7 Ekim saat 08.00'de yapılacak olan toplantı, önce saat 17.00'ye, sonra 8 Ekim saat 14.00'e bırakıldı. Fakat Londra'nın talimatı yine gelmedi. General Harington ile İsmet Paşa arasında uzlaştırıcı yazışmalar, İtalyan ve Fransız delegeleriyle İsmet Paşa arasında uzlaştırıcı görüşmeler oldu, toplantı tekrar ertelendi. Bu sırada Yunan delegeleri, 9 Ekim tarihli yeni bir beyanname yayınladılar ve 'Meriç'in sağ kıyısındaki istihkâmlarla Karaağaç İstasyonu'nu barış antlaşması yapılıncaya kadar boşaltmayacaklarını' bildirdiler ve boşaltmada acele edilmemesini, genel af çıkarılmasını istediler.

Mudanya Konferansı 9 Ekim 1922 saat 19.00'da altıncı toplantısını yaptı. İngiliz delegesi General Harington, hükümetinden talimat aldığını, Türk isteklerinin kabul edildiğini bildirdi ve ancak uygulama ile ilgili bazı şartları ileri sürdü. Bu noktalar üzerinde tartışma ve görüşmeler başladı, İsmet Paşa da Mustafa Kemal Paşa ile haberleşti. Son teklifte Fransız ve İtalyan delegeleri de İngiliz delegesi ile birleştiler. Barış Konferansı'nın İzmir'de yapılması isteğini, Yunanlıları gereksiz şekilde inciteceği düşüncesiyle kabul etmediler ve tarafsız bir yerde yapılmasını savundular. Yavaş yavaş anlaşmaya varılıyordu. 10 Ekim saat 14.00'te başlayan yedinci toplantı iyi ve olumlu bir hava içinde geçti. İsmet Paşa tekrar Mustafa Kemal Paşa ile haberleşti. Toplantı saat 21.30'da bitti. İsmet Paşa alınan kararları Başkomutanlığa bildirdi, hazırlanan metni imzalayacağını da sözlerine ekledi. Ve 10/11 Ekim gecesi tekrar toplanan delegeler Mudanya Askeri Sözleşmesi'ni 11 Ekim 1922 günü sabah saat 06.00'da imzaladılar." (Türk İstiklâl Harbi, 2/6-4: 27-83)

Gazeteci Ahmet Emin (Yalman) anlatıyor:

“Büyük savaşımız zafere ermiş, memleket yeniden doğmuştu. Bana da ölüm döşeğinden kalkıp bunu dünya gözüyle görmek nasip olmuştu. O sırada Vakit gazetesinin başyazarı idim. 14 Eylül’de evlendim. Kararımız, balayımızı İzmir’de geçirmekti. İzmir’e gittik. Malta arkadaşım Süvari Generali Mürsel Paşa, öncü bir kuvvetin başında ilk olarak İzmir’e girmiş ve oranın Merkez Komutanı olmuştu. Onun aracılığı ile Rumlardan kalma deniz kenarında boş güzel bir eve yerleştim. Fakat o sıralarda denizleri dolduran sayısız cesetlerden dolayı denize girmek hatıra gelmediği gibi, insan etiyle beslenen balıkları yemeyi de kimse istemiyordu.

Türk-Fransız ayrı barışının meydana gelmesine aracı olan Fransız devlet adamı Franklin Bouillon İzmir’e gelmişti. Gazi ile uzun konuşmalar yaptı. Tertiplediği bir basın konferansında Trakya’nın Yunanlılar tarafından boşaltılmasını içine alacak adaletli barıştan söz etti. Bir aralık Çanakkale’de İngiliz birlikleriyle sert ve ciddi bir çatışma ihtimali belirdiyse de iki taraflı çabalarla bu tehlike de önlendi, barışın ilk adımı olarak Mudanya’da mütareke görüşmeleri yapılması kararlaştırıldı. Generaller Mudanya’ya giderken ben de İstanbul’a döndüm. İstanbul’da, bütün gözlerin Mudanya’ya çevrildiğini gördüm. Olup biteni en iyi izleyen Chicago Tribune gazetesinin sevimli ve hareketli habercisi John Clayton, her sabah Mudanya’ya gitmek ve akşam İstanbul’a dönüp gazetesine telgraf çekmek üzere bir düzen kurmuş ve hızlı bir araç kiralamıştı. Bizler de nöbetleşe yararlanıyorduk. En çok Ahmet Şükrü Esmer gidiyordu. Bazen de Enis Tahsin Til ile ben nöbetleşiyorduk. 10 Ekim günü Mudanya’da nöbet tutma sırası bana düşmüştü. Bu gece mütarekenin imzalanması bekleniyordu. Yalnız bazı pürüzler kalmış. Toplantı salonunun karşısına dikildik. Kapılar ara sıra açılıyor, kapanıyor ve subaylar, kâtipler, memurlar girip çıkıyordu. Hepsinin yüzü gülüyordu. Salonun önündeki geniş sofa ve denize bakan taraça dört devletin subayları ve gazetecileriyle doluydu. Hepsinin yüzünde sevinç belirtileri vardı. Tereddütlü günler geçtikten, daha bir gün evvel harp ihtimalleri kuvvetli göründükten sonra birdenbire barış güneşinin parlaması heyecandan gerilen sinirleri gevşetmiş, kalpleri ısıtmıştı. Ay doğmuştu. Denizde elektrikle donanmış müttefik harp gemilerinin ve bunların karşısında bütün ışıkları sönmüş matemli ve kasvetli Yunan gemilerinin heyecanlı, unutulmaz bir manzarası vardı.

Birdenbire kapılar açıldı. İngiliz başdelegesi General Harington, ‘Pek mesudum, pek memnunum’ sözlerini tekrar ederek ortada dolaşıyor, İngiliz

gazetecileriyle görüşürken son çetin günlere ait endişelerini anlatıyordu. İsmet Paşa herkesle konuşuyor, her taraftan ileri sürülen düşünceleri âdeti üzere büyük bir dikkatle dinliyordu. Delegeler yemeğe gittiler. Harp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Paşa [Gündüz], Fransızca hazırlanan mütareke mukavelesinin tercümesine ait işlerle uğraşmak isteyip istemediğimizi orada bulunan eski Atina elçisi Galip Kemali Bey ile Velit [Ebuzziya] Bey'den ve benden sordu. Boş kalmış olan konferans salonuna girdik. Tercümeye koyulduk. İşin ortasında Fevzi ve Refet Paşalarla beraber İsmet Paşa geldi. Vakit gece yarısına yaklaşmıştı. Fransız delegesi Franklin Bouillon, hoş hikâyelerle ortalığı neşeye boğuyordu. Az sonra, Moskova'da Lenin'in ve Troçki'nin heykellerini yaptıktan sonra ve Moskova seyahati hakkında Times gazetesinde çıkan yazılarıyla ve Londra'da verdiği konferanslarla yeni bir şöhret kazandıktan sonra Gazi'nin resmini yapmak üzere Türkiye'ye gelen İngiliz kadın heykeltıraş Mrs. Sheridan uzun boyuyla, tatlı mavi gözleriyle, sarı saçlarıyla, sihirli güzelliği ile erkek kalabalığının ortasında göründü ve herkesin dikkatini üzerine çekti. Bir süre sonra da delegeler geldiler.

General Harington durumu şöyle aydınlattı: 'Bu anlaşmayı Mudanya sularındaki bir vapurda bulunan Yunan delegeleri tanımıyorlar. Bizim işimiz, anlaşmayı üç gün içinde Yunanistan'a tanıtmak olacaktır.' İsmet Paşa sordu: 'Yunanistan hükümetinin cevabı menfi olsa bile anlaşma yürürlüğe girecek mi?' Harington cevap verdi: 'Müttefik Devletler bunu Paris'te açık bir surette belirtmişlerdir.' İsmet Paşa, 'Öyle ise imza edelim' dedi. Binanın önündeki askerî bando operet havaları çalarken daktilo makineleri yeteri kadar kopyayı çıkardı. Yazı işleri bitince delegeler tekrar salona girip kapandılar. Biraz sonra kapılar açıldı. Salon gazetecilerle doldu. Gün ağarmıştı. Son işler tamamlanınca General Harington, resmi bir tavır takınarak, 'Haydi imza edelim' dedi. Delegeler sayfaları dikkatle çevirerek altlarına adlarının ilk harflerini koyuyorlar, en sonuna da imzalarını basıyorlardı." (A. E. Yalman, Gördüklerim ve Geçirdiklerim: 7-16)

Mudanya Konferansı delegesi İsmet Paşa anlatıyor:

"Mudanya Askerî Sözleşmesi 11 Ekim 1922 günü saat 06.00'da imza edilmiştir. Yunan delegesinin türlü itirazlarıyla imzaya yetkili olmadığı yolundaki son bildirisi bana verildi ve bunu müttefik devletler adına bana

veren General Harington, Yunan hükümetinin cevabı olumsuz da olsa antlaşmanın anlaşmış devletlerce uygulanacağını bildirdi. Antlaşma dört nüsha olarak imza edilip, delegelerce birbirlerine verilmiştir. General Harington, gece yarısı yaptığı konuşmada, gördükleri kolaylıktan dolayı İngiltere hükümeti adına, hükümete ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya teşekkürlerini belirtmiştir. Teşekkürlerimi bildiren karşı bir konuşma yaptım. Doğu Trakya ve Edirne'nin Türkiye'ye geri verilmesini İtilaf Devletleri'nin imza ve yükümlülüğüne bağlayarak Mudanya Konferansı sona ermiştir. 3 Ekim 1922'den beri süregelen Mudanya Konferansı 11 Ekim 1922 saat 08.00'de sona ermiş ve delegelerce imzalı nüshalar birbirlerine verilmiştir. Yunan generali, hükümetten gerekli yetkiyi almadığını bildirdiğinden imza etmemiş ve Türkiye delegesi Yunanistan'ın cevabı olumsuz da olsa antlaşmanın uygulanacağını bildirmiş, İtilaf Devletleri adına da Büyük Britanya delegesi, Yunanistan delegelerinin imzalamamalarının önemli olmadığını ve antlaşmada belirtilen süreler içinde uygulanmasının kendilerince sağlanacağını açıklamıştır." (Z.C., 11 Ekim 1922)

SÖZLEŞME

14-15 Ekim 1922'de uygulanmasına başlanacak, on beş günde Yunan ordusunun Meriç batısına çekilmesini sağlayacak sözleşme ile, Müttefik Devletler, Doğu Trakya'nın Edirne dahil olduğu halde, tamamının Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine teslimine karar verdiklerinden bu konferansın amacı şundan ibarettir:

1. Yunan kuvvetlerinin, Doğu Trakya'da, gerisine çekilmeye çağrılacakları hattı açıklamak.

2. Yunan askerî kuvvetlerinin ve sivil idaresinin bu araziyi boşaltma ve Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti memurlarının ve jandarmasının sözü edilen araziye yerleştirilme düzenini tayin etmek.

3. İşgal döneminde bu bölgede genel düzeni ve güvenliği sürdürmek amacı ile denetimi sağlamak.

Delegeler aşağıdaki noktalarda birleşmişlerdir:

1. Bu antlaşmanın uygulandığı tarihten itibaren Türk ve Yunan askerî kuvvetleri arasındaki düşmanlık durdurulacaktır.

2. Bu antlaşmanın uygulanmasından itibaren Trakya’daki Yunan kuvvetlerinin gerisine çekilmeye çağrılacakları hattı, Adalar Denizi ile birleştiği noktadan Trakya ile Bulgaristan sınırının kesiştiği noktaya kadar Meriç’in sol kıyısı teşkil eder.

3. Barış yapılıncaya kadar karışıklığı önlemek için Meriç’in sağ kıyısı, Karaağaç dahil olmak üzere, İtilaf Devletleri birliklerince işgal edilecek ve bu birlikler İtilaf Devletlerince belirtilecek noktalara konacaktır.

4. Edirne yöresine ulaştırmayı sağlayan hat (demiryolu) şubesinin serbestçe gelip geçişini tam olarak sürdürebilmek amacıyla Sivilingrad, Cizri Mustafa Paşa’dan Kuleliburgaz’a kadar Meriç’in sağ kıyısını izleyen demiryolu kısmı, üç müttefik devletin, TBMM Hükümeti’nin ve Yunanistan’ın birer delegesini içine alan bir komisyonca göz altında bulundurulacaktır. Bu gözlem bir özel anlaşma ile düzenlenecektir.

5. Doğu Trakya’nın Yunan birlikleri tarafından boşaltılması bu antlaşmanın uygulanmasıyla başlayacaktır. Bu boşaltmaya; birlikler, türlü askerî kuruluşlar ve onların ulaştırma araçlarıyla savaş gereçleri, cephaneler ve yiyecek depoları dahildir. Boşaltma yaklaşık olarak on beş günde yapılacaktır.

6. Jandarma dahil olmak üzere, Yunan sivil memurları mümkün olduğu kadar çabuk çekilecektir. Her bölgeyi yöneten Yunan memurları çekildikçe sivil idare Müttefik Devletler memurlarına bırakılacak ve onlar da mümkün olduğu kadar aynı günde bunu Türk memurlarına devir ve teslim edeceklerdir. Bu devir ve teslim Trakya’nın bütünü itibarıyla Yunan birliklerince boşaltılmasının bitiminden sonra en çok otuz gün içinde bitirilecektir.

7. TBMM Hükümeti memurlarına, bölgesel düzen ve güvenin kesin olarak zorunlu kıldığı sayıda, TBMM Hükümeti’nin jandarma kuvveti katılacaktır. Bu kuvvetlerin toplamı, subayla birlikte sekiz bini geçmeyecektir.

8. Yunan birliklerinin geri çekilmesi ve sivil idarenin devir ve teslimi başlıca merkezlerde yerleştirilecek olan Müttefik Devletler’in karma kurullarının yönetimi altında yapılacaktır. Bu kurulların görevi, yukarıda sözü edilen çekilme ve devir ve teslimin

kolaylaşmasına aracılıktır. Bu kurullar her türlü aşırılıklara engel olmaya çalışacaktır.

9. Bu kurullardan başka Doğu Trakya'yı Müttefik Devletler birlikleri işgal edeceklerdir. Yaklaşık olarak yedi tabur olan bu birlik, düzenin devamını sağlayacak ve yukarıdaki karma kurullara yardım edecektir.

10. Bu kurullar ile birliklerin geri çekilmesi, Yunan birliklerinin boşaltmayı bitirmesinden sonraki otuz gün içinde yapılacaktır. Müttefik Devletler'in hükümetleri, düzenin ve Türk olmayan ahalinin korunması için, yeterli tedbirlerin alındığı hakkında uyuştuklarında bu geri çekilme işi daha yakın bir günde yapılabilir. Böylece TBMM Hükümeti ve jandarması, idari bölgede düzenli görev yaptığı anda, karma kurullar ve birlikler bu idare bölgesinde, otuz günlük sürenin bitiminden önce de geri alınabilir.

11. Anadolu'da TBMM Hükümeti'nin birlikleri, aşağıda gösterilen hatlar üzerinde duracaklar ve bu hatları Barış Konferansı'nın açılışı ve devamı süresince geçmeyeceklerdir:

Çanakkale bölgesinde Lapseki kuzeyinde Bozburun ve güneyinde Kumburnu esas noktaları olmak üzere Asya kıyılarından yaklaşık olarak on beş kilometre uzaklıkta bir hat, İzmit yarımadasında Darıca'dan Karadeniz'de Şile'ye varan ve Gebze'den geçen bir hattır.

Bu yerler TBMM hükümetine aittir. Darıca'dan Şile'ye giden yoldan TBMM Hükümeti birlikleriyle müttefik devletler birlikleri ortaklaşa yararlanacaklardır. Yukarıdaki ayırma hatları müttefik orduların her birinden birer subayla TBMM Hükümeti ordusundan bir subaydan kurulacak komisyonlarca sınırlandırılacaktır. Müttefik hükümetlerle TBMM Hükümeti her türlü olayı önleyecek gerekli tedbirleri almakla beraber, aşağıdaki yerlerde kendi kuvvetlerinin sayısını artırmamayı, askerî harekât ve faaliyette bulunmamayı kabullenirler:

Çanakkale bölgesi; Bozburun, Kumburnu hattının Boğaz'dan itibaren on beş kilometre doğusundaki bir mesafeye kadar; İzmit yarımadasında, Boğaziçi'nden itibaren Şile-Darıca hattının kırk kilometre doğusundaki bir mesafeye kadar.

TBMM Hükümeti Bozburun (Lapseki kuzeyi) ile Karaburun (Karabiga'nın kuzeyinde) arasındaki kıyıya en az on beş kilometre mesafeye kadar topçu yerleştirmemeyi kabullenir.

12. Müttefik Devletler birlikleri şimdi bulundukları yerde kalacaklardır. Buralara TBMM Hükümeti Barış Konferansı'na kadar riayet etmeyi kabullenir. Bu arazi aşağıda gösterilmiştir:

İstanbul yarımadasında Pedima'nın yedi kilometre kuzeybatısında Karadeniz üzerinde bir noktadan Istranca, Mertekli, Kışağılı, Sinekli, Karasinan Çiftliği, Kadıköy, Yenice, Filadina Çiftliği, Kalikratya (bütün bu yerler içindedir) hattının doğusunda bulunan yarımadanın tümü.

Gelibolu yarımadasında Baklaburnu, Sarozburnu, Bolayır ve Soğluma'nın denize vardığı yer (hepsi içinde) hattının güneyinde bulunan Gelibolu yarımadasının tümü.

13. TBMM Hükümeti Barış Antlaşması'nın onaylanmasına kadar Doğu Trakya'ya birlik göndermemeyi ve orada bir ordu toplamamayı ve devam ettirmemeyi kabullenir.

14. Bu sözleşme imzalanmasından üç gün sonra yürürlüğe girecektir. Mudanya'da Fransızca olarak 11 Ekim 1922'de imza edilmiştir.

TBMM Hükümeti adına Korgeneral İsmet

Fransa adına General Charpy

Büyük Britanya adına General Harington

İtalya adına General Monpelle

Yunanistan adına. ....

Ve üç gün sonra Yunan hükümeti de Mudanya Askerî Sözleşmesi'ni kabul edip sözleşme tutanağına katıldı. (Z.C., 16 Ekim 1922)

Sözleşme gereğince de, müttefik devletlerin kurdukları karma kurulların denetimi altında, 15 Ekim 1922'de Doğu Trakya'yı boşaltmaya başladı. 30 Ekim 1922 akşamı son Yunan birlikleri de Meriç'in batısına geçince boşaltma tamamlandı. 31 Ekim 1922'de de, yine müttefik devletlerin karma kurullarının denetimi altında, Doğu Trakya'nın, jandarmalar beraberindeki Türk memurlarına devir ve teslimi başladı. 31 Ekim'de Çorlu, 1-8 Kasım'da Demirköy, Vize, Çerkesköy, Silivri bölgesi, 8-10 Kasım'da

Kırklareli, Babaeski, Pınarhisar, Lüleburgaz bölgesi, 10-18 Kasım'da Tekirdağ, Hayrabolu, Malkara, Şarköy bölgesi, 18-26 Kasım'da Edirne ve Gelibolu bölgesi Türk idaresine geçti, Doğu Trakya'nın düşman işgalinden kurtularak anavatana kavuşması tamamlandı. (Türk İstiklâl Harbi, 2/6-4: 104)

Ne var ki, Mudanya Askerî Sözleşmesi'nin görüşülmesinde ve imzalanmasındaki durum yukarda anlatılan gibi görüldüğü halde, İtilaf Devletleri'nin delegeleri yaptıkları açıklamalarda, Türklerin bu sözleşmeyi tehditle imzaladıklarını söylediler. Lloyd George ile General Harington'ın bu anlamdaki konuşmaları üzerine, Hakkâri Mebusu Müfid Bey konuyu bir soru önergesi ile meclise getirdi. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey böyle bir tehdidin kat'iyyen söz konusu olmadığını, bu sözleşmenin bir korku ile değil, barış istek ve aşkı ile imzalandığını anlattı. Mazhar Müfid Bey, cevabı yeterli görmekle beraber bu amaç ve davranışın dünyaya duyurulmasını istedi.

Bu sırada İtilaf Devletleri delegeleri Dışişleri Bakanlığı'na bir nota ile başvurarak, Anadolu halkından oldukları halde Yunan ordusuna girmiş olanların, insanlık dışı bir davranışla öldürülmemelerini, bunların az çok bir baskı sonucu Yunan ordusuna girdiklerinin göz önünde tutulmasını ve sadece insancıl duygulardan ileri gelen bu davranışlarının içişlere karışma anlamına alınmamasını istediler. Osmaniye Mebusu İhsan Bey'in bir soru önergesi ile meclise getirdiği konu hakkında Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, "bu davranışın içişlere karışma anlamında olduğunu, böyle davranışların ancak Osmanlı İmparatorluğu'na yapılabileceğini, oysa ki şimdi çağdaş hukuk esaslarına dayanan ve Büyük Devletlerden herhangi biri kadar özgür ve bağımsız olan bir Türkiye devletinin mevcut bulunduğunu, içişlere kimsenin karıştırılmadığını ve karıştırılmayacağını, Yunan ordusuna girişte bir zor ve baskı olmuşsa ceza kanununun ve yetkili mahkemenin bunu dikkate alacağını, bunca yoksulluk içinde, bunca insanlık dışı saldırılar karşısında bile, insanca duygulardan ayrılmamış olan dünyadaki tek devletin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti olduğunu" anlattı ve bu esaslara göre İtilaf Devletleri'ne cevap verileceğini bildirdi.

Gelibolu Mebusu Celâl Nuri Bey de, Rumeli'de, Girit'te ve Cezairi Bahrisefid'de (Akdeniz Adaları'nda) Müslüman halka yapılan kötülüklere karşı hükümetin ne tedbir düşündüğünü sordu. Akdeniz'deki adaların

Türkiye’nin egemenliği altında görünmesine rağmen bu egemenlik meselesinin henüz halledilmemiş olduğunu söylemekle yetindi. Celâl Nuri Bey, cevabı yeterli görmeyerek gensoru vereceğini söyledi. Sorunun görüşülmesi tamamlandı. (Z.C., 18 Ekim 1922) Fakat birkaç gün sonra da Yusuf Kemal Bey, Dışişleri Bakanlığı’ndan istifa etti. Yerine Edirne Mebusu İsmet Paşa seçildi. Göreve başlayacağı güne kadar da Dr. Rıza Nur Bey’in vekillik etmesi kararlaştırıldı. (Z.C., 25 ve 26 Ekim 1922)

Sultanlığın Kaldırılması - Sultanın Kaçışı - Halifeliğin Devamı

Mudanya Askerî Sözleşmesi’nin imzalanıp yürürlüğe konması üzerine, Sadrazam Tevfik Paşa, Mustafa Kemal Paşa’ya 17 Ekim 1922 tarihli bir telgrafla, kazanılan zaferden sonra Ankara ile İstanbul arasındaki ikiliğin ortadan kalkarak milli birliğin sağlanmış olduğunu, başlanacak olan Barış Konferansı’na İstanbul ve Ankara hükümetlerinin ayrı ayrı çağrılacaklarının bilindiğini, iki hükümetin ayrı ayrı görüşlerde bulunması halinde bundan yararlanacak olan İngilizlerin “halifeliğin koruyucusu” durumuna girmeye çalışacaklarını, bu sebeple önceden görüşüp anlaşmaları gerektiğini bildirmişti. (Nutuk, Vesika: 260)

Mustafa Kemal Paşa ise verdiği cevapta, Türkiye devletinin şekil ve niteliğinin anayasa ile belli bulunduğunu, Türkiye’nin mukadderatına el koyan ve bundan sorumlu olan hükümetin sadece Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti olduğunu, açılması yakın olan Barış Konferansı’nda Türkiye’yi ancak hükümetinin temsil edebileceğini açıklamıştı. (Nutuk, Vesika: 261)

27 Ekim 1922’de de müttefik devletlerden beklenen konferans çağrısı yapılmış ve Fransa, İtalya, İngiltere hükümetlerinin kendi dillerinde yazılmış notaları İstanbul ve Ankara hükümetlerine verilmişti. Sözlü bildiri niteliğinde olan bu notalarda, Barış Konferansı’nın 13 Kasım 1922’de Lozan’da toplanacağı bildiriliyor, her devletin delegelerinin ikiden çok olmaması ve tam yetkili bulunması isteniyordu. Ve Ankara’ya yapılan tebligatta ilk defa ‘Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’ deyimi kullanılıyordu. (Z.C., 28 Ekim 1922) Sadrazam Tevfik Paşa, çağrı üzerine, bir kere de Meclis Başkanlığı’na başvurarak birlikte hareket edilmesini, bunun için de önceden buluşulup görüşülmesini istedi (Nutuk, Vesika: 263).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Fransa ve İtalya ile İngiltere’nin İstanbul’daki olağanüstü temsilcilerine cevap vererek çağrıyı kabul ettiğini, delegelerini göndereceğini ve İstanbul Hükümeti’nin de çağrılmış olmasının Türkiye’yi ilgilendirecek bir işlem olmadığını bildirdi. (Türk İstiklâl Harbi 2/6-4: 111)

Ve Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu pürüzlü meseleyi kökünden halletmenin zamanı geldiğine kâni olarak, Osmanlı Devleti’nin “Üçüncü Meşrutiyet” döneminde, yeni devlet düzenine yani “Cumhuriyete Doğru” en büyük aşamalarından birini yaparak, tek kişi yani “Hükümdar-Padişah” elinde toplanmış olan “dünya işleri” yönetimi ile “din işleri yönetimi”ni yani “Halifelik” ile “Sultanlık”ı birbirinden ayırma ve “dünya işlerini yönetme gücünün aslında yurdun gerçek sahibi olan millete ait bulunduğu” esasına dayanarak milli iradeyi devlet yönetiminin tek gücü ve sahibi olarak kabul etme yoluna gitti. (M. Goloğlu, Halifelik, Kalite Matbaası, Ankara) Olay, cephedeki Batı Komutanlığı görevini bitirerek Meclis’e katılıp Dışişleri Bakanlığı’na seçilmiş olan Edirne Mebusu İsmet Paşa’nın mecliste bir konuşma yaptığı gün başladı. Uzunca bir konuşma ile askerî harekâtı özetleyen İsmet Paşa, daha sonra Mudanya Konferansı görüşmelerini anlattı, Lozan Konferansı’na çağrılışı söz konusu etti ve İstanbul’dan delege gitmesini kabul etmenin imkânı olmadığını belirterek sözlerini şöyle tamamladı: “Yabancı bir kuvvetin işgali ve egemenliği altında bulunan bir yerden Türkiye temsilcisi olarak bir kurul çıkarmaya teşebbüs etmek, Mudanya Konferansı’yla meydana çıkan askerî durumu bozar. Mudanya Konferansı’nda görüşmeler, bizimle, Türkiye temsilcisi olduğumuz kabul edilerek yapılmıştır. Sözleşmenin bütün niteliği Türkiye ve sınırlarını kapsamına alır. Hukuki ve resmi durumumuz böyle kabul olunmuştur. Bunun dışında bir anlam taşıyan havadis, doğru olmayacaktır.”

İsmet Paşa’dan sonra, cephedeki Doğu Komutanlığı görevini bitirerek meclise katılan Edirne Mebusu Kâzım Karabekir Paşa söz aldı. Kısa konuşmasında savaş sonrasına da değinerek, “İnşallah milli zaferlerimiz tamamen amacına vardıktan sonra ordularımız barış durumuna geçerken, yine milli birliğimiz sayesinde bilim orduları da seferberliğe başlar. Ve bizi dıştan sarmak isteyen esaret zinciri gibi, aynı surette içerden saran yoksulluğa ve bilgisizliğe karşı, aynı surette her yanda saldırırız. Böylece de sonsuz mutluluğa erişiriz” dedi.

Birkaç mebus daha söz alarak tebrik ve teşekkür konuşması yaptılar. Son söz, İkinci Grubun liderlerinden Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'indi ve şöyle diyordu: "Bir zaman oldu ki, bizim kutsal tanıdığımız Halifelik Makamı anlayışsız ellere düştü. Onun kurduğu hükümet, korkunç bir hayal halinde memlekete saldıran düşmanları kovamıyordu. Düşmanları kovacak kuvvetleri göremeyen zayıf kimseler vardı. Fakat yurtsever yüksek kişiler milletin içerisine atıldılar. Bize yardımcı oldular. O sırada Anadolu'nun her köşesinde çırpınan kalpler kılavuz arıyorlardı. Bu adamlar önümüze çıktılar. Önceki üniforma ve makamlarının anlamsızlığını kavrayıp onları feda ettiler. Bu onlar için şerefli bir iş, bir görevdi. Çünkü vatana hizmetten büyük şeref olamaz. O sırada biz, bilinmezlik içinde sürüklendiğimiz ve herkesin alayına uğradığımız halde, inancımızı sarsmıyorduk. Millet, hiçbir şeye önem vermeyerek, kutsal davasında direnirken bunlar da geleceğe güvenerek davayı aşk ve inanç haline getiriyorlardı. Memleketi idare edenlerin, onu özel bir mal gibi paylaşmak ve birisine peşkeş çekmek şeklindeki anlayışlarına bizimle beraber ayaklandılar. İşte bugünkü askerî zaferin altında bu milli zafer var. Millet, mukadderatını kendi çiziyor. Yaşayışının hükmünü kendisi veriyor. Bu kişiler, davanın ilkin askerî araçla elde edileceği kanısındaydılar. Millet varlığı önünde bu görevi yerine getirdiler. Şimdi de kendilerinden, aşk ve inanç derecesinde tuttukları milli hayatı, milli gücü ve bunun muhtaç olduğu milli ekonomiyi ve mali bağımsızlığı ve sonsuz ihtiyaçları tespit ederek ve (artık kişisel iradelere, emir ve fermanlarla idare edilme usulüne son vererek) bilgisizliğin üzerine atılıp bilim ordusu kurarak bu alanlardaki zaferlerimizi de gelecek kuşaklara yadigâr bırakmalarını rica ederim."

Aynı toplantının üçüncü birleşiminde, başkanlık görevini Mustafa Kemal Paşa alarak Sadrazam Tevfik Paşa'dan gelen telgrafları ve bu telgraflara verilen cevapları okuttu, üzerlerinde görüşme açtı ve ilk sözü Antalya Mebusu Rasih Efendi'ye verdi. Rasih Efendi, İtilaf Devletleri ile padişahın birlikte hareket ettiklerini belirterek, "Avrupa'dan gelen telgrafla İstanbul'dan gelen telgraf, sanırım, aynı kopyadan çıkıyor. İkisinde de 'Ankara Büyük Millet Meclisi' deniyor, 'Türkiye Büyük Millet Meclisi' denmiyor. Oysa ki 'Ankara Büyük Millet Meclisi' değil, 'Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir" dedi ve özetle şu noktalara değindi: "Eski anayasamızda babadan evlada geçme hak olduğu belirtiliyor. Bu madde eski Avrupa'nın papalarına, krallarına ait anayasalardan kopya

edilmiştir. Ne İslamlık esasları ile, ne hukuk ile, ne mantık ile hiç ilgisi yoktu. Çünkü aynı madde, başa geçecek olanın kutsal ve sorumsuz olduğundan söz ediyor. Oysaki bizim dinimizde başa geçen, çoban gibidir. Gözettiğinden sorumludur. ... Dinimizde başa geçecek olan için şartlar konmuştur. Bu şartlara bakılmadan babadan evlada kalma usulü ile başa geçenler memleketi çiftlik ve içindekileri köle hatta demirbaş eşya gibi kullandılar. ... Bugüne kadar Avrupalılar hep aynı silahı kullanmışlar, daima karşımıza Büyük Millet Meclisi ile İstanbul hükümeti ikiliği meselesini çıkarmışlardır. ... İstanbul'dakilere diyelim ki, artık siz çekilin, alet olmayın, gölge etmeyin."

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey de özetle şunları söyledi: "Türkiye Büyük Millet Meclisi halkı, geçmişteki sisteme karşı ayaklanmıştır. Bizim felaketlerimize düşmanlarımızdan çok, izlenen yollar sebep olmuştur. Bizi o yollar yıkmıştır. Bu felaketlerden ibret alarak gözümüzü açtık. Bir devrime doğru gidiyoruz. Bu devrime yüzümüzü çevirdiğimiz zaman, bazı engellerle karşılaştık. Rasih Efendi de dahil olmak üzere, eski anayasayı tutunacak dal yaparak il il dolaşıp halkı o anayasaya alıştırmaya çalıştık. Oysaki o anayasa milletimize çok az hak kazandırıyordu. Bugün ne olduğu anlaşılan ulusal bağımsızlığımız o kadar yüksektir ve millet ona o kadar düşkündür ki, hiçbir kimse ve hiçbir kuvvet bizi buradan ve bu kanıdan geriye alamaz. ... Millet seçime gitti, kaderine hâkim oldu, egemenliği eline aldı ve bu devrimi yaptı. Davanın kutsallığını bütün millete, hatta kadınlara benimsetti. Yüksek Kurulunuz, dünyada Tanrı'nın emrinden başka hiçbir baskı altında olmadığını ilan etti. Artık Türkiye Büyük Millet Meclisi de vatana ihanet etse, millet bunu kabul etmez. ... İstanbul hükümeti, katılmazsa dünyanın beklediği barış geri kalır, diyor. Mademki barış benim varlığımla ancak yapılabilecek, o halde sizin işiniz ne? ... Tevfik Paşa elindeki sadrazamlık mührünü kimden aldı? O mühür, benim memleketimin çiftlik gibi zorla alınmasında kullanılan cinayet mührüdür. Meşrutiyet diyerek zorbalık yoluyla amirlik iddia eden bu mühür, milletin idam kararı olan Sevr Antlaşması'nı mühürlemek cinayetini de işledi. Tevfik Paşa, kendi onaylamadığı bu antlaşma üzerinde duran mühüre el sürmemeli idi. ... Sultanlığa alışmış olan hükümdarlar, ulusal egemenlikten canavar gibi korkarlar. Fakat kim olursa olsun, artık hükümdarlar ulusal egemenliğe gireceklerdir. Ulusal egemenliğin belirli kuralları ve koşulları vardır. Bunun dışında onların varlığını tanımak bizim için imkânsızdır. Buna aykırı

olanlara karşı, millete musallat olmuş beladır diye mücadele ederim. ... Yüksek halifelik makamına bir patriklik süsü veriyorlar. Sanki Papa'nın postu gibi, murahhasını kabul ediyormuş gibi bir şey çıkıyor. Oysaki Türkiye Büyük Millet Meclisi her şeyi kendinde toplamıştır, o kutsal emaneti de korumaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, hilafet perdesi altında saltanat cinayetlerine kapı açmalarına, memleketi altüst eden meşruluk dışı sıfatlar takınmalarına artık meydan vermeyecektir. ... Hilafet makamının savunucusu da biziz, koruyucusu da biziz ve onu tüzel kişiliğimizde belirtmişizdir. Bizim hükümetimizde öyle ruhani, cismani gibi şeyler yoktur. ... Bunlar memleketimize kötülük için atılmış tohumlardır. Varlıklarını kabul etmediğimiz insanlarla haberleşmeye bile lüzum görmeyiz... Bir köylünün telgrafına her türlü cevabı vermenizi saygı ile yüceltirim. Fakat kendilerine böyle bir sıfat verip de resmi nitelikte telgraf çeken adamlara, bence, Başkanlık Divanı cevap vermeye izinli değildir. ... Bunlar hâlâ Sadrazam, İçişleri Bakanı, Dışişleri Bakanı gibi sıfatlar taşıyorlar. Memleket neresi? Beride bir ordu, bir devlet kurulmuş, bütün dünya onu tanımış, ilişkiler kurmuş, bunlar tanımak istemiyorlar. Çocuklar bile böyle oyun oynamazlar. Milletten alınan paralar, varlığının bizce anlamı olmayan şeyle haberleşmeye harcanmasın. ... Millet ayaklanma hakkını kullanmış ve Anayasa ile esaslarını belirtmiş, bir devlet olmuştur. ... Avrupalıların içişlerimize karışmaya hakları yoktur. Biz insan gibi yaşamaya kararlı bir milletiz. Esir olamayız. Bu millet hiç kimsenin boyunduruğu altına girmeyecektir ve hiçbir kimse sokamaz ve hiçbir kuvvet durduramaz."

Bayındırlık Bakanı Diyarbakır Mebusu Fevzi Bey de düşüncelerini şöyle açıkladı: "İstanbul hükümeti, Sevr Antlaşması'nı imzalamakla böyle bir barış konferansında milleti temsil etme hakkını düşürmüştür. Bugün millet, artık Osmanlı Sultanlığını tarihe karışmış sayıyor. Millet artık Osmanlı Sultanlığını tanımıyor, doğrudan doğruya milletin egemenliğini tanıyor. Çünkü milletin tek gelişme dönemi Büyük Millet Meclisi ile açılmıştır. Artık bundan sonra millet, sultanlık sevdasında onların arkasından koşmayacaktır."

Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey'in özetlemesi şöyle oldu: "Yapılacak iş, gerçeği bunların başına kakmaktır. Açıkça yazmalı ve ilan etmeliyiz ki, halife olarak bir adam yoktur. Açık söylemediğimiz için kabahat bizdedir. Bundan sonra millet, işlerini ne padişah ve ne de bu gibi insanlara verir ve

ne de anasının, babasının yapmadığı şeyi milleti hakkında yapan bir babası belirsiz çocuğa verir.”

Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey ise, yapılacak işi açıklığa kavuşturdu: “Bugün Türk milletine ve bu devlete düşen görev, iki hükümet meselesini halletmektir. Kaldı ki, Türk milleti, bundan üç yıl önce, bu meclisi topladığında kararını vermiştir. Hâkimiyet milletindir ve Türkiye hükümeti buradadır. Eski Osmanlı İmparatorluğu yıkılmıştır. Yerine dinç ve milli bir Türkiye devleti doğmuştur ve bütün hâkimiyet ondadır. İstanbul’da hâkimiyete sahip bir hükümet yoktur. Ben bunun için bir önerge hazırladım ve Başkanlık Divanı’na sundum. Okunmasını rica ederim.”

Hakkâri Mebusu Mazhar Müfid Bey, Padişah Vahdeddin’in adını “Vahimeddin” (dinin tehlikesi) şekline sokarak, yapılacak işin İstanbul’dakilerin tanınmadığının açıklanması olduğunu söyledi. Kâzım Karabekir Paşa da, “Bütün şehitlerimiz, bütün gazilerimiz bu adamları lanetliyorlar. Onların bir hiç olduklarını bütün İslam dünyasına göstermeliyiz” dedi. Muş Mebusu Hacı İlyas Sami Efendi sözlerini şöyle bitirdi: “Ben diyorum ki, bu görüşmelerden sonra, tez elden zavallı anıtlarımızı, toplu namaz kılınan yerlerimizi (mescit), milletimizi şu lanetlenmiş adamın adı ile kirletmemek üzere buna bir son veriniz.” Mersin Mebusu Selâhaddin Bey ise, Büyük Millet Meclisi’nin kendine amaç edinmiş olduğu konuları özetleyerek, esas amacın ulusal egemenlik olduğunu, mülk bakımından amacın Misak-ı Milli sınırlarına dayatıldığını ve bu amaçlar arasında halifelik ile sultanlığın da meşru ve hak sahibi görüldüğünü belirtti ve İstanbul’dan yapılan müracaatın yapılmamış kabul edilerek üzerinde daha fazla durulmamasını istedi. Kırşehir Mebusu Müfit Efendi, İstanbul’dakilerin vatan hainliği ile suçlanmaları gerektiğini belirterek şöyle dedi: “Kendi hâkimiyetine sahip olan ve hiçbir kimsenin esaretine, iradesine tabi olmayacağını ant içerek belgeleyen bu millet, kesinlikle bunları tanımaz ve başında kalmasına razı olmaz. Eğer şeklimiz hakkında bir karar vermek gerekirse o kararı da bu millet verir. Bunun, bu görüşmede söz konusu edilmesi doğru değildir. Onlara verilecek cevap vatan hainliği suçunu işledikleri yolunda olmalıdır.”

Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey sözlerini şöyle tamamladı: “İstanbul’daki bölgesel bir yönetim kurulu gibi çalışanlar ve bütün dünya bilmelidir ki, İslam ve Türk milleti esir olmayacaktır, İslam ve Türkiye

halkı bağımsızlığını almıştır, kimseye vermemiştir ve vermeyecektir. Gerekirse, her türlü araca başvurarak ve kısa zamanda elde etmiş olduğu bağımsızlığını bir kere daha dünyaya ispat edip belgeletecektir.”

Ali Fuat Paşa’nın düşüncesi şöyleydi: “Cephelerdeki süngülerimiz çok kesin bir zafer elde ettiği halde bile İstanbul’un entrikası bitmiyor. Bundan ötürü, bence, bu meselenin artık dile getirilme zamanı gelmiştir. Önümüzde bir Barış Kkonferansı vardır. Hep ikilik yaratılıyor. Bu da bugün halledilmelidir.” Aynı görüşü İçişleri Bakanı Ali Fethi Bey de destekledi: “Dış düşmanlarımız, bize zarar vermek için bunları bize musallat etmişlerdir. Eğer buna bir set çekmez ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nden başka bir kurulun söz söylemeye hakkı olmadığını dünyaya şiddetli bir surette ilan etmezsek, elbette düşmanlarımız barış masasında bizi zayıf düşürmeye çalışacaklardır. Bundan ötürü, meclis, bu görüşünü ve inanışını ilan etmeli, bu oyunlara son verildiğini dünyaya bildirmelidir.”

Erzurum Mebusu Nusret Efendi, “Biz mezarlıkta mıyız?” diye sorarak, “Babıâli ölmüş, Saray ölmüştür. Ölülerle haberleşmeye çalışmak akla ve gerçeğe aykırı işle uğraşmaktır” dedi ve “iyi gömülmemişler” sesleri arasında din bilgisinden örnekler verip konuşmasını sürdürdü: “Halifelik konusu çok karışık bir meseledir. Halife, yani imam, inanış için değil davranış için gereklidir. Bu konuda da çok şeyler yazılmıştır. Fakat bu gelenek bir üç yüz yıl önce kurulmuştur. Bunun da gerçek ve akla uygun bir şekle sokulması gerekir. Bunun için de ilk yapılacak iş, padişahlık ve halifelik iddiasında bulunan bu adamı atmaktır. Bir üç yüz yıldan beri gelip geçen hükümetler içinde meşru olarak ancak Büyük Millet Meclisi Hükümeti’ni görürsünüz. Fakat İslam dünyasına ve içeriye karşı bu şekli meşrulaştırmak gerekir. Diyanet İşleri Bakanı’nın başkanlığındaki bir kurul bunu yapmalıdır.”

Dışişleri Bakanı da şu konuşmayı yaptı: “Türkiye’nin kaderine kayıtsız ve şartsız el koymuş bulunan Büyük Millet Meclisi’ne İstanbul’dan yapılan müracaatın bir resmi mahiyeti olamaz. Söz konusu olan mesele, dış meseleyle, Barış Konferansı ile ilgili olduğu için önem kazanmaktadır. ... Türkiye milletiyle, Türk milletiyle, bir barış görüşmesi yapabilmek için, Türkiye’nin meşru ve gerçek temsilcileriyle karşı karşıya bulunmak gerekir. ... Düşman işgali altında oldukları halde kendilerini milletin temsilcisi göstermeye çalışanlar, millet karşısında ağır sorumluluk altına girmişlerdir.

Barışın, yeni bozgunculuklar peşinde koşan bu insanlar tarafından zorlaştırılıp geciktirildiğini millete ilan edeceğiz. Bütün millet ve gerçeği gören herkes bizimle beraber olacaktır.”

Bundan sonra Başkan Mustafa Kemal Paşa, verilmiş önergeleri okuttu. Sonra şunları söyledi: “Bu görüşmelerle ilgili önergeler şöyle özetlenebilir: Birçok önergeler vardır ki bu telgrafı yazan ve onun içinde bulunduğu kurul ve o kurulu kendine bağlayanlar için ceza verilmesinden söz ediyor, haklarında kanuni işlem yapılmasını istiyorlar. Öteki birtakım önergeler de vardır ki, vereceğimiz cevapta durumlarının meşru olmadığını söyleyerek ihtarda bulunalım ve böyle teşebbüslerde bulunmamalarını söyleyelim, diyorlar. Yani cezalandırmaktan daha hafiftir. En sonunda, Rıza Nur Bey ve arkadaşlarının esaslı maddeleri içine alan bir önergesi vardır. İstanbul’dan gelen telgrafa cevap olarak dolayısıyla ya da doğrudan doğruya ihtarda bulunmayı kabul edenler ellerini kaldırsın. Kabul edilmemiştir. Şu halde cevap verilmeyecek.

İstanbul’da bunu yazanlarla mensup oldukları kurul ve padişah hakkında kanuni işlem yapılmak esasını kabul edenler ellerini kaldırsın. Kabul edilmiştir. Nasıl yapılacağını ayrıca söz konusu etmek gerekir. Esas itibariyle haklarında kanuni işlemin uygulanmasını kabul buyurdunuz.”

Selâhaddin Bey (Mersin) — Kanuni işlem uygulanmasına dair bir şey yoktur. Kabul edilmemiştir.

Başkan — Sen etmemişsin, içinde edenler vardır. (Gürültüler) Müsaade buyurun. Ad okunarak oylama söz konusu olabilir.

Selâhaddin Bey — Esas kabul edilmemiştir.

Refik Bey (Konya) — Kanun var, Vatana İhanet Kanunu vardır.

Selâhaddin Bey — Herkes kendi oyuna sahiptir. (Gürültüler)

Başkan — Önergeniz buradadır. Ben herhangi bir önergeyi oylamadım, uygulanma şekline dair bir önerge gelirse o zaman söz konusu olabilir.

Ziya Hurşit (Rize) — Paşa Hazretleri, sanırım, önerge olmazsa ortada oylanacak da bir şey yoktur.

Başkan — Rıza Nur ve arkadaşlarının bir önergesi vardır. Bunu ad gösterilmek suretiyle oylayacağım. Bunu oylamadan önce Hüseyin Avni Bey'in önergesini göz önüne almak gerekir. Diyorlar ki, Rıza Nur Bey'in teklifi bir kanun tasarısı niteliğinde olduğundan Tasarı Komisyonu'na gönderilsin.

Dr. Rıza Nur Bey ile 78 arkadaşının önergesi:

> Birkaç yüzyıldır Saray ve Babıâli'nin bilgisizlik ve eğlence düşkünlüğü yüzünden devlet ve millet büyük felaketler içinde müthiş bir surette çalkandıktan sonra sonunda yok olma çukuruna atılmış bulunduğu bir anda Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu ve gerçek sahibi olan Türk milleti Anadolu'da hem dış düşmanlara karşı ayaklanmış, hem de o düşmanlarla birleşip millete karşı harekete gelmiş olan Saray ve Babıâli'ye karşı mücadeleye girişerek Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ni ve onun hükümet ve ordularını kurarak Saray ve Babıâli ile silahlı olarak ve bilinen şiddetli zorluk ve acı yoksulluk içinde mücadeleye kalkışmış ve bugünkü kurtuluş gününe varmıştır. Türk milleti Saray ve Babıâli'nin hainliğini gördüğü zaman, anayasayı çıkararak birinci maddesiyle hâkimiyeti padişahtan alıp millete ve ikinci maddesiyle de yürütme ve yasama güçlerini onun eline vermiştir. Yedinci maddeyle savaş ilanı, barış sözleşmesi gibi bütün hükümdarlık haklarını milletin kişiliğinde toplamıştır. Bundan ötürü, o zamandan beri eski Osmanlı İmparatorluğu yıkılmış, yerine yeni ve milli bir Türkiye devleti, yine o zamandan beri padişah da kaldırılmış olup yerine Büyük Millet Meclisi gelmiştir. Yani bugün İstanbul'da bulunan heyet varlığını usule göre koruyacak hiçbir meşru ve yabancı olmayan kuvvete, milli yardıma sahip olmayıp gölge durumundadır.
>
> Millet, eski kişisel otokrat hükümet ve Saray halkı ve çevresinin zevk ve eğlencesi esası üzerine kurulmuş bir sultanlık yerine, asıl halk topluluğunun ve köylünün haklarını koruyan ve mutluluğunu sağlamayı kabullenen bir halk hükümeti idaresi kurmuştur. Durum bu iken, İstanbul'da düşmanlarla ortaklık yapmış olanların hâlâ halifelik ve sultanlık ve padişah ailesi haklarından söz ettiklerini görmekle şaşkınlık içinde kalıyoruz. Tevfik Paşa'nın telgrafı kadar garip ve acayip ve olaylara aykırı bir belge tarihte çok az

görülmüştür. Büyük Millet Meclisi'nin buna cevap vermesini, bundan ötürü de aşağıdaki kararın alınmasını isteriz:

1. Osmanlı İmparatorluğu otokrasi sistemiyle beraber ortadan kalkmıştır.

2. Türkiye devleti adı ile genç, dinç, milli halk hükümeti esasları üzerine kurulmuş Büyük Millet Meclisi Hükümeti kurulmuştur.

3. Yeni Türkiye hükümeti, yıkılan Osmanlı İmparatorluğu yerine geçmiş olup ulusal sınırlar içinde tek mirasçısıdır.

4. Anayasa ile hükümdarlık hakları millete verildiğinden İstanbul'daki padişahlık yok olmuş ve tarihe geçmiştir.

5. İstanbul'da meşru bir hükümet bulunmayıp İstanbul ve çevresi de Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Bundan ötürü oraların işlerinin yönetimi de Büyük Millet Meclisi memurlarına verilmelidir.

6. Türkiye hükümeti meşru hakka sahip olan halifelik makamını esir bulunduğu yabancıların elinden kurtaracaktır.

Hüseyin Avni Bey — Rıza Nur Bey'in önergesinde bir eksiklik vardır, tamamlanmalıdır. 'Hâkimiyet kayıtsız ve şartsız milletindir' deyimi önergede yoktur. Hepinizden çok özgürlükten yana olduğumu tekrarlıyorum. Fakat ona bir şekil vermeden, onu anayasa ile belirtmeden çıkarmak ters tepki yapabilir, diye korkuyorum. Niteliğini, anlamını, düşündüklerimizi anlatmakta zorluk çekmemek için bunun Anayasa ile tamamlanması düşüncesindeyim.

Rıza Nur Bey — Öyle bir anda bulunuyoruz ki, politik durum bu meselenin hallini zorunlu kılıyor. Anayasa'ya bir aykırılık yoktur. Anayasa kesin olarak egemenliği padişahtan, padişahlıktan almış, millete vermiştir, bitmiştir. Benim önergem bunu açıklamaktadır. Yeni bir şey eklememektedir. Otokrat hükümet kaldırılmıştır. Yani kişilikten, kişilerden hükümet kaldırılmıştır. Bir kişi keyfi, dilediği gibi millet üzerinde hükmedemeyecektir. Bu millet artık buna tahammül etmiyor. Artık sarayların israfları için millet yalınayak başıkabak güneşin altında yaşayıp İstanbul'a para gönderemez. Geçmiştir. Bunun yerine bir 'Halk Hükümeti', en çok halkın menfaatini koruyacak bir halk hükümeti kurulmuştur. Bu da Türkiye hükümetidir. Tarihi incelerseniz görülür ki, altı yüz yıllık bir sultanlık hakkı yoktur, dokuz yüz yıllık bir millet hakkı vardır. Türk devleti önce Selçuk hükümdarları ile başlamıştır. O sultan ailesi ortadan kalkmış,

yerine Osmanlı ailesi gelmiştir. Bugün de Osmanlı sultanları ailesi sönmüştür. Millet kendi hükümetini kurmuştur. Resmen Türkiye devleti bu demektir. Bu önerge bunu açıklamaktadır, başka bir şey yoktur.

Hacı Mustafa Efendi (Ankara) — Görüşme usulü üzerinde söyleyeceğim.

Başkan Mustafa Kemal Paşa — Gereği yoktur, görüşme yeterli görülmüştür. Herkes oyunu kullanacaktır.

Hacı Mustafa Efendi — Herhalde bir iki kelime söylemek gerekirdi. Ne var, neden korkuyorsunuz, iki kelime söyleyince ne olur?

Başkan — Hangi usul? Ne söyleyeceksiniz? Hangi usul karşılığı arıyorsunuz? Yoktur usul. Oturunuz. Usul dersi mi vereceksiniz? Rıza Nur Bey’in önergesini ad gösterme ile oyluyorum. Kabul edenler beyaz, etmeyenler kırmızı oy verirler.

İsmail Şükrü Efendi (Afyon) — Zorla oylama olmaz. (Gürültüler)

Başkan — İçtüzük vardır, size kimse zorla oy verdirmiyor. Canın isterse verirsin. Bir önerge vardır. Oylamaya katılmayanlardan gündelik kesilmesi isteniyor.

Ziya Hurşit Bey — Bunun hakkında söz isterim.

Başkan — Önergeyi oyunuza sunuyorum. Kabul edenler ellerini kaldırsın. Kabul edilmiştir.

Ziya Hurşit — Paşam, mebusların oy vermemeye hakları vardır.

Başkan — Oyunuzu buraya koyar, çekimser kalırsınız.

Ziya Hurşit — Kaçınırım.

Başkan — Çekimser olduğunuz belli olsun.

Ziya Hurşit — ‘Usul yoktur’ diyorsunuz.

Başkan — Usul yoktur.

Mustafa Kemal Paşa’nın tutum ve davranışının anlamı açıktı. Nasıl olsa beyaz oyda çoğunluk sağlanacaktı. Fakat oylamaya katılma azalırsa, oylama çoğunluğu yitirilebilirdi. Bunun için, nasıl oy verilirse verilsin,

fakat muhakkak oy verilsin istiyordu. Önergenin, kendilerine göre eksik olan durumu ile kabul edilmesini istemeyenler de bunu anlamışlardı. Bu sebeple, gündelik kesimi kararına rağmen oylamaya katılmadılar.

Başkan — Oylama tamam olmuştur; 132 beyaz, 2 kırmızı, 2 yeşil olmak üzere 136 oy verilmiş oluyor. Çoğunluk için daha 25 oy gerekli. İşlem tamamlanamamıştır. Yarın tekrar oylayacağız. (Z.C., 30 Ekim 1922)

Ve ertesi günkü toplantı, İkinci Başkanvekili Musa Kâzım Efendi'nin başkanlığında açıldı. Usule ait olarak gelen kâğıtların işlemleri tamamlandı. Başkan, "Gelen kâğıtların işlemleri bitti. Geçen birleşimdeki önergenin ikinci defa oylanması vardır. Bunu şey edeceğiz" derken Meclis İkinci Başkanı Dr. Adnan Bey kürsüye geldi ve görüşmelerin yönetimine el koymak istedi. Fakat Rize Mebusu Ziya Hurşit Bey, bunu görür görmez, "Dünkü önergede sizin de imzanız vardı. Bundan ötürü başkanlık edemezsiniz" dedi. Adnan Bey, hiçbir şey diyemedi ve kürsüden inerek başkanlığı tekrar Musa Kâzım Efendi'ye bırakmak zorunda kaldı. Yapılacak iş, geçen birleşimde çoğunluğu bulamayan oylamanın bu birleşimde yapılmasından ibaretti. Fakat Başkan, "Dünkü önergenin altıncı maddesini değiştiren bir önerge vardır" dedi ve okuttu:

> Madde 6 — Hilafet Türklere, Osmanlı ailesine aittir. Türkiye devleti halifelik makamının dayanağıdır. Halifeliğe, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce bu ailenin bilim ve ahlak bakımından dine ve doğruluğa en yakın ve uygun olanı seçilir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, hakkı meşru olan halifelik makamını esir bulunduğu yabancılar elinden kurtaracaktır.

Rıza Nur ve arkadaşlarının bu değişiklik önergesi ile, halifeliğin Osmanlı padişahlık ailesine ait olduğu açıkça hüküm altına alınıyordu. Bu önergenin okunması bitince, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, "Bir değişiklik daha var, o da okunsun" dedi. Hüseyin Avni Bey ile arkadaşlarınca verilmiş olan değişiklik önergesi de okundu:

> 1 - Anayasa ile Türkiye halkı egemenlik hakkının gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tüzel kişiliğinde bırakılamaz ve kimseye devredilemez şekilde temsil edilir, kullanılır ve milli iradeye dayanmayan hiçbir kuvveti ve kurulu tanımamaya karar verdiğinden, Ulusal Ant sınırları içinde TBMM

Hükümeti’nden başka hükümet şekli tanımaz. 16 Mart 1920 gününden beri kişisel egemenliğe dayanan İstanbul’daki hükümet şekli tarihe geçmiştir.

2 - Halifelik, Türk devletine ve Osmanlı padişahlık ailesine ait olup halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisince, sonra evlattan evlada geçmek üzere bu ailenin bilim ve ahlak bakımından dine ve doğruluğa en yakın ve uygun olanı görüşme çoğunluğunun üçte ikisi ile seçilir. Halifelik makamının dayanağı ancak Türkiye devletidir.

Görülüyor ki, sultanlığın bırakılmasında birleşilmektedir. Halifelik konusundaki düşünceler de hemen hemen birbirinin tıpkısıdır. Yalnız, Hüseyin Avni Bey’in değişikliğinde, fazladan olarak, konuşurken de açıkladığı üzere, sultanlıktan sonraki devlet düzeninin alacağı şekilden yani bir başka yolla yine diktaya gidilmesinden duyulan kuşku sebebiyle, egemenliğin ulusa ait olduğunu ve BMM Hükümeti şeklini pekiştirmeye çalışan bir hüküm fıkrası daha vardır.

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa söz aldı:

— İstanbul’da kendine meşru olmayan bir sıfat veren Tevfik Paşa önce özel ve gizli olarak ordularınızın başkomutanına, sonra onu gammazlayan bir şekilde açık bir telgrafla Yüksek Meclis’e başvurdu. Dikkat edilirse, gelen telgraf ile İslam kamuoyu karıştırılmak isteniyor. Bu telgraftaki anlayış; bağımsızlığımızı yok etmeye çalışan düşmanlarımıza karşı, kutsal davamızı savunmada fiilen ve hukuken başarılara ulaşan milli hükümetimizi zayıflatma amacını gütmektedir. Anlamdan ve mantıktan yoksun olan bu telgrafın içindekiler, Yüksek Meclisinizin varlığı ile meydana gelen bir şekli, bir gerçeği yeniden söz konusu etmeyi gerektirdi. İdare şeklimizin içinde bulunan gerçek, Türkiye halkının kaderine kendinin el koyması, ulusal egemenliğini, ulusal otoritesini üç yıldan beri kendi elinde bulundurarak kutsal davasını savunmakta olmasıdır. Bu gerçeğin meydana çıkması, bir sakat görüşün sona ermesine sebep oldu.

Gerçek dışı, akıl dışı, meşruluk dışı olan bu sakat görüş, bir ulusun egemenlik ve otorite hakkının bir kişide temsiline müsaade edilmesiydi. Bu nokta üzerinde bütün ulusun ve ulusal istek gereğince milletvekillerinden meydana gelen Yüce Kurulunuzun tabii olarak verdiği kararı, birçok defalar, birçok arkadaşlarımızın türlü bahanelerle dile getirmiş olmalarına

rağmen ben de bir arkadaşınız olarak bu kürsüden aynı şeyi tekrarlayacağım. Beni beş on dakika, bir kere daha dinlemenizi rica ediyorum.

Gerçeği açıklamak için hep beraber Türk ve İslam tarihi üzerinden kısa ve hızlı bir göz geçirmeyi uygun bulur musunuz? Bu insanlık dünyasında en az yüz milyondan çok büyük bir Türk milleti vardır. Ve bu milletin dünya yüzündeki genişliği kadar, tarih alanında da derinliği vardır. Bu derinliği istersek iki türlü ölçelim. ... Birinci ölçüm tarih öncesi çağlara aittir. Bu ölçüme göre, Türk milletinin büyük atası olan 'Türk' adındaki insan, insanların ikinci büyük babası olan Nuh'un oğlu Yafes'in oğludur. Tarih döneminin belge elde edilmesinde çok hoşgörür olan ilk çağlarına karşı biz de hoşgörür olalım. Fakat en açık, en kesin ve en maddi tarih belgelerine dayanarak diyebiliriz ki, 'Türkler on beş yüzyıl önce Asya'nın göbeğinde büyük devletler kurmuş ve insanlığın her türlü yeteneklerini meydana çıkarmış bir varlıktılar. Elçilerini Çin'e gönderen ve Bizans'ın elçilerini kabul eden bu Türk devleti atamız olan Türk milletinin meydana getirdiği bir devletti.'

Yine bilirsiniz ki, dünya yüzünde yüz milyonluk bir Arap topluluğu vardır ve bunların Asya'dakileri genellikle Ceziret'ül-Arap'da [Arabistan Yarımadası] yoğun bir durumda görünürler. Peygamberimiz bu Arap topluluğu içinde, Mekke'de dünyaya gelmişti.

Ey Arkadaşlar! Tanrı birdir, büyüktür. Dinsel geleneklerin oluşuna bakarak diyebiliriz ki, insanlar iki sınıfta, iki dönemde düşünülebilirler. Birinci dönem, insanlığın çocukluk ve gençlik çağıdır. İkinci dönem, insanlığın yetişkinlik ve olgunluk çağıdır. İnsanlık, birinci dönemde tıpkı bir çocuk gibi, tıpkı bir genç gibi yakından ve maddi araçlarla kendisiyle uğraşılmasını gerektirir. Tanrı, kullarının gereken olgunluk noktasına varışlarına kadar, içlerinden araçlarla da, kullarıyla ilgilenmeyi Tanrılık gereği saymıştır. Onlara, Hazreti Adem'den beri bugün için bilinen ve bilinmeyen sayıları bilinemeyecek kadar çok haberciler (nebiler), elçiler (resuller), peygamberler göndermiştir. Fakat bizim peygamberimizin aracılığı ile en son din ve uygarlık gerçeklerini verdikten sonra artık insanlarla dolayısıyla ilgilenmeyi gerekli görmemiştir. İnsanların anlayış, aydınlanma ve olgunluk derecesi her kulun doğrudan doğruya Tanrı'nın gönlüne doğurduklarıyla ilişki kurma yeteneğine vardığını kabul etmiştir ve

bu sebepledir ki; Peygamberimiz, peygamberlerin sonuncusu (Hatem'ül-enbiya) olmuştur ve Kitabı, en olgun kitaptır. Son peygamberimiz olan Muhammed Mustafa (s.a.v) 1394 yıl önce Rumî tarihin Nisan ayı içinde (Rebiyülevvel: Arap aylarının ilkbaharı bilinen üçüncü ayı) on ikinci Pazartesi gecesi tanyeri ağarırken (henüz gün doğmadan) doğdu. Bugün o gündür. İnşallah bu hayırlı bir rastlamadır. Gerçekten Arabî tarihe göre, bu akşam, peygamberin doğum gününün yıldönümüne rastlıyor. Hazreti Muhammed çocukluk ve gençlik günlerini geçirdi. Fakat henüz peygamber olmadı. Yüzü nurlu, sözü ruhlu, olgunluğunda ve görünüşünde değeri sonsuz, sözünde dururluğu, yumuşaklığı, mertliği ile herkesten üstün olan Muhammed Mustafa, önce bu özel ve belirgin nitelikleriyle ulusu, kabilesi içinde güvenilen insan, 'Güvenilen Muhammed' yani 'Muhammed'ül-emin' oldu.

Muhammed Mustafa, peygamber olmadan önce toplumunun sevgisini, saygısını, güvenini kazandı. Ondan sonra ancak 40 yaşında Tanrı Haberciliği (nübüvvet) ve 43 yaşında Tanrı Elçiliği (risalet) geldi. Dünyanın övündüğü peygamberimiz (Fahr-ı âlem Efendimiz) sonsuz tehlikeler içinde, eziyetler ve sıkıntılar karşısında 20 yıl çalıştı ve İslam dinini kurmaya ait peygamberlik görevini yapmayı başardıktan sonra cennetin ve gökyüzünün en yüksek, en kutsal yerine ulaştı. Kendisinin uyardığı, doğru yola yönelttiği bütün Müslümanlar ve özellikle kendini görüp görüşmüş seçkin kimseler çok gözyaşları döktüler. Fakat insanlığın gereği olan bu üzüntülü durumun yararsızlığını hemen anlayan zeki kişiler, Peygamberin arkasından ağlamak değil, Müslüman işlerini tez elden yürütecek tedbirleri almak kanısı ile toplandılar. Peygamberin yerine Müslümanların başına yani halife olacak bir yöneticinin yani Emir'in seçilmesi söz konusu edildi. Hazreti Muhammed, yakın dostu olan Hazreti Ebubekir'in kendisine halef olmasının uygun olacağını türlü şekillerde işaret buyurmuşlardı. Buna göre, toplanıp resmen bir seçim yapmaktan başka bir iş kalmamış olduğuna hükmedilebilirdi.

Oysa ki seçim işi o kadar kolay olmadı. Tersine, konu birçok görüşmelere, tartışmalara ve temelli anlaşmazlıklara uğradı. Seçim işinde önemli olarak üç değişik görüş belirdi. Bu görüşlerden biri, halifelik makamına hak kazanabilmek için dindaşlar topluluğunun işlerini görebilmede gerekli olan güç ve yeterliğin temel olmasıydı. Buna göre, halifelik makamı en güçlü, en etkili ve en yetişkinin olacaktı. Bu görüş, Peygamberin yakın dostlarınındı.

İkinci görüş, o güne kadar İslam'a yardım hizmetinde bulunan ulusun halifeliğe hak kazanmış sayılmasıydı. Bu, Ensar'ın (Hazreti Muhammed'e yardım etmiş olanların ve koruyacakların) mensuplarının görüşüydü. Üçüncü görüş ise, kan yakınlığından yana oldu. Bu da Haşimîlerin görüşüydü. Bu üç görüşten oybirliği ile birinde birleşmek ve seçimi yapmak mümkün olamadı. Sonunda, bölünme ve ayrılmaları tez elden önlemek gerektiği kanısına varan Hazreti Ömer'in etkisiyle Hazreti Ebubekir'in Halifeliği kabul edilip onaylandı,s yani Hazreti Ebubekir'e biat (bey'at) olundu. Görülüyor ki, ilk Halifenin seçiminde, genel eğilimin normal merkezleşmesinden çok kişisel etkinin şekli belirmiştir.

Buradaki anlaşmazlığın ve tartışmaların yersiz olduğunu sanmayalım. Gerçekten Halifelik Müslüman milletlerce en büyük bir iştir. Çünkü Peygamber halifeliği Müslümanları birbirine bağlayan bir Emirliktir. Ve İslam'ın tek kelime ile bir araya gelmelerini sağlayan bir Emirliktir. Emirlik yani Emaret, Tanrı'nın insanlarca anlaşılamayan bir gizli amacıdır ki, kuruluşu ancak zorlu ve güçlü olma şartıyla mümkündür. Ve bundaki maksat da, kötülüğü kovarak ve illerin asayişini koruyarak ve savaş işlerini düzenleyerek genel işleri bir güzel yola sokmaktan ibarettir. Bu da ancak güçlü olmaya bağlıdır.

Buna göre, yukarıda açıkladığım üç değişik görüşten birincinin -–gücü ve etkisi olanın, halife olması noktasıydı– öteki görüşlere tercih edilmesi ve onlardan üstün tutulması tabiidir ve Hazreti Ebubekir'in, etki ile halifelik makamına gelmesi doğru olmuştur. İşte böylece Hazreti Muhammed'in Peygamberlik zamanından yani 'asr-ı saadet'ten [mutluluk zamanı] sonra Halifelik adı ile bir Müslüman Emirliği kuruldu.

Fakat Peygamberin ölümü ile her yanda İslam dininden başka dinlere geçme (irtidad) olayları ve ayaklanmalar başladı. Hazreti Ebubekir bunları önledi, duruma hâkim oldu. Bir yandan da Müslüman Emirliği'nin sınırlarını genişletme yoluna başvurdu. Ebubekir son demlerine yaklaşınca kendi seçimindeki zorluğu hatırladı ve Hazreti Ömer'i vasiyetname ile kendi seçip ulusa takdim etti.

Hazreti Ömer'in Halifelik zamanında İslam memleketleri olağanüstü denecek bir hızla genişledi. Zenginlik arttı. Oysa ki bir milletin içinde varlık ve zenginlik olmasının insanlar arasında madde düşkünlüğüne ve bunun da ayaklanmalar ve bozgunlar doğmasına sebep olması bu dünyanın gereğidir.

İşte bu nokta Hazreti Ömer'in kafasını karıştırıyordu. Bir de Hazreti Ömer hatırlıyordu ki, Peygamberimiz, gizliliklerini açıkladığı yakın dostlarına şunu demişti: "Dindaşlarım düşmanlarını yenecek ve Mekke, Yemen, Kudüs, Şam'ı fethedecek ve Kisra ile Kayser'in hazinelerini bölüşeceklerdir. Fakat ondan sonra aralarında bozgunculuk, ayaklanma ve gizli düşmanlık doğarak eski durumlarına döneceklerdir."

Hazreti Ömer bir gün Hüzeyfe İbn-i İman'a, 'deniz gibi dalgalanacak bozgunluğu' sorduğu zaman aldığı cevapta, 'Onun sana bir zararı olamaz. Senin zamanınla onun arasında kapalı bir kapı vardır' dedi. Hazreti Ömer sordu: 'Bu kapı kırılacak mı, yoksa açılacak mı?' Hüzeyfe, 'Kırılacak' dedi. Hazreti Ömer, 'Öyle ise artık kapanmaz' dedi ve vahlandı. Gerçekten kapı kırılacaktı. Çünkü İslam memleketleri genişlemişti, iş çoğalmıştı. Bu idare ve devlet şekli ile her yerde adaletin tam olarak uygulanması zorlaşmıştı. Hazreti Ömer bunu anlıyor ve sıkılıyor, Tanrı'sına yalvararak diyordu ki: 'Ya Rab, canımı al.' Ömer bir gün ağlarken sebebi soruldu. 'Nasıl ağlamayayım ki; Fırat kıyısında bir oğlak yitse, korkarım ki Ömer'den sorulur' diye cevap verdi.

Evet Hazreti Ömer (r.a) artık Halifelik adı altındaki Emirlik idaresinin bir devlet idaresi için yetersiz kaldığını, bir kişinin kendi erdemliğinde, kendi gücünde, hatta kendi büyüklüğünde olsa da bir devletin idaresine yetersiz olduğunu en geniş anlamıyla anlamıştı. Hatta bu kuşku ile, Ömer kendinden sonra artık bir halife düşünemez oldu. Yerine oğlunu bırakmasını öğütledikleri zaman, 'Bir evden bir kurban yetişir' dedi. Abdürrahman bini Avf'ı çağırdı: 'Ben seni yerime geçirmek istiyorum' dedi. O da, 'Bunu kabul et diye oy ve öğüt verir misin?' deyince Ömer, 'Veremem' dedi. Abdürrahman, 'Vallah ben de sonuna kadar bu işe giremem' dedi. En sonunda Ömer, en akla yakın noktaya değindi. Emirlik, devlet ve millet işini danışma (meşveret) yoluna bıraktı. Ömer'den sonra Peygamber'in meclisinde bulunmuş olanlarla halk, mescidi ağzına kadar doldurdu ve orada bazı göze çarpan durumlarla yine dindaşların yönetimini, seçtikleri bir halifeye verdiler.

Hazreti Osman halife oldu. Fakat kırılmaya mahkûm olan kapı artık kırılmıştı. İslam memleketlerinin her yanında bin türlü dedikodu ve hoşnutsuzluk başladı. Zavallı Osman, güçsüz ve değersiz duruma düştü. O kadar ki, Şam Valisi Muaviye, onun hayatını korumak için kendi yanına

çağırdı. Bunu uygun bulmayan Hazreti Osman'a kişiliğini korumak üzere kendi valiliğinden asker göndermeyi teklif etti. Bunların hiçbirisine meydan kalmadı. Her yanda ayaklanan türlü bölgelerin halkı Medine'de evinin içinde Hazreti Osman'ı kuşattı. Ve sayın eşinin yanında şehit etti. Birçok gürültülü ve kanlı olaylardan sonra Hazreti Ali (keremallahüveçhehu), Halifelik makamına getirildi.

Tekrarlayalım ki, kapı kırılmıştı. Aynı soydan olmakla beraber Irak başka bir şey, Yemen başka bir şey, Suriye başka bir şey ve Hicaz bölgesi de bambaşka bir şeydi. Hicaz'da bir halife, Suriye'de kuvvete dayanan bir vali ile Sıffin'de [Fırat] karşı karşıya gelme zorunda kaldı. Muaviye, Hazreti Ali'nin (k.v) Halifeliğini tanımıyor ve tersine onu Osman'ın ölümünden suçlu görüyordu.

Görevi İslam dünyasında Kur'an'ın hükümlerini uygulamaktan ibaret olan Halife, mızraklarına Mesahif-i Şerife yani Kur'an'dan sayfalar geçirilmiş Emevi ordusunun karşısında savaşı kesmek zorunda kaldı. İki taraf, hakemlerinin vereceği hükme uymaya söz verdiler.

Muaviye'nin delegesi Amr İbni As ile Hazreti Ali'nin delegesi Ebu Musa El'eşari tahkimnameyi düzenlemek için karşı karşıya geldikleri zaman, Hazreti Ali hazır bulunuyordu. 'Müslümanların Emiri Ali ile Muaviye arasında tahkimnamedir' [tahkimname: Hakemler arası anlaşma belgesi] diye yazılan cümleye derhal Muaviye'nin delegesi itiraz etti ve dedi ki, 'Müslümanların Emiri deyimini oradan kaldır. Sen yalnız emrinde bulunanların emiri olabilirsin. Şam ahalisinin emiri değilsin.' Hazreti Ali, adının başındaki sıfatın kaldırılması isteğine uydu. Bundan sonra iki taraf delegelerinin birbirlerine karşı kullandığı adi hile, herkesçe bilinmektedir. Bunda başarıya ulaşan Amr İbni As, Muaviye'ye halifeliğini müjdeledi, öte yandan Hazreti Ali de hakemlerin hükmüne bağlı kalacağına söz verdiği halde biraz tereddütten sonra Halifelik yapmaya devam etti.

Görülüyor ki, Tanrı'nın Elçisinin (Resulallahın) ölümünden yirmi beş yıl kadar sonra İslam dünyasında, İslam'ın en büyük kişilerinden ikisi karşı karşıya geldiler ve Halifelik iddiası ile arkalarından sürükledikleri aynı din ve aynı soydaki insanları kanlar içinde bırakmakta bir kötülük görmediler. En sonunda, hileyi başaran, saf ve temiz olanı yendi, çoluk çocuğunu darmadağınık edip ortadan kaldırdı. Ve böylece Halifelik adı altındaki İslam Emirliği'ni yine Halifelik adı ile İslam Sultanlığı'na çevirdi.

Emevi Sultanlığı, büyük istilalar yapmakla beraber baştan sona kadar kanlı ve üzücü olaylarla ancak doksan yılı doldurabilmiş ve Hicrî 132 yılında Arap ulusu Emevi sultanlarını başından atmış ve yerine başka adda bir devlet kurmuştur. Bu devlete Abbasi Devleti ve devletin başındakilere de Halife derlerdi.

Çalışma merkezi Irak'ta bulunan Abbasi Halifeliği'nin varlığına rağmen Endülüs'te de Halife-i Resulullah ve Emir'ül-müminin adlarıyla yüzyıllarca sultanlık yapmış hükümdarlar vardı.

Konuşmamın önsözü olarak açıklamıştım ki; bundan 1500 yıl, yani Peygamber'in Göç'ünden iki buçuk yüzyıl önce Orta Asya'da çok büyük bir Türk Devleti vardı. İslam'dan önce var olan bu devletin sahibi Türkler bundan 1000 yıl önce İslamlığı kabul ettiler. Önce doğuya doğru memleketlerini genişleterek Çin sınırına kadar egemenliklerini duyurdular. Abbasi halifelerinin zamanında da bu mert yaradılışlı Türkler, soyluluk ve yiğitlikle ün almış olan Türkler, asker olarak Suriye'ye, Irak'a kadar geldiler. Abbasi halifelerinin idaresi altında bulunan bu yerlerde etki sahibi oldular. En yüksek idare ve komuta makamlarına çıktılar. Hicret'in dördüncü yüzyılında idi ki, Selçuk Hükümeti adı altında çok büyük bir Türk Devleti kuruldu. Bu devletin adı altında faaliyette bulunan Türkler, bir yandan Kafkasya'ya, öte yandan güneye, İran'a, Irak'a ve Suriye'ye, Anadolu'ya girdiler. Bağdat'ta bulunan Abbasi halifeleri bu Türk Devletinin etkisi kapsamına girmişti. Gerçekten, bu Türk Devleti beşinci yüzyıl ortasında Maveraünnehir ve Harzem'i, Şam ve Mısır'ı ve Anadolu kıtasının çoğunu ve birçok memleketleri zaptederek sınırını Kâşgar'dan ve Seyhun yatağından Akdeniz'e ve Bahrıahmer'e ve Bahrıumman'a kadar genişletti ve Bağdat'ta bulunan Abbasi halifelerini egemenliği altına aldı.

Bağdat'ta aynı merkezde Melikşah adında Türk egemenliğini temsil eden bir kişi ile Halife adını taşıyan Muktedibillah yan yana oturdular ve akraba oldular. Bu durumu ve bu görünüşü biraz tahlil etmek isterim...

Türk Hakanı, ki çok büyük bir Türk Devleti'nin egemenliğini ve sultanlığını temsil ediyor, ilişkilerinde ayrıca bir halifelik makamının muhafazasında bir mahzur görmüyor. Eğer bir mahzur görseydi idaresini eline aldığı bir makamı ortadan kaldırmak ve o makama ait sıfat ve yetkiyi kendi makamında karışıp birleştirmiş olarak bulundurmak mümkündü.

Hazreti Selim'in yaklaşık olarak beş yüzyıl sonra Mısır'da yaptığını, eğer isteseydi, Melikşah daha o zaman Bağdat'ta yapmış olurdu.

Adı geçenin belki yalnız düşündüğü bir şey varsa, o da, Türk Selçuk devletine daha bağlı ve halifelik makamına daha layık birinin Halife Muktedibillah'ın yerine geçmesini sağlamaktı.

Gerçekten, Muktedibillah'ın veliahtı olan oğlunu azlederek yerine kendi torununun konulması için halifeye baskı yaptı. Melikşah ölmeseydi bu böyle olacaktı.

Şimdi, halifenin makamı saklı kalmak üzere onun yanında ulusal egemenlik, milli sultanlık makamı –ki Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir– elbette yan yana durur ve elbette Melikşah'ın makamı karşısında güçsüz ve değersiz bir makam sahibi olmaktan daha yüksek bir durumda bulunur; çünkü bugünkü Türkiye devletini temsil eden Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Çünkü bütün Türkiye halkı, bütün kuvvetleriyle o halifelik makamının dayanağı olmayı doğrudan doğruya yalnız bir vicdan ve din görevi olarak üzerine alıyor.

Tarih olayları üzerindeki düşünce yolumuzda beraberce birkaç adım daha atalım... Bu adımlarımız bizi bugünkü idare şeklimizin ne kadar tabii, ne kadar zorunlu ve Türkiye ve bütün İslam dünyası için ne kadar yararlı ve yerinde olduğu sonucuna götürecektir.

Orta Asya'da devlet üstüne devlet kurmuş olan Türkler daha batıda İran Selçukluları ve Anadolu'da da Rum Selçukluları adı altında çok büyük ve çok uygar devletler kurmuşlardır. Hükümet merkezlerini Konya'da kurmuş olan Rum Selçukluları bilindiği üzere 699 yıl kadar varlıklarını koruyorlar. Söylediğimiz İslam Türk devletleri faaliyette bulunurken Cengiz adındaki dünya hükümdarı Karakurum'dan çıkarak 599 yılında sınırlarını Çin Denizi'ne, Baltık Denizi'ne, Karadeniz'e kadar genişletiyor. Cengiz'in torunu Hülagü idi, ki 656 Hicret yılında Bağdat'ı zapt ederek Abbasi Halifesi Mutasam'ı idam ediyor ve böylece dünya yüzünde fiilen halifeliğe son veriyor.

Dünyanın övüneceği insan olan Peygamberimizin yani Hazreti Fahri Âlem'in ölümünden sonra Peygamber'in birinci Halifesi Ebubekir, ne dünyayı istemiş, ne de dünya ona yönelmişti; ikinci Halife Hazreti Ömer,

sosyal topluluklardaki dalgalanmaların durdurulamaz olduğu kanısını hayatında yakından duyarak yürek acısı içinde öldü. Hazreti Osman’a gelince; mukadder olan hücumlar içinde kanını Tanrı’nın Kitabı’na akıtarak dünyadan ayrıldı. Hazreti Ali, halifeliğin üzerinde kalmasını sağlayamamak ve Peygamber’in ev halkının haklarını koruyamamak talihsizliği ile ağladı. Emeviler, halifeliği doksan seneden çok koruyamadılar. En sonunda halifelik nüfuzunu Bağdat surları ile sınırlama zorunda kalan son Abbasi Halifesi Mutasım’ı çoluk ve çocuğu ile ve sekiz yüz bin kişi Bağdat halkı ile Hülagü’ye kurban verdiler. Abbasi halifelerinin zayıflığını görmekle ‘Halife-i Resulullah’ ve ‘Emir’ül-müminin’ adlarını almış olan halifelik etkileri Elhamra Sarayı’nın kapısından çıkmamaya mahkûm kalan Endülüs’teki halifelerin de Hicret’in beşinci yüzyıl başındaki acıklı sonuçları bilinmektedir.

Bağdat’ta Hülagü’nün meydana getirdiği önemli olay sonunda, yer yuvarlağı üzerinde halife ve halifelik makamı yok ediliyor. Bundan üç yıl sonra, yani Hicret’in 659’uncu yılında idi ki, Abbasi halifeleri soyundan el-Müstanısır-ı billah adında biri Hülagü’den kurtulup Mısır Hükümeti’ne sığındı ve Mısır Meliki tarafından Halife olarak tanındı. Bundan sonra on yedi kişi Halife adını alarak, fakat hiçbir yetkisi ve etkisi olmayarak doğrudan doğruya Mısır Hükümeti’nin yardımı ile birbirinin halifesi olarak yaşamışlardır.

Selçuklu Devleti’nin yönetiminde bölünerek dağılma olunca Türkler Hicret’in 699’uncu yılında Selçuk Devleti yerine Osmanlı Devleti’ni canlandırarak kurdular.

Bu devletin ulularından Yavuz Hazretleri, Hicretin 924. yılında Mısır’ı zapt ettiği zaman orada idam eylediği Mısır hükümdarlarından başka, adı Halife olan birini buldu. Halifelik adının böyle güçsüz biri tarafından kullanılmasının İslam dünyası için yüzkarası olduğuna şüphe etmediğinden o sıfatı Türkiye devletinin kuvvetlerine dayatarak canlandırmak ve yükseltmek üzere aldı.

Osmanlı Devleti, ki 699’da kurulmuştu, Halifeliği aldığı 924 gününden ancak elli yıl sonrasına kadar dünya tarihinde yükselme dönemi denilen peş peşe ve büyük başarılarla dolu olan üç yüzyıllık kadar bir çağ yaşadı.

Ondan sonra... Ondan sonra çökme başlıyor... Çöküş döneminin her safhası Türkiye devletinin sınırlarını biraz daha darlaştırıyor, Türk milletinin maddi ve manevi kuvvetlerini biraz daha çok kısıyor, devletin bağımsızlığını darbeliyor, araziyi, zenginliği, nüfusu ve milli haysiyeti çok büyük bir suretle yok ediyor. Sonunda Osmanlı soyunun otuz altıncı ve sonuncu padişahı Vahdeddin'in sultanlık döneminde Türk milleti, en derin esaret çukurunun önüne getiriliyor.

Binlerce yıldan beri bağımsızlık kavramının temelli temsilcisi olan Türk milleti bir tekme ile bu çukurun içine yuvarlanmak isteniyor. Fakat bu tekmeyi vurdurmak için bir hain, bir şuursuz, bir idraksiz gerekliydi. Nasıl ki, kanuna göre idamı gerekenlerin bile ipini çekmek için kalp ve vicdandan, insanlığın yüceliğinden ayrılmış bir yaratık aranır. İdam hükmünü verenlerin böyle aşağılık bir araca ihtiyaçları vardır. O kim olabilirdi?

Türkiye Devleti'nin bağımsızlığına son veren, Türkiye halkının hayatını, namusunu, onurunu yok eden, Türkiye'nin idam kararını, ayağa kalkarak bütün boybosu ile kabul etmek istidadında kim olabilirdi?

Ne yazık ki bu milletin hükümdar diye, sultan diye, padişah diye, halife diye başında bulundurduğu Vahdeddin... Vahdeddin, bu alçakça davranışı ile yalnız kendinin layık olduğu muameleyi kabul etmiş olmaktan başka bir şey yapmadı.

Vahdeddin, bu davranışıyla kendini öldürdü ve temsil ettiği idare şeklinin yok edilmesini zorunlu kıldı. Fakat millet hiçbir zaman bu haince davranışın kurbanı olmaya razı olamazdı. Çünkü millet, düşünerek başında bulunanın davranışındaki niteliği kolaylıkla anlayacak yetenek ve olgunluktaydı. Millet, tarihin açıklığından, yüzyıllardan beri uğradığı felaketlerin sebeplerini bir anda özetleyebilecek duygululuk ve uyanıklıktaydı. Millet, kişilerin sultanlık hırsı, zorbalık hırsı, istila hırsından başlayarak özel çıkar ve rahat sağlamak, zevk ile eğlence ve rezaleti genişletmek, har vurup harman savurmak gibi cimri amaçları için araç ve güç olmak yüzünden kendi benliğini unutacak kadar geçirdiği gafletlerin acıklı sonucunu derhal özetleyebilecek yetişkinlik ve olgunluktaydı. Artık milletin en akla uygun, en meşru ve en insancıl yetkisini kullanmak zamanı geldiğinde tereddütü kalmamıştı. Dünya tarihinde bir Cengiz, bir Selçuk, bir Osman Devleti kuran ve bunların hepsini olaylarla denetleyen Türk

milleti bu defa doğrudan doğruya kendi ad ve sıfatında bir devlet kurarak bütün felaketlerin karşısında yaradılıştan sahip bulunduğu güç ve yeteneklerle yer aldı. Millet mukadderatını doğrudan doğruya eline aldı ve milli saltanat ve hâkimiyetini bir kişide değil, bütün millet tarafından seçilen vekillerden meydana gelen bir Yüksek Meclis'te temsil etti. İşte o meclis Yüksek Meclisinizdir; Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Milletin saltanat ve hâkimiyet makamı yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Ve bu hâkimiyet makamının hükümetine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti derler. Bundan başka bir Saltanat Makamı, bundan başka bir hükümet kurulu yoktur ve olamaz.

Kendine halifelik sıfatı veren 'bu kişisel makam yıkılınca halifelik makamı ne olacaktır?' sorusu akla gelebilir...

Abbasi halifeleri döneminde Bağdat'ta ve ondan sonra Mısır'da halifelik makamının yüzyıllar boyunca sultanlık makamı ile yan yana, fakat ayrı ayrı bulunduğunu gördük. Bugün de sultanlık ve egemenlik makamı ile halifelik makamının yan yana bulunabilmesi de tabii bir durumdur. Şu ayrılıkla ki; Bağdat'ta ve Mısır'da sultanlık makamında bir kişi oturuyordu. Türkiye'de o makamda aslolan milletin kendisi oturuyor. Halifelik makamında da Bağdat'ta ve Mısır'da olduğu gibi güçsüz ya da sığıntı bir zavallı kişi değil, dayanağı Türkiye Devleti olan yüksek bir kişi oturacaktır.

Bu suretle bir yandan Türkiye halkı çağdaş bir uygar devlet halinde her gün daha güçlenecek, her gün daha mutlu olacak, kalkınacak, her gün daha çok insanlığını ve benliğini anlayacak, kişilerin hainliği tehlikesi karşısında kalmaktan kurtulacak ve öte yandan halifelik makamı da bütün İslam dünyasının ruh ve imanının ve vicdanının birbirine bağlanma noktası olarak, Müslümanların kalplerine ferahlık verecek onurlu ve yüce bir halde meydana çıkacaktır.

Türkiye Devleti'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti kavramlarının millet ve memleketimiz için ne kadar güç, verim, kurtuluş ve mutluluk vaat ettiğini açıklamayı gerekli görmem. Üç yıllık denemenin ve bunun mutlu ürünlerinin yeterli bir düşünce ve kanı vereceği inancındayım. Bundan sonra Halifelik makamının da Türkiye devleti için ve bütün İslam dünyası için ne kadar verimli olacağını gelecek günler bütün açıklığı ile gösterecektir.

Türk ve İslam Türkiye Devleti, bu iki mutluluğun doğmasına ve ortaya çıkmasına kaynak ve başlangıç olmakla dünyanın en mutlu bir devleti olacaktır.

Bu açıklamalarıma son vermek için Yüksek Kurulunuza şunu bildireyim ki; bütün arkadaşlarımın büyük bir vicdan kanısı ve düşünce çabası ile söz konusu olan meselenin esasında tam bir birlik ve beraberlik içinde olduğunu görüyorum. Bu durum milletimizin teşekkürünü gerektiren bir durumdur. Yüce Kurulunuzun sonsuz takdirleri ve tebrikleri gerektiren bir hakkıdır. Demin mufassal bir önerge okunmuştu, şimdi okunan bir iki önerge daha var. Her üçünün içindekiler, belirttiğim gibi, esas noktalarda birdir. Bundan ötürü yapılacak şey, bu üçünü daha açık ve daha güzel bir tarzda tespit etmek ve Yüce Kurulunuzun kesin oyuna bağlayarak tez elden ilan etmek ve bu sayede bütün düşmanlarımızın aleyhimizde aldığı tedbirlere engel olmaktır. (Şiddetli alkışlar)

Ve bütün önergelerin Anayasa, Adalet ve Din İşleri komisyonlarınca incelenip tek bir metin hazırlanması kararlaştırıldı. Saat tam gece yarısını gösterirken başkan, hava almak için birleşime ara verdi.

Gece yarısı olmasına rağmen komisyonlar hemen toplanıp çalışmaya başladı. Ve sabahın saat üçünde ikinci birleşim açıldı. Başkanlık kürsüsünde İkinci Başkan Dr. Adnan Bey vardı. Üç komisyonun birlikte düzenledikleri rapor ve yayınlanmasını istedikleri bildiri okundu. İki madde halindeki bildirinin metni şöyle idi:

> 1- Anayasa ile Türkiye halkı, hükümdarlık ve egemenlik haklarını gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin manevi kişiliğinde; bırakılması, parçalanması, başkasının üzerine geçirilmesi mümkün olmamak üzere, temsil etmeye ve kendisi kullanmaya ve milli iradeye dayanmayan hiçbir kuvveti ve kurulu tanımamaya karar verdiğinden Misak-ı Milli sınırları içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden başka hükümet şekli tanımaz. Bundan ötürü Türkiye halkı kişisel egemenliğe dayanan İstanbul'daki hükümet şeklini 16 Mart 1920'den beri ve sonsuzluğa kadar tarihe geçmiş sayar.
>
> 2 - Halifelik, Osmanlı padişahlık ailesine ait olup halifeliğe, Türkiye Büyük Millet Meclisince, bu ailenin bilim ve ahlak

> bakımından iyi, uygun, yararlı ve yol gösterici olanı seçilir. Türkiye Devleti, halifelik makamının dayanağıdır.

Birinci Grup'tan Mustafa Kemal Paşa ile İkinci Grup'tan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in onaylayıcı kısa birer konuşmasından sonra komisyonca hazırlanmış olan bildiri metni oya sunuldu. Birkaç birleşimde söz isteyip de alamayan ve buna sinirlendiği anlaşılan Rize Mebusu Ziya Hurşid'in, son söz isteği de kabul edilmeyip oylamaya geçilince, "Ben muhalifim" diye seslenmesine karşı "söz yok" sesleri, "şiddetli alkışlar" ve öteki mebusların oybirliği ile kabul edildi.

Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey, kişisel sultanlığın kaldırılarak millete dayanan Büyük Millet Meclisi bağımsızlığının ilan edildiği bu gecenin aynı zamanda Peygamber Hazreti Muhammed'in de doğum yıldönümü olduğunu, bu iki olaya karşı duyulan saygıdan ötürü bu gece (1/2 Kasım 1922 gecesi) ile ertesi günün bayram kabul edilmesini istedi. Bu istek de kabul olunduktan sonra Kırşehir Mebusu Müfit Efendi çok anlamlı ve anlaşılır bir duada bulundu. Ertesi gün bayram olmasına rağmen tez elden görüşülmesi gerekli işler bulunduğundan bayram günü toplanmak üzere, sabaha karşı saat 06.40'ta birleşime son verildi ve kabul edilmiş olan bildiri metni ile bayrama ait Meclis Kararı hemen yayımlandı. (Z.C., 1 Kasım 1922, Düstur 3/3: 153, 154)

Ve bu olay, Üçüncü Meşrutiyet döneminin Cumhuriyet'e doğru yönelişinin en büyük aşamalarından biri oldu. Padişah'ın kişiliğinde toplanmış olan sultanlık (dünya işleri yönetimi) ile halifelik (din işleri yönetimi) birbirinden ayrılmış, dünya işlerinin yönetimine ait bütün yetkiler millet adına Büyük Millet Meclisi'ne verilerek Padişah'ın sultanlığı kaldırılmış, sadece din işlerine ait görev ve yetkileri yani halifeliği kalmıştı. Padişahın sultanlık yetkileri kalmayınca, bu yetkiye dayanarak kurduğu hükümetin de varlık sebebi ortadan kalkmış oluyordu. Artık Türkiye'de, biri İstanbul'da öteki Ankara'da olan iki hükümet yoktu, İstanbul'daki hükümet her anlamla varlığını yitirmişti, Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ise varlığı olan tek hükümetti. Artık, her yerde ve her işte olduğu gibi Lozan Konferansı'nda da Türkiye'yi ancak bu hükümet, bu hükümetin delegeleri temsil edebilirdi. Sultanlığın kaldırılması ile bu konudaki ikilik de ortadan kaldırılmıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Yürütme Vekilleri Kurulu Başkanı Hüseyin Rauf Bey (Başbakan), Meclis

Başkanlığı’na bir tezkere ile başvurarak, Lozan Konferansı’na gönderilecek Delegeler Kurulu’nun başkanlığına Dışişleri Bakanı İsmet Paşa’nın, delegeliklere Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur Bey ile eski Ekonomi Bakanı Trabzon Mebusu Hasan Hüsnü [Saka] Bey’in seçildiğini, Adana Mebusu Zekâi [Apaydın], Manisa Mebusu Celâl [Bayar], Diyarbakır Mebusu Zülfi [Tiğrel], Burdur Mebusu Veli [Saltukgil] Beylerin de Ankara’da kurulan yardımcı Danışma Kurulu’nda çalışmalarının kararlaştırıldığını bildirdi.

Başkan, tezkerede adı geçenleri teker teker oya sunacağını bildirerek önce Kurul Başkanı İsmet Paşa için oya başvurdu. Parmak kaldırma suretiyle yapılan oylamada İsmet Paşa’nın bu görev için izinli sayılması oybirliği ile kabul edildi.

Delegeler ve danışmanlar için ad göstermek suretiyle oylama yapılacağı bildirildi. Rıza Nur Bey ile Hasan Bey’in izinleri, dolayısıyla delegelik görevleri kabul edildi.

Sıra danışmanlara gelince konunun ilk ve tek itirazı yapıldı. Afyon Mebusu Mehmed Şükrü Bey söz alarak, üç ay önce hükümetin alacağı bazı eşyaların hesaplarını tetkik için Almanya’ya gönderilmiş olan Manisa Mebusu Celâl Bey’in üç ay içinde hiçbir şey yapmayarak boşuna harcırah aldığını ileri sürdü ve “Aldığı paralara yazık değil mi? Bu paraları nereden alacağız? Milletin sinesine mi çekeceğiz? Şimdi de yeni görev veriliyor. Günahtır bu” dedi. Başbakan Rauf Bey, yeni görevin memleket içinde olacağını söylemekle yetindi. Bu konuşma oylara etkili oldu ve Manisa Mebusu Celâl Bey, öteki arkadaşlarına göre çok daha az oy alarak (oya katılma: 163, kabul: 87, ret: 61, çekimser: 15) zorlukla seçilebildi.

Oylamaların bitimi üzerine Dışişleri Bakanı ve Lozan Konferansı Delegeler Kurulu Başkanı İsmet Paşa kürsüye gelerek Lozan’da izlenecek yol üzerinde kısa bir konuşma yaptı ve bu yolun Misak-ı Milli esasları olduğunu bildirdi. (Z.C., 3 Kasım 1922)

Üçüncü Meşrutiyet dönemi hızla Cumhuriyete doğru gidiyordu. Nitekim 4 Kasım 1922’de İstanbul hükümeti istifa edince, Ankara’daki Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, fiilen de, kurulmakta olan yeni devlet düzeninin tek hükümeti olarak kaldı. Dışişleri’nde bakan vekilliğine Sivas Mebusu Rauf Bey, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı vekilliğine Muğla

Mebusu Dr. Tevfik Rüştü Bey, istifa etmiş olan Diyanet İşleri Bakanı'nın yerine Konya Mebusu Mehmet Vehbi Efendi, Birinci Başkanvekilliği'ne de Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey seçildi. İsmet Paşa başkanlığındaki kurul Lozan'a gitti.

Ankara, tek devletin ve tek hükümetin merkezi olma yolundaydı. İstanbul'a gitmiş olan Refet Paşa aracılığı ile hükümetsiz kalmış olan yurtsever İstanbullular hızla Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne bağlanıyorlardı. Ankara Hükümeti de yayınladığı bildirilerle, bu konuda duyulan kuşkuları gideriyordu. (Z.C., 11 Kasım 1922)

Tam bu sırada, Ankara Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi Refet Paşa'dan bir telgraf geldi:

> Vahdeddin Efendi bu gece –16/17 Kasım 1922– saraydan ayrılmıştır. İstanbul Komutanını ve Polis Müdürünü soruşturma yapmak ve gerekli tedbirleri almak üzere saraya gönderdim. Alacağım bilgiyi ayrıca bildiririm.

Hemen arkasından da ikinci telgrafı geldi. Bu telgraftan anlaşıldığına göre, Padişah Vahdeddin son genel durum karşısında özgürlüğünü ve hayatını tehlikede görerek "bütün İslamların Halifesi sıfatıyla" İngilizlerin kendini korumasını ve başka bir yere gönderilmesini istemiştir. Türkiye'deki İngiliz kuvvetlerinin Başkomutanı General Sir Charles Harington, Padişah'ı saraydan alarak bir İngiliz savaş gemisine götürmüştür. Padişah, gemide, Akdeniz Filosu Genel Komutanı Amiral Sir Dobrock tarafından karşılanmıştır. İngiltere Olağanüstü Komiser vekili Sir Nevile M. Henderson, Padişah'ı gemide ziyaret ederek Kral V. George'a bildirilmek üzere isteğini sormuştur. Padişah'la beraber gidenler şunlardır: Yaver Ömer Paşa, Kademe Komutanı Yarbay Zeki Bey, Elbisecibaşı Küçük İbrahim Bey, Berberbaşı Mahmut Bey, Seccadecibaşı İbrahim Bey, İkinci Musahip Mazhar Ağa, Üçüncü Musahip Hayreddin Ağa, Baştabip Reşat Paşa, Vahdeddin'in oğlu Ertuğrul Efendi.

17 Kasım 1922 günü geç vakit gelen bu telgraf üzerine 18 Kasım 1922 günü erkenden Bakanlar Kurulu toplandı ve Vahdeddin'in görevini bırakarak düşman tarafına kaçmasından ötürü halifelik makamının boş kaldığına ve yeni bir halifenin seçilmesi gerektiğine karar verdi. Durumu din bakımından inceleyen Din İşleri Bakanı Mehmet Vehbi Efendi de aynı

sonuca varıp “din bakımından” da Halifelik Makamının boş kalmış olduğunu ve yeni birinin halifeliğe seçilmesi gerektiğini belirten bir fetva çıkardı. Hükümet, bu fetvayı Meclis Genel Kurulu’na getirip onaylanmasını istedi. Oybirliği ile onaylandı. Hemen arkasından da yeni halifenin seçimine geçildi. Yapılan seçimde Abdurrahman Efendi’ye 2, Selim Efendi’ye 3, Abdülmecit Efendi’ye 148 oy çıktı, dokuz kişi de çekimser kaldı. Hepsi de Osmanlı Padişahlık ailesinden olan bu şehzadelerden Abdülmecit Efendi Hazretleri, 148 oy ile Halifelik yüksek makamına seçildi. Ankara Mebusu Beynamlı Hacı Mustafa Efendi’nin okuduğu dua ile işlem tamamlandı. (Z.C., 18 Kasım 1922)

Seçim bitip de Şehzade Abdülmecit Efendi’nin halifeliği kesinleşince, Büyük Millet Meclisi Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın bir tezkeresi okundu:

> Yüce Kurulca, yüksek halifelik makamına seçilen Müslümanların Halifesi Abdülmecit Hazretleri’ne Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Emanat-ı Mübarekeyi (kutsal eşyaları) teslim etmek ve kutlamak üzere meclisten bir kurulun önümüzdeki Cuma günü İstanbul’da bulunacak şekilde hareketleri Başkanlık Divanınca kararlaştırılmıştır. İçtüzüğün 177. maddesi gereğince bu kurula Başkanlık Divanı’ndan bir başkanvekili, iki kâtip ve bir idareci üye seçilmiş olduğundan maddeye uyularak Genel Kurul’dan gideceklerin sayısının tespit edilmesi ve aynı madde hükmünce kura çekilmesi rica olunur.

Sayı on beş olarak tespit edildi. Kura çekildi: Rasim (Osmaniye), Halil İbrahim (Eskişehir), Mehmet Vasfi (Şebinkarahisar), Emin (Bursa), Durak (Erzurum), Ziya (Çankırı), Eyüp Safari (Eskişehir), Hacı Mustafa (Ankara), Feyyaz Âli (Yozgat), Hilmi (Ardahan), Hüseyin (Erzincan), Şerif (Sinop), Mehmet (Adana), Server (Ardahan). Kararlar hemen yayımlandı. (Z.C., 20 Kasım 1922; Düstur 3/3: 164, 166)

Ve Meclis Kurulu hemen ertesi gün, 21 Kasım 1922’de, trenle Ankara’dan hareket etti. 23 Kasım 1922’de İstanbul’a vardı. Haydarpaşa’da, Ankara temsilcisi Refet Paşa tarafından karşılandı. 24 Kasım 1922 günü, düzenlenmiş program gereğince Topkapı Sarayı içindeki Bağdat Köşkü’nün bir odasında halifenin huzuruna çıkıldı, seçim tutanağı verildi, sonra Hırka-i Şerif Dairesi’ne gidilerek Emanat-ı Mukaddese

(Kutsal emanetler: Peygamberle Halifeleri ve yakın dostlarına ait kılıç ve öteki birtakım eşya) halifeye teslim edildi. Halife Abdülmecit Efendi gerek bu sırada sözle, gerekse Meclis Başkanlığı'na çektiği bir telgrafla teşekkürlerini bildirdi. Bir de bildiri yayınlayarak, halifelik gibi yüce bir imamlık görevini gereği gibi yapabilmek ve kendini adadığı İslamlığa hizmet çalışmalarında başarıya ulaşabilmek için Müslüman topluluklarının ve din bilginlerinin kendine yardım etmelerini ve uyarmalarını istedi. Meclis Kurulu'nun karşısında yaptığı konuşmasında da, "Eğer vücudum İslam dünyasına zararlı olacaksa Tanrı'dan dilerim ki, beni bir dakika yaşatmasın" dedi. (Z.C., 27 Kasım 1922 ve 13 Aralık 1922)

Devlet düzeninde bu yeni gelişmeler olurken Mudanya Askerî Antlaşması gereğince Doğu Trakya da düşman işgalinden kurtulmuş ve yurtsever Edirneliler anavatanlarına kavuşmuşlardı. Lozan'daki görüşmeler başlamış olup hızla gelişiyor ve Bakanlar Kurulu Başkanı sık sık görüşmelerin gelişimi hakkında mebuslara bilgi veriyordu.

Anadolu halkı büyük sevinç duyguları içindeydi. Sultanlığın kaldırılarak sadece halifeliğin devam ettirilmesi ve bu suretle ulusal egemenliğin millet elinde bulundurulması suretiyle Üçüncü Meşrutiyet döneminden 'Cumhuriyet'e doğru yapılan çok büyük aşamayı kutlamak için her yandan Büyük Millet Meclisi'ne telgraflar çekiyor ve 1923 yılına sevinç ve ümitle giriyordu.

1922 Yılı Meclis Çalışmalarından İlginç Örnekler

1) Uzunluk ölçüsü olarak "metre"nin kullanılması

> Büyük Millet Meclisi Başkanlığına,
>
> Ülkemizde ağırlık ve uzunluk ölçüsü olarak kullanılan eski okka ve arşın, endaze gibi mantıksız ölçülerin bütün Batı ülkelerinde olduğu gibi birleştirilmesi zamanının geldiği kanısındayım. Ancak, ağırlık için ülkemizde kullanılan eski okkanın birdenbire kaldırılmasının pek çok yolsuzluklara meydan vereceği şüphesiz olduğundan şimdilik uzunluk ölçülerinin birleştirilmesiyle yetinilerek bir süre sonra ötekilerinin de çaresine bakılması daha uygun olur. Bu sebeple aşağıdaki maddenin kanunlaştırılmasını teklif ederim.
>
> Bursa Mebusu Operatör Emin

Madde: Bugün kullanılan arşın ve endaze ölçüleri kaldırılarak yerine yüz santimden ibaret olan metre, uzunluk ölçüsü olarak kabul edilmiştir.

İçişleri Komisyonu Raporu:

Tartı ve ölçülerin birleştirilmesiyle ülkenin her yanında tek örnekli bir usulün kullanılması istenmeye değerse de; bu sırada, uygulama bakımından doğacak zorluk göz önüne alınarak bugün için isteğin kabulüne imkân görülmemiştir.

Maliye Bakanı Hasan Bey (Saka) — Bilirsiniz ki metre usulü Avrupa tarafından kabul edildiği zaman uluslararası bir kongre toplanmıştı. Bu kongreye türlü devletler katıldılar. Bazı milletler 'sistem metrik' ölçüleri kabul ettiler ve resmi işlemlerinde uyguladılar. Biz de bu ülkelerden biriyiz. Resmi işlerimizde kilo ve metre esasları kullanılmaktadır. Fakat birçok memleketler kendi geleneklerine ve alışkanlıklarına bağlı kalmak amacı ile bu uluslararası kongreye katılmamışlardır. Biri İngiltere, ötekisi Amerika'dır. Bence de, kişilerin alışkanlık ve ihtiyaçlarının göz önünde tutulması gerekir. Kanun maddeleriyle ihtiyaçların karşılanması ve alışkanlıkların değiştirilmesi mümkün değildir. Bundan ötürü bu kanunun kabulü yersizdir.

Görüşmeler yeterli görüldü. İçişleri Komisyonu'nun isteği reddeden raporu oylandı, kabul edildi. (Z.C., 16 Ocak 1922)

2) Çay ekimi hakkındaki ilk kanun teklifi

Başkan — Rize Mebusu Osman Bey ile arkadaşlarının, Rize'de türlü meyveler ve çay yetiştirilmesine dair bir kanun teklifi vardır. Tasarı Komisyonu'na gönderiyoruz. (7 Ocak 1922)

Başkan — Rize Mebusu Osman Bey'in, Rize'de meyve ve sebze yetiştirilmesi hakkındaki kanun teklifi Tasarı Komisyonu'ndan, görüşülmeye değer bulunarak çıkmıştır. Bütçe ve Mali Kanunlar Komisyonu'na gönderiyoruz. (12 Ocak 1922)

3) Resmi yazışmalardaki büyültücü deyimler

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yeni bir devlet düzenine yönelme çabalarının belirmeye başladığı günlerde idi. Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey'in bir önergesi okundu:

> İncelemelerime göre, resmi haberleşmelerde 'devletlû bilmemnelû' gibi uydurma adlar, 'vekâletpenahileri', 'sâmileri', 'senâverleri', 'behiyeleri', 'âliyeleri' gibi, hatta telgrafların başlarına musallat, zararlı deyimler gittikçe artmaktadır. Oysaki hem harcamalarda kısıntı aradığımızı, hem de Türkiye halk devletini kuran halk temsilcileri olduğumuzu ileri sürmekteyiz. Bu durumda gerekir ki, önce 'az söz, az yazı, az işlem, çok ve çabuk iş' prensibini kabullenelim, sonra da 'sade güzel' olmaya çalışalım ve daima 'sadeliği' öngörüp izleyelim. Bundan ötürü; yabancılarla olan haberleşmelerimizde 'Efendim' ve 'Hazretleri' deyimleri istisna olarak kullanılmak üzere, halk hükümetimizin haberleşme ve işlem dilinin bu gibi uydurma ad ve deyimlerden arınmasını ve sade bir halk dili olmasını teklif ederim.

Önergenin okunması biterken salonda "Ret, ret" sesleri yükseldi. Teklifini açıklamak üzere konuşan Tunalı Hilmi Bey'in sözlerine de sık sık sataşmalar oldu. Ve sonunda Hilmi Bey, "Ben görevimi yapıyorum. Bu sözler gereksiz ve zararlıdır. Özellikle halkçı olan bu meclise, bu hükümete, bu millete kesinlikle giremez" diyerek kürsüden indi. Teklife karşı olan Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey ise, "Arkadaşlar" diyordu "Meşrutiyet'ten sonra bize bir hastalık geldi: Yıkmak, kesinlikle yıkmak! Eski gelenekleri gelişigüzel yıkmak. ... Bilmiyoruz ki, gelenekler kolay yıkılmaz. Kalelerden daha sağlam ve dağlardan daha güçlüdürler. 'Vilayet'i bozduk, 'liva' yaptık, 'eyalet' dedik, bilmemne dedik. Bugün yine eski adı vermek istiyoruz. Nişanları kaldırdık, nişansız paşalar başımıza musallat oldu, yine nişan çıkarmak zorunda kaldık. Bu deyimleri kaldırmakla ne kazanıyoruz?"

Tunalı Hilmi Bey — Milyonlarla satın alınamayan vakiti kazanıyoruz.

Besim Atalay Bey — Hükümetler geleneklere bağlı kalırlarsa değerli olur. Memurlara ve bazı makamlara karşı halkımızın ruhunda saygı yaşatmak herhalde gereklidir.

Tunalı Hilmi Bey — Peygamberimizin halifelerinin zamanındaki, Sultan Osman zamanındaki sadelikleri gözünüzün önüne getirirseniz bu geleneklerin de ne kadar uydurma olduğunu anlarsınız. Kahrolsun böyle gelenekler.

Erzurum Mebusu Hoca Salih Efendi — Hilmi Bey'in isteği çok yerindedir, ben de katılıyorum. Gereksiz büyütücü deyimlerle vakit geçirmenin anlamı yoktur. 'Devletlû', 'Kudretlû' gibi sözlerden ne anlıyorsunuz? Kaldı ki, Müslümanlıkta böyle şeyler yoktur. Peygamberimizin buyruklardaki imzaları sadece 'Ülkenin Yöneticisi Muhammed' diyedir. Ne 'Paşa', ne 'Efendi', ne de başka bir takma ad yoktur. Bunlar istibdadın koymuş olduğu şeylerdir. Bu teklifi kabul edelim.

Eskiye körü körüne bağlı olanlar gürültü yapıyorlardı. Aydın geçinenlerde ses yoktu. Dilde sadeliği Hoca Salih Efendi'den başka savunan çıkmadı. Başkan Musa Kâzım Efendi de birdenbire görüşmeleri kesip oylamaya geçti ve "Bu önergeyi kabul edenler" diyeceği yerde, "Bu önergenin reddini kabul edenler ellerini kaldırsın" diyerek ters bir oylama yaptı ve hemen arkasından da, "Kabul edilmiştir" demek suretiyle Tunalı Hilmi Bey'in teklifinin reddedildiğini ilan etti. (21 Ocak 1922)

4) Çürüksulu Mahmut Paşa

Malta'dan kurtulan mebusların Meclis'e gelişleri tamamlanmış ve birer birer Meclis Genel Kurulu'na takdim edilmişlerdi. Malta'dan dönüp gelen mebuslardan biri de Afyon Mebusu Ali Bey [Çetinkaya] idi. Söz aldı ve Malta'dan kurtulmuşlar arasında bulunup da mebus olmayan bir kişinin, kurtuluşunun da kutlanması gerektiğini belirterek şunları söyledi: "İngilizlerin kötülük ve tutsaklık pençesine düşerek Malta'da bulunduğumuz sırada, bizimle beraber, temiz alnı ve davranışları ile saygılarımızı ve üzüntülerimizi üzerine çeken saygıdeğer biri vardı. Sayın Çürüksulu Mahmut Paşa idi. Bilirsiniz ki Mahmut Paşa memleketimizde, ordumuzda onuru ve namusu ile, vatan ve din uğrundaki çabaları ile sivrilmiş saygıdeğer devlet adamlarındandır. Ulusal çaba ve yardım ile o da kurtularak şimdi milletin irade ve kararlılığının belirdiği Ankara'ya gelmişlerdir. Kendisine 'Hoş geldiniz' denmesini teklif ederim."

Bu sözler, değerbilirliğin güzel bir örneğiydi. Ve Birinci Büyük Millet Meclisi üyeleri genellikle ve tümüyle değerbilir kimselerdi. Ali Bey'in sözlerine hep birden katıldılar ve salondan "Var olsun. Hoş geldiler" sesleri ile şiddetli alkışlar yükseldi. (Z.C., 11 Mart 1922)

5) Mebusların, avukatlık ve müteahhitlik yapmamaları hakkında

a-

Başkan — Balıkesir Mebusu Basri Bey'in önergesi var:

> Büyük Millet Meclisi sayın üyelerinden bazılarının avukatlıkla uğraşmakta olduklarını işitiyoruz. Bu konu üzerinde evvelce de görüşülüp tartışıldı. Avukatlıkla milletvekilliğinin bir kişi üzerinde toplanmaması isteği oybirliği ile kabul edilip açıklandı. Fakat buna ait kanun teklifi bir yıldan çok bir süreden beri komisyondan çıkarılıp meclise getirilemedi. Meclisin onuru ve bugünkü durumu ile sıkı bir surette ilgili olan bu meselenin şu sırada kurcalanmasını ben yararlı görüyorum.
>
> Büyük Millet Meclisi, yürütme ve yasama niteliklerine sahip bir meclistir. Buna üçüncü bir sıfat olarak yargı niteliğini de ekleyebiliriz. Çünkü vatan hainliği meseleleriyle memurların mahkemelik işlerini, İstiklal Mahkemeleri'nin görevlerini, suçlama,

cezayı erteleme ve bağışlama yetkilerini de üzerine alıp kabul eden Yüksek Meclis bu niteliğe de sahip olmuş ve hatta yargı meseleleri, öteki görevleri arasında en önemli yeri kaplamıştır. Böyle yürütme, yasama ve yargılama yetkilerine sahip bir meclisin sayın üyelerinin avukatlıkla uğraşması nasıl uygun görülebilir? Görülürse, aynı kişinin hem yargıç, hem savcı, hem davalı olmasından başka bir anlama gelmez.

Bence mesele o kadar açıktır ki, hatta bu hususta kanun maddesi yapmaya lüzum yoktur. Bugün Bakanlar Kurulunu meydana getirenlerin avukatlıkla uğraşmaları kanun bakımından yasak değilken, bu kendiliğinden ve açıkça yasaklanmış, durumun kanunla belirtilmesine lüzum kalmamıştır. Bundan ötürü, meclisimizde de gerçekten avukatlık yapan arkadaşlarımız varsa bunların hemen bu çalışmalarının önlenmesi, durumun yayımlanıp duyurulması için Bakanlar Kuruluna bildirilmesi, isteneni sağlar. Bu konuda çabuk bir idari karar alınması yeteceğinden meselenin bu bakımdan düşünülüp görüşülmesini teklif ve gerekirse açıklamalarda bulunacağımı arz ederim. (13 Şubat 1922)

Hasan Basri Bey konuşmasında da önergesinin konusunu anlattı ve “Bir adam hem yargıç, hem hükümlü, hem davacı, hem davalı olamaz. Olursa adalet kalmaz. Ve hukukla ilgili her mebusun bir Adalet Bakanı olması mümkündür. Bir gün karşılarına Adalet Bakanı olarak çıkacağını ve kendilerine amir olacağını bilen bir memurun ya da bir yargıcın o arkadaşımız hakkında daha çok saygı göstermesi, nüfuzu altında kalması bir ruhsal sonuçtur ve olmaktadır. Sonra, her şey bir yana, Büyük Millet Meclisi’nin daha ağırbaşlı, daha tarafsız, daha vakarlı olması gerekir. Sadece bu yüzden bile mebusların avukatlık yapmasını yasaklayabiliriz.”

Adalet Bakanı Refik Şevket Bey — Yargıç, gerektiğinde bir avukatı da cezalandırabilir, fakat o avukat mebus ise bunu yapamaz. Yani bir mebusun hâkimler kurulu önündeki durumu herhalde mebus olmayan avukatın durumundan başkadır.

Besim Atalay Bey — Sen neden yaptın?

Adalet Bakanı — Fakat mesleği itibarıyla hakkın ve kanunların savunucusu olmak bakımından mebus olan bir avukatın aynı hakları, aynı

esas ile savunması gereklidir. Bu asıl görevidir. Böylece lüzum (gereklilik) ile mazarrat (zarar) karşılaşır. Bu durumda ikisini karşılaştırarak gerekeni yapmak zorunludur. Kaldı ki, herkes yasaların sustuğu yerde bir hak ve yetki ileri sürerek iş görmekte serbesttir. Eğer avukatlık düşünülüyorsa neden müteahhitlik, doktorluk, öğretmenlik... (Gürültüler) Üçü birdir... (‘Karıştırma’ sesleri) Şimdi böyle herkesin... (Gürültüler) Müsaade buyurun, görüşme konusu için söylüyorum, kabul edilmek için değil. Bir kimseyi kanunla yasaklanmamış olan bir hakkını kullanmaktan yoksun tutabilmek için mutlaka bir kanun lazımdır. Kanunsuz olmaz.

Ragıp Bey (Kütahya) — Şu meclisin yargı yetkisi var mıdır, yok mudur? (‘Var’ sesleri) Mesela vatan hainliğinden mahkûm olanlar hakkında meclis onaylama, cezayı azaltma ya da bağışlama gibi bir işlem yapıyor mu? (‘Yapıyor’ sesleri) O halde, herhangi bir arkadaşımız bir suçlunun vekili olursa, mahkemeden verilen idam hükmünü nasıl olur da burada onaylama yetkisine sahip olur? Kaldı ki mesele daha birçok noktadan önemlidir. Adalet Bakanı ‘komisyona gitsin’ diyorsa da komisyona giderse çıkmaz, nitekim on aydır çıkmamıştır. Meclis bu önerge üzerine karar alıp hükümete bildirir.

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) — Ben de avukatım. Geçen yıl bana önemli bir dava getirdiler, vicdanım davayı almayı kabul etmedi. Bunu alırsam yargıcı etkilemiş olacağım. Bu önemli bir derstir. Öteki mebuslar da avukatlardan ders alarak dairelerde iş kovalamasınlar. Ben avukat olarak yargıcı etkilerim. Çünkü yarın Adalet Bakanı olabilirim. Bu onu okşar. Bu duygudan yoksun bir yargıç düşünemiyorum. Kaldı ki, milletvekilliğinden avukatlığa ayıracak zamanımız yoktur. Biz vaktimizi millete kiralamışızdır. Eğer alacağımız ücreti hazineye vereceksek o da buna muhtaç değildir. Özel işler de takip etmemeliyiz. Özellikle müteahhitlik önemli bir konudur. Rica ederim, çok temiz olarak çalışalım. Büyük Millet Meclisi herkesin saygısını çekmezse amacına kolay kolay erişemez. Meclis üyeleri her şeyden arınmış olmalıdırlar. Burada ulusal isteklerden başka bir şey düşünmemeliyiz.

Ve görüşmeler yeterli görülerek önerge oylandı, büyük çoğunlukla ve alkışlarla kabul edildi, yani mebusların avukatlık yapmaları yasaklandı. (Z.C., 18 Şubat 1922)

b-

Başkan — Mebusların müteahhitlik yapmamalarına dair bir önerge vardır, okunacaktır:

> Yüksek Meclis üyelerinin müteahhitlik etmeleri de mevki ve yetkileri bakımından uygun değildir. Ne kadar namusluca iş yapsalar, sahip oldukları nitelik ve yetki bakımından sözleştiği kimseler üzerinde etkili olmaları gibi birtakım dedikoduları gerektirdiğinden onur ve haysiyetin korunması noktasından mebuslara müteahhitliğin yasaklanması hakkında bir karar alınmasını teklif eylerim.
>
> 18 Şubat 1922
>
> Abdülgafur, Balıkesir

Başkan — Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü, Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı ve arkadaşları ve Kayseri Mebusu Osman Beylerin de aynı konu ve istekte önergeleri vardır.

İlk sözü Adalet Bakanı Refik Şevket Bey almıştı. Teklif sahibi, "Konuşmanız hangi sıfatla olacaktır?" sorusu üzerine, bir mebus sıfatıyla konuşacağını bildirip, "Geçen gün de Yüksek Kurulunuza hatırlatmıştım ki..." diye söze başlayınca Mersin Mebusu Selâhaddin Bey sözünü kesti ve "Hayır, aleyhinde söylemiştiniz. Adalet Bakanı olarak avukatlığın yasaklanmasına karşı konuşurken, teklifin aleyhinde bulunmuştunuz. Ben de, Yüksek Meclis'in bu konuda vereceği karar üzerine, sizin durumunuzun ne olduğunu anlamak istemiştim" dedi.

Refik Şevket Bey — Ben meselenin doğru olduğunu, fakat bir kanun gerektiğini söylemiştim. Müteahhitliğin de, avukatlık gibi, yasaklanması tabiidir. Fakat hatırlatmak isterim ki, üzerinde yürütme yetkisi bulunmayan İstanbul Meclisi'nde de bu mesele vardı. Bir de; bugün üzerinde bir taahhüt işi bulunanları da düşünmek lazımdır.

Süleyman Sırrı Bey (Yozgat) — Bilirsiniz ki, İl Genel Meclisi üyeleri müteahhit olamazlar. Onun kat kat üstündeki Büyük Millet Meclisi'nin üyelerinin de olmamaları gerekir. Bunu kesinlikle yasaklamalıyız. İstanbul'un vagon vagon şeker satan mebuslarına rahmet okutmayalım ('Bravo' sesleri).

Abdülgafur Bey önergesi üzerinde açıklamalarda bulunarak; mebusun girdiği bir eksiltmeye başkalarının girmeye cesaret edemediklerini, mebus olan müteahhitlerin hükümetteki alacaklarını tamamen aldıkları halde öteki müteahhitlerin alamadıklarını, mebuslarla bakanların arkadaş olmalarının ne de olsa etkileri bulunduğunu anlattı.

Ali Şükrü Bey (Trabzon) — Bu önergelerin verilmesi sebeplerini biliyoruz. Bu sebepler ne kadar çirkinse, yüksek düşüncelerle buraya toplanmış arkadaşlarımızı kötü bir şekilde nitelememiz aynı derece çirkindir. Ortada bir kötülük varsa denetleyelim, bu hak bizimdir. Gereken cezayı verelim. Yapılan kötülükleri biliyorum. Ben de üzgünüm. Fakat bu önergenin kabulü ile acaba bu önlenebilecek mi? Hiç ve kat'iyyen. Bu şekilde iş görenler daha da serbest çalışacaklardır. Kendi adına değil de başka birini vekil ederek yapacaktır. Kendi adına olmadığı için de daha serbestçe işini görecektir. Kendi adına olsa belki utanırdı. Bu sebeple istisna olan haller için karar çıkarmayalım, denetleme görevimizi iyi yapalım.

Dersim Mebusu Mustafa Bey, "Deve meselesi bu milletin ruhudur" diye söze başlayarak, silah ve cephanelerin İnebolu'dan develerle taşındığını, Polatlı'ya develerle götürüldüğünü, taşıma işinin bir taahhüde bağlanmadığını, develerin zorla millet elinden alınması halinde soyunun tükeneceğini anlattı. Süleyman Sırrı Bey, "Deve kalksın demiyoruz, arkadaşlarımız müteahhitlik yapmasınlar diyoruz" deyince de, "Benim develerimi almasınlar, ben nakliyatı taahhüt edeyim" dedi. Hacı Şükrü Bey, "Taahhüt etmeyeceksin" diye bağırdı.

Celâl Nuri Bey (Gelibolu) — Bu iş önemlidir, acele bir karara varmayalım. Yasama meclislerinde milletin her sınıfından temsilci bulunmalıdır. Fakat böyle meslek yasakları konursa mecliste bu meslekten kimse kalmaz. Memleket temsil edilemez. Bu sebeple işi enine boyuna incelemek üzere komisyona gönderelim.

Görüşmeler bir zaman daha sürdü ve sonunda Hoca Abdülgafur Efendi'nin önergesi kabul edilerek mebusların müteahhitlik yapmaları da yasaklandı. (Z.C., 23 Şubat 1922)

6) Meclis denetiminden birkaç örnek

a-

Doğu'daki bazı eğitim ve okul müdürlerinin atanması, açığa çıkarılması ve yerlerinin değiştirilmesi hakkında Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey'in gensorusu görüşülüyordu. Soru sahibi; türlü iddiaları arasında özellikle Diyarbakır'daki Eğitim Müdürünün ve Lise Edebiyat öğretmeninin görevden alınarak Eğitim Müdürlüğü'ne İhsan ve Edebiyat öğretmenliğine Şeref Beylerin getirildiklerini, bu kişilerin askerlikten kurtulmaları için bu tecilli yerlere verildiklerini ileri sürüyor ve şöyle diyordu:

"Eğitim Bakanlığı Diyarbakır Eğitim Müdürü Kâmil Bey'i azil ile yerine İhsan Bey'i ve Lise Edebiyat öğretmeni Hamdi Efendi'yi açığa çıkararak yerine Şeref Bey'i getiriyor. Askerden geçici olarak Nihat Paşa tarafından bırakılmış olan Şeref ve İhsan Beyler işe başlıyorlar. Hamdi Efendi Van Lisesi müdürlüğüne atanıyor, Kâmil Bey Ziraat Müdürlüğü'ne veriliyor. Askerlik şubesine gidip kayıtlarına baktım, biri 1895, biri 1896 doğumludurlar. İkisi de hizmete tâbi yedek subaydılar. Bakan Bey bunların askerlik durumunu görmedi mi? Değişiklikte hangi sebepleri ele aldı?

Hamdullah Suphi Bey (Eğitim Bakanı) — Diyarbakır Eğitim Müdürü'nü değiştirmemin sebebi tarımcı oluşudur. Tarım Yüksek Okulu'ndan çıkmış, Avrupa'da tarım öğreniminde bulunmuştur. Memlekete daha faydalı olsun diye, ihtisası içinde Ziraat Müdürlüğü'ne getirilmiştir. Bundan başka Diyarbakır Valisi de eğitim işlerinde yararlı olmadığını bildirdi. Sonra Vali'ye İhsan Bey'i sordum. Yetenekli bir genç olduğunu söylediler. Diyarbakır mebusları da onu istediler. Memleketin tanınmış bir gencidir. Yüksek öğrenim yapmıştır. Onu Eğitim Müdürü yaptım. Ben onu göreve çağırdığım zaman askerliği yoktu, askerlik söz konusu değildi. (Z.C., 10 Kasım 1921)

Yusuf Ziya Bey — Ben kendilerinden daha iyi bilirim ki, Diyarbakır Eğitim Müdürlüğü'ne tayin ettikleri kimse iktidarlıdır, ehliyetlidir. Fakat ben ileri sürdüm ki, onu oraya tayin etmekle askerlikten kurtardılar. Çünkü 1896 doğumludurlar. Bu doğumlular 1920 Nisanı'ndan sonra silahaltına çağrılmışlardır.

Diyarbakır Mebusu Kadri Bey — Gensorunun esasını İhsan Bey teşkil ettiği için ondan söz edeceğim. İhsan Bey 1896 doğumlu değildir. Benimle aynı okulda bulunmuş, 1910-1911 yıllarında aynı okulda öğretmenlik yapmıştır. Ben 39 yaşında olduğuma göre benden bir iki yaş küçük ise şimdi 37 yaşındadır. Yoksa askeriye kendisini bırakmazdı. İhsan Bey

memleketimizin en aydın, en uysal bir gencidir. Ve Eğitim Müdürlüğü'ne getirileceği zaman biz bunu rica eder durumdaydık. Diyarbakır Eğitim Müdürü olan Kemal Bey ise bugünkü mücadelemizin karşısında olduğundan daireye bile uğramazdı. İhsan Bey'e gelince... Bugünkü mücadelemizin esasını teşkil etmek ve bu esası yerleştirmek üzere Sivas'ta toplanan kongreye Diyarbakır tarafından delege gönderilmiştir. Buraya da üye olarak gelebilirdi. Fakat arazileri çoktur ve bir kardeşi de Malta'da tutuklu bulunan Diyarbakır Mebusu Zülfi Bey'dir. Memleketteki işlerini bırakıp Ankara'ya gelemedi ve buraya telgraf çekerek, 'Size arkadaşlarımı gönderiyorum, beni affedin' dedi. Şimdi İhsan Bey'in oradaki arazisine, haysiyetine, maddi ve manevi yerine göz dikenler elbette onun Diyarbakır'da Eğitim Müdürü olmasını çekemezler. Ve şuna şaşıyorum ki, Yusuf Ziya Bey [Koçoğlu] kendi seçim çevresini bırakmış, bizim seçim çevremiz hakkında gensoru veriyor. Oysa ki bunu bizden sormalıydılar. İhsan Bey'in orada Eğitim Müdürü olmasında hiçbir mahzur yoktur ve biz onu tamamen kabul etmişizdir.

Gensorunun görüşülmesi hayli uzadı. Sonunda güvenoyuna başvuruldu. Oya katılanların sayısı 148 olduğundan çoğunluk sağlanamamıştı. Oylama, yoklama yapılarak tekrarlanacaktı; 148 oydan beşi çekimser, 68'i kırmızı ve 75'i beyazdı. Fakat Hamdullah Suphi Bey [Tanrıöver] söz aldı ve "Çıkan oylar az farkla da olsa lehimedir. Bu sayı dört, beş ya da daha fazla artsa bile Yüksek Meclisinizde arkadaşlarımın bu kadar önemli bir kısmının ayrı bir görüşte olduklarını gördükten sonra bana düşen, sizin daha büyük çoğunluğunuzu sağlayacak, memleketin ve eğitimin daha çok gelişimine çalışacak bir arkadaşıma görevi bırakmaktır. Bu dilekle istifamı sunuyorum" dedi. Başkan da meselenin bittiğini bildirdi. (Z.C., 12 Kasım 1921)

Fakat mesele bitmemişti. Gerçi Hamdullah Suphi Bey bakanlıktan ayrılmış ve yerine de Balıkesir Mebusu Vehbi Bey [Bolak] seçilmişti ama, birkaç ay sonra verilen önergeler üzerine konu yeniden ele alınmış ve Hamdullah Suphi Bey'in bakanlığı zamanındaki eğitim işleri hakkında meclis soruşturması açılmasına ve beş kişilik bir soruşturma komisyonu seçilmesine karar verilmişti. Seçilen soruşturma komisyonu ileri sürülen iddiaları tekrar incelemiş ve sonunda Hamdullah Suphi Bey'in sorumluluğu gerektirecek bir durumu bulunmadığına karar vererek raporunu Meclis Genel Kurulu'na göndermişti. Raporun okunması üzerine, Hamdullah

Suphi Bey söz konusu olaylar hakkında bir kere daha açıklamalarda bulundu. Bu arada İhsan Hamit Bey'in durumuna değinerek, "Askerden adam kaçırdığım yolundaki iddiayı, önerge sahibi Yusuf Ziya Bey [Koçoğlu] bazı düşüncelerin etkisi altında, inanmayarak yapmışlardır. Nitekim çok namuslu, çok çalışkan aynı zamanda izzetinefislerine çok düşkün olan bu gençler, 'Bakanla uyuşup askerden kaçıyorlar' lafını duyar duymaz, 'Biz askerden kaçmaya tenezzül etmeyiz' diyerek istifalarını gönderdiler, halkın arasına girdiler. Fakat kendi şehirlerinde o kadar saygılı bir yerleri vardı ki; biri tekrar görevine atandı, İhsan Hamit Bey [Tiğrel] ise hemşehrilerinin derhal yaptıkları seçimle Diyarbakır Belediye Başkanlığı'na getirildi" dedi. Bundan sonra, Hamdullah Suphi Bey'de hiçbir sorumluluk görmeyen Soruşturma Komisyonu raporu oylandı ve büyük çoğunlukla kabul edildi. (Z.C., 22 ve 24 Aralık 1921, 20 Şubat 1922)

b-

Rize Mebusu Ziya Hurşit Bey ve arkadaşları Adalet Bakanı hakkında on sekiz maddelik bir gensoru önergesi vermişlerdi. Önergenin önemli maddelerinden biri, Trabzon'da savcı iken aktarıldığı yere gitmeyerek istifa edip Trabzon'da avukatlık yapmakta olan Halil Bey hakkında idi. Ve önergede şöyle deniyordu:

> Trabzon'da avukatlık yaparken Elazığ Adliye Müfettişliği'ne tayin ettiği ahbaplarından Halil Bey'e görev yerine gitmeden önce maaş verilmesini sağlamak için, Trabzon'da Adliye Müfettişi bulunduğu halde, Trabzon İstinaf Mahkemesi'ni teftiş görevini emretmiştir. Sonra da, Adliye Müfettişliği görevi üzerinde olduğu halde, iki ay kadar Trabzon'da avukatlık yapmasına müsaade edilmiş, daha sonra görevi Kars İstinaf Mahkemesi Başkanlığı olarak değiştirilmiştir. Bu sırada, gıyabında altı ay hapse çarptırılmış bir Rum'un davasını alıp duruşma günü, yazılı ve sözlü olarak, davasını aldığı Rum'un zorla uzaklaştırılmış kişilerden bulunduğu için duruşmalara gelemediğini ileri sürmüş, mahkemece yapılan soruşturmada ise Rum'un bir yere uzaklaştırılmamış olduğu, Halil Bey'in gerçeğe aykırı iddiada bulunarak özel kanun gereğince suç işlediği sonucuna varılmış, bu yüzden Halil Bey hakkındaki kanuni kovuşturmaya başvurulmuş iken Adliye Müfettişi olunca, tabii olarak etki altında, sorumsuzluğuna karar verilmiştir.

Adalet Bakanı Refik Şevket Bey (İnce) — Ben Trabzon'da avukatlık yapan bir Halil Bey tanımıyorum. Bitlis İstinaf Mahkemesi Başkanlığı'na tayin olunduğundan dolayı haksızlığa uğradığını ileri süren ve kendisine uygun bir görev verilmesini isteyen Halil Bey'i tanırım. Bu Halil Bey gibi saygıdeğer kişilerin ahbaplarım arasında bulunmasını da isterim. Fakat yaşantım boyunca kendisiyle bir kez olsun konuştuğumu hatırlamıyorum. Yalnız, 1899 yılında, Halil Bey İzmir Lisesi son sınıfında öğrenci iken ben o okula ilk girmiştim. On üç yaşında birinci sınıf öğrencisi idim. Kendisiyle bir ilişkim yoktur. Bir defa bile görüştüğümü hatırlamıyorum. Kendisine müfettişliği zamanında on para maaş ve yolluk ve gündelik verilmemiştir. Ona Trabzon Mahkemesi'ni teftiş için emir verildiği zaman da, 'Ben evvelce burada İstinaf Mahkemesi Savcılığı yaptım, hâkimlerle ayrı ayrı ilişkilerim vardır, bu işi benden alınız' dedi. Halil Bey, Adalet Bakanı Celâleddin Bey zamanında Bitlis'e tayin edilmişse de gitmemiştir. Sonra Adliye Müfettişi olmuştur. Sonra da kendisine Kars İstinaf Mahkemesi Başkanlığı teklif edilmiştir. Bu görevlerin hepsinin aylıkları birdir. Para da almadı. Çünkü oraya da gitmedi, ailesi hasta imiş. Bir kimse hem Adliye Müfettişi olsun, hem de avukatlık yapsın, buna müsaade etmek olur mu? İşitsem engel olurdum, işitmedim. Hem maaş da almamış ki... Sonra 'Mahkeme üzerinde etkisi olmuş' deniyor. Özellikle Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey kardeşimiz bu olayı bize haber verseydi, ne iyi olurdu. Hatta gensoru isteseydi...

Ziya Hurşit Bey — Halil [Özyörük] Efendi Trabzon Savcısı iken Yargıtay üyeliğine de seçildiği halde, Trabzon'dan ayrılmak istemediğinden, gitmemiştir. Bu adamın belki yeterliği vardır, fakat Elazığ'a da gitmemiştir. Gitmedi, gitmiyor. Zaten şey edemez de... Bakan ne yaptı? Onu Trabzon Mahkemesi'nin teftişi ile görevlendirdi. Trabzon'da avukatlık yaparken müfettiş tayin olunuyor. Bunu kim uygun bulur? 'Avukat olduğunu bilmiyorum' diyor. Sicili yok mu?.. Sonra müfettiş yapılan bu kişi, bir Rum'un avukatı oluyor, Rum'un zorla uzaklaştırılmış olduğunu ileri sürüyor, mahkeme ise Rum'un Trabzon'da bulunduğunu ispatlıyor, gerçeğe aykırı beyanı cezayı gerektirir buluyor ve böylece avukat olarak mahkemeye sokulmayan bir adam mahkemeyi teftişle görevlendiriliyor.

Bu ve öteki maddeler üzerindeki görüşmeler çok uzadı, ertesi toplantıda da devam etti, karşılıklı bir çekişme haline geldi. Sonunda Adalet Bakanı, "Çok isterdim ki, Ziya Hurşit Bey kardeşimiz bu gençliği ile, dimağının ve

zekâsının sıcaklığı ile biraz da hukuk meseleleriyle uğraşmış olsun ve kürsüye çıktığı zaman kitapların ve araştırmalarının verdiği güçle konuşsun, dışarıdan aldığı geçici bilgi ile burada söz söylemesin" dedi. Ziya Hurşit Bey de, "Kürsüde ispat edeceğim, hangimizin araştırma yaptığını" diye cevap verdi ve söz istedi. Fakat başkan, yeterlik önergesi olduğunu bildirdi. Ziya Hurşit Bey kendisinin bir, bakanın sekiz defa konuştuğunu ileri sürerek söz istemekte direndi ise de başkan, yeterlik önergesini oyladı, çoğunlukla kabul edildiğini bildirdi. Güven oylamasına geçti ve kullanılan 186 oydan en az 94'ünü alması gereken Adalet Bakanı, 112 oy alarak düşmekten zorlukla kurtuldu. (Z.C., 18 Mart 1922)

c-

Divan-ı Temyiz-i Askeri [Askeri Yargıtay] kurulmasına dair kanun tasarısı görüşülüyordu. Bazı mebuslar, sivil Yargıtay'a asker danışmanlar vermekle de bu işin yapılabileceğini, ayrıca bir Askerî Yargıtay'a lüzum olmadığını söylediler. Bazıları ise tasarıyı savundu. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey [Ulaş], Adalet Bakanı'nın açıklama ve savunmasına cevap vererek her mesleğin ayrı mahkemesi olma düşüncesini eleştirdi ve "Ticaret mahkemelerindeki hâkimler tüccar mıdırlar" dedi. Sonra, Divan başkan ve üyelerinin "milli irade" ile atanmalarını eleştirdi:

Hüseyin Avni Bey — Bu maddeyi teklif eden Bakanlar Kurulu 'Milli İrade' adında bir makamı hangi kanunda ve nerede gördüler? 'Milli İrade' demek, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayı mı demektir? Öyle ise komutanlar, valiler Büyük Millet Meclisi'nin onayından geçmedikleri halde bu mahkeme üyelerinin geçmesi isteğinin sebebi nedir?

Adalet Bakanı — Oradaki Milli İrade, meclisten alınacak onay kararı anlamına değildir. Şimdiye kadar yapıldığı şekilde üç imzalı kararnamedir: Bakan, Bakanlar Kurulu Başkanı, Millet Meclisi Başkanı...

Hüseyin Avni Bey — Tabii Başkan olarak Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'ndan geçmesine "irade-i milliye" mi diyorsunuz?

Adalet Bakanı — Evet.

Hüseyin Avni Bey — "İrade-i Milliye" Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin manevi kişiliğine derler. O da çoğunluğun iradesine dayanır. Çoğunluğun iradesine dayanmayan iradeler "milli irade" değildir, kişi iradesidir.

Anayasa’ya göre, başkan, meclis kararlarını, meclis adına imzalar. Yoksa bağımsız bir irade ve bağımsız bir makam, meclisten başka hiç kimsede yoktur. Söz olarak yoktur, manevi olarak yoktur, gerçek olarak yoktur, hiçbir bakımdan yoktur. (Z.C., 10 Nisan 1922)

d-

Arazi vergisinin beş yıllığını birden verenlerin bu vergiden kurtulması hakkındaki kanun tasarısı ve Bütçe Komisyonu raporu görüşülüyordu.

Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey, hiç yarar sağlamayacak olan tasarının reddini istedi. Kütahya Mebusu Cemil Bey, fakirlerin zenginlere ve hükümete düşman olacağını söyleyerek tasarının reddi isteğine katıldı. Öteki konuşmacılar da hep aleyhinde konuştular ve reddini istediler. Maliye Bakanı Trabzon Mebusu Hasan Bey [Saka] ise tasarıyı savunmakla beraber, aleyhteki havanın sertliği karşısında kabulünü istemekten vazgeçerek, görüşülmesinin bir zaman için ertelenmesini, bunun için de tasarının reddedilmeyip komisyona geri gönderilmesini istedi. Fakat mebuslar buna da razı olmadılar. Komisyona gönderilmesini isteyen önerge oybirliği ile reddedildi. Sonra tümü oylandı, o da oybirliği ile reddedildi. Bunun üzerine, Maliye Bakanı, şiddetli gürültüler ve ayak patırtıları arasında kürsüye gelerek, “Bakanınızın düşüncesi ile kurulunuz arasında anlaşmazlık meydana gelmiştir. Bakanlığın bir başka arkadaşıma verilmesini rica ediyorum” diyerek istifa etti. Yerine Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey seçildi. (Z.C., 22 Nisan 1922)

7) Bektaşi tekkesinde Nakşibendi şeyhi

Hacı Bektaşı Velî Dergâhının (tekkesinin) Nakşibendî (Muhammed Bahaüddin’in kurduğu her türlü zevkten ayrılıp gizlice ibadet tarikatı) Şeyhi olan eski İran Kürdistanı Şeyhülislamı Hasan Efendi, tekkenin “babaları” ile geçimsizliği ve hakkındaki türlü şikâyetler sebebiyle 1921’de Ankara Hükümeti’nin Diyanet İşleri Bakanlığı tarafından azledilmiş, Şeyh Hasan Efendi de haksızlığa uğradığını ileri sürerek bir dilekçe ile meclise başvurmuştu. Hasan Efendi, tekkenin “kilerevi” işlerini çeviren Bektaşi Babası Salih Niyazi Efendi’nin yiyecek paralarıyla içki takımı yaptırdığını ve aralarındaki anlaşmazlığın bundan ileri geldiğini bildiriyordu.

Dilekçe Komisyonu olayı incelemiş ve düzenlediği raporu Meclis Genel Kurulu'na sunmuştu. Rapora göre, Salih Niyazi Baba, boş olan Türbedârlık görevinin kendisine verilmesini istemiştir. Fakat gerekli nitelikte olmadığından Türbedarlık da, Vakıflar İdaresi tarafından, resmi izin belgesi ile Postnişin (Tekke Şeyhi) Hasan Efendi'ye verilmiştir. Fakat sonraları, sık sık görevinden ayrılıp habersizce seyahatler yaptığı ve zimmetine 216 lira geçirdiği, türlü şikâyetlere sebep olduğu gerekçesiyle azledilmiştir. Yapılan incelemede ise, habersiz seyahat denen olayın birkaç günlüğüne Ürgüp'e gitmekten ibaret olduğu, şikâyetlere sebep olan geçimsizliğin Şeyh Hasan Efendi ile Salih Niyazi Baba'nın aralarındaki geçimsizlikten ileri geldiği, bunun sebebinin de babaların içki kullanmalarından ve misafirleriyle içkili yemek yemelerinden, Şeyh Hasan Efendi'nin ise içkiyi din kurallarına aykırı saydığından, bu sebeple yemeklerini ve yemek odalarını ayırdıklarından doğduğu, böylece Nakşibendi olan Şeyh Hasan Efendi'ye ait yemek parasının ayrılıp kendisine verildiği, sözü edilen 216 liranın bu para olduğu, defterde kayıtlı bulunduğuna göre zimmet sayılamayacağı sonucuna varılmıştır.

Böylece Dilekçe Komisyonu, müracaatı yerinde bulmuş ve Nakşibendi Şeyhi Hasan Efendi'nin, Bektaşi Tekkesi Şeyhliği görevine iadesini kabul etmişti. Meclis Genel Kurulu da bu raporu kabul etti. (Z.C., 24 Nisan 1922)

8) Rusya'dan Türkiye'ye göçen Müslüman-Türk çocukları

Başkan — Rusya'daki açlara yardım yapılmasına dair Burdur Mebusu İsmail Suphi Bey'in önergesi:

> Rusya'da Ural ve Volga bölgesinde olan açlık, tüyleri ürpertecek bir derecededir. Bundan en çok etkilenenler de Müslüman Başkurtlar, Tatar, Kazak, Kırgızlardır. Bu açların özellikle çocuklarından binlercesini memleketimize getirip illerde, ilçelerde, bucak ve köylerde mümkün olabilecek devlet imkânlarıyla ya da aileler yanlarında yerleştirmek hem çok insancıl, hem de ekonomik ivedi bir önemli meseledir. Yirmi-otuz bin çocuğun memleketimizin türlü yönlerine serpiştirilmesi için Büyük Millet Meclisi sayın üyeleri ile ayrı ayrı görüşüp teşebbüslerde bulunmak ve hükümetin zaten bu yolda giriştiği resmi işlemleri de güçlendirip tamamlamak üzere bir özel komisyon kurulmasını teklif ederim.

Soysallı İsmail Suphi Bey — Rusya'da açlık vardır. Bu da Volga, Ural bölgesindedir. Bu açlık, hiçbir zaman hiçbir memlekette görülmemiş derecededir; 15-20 milyon halk ölmeye mahkûmdur. Ölmeye mahkûm olan halkın büyük çoğunluğu da Müslümanlardır. Ben, Rusya'da iken, bütün halk başını alıp gidiyordu. Nereye gittikleri de belli değildi. Bu açlığın sebebi her yirmi yılda bir tekrarlayan kuraklıktır. Bu açlıktan en çok etkilenenler Müslümanlardır. Müslümanlar uygarlık düzeninde ötekilerden aşağıdırlar. Açlıktan en az etkilenenler Almanlardır. İşlerini biliyorlar. Sebzecilik ediyorlar. Yedek yiyecekleri var. Müslümanların içerisinde Tatarlar, Başkurtlar daha açtırlar. Çünkü bunlar ekinden başka bir şey bilmezler. Yalnız hayvan güderler. Medeniyet dediğim budur. Yani bunların teknikleri yoktur. Ben oradayken dünyanın hiçbir yerinden yardım gelmemişti. Yalnız Amerikalılar Kazan'da yüz elli bin çocuk besliyorlardı. Bu, mevcudun yirmide biri bile değil. Rusya'nın trenlerinin çok kötü işlemesi de ekin ulaşımını imkânsızlaştırıyordu. Kâzım Karabekir Paşa haber göndermiş, 'İki bin çocuk alabilirim' diyordu. Kâzım Karabekir Paşa'nın bu gibi çocuklara bakmak için kuruluşları ve okulları vardır. Bu iki bin çocuğun yarısının Başkurtlardan, yarısının da Kazaklardan ve Tatarlardan olması sağlanmıştı. Çünkü Ufa Diniye Nezâreti'ne bir telgraf çekilmişti. Açlıkla mücadele için ve sadece Müslüman ülkelerden yardım toplamak ve Diniye Nezâreti kuruluşları aracılığı ile dağıtmak için yetki verilmişti. Diniye Nezâreti bu iki bin çocuğu gönderdi. Kâzım Karabekir Paşa'nın Bakanlar Kurulu'ndaki telgrafı bakınız ne diyor:

> Gerek Soysallı İsmail Suphi Bey'den ve gerekse Kafkas elçilik ve temsilciliklerinden alınan raporlardan Rusya'nın aç bölgesinden Kafkasya'ya İslam çocukları gönderilmekte ve şimdiye kadar on bin İslam çocuğu Azerbaycan'a ve beş bin İslam çocuğu da Gürcistan'a gönderilmiş ve yine on bin çocuk da Azerbaycan'a gönderilmek üzere olduğu ve yarısının yollarda öldüğü de yazılmaktadır. Bunların Kafkasya'da da yoksulluk içinde kalacakları tabii görüldüğünden, orada da bırakılmayarak doğu bölgesinde yerleştirilmeleri rica edilmektedir. Şimdilik 2000 kadarını doğu bölgesinde ve ucuzca olan Erzurum ve Erzincan'da toplayıp yerleştirebiliriz. Yalnız askerî kadro bütçesinin darlığından ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun geliri de yetmediğinden bunların bir düzenli kuruluşa bağlanıp yiyim ve giyim işinin sivil idarece

sağlanması gerekir. Ekonomi ya da İçişleri Bakanlığı'na başvurması Erzincan Mutasarrıflığı'na emir verilirse askeriyece de her bakımdan yardım edileceğini bildiririm.

21 Mart 1922

İsmail Suphi Bey — Bu mesele hakkında Bakanlar Kurulu Başkanı ile görüştüm. Rıza Nur Bey'le görüştüm. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, bin kadar çocuğun Çocuk Esirgeme Kurumu'na, bin kadar çocuğun da Kızılay'a verilmesini sağlıyorlar. Biliyorsunuz ki, büyük bir savaşın içindeyiz. Olağanüstü sayıda insan yitirdik. Ben teklif ediyorum ki, bir komisyon kurulsun. Bütün mebus arkadaşlardan rica ederim. Seçim bölgeleriyle haberleşip bu gelecek çocukların beş-on bin kadarını özel araçlarla aileler yanına yerleştirerek kurtaralım. Bunların hepsi Türk soyundandır ve Müslümandır. Biliyorum ki, bizim memleketimizde de pek çok fakir ve yetim çocuk vardır. Fakat elbette onlar bu kadar kötü durumda değildirler.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Rıza Nur Bey — Sağlık Bakanlığı bu mesele ile ilgilenmiştir. Durum ciddidir. Epeyce çocuk açlıktan ötürü bizim sınırımıza geliyor. Gelirken de yolda ölüyor. Bunlara bir yardım yapmaya da imkân yoktur. Sınıra gelmekte olan çocuklar 20-25 bin kadar tahmin ediliyor. Yapabileceğimiz şey ancak iki bin çocuğu mevcut yetimhanelere yerleştirmektir. Bu bilgiyi Çocuk Esirgeme Kurumu'na vermiştim. Kendileri de bununla uğraşıyorlar. Elimizde epeyce yetim çocuk vardır ve bunlara yetişecek paramız yoktur. Yetimhanelerimizin durumu perişandır. Bu sebeple ancak 2 bin kadar çocuğu şöyle böyle, öteye beriye sıkıştırabiliriz. Kızılay'dan da yakında cevap gelecektir. Kâzım Karabekir Paşa da iki bin çocuk alıyor. Geri kalan çocuklar için düşündüğüm şey, bu çocukları köy ve şehirlerde aileler yanına yerleştirmektir. Başka çare yoktur. Böyle yapmazsak çocuklar geldikten sonra bizde öleceklerdir.

Başkan — Önergeyi oylarınıza sunuyorum. Komisyon kurulmasını kabul edenler lütfen el kaldırsın. Kabul edilmiştir. Kurulacak komisyon hazırlık kararları alacaktır. (Z.C., 3 Nisan 1922)

Ve komisyon seçildi. Dr. Suat Bey de bu çocukların masraflarını karşılamak üzere bütün maaşlardan birer günlük kesilmesi hakkında teklifte

bulundu. Teklif, Tasarı Komisyonunca uygun görüldü. Bütçe ve Mali Kanunlar Komisyonu'na gönderildi. (Z.C., 15 Mayıs 1922)

9) Mondros Mütarekesi'nden sonra vatandan uzaklaşanlar

İçişleri Bakanı Ali Fethi Bey — Mütarekeden sonra Savaş Kabinesi üyeleri ile İttihat ve Terakki Fırkası Merkezi üyelerinden bazı kimseler memleketten uzaklaşmıştılar. Bunlardan bazıları düşmanlarımızdan Ermeni katillerin kötülük hedefi olmuşlardır. Bunlar, rahmetli Talât Paşa ile Said Halim Paşa, son zamanlarda şehit edildiklerini üzüntü ile öğrendiğimiz Doktor Bahaeddin Şakir Bey ile Cemal Azmi Bey'dir. Rahmetli Talât Paşa'nın şehit edilmesi sanırsam bir buçuk yıldan öncedir. Ve Talât Paşa'nın Anadolu'ya gelmek istediğine ve isteğinin kabul edilmediğine dair bakanlığımda bir bilgi yoktur. Bilirsiniz ki, Berlin'de oturmaktaydı ve biz o vakit Malta'da iken durumu hakkında edindiğimiz bilgilere göre Berlin'de vatanın ve memleketin yararına dışarıdan hizmet etmeyi öngörmüşler ve bu yolda çalışmışlardır.

Said Halim Paşa'ya gelince... Gerçekten İslam büyüklerinden bir kimsedir. Özellikle kendilerine olağanüstü bir saygım vardır. Fakat kendileri hiçbir zaman Anadolu'ya gelmek isteğinde bulunmamışlardır. Yorgun bir kişi olduklarından önce Roma'da, sonra o çevrede bir yerde dinleniyorlardı. Orada bir Ermeni katil tarafından öldürülmüştür.

Doktor Bahaeddin Şakir Bey ile Cemal Azmi Bey'in Anadolu'ya gelmek istediklerine dair de bakanlığımda bir bilgi yoktur. Cemal Azmi Bey'in Berlin'de bir tütün ticarethanesi kurduğunu, iyi bir şekilde ticarete başlamış olduğunu işitmiştik.

Öldürülmüş olan bu dört kişi Anadolu'ya girmeleri yasaklanmış olduğundan değil, intikamcı bir düşmanın kurşunlarına hedef olarak öldürülmüşlerdir. Buraya gelmeye istekleri de yoktu.

Kaldı ki, sebepsiz yere hiçbir kimsenin geri çevrildiğini de hatırlamıyorum. Anadolu'ya girecek olanlar hakkında soruşturma yapıyoruz. Milli mücadeleyi amaç edinmiş olanlara kapılarımız açıktır.

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, "Milli mücadeleye uygun olup olmadığını nasıl anlıyorsunuz? Ölçüsü, tartısı nedir?" dedi ise de başkan,

soru sahibinden başkasının konuşamayacağını bildirdi. (Z.C., 8 Mayıs 1922)

10) Milli Mücadelede Claude Farrere ve Pierre Loti

Milli Mücadelenin hemen hemen en zor, en karanlık, en üzüntülü günleriydi. Bütün bir Avrupa, Türklere karşı olmuştu. Ancak, birkaç üstün kişi, eşsiz bir cesaretle Türkleri savunmaya çalışıyordu. Bunlardan biri Claude Ferrer [Klod Farer] idi ve fakat en göze batanı, en gönüllüsü, en cesuru Pierre Loti [Piyer Loti] idi. Bütün bir Avrupa'ya, bütün bir Hıristiyan dünyasına karşı Türkleri savunuyordu. Bu çabaları yüzünden uygar geçinen nice Avrupalının düşmanlık ve hakaretini üzerine çekmiş, sonunda da hasta ve bitkin bir halde yatağa düşmüştü. 4 Ekim 1921 günü Büyük Millet Meclisi toplantısını açan İkinci Başkan Dr. Adnan Bey [Adıvar], Balıkesir Mebusu Vehbi Bey [Bolak] ile arkadaşlarının bir önergeleri olduğunu bildirmiş ve okutmuştu:

> Yüksek Başkanlığa,
>
> Türklerin haklarını öteden beri yüce gönüllülükle savunan Sayın Piyer Loti'nin memleketinde hasta bulunduğunu haber aldığımızdan ulusal yaşantımıza büyük bir ilgi gösteren adı geçenin sağlığının ve hatırının, Meclis adına, Dışişleri Bakanlığınca sorulmasını teklif ederiz.
>
> 3 Ekim 1921

Başkan — Bu önerge, üzerinde görüşülmeyi gerektirecek bir şey değildir. Kabul edenler lütfen el kaldırsınlar. Kabul edilmiştir.

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey [Tengirşenk] — Bundan bir ay kadar önce biz bu haberi işitmiştik. Gazi Paşa tarafından kendilerine üzüntüsünü bildiren bir telgraf çekilmişti. Bilgi edinilmek üzere Yüksek Meclis'e arz ederim.

Vehbi Bey — Biz şimdi işittik. Bir de Yüksek Meclis adına yazılsın.

Bir ay sonra mecliste bambaşka bir konu görüşülüyordu. Bakanlar Kurulu'ndan gelen iki tezkere okunmuştu. Bunlardan birinde İstanbul Mebusu Ferit [Tek] Bey'in Paris mümessilliğine tayin edildiği bildiriliyordu. O günlerde, aynı kişinin hem mebus, hem elçi olması

mümkün olduğundan, başkan, Ferit Bey'in Paris temsilciliği yapmak üzere meclisten ayrılmasına izin verilmesini oylamış ve kabul edildiğini açıklamıştı. Bunun üzerine Sivas Mebusu Resim Bey [Başara], "Bu mesele ile ilgili bir önerge veriyorum" demiş ve şu önergeyi vermişti:

> Öteden beri temiz ve eşsiz ruh ve diliyle Türk iyiliklerini şakıyan ve özellikle mütarekeden sonra Avrupa'da hak ve gerçek uğruna ulusal davamızın savunulmasına gazetelerde peş peşe yayımladığı yazıları yeterli bulmayarak ayrıca kitaplar yazmak suretiyle de hayatını ve varlığını adayan, Fransa'nın en yüksek devlet adamlarından ve edebiyatçılarından Mösyö Piyer Loti'ye Paris temsilcimizin gidişinden yararlanarak uygun bir hediye gönderilmesini arz ve teklif ederim.

Meclis, bu isteği "Hayhay" sesleri ile karşılamış ve Başkanlık Divanı'nın seçeceği bir hediyenin gönderilmesini kararlaştırmıştı. (Z.C., 4 Kasım 1921)

Güzel bir halı gönderilmişti. Fakat aylar geçtiği halde bir cevap alınamamıştı. Bu arada Piyer Loti'nin hastalığı son derece ağırlaşmış ve hakkı olan Nobel armağanı da kendisine verilmemişti. Türk milli davasını tuttuğu için, bütün Hıristiyanlık dünyası ona karşıydı. Ve hiçbir gazete de ondan yana bir şey yazamıyordu. Fakat Claude Ferrer cesaretle ortaya çıkmıştı. Zorlukla bir İsviçre gazetesinde yayımlayabildiği yazısı ile olayların içyüzünü ortaya dökmüştü. Bu yazıyı okuyan Gelibolu Mebusu Celâl Nuri Bey [İleri] ile arkadaşları da konuyu bir önerge ile meclise getirdiler. Önerge şöyle idi:

> Türklerin büyük dostu, Fransız bilginlerinin üstatlarından Mösyö Klod Farer'in yayımlanan çok güzel bir makalesi kalplerimiz üzerinde etki yapmıştır. Adı geçen, Hıristiyan ve mutaassıp Avrupa'nın, sadece Türkleri savunduğu için Nobel armağanını Piyer Loti'ye vermediğini ve olayın içyüzünü çok cesaretli bir dille Avrupa'ya yayımlamıştır. Bu hizmetinden ötürü Yüksek Meclis adına teşekkürlerimizin bildirilmesinin Paris temsilcimize emredilmesini ve çok hasta, adeta ölmek üzere olduğunu duyduğumuz fahri hemşehrimiz Piyer Loti'ye giderek hatırını sormasını teklif ederiz.

Sonra Celâl Nuri Bey [İleri] söz alarak kürsüye gelmiş ve şunları söylemişti:

Celâl Nuri Bey — Geçen gün elime Cenevre’de yayımlanan Journal de Geneve gazetesindeki bir yazı geçti. Yazının başında deniyor ki, ‘Fransız bilgililerinin üstatlarından Mösyö Klod Farer’in bu yazısını aşağıya koyuyoruz. Fakat biz bu düşünceye katılmıyoruz. Çünkü Türklerin çok dostudur. Yalnız, Üstat, büyük bir kişi olduğundan makalesini yayınlamamak da elimizden gelmez.’

Makalenin özeti şudur: Bir Nobel armağanı var. Bu, dünyanın en büyük edebiyatçısına, en büyük fencisine, en büyük sanatçısına verilir. Birkaç yılda bir verilir ve armağan büyük bir yekûn tutar. Bunu, Bakû’de tüccarlık yapan Nobel adında bir İsveçli vermiştir. Bunu, birkaç üniversite ve danışma kurulu toplanarak gerçekten dünyanın en büyük edebiyatçısı kimse ona verilmesini sağlar. Bugün dünyanın en büyük edebiyatçısı dostlarımızdan Anatole France ile Fahri Hemşehrimiz Piyer Loti’dir. Mösyö Piyer Loti, şimdiye kadar lehimize birçok yayım yaptı.

Klod Farer makalesinde diyor ki; ‘Hıristiyanlık dünyasının ortasında ve Hıristiyanlarca verilen bu armağan, boş ve temelsiz inançların etkisi altında bulunan Avrupalılarca, hak sahibi olan, fakat Türklere yardım eden Piyer Loti’ye verilemezdi. Çünkü bütün bir Hıristiyanlık dünyası bir çember gibi etrafını sarmıştı. Fakat Mösyö Piyer Loti, dünyanın bütün şan ve şereflerini, payelerini, makamlarını, hatta parayı bırakarak düşüncesinde sonuna kadar direndi. Ve sonuna kadar Balkanlı düşmanlarına yani Bulgarlara, Yunanlılara ve özellikle Ermenilere karşı Türkleri savundu. Eğer Piyer Loti isteseydi, bir küçük işaretle, bu armağanı ve daha nice ve nicelerini alırdı. Fakat direndi ve bu armağanı almadığı gibi şimdi de ölüm döşeğinde şansız ve şerefsiz bulunuyor.’

Bu söz üzerine meclisten “Tersine, tersine...” sesleri yükselmişti.

Celâl Nuri Bey — Bu deyim Avrupa ve Hıristiyanlık bakımındandır. Makaleyi okuduk. Gerçekten cesaretle yazılmış bir makaledir. Biz bugün binlerce lira harcamış olsaydık, bu makalenin onda biri kadar propaganda yapamazdık. Bunu da Avrupa’da yalnız Fransa’da, Piyer Loti ve onun gibi gezgin, gemici ve edebiyatçı olan Klod Farer yapıyor. Ve dikkat ediniz ki, Klod Farer bu yazısını zorlukla ve ancak İsviçre’de yayımlanan bir

gazeteye verebiliyor. Bu gazete de düşüncelerine katılmadığını belirtiyor. Bundan ötürü Klod Farer ve ölüm döşeğinde bulunan büyük dostumuz Piyer Loti’ye teşekkür edilmesini teklif ederim.

Başkan “Oyluyorum” demiş ve sonra ilan etmişti: “Önerge, oybirliği ile kabul edilmiştir.” (Z.C., 21 Ocak 1922)

Ve bir zaman sonra Piyer Loti’den ilk cevap geldi. Fakat bu cevabı Piyer Loti değil, kâtibi yazmıştı. Başkan, “Vatan ve milletimizin uğradığı felaket günlerinde bizleri savunmalarıyla kalplerimizde çok saygıdeğer bir yer almış olan Mösyö Piyer Loti’ye Yüksek Meclisiniz adına yazılmış olan mektuba cevap gelmiştir. Uygun bulursanız okutalım” dedi. Meclis, “Hayhay” sesleri ile uygun bulduğunu belirtince Paşa’ya gelen cevabın Türkçe çevirisi okundu:

> Mösyö Piyer Loti, elyazınızla yazılmış değerli mektubu ve babaları davalarının en kutsalı uğrunda şehit düşen savaş yetimlerinin gözyaşları arasında işlenmiş olduğundan armağanların kalbe en etkilisi olan halıyı yüksek adınıza vermeye gelen Ankara milli hükümetinin delegeler kurulunu kabul etmekle en büyük onuruna erişti. Gözlerine yaş getirecek derecede kendisini duygulandıran bu gibi ve en yüksek derecede bir gönül yakınlığı gösteren davranış karşısında size nasıl teşekkür etmeli?.. Hiç olmazsa bu teşekkürler kendi elinden çıkmış olmalıydı. Eyvah ki, artık bu kadar bir sevinçten bile yoksundur. Çünkü bu dakikada çok hastadır. Sevgili yurdunuz için girişmek zorunda kaldığı mücadele ile yıpranmış, Yunanlıların oyunlarıyla güya Hıristiyan Avrupa’nın tahkirleri, alayları ve alçaklıkları yüzünden ölgün bir duruma gelmiş olduğundan artık bitkindir. Ve kendisini mazur görmenizi rica ediyoruz. Fakat Türk milletinin devamlı ve sonsuz bir şekilde göstermek lütfunda bulunduğu dostluk, acılarını biraz dindirmiştir.
>
> Gönülden borçlu olduğu teşekkürlerini kabul etmenizi, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin kabulüne de aracı olmanızı yüreğinin derinliklerinden yalvarır. Yüksek kişiliğinizin en bağlı, en itaatli hizmetkârı olmakla onurlanırım.
>
> Piyer Loti’nin Kâtibi G. Camirje
>
> 12 Ocak 1922

Mektubun bitiminde meclis salonu, mebusların şiddetli alkışlarıyla çınladı. (Z.C., 6 Mart 1922)

Paris temsilcisi Ferit Bey de, bir süre sonra Piyer Loti'ye yaptığı ziyaret hakkında Dışişleri Bakanlığı'na çektiği 3 Mart 1921 tarihli telgrafla şu bilgiyi verdi:

> Mösyö Piyer Loti, sonradan alınan telgrafnamede biraz iyileştiğinden gelişimi beklediğini bildirmesi üzerine Roşfor'a [Rocehefort] gidilerek Yüksek Meclis'in süregelen teşekkürleri bildirildi. Mösyö Piyer Loti, Büyük Millet Meclisi'nin üzerine aldığı önemli vatan görevi sırasında kendisini düşündüğünden ötürü Yüksek Meclis'e son derece minnettar olduğunu, hayatının son günlerini yaşadığı için artık sevgili Türkiye'ye hizmet gücü kalmadığını ve en büyük üzüntüsünün bu yoksunluktan ileri geldiğini söyleyerek gerek Büyük Millet Meclisi'ne, gerekse Başkanı Gazi Paşa'ya teşekkürlerinin ve saygılarının duyurulmasını istedi. (Z.C., 15 Nisan 1922).

O sırada oğlunun sağlığını merak etmiş olan Zübeyde Hanım, Haziran ortasında Adapazarı'na geldi, Askerlik Şubesi Başkanı Binbaşı Baha Bey'in evine misafir oldu, oğlunu beklemeye başladı. Ertesi gün de Mustafa Kemal Paşa, Komutan Halit Bey de yanında olduğu halde Adapazarı'na vardı. Evin önündeki büyük kalabalık arasından zorlukla geçerek eve girdi, gelişini balkondan seyreden annesinin yanına çıktı, kucaklaştılar. O gece annesiyle birlikte aynı evde kaldı. Ertesi gün deniz subaylığından yetişmiş ve İstanbul elçiliğine ait yatta bulunmuş olan Klod Farer Adapazarı'na geldi. Mustafa Kemal Paşa'nın misafir kaldığı evde birlikte öğle yemeği yediler. Klod Farer ilk ve ortaokulları gezdi. Ertesi gün Mustafa Kemal Paşa İzmit'e gitti, Franklin Bouillon ile görüştü. Klod Farer'i İstanbul'a uğurladı. (Muharrem Giray, Yakın Tarihimiz, sayı: 25, 16 Ağustos 1962)

Ertesi gün de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde şu telgraf okundu:

> Fransa'ya çok çabuk dönmek zorunluluğunda olduğumdan özgür İzmit toprağından Büyük Millet Meclisi'ne ve onun başkanına en ateşli sevgi duygularımı bildirerek çabuk ve şerefli bir barış dileğimi sunarım.
>
> 20 Haziran 1922

Claude Ferrer (Z.C., 21 Haziran 1922)

11) Milli Mücadelede İstanbul

1922 Mart'ında, yeni çalışma yılının başlaması dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bir konuşma yaparak genel durumu anlatan Mustafa Kemal Paşa, sözlerini şöyle bitiriyordu:

> Milletimizin ulusal amacı elde etmek konusundaki kararlılığında ve inancında en küçük bir zayıflama yoktur. Tersine, her geçen gün sağlamlığını bir kat daha artırmaktadır. ... Bugün düşman işgali altında bulunmak felaketiyle gözyaşları içinde olan talihsiz İstanbul şehri halkının, aziz kardeşlerimizin milli davaya olan ilgi ve bağlarını ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne yürekten bağlılıklarını, hiçbir kuvvetten yılmayarak gösterdikleri ve ispatladıkları maddi ve özellikle manevi fedakârlığı takdirle anarım.
>
> Ölmez bu vatan farz-ı muhal ölse de hattâ
>
> Çekemez kürenin sırtı bu tâbutu cesîmi...
>
> (Z.C., 1 Mart 1922)

Gerçekten de, düşman devletlerin askerî işgali altında olmasına rağmen yurtsever İstanbul halkının, hemen her semtte Kuva-yı Milliye ocakları kurarak milli mücadeleye elden gelen yardımı yapması; depoları basarak ele geçirdiği silahları ve cephaneleri düşman donanmasının hâkim olduğu Boğaz'dan geçirerek Anadolu'ya götürmesi, daha ilk günden itibaren tümüyle Mustafa Kemal Paşa'ya bağlanarak yaşlı temsilcileriyle birlikte daha öğrencilik çağındaki genç evladını Sivas Kongresi'ne delege göndermesi Milli Mücadele tarihinin eşsiz derece övünülecek kahramanlık ve yurtseverlik olayları idi. (Bkz. M. Goloğlu, Erzurum Kongresi: 106; Sivas Kongresi: 69; Üçüncü Meşrutiyet: 50)

Özellikle üniversite gençleri, hiçbir dış etki olmadan ve hiçbir yerden yönetilmeden kutsal bir vatan görevi olarak Kuva-yı Milliyeciliğe yönelmişlerdi. Tarihçi Emin Âli Bey'in Şehzadebaşı'ndaki Kooperatif binasında gizli toplantılar yapıyorlardı. Fakat Emin Âli Bey o sırada üniversiteden çıkarılmış durumda olduğundan bu ilişkilerinin dış etki anlamına gelmesinden çekinen gençler istemeyerek de olsa Emin Âli Bey'den ayrılmışlar ve dışarıda başka yer de bulamadıklarından üniversite

binası içinde toplanmaya karar vermişlerdi. Binanın zemin katındaki Tarih-i Kadim (Eski Çağ Tarihi) ders ve seminer salonunda gizlice toplanıyorlar, Siyasal Bilgiler okulundan sonra Edebiyat Fakültesi'nin Coğrafya şubesine asistan olan Hilmi Ziya'nın [Profesör Ülken] gözetleme ve yardımı ile yakalanmaktan kurtuluyorlardı. Bu arada, üniversitede düzeni korumakla görevli inzibat memuru ve aynı zamanda öğrenci Ragıp Hulusi ile Hasan Âli [Yücel] de görmezlikten ve duymazlıktan gelerek sessizce, Kuva-yı Milliyeci gençlerle birlik olduklarını anlatıyorlardı.

Üniversite gençlerinin yurtseverlik duyguları o derece temiz ve candandı ki, Sadrazam Ferit Paşa Hükümeti'nin hafiyelik için üniversiteye soktuğu sivil ve subaylardan bazıları bile gençlerden yana olmuşlardı.

Fakat özellikle Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden İçişleri Bakanı Ali Kemal Bey'in milli mücadeleye inançsızlığını açıklayan sert yazıları ve Felsefe şubesi öğretim üyelerinden Rıza Tevfik Bey'in Sevr Antlaşması'nı imzalayanlardan biri olması üniversite öğrencilerinin gizli çalışmalarını açığa çıkarmış ve böylece ilk öğrenci hareketi Edebiyat Fakültesi'nde başlamıştı.

Önce, fakültenin Edebiyat şubesi öğrencileri, Necmeddin Halil'in [Onan] elebaşılığı ile, milli mücadeleye karşı olan Ali Kemal Bey'in derslerine girmediler. Bu davranışa Felsefe şubesi öğrencileri de katıldılar, onlar da Rıza Tevfik Bey'in derslerine girmediler. Olay genişleyince Edebiyat Fakültesi Öğrenci Derneği işe el koydu ve gerek milli mücadeleye, gerekse milliyetçiliğe karşı olduğu kanısına vardığı dört Türk profesörü ile bir Ermeni profesörün üniversiteden çıkarılmasını istedi. Ve öğrenciler, bu profesörler üniversiteden çıkarılmadıkça derslere girmeyeceklerini de açıkladılar.

Bu davranış, ne yazık ki bugüne kadar gerçek anlamı ile belirtilmemiş, duyurulamamış ve bazı yayımlarda kullanılan yanlış deyimlerle de gerçek niteliğinden uzaklaştırılmıştır. Çünkü İstanbul Üniversitesi gençlerinin bu davranışı, o günün öğrencisi emekli eğitimci Osman Horasanlı'nın dediği gibi, "... grev ve protesto kelimelerinin anlatamayacağı gerçek bir milli hareket" idi. Bu davranış, "... yanlış bir tutumun onaylanmadığını anlatacak bir protesto, ... normal ilişkileri kesen bir boykot" hele "... işçilerin isteklerini patrona kabul ettirmek için işlerini bırakma anlamına gelen grev" değildi. Bu davranış, türlü örnekleri görülen gelişigüzel bir gösteri hareketi

olarak da nitelenemezdi. Bu davranış, esasen başından beri milli mücadeleden yana olan yurtsever üniversite gençliğinin eylemli olarak milli mücadeleye katılma hareketi, bu hareketin başlangıcı, açık ve seçik anlamı ile bir tür Kuva-yı Milliye hareketiydi.

Derslere girmeme kararı veren Edebiyat Fakültesi öğrencileri, Rektör Ömer Besim Paşa'ya başvurarak Kuva-yı Milliye'ye karşı sert yazılar yayımlayan Siyasi Tarih Profesörü Ali Kemal, Sevr Antlaşması'nı imzalayan ve imzaladığı kalemi Robert Kolej kitaplığına armağan eden Felsefe Profesörü Rıza Tevfik, bazı yazılarında Türklüğü küçük düşürdüğü sanısına varılan Türk Edebiyatı Tarihi Profesörü Cenap Şahabeddin ve İran Edebiyatı Profesörü Hüseyin Daniş Beylerin üniversiteden çıkarılmasını istediler. Bu sırada rektörün yanında bulunan Edebiyat Fakültesi Dekanı İsmail Hakkı Bey [Baltacıoğlu], kapının önüne yığılan ve sert gösterilerde bulunan öğrencilerle görüşerek bu konuda bir senato kararına ihtiyaç olduğunu anlattı ve bütün coşkun duygularına rağmen toplum düzenine bağlı olan öğrencileri ikna ederek dağıttı. Fakat üniversite senatosu istenen kararı veremeyince öğrencilerin milli mücadele çabaları daha da şiddetle yeniden başladı. Edebiyat Fakültesi Derneği, öteki fakültelerin öğrenci dernekleriyle ilişkiler kurdu. Yapılan bir genel toplantı sonunda bütün öğrenci derneklerinden verilecek temsilcilerle bir karma kurul meydana getirildi. Edebiyat Fakültesi'nden Osman [Horasanlı] ile Halil Vedat [Fıratlı], Hukuk'tan Vacit [Asena], Tıp'tan Hüseyin [Salor] ile Hamit ve Necdet, Fen Fakültesi'nden Ekrem Necmi'nin [İnel] katıldıkları kurul, bütün fakülteler için derslere girmeme kararı aldı. Sonra, bu karara, bütün yüksek okullar da katıldılar. Kararın uygulanmasında çok titiz davranıldı. Kesinlikle aşırılığa kaçmadan, bazen öğrenciler, bazen de öğretmenler uyarılarak kararın uygulanması sağlandı. Fen Fakültesi'nden Sami [Akyol] ile Edebiyat Fakültesi'nden Şevket Süreyya [Aydemir] özellikle bu alanda çalıştılar. Mesela Hukuk Fakültesi son sınıf öğrencilerinin sınıflarında toplanmaları üzerine normal dersini vermeye başlayan Profesör Celâl Bey [Antel], Kuva-yı Milliyeci öğrencilerin ricası üzerine dersi kesip sınıftan çıktı. Yine mesela, büyük bir salonda yapılan dostça ve uyarıcı görüşmelerden sonra Askerî Tıp öğrencilerinin de karara katılmaları sağlandı. Kuva-yı Milliyeci öğrencilerden Reşat Şemseddin'in [Sirer], Öğrenci Dernekleri Karma Kurulu adına hazırladığı coşkun duygulu ve etkili bildiri yayınlanınca da Profesör Rıza Tevfik istifa etti. Fakat öteki

profesörler ayrılmıyorlar ve derslerine devam etmek istiyorlardı. Bu sebeple Ali Kemal Bey ders saatinde fakülteye geldi, kapı önünde yığılmış bulunan öğrencilerin arasından geçerek dershaneye girdi. Fakat dershane boştu. On dakika kadar kürsüde, öğrencilerin gelmesini bekledi, sonra sınıftan çıkıp gitti.

Öğrenci Dernekleri Karma Kurulu, çalışmalarını genişletiyordu. Önce Eğitim Bakanı Prof. Said Bey'le, sonra Sadrazam Ali Rıza Paşa ile, son olarak da Meclis-i Mebusân Başkan Yardımcısı Prof. Emin Bey [Erişirgil] ile görüştüler. Amaçlarını anlattılar.

Üst ve yetkili makamların ve üniversite yöneticilerinin anlayış göstermemesi üzerine, tümüyle yurtseverlikten doğan duygu coşkunluğu zaman zaman taşkınlık haline de gelerek, bazı profesörlere üniversite binaları içinde ya da dışarıda sataşmalar da oluyordu. Gençliğin Kuva-yı Milliyeci davranışlarını kötüleyen yazılarından ötürü Ali Kemal Bey'e, Babıâli Caddesi'nde yumurta atıldı. Sadrazam Ferit Paşa'dan nişan kabul ettiği için Prof. Fuat Köprülü'ye de yumurta atılmak istendiyse de isabet ettirilemedi. Edebiyat Fakültesi oda ve salonlarının kapalı olduğunu gören öğrenciler, bunu Dekan İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun yaptığını sanarak odasına yürümüşlerse de, hocasına çok bağlı olan ve onun milli mücadeleden yana olduğunu bilen Reşat Şemseddin Sirer'in karşılarına çıkıp, "Beni ezmeden, hocamın odasına giremezsiniz" demesi üzerine çekildiler.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu ise o günlerde Yahya Kemal Beyatlı, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Mustafa Şekip Tunç ile birlikte Dergâh dergisinde milli mücadelenin felsefesini yapmaya çalışıyordu. Refi Cevad Ulunay ise, Alemdar gazetesinde Kuva-yı Milliye aleyhinde yayımlar yapıyordu.

Yurtsever İstanbul Üniversitesi gençliğinin direnişleri dört ay sürdü ve sonunda Padişah Vahdeddin, milli mücadeleci gençlere boyun eğdi, istenmeyen profesörler çıkarıldı. Büyük Taarruz başlarken üniversite de açıldı.

İstanbul Üniversitesi'ndeki Kuva-yı Milliyecilik akımı ve bu akımın öğrenci hareketleri Büyük Zafer'e kadar sürmüş, Halil Vedad Fıratlı'nın tertiplemesi ile Esad Altan, Reşat Şemseddin Sirer, Sami Akyol, Osman Horasanlı gibi öğrencilerle Edebiyat Fakültesi Sekreteri Kesriyeli Sıtkı,

Psikoloji Profesörü Mustafa Şekip Tunç, Şair Yahya Kemal Beyatlı'dan meydana gelen bir üniversite kurulu, zaferden hemen sonra, Ekim 1922'de, Ankara'ya giderek Büyük Millet Meclisi'ni ziyaret etmiştir. O sırada Kâzım Karabekir Paşa'nın Erzurum'daki Yetimler Okulu da Ankara'ya gelmişti. Gelibolu Mebusu Celal Nuri Bey, 29 arkadaşı ile Meclis Başkanlığı'na bir önerge vererek şöyle dedi:

> Biri kutsal vatanımızın doğusundan, ötekisi batısından iki öğrenci kafilesi ulusal düşüncenin parladığı yer olan meclisimize saygılarını sunmaya geldiler. Doğudan gelenler, ana babaları Ermeniler tarafından şehit edilen yetimlerdir ki, bunları cesur arkadaşımız Edirne Mebusu Kâzım Karabekir Paşa ulusal bir eğitimle yetiştiriyor. Batıdan gelenler, ulusal düşünceyi boğmak isteyen birtakım öğretmen ve profesör kılığındaki milliyet kâfirlerine karşı milli mücadele amacımızı savunan ve sonunda zafere ulaşan üniversitemizin temsilcileridirler. Bu büyük ve küçük öğrencilerimizin Yüce Başkanlık aracılığı ile Yüksek Meclis tarafından sevindirilmelerini isteriz.

Başkan da kısa bir konuşma yaptı: "Bu gibi gençlerimizin memleketimizde çoğalmalarını ve başarı ile yetişip vatanı savunmaya çalışmalarını Tanrı'dan dileriz. Bugüne kadar teşekküre değer şekilde çalışmışlardır. Bunu, millet de, herkes de takdir eder. İnşallah küçüklerimiz, millet sayesinde yetişir, büyük büyük adamlar olurlar."

Gerçekten de, Kuva-yı Milliyeci gençler, önlerini göremeyen bir kısım hocalarını yenmişler ve yurtseverlikle ileri görüşlülükte zafere ulaşmışlardı. Ve bir zaman onları anlayamayan hocaları sonra onların hayranı olmuşlardı. Zaferden sonra, İstanbul Üniversitesi binasının önünde toplanarak vatanın kurtuluşunu kutlayıp Kuva-yı Milliyeci İstanbul Üniversitesi'ne coşkun gösterilerde bulunan halkın arasında üniversiteden ayrılmış olan Profesör Filozof Rıza Tevfik Bey de vardı.

(Yukarıda özetlerini verebildiğimiz olayların geniş açıklamalarını yapan, İstanbul Üniversitesi'nin o günkü Kuva-yı Milliyeci öğrencilerinden emekli eğitimci Osman Horasanlı ile o günkü üniversite asistanlarından Profesör Hilmi Ziya Ülken'in ve Edebiyat Fakültesi Dekanı İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun anıları bu kitaba eklenmiştir: Ek: 10 a, b, c; Z.C., 25 Ekim 1922.)

İşgal altında olmasına rağmen eşsiz yurtseverliği ile milli mücadele tarihimizde onurlu bir yeri olan İstanbul'un her sınıf halkı milli mücadele çabalarında birbirleriyle yarış edercesine ve çok şuurlu bir şekilde çalışmıştır. Bu sebeple, Büyük Zafer'in kazanılmış olmasına rağmen, İstanbullular milli mücadele çabalarını gevşetmemişler ve bu çabalarını ekonomik alana yöneltmişlerdir. Bu sebeple birkaç gün sonra gelen bir telgrafta, "Bugün İstanbul'un milliyetçi tüccarlarından bazılarının katılmasıyla ekonomik mücadeleye hazırlanmak üzere bir Milli Ticaret Birliği kurulmuştur" deniyordu. (Z.C., 9 Aralık 1922)

12) Mebus sigaraları

> TBMM Yüce Başkanlığına,
>
> Türkiye Büyük Millet Meclisi kişisel imtiyazlardan tiksindiğini ve halkçılıkla övündüğünü ve bu görüşü yaşatmanın en önemli amaçları arasında bulunduğunu her gün ilan ve davranışlarıyla da ispat ettiği halde Reji İdaresi'nin (o zaman yabancı idaresinde bulunan Tekel İdaresi), bu anlayışa aykırı olarak, sattırdığı sigara paketlerinin üzerine 'Büyük Millet Meclisi Sayın Üyelerine Özeldir' gibi marka koydurduğunu şaşırarak gördüm. Bu yanlışlığın düzeltilmesi ve ne maksatla yapıldığının soruşturulması için durumun Maliye Bakanlığı'na bildirilmesini teklif ederim.
>
> 15 Haziran 1922
>
> Erzurum Mebusu Hüseyin Avni

Hüseyin Avni Bey — Efendiler... Büyük Millet Meclisi, mücadelesini, o eski anlayışlara, imtiyazlara karşı ayaklanarak açmıştır. Rejinin maksadı, herhalde bizi halkın gözüne batırmaktır. Ben bunu suç sayarım. Her ne kadar iyi niyetlerinden şüphe etmemek gerekirse de bu yaptığı iş, bizi halkın gözüne batıracak niteliktedir. Biz, bunu lanetliyoruz. Bundan sonra kişisel imtiyazların memlekette yeri yoktur. Bizim yokluğumuza çalışan insanları cezalandırmalıyız. Bu imtiyazların karşısında ayaklandığımızı memurlara anlatmazsak, kime anlatacağız. Önergenin bu suretle Maliye Bakanlığı'na gönderilmesini isterim.

Ve önergenin, gereği yapılmak üzere, Maliye Bakanlığı'na gönderilmesi isteği oylanıp kabul edildi. (Z.C., 17 Haziran 1922)

13) Devamsız mebusların maaşlarından kesinti

Birinci Büyük Millet Meclisi'nde de devamsızlıklar olmaktaydı, fakat bu gibi mebuslar hakkında hemen her seferinde, verilen bir önerge oylanarak para kesintisi yapılıyor ve kimse bu isteğe karşı çıkamıyordu. Fakat bir gün çok ilginç bir usul meselesi ile karşılaşıldı. Yoklama yapılmış ve çoğunluğun bulunmadığı anlaşılmıştı:

Başkan — Bir önerge vardır:

> Yüce Başkanlığa,
>
> Yoklamada bulunmayanlar hakkında gündelik kesimi işleminin yapılmasını teklif eylerim.
>
> Sinop Mebusu Hakkı Hami

Hakkı Hami Bey [Ulukan]— Görüşme usulü hakkında müsaade buyurur musunuz?

Başkan — Bunun usulü musulü yoktur. Saati göz önünde tutun. Ortalık yaz günü. Önergeyi kabul edenler ellerini kaldırsın. Kabul olunmuştur.

Ve ertesi toplantı günü Erzincan Mebusu Emin Bey [Lekili] söz alarak ilginç usul meselesini ortaya attı:

Emin Bey — Perşembe günü yoklama yapılmış, yoklamada bulunan 125 üye ile bir karar verilmiş, bu karar gündelik kesintisine aitmiş. Şimdi ben Başkanlık Divanı'ndan, 125 üyenin verdiği karara uymanın gerekli olup olmadığını soruyorum.

Hakkı Hami Bey — Gerçekten, Perşembe günü gündelik kesintisine ait olan karar çoğunlukla alınmış değildir. Fakat Yüce Kurulunuz, yoklamada bulunmayanlar hakkında gündelik kesintisi yapılmasını kesinlikle karara almıştı. Bundan ötürü yoklamalarda bulunmayanlar için ayrıca önergeler vermek ve onları oylamak gerekli değildir. Yoklamada bulunmadığı anlaşılanları, Başkanlık Divanı, eski karar gereğince doğrudan doğruya Yönetim Kurulu'na bildirir. Ayrıca karara lüzum yoktur...

Refik Şevket Bey — Çoğunluk olmadan verilen karar verilmemiş demektir. Eski kararın uygulanması ise her zaman olmamıştır. Yoklamada bulunmadıkları halde haklarında kesinti işlemi yapılmayanlar vardır.

Başkanın saatten söz etmesine gelince, biz okul çocuğu gibi yoklama yapılmak durumundan çok yüksek bulunuyoruz.

Mazhar Müfit Bey — Yoklamayı isteyen sizdiniz.

Refik Şevket Bey — Yoklama istemedim, ‘çoğunluk yok’ dedim.

Başkan — Bir yorum sebebiyle yoklama yaptık. Yoklamayı yaparken de bir önerge aldık. Yoklamada 125 kişi vardı. Önergeyi oyladık. Bu 125 kişinin kabul ettiği karara uyulmayacak mı?

Hüseyin Avni Bey — Meclisin her kararı çoğunlukla olur; 120 kişide çoğunluk yoktur. Bir daha oylanması gerekir. Bu kez çoğunluk olmazsa kabul olunmaz.

Nebil Efendi — 7 Haziran 1922 günü bir Başkanlık Divanı kararı vardır. O karar geldi, mecliste okundu, meclis her ne vakit yoklama yapılırsa bulunmayanlardan gündelik kesilmesini kabul etmişti. Mesele o karar üzerindedir, tekrar oylamak gerekmez.

Emin Bey — Ben sanırım ki, o karar ancak o zamana aitti. O, içtüzüğün 138. maddesiyle ilgili bir karardı. Sadece o zamana ait olmamış olsaydı, içtüzüğün bu maddesinin değiştirilmesi gerekirdi. Mademki içtüzük değiştirilmemiştir, o halde bu karar o güne ait bir karardı. Bu sebeple ondan sonra yapılan yoklamalarda çok kere kesinti yapılmamıştır.

Başkan — Dünkü yoklamada bulunmayanlardan kesinti yapılmasını kabul edenler ellerini kaldırsın. Çoğunlukla kabul olunmadı.

Durak Bey — 125 kişinin oyu ne olacak?

Görüşme bitmişti ama Durak Bey’in sorusu, bütün tazeliğini muhafaza ederek günümüze kadar geliyordu.

14) İnsanlık anlayışının eşsiz örneklerinden birkaçı

a-

Şahlanan Türk ordusu karşısında yenilip kaçan düşman, durduğu ve geçtiği her yeri yıkıyor, yakıyor, önüne geleni öldürüyordu. Akla gelebilen her kötülüğü yapmaktaydı ve kaçıyordu. Biraz sonra peşlerinden yetişen Türk ordusuna ne hesap verecekti? Çünkü bu yapılan kötülüklere

dayanmak; karşılığını göstermemek kolay iş değildi. Fakat Türkün insanlık duygusu her şeyin üzerindeydi ve İzmir'i, kaçmaya hazırlanan düşmanın elinden kurtarmaya giden Süvari Kolordusu Komutanı, 1 Eylül 1922 günü saat 11.45'te yayınladığı emrinde, "Kurtarılan yerlerdeki Rum halka ve esirlere hiçbir fenalık yapılmayarak korunmalarını" istiyordu, birlikler de emre uygun hareket ediyorlardı. (Türk İstiklâl Harbi 2/6-3: 27)

b-

Zaferden hemen sonra Edirne Mebusu Şeref Bey kürsüde, şunları anlatıyordu: "Bir hafta kadar Konya'da idim. Yaralılarımızın alınlarını öpmekle mutluyum. Yaralar içinde çırpınarak Alsancak'ı savunan bir Mehmetçik, hınzır bir Yunanlı'nın kirli süngüsüyle parçaladığı bir Kuran'ı oradan alarak Konya'ya kadar getirmiştir. Ben bu Kuran'ı Yüksek Meclisinize getirdim. Bu Yunan süngüsüyle yaralanmış Kuran'ın Meclis Kitaplığı'na konulmasını teklif ederim."

Teklif oylanıp kabul edildi.

Edirne Mebusu Şeref Bey — Müsaade ederseniz tanık olduğum bir olayı da, büyük milletimin ruhundaki ağırbaşlılık ve soyluluğu belirtmek için anlatayım. Tütmeyen ocaklarının başında bekleyen ak saçlı ninelerimize, tren yollarında dönmeyen evlatlarını bekleyen Türk analarına rastladım. Kafile kafile gelen gazilerimizi selamlıyor, öpüyor, okşuyorlardı. O sırada Yunan'ın teslim olan kafilesi de geldi. Yanımda Binbaşı Rasim Bey vardı; 'Balkan Savaşı'nda esir olduğum zaman Pire'de, Atina'da bizi çürük yumurtalar, limon kabuklarıyla karşıladılar, yüzlerimize tükürdüler. Şimdi bizim Konya halkı ağırbaşlılık içinde şöyle bir bakıyor, o kadar. Ne bir küfür, ne bir iğrenç söz işitilmiyor. Çünkü Türk o kadar büyüktür ki, bu kadar aşağılaşan bir millete, yenildikten sonra söz atmayı hatırına bile getirmiyor' dedi. (11 Eylül 1922)

15) İstiklal madalyalarının ve takdirnamelerin kimlere verileceği

Başkomutan Savaşı kazanılmış, zaferde hizmeti görülenler için Başkomutanlık tarafından, Meclis Başkanlığı'na gönderilen listelerle İstiklal Madalyası ve Meclis Takdirnamesi verilmeye başlanmıştı. Savaşı kazananlara karşı yurtta büyük bir coşkunluğun bulunduğu bir sırada, meclise yine böyle bir liste gelmiş ve bir hayli isim de okunmuştu.

Başkan — Adları okunacak gazilerimiz çoktur. Bugün bu kadarla yetinsek, gelecek gündemde yine tutanak sayfalarını süslemek üzere ertelesek uygun olur mu? Ertelemeyi kabul edenler ellerini kaldırsın. Kabul edilmiştir. Adları okunanlara Meclis Takdirnamesi verilmesini kabul edenler el kaldırsın. Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Ziya Hurşit (Rize) — Söz isterim başkan.

Başkan — Buyurunuz.

Ziya Hurşit — Yüksek Meclis'in, cephelerde canını verircesine görev yapanların gönlünü almak için yaptığı kanunlardan biri de Takdirname Kanunu'dur. Fakat takdirnamenin verilmesinde bir usul vardır. Konu çok açıktır. Takdirname ateş hattında yararlıkları görülenlere verilir. Burada adları okunanlardan bir kısmı ise doğrudan doğruya karargâhlardaki emir subayları, sağlık ve adalet danışmanları, ikmal subayları ve benzerleridir. Adalet Danışmanı ne yararlık göstermiştir? Nişan verme konusunda askerler arasında bir atasözü vardır, 'Nişan nerede dağıtılırsa en çok orada verilir' derler. Savaş olan yerlere çok kere nişan girmez. Geride karargâhlarda bulunan yaverlerde görürsünüz. Nişan verilmesindeki bu kötü tutumu mazur görürüm. Çünkü nişanı ya komutan ya da Padişah veriyor. Takdirnameleri ise Millet Meclisi veriyor. Bunun çok büyük bir değeri vardır. Bunun için Başkomutanlık teklifinin önce Milli Savunma Komisyonu'nda incelenerek usule uygun olup olmadığı araştırılmalı, ondan sonra Genel Kurul'a gelmelidir. Yoksa ondan beklediğimiz sonuç havaya gider, sanırım.

Başkan — Söz konusu edilecek bir mesele yoktur, rica ederim. (Z.C., 12 Ekim 1922)

16) Görevine dönmeyen mebusun istifa etmiş sayılması

Mazhar Müfid [Kansu] — Aydın Mebusu Cami [Baykurt] Bey arkadaşımız bir yıla yakındır ki meclise katılmamış, Roma'da ya da Almanya'da, şurada burada geziyor. Divan'ın okunan önergesinden anladık ki, Başkanlık Divanı birkaç kere kendisine dönmesi gerektiğini bildirmiş ve son olarak 5 Temmuz 1922'de meclise katılmasını bildirdiği halde, gelen cevapta vapura yetişmeye çalıştığını bildirmiştir. Demek ki, 5 Temmuz'dan 20 Ekim'e kadar vapura yetişememiştir. İki buçuk ayda vapura yetişemeyen

arkadaşımız, sanırım ki, daha iki buçuk yıl bu meclise yetişemeyecektir. 5 Temmuz'dan 5 Ekim'e kadar üç ay hastalığından söz etmemiştir. Mebusluktan düşürüleceğini anlar anlamaz, 5 Ekim'de rahatsız olduğuna dair bir telgraf çekiyor. 5 Temmuz'dan 5 Ekim'e kadar rahatsız değildi. Niçin gelmedi? Bilirsiniz ki, bizim içtüzük gereğince bir mebus ancak elli dokuz gün bulunmayabilir. Ben elli dokuz gün bulunmasaydım, altmışıncı günü derhal düşürürdünüz. Bu böyledir. Kanunun Ahmed Bey'i, Cami Bey'i yoktur. Mademki bu adam temmuzdan beri Divan'ın bildirmesine rağmen kâh vapura yetişememiş, kâh bilmem ne olmuş, ekimde de hasta olduğunu bildiriyor. Divan kararı uygundur. Düşürülmesi gerekir. Fakat paralar ne oldu efendiler?

Ali Cenani — Hangi paralar?

Mazhar Müfid — İşin aslında bir paradan söz ediliyor. Aslını bilmiyoruz ya... Bir para varmış, onun için Roma mümessilimiz hesabını görmeli ve onu belirtmeli, hatta o kişi bu hesabı veremezse hükümet, hakkında başka türlü kanuni işlem yapmalı. Eğer duyulduğu gibi ise...

Emin Bey (Erzincan) — Şimdi hesap meselesi yoktur. Cami Bey'in düşürülmesi söz konusudur. Meclis bir para vermemiştir. Dışişleri Bakanlığı vermiştir. Dışişleri Bakanı savunur. Gereken işlemi yapar. Bir arkadaşımız hakkında 'para çalmıştır, gitmiştir' demek yanlıştır, ayıptır.

Mustafa Bey (Tokat) — Ne ayıptır? Milletin parası çalınmıştır. Yağma mı var?

Mazhar Müfid Bey — Bendeniz alınan paranın miktarından da söz etmedim.

Hakkı Bey (Van) — Divan'ın haberi yok paradan.

Mazhar Müfid Bey — Dedim ki, 'para almış diyorlar' ve hatta Emin Bey de hesap yapılırken bunu bana söylemiştir.

Emin Bey — Hayır, hiçbir zaman Cami Bey meselesi aramızda konuşulmamıştır. Siz yenileceğinizi anladınız mı 'Efendi Hazretleri şöyle söylemiştir' dersiniz. Bu sizin âdetinizdir.

Mazhar Müfid Bey — Genel Kurul'a başvuruyorum. 'Cami Bey para almış' diyorlar.

Ve herkes birden konuşmaya başladı, gürültüler oldu... “Parayı kim vermiş, Avrupa’ya kim göndermiş?” diyenler oldu. “Hükümet vermiştir, hükümet göndermiştir” diyenler oldu.

Mazhar Müfid Bey — Belki hükümet vermiştir. Fakat dinleyin bakalım, para meselesinin aleyhinde bulunacağım. Ben bu adamın namusunu koruyorum. ‘Bu adam para almıştır’ diye özel konuşmalar yapacağımıza, iş incelensin, gerçek meydana çıksın. ‘Cami Bey para almış, diyorlar’... Böyle söylüyoruz, siz de söylüyorsunuz, ben de söylüyorum. Asıl namus meselesi; para almış mı, almamış mı? Bunu belirtmek gerekir. İkinci olarak, Cami Bey’in mebusluktan düşürülmesi gerekir. Buna da bir şey diyemezsiniz ya.

Başkan — Başkanlık Divanı’nın kararı, Cami Bey’in mebusluktan düşürülüp düşürülmeyeceğinin meclise sorulmasına dairdir. Araya bir de para meselesi girmiştir. Fakat para meselesi için bir görüşme yoktur. Cami Bey’in mebusluktan düşürülmesini kabul edenler ellerini kaldırsınlar. Kabul edilmiştir.

Fakat başkanın oylama sonucunu bildirmesiyle beraber uzun görüşme ve tartışmalara sebep olan bir usul meselesi de ortaya çıktı. Sonra usul meseleleri çoğaldı. “Bir kere; mevzuatta ‘düşürme’ diye bir deyim yoktur, o halde mebusluktan düşürme kararı alınamaz, alınmışsa kanunsuzdur, ancak ‘istifa etmiş sayılma’ kararı alınabilir. İkinci olarak; böyle bir karar da ancak açık oylama ile alınabilir. Üçüncü olarak; böyle bir kararda üçte iki çoğunluk aranır” denildi. Başkan (İkinci Başkanvekili Musa Kâzım Efendi), yanlış oylama yaptığını kabul etti.

Başkan — Yanlışlık bende imiş. Olabilir. Bu kürsüye çıkan insan yanlış yapmaz demek değildir. Görüşmelerin yeterliği isteğini oylarınıza sunuyorum. Görüşmelerin yeterliğini kabul edenler ellerini kaldırsınlar. Kabul edilmiştir. Cami Bey konusunu ad göstermek suretiyle oylarınıza sunuyorum. Cami Bey’in istifa etmiş sayılmasını kabul eden beyaz, etmeyen kırmızı oy verecektir. Oylar sayılmıştır. Oy veren üyelerin sayısı 171’dir, işlem tamamdır. Kabul: 126, çekimser: 19, ret: 30. Cami Bey istifa etmiş sayılmıştır. (Z.C., 21 Ekim 1922)

17) Son halifelik töreni

Halife Vahdeddin İngilizlere sığınarak yurttan kaçmış, Diyanet İşleri Bakanı da halifelik makamının boşaldığına ve yenisinin seçilmesi gerektiğine fetva vermiş, Meclis Genel Kurulu bu fetvayı onaylayarak Abdülmecit Efendi'yi halifeliğe seçmişti. Geleneksel bir törenle Abdülmecit Efendi'ye halifeliğinin bildirilmesi, halifeliğinin ve bu alandaki egemenliğinin tanınması, yani biat edilmesi ve Emanât-ı Mübareke'nin (Kutsal Eşyalar; Peygamber'e, halifelerine ve yakın dostlarına ait bazı eşyalar) teslim edilmesi gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi Başkanı olarak, bir tezkere ile Meclis Genel Kurulu'na başvurup, yeni halifeyi kutlamak ve Emanât-ı Mübareke'yi teslim etmek üzere bir mebuslar kurulunun İstanbul'a gönderilmesini istedi. Mustafa Kemal Paşa'nın isteği bütün mebuslarca normal karşılanmış ve uygun bulunmuştu, ama tezkerede kullanılmış olan "Abdülmecit Hazretleri" deyimi hiç umulmadık şekilde bir tartışmaya sebep oldu:

Selâhaddin Bey (Mersin) — Ne ayıp sözdür, kim yazmış bunu?.. (Gürültüler) Bunun 'Efendi'si yok mu? Böyle bir kimse hakkında yazılan tezkerede saygı deyimlerinin tam olarak kullanılması din ve kutsal tabii haklar gereğidir. Burada bir yanlışlık görmekteyim. Düzeltilmesini saygı ile rica ederim. Bunda hiçbir kişisel amacımız yoktur. Amacımız, içinde bulunduğumuz bu memleketin temsil ettiğimiz güçlerinin hepsinde esenliği, mutluluğu, yani toplumun ihtiyacı bakımından işlerin yürütülmesidir. Bundan sözlerimin tam bir iyi niyetle dinlenmesini ve buradaki yanlışlığın düzeltilmesini rica ederim. Eğer yanlışlık yok diyenler varsa pek açık söylerim, bu memleketin nefes alan her kişisi Efendi'dir.

Dr. Mustafa Bey (Kozan) — Halifeye Efendi denmez. Veliahtlara denir.

Dr. Abidin (Rize) — 'Efendi' kalkmaz. 'Ağa' mıdır o?

Başkan — Bu mesele Başkanlık Divanı'nda görüşülürken 'Hilâfetpenah' kelimesi her türlü adın üstünde yüce bir ad olarak verilmiştir. Yoksa saygısızlık aklımızdan geçmemiştir. Yüce Kurul bu kelimenin gereği kanısında ise Başkanlık Divanı...

Sami (İçel) — Öyle bir soru olmaz... 'Kanısında ise' ne demek?

Başkan — Başkanlık Divanı Yüce Kurulunuza bir tezkere sunmuştur. Bu tezkerede 'Efendi' kelimesini kullanmayı gerekli görmemiştir. Bu, Yüce

Kurul’un bileceği iştir.

Tunalı Hilmi Bey (Bolu) — Teklifte bulunuyorum. Bundan sonra ‘Hazretleri’ deyimi ya da başkaca büyültücü takma adlar yalnız Halife için kullanılacak. (‘Bravo’ sesleri) Buyurun... ‘Bravo’ mu? Birkaç defa burada rica ettiğim halde ‘beyefendi’, ‘hanımefendi’ bilmem ne gibi birtakım tekliflerle aristokrasi âleminden gelmiş birtakım eskimiş deyimleri bu meclisten kaldıramadık diye üzüldüm. İşte bundan böyle bu kutsal günde Yüksek Meclis’ten rica ediyorum. Takma ad yoktur. Yalnız ‘Hazretleri’ deyimi halife için kullanılabilir. ‘Abdülmecit Hazretleri’ denecek.

Dr. Abidin — Paşalara ne diyeceğiz?

Tevfik (Çankırı) — Geleneğe uyularak ‘efendi’ deyimi kullanılsa daha iyi olurdu ve kullanılması gerekliydi. Bununla beraber, onu büyültücü takma addan ayırmış olmakla daha çok saygı göstermiş oluruz. Kaldı ki, büyültücü sözler de kullanılmamış değildir. Bu konuda tartışma bence gerekli değildir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara) — Şüphe yok ki, Zatı Hilâfetpenahi’ye ‘Efendi’ demek onun kadir ve şerefini azaltır. Bu kullandığımız ‘Efendi’ kelimesi, ne yazık ki, alışkanlıktan ötürü ortadan kaldırılamıyor. Bu, Rum kelimesidir. Rum adı ile Halife’nin onuru yükseltilmek isteniyor. Halife ‘Hazret’tir, ona ‘Hazret’ denilir. Dilimizde ona verilecek başka ün yoktur. Onun gerçek deyimleri Zâtıhilafetpenahi, Hadimülmüslimin, Hadimülharameyn’dir. Herkes kendine göre istediği lakabı kullanabilir. Fakat gerçek ünü ‘Halife-i Müslimin’dir, ‘Hadimülharameyn’dir, ‘Hazret’tir.

Selâhaddin (Mersin) — ‘Hazret’tir. Fakat geleneğe saygı duymak ve onu sürdürmek gereklidir.

Mustafa Kemal Paşa — Onlar dalkavukça takma adlardır.

Selâhaddin Bey — Kimin dalkavukluk ettiğini görüyoruz, ağzımızı açtırmayın. O sözü geri almalarını istiyorum. Kimdir dalkavuk olan? Ben herkese saygı gösterdim.

Osman (Kayseri) — Üç yıldır kimlerin dalkavukluk ettiği mecliste belirmiştir.

Başkan — Paşa Hazretleri bu sözden kimseyi kasıt buyurmadığınızı açıklayınız.

Mustafa Kemal Paşa — Evet, bir kimseyi kastetmiyorum, dalkavuk olanları kastettim.

Hakkı Hami (Sinop) — Paşa Hazretleri burada dalkavuk yoktur. İade ediyorum. (Gürültüler)

Başkan — Dalkavuk kim ise ona denmiştir. Ben Meclis Başkanı olarak bütün üyeleri bu deyimin dışında tutarım.

Tartışma burada gitmişti. Fakat bu sırada söz alan Afyon Mebusu İsmail Şükrü Efendi, Başkanlık Divanı'nın kararını "Halife-i Müslimin Abdülmecit Hazretleri'ne Türkiye Büyük Millet Meclisi namına..." diye okumaya başlayınca Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey, "Dua mı okuyorsun Hoca Efendi" diye seslendi. Başkan da, "Rica ederim Efendi Hazretleri susunuz" deyince Tunalı Hilmi Bey, "Başkan, 'Hazretleri' kelimesini çok bol kullanıyorsunuz" diye karşıladı. Başkan o yana da söz yetiştirerek, "Affedersin Hilmi Beyefendi Hazretleri" dedi. Salonda gülüşmeler oldu ve tartışması bitmiş olan konunun sinirli havası da sona erdi. Mustafa Kemal Paşa'nın tezkeresinde herhangi bir değişiklik yapılmasına lüzum kalmadan İstanbul'a giderek, Halife'yi kutlayacak, seçim tutanağını verecek ve kutsal emanetlerin teslimini yapacak olan on beş kişilik Meclis Kurulu için ad çekildi. Ve Kırşehir Mebusu Müfid Efendi başkanlığındaki kurul hemen İstanbul'a gitti. (Z.C., 20 Kasım 1922)

Müfid Efendi (Kırşehir) — 21 Kasım'da (1922) hareket edilerek Perşembe günü (23 Kasım) sabahleyin saat sekiz buçukta İstanbul'a varıldı. Yüksek Meclis'i temsil eden bir kurulun İstanbul'a gelmesi münasebetiyle Refet Paşa ile öteki karşılayıcılar Haydarpaşa'ya gelmişlerdi. Haydarpaşa'dan bir istimbot ile Sirkeci'ye geldik. İstanbul halkı, erken gelinmiş olmasına rağmen, Babıâli'ye kadar yolun iki yanını alarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul'a ilk temsilci kurulunun gelmesinden ötürü duydukları büyük sevinç ve neşe içinde bizi karşılamışlardır. Arkadaşlarımızla beraber eski Babıâli'ye gitmek için otomobillere binilmeyerek yaya olarak halkın gösterdiği konukseverlik içerisinde Refet Paşa'nın karargâhına varılmıştır. O gün dinlenildi. Cuma günü (24 Kasım) oraca hazırlanan program gereğince halifeliğin ilk Cuma namazı için bir

Selâmlık Merasimi (Padişahlar Cuma namazını kılmak için camiye giderlerken yapılan tören) tertiplenmişti. Bize verilen ve Yüksek Meclis'in seçim sonucunu bildiren özel tezkere yanımızda olduğu halde öğleden üç saat önce Topkapı Sarayı'nda bulunularak Emanât-ı Şerife'nin (Emanât-ı Mübareke; Kutsal Emanetler) konulduğu Hırka-i Şerif Dairesi'ne gidildi. Hırka-i Şerif Dairesi'nde Vahdeddin'in kaçışından sonra Emanât-ı Mübareke'ye bir şey olup olmadığı hakkında evvelce İstanbul Valisi ve İstanbul Kumandanlığı ve Hazine-i Hümayun Kethüdası (Padişahlık Hazinesi Kâhyası) tarafından eşyalar birer birer incelenerek hiçbir şeyin kayıp olmadığına dair düzenlenmiş olan tutanak kurulumuza verilmiş olmakla kurul bu tutanağa dayanarak Yüce Emanetler'in saklı bulunduğu Daire-i Mahsusa (Özel Daire) kapısını açarak en önce Hırka-i Şerif Dairesi'ndeki Emanât-ı Mergube'nin (Değerli Emanetlerin) mahfazası (içinde bulunduğu kab) üzerinde Tetkik Heyeti'nin mührünü inceledik. Hazreti Peygamber'le beraber Hulefa-yı Raşidin (Peygamberin Halifeleri) ve öteki Ashab-ı Kiram'a (yakın dostlarına) mahsus olan on sekiz kadar kılıcın orada bulunduğunu ve saklandığını görerek Hırka-i Şerif Daire-i Mahsusası'ndaki özel ve yüce yerden Hazreti Peygamber'imize mahsus olan Seyfi Saadet'i (Mutluluk Kılıcı) konulmuş olduğu kabtan çıkararak üzeri yakut ve zümrütlerle süslenmiş olduğu halde Kabzai Mübareke'sini (Kutsal Kabza) bütün arkadaşlar ve orada hazır bulunanlar ziyaret etmek onuruna kavuştuk. Ondan sonra Sancak-ı Şerifin (Kutsal Bayrak) kubbe şeklindeki bir sanduka içinde saklandığı anlaşılarak o da görüldü. Onun içerisinde bu Türk Hükümeti'nin Hadim'ül-harameyn'üş-şerefeyn (Mekke ve Medine'nin Hademesi) sanını almasına sebep olan Kâbe-i Muazzama'nın ve Ravza-i Mutahhara'nın (Büyük Kâbe ve Temiz Bahçe) miftahlarının (anahtarları) saklı olduğu incelenip anlaşıldı. Kurulca tutanakta gösterilen Yüce Emanetler'in hepsinin yerli yerinde olduğu ve saklandığı kanısına varıldıktan sonra onları Yüksek Meclis tarafından seçilen Halife'ye teslim etmek için beklenmeye başlandı. O sırada Halife Hazretleri'nin de kendi dairelerinden Topkapı Sarayı'nın içerisinde bulunan Bağdat Köşkü'ne geldikleri haberi verildi. Kurulun halifenin yanına girmesine müsaade emri verilmiş olduğundan kurul toplu halde Halife'nin yanına gitti. Kendileri Bağdat Kasrı'ndaki bir odada ayakta olduğu halde bizi kabul ettiler. Kararlaştırılmış olduğu üzere, en önce, Yüksek Meclis'in Seçim Tutanağı kendisine verilme teşebbüsünde bulunuldu. Vermeden önce de 'Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 16 Mart 1920 gününden beri

halifeliği kendi kalbinde saklı bulundurduğu ve hiç kimseye vermediği anlatılarak bugün o halifeliğe hak kazandığından ve layık olduğundan ötürü Yüksek Meclis tarafından seçildiklerini bildiren tutanağı Yüksek Meclis adına sunmakla onurlanıyoruz' denerek Yüksek Meclis'in yazısı bir kırmızı atlas kese içinde olarak Halife'ye sunuldu. Bundan sonra bütün arkadaşlarımız Halife'ye takdim edilerek adları ve seçim çevreleri bildirildi. Ondan sonra Halife, 'Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yıllardan beri saklayıp koruyarak hiç kimseye vermediği İslam Halifeliği'ni benim gibi bir güçsüze verdiğinden dolayı Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne teşekkürlerimi sunarım. Tanrı, bu seçimi bütün İslam Âlemi hakkında mutlu ve kutlu eylesin. Eğer benim bu seçimimden ötürü varlığım İslam Âlemi için zararlı olacaksa Tanrı'dan dileğim budur ki, beni bir dakika yaşatmasın. Gerçekleştirmeye çalışacağım isteğimin dindaşlarımın ve İslam'ın mutluluğu ile sınırlı bulunduğunu siz Özel Kurul'a, Yüksek Meclis'e sunulmak üzere bildiriyorum' diyerek sözlerine son verdiler. Ve biz tertiplenmiş program gereğince, Hırka-i Şerif'in konmuş bulunduğu Daire-i Fahire'ye (Saygı Duyulan Daire) gelerek orada Halife'nin gelmesini bekledik. On dakika sonra Halife, Hırka-i Şerif Dairesi'ne geldiler. En önce daireye girince kendileri gizlice bir dua okuduktan sonra hepimiz o duaya 'âmin' dedik. Özel Kurul tarafından önceden incelemesi yapılıp tutanakla varlığı pekiştirilen Yüce Emanetler'in anahtarları Halife'ye sunulmak üzere bir zarf içine konulmuş ve ağzı mühürlenmiş olduğu halde o zarfı, üzeri yeşil çuha ile örtülmüş bir tepsi üzerinde tutan Hırka-i Şerif hademesinden birinin elinden ben alıp Halife'ye gittim ve orada dedim ki: 'Bütün İslam dünyasına sizin Halife olduğunuzu pekiştirerek Yüce Emanetler'in konmuş bulunduğu kapların anahtarlarını da Yüksek Meclis adına size sunmaya görevli olduğumuzdan dolayı bu görevimizi yapmak üzere sunuyorum.' Anahtarları zarf içerisinden, bir makasla keserek aldılar. Aldıktan sonra Hazine-i Hümayun Kethüdası aracılığı ile gümüşten bir sehpa üzerine konmuş olan mahfaza içindeki Hırka-i Şerife'yi açtılar. Bohçaları da açtıktan sonra asıl destimal dediğimiz mendillerin bulunduğu yere geldiği zaman, iki gözlerini Hırka-i Şerife'ye sürmek ve gözlerinden yağmur gibi yaşlar akıtmak suretiyle Kutsal Hırka'yı ziyaret buyurdular. Ondan sonra orada bulunan herkes Hırka-i Şerife'yi ziyaret eylediler. Ondan sonra Hırka-i Şerife yine değerli mahfazasına kondu. Halife tarafından kilitlenerek mühürlendikten sonra üzerine mumla bir mühür kondu. O mühür de, Halife'nin özel mührü idi. İkinci derecede Sancak-ı Şerif'in

konmuş bulunduğu ve kubbe şeklinde olduğunu bildirdiğim mahfazanın yanına gittiler. Onun da kapağı açıldıktan sonra üzerinde ve mahfazalar içinde bulunan Kâbe-i Muazzama'nın ve Ravza-i Mutahhara'nın anahtarları onun içerisinde görüldü. Tekrar dördüncü bir törenle öpülmek ve teslim edilmek suretiyle ziyaret edilerek ve kapatılarak teslim olundu. Ondan sonra Süyuf-u Saadet'ten (Mutluluk Kılıcı) Hazreti Faruk'un kuşanmış olduğu yiğitlik kılıcı, Halife tarafından getirtilerek o da, orada bulunanlar tarafından ziyaret edildikten sonra Yüce Emanetler'in teslimi sona erdiğinden orada bir Aşrı Şerif (Kuran'dan birkaç ayet) okunarak Fatiha'lar edildikten (Tanrı'nın kayırıcılığı ölülerin ruhları üzerine çekildikten) sonra kurul, Biat Töreni'ni (Halifelik egemenliğini tanıma töreni) yapmak üzere Taht Kapısı denilen daire önüne çekildi. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan getirmiş olduğu taht oraya konulmuş ve orada davetliler de hazır bulunmakta idi. Yüce Kurul geldiler. Tahtın bir yanında tertip edilmiş programa göre yer aldılar. Bir çeyrek saat sonra Halife de geldiler. Tahta oturmayarak ayakta durmak suretiyle en önce eski tertip üzere padişah ailesinden biri biat etmek üzere giderken, yapılan özel bir işaretle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin herkesten önce biat etmesi gerektiği bildirildi ve kurul biat törenine başladı. Önce ben, Halife'nin önünde onun sağ elini elime alarak kendisinin bu suretle halifeliğe sahip olduklarından ötürü gerekli kutlamayı yapıp saygıyı gösterdikten ve biat ettiğimi (halifeliğini tanıdığımı) sözle de belli ederek biat törenini elini sıkmak suretiyle yaptıktan sonra, bütün arkadaşlarım da biat törenini din usullerine göre yaptılar. Bu suretle işlem tamamlandıktan sonra ilk Cuma Selamlığı töreni tertip edildi. O ilk Cuma Selamlığı'na da bütün sayın arkadaşlar ikişer ikişer arabalara binerek gittiler. Ve Halife de bu arabaları izleyen sondaki dört atlı arabaya binerek, karşılarında Refet Paşa bulunduğu halde, kendi emirleri gereğince Fatih Sultan Mehmet Han Hazretleri'nin Camii Şerifi'nde (Fatih Camii) namaz kılınmak üzere doğrudan doğruya Topkapı Sarayı'nın Ayasofya tarafındaki kapısından çıkıldı. Kapının ağzından itibaren, İstanbul'daki kadın, erkek, çoluk, çocuk bütün halk büyük bir istek ve coşkunlukla seçilen Halife'lerinin yüzünü görmek ve ona karşı muhtaç oldukları sevgiyi duyurmak ve kalplerinde besledikleri saygıyı sunmak ve göstermek suretiyle Halife'nin bindikleri araba ile mebusların arabaları çıkar çıkmaz her iki yandan şiddetli alkışlar başladı ve bu suretle Divanyolu'ndan, Beyazıt'tan, Vezneciler'den Fatih Camii'ne kadar yolun iki yanı ahali ile dolmuş ve kendileri Halife'lerini alkışladıkları zaman bir

kısmı sevinçlerinden ağlamak, bir kısmı sevinçlerinden ne yapacaklarını bilmeyecek derecede Halife’lerini bu suretle karşılayarak Fatih Camii’ne ulaştırıldı. Fatih Camii’nde Halife ve Mebuslar Kurulu öteden beri mahfelde (camilerdeki, genellikle asma kat şeklindeki yüksek yerde) namaz kılınmak âdet iken kendileri namazı mahfelde kılmayıp Müslüman halkın arasında ve aşağıda, mihrabın (camilerde namaz kılınırken dönülen yöndeki yerde imamlar için ayrılmış oyuk ya da girintili yer) önünde kılacağını bildirdiler. Böylece orada kendilerine bir yer hazırlattırılarak, kurul da birlikte, aşağıya inildi. Ezan vaktine beş dakika vardı. Orada hutbe (Cuma ve Bayram namazlarında okunan dua ve verilen öğüt) okunmak üzere benim tertip ettiğim hutbeyi Halife’ye göstermiştik. O hutbenin okunmasını ve benim tarafımdan okunmasını emrettiler. Bundan ötürü ben hutbe okumak üzere hazır durumda bulunuyor ve minberin (hutbe okunan beş on basamaklı yüksek yer) ağzında oturuyordum. İşte bu sırada ezan okunuyordu. Sünnet namazları kılınmaya başlandı. Sünnet namazları kılınırken Halife de bu toplu ibadet yerini selamlamak üzere önce iki rekât sünnet namazı kıldılar. Ondan sonra dört rekât Cuma namazının sünnetini kıldılar. Bundan sonra iç ezanı okundu. Zamanı geldiğinden, minberde hutbeyi okuyarak caminin içerisinde bulunan on binden çok halkın gözyaşları, yürekten dilekleri arasında ulusun esenliğine, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin başarılarının ve zaferlerinin devamına, Halife’mizin ömrünün ve eriştiği yücelik durumunun uzamasına dualar edilmek suretiyle hutbeye son verildi, inildi. Cuma namazı kılınarak tekrar mahfele çıkılmak ve dönülmek üzere iken Halife’nin oradaki topluluk tarafından elleri, etekleri öpülmek suretiyle halk da biat etti. Sonra kendileri dedeleri Abdülmecit Hazretleri’nin gömülü bulunduğu Sultan Selim’in türbesine gittiler. Tören bitmiş olduğundan biz de yerlerimize döndük. (Z.C., 13 Aralık 1922)

III

EKLER

EK: 1

Mustafa Suphi ile birlikte Türkiye’ye gelen Topçu Binbaşısı İsmail Hakkı hakkında, eski Samsun Milletvekili Hadi Uzer’in verdiği bilgi

Mustafa Suphi ile birlikte Rusya’da komünist olan Topçu Binbaşısı İsmail Hakkı, Manyaslıdır. Manyas’ın eski bir Çerkes ailesine mensup olan ve Balıkesir’in Kepsut bucağında uzun zaman Bucak Müdürlüğü yapmış bulunan Mehmet Ali Bey’in oğludur. İlköğrenimini Kepsut ilkokulunda yapmıştır. O sırada ben de aynı ilkokulda öğrenciydim. Kendisini oradan tanırım, okul arkadaşımdı. Sonra o, subay oldu. 29. Kafkas Tümeni’nde Sahra Bataryası Komutanı iken ben de aynı tümende ihtiyat zabiti idim. Mütarekeden sonra kıtalarımızla birlikte yurda döndük. Fakat Binbaşı İsmail Hakkı tekrar Rusya’ya gitti ve Mustafa Suphi ile birlikte Bolşevik oldu.

1970

EK: 2

Mustafa Suphi ile birlikte Türkiye'ye gelen Veteriner Yüzbaşı Abdülkadir hakkında yeğeni Noter Salih Zeki Çağatay'ın verdiği bilgi

Ben Trabzonlu Salih Zeki Çağatay'ım. Dedemin adı Yunus Baba idi. Üç oğlu vardı. Birisi benim babam, Nuri Baba idi. Diğer ikisi amcalarım Mehmet ve Abdülkadir idiler. Mehmet amcam Jandarma Yüzbaşılığı'ndan emekli olup imtihan vererek davavekilliği hakkını kazanmıştı. Davavekilliği sırasında Trabzon'da Halil Özyörük'le ortak çalışmıştır. Trabzon iskele kâhyası Yahya Kâhya'nın da işlerine bakardı. Öteki amcam Abdülkadir, askerî baytardı. Yüzbaşı iken Şark Cephesi'nde Ruslara esir düştü. Rusya'da ihtilal olunca Bolşevikliğe taraftar oldu ve Mustafa Suphi ile beraber Rusya'da Türk Bolşevikler Partisi'ni kurdular. Bilahare Mustafa Suphi ile beraber Türkiye'ye geldiler. Kars'a geldiğinde Mehmet amcama bir telgraf çekerek Trabzon'a gelmekte olduklarını bildirdi. Mehmet amcam telgrafı Kâhya'ya gösterdi. Kâhya, Mustafa Suphi ile arkadaşlarını ortadan kaldırmak için Ankara'dan mektup aldığını söyleyerek Abdülkadir amcamı kaçırıp kurtarmasını Mehmet amcama söylemiş. O da Maçka'ya gitti, Maçka Kaymakamlığı'nı yapan Eyüpoğlu Murat Efendi ile görüştü. Mustafa Suphi heyeti Maçka'ya gelince Murat Efendi Abdülkadir amcamı heyetten ayırdı. Kendi evinde gizledi. Mustafa Suphi ve arkadaşları Trabzon'a geldiler ve Kâhya tarafından bilinen şekilde denizde yok edildiler. Maçka'da gizlenen amcam sonra Trabzon'a geldi ve Trabzon Mebusu Hasan Saka'nın aracılığıyla Erzurum Baytar Müdürlüğü'ne tayin edildi, gitti. Daha sonra Sivas Baytar Müdürlüğü'ne tayin olundu. Orada bir genç kız ile münasebetinden ötürü vazifeden çıkarıldı. Serbest baytarlık yapmak üzere Trakya'ya gitti ve Süloğlu'na yerleşti. Orada ne yaptığını bilemem, fakat uzun seneler orada kaldı. Bir ara çok zengindi sonra çok fakirleşti. En son 9 Mayıs 1957 tarihli mektubunda Süloğlu'nda olduğunu ve çok sefilâne bir hayat yaşadığını bildirdi. 1961'de de o havalide bir trafik kazasında öldüğünü duyduk. Amcam Abdülkadir Bey ile yaptığımız görüşmelerde bana söylediğine göre Rusya'dan 17 kişi olarak ve bir de Mustafa Suphi'nin karısı olarak 18 kişi olarak yola çıkmışlar. İki kişi Bayburt'ta ayrılmış, kendisi de Maçka'da ayrıldığına ve Mustafa Suphi'nin

eşi Trabzon’da alıkonulduğuna göre 14 kişi Kâhya tarafından denizde imha edildi.

24 Ekim 1967

Eski Trabzon ve Yalova Noteri Salih Çağatay

EK: 3

Mustafa Suphi'nin Trabzon'daki karşılanışı hakkında eski Bakan Prof. Tahsin Bekir Balta ile eski Mebus Hıfzırrahman Raşit Öymen'in verdikleri bilgiler

a-

Mustafa Suphi ile arkadaşları Trabzon'a geldikleri zaman ben, Trabzon Lisesi'nde talebe idim. Mustafa Suphi ile arkadaşlarının resmi merasimle karşılanmaları emredilmiş olacak ki, bizi, yani lise öğrencilerini tabur halinde karşılamaya çıkardılar. Erzurum'dan gelen yolun şehre girdiği Ayafilbo Caddesi'ne gidip yol kenarında yer aldık. Bizden başka karşılayıcılar da vardı. Hatta Rus konsolosunun da oraya gelip karşılamak üzere Mustafa Suphi ile arkadaşlarını beklediğini söylemişlerdi. Biz Mustafa Suphi'yi tanımadığımız için ve gelip giden de çok olduğundan Mustafa Suphi'nin bunlardan hangisi olduğunu ya da gelip gelemediğini bilemedik.

1970

Tahsin Bekir Balta

b-

Mustafa Suphi Trabzon’a geldiği zaman ben Trabzon Öğretmen Okulu’nda öğretmen idim. Mustafa Suphi’nin geleceğini, ahbap ve arkadaşlarına çektikleri telgraflardan öğrenmiştik. Gelişlerini görmek için ben de gittim. Karşılamaya gelenler arasında ‘Komünizm Nedir’ diye bir çeviri yayınlamış olan eğitimci arkadaşım M.R. Bey de vardı. Mustafa Suphi’nin yakın arkadaşı Ethem Nejat Bey’den telgraf almış, onu karşılamaya çıkmıştı. Fakat iskele kâhyası Yahya, Mustafa Suphi’lerin yolunu şehrin dışındaki Değirmendere’de kesti ve şehre sokmayarak Çömlekçi Mahallesi’nin alt yolundan doğruca iskeleye (Buhti’ye) getirdi. Burada Mustafa Suphi ve arkadaşlarına çok ağır hakaretlerde bulunuldu, küfürler edildi. Heyet, hazırlanmış olan bir motora bindirilerek yola çıkarıldı. Hemen arkalarından, Kâhya’nın silahlı adamlarını taşıyan bir motor daha kalktı. Hava kararmak üzereydi. Mustafa Suphi ve arkadaşlarına hakaret edenler arasında Genel Meclis üyesi Molla Bey ile o günlerin Trabzon kabadayılarından Faik de vardı. Faik, ikinci motordaki çetecilerle beraber birinci motorun peşinden gitti.

1970

EK: 4

Rusya'daki Türk Komünist Partisi Merkez Komitesi Dışişleri Büro üyesi Ahmet Cevat Emre'nin mektubu

Aziz Yoldaşım Pavloviç,

28 Ocak'ta Trabzon civarında vahşicesine denize atılmış olan Yoldaş Suphi ile Türkiye Komünist Fırkası'nın Merkez Komitesi azalarından dört kişi ve diğer 12 komünist yoldaşlar hakkında sizinle ciddi görüşmek istiyorum.

Kaybolan yoldaşlarımız hakkında epey zaman malumat alamadık. Fakat sonra onların Trabzon burjuvazisi tarafından elde edilmiş cellatlar tarafından öldürüldükleri anlaşıldı.

Ta Erzurum'dan itibaren bizim yoldaşlarımız aleyhinde nümayişler başlamıştı. Halka diyorlar ki: "Rusya'dan gelmiş olan komünistler Bolşeviklerdir. Onlar mağazaları kapamak için geldiler. Kimsenin almak ve satmak salahiyeti olmayacaktır. Sonra taharriyata başlanacak, herkesin eşyası ve parası müsadere olunacaktır. Komünistler dinsizdir. Allaha inananları hapse atacaklardır. Din, ticaret ve hususi mülkiyet Bolşevikler tarafından men edilmiştir."

Nümayişçiler arasında burjuvazi tarafından para ile elde edilmiş ve polis teşkilatı tarafından komünistler aleyhinde tevcih edilmiş cahil şahsiyetler çoktu. Bunlar bizim yoldaşlara hücum ederek taşlamışlar ve parça parça etmeye kalkışmışlardır. Yolda bizim yoldaşlara kimse ekmek ve atları için yem satmıyor. Hükümet ise Bolşevikleri himaye rolünü takınmaya çalıştığını göstermek istiyordu. Komünistleri müdafaa için hükümetin tedbir aldığı yalandı. Bizim mevsuk memba'lardan aldığımız haberlere göre polisler ahaliyi dükkânları kapamaya teşvik ettikleri gibi müdafaasız kalmış olan yoldaşlarımızı taşlamak için halkı tahrik etmişlerdir. Bu gibi hücumlara yoldaşlarımız dört yahut beş şehir ve kasabada maruz kalmışlardır. Fakat bu yoldaşlar en vahşi hücumla Trabzon'a uğramışlardır. Bunlar Trabzon'a gelir gelmez ahali bağırıp çağırmış ve tahrikler altında limana sevk edilmişlerdir. Burada onların üzerinde bulunan birkaç

tabancayı aldılar ve sonra cebren bir motora koyarak denize açıldılar. Bu motorun arkasından ikinci bir motor daha sahilden ayrıldı. Bu motorda silahlı adamlar vardı. Bizim arkadaşları bağladılar ve süngüleyip denize attılar. Ertesi günü her iki motor sahildeydi. Ve bunların tayfası herkese Türk Komünistlerinin denizin dibine gittiklerini anlatıyordu. Rusya Şûralar Cumhuriyeti Mümessili, yoldaşlarımızı istikbal etmek istemiş, fakat Vali buna mani olarak Mümessilin evinden çıkmamasını emretmiş, aksi halde halk tarafından parçalanacağını bildirmiştir. Rus Mümessilinin bu vakayı Moskova ve Ankara'ya haber vermesi ve bizim yoldaşların cellatlar elinden alınmasına çalışması lazımdı. Fakat yazık ki, o sırada Trabzon'daki Rus Mümessili cesur bir adam değildi. Trabzon'da bunun, Milli Müdafaa Cemiyeti Riyaset Divanı tarafından yapıldığı söyleniyor. Burada (Rusya'da) ise bu meseleye dair henüz bir karar alınmamıştır. Fakat artık susmak da imkân haricindedir. En iyi ve cesur arkadaşlarımızdan 16 yahut 17'sini kaybettik. Bizimle hemfikir olup o cellatların tecziyesini istemelisiniz. Trabzon'a gelecek her komünistin öldürülmesine karar verilmiştir. Anadolu burjuvazisi barbarca yaptığı cinayetlerden mesul olmadığını gördüğünden, komünistleri şiddetle takibe devam ediyor. Cellatlar tarafından öldürülmüş olan bizim en değerli yoldaşlarımızı müdafaa etmeyi üzerinize alacağınızı ümit ederim. Komünist selamları ve hürmetler.

Ahmet Cevat

Türk Komünist Fırkası Merkez Komitesi Harici Büro Azası

Not: Tarih Dünyası'nın 2 Ocak 1965 tarihli nüshasından alınmıştır.

EK: 5

85 Sayılı Anayasa

20 Ocak 1921

Esas Maddeler

Madde 1 — HÂKİMİYET KAYITSIZ VE ŞARTSIZ MİLLETİNDİR. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil yönetmesi esasına dayanır.

Madde 2 — Yürütme gücü ve yasama yetkisi milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde toplanır.

Madde 3 — Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi'nce yönetilir ve hükümeti "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" adını taşır.

Madde 4 — Büyük Millet Meclisi iller halkınca seçilmiş üyelerden meydana gelir.

Madde 5 — Büyük Millet Meclisi'nin seçimi, iki yılda bir yapılır. Seçilenlerin üyelik süresi iki yıl olup tekrar seçilebilmeleri mümkündür. Eski meclis, yeni meclis toplanıncaya kadar görevini sürdürür. Yeni seçimin yapılmasına imkân görülmediğinde toplantı dönemi yalnız bir yıl uzatılabilir. Büyük Millet Meclisi üyeleri kendilerini seçen illerin ayrıca vekili olmayıp tüm ulusun vekilleridirler.

Madde 6 — Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu, Kasım başında çağrılmaksızın toplanır.

Madde 7 — Şeriat hükümlerinin yerine getirilmesi, kanunların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, antlaşma ve barış yapılması, vatan savunması yani savaş ilanı gibi esas haklar Büyük Millet Meclisi'nindir. Kanunların ve nizamların düzenlenmesinde kişilerarası ilişkilere ve günün ihtiyaçlarına en uygun fıkıh ve hukuk hükümleriyle kişilerarası uygarca tutum ve davranış esas tutulur. Bakanlar kurulunun görev ve yetkisi özel kanunla belirtilir.

Madde 8 — Büyük Millet Meclisi, hükümetinin bölündüğü daireleri özel kanun gereğince seçtiği vekiller aracılığı ile yönetir. Meclis, yürütme işleri için vekillere yön çizer ve gerektiğinde bunları değiştirir.

Madde 9 — Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından seçilen başkan bir seçim döneminde Büyük Millet Meclisi Başkanı'dır. Bu sıfatla meclis adına imza atmaya ve bakanlar kurulu kararlarını onaylamaya yetkilidir. Yürütme Kurulu üyeleri, içlerinden birini kendilerine başkan seçerler. Ancak Büyük Millet Meclisi Başkanı bakanlar kurulunun da tabii başkanıdır.

İdare

Madde 10 — Türkiye, coğrafi durum ve ekonomik ilişki bakımından illere, iller ilçelere bölünmüş olup ilçeler de bucaklardan meydana gelir.

İl

Madde 11 — İl, bölgesel işlerde tüzel kişiliğe ve özerkliğe sahiptir. İç ve dış siyaset, şeriata, adalete, askerliğe ait işler, milletlerarası ekonomik ilişkiler ve hükümetin genel vergileri ile faydası birden çok ili kapsayan hususlar müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisi'nce konulacak kanunlar gereğince vakıflar, okullar, eğitim, sağlık, tarım, bayındırlık ve sosyal yardım işlerinin düzenlenmesi ve yönetilmesi il meclislerinin yetkisi içindedir.

Madde 12 — İl meclisleri iller halkınca seçilmiş üyelerden meydana gelir. İl meclislerinin toplantı dönemi iki yıldır. Toplantı süresi yılda iki aydır.

Madde 13 — İl meclisi, üyeleri arasında yürütme amiri olacak bir başkan ile türlü şubeleri yönetmekle görevli üyeden meydana gelmek üzere bir yönetim kurulu seçer. Yürütme yetkisi devamlı olan bu kurula aittir.

Madde 14 — İlde, Büyük Millet Meclisi'nin vekili ve temsilcisi olmak üzere vali bulunur. Vali, Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından atanır, görevi devletin genel ve ortak görevlerinin yapımını gözlemektir. Vali yalnız devletin genel görevleri ile bölgesel görevler arasında çatışma olursa işe el koyar.

İlçe

Madde 15 — İlçe yalnız idare ve asayiş parçası olup tüzel kişiliğe sahip değildir. İdaresi Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından atanan ve valinin emri altında bulunan bir kaymakama verilir.

Bucak

Madde 16 — Bucak özel hayatında özerkliğe sahip bir tüzel kişidir.

Madde 17 — Bucağın bir meclisi, bir yönetim kurulu, bir de müdürü vardır.

Madde 18 — Bucak meclisi, bucak halkınca doğrudan doğruya seçilmiş üyelerden meydana gelir.

Madde 19 — Yönetim kurulu ve bucak müdürü, bucak meclisince seçilir.

Madde 20 — Bucak meclisi ve yönetim kurulu yargı, ekonomi ve maliye yetkilerine sahip olup bunların dereceleri özel kanunlarla belirtilir.

Madde 21 — Bucak bir veya birkaç köyden meydana geldiği gibi bir kasaba da bir bucaktır.

Genel Müfettişlik

Madde 22 — İller ekonomik ve sosyal ilişkilerine göre birleştirilerek, Genel Müfettişlik bölgeleri meydana getirilir.

Madde 23 — Genel Müfettişlik bölgelerinin genel olarak asayişinin sağlanması ve bütün dairelerin işlerinin denetlenmesi Genel Müfettişlik bölgesindeki illerin ortak işlerinde ahengin düzenlenmesi görevi Genel Müfettişlere aittir.

Genel Müfettişler devletin genel görevleriyle bölgesel idarelere ait görevleri ve kararları devamlı olarak denetlerler.

Ayrı Madde — Bu kanun, yayımı gününde yürürlüğe girer. Ancak toplantı halinde bulunan Büyük Millet Meclisi 5 Eylül 1920 tarihli Nisabı Müzakere Kanunu'nun 1. maddesinde gösterildiği üzere amacını elde edinceye kadar aralıksız toplanacağından bu Anayasa'daki 4'üncü, 5'inci ve 6'ncı maddeler, amacın elde edilmesine bugünkü Büyük Millet Meclisi tam üye sayısının üçte iki çoğunluğu ile karar verilmesi halinde ancak yeni seçimden itibaren yürürlüğe girecektir.

EK: 6

Türkiye-Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması

Milletlerin kardeşliği esasını ve kavimlerin kendi kaderlerini serbestçe tayin etme hakkını tanımakta birleşmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ile Rusya Şûraları Federatif Sosyalist Cumhuriyeti hükümeti genişleme ve istila siyasetine karşı olan mücadelelerindeki birliklerini ve iki milletten birine çıkacak zorluğun ötekinin durumunu da kötüleştireceğini görerek aralarında her zaman dostluk ilişkilerinin ve her iki milletin karşılıklı yararına dayanan devamlı dostluk bağlarının yerleşmesini görme isteğiyle duygulanarak bir "Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" yapmaya karar vermişler ve bu konuda delegelerini tayin etmişlerdir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti:

Ekonomi Bakanı ve bu mecliste Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey ve bu hükümetin Eğitim Bakanı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Büyükelçisi ve bu meclisin Ankara üyesi Ali Fuat Paşa.

Rusya Şûraları Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti:

Dışişleri Halk Komiseri ve Umum Rusya Merkez Yürütme Komitesi üyesi Jörj [Georgiy V.] Çiçerin ile Umum Rusya Merkez Yürütme Komitesi üyelerinden Celâl Korkmazof.

Adı geçen delegeler, usulüne uygun yetki belgelerini karşılıklı olarak verdikten sonra aşağıdaki maddeleri kararlaştırmışlardır:

Madde 1 — Antlaşmayı yapan iki devletten her biri, ikisinden birine yüklenmek istenilen barış antlaşmasını ya da devletlerarası bir başka belgeyi tanımamayı esas olarak kabul eder. Rusya Şûraları Federatif Sosyalist Cumhuriyeti bugün Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilmekte olan Türkiye Milli Hükümetince tanınmamış olan Türkiye'ye ait hiçbir devletlerarası belgeyi tanımamayı kabul eder. Bu antlaşmada sözü geçen 'Türkiye' deyimi ile 28 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusân tarafından düzenlenen ve bütün devletler ile basına tebliğ olunan Misak-ı Milli'nin içine aldığı arazi anlatılmıştır.

Türkiye’nin kuzeydoğu sınırı Karadeniz kıyısında bulunan Sarp Köyü’nden başlayarak Hadismeta Dağı-Şavşat Dağı’nın hatt-ı taksim-i miyah’ı (sularını bölüştüren çizgisi) –Fani Dağı’ndan geçen– oradan daima Ardahan ve Kars Sancaklarının kuzey idare sınırını –Arpaçayı ve Aras sularının talvegini (suyun en derin noktaları birleştirilerek ortalayan çizgi) –izleyerek Aşağı Karasu’nun denize vardığı yere ulaşan çizgi ile belirtilmiştir.

Madde 2 — Türkiye birinci olarak; bu maddede belirtilen ve sınırlanan yer halkı, her topluluğun din ve kültür haklarını sağlamak ve sözü edilen yerlere halkın isteklerine uygun bir arazi kullanma usulü getirmeye imkân verecek geniş bir idare özerkliğine kavuşmak;

İkinci olarak; Batum limanı yoluyla Türkiye’ye giden ya da gelen bütün maddeler ile ticaret eşyasının gümrük resmine tabi tutulmayarak zorluksuz ve engelsizce ve bütün resimlerden ve vergilerden muaf olarak serbest bir surette geçiş hakkı, her türlü özel harcamalardan müstesna olarak Batum limanından yararlanma hakkı ile birlikte Türkiye’ye sağlanmak şartlarıyla bu antlaşmanın 1. maddesinde gösterilen sınırın kuzeyinde bulunan ve Batum livasına ait olan arazi ile Batum liman ve şehri üzerlerindeki uyrukluk hakkını Gürcistan’a bırakmaya razı olur.

Madde 3 — Antlaşmayı yapanlar bu antlaşmanın “1-c” işaretli ekinde belirtilip açıklanan sınır içindeki Nahcivan bölgesinin, sahip olacağı himaye hakkını üçüncü bir devlete bırakmamak şartıyla Azerbaycan himayesinde özerk bir arazi olması konusunda anlaşmışlardır. (Bu maddede bölge sınırı da gösterilmiştir.)

Madde 4 — Antlaşmayı yapanlar doğu uluslarının ulusal çabaları ve kurtuluş hareketleri ile Rus emekçilerinin yeni bir sosyal düzen için olan mücadelesi arasındaki yakınlığı görerek bu ulusların özgürlük ve bağımsızlık haklarını ve istedikleri hükümet şekli ile idare olunmak yetkilerini resmen onaylar ve pekiştirirler.

Madde 5 — Boğazlar’ın bütün ulusların ticaret ulaştırmalarına açık olmasını ve bu konuda serbestçe geçişi sağlamak suretiyle antlaşmayı yapanlar Karadeniz ve Boğazlar’ın uyacağı tüzüğün kesin hazırlığını kıyı devletleri delegelerinden kurulacak bir konferansa vermeyi uygun bulurlar. Şu kadar ki, sözü edilen konferanstan çıkacak kararların Türkiye’nin salt

egemenliğine ve Türkiye ile başkenti olan İstanbul şehrinin güvenliğine bozukluk vermemesi şarttır.

Madde 6 — Antlaşmayı yapanlar iki memleket arasında şimdiye kadar yapılmış olan bütün antlaşmaların kendi karşılıklı yararlarına uygun düşmediğini onaylarlar. Bundan ötürü o antlaşmaların hiç yapılmamış ve ortadan kaldırılmış olduğu hususunda bu antlaşmayı yapanlar birleşmişlerdir. Rusya Şûraları Federatif Cumhuriyeti hükümeti Türkiye ile Çar hükümeti arasında evvelce yapılmış uluslararası belgelere dayanan mali ve öteki bütün antlaşmalardan kendisine karşı Türkiye'nin arılanmış (berî) olduğunu özellikle bildirir.

Madde 7 — Rusya Şûraları Sosyalist Federatif Cumhuriyeti hükümeti kapitülasyonlar (yurttaşların zararına olarak yabancılara verilen ayrıcalık hakları) usulünün her memleketin ulusal gelişiminin serbestçe olabilmesi ve egemenlik hakkının tam olarak yürütülmesiyle bağdaşır bir usul olmadığını doğrulayarak Türkiye'de bu usul ile nasıl ilişkili olursa olsun bütün işlemlerin ve hakların yürütülme ve kullanılmasını hiç yokmuş sayar ve ortadan kaldırılmış olduğunu ilan eder.

Madde 8 — Antlaşmayı yapanlar arazileri içinde her biri ötekine ait memleketin ya da ülkesinin bölgelerinden birinin hükümeti görevini üzerine alma iddiasında bulunan kuruluşların ve toplulukların kuruluşunu ya da yerleşmesini ve öteki memlekete karşı mücadele amacında bulunan topluluğun yerleşmesini kabul etmemeyi üzerlerine alırlar. Türkiye ve Rusya, Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri'ne karşı da karşılıklı işlem şartıyla aynı sözü verirler. Şurası kararlaştırılmıştır ki, bu maddede sözü edilen Türkiye arazisi doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin sivil ve askerî idaresinde bulunan arazidir.

Madde 9 — İki memleket arasında ilişkilerin kesilmemesini sağlamak için antlaşmayı yapanlar mümkün hızla şimendifer, telgraf ve öteki ulaştırma işlerinin devamı ve mükemmelleştirilmesi ve iki memleket arasında kolaylıkla insan ve eşyanın serbestçe geçişini sağlamak için gerekli tedbirleri birlikte almayı taahhüt ederler. Şurası kararlaştırılmıştır ki, yolcuların ve ticaret eşyasının girip çıkmasında iki memleketten her birinde yürürlükteki kanunlar ve nizamlar harfi harfine uygulanacaktır.

Madde 10 — Antlaşmayı yapanlardan birinin, ötekinin arazisinde oturan uyrukları, bulundukları memleket kanunlarından doğma hakların ve görevlerin esaslarına göre işlem göreceklerdir. Fakat milli savunmaya ait kanunlar ve nizamlar istisna edilip onlara uygulanmayacaktır. Aile hukukuna, verasete ve ehliyete ait meselelerde de iki tarafın uyrukları bu madde hükmünün dışında tutulacaklardır. Bu konudaki maddeler özel bir anlaşma yapılarak halledilecektir.

Madde 11 — Antlaşmayı yapanlar; her iki memleketten birinin öteki memleket arazisinde oturan uyrukları hakkında, en çok müsaadeye kavuşmuş millet işlemi uygulamaya razı olurlar. Bu madde hükümleri, Türkiye'nin müttefiki olan Sovyet Cumhuriyetleri uyruklarına ait haklarda uygulanmaz.

Madde 12 — 1918 yılından önce Rusya'nın bölgelerinden iken, üzerlerinde Türkiye'nin egemenlik hakkı olduğu Rusya Şûralar Sosyalist Federatif Cumhuriyeti Hükümeti tarafından bu antlaşma ile onaylanan arazi bölgeleri halkından olanlar, Türkiye'den serbestçe ayrılabilecek ve birlikte eşya ve mallarını ya da paralarını götürebilecektir. Bu antlaşma ile Türkiye tarafından uyruk edinme hakkı Gürcistan'a bırakılmış olan Batum arazisi halkından her biri de aynı hakka sahiptir.

Madde 13 — Rusya bütün savaş tutsakları ile sivil tutsaklardan Kafkasya ve Rusya Avrupası'nda bulunanları bu antlaşmanın imzalandığı günden itibaren üç ay içinde Asya Rusyası'nda bulunanları altı ay içinde harcamaları Rusya tarafından karşılanmak üzere Türkiye'nin kuzeydoğu sınırına kadar gönderip geri vermeyi üzerine alır. Türkiye'de bulunan Rus savaş tutsaklar ile sivil tutsakları hakkında da Türkiye aynı sözü verir. Bu gönderme ve geri vermenin ayrıntıları bu antlaşmanın imzasından hemen sonra yapılacak hususi bir anlaşma ile tayin olunacaktır.

Madde 14 — Antlaşmayı yapanlar mümkün olduğu kadar az bir süre içinde bir konsolosluk anlaşması ile bu antlaşmanın önsözünde söylenip iki memleket arasındaki ilişkilerin ve bağlılığın güçlenmesine yardımcı ekonomik, mali ve öteki meseleleri düzenleyici anlaşma yapılmasını uygun görürler.

Madde 15 — Bu Türk ve Rus anlaşmasında Güney Kafkas Cumhuriyetleri'ne ait olarak sözü edilen maddelerin Türkiye ile bu

Cumhuriyetler arasında yapılacak antlaşmalarda kabullerinin zorunlu olması için Güney Kafkas Cumhuriyetleri önünde gerekli teşebbüslerde bulunmayı, Rusya üzerine alır.

Madde 16 — Bu antlaşma onaylanma işlemine tabi tutulacaktır. Onay belgeleri, mümkün olan hızla, Kars'ta, antlaşmayı yapanlarca birbirlerine verilecektir. Bu antlaşma, 13. maddesi müstesna olmak üzere, onay belgelerinin karşılıklı verilmeleri gününden itibaren yürürlüğe girecektir. (Sicil-i Kavanin: 1)

EK: 7

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Tüzüğü

2 — Grubun bir başkanı, iki başkanvekili, on iki azadan kurulu bir yönetim kurulu olup, genel kurul tarafından gizli oyla seçilir.

3 — Yönetim kurulu, grubun görüşeceği meselelerin gündemini düzenler, grup üyelerince yapılan teklifleri tertipleyip gündeme kor ve grubu toplantıya çağırır, görüşmeleri yönetir ve grubun yazı işlerini, para işlerini, idare memurluğu gibi hizmet ve görevleri yönetim kurulu içinden atanacak kişilere verir.

4 — Yönetim kurulu, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruluşlarının da genel kongresinin toplanmasına kadar idare merkezidir.

5 — Grubun zorunlu harcamalarına karşılık olmak üzere grup üyelerinin her birinden ayda iki lira alınır.

6 — Grup adına yapılacak harcama yönetim kurulu kararıyla

yapılır.

7 — Grubun kayıtlı üyesinin yarısından bir fazlası mevcut bulunmadıkça görüşmelere başlanamaz, karar alınamaz. Üçte iki çoğunluğa bağlı olmayan meselelerde, bulunanların salt çoğunluğu ile karar verilir.

8 — Meclis başkanı seçiminde ve grup içtüzük değişikliğinde, bu tüzüğe yeni madde eklenmesinde üçte iki çoğunlukla karar verilir.

9 — Grupta görüşülerek gerekli çoğunlukla karara bağlanan meselelerde azınlıkta kalanlar çoğunluğun kararına uymak zorunluluğundadırlar.

10 — Bir maddenin ad yazılarak oylanması on beş kişi tarafından istenmedikçe ya da bu yolda yapılacak bir teklif genel kurulca karara bağlanmadıkça iş'arî reyle [açık oy] karar alınır.

11 — Gruba girmek isteyen üyenin müracaatı, yönetim kurulunun aracılığı ve düşüncesiyle genel kurula gönderilir ve verilecek karara göre işlem yapılır.

12 — Kötü hallerinden yakınılan üye hakkında genel kurulca karar alınır.

13 — Grup kararlarına aykırı davranışı tespit edilen üye, genel kurul kararı ile hemen gruptan çıkarılır.

14 — Grup genel kurulunun en az on beş günde bir kez toplanması zorunludur. Bundan başka yönetim kurulunca gerekli görüldüğünde de grup toplantıya çağrılır.

15 — Yönetim kurulunda görüşmeler üyenin yarısından bir çoğu ile yapılır, salt çoğunluk ile karar alınır. Oyların eşit kalmasında görüşmeleri yöneten başkanın bulunduğu yan, çoğunluğu sağlamış sayılır.

16 — Yönetim kurulu seçimi altı ayda yenilenir, aynı kişiler tekrar seçilebilirler.

Kaynak: Damar Arıkoğlu, Hatıralarım 1961, İstanbul.

EK: 8

İkinci Grup üyeleri

Afyon

1 Hulusi Bey [Kutluoğlu] 1884 Samsun. Harp Akademisi Kurmay yüzbaşılıktan ayrılarak Milli güçlere katılmış. Dönem:1,2.

2 İsmail Şükrü Efendi [Çelikalay] 1876 Afyon. Medreseden. Vaiz iken seçilip Şer'iyye ve Evkaf Komisyonlarında çalışmış. "Çelikalay" kuvvetleri kurucusu. D:1,3.

3 Mehmet Şükrü Bey [Koç] 1887 Afyon. Hukukçu. İkaz Gazetesi sahibi. Sivas Kongresi'nde Afyon delegesi. Hükümeti devirme girişimi suçundan yargılanmışsa da, suçsuzluğuna dair karar 12 Mayıs'ta Meclis'e duyurulmuştur. D:1

4 Ahmet Nebil Efendi [Yurteri] 1877 Afyon. Deheşti Medresesi kurucusu Salih Efendi'nin oğlu. Müderris, çiftçi. D:1.

Amasya (Sivas)

5 Ali Bey [Topçu] 1868 Amasya. Orta öğretimli, eşraftan çiftçi. D:1

6 Mehmet Ragıp Bey [Topala] 1877 Amasya. Medreseden Mahkeme üyesi. Koçgiri Heyeti üyeliği yapmış. D:1,8.

Balıkesir (Karesi)

7 Abdülgafur Efendi [Iştan-Iştın] 1879 Balıkesir. Müftüzade, müderris. D:1,8

8 Hasan Basri Bey [Çantay] 1887 Balıkesir. Lise, müderris. Öğretmen, Ses gazetesi yazarı, sahibi. D:1

Bayezıt (Erzurum)

9 Atıf Bey [Bayezıt] 1882 Rodos. Medreseden Dar'ülfünun. Matematik eğitimli. Diyadin Kaymakamı. İstiklal Mahkemesi Üyeliği. D:1

10 Şevket Bey [Bayezıt] 1887 Doğu Bayezıt. Ortaöğretimli memur. Eski Tahrirat Müdürü. Tüccar. D:1

Biga (Çanakkale)

11 Hafız Hamdi Bey [Dumrul] 1879 Ayvacık. Lise öğretimli, Medreseden Eşraftan Tüccar. Isparta İstiklal Mahkemesi Üyeliği yapmış. D:1,12.

12 Hamit Bey [Karaosmanoğlu] 1886 Isparta. Hukuk. Avukat, Eski Biga Savcısı. Isparta İstiklal Mahkemesi üyeliği yapmış. D:1.

Bitlis

13 Yusuf Ziya Bey [Koçoğlu] 1882 Bitlis. Sultani'den. Eşraf, tüccar, memur. Kastamonu İstiklal Mahkemesi üyeliği yapmış. Doğu ayaklanmasında 14 Nisan 1925'te asılmış.

Burdur (Konya)

14 İsmail Suphi Bey [Soysallıoğlu] 1885 İstanbul. Hukukçu, öğretmen, gazeteci, Ati ve Söz gazetelerini çıkartmış. D:1

Çankırı (Kastamonu)

15 Neşet Bey [Akkor] 1889 Cebelibereket. Mülkiyeden Yönetici, kaymakam. Kastamonu İstiklal Mahkemesi üyeliği yapmış D:1 Çankırı, D:7 Aydın mebusu.

Çorum (Ankara)

l6 Abdurrahman Dursun Bey [Soysallıoğlu] 1872 Zile. Medrese ve Yüksek Öğretmen Okulu. Öğretmen. Sivas Kongresi'nde Çorum delegesi. D:1

Erzurum

17 Hüseyin Avni Bey [Ulaş] 1887 Kümbet köy, Kığı. Ortaöğretimli. Hukuk. Avukat iken Erzurum Kongresi'ne Doğu Bayezıt delegesi olarak katıldı. Osmanlı Mebusân Meclisi'nde 4. dönem Erzurum mebusu seçildi. Büyük Millet Meclisi'nde 1'e geçti. Reis vekilliği yapmış.

18 Süleyman Necati Bey [Güneri] 1892 Bingöl-Kiğı. Hukukçu, öğretmen. Albayrak gazetesi müdürü ve başyazarı. Erzurum Kongresi Karaköse delegesi. OMM'de 4 ve D:1 Erzurum. (Basın Yayın Genel Müdürü Gümrü Delegesi, Londra Konferansı Danışmanı)

Genç (Bitlis)

19 Fikri Faik Bey [Güngören] 1884 Elazığ. Edebiyat Fak. Eğin Kaymakamlığı. D:1

Hakkâri (Van)

20 Tufan Bey [Ülker] Başkale, 46 yaşında. Medrese eğitimli. Memur, İstinaf Mahkemesi üyesi. D:1

İçel

21 Hacı Ali Sabri Efendi [Güney] 1885 Çömelek-Mut. Hukuk ve din eğitimli. Eşraftan tüccar, eski Tarsus kadısı. D:1

22 Haydar Lütfi Bey [Aslan] 1885 Gülnar. Hukuk mezunu. D:1 ve 8

23 Sami Bey [Arkan] 1887 Silifke. Lise mezunu. Çiftçi, tüccar. D:21

24 evki Bey [Göklevent] 1886 Gülnar. Orta öğretim, medrese. Memur. D:1

Isparta (Konya)

25 Cemal Paşa [Mersinli] 1873 Mersin. Harp Akademisi. D:1 Isparta ve D:6 İçel

İstanbul

26 Ahmet Şükrü Bey [Oğuz, Yenibahçeli Şükrü] 1881 İstanbul. Harbiye. Binbaşı. Kuva-yı Milliye ve Maltepe Atış Okulu kumandanı. D:1

27 Hacı Arif Efendi [Marlalı] 1872 Akseki. Özel eğitimli. Üsküdar Genel Meclis Üyesi.

İzmit

28 Sırrı Bey [Bellioğlu] 1876 Lefkoşe. Mülkiye sürgün dönüşü Kaymakam, mutasarrıf. OMM’de D:4 İzmit; BMM’de D:1 İzmit. D:2 Kocaeli (Londra Konferansı’na katılmış, İktisat Bakanlığı yapmış)

Kastamonu

29 Mehmet Besim Bey [Fazlızade] 1878 Kastamonu. Köroğlu gazetesi yazı işleri müdürlüğü, memur. OMM’de D:4 Kastamonu, BMM’de D:1.

30 Sabri Bey [Dura] 1881 Taşköprü. Davavekili. D:1

Kayseri

31 Osman Bey [Uşaklı] 1874 Kayseri. Eşraftan. Medrese ve özel eğitim. Banka yönetimi ve ticaret. D:1

32 Rıfat Bey [Çalıka] 1885 Kayseri. Hukuk. Belediye. Eski Aydos Savcısı ve Kayseri Belediye Reisi. OMM'de D:4 ve BMM D:1 (Adalet Bakanlığı yapmış)

Kırşehir (Ankara)

33 Müfit Efendi [Kurutluoğlu] 1880 Kırşehir. Medrese, Hukuk. Savcı, Ankara Genel Meclis üyesi, eski Kırşehir Müftüsü. (Müftülüğü tercih edip mebusluktan ayrılmış) BMM'de D:1

Konya

34 Arif Bey [Baysal] 1861 Karaman. Özel eğitim. Tüccar. Adliye, Reji Müdürlüğü. D:1.

35 Mehmet Vehbi Efendi [Çelik] 1862 Hadım. Medreseden Müderris. OMM'de 1 ve 4; BMM'de D:1. Konya mebusu. Şeriye ve Evkaf Vekilliği.

36 Ömer Vehbi Efendi [Büyükyalvaç] 1870 Yalvaç. Medreseden OMM'de D:2 ve 4 Konya mebusu. Medrese Konya Müftülüğünü alarak 22.06.1922'de istifa. D:1

Maraş

37 Arslan Bey [Ata-Arslantokgöz] Elbistanlı-Toğuz. 40 yaşında. Çiftçi, polis başkomiseri, Kuva-yı Milliye Kumandanı. D:1

38 Hasip Bey [Aksöyek] 1880 Maraş. Medrese. Çiftçi, memur, sorgu hâkimi. D:1

39 Rüştü Bey [Bozkurt] 1872 Göksun. Eşraftan. Medreseden Memur, çiftçi. D:1.

Mersin (Adana)

40 Çolak Selâhaddin Bey [Köseoğlu] 1882 İstanbul. Harp Akademisi. Albay, 3. Kolordu Komutanı. D:1

41 Muhtar Fikri Bey [Göçün] 1879 Muş. Eşraftan, çiftçi. Genel Meclis üyesi. D:1.

Muş (Bitlis)

42 Abdülgani Bey [Ertan] 1889 Bitlis. Ortaöğretim. Memur. Muş Asliye Mahkeme üyesi. D:1

43 Mahmut Said Bey [Yetgin] 1885 İstanbul. Hukuk. Muş Asliye Mahkemesi Başkanı.

44 Kasım Bey [Dede, Çeşnigirzade] 1886 Muş. Orta öğretim. Eşraftan, çiftçi, tüccar, Muş Belediye üyesi.

Rize (Lazistan-Trabzon)

45 Abidin Bey [Dr, Atak] 41 yaşında, Yakova doğumlu. Rize'de askeri doktor. D:1

46 Necati Efendi [Memişlioğlu] 1886 Hemşin. Medrese, Hukuk, öğretmen okulu. Savcı, İttihak ve Terakki üyesi. Avukat, öğretmen, gazeteci (Seda-i Millet).

Rize (Lazistan-Trabzon)

47 Ziya Hurşit Bey, 1890 Hemşin. Sultani. Eskişehir Lisesi öğretmeni olup İzmir suikastinde idam edilmiştir.

48 Osman Nuri Bey [Özgen] 1890 Rize. Yüksek Mühendis Okulu. OMM'de D:4, D:1.

Samsun (Canik)

49 Emin Bey [Gevelioğlu] 1889 Bafra doğumlu. Hukuk, idare. OMM D:4 Canik mebusudur. Samsun'da milli kuruluşları geliştirmiş, 14 Ağustos'ta Meclis'e katılmıştır. Hukukçu. Canik D:1, Samsun D:4.

50 Nafiz Bey [Özalp] Ilgın'lı Karahasanoğlu. 37 yaşında. Samsun Savcısı. D:1.

51 Süleyman Bey [Boşnak] 1872 Samsun. Eşraftan. Hukuk. Belediye üyesi. Sivas Kongresi'nde Samsun Delegesi. D:1

Siirt (Bitlis)

52 Hacı Mustafa Sabri Efendi [Baysan, Kirişzade] 1887 Çal doğumlu. Medrese, Kadı Okulu. Eski Siverek Kadısı. D:1

53 Salih Efendi [Atalay, İmamzade] 1873 Siirt. Medrese. Din öğretmeni, memur. Genel Meclis Daimi Encümen Üyesi.

Sinop (Kastamonu)

54 Hakkı Hami Bey [Ulukan] 1889 Sinop. Avukat, davavekili. D:1

Sivas

55 Emir Paşa [Marşan] 52 yaşında, Sivaslı. Çiftçi ve Hukukçu. D:1

56 Kara Vasıf Bey [Karakol] Sivas Mebusu. Harp Aka.'den emekli Kurmay Albay. Sivas Kongresi Gaziantep Delegesi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye'sinin Sivas kongresince seçilen üyesi. İstanbul Kuva-yı Milliyecilerin başı. Karakol Cemiyeti üyesi. Malta dönüşü 21 Kasım 1921'de Meclis'e katılmıştır.

Siverek (Diyarbakır]

57 Mehmet Sırrı Bey [Tayanc] 1876 Siverek. Orta öğretim. Evkaf memuru. Bidayet Mahkemesi üyesi. Sivas İrade-i Milliye gazetesi müdürü. D:1

58 Mustafa Lütfi Bey [Azer] 1880 Azerbeycan. Medrese ve Öğretmen Okulu. Siverek Lisesi Müdürü. D:1

Tokat (Sivas)

59 Hamdi Bey [Mütevellioğlu] 36 yaşında. Eşraftan tüccar ve çiftçi. D:1

Trabzon

60 Hafız Mehmet Bey [Engin] 1874 Sürmene. Hukuk. Dava vekili. Adliye Bakanlığı yapmış. İzmir suikastı dolayısıyla İstiklal Mahkemesi'nce idam edilmiştir. OMM'de D:2, BMM D:1.

61 Ali Şükrü Bey, 1884 Vakfıkebir, Beşikdüzü. Deniz Harp Okulu Bahriye Subaylığı. OMM'de D:4, BMM'de D:1. 2.4.1923'te öldürülmüştür.

Urfa

62 Pozan Bey [Şahin] 1891 Suruç (Urfa). Eşraftan, Berazi Aşireti Reisi'nin oğlu. Tarım, hayvancılık. D:1

Yozgat

63 Feyyaz Ali Bey [Üst] 1879 Yozgat. Lise. Evkaf memuru. D:1

64 Mehmet Hulisi Bey 49 yaşında Belediye Reisi

65 Yusuf Bahri Bey [Tatlıoğlu] 1880 Akdağ Madeni. Orta öğretim. Eşraftan çiftçi, reji memuru. Sivas Kongresi Yozgat Delegesi. 3 Temmuz'da Meclis'e katılmıştır. OMM'de D:4 ve BMM'de D:1.

Oltu

66 Yasin Bey [Haşimoğlu-Akdağ] 30 yaşında, Oltu'lu. Orta öğretim. Öğretmen. D:1

Not: Damar Arıkoğlu'nun Hatıralarım adlı kitabından alınmıştır.

EK: 9

Trabzon Meselesi'nin Soruşturma Kurulu Başkanına yapılan tebligat ve verilen yönetmelik

a-

Ankara

24 Temmuz 338

Türkiye Büyük Millet Meclisi

İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti

Kalemi Mahsus Müdüriyeti

Aded 6/1039

Türkiye Büyük Millet Meclisi Âzâsından

Şeriye Vekili Sabıkı Mustafa Fehmi Efendi Hazretlerine,

1 — Trabzon'da Kâhya Yahya Efendi'nin katli münasebetiyle, mahallinden vuku' bulan şikâyeti bil-etraf tetkîk ve mülkî ve askerî ve adlî bilumum memurînden bu hususta vazifelerini bî tarafâne ifa' etmeyerek tahkikâtın semeresiz kalmasına sebebiyet verenler var ise, haklarında tahkikât icra edilmek ve memlekette mahsus olduğu anlaşılan ihtilâfât, esbab ve sevaik ve avâmilini meydana çıkararak bunların tamamen izalesi için iktiza eden tenvirat ve irşâdâtı îfâ etmekle beraber lüzum gördükleri tedâbîri idariyyenin neden ibaret bulunduğu muvazzahan bildirilmek ve masarifi seferiyye ve zaruriyeleri Adliye ve Dahiliye Vekâletleri harcırah tertibinden münasafaten verilmek ve mercii muhabereleri İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti olmak üzere Büyük Millet Meclisi âzâsından üç zât ile Dahiliye ve Adliye Vekaletleri'nce tensip olunacak birer zâttan mürekkep bir hey'etin bu işe memuriyetleri Dahiliye Vekâleti'nin 17 Temmuz 38 tarihli ve Umum Jandarma Kumandanlığı, Şube: 3/36376 numaralı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 18/7/38 tarihli içtima'ında karargir olmakla keyfiyet 18/7/38 tarihli tezkerelerle Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesi'ne ve Adliye ve Dahiliye Vekâletlerine bildirilmiş idi. Bursa Mebusu Mustafa Fehmi Efendi Hazretleri ile Elaziz Mebusu Naci ve Mersin Mebusu Muhtar beylerin heyeti mezkûreye memuriyetleri müddetince mezun addedildikleri Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesi'nden şerefmevrud 20/7/38 tarih ve Zabıt ve Kavanin Müdüriyeti 1154/3075 numaralı tezkerede ve Dahiliye Vekâleti'nce vazifeten Karahisarışarki Mutasarrıflığı dâhilinde bulunan birinci sınıf mülkiye müfettişlerinden Kemal ve Adliye Vekâleti'nce Sicil Müdürü Hami Beylerin memur edildikleri mezkûr vekâletlerce bildirilmiştir.

Heyeti mezkûre vazifei riyasetinin zâtı fâzılaneleri tarafından îfâsı tensip kılınmış ve keyfiyet 24/7/338 ve 6/1024 numaralı tezkereyi senâveri ile Dahiliye ve Adliye Vekâletlerine de tebliğ ve bu bâbda ihzar kılınan talimatname ile şifre miftahı ve evrakı müteferrika leffen irsal kılınmıştır efendim.

2 — Bursa Mebusu ve Şeriye Vekili Sabıkı Mustafa Fehmi Efendi Hazretleri ile Elaziz Mebusu Naci, Mersin Mebusu Muhtar Beylere yazılmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Reisi

Hüseyin Rauf

b-

Kâhya Yahya Efendi'nin hadise-i katli münasebetiyle

Trabzon'a izam kılınacak heyet-i tahkikiyyeye ait talimatnamedir.

1 — Trabzon'da Kâhya Yahya Efendi'nin hadisei katli münasebetiyle tahaddüs eden vaziyeti mahallinde tetkik ve mevadi atiyyede beyan olunan vezaifi îfâ etmek üzere Büyük Millet Meclisi azasından üç zat ile Adliye ve Dahiliye vekâletlerince müntehap birer zattan mürekkep bir heyetin izamı, Heyeti Vekile'nin 18 Temmuz 338 tarihli içtimaında karargir olmuştur.

2 — Heyet, Büyük Millet Meclisi âzâsından Bursa Mebusu Mustafa Fehmi Efendi ve Elaziz Mebusu Naci ve Mersin Mebusu Muhtar beylerle Adliye Vekâleti'nden Sicil Müdürü Hami ve Dahiliye Vekâleti'nden birinci sınıf Mülkiye Müfettişi Kemal beylerden mürekkeptir.

3 — İşbu heyete Bursa Mebusu Fehmi Efendi riyaset eyleyecektir.

4 — Heyetin vezaifi berveçhi âtidir.

a) Mezkûr katil hadisesi münasebetiyle mahallinden vuku bulan şikâyatı biletraf tetkik, ve

b) Ve mülkî ve askerî ve adlî bilumum memurinden bu hususta vazifelerini bîtârafâne îfâ etmeyerek tahkikatın semeresiz kalmasına sebebiyet verenler var ise tahkikatı icra,

c) Memlekette mahsus olduğu anlaşılan ihtilâfâtın esbab ve sevaik ve avâmilini meydana çıkararak bunların tamamen izâlesi için muktazî tenvirat ve irşâdâtı îfâ,

d) Tenvir ve irşâd ile beraber ihtilâfâtı merviyyenin neden ibaret bulunduğunu merkeze muvazzahan iş'ar eylemektir.

5 — Heyetin mercii muhaberesi doğrudan doğruya İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'dir.

6 — Heyetçe vezaifi memurelerini suistimal eyledikleri anlaşılan memurini, mülkiye ve adliye ve askeriye haklarında usulü müttehazâsı dairesinde tahkikatı evveliye icrâ olunarak fezlekeli evrakı ait olduğu daireye tevdi ve muamelei lâzıma îfâ kılınmak üzere İcra Vekilleri Heyet-i Riyaseti Celilesi'ne takdim edilecektir.

7 — Memuriyetlerinde ibka'ları meckûr katil failleri hakkındaki tâkîbat ve tahkikatı işkâl edeceği mülâhazasıyla mahzur görülen memurinin madde-i ânifede beyan olunan tahkikatın intacından mukaddem işten el çektirilmelerine heyetçe lüzum görülerek tahtı karara alındığı takdirde keyfiyet derhal esbâb-ı mucibeli olarak Heyet-i Vekile Riyaseti'ne iş'ar edilecektir.

8 — Heyetin merkezle olan muhaberâtının mahremiyetini temin zımnında parolası Heyet-i Vekile Riyaset-i Celilesi'nce itâ kılınmak üzere kendilerine bir şifre miftâhı tevdî olunmuştur.

9 — Heyeti teşkil eden zevatın harcırah ve yevmiyesi dört bin kuruş maaşlı Vekâlet Müfettişlerine itâ kılınmakta olan harcırah ve seyahat ve ikamet yevmiyesi nisbetinde olmak üzere münasafaten Adliye ve Dahiliye vekâletleri bütçesinden îtâ edilecektir.

10 — Vezaifi mevduanın îfâsını müemmen olmak üzere heyet mahalli devairinde mevcut ve meseleye müteallik muhaberat evrakını ve dosyalarını tetkik salâhiyetini haiz olup, bu babda Müdafaa-i Milliye ve Adliye ve Dahiliye vekâletlerince memurini aidesine tebligatı muktazîye îfâ kılınacaktır.

TBMM İcra Vekilleri Heyeti Reisi

Hüseyin Rauf

Not: Soruşturma Kurulu Başkanı Eskişehir Mebusu Mustafa Fehmi Efendi'nin oğlu Tevfik Gerçeker'den alınmıştır.

EK: 10

Milli mücadele yıllarında İstanbul Üniversitesi'nde öğrenci olan emekli eğitimci Osman Horasanlı'nın, Edebiyat Fakültesi'nde asistan olan Prof. Hilmi Ziya Ülken'in ve Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun anıları

a-

1 — Hareket:

Birinci Dünya Savaşı'nın mütareke günlerindeki Darülfünun talebesinin hareketi grev ve protesto kelimelerinin ifade edemeyeceği gerçek milli bir hareketti. Politik bir partiye ve yabancı ideolojilere bağlı olmayan o zamanki Darülfünun gençleri, Anadolu'da ölüm kalım savaşı yapan Türk milletinin, milli mücadelenin, onun başı olan Mustafa Kemal'in İstanbul'daki birer mümessili gibiydiler. Bu fikri ispata yarar gördüğüm olayları sıralıyorum:

Birinci olay — Ünlü tarihçimiz Emin Âli merhum, o zamanlar Darülfünun talebesi olmamakla beraber talebe ile hemfikirdi, milli mücadele taraftarı idi. Talebe hareketi ile Darülfünun kapandığı sıralarda Ferid Paşa hükümeti talebe cemiyeti üyelerini şiddetle takibe başladı. Biz de gizli toplantılar yapmak zorunda kaldık. Emin Âli merhum, Şehzadebaşı'ndaki kooperatif dükkânının üst katını, her türlü tehlikeyi göze alarak, toplantılarımıza tahsis etti. Bu, o günlerde büyük bir fedakârlıktı. Orada hayli gün toplandık. Fakat Emin Âli, Darülfünun'da yapılan Talebe Cemiyetleri toplantılarına da gelmeye başladı. Emin Âli'ye büyük itimadımız vardı. Milli mücadeleden yana olduğundan zerre kadar şüphemiz yoktu. Ama talebelikten ayrılmış, hayata atılmış bir şahsın talebe davasına karışmasını uygun bulmadık. Hem kötü niyetli kimselere örnek vermekten, hem de bu davaya herhangi bir politik partinin kışkırtması damgasının vurulmasından korkuyorduk. Büyük bir üzüntü içindeydik. Nedense bu görüşümüzü kendisine açıkça söyleyemedik, herhalde büyük itimat ve sevgimizden olacak... Tavırlarımızdan anladı ve kırıldı. Ama sonunda affetmesini bildi.

İkinci olay — Damat Ferit Paşa hükümeti, talebe hareketlerini pek yakından takip ediyordu. Polis hafiyeleri gerek talebe yazılarak, gerekse talebe arkadaşı olarak Darülfünun'a sokulmuşlardı. Hatta Ferit Paşa'nın iki yaveri de Darülfünun'a yazılmıştı. Biri tarih şubesine, öteki coğrafya şubesine talebe olmuşlardı. Darülfünun'a üniformaları ile gelirlerdi. Coğrafya şubesindekine hiç itimadımız yoktu. Bunu kendisi de sezdiği için ayağını kesmişti. Sonradan Anzavur'un yaveri oldu. Öteki yaver çok sempatik bir adamdı. Bizi milli mücadele taraftarı olduğuna inandırmıştı. Bize yardımcı görünüyordu. Çok şık askerî elbisesi ile Darülfünun'a gelir, toplantılarımıza katılırdı. 'Ferit Paşa'nın yaverliği ile Mustafa Kemal Paşa taraftarlığını nasıl birleştirdi' diye hiç düşünmedik.

Mustafa Kemal Paşa taraftarı olarak aramıza girenler arasında bir de polis hafiyesi (sanırım adı Şemi Bey'di) vardı. Kendisine itimat etmiştik. Fakat bu derece içimize sokulmasından da kuşkulanıyorduk. Bu isteğine karşı geldik. Şemi Bey bize çok gücendi. Maksadının bizi himaye olduğunu söylerdi. Büyük Zafer'den sonra Ali Kemal'i Anadolu'ya kaçıran polis memurunun Şemi Bey olduğunu öğrendik.

Üçüncü olay — Yusuf Kemal Bey'in, Büyük Millet Meclisi'nin murahhası olarak (zaferden önce) Avrupa'ya gitmek üzere İstanbul'dan geçeceğini öğrendik; Edebiyat Medresesi (fakültesi) Talebe Cemiyeti, Misak-ı Milli gayelerine uygun bir sulhu imzalaması için Yusuf Kemal Bey'e bir altın kalem hediye edilmesine karar verdi. Bu kararı diğer fakültelerin murahhas azaları da kabul etti. Aramızdan topladığımız para ile aldığımız kalemi ben (Osman), Sedad (Edebiyat'tan), Esad (Altan), Halil Vedat ve daha birkaç arkadaş Yusuf Kemal Bey'e götürdük, elini öperek Darülfünun gençliği adına verdik. Çok mütehassis olan Yusuf Kemal Bey, "Bu kalem ancak istiklâlimizin vesikasını imzalayacaktır" dedi.

Dördüncü olay — İzmir'i işgal eden Yunanlıların bölgede yaptıkları kötülükler üzerine Edebiyat Medresesi Talebe Cemiyeti kararı ile bir "Fecâyi Komisyonu" kurduk. Ele geçirdiğimiz kanlı vakaların fotoğraflarını çoğaltarak ecnebi memleketlere gönderdik.

Beşinci olay — Tıp Talebe Cemiyeti murahhasları Hâmit, Necdet, bir de adının Hüseyin olduğunu sandığım kısa boylu sarışın bir talebe Edebiyat Fakültesi'nden ben (Osman), Halil, Vedat hep birlikte, Darülfünun'un açılmaması için Darülfünun Emini Besim Ömer Paşa'nın evine gittik. Bizi

kabul etti. Pek açık olmamakla beraber, milli mücadeleden yana olduğunu işrâb etti. Ama bize sükûnet ve dikkat tavsiye ederken işgal altındaki İstanbul'da bulunan ecnebi kumandanlardan söz etti. Bunun üzerine Tıp Murahhası Necdet (sonradan mebus olmuştur), Paşa'ya sert bir eda ile, "Senin Harington'un varsa bizim de Mustafa Kemal'imiz var" dedi. Besim Ömer Paşa'nın elleri titremeye başladı, ithamı reddetmek için anlayamadığımız bir şeyler mırıldandı. Sık sık kullandığı "tallâb-ı tıbbiye"den başka bir şey aklımda kalmadı.

2 — Hareketin sebebi ve Darülfünun'dan çıkarılmak istenen müderrisler:

Darülfünun talebesinin ayaklanmasının sebebi dört müderrisin (profesörün) milli hisleri rencide eden sözleri, Türk milletinin istiklalini yıkıcı hareketleri olmuştur. Bunlardan Rıza Tevfik, Sevr Muahedesi'ni imzalamıştır. Ali Kemal, bütün milli mücadele devrinde, milli mücadeleyi şekavet olarak nitelemiş ve Mustafa Kemal'e şakî demiştir. Hüseyin Daniş ve Cenap Şahabeddin Türk milletini medeniyet yoksunu, barbar bir topluluk olarak göstermiştir.

Bu dört müderris Edebiyat Medresesi'nde ders verdiklerinden ilk talebe hareketi Edebiyat Fakültesi'nde baş göstermiştir. Ben Edebiyat'ta, Felsefe şubesi talebesiydim. Rıza Tevfik'i severdik. Âyan azası bulunduğu sıralarda derse gelemediği günler Âyan Meclisine kadar gider kendisini derse davet ederdik. Bir defasında bize meclisin bekleme salonunda, "Bu Ferit Paşa beni horoz sanıyor, hasımları ile iyi kavga ederim diye Âyan azası yaptı. Bu yüzden derslere gidemez oldum" demişti. Sevr Muahedesi'ni imzaladıktan sonra ona olan muhabbetimiz söndü. Muahedeyi imzalayıp yurda döndükten sonra ancak bir iki dersine daha girdik.

3 — Hareketin başlangıcı ve yayılışı:

Sözü geçen müderrisler Edebiyat Medresesi'nin Edebiyat Şubesi müderrisleriydiler. Edebiyat şubesi talebeleri bunları her gün görmekten ıstırap duyuyorlardı. Milli hisleri galeyana geliyordu. Bu şube talebeleri kendi aralarında derslere girmemeye karar verdiler. Bu kararda Necmeddin Halil'in (Onan) çok büyük rolü olmuştur. Biz Felsefe şubesi öğrencileri de Rıza Tevfik'in derslerine girmemeye karar verdik. Bunun üzerine Edebiyat Medresesi Talebe Cemiyeti harekete geçti ve fevkalade bir toplantıdan sonra dört müderris Darülfünun'dan çıkarılmadıkça derslere

girilmeyeceğini ilan etti. Bu kararın gerçekleşmesi için öteki fakültelerin de bu harekete katılması şarttı. Hemen temasa geçildi ve bütün fakültelerin talebe cemiyetleri kararı tasvip etti. Talebe cemiyetleri adına hareketi idare edecek Murahhaslar Heyeti kuruldu. Ben de Edebiyat Fakültesi'nden birkaç arkadaşımla bu heyete girdim. Tıp Fakültesi öğrenci murahhasları Hâmit, Necdet Hüseyin'di. Ötekileri hatırlayamıyorum. Bu heyet yüksek makamlarla temasa geçecekti.

Fakat her fakültenin toplanıp hareket kararı vermesi kâfi gelmedi. Bazı fakültelerde öğrencilerin derslere girdiği haberini aldık. Bilhassa Hukuk Fakültesi son sınıf öğrencileri... Bu fakülteyi yakından gözetliyorduk. Edebiyat Fakültesi'nden ben, Fen Fakültesi'nden Sami (Akyol), daha birkaç arkadaş son sınıfa girdik ve müderristen sınıfı terk etmesini rica ettik. Müderris, telaşlı ve çok çekingen tavırlarla, “Peki evlatlarım” diyerek sınıftan çıktı. Hukukun son sınıf öğrencilerinden hiç konuşan olmadı. Biz de hiçbir şey söylemeden sert bakışlarla ihtarda bulunmakla yetindik. Ricamız üzerine dersi terk eden müderris o zamanın nazırlarından Celâl Bey imiş. Bu müderrisin oğlu Sadreddin Celâl Bey de üniversite muhtariyetinden önce Edebiyat Fakültesi profesörü olmuş. 1934'te Sadreddin Celâl Bey ile Fransa'daki Nis Pedagoji Konferansı'na gittiğimizde tanışıp dost olduk. Tıp Fakültesi murahhasları da, bazı tıbbiyelilerin karara aykırı hareketlerinden şikâyetle başka fakültelerden birkaç arkadaşın onlarla temasa geçmesini isteyince, Edebiyat Fakültesi'nden ben, Şevket Süreyya, Fen Fakültesi'nden Sami (Akyol) Tıp Fakültesi'ne gittik. Tıbbiyeliler (asker olanları da dahil), büyük bir salonda toplanmışlardı. Karşılıklı nutuklar çekildi. Bütün tıbbiyeliler harekete iştirak ettiklerini ilan ettiler. Salonun arkasında bir muhalif öğrenci varmış, milliyetçi öğrenciler tarafından dövülüp salondan çıkarılmış. Duyduğumuz gürültü bu imiş.

4 — Hareketin idaresi ve yüksek makamlarla temas:

Talebe Cemiyetleri Murahhas Heyeti'nin, dört profesörün Darülfünun'dan çıkarılması için temas ettikleri makamlar şunlardır: Önce Maarif Nazırı olan Fen Fakültesi Müderrisi Said Bey'i gördük. Duvarda asılı küçük bir Anadolu haritasını eline aldı, memleketin coğrafi vaziyetinden ve işgalden bahsetti. Sözlerinden Anadolu hareketine, milli mücadeleye taraftar olduğunu işrâb etmek istediği anlaşılıyordu. Ben “Bu müderrisler

ayrılmadıkça Darülfünun açılamaz” dedim. Said Bey telaşlı bir tavırla, “Evlatlarım, gençsiniz...” dedi ve eliyle bir yeri işaret ederek, “Gazeteci Ahmet Samim’i orada vurdular” diye ekledi. Hürriyet ve Îtilâf Partisi’nin bizi takip ettirmekte olduğunu anlatmak istiyordu. Bize müphem vaatlerde bulundu, ayrıldık.

İkinci gittiğimiz makam, Sadrazam Ali Rıza Paşa idi. Babıâli’de sadrazam bizi odasında kabul etti. Paşa çok sempatik, yumuşak sözlü bir zattı. Bize nasihat etti. Kapalı vaatlerde bulundu. Bende milli mücadelenin düşmanı olmadığı kanısını uyandırdı.

Üçüncü gittiğimiz makam, Fındıklı Sarayı’ndaki Meclisi Mebusân’dı. Mebusların toplu bulunduğu bir sırada bizi Riyaset makamının önündeki sandalyelere oturttular. Darülfünun Felsefe Şubesi Müderrisi Niğde Mebusu Emin Bey (Erişirgil) reis muavinlerindenmiş. Bizimle o konuştu. Derslere başlamamızı, iddia ve isteklerimizin sonra inceleneceğini söyledi. Kabul etmedik.

Bu müracaatlardan sonra efkârı umumiyeyi tenvir için bir beyanname neşrine karar verdik. Vahdeddin taraftarı gazeteler durmadan aleyhimizde yazıyorlardı. Bir akşam Halil Vedat, ben, Esat Altan, Sedat toplandık. Beyannamenin şeklini ve yazılmasını Halil Vedat’a havale ettik. Gece Yüksek Öğretmen Okulu yatakhanesine döndüğümüzde Merhum Reşat (Şemseddin Sirer) heyecanlandı, yazı işine iştirak edeceğini söyledi, memnuniyetle kabul ettik. Beyannamenin mühim bir kısmını o kaleme aldı. Beyanname gazetelerde neşredildi. Reşat, Darülfünun’dan çıkarılmasını istediğimiz müderrisler için “şankr” [chancre: Fr. yara, şark çıbanı] kelimesini kullanmıştı. Rıza Tevfik gazetede yayınladığı beyannamemizi tenkit etti ve bilhassa bu kelime için teessüf ve teessürlerini bildirdi.

Ali Kemal, gençlik hareketini Ankara’nın kışkırtması telakki ettiği için, makalelerinde adeta öğrencileri korumaya yeltenirdi. Fakat bir gün makalesinde Mustafa Kemal için “şakî” kelimesini kullanınca toplandık, başına yumurta atarak hakaret etmeye karar verdik. Reşat Sirer, Halil Vedat Babıâli caddesinde yumurtaları attılar.

Köprülü Fuat Bey’e de yumurta atılmak istendi. Fakat çoğumuz bu harekete iştirak etmek istemedik. Gerçi Köprülü’nün Sadrazam Ferit Paşa’dan nişan kabul etmesi o tarafa sempati gösterdiği zehabını

uyandıracak mahiyetteydi. Fakat Köprülü, Ziya Gökalp'ın milliyetçi, hatta Kızılelma idealini kabul etmiş ve eserlerinde, çok eski bir Türk medeniyetinin mevcudiyetini vesikalarla ispata çalışmıştır. Bununla beraber, Sultanahmet Meydanı'nda Halil Vedat ile Reşat ve Zekâi'nin idare ettiği bir talebe grubu Köprülü'ye yumurta atmıştır.

5 — Medrese Meclisi Müderrisin Reislerinin talebeler üzerinde yaptıkları baskılar:

Darülfünun kapalı olduğu halde öğrenciler, seminer ve ders salonlarında serbest toplantılar yapıyorlardı. Bir gün salonların kapatıldığını gördük. O zaman, Edebiyat Fakültesi Meclisi Müderrisin Reisi Sayın Hocam İsmail Hakkı Baltacıoğlu idi. Müderris Necip Asım Bey'in Fizyoloji tahsil eden bir talebesi (adını unuttum) ve Felsefe Şubesi'nden Hasan Âli (Yücel) inzibat memuru idiler. Memuriyet kadroları neydi bilmiyorum, ama talebeler memuriyet adlarını böyle söylerlerdi. Hasan Âli, evine yardımda bulunmak ve az da olsa bir harçlık edinmek için bu memuriyeti kabul zorunda kalmıştı. Talebe kapalı salonların açılmasını istedi. Çünkü başka toplanacak yerleri yoktu. İş Hasan Âli ile öteki arkadaşının başına düşmüştü. Vazifeleri talebeyi salonlara girmekten men etmekti. İkisi de koridorda kollarını yana açarak yolu kapadılar. Hasan Âli (Yücel) sert bir tavırla gerilmiş kollarının parmak uçlarına bakıyordu. Biz de oraya baktık. Parmaklar, gerilmiş kolların altını işaret ediyordu. Arkadaşı da Hasan Âli'yi taklit etti. İşaret, kollarımızın altından geçin, demekti. Geçtik. Böylece iki arkadaş hem resmi vazifelerini, hem de milli vazifelerini çeliştirmeden yapmış oldular. Salonları açıp girdik ve orada onları kucaklayıp öptük.

Dört müderrisin Darülfünun'dan çıkarılmasını isteyen talebeler aşırı hareketlere karşıydılar. Başkaca hiçbir hocanın tedirgin olmasını istemiyorlardı. Bu sebeple, Edebiyat Fakültesi salonunu açtırmak için İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun odasına yürüyen öğrencilerin karşısına Reşat Şemseddin (Sirer) çıktı. Kollarını yana açarak, "Beni ezer, öyle geçersiniz" dedi. Reşat'ı yakından tanımayanları zor durdurduk. Onu davaya muhalif sanıyorlardı. Meşhur beyannameyi kaleme alan, Ali Kemal'e ilk yumurtayı atan Reşat'tan şüphe edilemezdi. O sadece hocasının hırpalanmasına engel olmak istemişti. Kaldı ki, odaya girmek isteyen talebelerin maksadı da sayın hocayı hırpalamak değildi.

Bütün bu talebe hareketleri içinde en zor durumda olanlar Askerî Tıbbiye talebeleriydi. Onlar yatılı olduktan başka askerî disipline de uymak zorundaydılar. Murahhaslar heyeti, bir gün gizlice Tıbbiye binasının (şimdiki Haydarpaşa Lisesi'nin) tavanarasında toplandı. Askerî Tıbbiye'den de bir mülazım geldi. Okul inzibat zabiti imiş. Tıp Fakültesi Murahhası Hâmit, mülazımın da talebeden yana olduğunu söyledi. Mülazım, talebe hareketini aksatacak engellere meydan verilmeyeceği hususunda teminat verdi ve kendisinin toplantıya katıldığının ifşa edilmemesini rica etti.

6 — Büyük Zafer'den sonra Darülfünun gençliği adına Anadolu'yu ziyaret:

Bu seyahati kimin tertiplediğini ve masrafları kimin verdiğini bilmiyorum. Bu konuyu bilen yalnız merhum Halil Vedat idi. Bizim Milli Kâbe'yi ziyaretin sevincini ve heyecanını yaşamaktan başka bildiğimiz bir şey yoktu. Halil Vedat'tan da sormadık. Gençlik bu...

Gruba dahil olan öğrenciler: Halil Vedat (Fıratlı), Esat (Altan), Reşat Şemseddin (Sirer), Sami (Akyol), Osman (Horasanlı), Edebiyat Fakültesi kâtibi Kesriyeli Sıtkı, Ruhiyat Müderrisi Şekip (Tunç), büyük şairimiz Yahya Kemal.

Ankara'dan döndükten sonra Bursa'ya gittik. Çünkü o sırada Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Fevzi Paşa Bursa'da idiler... Bursa Belediyesi'nin eski binasında, Mustafa Kemal Paşa'nın ve bütün kumandanların hazır bulundukları törene bizi de davet ettiler. Merhum Hamdullah Suphi Bey, bize mihmandarlık ediyordu. Ellerimizi tutuyor, kalbinin üzerine koyuyor ve "En büyük kuvvet fikirdir" diyordu. Ve bu cümleyi sık sık tekrarlıyordu.

Belediye binasına gittik. Mustafa Kemal Paşa ortada duruyordu. Etrafını paşalar, komutanlar, mebuslar, vekiller sarmıştı. Mustafa Kemal Paşa konuşuyor, eliyle işaretler yapıyor, direktifler veriyordu. Sözlerini işitemiyorduk. Bu törende debdebe ve âlâyiş yoktu; ideallerini gerçekleştirmiş insanların vakar ve temkininden doğan azamet ve ihtişam vardı.

İstanbul'a döndük. Mütarekenin acı günlerinde çile ve sıkıntı içinde yaşayan İstanbullular neşe içindeydiler. Milli zaferi alaylar ve mitinglerle kutluyorlardı.

Bir gün coşkun bir halk topluluğu Darülfünun'un (eski Zeynep Hanım Konağı) önüne geldi. Halkın Darülfünun'a olan muhabbetine balkondan nutuklarla mukabele ettik. Balkonda yanımda bulunan Hasan Âli (Yücel), parmağı ile işaret ederek, halkın arasındaki Rıza Tevfik'i bana gösterdi. Gerçekten oydu. Hayret... Türk milletini ebedi esarete mahkûm eden, Türk ülkelerini yabancı devletlere, İzmir'i Yunanistan'a peşkeş çeken, Sevr Muahedesi'ni imzalayan, Darülfünun'dan kovulmuş Rıza Tevfik bile Türk milletinin kudreti ve zaferin haşmeti önünde eğilmekten kendini alamamıştı. Pişmanlığını, yıllarca ders verdiği gençlere göstermeye gelmişti.

29 Mart 1970

Osman Horasanlı

b-

Üniversite öğrencileri Kuva-yı Milliye aleyhindeki davranışlara ve bu davranışlarda bulunan üniversite profesörlerine karşı ayaklandıkları zaman üniversite mevzuatına da tamamen uyuyorlardı. Fakat dışarıda, kahvehanelerde toplanmaları mümkün olmadığından üniversite binası içinde bir yer aradılar. Ben o sırada, Zeynep Hanım Konağı'nda [üniversite binası] Edebiyat Fakültesi Coğrafya Darülmesai'sinde [çalışma yerinde] asistandım. Çalışma yerimiz zemin katta olduğundan bir teftiş halinde öğrenciler pencerelerden kaçabilirlerdi. Çalışma yerimizin karşısında ve aynı koridor üzerinde Tarih-i Kadim [Eskiçağ Tarihi] ders ve seminer yeri vardı. Buraya toplanılabilirdi. Hademe Mehmet Efendi de kapıda durarak Kâtib-i Umumî [Genel Yazman] Bizans Tarihi öğretmeni Behçet Bey'in gelmesi halinde beni haberdar edecekti.

Bu tertibimizde İnzibat Hasan Âli ile Baş İnzibat Memuru Ragıp Hulusi Bey'in de yardımları oluyordu. Bizler de öğrenci olmadığımız, memur olduğumuz halde zaman zaman öğrencilerin toplantılarına katılır, dinlerdik.

Öğrenciler, Darülfünun Emini (Üniversite Rektörü) ve Fizik Müderrisi (Profesörü) Tevfik Bey'den, bazı profesörlerin üniversiteden uzaklaştırılmalarını istiyorlardı. Tevfik Bey'in çekimser davranışları öğrencileri öfkelendiriyordu. Bazı taşkın duygulu öğrenciler, Tevfik Bey'in dershanesinin giriş koridoruna bakan camlarına yumurta, belki de taş atarak kırdılar. Bir gün de sokakta Köprülüzade'ye yumurta attılarsa da isabet ettiremediler.

Öğrencilerin üniversiteden çıkarılmasını istedikleri profesörler, Ali Kemal (Siyasi Tarih Profesörü), Rıza Tevfik (Felsefe Profesörü), Cenap Şahabeddin (Türk Edebiyatı Profesörü), Hüseyin Daniş (İran Edebiyatı Profesörü), bir Ermeni Profesör (İngiliz Edebiyatı Profesörü) idi. Ali Kemal'e olan kızgınlık, Ferit Paşa kabinesinde görev almasından çok Sabah ve Peyam-ı Sabah gazetelerindeki Kuva-yı Milliye aleyhtarı yazılarıydı. Kuva-yı Milliye'yi savunanlar ise Edebiyat Fakültesi öğretmenleri Necmeddin Sadak ile Kâzım Şinasi ve daha bazıları idiler. Ali Kemal bunlara "lahana yaprakları" ve "finolar" diyordu. Rıza Tevfik Sevr

Muahedesi’ni imzalamış ve imzaladığı kalemi Robert Kolej’in kitaplığına armağan etmişti. Cenap Şahabeddin İstanbul’a gelen bir yabancı gazeteciye (Revue Des Deux Mondes yazarlarından Mauriete Pernauet) verdiği demeçte, “Türk tarihinin dünya kültürüne hizmeti vardır. Fakat bu hizmet nazarî olmaktan ziyade amelî sahadadır. Türk kültürü, Yunan karşısındaki Roma kültürüne benzetilebilir. Yunanlılar sanat ve felsefede yaratıcı oldukları halde Romalılar onları taklit etmişlerdir. Yalnız devlet teşkilatı, hukuk ve şehircilikte Yunanlıları aşmışlardı. Şarkta da Araplar ve Farslar edebiyat ve felsefede yaratıcı iken Türkler onları taklit etmişler, fakat devlet teşkilatı, hukuk ve şehircilikte onları aşmışlardı” demişti. Cenap Şahabeddin’in bu sözleri gençlerce “Türkler uygarlık yeteneğinden yoksundur” şeklinde yorumlandı. O zaman bu noktalar aramızda münakaşa konusu olmuşsa da talebe o kadar heyecanlıydı ki, konuyu derinleştirmek mümkün olamadı.

Öğrencilerin boykotuna rağmen Ali Kemal üniversiteye geldi. Giriş koridoruna birikmiş talebeler arasından geçerek, hatta kısmen kalabalığı yararak dershaneye girdi. Karşısında tek talebe yoktu. On dakika bekledikten sonra, aynı talebe kalabalığı arasından dimdik geçerek çıkıp gitti. Girişini de, çıkışını da kendi çalışma odamdan gördüm.

Edebiyat Fakültesi Meclisi Müderris Reisi (Dekan) İsmail Hakkı Baltacıoğlu kalben talebe ile beraberdi. Fakat îtidal tavsiye ediyordu. O sırada Yahya Kemal; Şekip Tunç ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu ile Dergâh dergisini çıkarmaya hazırlanıyorlardı. Yazıişleri Müdürü Edebiyat talebesi Mustafa Nihad’dı (Özön). Ben de bu dergide yazdım. Öğrenciler, İsmail Hakkı Bey’e giderek üniversiteden uzaklaştırılmasını istedikleri profesörleri himaye eder tavırlarını bırakmasını rica etmek istediler. Fakat tavırları sertti, kırıcı olabilirlerdi. Talebe hareketlerine önderlik edenlerden Felsefe talebesi Reşat Şemseddin (Sirer), hocasına olan bağlılığından ve milli harekete bağlılığına kanaatinden dolayı kapının önüne geçti ve gençleri önleyerek, “Beni çiğnersiniz, içeri giremezsiniz” dedi. Muhtar isimli talebe zorla girmek istediyse de, onu fırlatınca kimse ikinci bir teşebbüse cesaret edemedi.

Basında kuvvetli tesir yapan gençlik beyannamesinin asıl yazarı, romantik ve taşkın ifadesi ve biraz da yaşı ile mütenasip olmayan eski üslubu ile Reşat’tı.

Talebeler gruplar halinde gazeteleri gezerek Kuva-yı Milliye aleyhindeki yazarları bu hareketlerinden vazgeçirmeye çalışıyorlardı.

Fakülte Kâtibi Umumisi Behçet Bey'in talebe inzibatını temine memur edilmiş olan Ragıp Hulusi, Necip Asım Bey'in talebesiydi. Mezun olduktan sonra Edebiyat Fakültesi kütüphane memurluğu görevinde baş inzibat memurluğuna tayin edilmişti.

Emin Âli Bey, 1919'da meslekten çıkarılmıştı. Şehzadebaşı Kooperatifi, Fatih Kooperatifi, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti gibi cemiyetleri idare ediyordu. Kuva-yı Milliye taraftarı, İstanbul hükümetinin hararetli düşmanıydı. İstanbul içinde ve talebeler arasında nüfuzu vardı. Daha sonra Türk Ocağı İdare Heyeti'ni ele geçirmiş, Ankara Lisesi'nde tarih öğretmenliği ve müdürlük yapmış, maarif müşavirliği ile Avrupa'ya ve Afganistan'a gönderilmiştir.

Yahya Kemal, Yakup Kadri, İsmail Hakkı, Mustafa Şekip, Dergâh dergisinde milli hareketin felsefesini yapmaya çalışıyorlardı. Bazı farklara rağmen hepsinde cemiyete karşı keyfiyet, maddeye karşı ruh, metafizik kuvvete karşı hayat hamlesi, akla karşı kalp fikrinin savunulması esastı.

Buna karşılık Refi Cevad (Ulunay) Alemdar gazetesinde Kuva-yı Milliye aleyhinde yazılar yayınlıyordu. Ferit Paşa zamanında İstanbul hükümetinin Sıhhiye Müdürü olan ve İçtihad'da yazan Abdullah Cevdet de milli mücadeleye inanmayanlardandı. Bir gün babam (Eczacı-Dişçi mektepleri Uzvî Kimya Müderrisi Kimyager Ziya Bey) ile sınıf arkadaşı Abdullah Cevdet Bey'in buluşmalarında, babam, "Cevdet, bu mukavemet nereye kadar gidecek" diye sormuş, Abdullah Cevdet tamamen ümitsiz olarak, "Bunun sonu yoktur. Turan'a kadar çekilirler" demişti. O sırada milli ordu çekilmekteydi. Babam bu cevabı sert bir şekilde karşılayarak, "Daha çok mukavemet hatları vardır" dedi, iki gün sonra da Dumlupınar zaferi duyuldu.

Refik Halid'in neşrettiği Aydede, sonra Akbaba dergileri de Kuva-yı Milliye'ye karşıydılar. Yusuf Ziya (Ortaç) gibi bazı genç yazarlar da onunla birlikle yazıyorlardı. Nitekim bu gençler sonradan Kuva-yı Milliye'ye katılmak için vapurla İnebolu'ya gittikleri halde oradan geri çevrilmişlerdir.

1919’da Mektebi Mülkiye talebelerinin bir kısmı Îtilafçı, bir kısmı da İttihatçı olarak iki zümreye ayrılmışlardı. Aralarında şiddetli çatışmalar oluyordu. İki gruba katılmayan ve gelecek dünyada iki yolun dışında memleketine yeni ufuklar arayanlar da vardı. Sonunda, İttihatçı ve Îtilafçı temayüller bastırılarak memleketçi gençliğin temayülü hâkim oldu. Bu hava için Mülkiye’den çıkınca Coğrafya asistanlığı ile Edebiyat Fakültesi’ne girdim. Aynı zamanda Felsefe şubesine de talebe oldum. Bu çift görevim sebebiyle gençlikle temasım arttı. Memleketçi olanlarla birleşmemiz, her türlü siyasi fırka kavgaları üzerinde düşünmemiz imkânı hazırlandı. Darülfünun gençlik hareketlerine katılanlardan çoğunun bariz vasıfları o yılların İttihatçı kavgasının üzerine yükselebilmiş olmaları idi.

Ekim 1970

Hilmi Ziya Ülken

c-

İstanbul işgalinin en buhranlı günlerinden birini yaşıyoruz. Üniversite öğrencileri beşlere karşı ayaklanmıştır. Onların kürsülerinden atılmalarını istiyorlar, gösteriler yapıyorlar. O tarihte Edebiyat Fakültesi Dekanı bulunuyordum. Yine o tarihte Rektör bulunan rahmetli Besim Ömer Paşa'nın odasına gitmiştim. Durum üzerine konuşuyoruz. O aralık holde şiddetli gürültüler, bağrışmalar oldu. Hemen salonun kapısını açtım. Yüzlerce öğrencinin holü doldurmuş olduğunu gördüm. "Kovun bu alçakları" diye haykırıyorlardı. Durumu aydınlatmak, kendilerini teskin etmek istiyordum. Bir profesörün kürsüsünden çıkarılmasının ancak fakültenin, Senato'nun kararı ile olabileceğini, bir Dekan'ın bu işi kendi başına yapamayacağını anlatmak istiyordum. Bu sözlerimin hiçbir tesiri olmuyordu. Onlar bağrışmakta devam ediyorlardı. O zaman öğrenci bulunan Halil Vedat Fıratlı, arkadaşlarını teskin etmeye çalışıyordu. Fakat galeyan gittikçe artıyordu. Bir an geldi ki, büsbütün coştular. Şu sözleri söylediler: "Eğer sen bu alçakları kürsülerinden atmazsan, biz onları öldüreceğiz" dediler. Bu söz bana çok dokundu. Bir iki adım atarak, "Önce beni öldürün" dedim. Benim bu sözüm onları hareketlerimin samimiyetine inandırmış olacak ki, yavaş yavaş dağılmaya, orta kat merdivenlerinden aşağıya inmeye başladılar.

Ocak 1971

İsmail Hakkı Baltacıoğlu

KAYNAKÇA

Adıvar, Halide Edip, Türk'ün Ateşle İmtihanı, İstanbul, 1961

Altay, Fahrettin, 10 Yıl Savaş, 1912-1922 ve Sonrası, İstanbul, 1970

Apak, H. Rahmi, İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?, İstanbul, 1942

Aralov, Simon İvanovichi Aralov, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları, T. İşbankası Kültür Yayınları, 2008

Arıkoğlu, Damar, Hatıralarım, İstanbul, 1961

Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk, İstanbul, 1961

Aydemir, Aydın, Nâzım, İstanbul, 1979

Aydemir, Şevket Süreyya, Makedonya'dan ORta Asya'ya Enver Paşa (1860-1908), İstanbul, 1970

Baltacıoğlu, İsmail, Hayatım, İstanbul, 1998

Baytok, Taner, İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara, 1970

Cebesoy, Ali Fuat, Milli Mücadele Hâtıraları, İstanbul, 1953

Cebesoy, Ali Fuat, Moskova Hâtıraları, İstanbul, 1955

Çerkes Ethem, Çerkes Ethem'in Hâtıraları, İstanbul, 1962

Cerrahoğlu, A., Türkiye'de Sosyalizm, İstanbul, 1966

Coşar, Ömer Sami, Milli Mücadele Basını, İstanbul, 1970

Doğantan, Tevfik Alp, Bursa Bölgesinde Yapılan Savaşlar, İstanbul, 1940

Emre, Ahmet Cevat, İki Neslin Tarihi, İstanbul, 1960

Erkin, Behiç, Atatürk'ün Selanik'teki Askerlik Hayatına ait Hatıralar, Belleten, TTK, S:80, s.599-604, Ekim 1956

Goloğlu, Mahmut, Erzurum Kongresi, İstanbul, 2008

Gologlu, Mahmut, Halifelik Ne İdi? Nasıl Alındı? NiçinKaldırıldı?, Ankara, 1973

Gologlu, Mahmut, Sivas Kongresi, İstanbul, 2008

Gologlu, Mahmut, Üçüncü Meşrutiyet, İstanbul, 2010

İleri, Rasih Nuri, Atatürk ve Komünizm, İstanbul, 1970

Karabekir, Kazım, İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı, İstanbul, 1967

Karabekir, Kazım, İstiklâl Harbimizin Esasları, İstanbul, 1951

Karaman, Sami Sabit, İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa, İstanbul, 1949

Kuran, Ahmet Bedevi, Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 1956

Orhun, Hayri, Meşhur Valiler, Ankara, 1969

Orhun, Hayri, Meşhur Valiler, Ankara, 1969

Özgen, Abdurrahman, Milli Mücadelede Türk Akıncıları, İstanbul, 1973

Peker, Nurettin, 1918-1923 İstiklâl Savaşı'nın Vesika ve Resimleri, İstanbul, 1955

Sabis, Ali İhsan, Harp Hatıralarım, İstanbul, 1944

Saral, Ahmet Hulki, Vatan Nasıl Kurtarıldı?, Ankara, 1970

Sayılgan, Aclan, Solun 94 Yılı, İstanbul, 1968

Şevket, A., İstiklal Harbi'nde 38. Alayla Samsun'dan İzmir'e, İstanbul, 1941

Tengirşenk, Yusuf Ziya, Vatan Hizmetinde, İstanbul, 1967

Tevetoğlu, Cihat Fethi, Türkiye'de Sosyalist ve Komunist Faaliyetler, Ankara, 1967

Tunçay, Mete, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, Ankara, 1967

Türk İstiklâl Harbi, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Ankara, 1963

Vânû, Vala Nurettin, Bu Dünyadan Nâzım Geçti, İstanbul, 1975

Walder, David, Çanakkale Olayı, İstanbul, 1971

Yalman, Ahmet Emin, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, İstanbul, 1970

Yetkin, Hulusi, Gaziantep Savaşı, Şehit Şahinin Yeri, Gaziantep, 1964

SÜRELİ YAYINLAR

Askeri Mecmua Lahikası

Cumhuriyet Gazetesi

Güzel Trabzon Gazetesi

İstikbal Gazetesi

Kahkaha Gazetesi

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

Meydan Dergisi

Milliyet, Yakın tarihimiz

Tarih Dünyası (1964-

Takvim-i Vekayî (1921)

Türk İstiklâl Harbi, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Resmi yayınları, 1973, 8 cilt

Yeni Adam (1934-1978)

Yeni İstanbul Gazetesi